

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

ÇUVAŞ TÜRKÇESİNDE İKİ ÖGELİ AD ÖBEKLERİNİN İÇ YAPISI

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Bahar ERİŞ
KARAOĞLAN**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi
Mustafa Levent YENER**

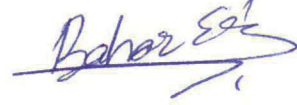
Çanakkale-2018

TAAHHÜTNAME

Doktora Tezi olarak sunduğum “Çuvaş Türkçesinde İki Ögeli Ad Öbeklerinin İç Yapısı” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih: 31.08.2018

Bahar ERİŞ KARAOĞLAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bahar ERİŞ KARAOĞLAN'a ait "Çuvaş Türkçesinde İki Ögeli Ad Öbeklerinin İç Yapısı" adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler	İmza
Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU	
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	
Doç. Dr. Bülent BAYRAM	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan TÜRK	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Levent YENER (Danışman)	

Tez No : 10213158
Tez Savunma Tarihi: 31.08.2018

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

28/09/2018

ÖZET

ÇUVAŞ TÜRKÇESİNDE İKİ ÖGELİ AD ÖBEKLERİNİN İÇ YAPISI

Bu çalışma, Çuvaş Türkçesinde ad-ad dizimindeki öbeklerin yapılarını, iç yapılarını ve unsurlarının arasındaki anlam bilimsel ilişkileri betimlemektedir. Ayrıca çalışma, Belirleyici Öbeği Varsayımı'nın Çuvaş Türkçesi için geçerli olup olmadığını sorgulamakta ve Çuvaş Türkçesinde ad öbeklerinin söz dizimi düzlemine nasıl yansıdığı incelemektedir. Bununla birlikte üye konumunda bulunmanın koşulları doğrultusunda, Çuvaş Türkçesinde gönderimselliğin nasıl kodlandığı da belirtilmektedir. Böylece bu ad öbeklerinin ilgi durum biçim birimi almayan unsuru, üye konumunda baştaki iyelik biçim biriminin etkisiyle bulunabilmektedir. Aynı zamanda bu unsur anlam bilimsel özelliklere göre de üye konumunda bulunabilmekte ve gönderimsellik kodlamaktadır. Dolayısıyla da öbek, işlevsel bir kategori olan belirleyici öbeği niteliği kazanmaktadır. Ayrıca, gönderimsellik taşıyan ad öbeklerinin sayı bilgisi, parçalılık bilgisi, yer işaretleri bilgisi taşıması, Çuvaş Türkçesinde belirleyici öbeklerinin bir diğer türüne işaret etmektedir. Dahası dil bilimsel sayının biçim birimler ile işaretlenmesi ve çokluğun sözlüksel olarak da ifade edilmesi Çuvaş Türkçesinde belirleyici öbeği altında sayı öbeği kategorisinin varlığına işaret eder. Bu durumda tekil bir ad öbeği söz konusuysa sayı öbeğinin başı ses bilimsel olarak gerçekleşmemektedir.

Çuvaş Türkçesinde sınıflandırıcı işlevinde olduğu ileri sürülen sözlüksel ve işlevsel birimler, genel bir sınıflandırıcı sistemine sahip dillerde olduğu gibi zorunlu değil, seçimlik birimlerdir ve bunlar niteleme ilişkisi kuran öbeklerdir. Ayrıca çalışmada, belirleyici öbeği altında ölçüm öbeklerinin varlığı da öne sürülmektedir. Bu öbeklerde belirleyici konumunda sayılar ve niceleyiciler yer alır. Bir diğer niteleme ilişkisindeki ad öbeği ad, sıfat ve sıfatlıklarla üretilir. Sıfatlar çalışmada, konuşucu merkezli ve deneyimsel sıfat olarak anlam bilimsel olarak sözcük sınırları çizilebilecek şekilde belirlenmiştir. Son olarak adların niteleyici yerinde olduğu öbekler alt anlamlılık ilişkisi kuran eşleme öbekleri olarak belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Üretici Dil Bilgisi, Yetinmecî Program, Ad Öbekleri, Olası Birleşik, Çuvaş Türkçesi.

ABSTRACT

**INTERNAL STRUCTURE OF NOUN PHRASE WITH TWO
ELEMENT IN CHUVASH TURKIC LANGUAGE**

This dissertation describe structure, internal structure and semantic relations of noun phrases in Chuvash Turkic Language. Also it examines the validity of Determiner Phrase Hypothesis in Turkish. In this respect, the internal structure of NPs are described and how Noun Phrases project to the syntactic level in Chuvash Turkic Language. Furthermore, in line with the three conditions for argumenthood, it was stated how the referentiality was coded in Chuvash Turkic Language. The element without genitive case affiks can occupy argument position with the effect of possessive affix. At the same time, this element can also be a argument according to semantic characteristics and the referentiality assignment is coded. Therefore, the phrase is a functional category, which is the Determiner Phrase. Therefore, the phrase is a functional category, which is the Determiner Phrase. In addition, number information, partitive information, determination information about the noun phrase indicate another type of determination phrase in Chuvash Turkic Language. Moreover, marking the number of grammatical numbers with plural affix and lexical expression of plurality also indicate the existence of the number phrase category under the determiner phrase in Chuvash Turkic Language. In this case, if a singular noun phrase is concerned, the head of the number phrase does not occur.

The lexical and functional units, which are claimed to function as classifiers in Chuvash Turkic Language, are not compulsory, as are the languages with a general classifier system, they are optional units and they are the phrases that establish a qualitative relationship. In addition, the presence of measure phrase under the determiner phrase is also suggested. These phrases contain numbers and quantifiers in their specifier position. The noun phrase in another qualification relationship is produced by noun, adjective and adjectivals. In the study, speaker-centered and experiential adjectives were determined in a way that scientific terms could be drawn. Finally, phrases where the noun are in the qualifier position are determined as apposition phrases that establish a sub-meaningful relationship.

Key Words: Generative Grammar, Minimalist Program, Noun Phrases, Phrasal Compounds, Chuvash Turkic Language

ÖN SÖZ

Eski Batı Türkçesinin bugünkü tek temsilcisi olan Çuvaş Türkçesi, Bulgar Türklerinin, Orta Asya Türk topluluğundan ayrılıp batıya doğru göç eden ilk Türk boyları içinde olmaları nedeniyle Türk yazı dilleri içinde en eskicil olanıdır. Bu arkaik özelliği sebebiyle Çuvaş Türkçesi, Türkoloji için önem taşımakta ve ilgiyi hak etmektedir. Çuvaşistan, bugün Rusya sınırları içerisinde yer alan özerk bir cumhuriyettir.

19. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası döneminde N. İ. İlminsky'in yerli öğretmen ve yerel dillerin önemini vurgulayan, yerli halkların yerel dillerinde bir Ortodoks Hristiyan kültürü yaratmak amaçlı bilinçli dil politikaları sayesinde Çuvaş Türkçesi bir gelişim ve ilerleme kaydetmiştir. Çuvaş okullarının müfettişliği görevinde bulunan İ. Ya. Yakovlev gibi Çuvaş aydınları da Çuvaş okullarında N. İ. İlminsky'in eğitim sistemini geliştirerek uygulamıştır. Sözlü kültürün yoğun olarak yaşandığı Çuvaşlarda, bu çalışmalarla birlikte 1905'lerden itibaren modern Çuvaş Türkçesi oluşmaya başlamış ve Çuvaşlar dilini sözlü geleneğiyle yoğurarak bir sanat dili, bir kültür dili, bir ortak anlaşma dili oluşturmaya çalışmıştır.

Bugün Çuvaş Türkçesi, *Tehlikedeki Diller Atlası'nda* “risk altındaki” grup içinde yer almaktadır. Bu yüzden bu risk grubu içinde bulunan Çuvaş Türkçesinde iki ögeli ad öbeklerinin iç yapısı ve ad öbeklerinin söz dizimi düzlemine nasıl yansıdığı betimlenmeye çalışılmıştır.

Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Levent YENER, benim özgür bir ortamda tez yazmamı sağlamıştır. Bunun için danışmanıma teşekkür ediyorum. Akademik hayatımın başında tanıştığım, öğreticiliği ve hoşgörülülüğünün etkisinde kaldığım Prof. Dr. Emine YILMAZ'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Doktoraya başladığımda etkisinde kaldığım hocalarımdan bir diğeri de Prof. Dr. Zafer ÖNLER'dir. Kendisine de teşekkür ediyorum. Danıştığım her konuda bana hiç usanmadan cevap veren, Çuvaş Türkçesi ile ilgili elindeki kaynakları kullanma imkânı veren Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÜZEL'e özellikle teşekkürü borç bilirim. Dil bilimsel bir alt yapı olmadan deneyimlenen bu yolda, yolumu şaşırdığım zamanlarda danıştığım Dr. Atakan İNCE'ye, tezin kuramsal yönüyle ilgili sıkıntılarda destek olan Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU'na ve Dr. İsa Kerem BAYIRLI'ya minnet borçluyum. Ayrıca bana vakit ayırıp tezin kuramsal alt yapısı ile ilgili görüş bildiren Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU'nun alandaki akademik yetkinliği, tezdeki durumumla ilgili olumlu ve anlayışlı tavrı bana güven vermiştir. Tezin son dönemlerinde tez izleme

komitemde yer alan, yapıcı tavrı ile manevi desteğini hissettiren hocam, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan TÜRK'e de şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak bana her zaman destek olup kendilerinden ödün vererek çalışma fırsatları yaratan eşim Mehmet KARAOĞLAN'a, oğlum Kaan ve aileme şükranlarımla...

Bahar ERİŞ KARAOĞLAN – Çanakkale, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
KISALTMALAR VE İŞARETLER	xix
TABLolar.....	xxii
ŞEKİLLER.....	xxiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEZİN KURAMSAL ALT YAPISI

1.1.Söz Öbekleri (Kelime Grupları) Hakkında (Sımah Maylaşvı Pirki)	33
1.2. Evrensel Dil Bilgisi.....	36
1.3. Evrensel İlkeler.....	44
1.4. Değıştirgenler (Parameters).....	73
1.5. Yetinmecı Program (Minimalist Program).....	88

İKİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜKSEL, İŞLEVSEL, DİL BİLGİSEL VE YARI İŞLEVSEL/SÖZLÜKSEL KATEGORİLER

2.1. Sözlüksel Kategoriler (Pıterışlı Sımahsem).....	111
2.1.1. Sözlüksel Sözcük Sınıfı (Tulli Pıterışlı Sımahsem)	111
2.1.1.1. Adlar (Yapala Yaçı)	111
2.1.1.2. Sıfat (Pallı Yaçı).....	113
2.1.1.3. Belirteç (Nareçisem)	116
2.1.2. Sözcüğün Alt Kategorileri	117
2.1.2.1. Belirtenler (Determiners)	117
2.1.2.2. İlgeçler (Hışsımahsem).....	120
2.1.2.3. Sıfatlık ve Belirtecimsi.....	121
2.2. Dil Bilgisel Kategoriler (Grammatika Kategoriyısem)	121
2.2.1. Sayı Kategorisi (Hisep Kategoriyı)	121
2.2.1.1. {+sem}, {+sen}Çokluk Biçim Birimi, Çokluk (Numaylı Hisep), Teklik (Pırellı Hisep).....	121
2.2.1.2. İyelik Biçim Birimlerinin Sayı, Şahıs Özellikleri.....	124
2.2.1.3. Söz Dizimsel Olarak Sayı Kategorisi (Numaylı İnlav Kategoriyı).....	128

2.2.2. Durum Kategorisi (Padej/Vişlevliş Kategoriyi)	129
2.2.2.1. İlgı Durum (Kamınlış Vişlevliş) Biçim Biriminin Biçim-Ses Bilimsel Özellikleri.....	129
2.2.2.2. İlgı Durum Biçim Birimi ve Belirtme-Yönelme Durum Biçim Biriminin Dizimdeki İşlevi.....	129
2.2.3. İyelik Kategorisi (Kamınlış Kategoriyi).....	132
2.2.3.1. İyelik Biçim Birimlerinin Biçim-Ses Bilimsel Özellikleri.....	133
2.2.3.2. İyelik Biçim Biriminin İşlevi.....	135
2.2.3.3. İyelik ve Uyumun Farkı	136
2.2.3.4. İyelik Biçim Birimleri ve Birleşik Biçim Biriminin Eş Oluşumlu Olduğu Alanlar.....	138
2.2.3.5. Anlam Bilimsel Olarak İyelik Biçim Birimleri: Seçimlik ve (Alienable Possessive) ve Zorunlu İyelik (Inalienable Possessive)	139
2.2.3.6. Alta Sıralılayıcılar veya Tümleyiciler (Complementiser).....	141
2.2.4. Belirtme Kategorisi (Palırtu Kategoriyi/Pallılışpa Pallımarlış Kategoriyi).....	143
2. 3. Yarı İşlevsel/Yarı Sözlüksel Kategoriler	143
2.3.1. Adıllar (Mestoimeni).....	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AD BİRLEŞİKLERİ VE AD ÖBEKLERİNİN YAPISI (YAT SİMAH MAYLAŞIVİN TITİMİ)

3.1. İki Ögeli Ad Öbeklerinin (Ansır Yat Sımah Maylaşiv/Tulli Pışterişli İki Sımah Pışleşiv) İç Yapısı.....	164
3.1.1. Yardımcı Unsuru (Pışınakan Sımah) Belirleyici Yerinde Olan Öbekler.....	164
3.1.1.1 İyelik Kuruluşları (Possessive Construction)/Belirleyici Öbeği	174
3.1.1.1.1 Belirleyicisi Şahıs Adılı, Belirleneni Ad Olan Belirleyici Öbekleri.....	179
man+A Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	185
man+A Yapı Tipi (İlişkili Bir Birey İle İlişki).....	185
Ad+manın Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	192
manın+Ad Yapı Tipi (Akrabalık/Sahiplik/İlişkililik İlişkisi)	193
(manın+Ad)-ı Yapı Tipi (Ait Olunan-Gerçekleşen Olay İlişkisi).....	193
man+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	196
man+(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	196
man+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik/Kalıcı Bir Yere Aidiyet İlişkisi)	196
(A-İyelik)+ manın Yapı Tipi (Aitlik/Kalıcı Bir Yere Aidiyet İlişkisi).....	202
(A-İyelik)+ manın Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	202

(A-İyelik)+ manın Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi).....	202
(A-İyelik)+ manın Yapı Tipi (Durum İlişkisi).....	202
(A-İyelik)+ manın Yapı Tipi (İlişkili Bir Birey İle İlişki).....	202
manın+(E _{-i} -İyelik) Yapı Tipi (Durum İlişkisi).....	206
san+A Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	207
(san+A)-i Yapı Tipi (İlişkili Bir Toplulukla İlişki)	207
(san+A)-ı Yapı Tipi (İlişkili Bir Bireyle İlişki)	207
san+Özel Ad Yapı Tipi (İlişkili Bir Bireyle İlişki)	207
san+(E _{-n} -İyelik) Yapı Tipi (Durum İlişkisi).....	207
sanın+Adıl Yapı Tipi (Yokluk İlişkisi)	209
sanın+(A-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi)	209
adıl+(A-İyelik) Yapı Tipi (İlişkili Bir Toplulukla/Bireyle İlişki)	209
A+sanın Yapı Tipi (Durum İlişkisi).....	211
sanın+ ta/te+A Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	211
sanın+kına+A Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi).....	211
sanın...(A-İyelik) Yapı Tipi (Görev İlişkisi)	212
adıl (2.tklk)+ (Ad-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi).....	212
un+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	213
adıl (3.tklk)+A-İyelik) (Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi)	213
unın +(mar/pek-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik İlişkisi)	215
un+A Yapı Tipi (Durum İlişkisi).....	215
Ad+ unın Yapı Tipi (Ruhsal Nitelik İlişkisi).....	217
adıl (1.çl)+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi).....	217
pirin+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	219
pirin+(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	219
pirin+(A-İyelik) Yapı Tipi (Durum İlişkisi)	219
pirin+(A-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik İlişkisi)	219
pirin+A Yapı Tipi (Durum İlişkisi).....	220
pirin+A Yapı Tipi (Sahiplik İlişkisi)	220
pirin+A Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	220
pirin+A Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	220
sirin+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	221
sirin+(E _{-im} -İyelik) Yapı Tipi (Ruhsal Nitelik İlişkisi)	221

sirĭn+ A Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi).....	221
sirĭn+ A Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	221
A+sirĭn Yapı Tipi (Ait Olan-Gerçekleşen Olay İlişki)	224
adıl (2.çl)+(A-İyelik)Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	224
vĭsen +(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	225
(A-İyelik)+vĭsen Yapı Tipi (Ruhsal Nitelik İlişki)	228
vĭsen+A Yapı Tipi (Sahip Olan- Sahip Olunan İlişkisi).....	228
vĭsen+A Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi)	228
vĭsen+A Yapı Tipi (Kılıcı Ve Yapılan Bir Eylemin İlişkisi).....	228
(A-İyelik)+vĭsen Yapı Tipi (Bir Grubun Kullanımındaki Bir Şey İle İlişkisi)...	229
adıl+(Ad-İyelik) Yapı Tipi (İlişkili Bir Bireyle İlişki)	230
3.1.1.1.2.Belirleyicisi Dönüştürülme Adlı (Tavîru Mestoimeniysem) Ortaklaşık	
adılı, Belirlenen Ad Olan Belirleyici ÖbekleriÖbekleri.....	230
ham + Ad Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi).....	231
ham + (A-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik İlişkisi)	232
hamĭn+A Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	233
hĭvĭn+A Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	234
hĭv/hu+A Yapı Tipi.....	235
hĭv/hu+(A-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik İlişkisi).....	235
hu+(A-İyelik) Yapı Tipi (Ait Olunan-Bir Görevi Yerine Getiren Kişi İle İlişkisi)235	
hĭvĭn+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	237
hĭy+ A Yapı Tipi.....	238
hĭy+ (Ad -İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	238
hĭy+ (Ad -İyelik) Yapı Tipi (Ait Olunan-Kalıcı Bir Yer İlişkisi)	238
hĭyĭn+(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	240
hamĭr+(A-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik İlişkisi)	241
hamĭr+Ad Yapı tipi (Ait Olunan-Kalıcı Bir Yer İlişkisi).....	242
hamĭrĭn+A Yapı Tipi (Ait Olunan-Bir Grup İlişkisi)	243
hĭvĭrĭn+Ad Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	244
hĭvĭrĭn+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik Olunan- İlişkili Bireylerle İlişki)	244
hĭvĭr+Ad Yapı Tipi (İyelik Ve Aitlik İlişkisi).....	245
hĭvĭr+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	245
hĭysen+(A-İyelik)Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	246

adılısı+ (hıy _i -İyelik) Yapı Tipi.....	246
pır-pirin+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	247
3.1.1.1.3. Belirleyicisi Ad, Belirleneni Ad Olan Belirleyici Öbekleri	247
(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisinde)	250
A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisinde).....	250
Özel Ad/A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisinde).....	250
(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	253
A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Bir Şeyin Birisinin Emrinde Olması)	253
(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Yer İlişkisinde).....	256
(A-Çokluk-İlgi Durumu) + (A-İyelik) Yapı Tipi (Yer İlişkisinde).....	256
(A-Çokluk/Ø)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Yer İlişkisinde)	256
(A-İyelik)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Yer İlişkisinde).....	256
A-İyelik+ pırın ..(A-İyelik).....teprin.. (Belirlilik İlişkisinde)	257
(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Nitelik İlişkisinde).....	258
A+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Nitelik İlişkisinde)	258
(A-İyelik)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Nitelik İlişkisinde)	258
(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Zaman İlişkisinde)	259
(AÖ-Çokluk)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Zaman İlişkisinde).....	259
(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Soyut İlişkide)	260
(Özel Ad-Çokluk-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Soyut İlişkide)	260
A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Soyut İlişkide).....	260
A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi)	261
(A-İlgi Durumu+E _{iv} -İyelik) Yapı Tipi (Mantıksal Özne İlişkisi).....	262
A+(E _{is} -İyelik) Yapı Tipi (Mantıksal Nesne İlişkisi).....	262
(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Nitelik İlişkisinde).....	264
(A)+(A-İyelik-İl) Yapı Tipi (Nitelik İlişkisinde).....	264
3.1.1.2.Cümle ilişkileri Olan [BelÖ[TümÖ]] Yapısındaki Öbekler	265
A-İlgi Durumu) + (E _A -İyelik) Yapı Tipi (Kılıcı Rolü)	267
Özel Ad+(E _A -Adlaştırmacı) Yapı Tipi ((Kılıcı Rolü))	267
(A-İyelik)+(E _A -Adlaştırmacı) Yapı Tipi (Kılıcı Rolü)	267
Adıl+E _A Yapı Tipi (Kılıcı rolü).....	267
A+(E _A -Adlaştırmacı) Yapı Tipi (Etkilenen Rolü).....	271
A+(E _A -Adlaştırmacı) Yapı Tipi (Kılıcı Rolü).....	273

A+(E _A -Adlaştırmacı) Yapı Tipi (Kılıcı Rolünde).....	274
3.1.1.3.2. Belirleyicisi Belgisiz Adıl, Belirleneni Ad Olan Ad Öbekleri	275
takamın+(A-İyelik) (Belirsizlik İlişkisinde)	275
takam+(A-İyelik) (Belirsizlik İlişkisinde).....	275
hış-pırın+(A-İyelik) (Belirlilik İlişkisinde).....	275
(Ortaklaşalık Adılı-İlgi Durumu)+(E _{{-nî},{-nî}} İyelik) (Soyut İlişkide, Durum İlişkisi).....	276
3.1.1.3.3. Belirleyici Soru Adılı, Belirleneni Ad Olan Ad Öbekleri.....	276
kam+(A-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi).....	276
kam+(E _A -İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	276
A+kamsen Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	276
(kam-İlgi Durudumu)+(Ad-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	276
mînin+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	278
hışın+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi).....	278
3.1.1.3. Parçalılık Kuruluşları	279
3.1.1.3.1. Belirleyicisi (Adıl Sayı, Ad), Belirleneni Parça (Adıl, Sayı, Ad) Adı Olan Parçalılık Öbekleri	279
(Şahıs Adılı-İlgi Durumu)+(çılays “çok”-İyelik) Yapı Tipi	279
(A-Çokluk)+(hışpır “birkaçı”- İyelik) Yapı Tipi	280
(A-Çokluk)+(numayış “çok”- İyelik) Yapı Tipi.....	282
(numayış-İyelik)+(A-Çokluk) Yapı Tipi.....	282
(A-Çokluk)+(hış “bazı”-İyelik) Yapı Tipi	283
(Şahıs Adılı-Çokluk +Sayı- İyelik) Yapı Tipi.....	285
(Şahıs Adılı-İlgi Durumu)+(kaşni “herbir”) Yapı Tipi.....	286
(Şahıs Adılı-İlgi Durumu)+(numayış “çok”- İyelik) Yapı Tipi	287
(A-İlgi Durumu)+(Evrensel Niceleyici-İyelik) Yapı Tipi (Belirsizlik İlişkisinde).....	287
3.1.2. Yardımcı Unsuru Tümleç Yerinde Olan Öbekler.....	288
3.1.2.1. Olası Birleşikler (Yat Sintagmîsem, İzafet Konstruksiyen, İmeniye Kompoziti).....	288
3.1.2.1.1. Olası Birleşikler/Cümle İlişkileri Olmayan Olası Birleşikler.....	295
A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	295
E _{-u} +(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	300
E _{-MA} +(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	300
E _{-Malla>Mallij} +(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	300

$E_{\{-MA\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	302
$E_{\{-v\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	302
$A+(E_{\{-a>i\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	302
$A+(E_{\{-İm\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	302
$E_{\{-av\}}+(E_{\{-İv\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	302
$E_{\{-MA\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Amaç İlişkisi)	302
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Tanımlılık İlişkisi)	305
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Kaynak İlişkisi)	307
$(A_{\{+İİ\}})+(A\text{-Birleşik})$ (Kaynak İlişkisi)	307
$E_{\{-İİ\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Kaynak İlişkisi)	311
$E_{\{-im\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Kaynak İlişkisinde)	311
$A+(E_{\{-İ\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Araç İlişkisi)	312
$E_{\{-çİK\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Araç İlişkisi)	312
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	312
$(A\text{-Çokluk-İlgi Durudumu})+(A\text{-Birleşik})$ (Parça-Bütün İlişkisi)	312
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	314
$A+(E_{\{-İK\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)	315
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Zaman İlişkisi)	315
$E_{\{-MA\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Zaman İlişkisi)	316
$E_{\{-u\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Zaman İlişkisi)	316
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Bulunma, Yer İlişkisi)	317
$A+(E_{\{-İİ\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Yer İlişkisi)	318
$A+(E_{\{-v\}}\{İİ\}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Yer İlişkisi)	318
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Yön Gösteren Sözcüklerle Yer İlişkisi)	318
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)	319
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Benzerlik İlişkisi)	320
$E_{\{-İİ\}}+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Benzerlik İlişkisi)	320
“A”+A Yapı Tipi (Tırnak İçine Alınan Sözcükle İlişki)	321
$m\check{I}n/A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Hakkında İlişkisi)	321
$A+(A\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Hakkında İlişkisi)	322
$A+(E_{\{-İv\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Hakkında İlişkisi)	323
$A+(E_{\{-İm\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Hakkında İlişkisi)	323
$E_{\{-u\}}+(E_{\{-İm\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Hakkında İlişkisi)	323

$A_{\{-l\ddot{h}\}}+(E_{\{-l\ddot{m}\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Hakkında İlişkisi).....	323
Lakap+(A-Birleşik) (Yapı Tipi).....	323
Özel Ad+Özel Ad Yapı Tipi.....	324
3.1.2.1.2.Cümle ilişkileri Olan Olası Birleşikler (Phrasal Compound/Syntetic Compound).....	324
$A+(E_{\{-MA\}})$ Yapı Tipi (Konu Rolü).....	326
$A+(E_{\{-n\check{\imath}\}/\{-n\check{\imath}\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Konu Rolü).....	326
$A+(E_{\{-n\check{\imath}\}/\{-n\check{\imath}\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Konu Rolü).....	328
$A+(E_{\{-MA\}})$ Yapı Tipi (Etkilenen Rolü).....	328
$A+(E_{\{-n\check{\imath}\}/\{-n\check{\imath}\}}\text{Birleşik})$ Yapı Tipi (Kılıcı Rolü).....	329
$A+(E_{\{-n\check{\imath}\}/\{-n\check{\imath}\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Kılıcı Rolü).....	330
$A+(E_{\{-n\check{\imath}\}/\{-n\check{\imath}\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Kaynak Rolü).....	330
$A+(E_{\{-n\check{\imath}\}/\{-n\check{\imath}\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Konu Rolü).....	330
$A+(E_{\{-\check{\imath}\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Konu Rolünde).....	330
$A+(E_{\{-ass\check{\imath}\}}\text{-Birleşik})$ Yapı Tipi (Konu Rolünde).....	330
3.1.3. Yardımcı Unsuru Niteleyici Yerinde Olan Ad Öbekleri.....	331
3.1.3.1. Niteleyicisi Ad Olan Ad Öbekleri (Şihnu Pallı Yaçisem).....	331
3.1.3.1.1.Taksız Ad Öbeği ve Yardımcı Unsurun Türü Hakkında	331
3.1.3.1.2. Ad Niteleyiciler (Substantivatsi)	333
3.1.3.1.3. Eşleme Öbekleri (Apposition Phrase) (Şum Şihnivı, Tuım Şihnivı) ...	338
A+A Yapı Tipi (Cinsiyet-Kişi sınıflaması)	338
A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Statü-Kişi/Topluluk Sınıflaması)	340
Özel A+Unvan A Yapı Tipi (Kişi-Statü Sınıflama İlişkisi).....	341
Unvan A+Özel A Yapı Tipi (Kişi-Statü Sınıflama İlişkisi).....	341
Özel A+Akrabalık A Yapı Tipi (Kişi-Akrabalık Sınıflama İlişkisi).....	342
A+Milliyet A Yapı Tipi (Milliyet-Kişi Sınıflaması)	343
A+A Yapı Tipi (Madde-Eşya Sınıflaması)	343
$(A_{\{-l\check{\imath}\}}+A)$ Yapı Tipi (Madde-Eşya Sınıflaması).....	343
A+A Yapı Tipi (Biçim-Nesne Sınıflama İlişkisi).....	344
A+A Yapı Tipi (Benzetme İlişkisi).....	345
A+A ($S_{\{+sker\}}/\{+i\}$) Yapı Tipi.....	345
$A_{\{+sker\}}+S$ ($A_{\{+sker\}}$) Yapı Tipi.....	345
Adıl+S($A_{\{+i\}}$) Yapı Tipi	345
(A-Belirtme-Yönelme)+S ($A_{\{+i\}}$ Belirtme-Yönelme)	345

3.1.3.2.Parçalılık Öbekleri.....	346
(Adıl/A-Ayrılma Durumu)+A-Gön. İyelik Yapı Tipi.....	346
(Adıl-Ayrılma Durumu)+E _{-ni} -Gön. İyelik Yapı Tipi	346
(A-Çokluk-Ayrılma Durumu)+A _{+rah} Yapı Tipi	349
(E _{-ni} - Ayrılma Durumu)+A-Belirtme {-i}Yapı Tipi	349
A- Ayrılma Durumu)+A-Belirtme {-i}Yapı Tipi	349
(AÖ-Çokluk-Ayrılma Durumu)+(A-Çokluk/ø) Yapı Tipi.....	350
(Sayı-Ayrılma Durumu)+(nikam-Belirtme) Yapı Tipi.....	350
(Adıl-Ayrılma Durumu)+(A- Belirtme {+i})	350
(A/Adıl-Ayrılma Durumu)+(Sayı-Gön.İyelik) Yapı Tipi.....	351
(Sayı-Ayrılma Durumu+(Sayı-Gön. İyelik) Yapı Tipi	353
(A/Adıl-Ayrılma Durumu+(çılaiş-Gön.İyelik) Yapı Tipi.....	355
(A/Adıl-Ayrılma Durumu)+(numayış-Gön.İyelik) Yapı Tipi.....	355
(A/Adıl-Çokluk-Ayrılma Durumu)+hiş-hişi/hiş-Gön.İyelik) Yapı Tipi	356
(A/Adıl-Ayrılma Durumu)+(hişpîr-Gön.İyelik-Çokluk) Yapı Tipi	357
(Adıl-Ayrılma Durumu)+(kaşni “hepsi, her”-Gön.İyelik/Ø) Yapı Tipi.....	357
(Adıl-Ayrılma Durumu)+(şuri-Gön.İyelik) Yapı Tipi.....	358
(A-İyelik-Belirtme)+(çılaiş-Gön.İyelik-Belirtme) Yapı Tipi.....	359
(A -Çokluk-Belirtme)+(çılaiş-İyelik-Çokluk-Belirtme) Yapı Tipi	360
(AÖ+kaşni “herbir”)+(A-Belirtme) Yapı Tipi.....	360
Hiş, “hangi”+(A-Belirtme) Yapı Tipi	361
3.1.3.3.Niteleme İlişkisindeki Belirleyici Öbekleri.....	363
3.1.3.3.1. Yer/Bulunma İfade Eden Niteleyici İlişkisindeki Belirleyici Öbekleri..	363
3.1.3.3.1.1. Yer işaretleri+A Yapı tipi.....	365
Sayı-miş+Ad Yapı Tipi.....	365
pirvayhi+Ad Yapı Tipi.....	365
tepîr+A Yapı Tipi	365
Yulaşki+Ad Yapı Tipi	365
Taşta+Ad Yapı Tipi.....	365
3.1.3.3.1.2. Nesne, Kişi İşaretleri	368
Nesne İşareti+A Yapı Tipi	368
hayhisker +A Yapı Tipi.....	368
hayhi/hay +A Yapı Tipi.....	368

şav/şavî;şak/şakî +A Yapı Tipi	368
leş/vıl+A Yapı Tipi.....	368
ku+A Yapı Tipi	368
şapla “böyle”+A Yapı Tipi.....	368
Soru+A Yapı Tipi	372
Mın+A Yapı Tipi.....	372
Hış+A Yapı Tipi.....	372
mınle+A Yapı Tipi	372
3.1.3.3.1.2. İşaret Görünüşü+Ad Yapı Tipi	372
3.1.3.3.1.3. Niteleyicisi Sıfatlık İşlevinde Olan Konuşucu Merkezli Belirleyici Öbekleri.....	373
(A _{+hi}) +AYapı Tipi.....	374
(Ad _{{+ri }/{+ti}/{+nçî}})+A Yapı Tipi	374
Sıfat+ S(Ad _{{+llî},{+sker}}) Yapı Tipi.....	375
EÖ _{-ma} +E _{{-man};{akan};{+sker}} Yapı Tipi	375
Mın+A _{+i} Yapı Tipi	375
3.1.3.3.2. Nicelik İfade Eden Niteleme İlişkisindeki Belirleyici Öbekleri.....	375
3.1.3.3.2.1. Ölçüm Öbekleri ve Sınıflandırma Öbekleri.....	375
<i>3.1.3.3.2.1.1. Sınıflandırıcı+A Yapı Tipi</i>	<i>381</i>
soru adı/Sayı/Belgisiz Adıl-şer+A Yapı Tipi	381
pırçı/pırçık “tane” +A Yapı Tipi.....	381
sayı+ pırçı/pırçık “tane” +A Yapı Tipi	381
par, yikir, mişir “çift” ”+A Yapı Tipi.....	381
sayı-İyelik Yapı Tipi	381
<i>3.1.3.3.2.1.2. Sayı+Ölçü Birimi Yapı Tipi.....</i>	<i>382</i>
sayı+ kılence “şişe”, kurka “kepçe”, vitre “kova” liter, kilogramm, metr, şuhrım “kilometre”, pay “dönüm”, şiklem “kap, yığın”, şupkı “tutam, demet” Yapı Tipi	382
Kesir sayısı+Ölçü Birimi Yapı Tipi.....	382
3.1.3.3.2.2. Sayı Öbeği.....	382
A+(A-Çokluk) Yapı Tipi	386
Asıl Sayı+Ad/ Yapı Tipi	386
Birleşik Sayı (S ta S/S S)+A Yapı Tipi	388
Kesir Sayısı+Ad Yapı Tipi	388

Belirsiz Sayı (Sayı-Sayı)+A Yapı Tipi	390
Soru adı+A Yapı Tipi	390
hişpİR “bazı”+(Ad+Çokluk+Belirtme) Yapı Tipi	391
temişe “birkaç”+(Ad+Belirtme) Yapı Tipi	393
numay-numay “pekçok, çok”+(A-Çokluk-Belirtme) Yapı Tipi	395
numay-numay “çok”+A Yapı Tipi	395
ıtlā “pek, gayet, çok”+A Yapı Tipi	395
pitİ “pek, çok”+A Yapı Tipi	395
3.1.3.1.3. Niteleyicisi Sıfat Olan Ad Öbekleri (Ad’ektivli Sintagmİsem, Pallİ Yaçİ Sİmah Maylaşİvİsem)	396
3.1.3.1.3.1. Deneyimsel Sıfatlar	402
Sıfat (boyut, renk, hız, durum) +A Yapı Tipi	402
3.1.3.1.3.2. Konuşucu Merkezli Sıfatlar	403
3.1.3.1.3.2.1.Niteleyicisi Sıfat Olan Konuşucu Merkezli Sıfatlarla Kurulan Ad Öbekleri	403
S+A Yapı Tipi	403
S+Sıfat (A_{{-(0)İİ};{-(0)İİ}}) Yapı Tipi	403
S(A_{{-sİR};{+sİR}}+A Yapı Tipi	404
S (A_{{+İŞ};{+İŞ}})+A Yapı Tipi	404
S(A-İyelik)+A_{+Ş} Yapı Tipi	404
(E_{{-av}; {-Şİ}})+A Yapı Tipi	404
S(E_{{+çİk};{+çİk}})+A Yapı Tipi	405
S(A_{+ŞkA})+A Yapı Tipi	405
S(E_{+AnkA})+AYapı Tipi	405
S(E_{{+İk};{+İk}})+A Yapı Tipi	406
S(E_{{+kİ};{+kİ}})+A Yapı Tipi	406
S(A_{+ŞAh})+A Yapı Tipi	406
S(A_{+tay})+A Yapı Tipi	406
S(A_{+AkA})+A Yapı Tipi	407
(A_{+çAn})+A Yapı Tipi	407
S(A_{+(k)kA})+A Yapı Tipi	407
S(A_{+(k)kA})+kİna+A Yapı Tipi	407
şut+A Yapı Tipi	408
pitİ+A Yapı Tipi	408

Değer İle İlgili Sıfat +A Yapı Tipi	408
S(KV-/p/, /m/, /n/, /ş/, /v/+A)+ A Yapı Tipi	408
S(A)²⁺ A Yapı Tipi	409
S(çin)+A_{+i} Yapı Tipi	409
S(çin)+A_{+i} Yapı Tipi	409
(E_{-u})A_{{+rah},{+tarah}}+A Yapı Tipi	410
Itla+A Yapı Tipi	410
MİN+A Yapı Tipi	410
3.1.3.1.3.2.2. Niteleyicisi Sıfatlık (Adjectival) İşlevinde Olan Konuşucu Merkezli Sıfatlar (Şihnu Pallı Yaçisem/ Morfologiyin Kategorisir Formisem)	410
(A_{mar})+A Yapı Tipi	410
A_{+pa}+A Yapı Tipi	411
(E_{{-mAlli};{-mAllA};{-mAllA mar};{-As},{-nİ};{-mAn},{-AkAn};{-mi},{-mAlİh},{-mİ}}+ A Yapı Tipi	412
(A_{+lla}/+lle}+A Yapı Tipi	414
(A_{+lla}/+lle}+A_{+I□} Yapı Tipi	414
(E_{{-ma}/{-me}})+A Yapı Tipi	415
(A_{+llİ})+A Yapı Tipi	416
(A_{+llİ})+A_{+llİ} Yapı Tipi	416
(A_{+llİh})+A Yapı Tipi	417
SONUÇ VE ÖNERİLER	421
KAYNAKÇA	441
ÖZ GEÇMİŞ	459

KISALTMALAR VE İŞARETLER

- : Eylemlere gelen biçim birimlerin önünde kullanılır.
- ∅ : boş kategori (empty, null)
- ∅ : Eylemlerde sıfır biçim birimli şahıs çekimi
- φ özellikler : Dil bilgisel özellikler
- θ-rol : Tematik roller/işlevler
- * : Dil bilgisi dışı
- / : Bir biçim birimin farklı sesçil biçimlerini ayırır: {-ta}/{-te}
- // : Seslerin gösterilmesinde kullanılır: /s/
- ? : Kabul edilebilirliği şüpheli
- [] : Biçim birimlerin alt biçimlerinde kullanılır: iyelik biçim birimi [+İ]
- { } : Biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.
- +∅ : Adlarda sıfır biçim birim.
- < : Bir biçimin başka bir biçimden gelişini ya da hiyerarşiyi gösterir.
- A : Ad
- a : Yarım ad
- ABD : Araç-Birliktelik Durumu
- Adlş. : Söz dizimsel adlaştırmacı
- AÖ : Ad Öbeği
- aÖ : Yarım Ad Öbeği
- B-YD/BD : Belirtme-Yönelme Durumu/Belirtme Durumu
- Bel : Belirleyici (specifier)
- Bel⁰ : Belirleyici Öbeğinin Başı
- BulD : Bulunma Durumu
- Ç : Çekim Öbeğinin Başı

ÇL	: Çokluk ve Çokluk Şahıs
ÇÖ	: Çekim Öbeği
DurumÖ	: Durum Öbeği
E	: Eylem
e	: Yarı Eylem Öbeğinin Başı
ED	: Evrensel Dil Bilgisi
EÖ	: Eylem Öbeği
eÖ	: Yarı Eylem Öbeği
Gön.	: Gönderimsel
GYİ	: Genişletilmiş Yansıtma İlkesi
GZ	: Gelecek Zaman
İD	: İlgi Durumu
İDK	: İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı
İK	: İyelik Kuruluşu
ÜDD	: Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi
+	: Adlara gelen biçim birimlerin önünde kullanılır.
>	: Bir biçimden başka bir biçime gidişi ya da hiyerarşiyi gösterir.
İÖ	: İlgeç Öbeği
krş.	: Karşılaştırınız
MT	: Mantıksal Tasarım
MGŞÇY	: Materialı Po Grammatike Sovremennogo Çuvaşskogo Yazıka I
OİÇS	: Opıt İsslevodanniya Çuvaşskogo Sintaksisa
ÖGZ	: Öğrenilen Geçmiş Zaman
PK	: Parça Kategorisi
SayıÖ	: Sayı Öbeği

Sınıflayıcı	: Sınıflandırma Öbeğinin Başı
SınıfÖ	: Sınıflandırma Öbeği
SÖ	: Sıfat Öbeği
ŞGZ	: Şimdiki-Geniş Zaman Çekimi
TTü.	: Türkiye Türkçesi
TKLK	: Teklik Şahıs
Uyum	: Uyumun Başı
UyumÖ	: Uyum Öbeği
X_{i/j/k}	: i/j/k ünsüzleri eş dizimli olan /eşleşen ya da kontrol edilen öğeleri gösterir.
YB	: Yönetme ve Bağlama Kuramı
YP	: Yetinmecî Program
Z	: Zaman
ZamanÖ	: Zaman Öbeği

TABLolar

	Sayfa
Tablo 1.2.1. Derlemin Dağılımı	20
Tablo 1.5.6. YB ve YD'nin Kavram Olarak Karşılaştırılması	104
Tablo 4.1. BelÖ'nün Öbek Yapıları	427
Tablo 4.2. BelÖ'nün Öbek Yapıları	430
Tablo 4.3. Eşleme Öbekleri	431
Tablo 4.4. Parçalılık Kuruluşları	431
Tablo 4.5. Niteleme ilişkisindeki Belirleyici Öbekleri	432
Tablo 4.6. Niteleme ilişkisindeki Belirleyici Öbekleri	433
Tablo 4.7. Ölçüm ve Sınıflandırma Öbeği	434
Tablo 4.8. Sayı Öbeği	435
Tablo 4.9. Sıfat ve Sıfatlıkla Kurulan Ad Öbeği	436

ŞEKİLLER

	Sayfalar
Şekil 1.2.1. Dilin Kazanım Süreci	37
Şekil 1.2.2. Dilin Kazanım Aracı	38
Şekil 1.2.3. Aşamalı-X kuruluşunun Dizim Ağacında Gösterimi	41
Şekil 1.2.4. “Remarks on Nominalisation” adlı Makaleden Örnek	42
Şekil 1.2.5. Aşamalı-X kuruluşu için Çuvaş Türkçesinden Örnek	42
Şekil 1.2.6. Aşamalı-X kuruluşu için Eklenti Yerini Gösteren Örnek	43
Şekil 1.2.7. Aşamalı-X Kuruluşu için Eklenti, Tümleç, Belirleyici Yeri	44
Şekil 1.3.1. Ses ve Anlam Arasındaki İlişki	45
Şekil 1.3.2. MT ve ST Arasındaki İlişki	46
Şekil 1.3.3. Temsili Düzeyler	47
Şekil 1.3.4. Temsili Düzeyler	48
Şekil 1.3.5. Başın Taşınımına Türkiye Türkçesi Örnek	52
Şekil 1.3.6. k-buyurma İlişkisi	58
Şekil 1.3.7. Türkiye Türkçesi için k-buyurma İlişkisi Örneği	59
Şekil 1.3.8. Çuvaş Türkçesi için k-buyurma İlişkisi Örneği	60
Şekil 1.4.1. Baş ve Yardımcı Unsurlar	77
Şekil 1.5.1. Birleşme işlemi EÖ	91
Şekil 1.5.2. Birleşme İşlemi SÖ	91
Şekil 1.5.3. Yetinmecî Program’ın Türetim Modeli	92
Şekil 1.5.4. YP’nin Türetim Modeline Çuv. ve T.Tü Örnek	96
Şekil 1.5.5. Yalın Yansıma	97
Şekil 1.5.6. Dışsal Birleştirme	100
Şekil 1.5.7: İçsel Birleştirme	100

Şekil 1.5.8. Yetinmecı Program'da Uyum İlişkisi	102
Şekil 1.5.9. Yorumlanabilir ve Yorumlanamaz Özellikler	103
Şekil 3.1.	186
Şekil 3.2.	187
Şekil 3.3.	188
Şekil:3.4.	189
Şekil:3.5.	190
Şekil 3.6.	191
Şekil 3.7.	192
Şekil 3.8.	193
Şekil 3.9.	194
Şekil 3.10.	195
Şekil 3.11.	197
Şekil 3.12.	198
Şekil 3.13.	199
Şekil 3.14.	200
Şekil 3.15.	202
Şekil 3.16.	205
Şekil 3.17.	210
Şekil 3.18.	214
Şekil 3.19.	218
Şekil 3.20.	221
Şekil 3.21.	223
Şekil 3.22.	225
Şekil 3.23.	228
Şekil 3.24.	232

Şekil 3.25.	235
Şekil 3.26.	236
Şekil: 3.27.	243
Şekil 3.28.	251
Şekil 3.29.	252
Şekil 3.30.	268
Şekil 3.31.	274
Şekil 3.32.	280
Şekil 3.33.	281
Şekil 3.34.	293
Şekil 3.35. Taşınım ve Birleştirme= Dağıtım (Spell-Out)	299
Şekil 3.36.	307
Şekil 3.37.	329
Şekil 3.38.	339
Şekil 3.39.	347
Şekil 3.40.	350
Şekil 3.41.	352
Şekil 3.42.	353
Şekil 3.43.	362
Şekil 3.44.	366
Şekil 3.45.	367
Şekil 3.46.	370
Şekil 3.47.	379
Şekil 3.48.	379
Şekil 3.49.	384
Şekil 3.50.	385

Şekil 3.51.	385
Şekil 3.52.	394
Şekil 3.53.	398
Şekil 3.54.	399
Şekil 3.55.	399
Şekil 3.56.	399
Şekil 3.57.	400
Şekil 3.58.	400
Şekil 3.59.	402

GİRİŞ

Çuvaşlar, Türkçe konuşan, vatani Çuvaş Özerk Cumhuriyeti olan, Rusya'nın İdil nehrinin sağ kıyısında Kazan'da, Tatarlar ve Başkurtlar arasında dağılmış olarak bulunmaktadır. Eski Batı Türkçesinin tek temsilcisi olduğundan dil bilim ve etnoloji açısından en önemli Türk halklarından biridir. Kuzeyinde Mari Cumhuriyeti, doğusunda Tatar Cumhuriyeti ve güneybatısında Mordvin Cumhuriyeti yer alır. Yüzölçümü, 18.300 kilometrekaredir. Toplam nüfus 1. 6 milyondur. Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nin toplam nüfusunun büyük kısmını Çuvaşlar oluşturur. Bölgede, Tatarlar, Ruslar ve diğer topluluklar da azımsanmayacak bir nüfusa sahiptir. Çuvaşların bir kısmı da Başkurdistan, Tataristan, Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerinde ve Ukrayna'da bazı diasporalarda yaşamaktadırlar.

Çuvaşlar, Rusyadaki dört büyük azınlıktan biridir. Nüfus oranlarına göre sıralamada Tatarlar, Ukraynalılar ve Başkurtlardan sonra dördüncü sırada yer alır (Pappas, 1994: 162). Çuvaşlar, Kuzey Çuvaşları (Viryal ya da Vir'al) ve Güney Çuvaşları (Anatri) olarak iki büyük gruba ayrılmışlardır. Bu iki kol, Çuvaşlarda hem dil bilimsel olarak hem de tarihi atalar açısından farklılıklar ortaya çıkarmıştır (Pappas, 1994: 162).

Çuvaşların Bulgarlardan başka Bulgarları hakimiyeti altına alan Hazarlarla da ilişkili oldukları düşünülmektedir. İdil Bulgar Devleti'nden önce 670'li yıllarda Hazarların, Rusya'nın güneyindeki steplere dağıldığı bilinmektedir (Pappas, 1994: 164). Hazarlar tarih sahnesine Sabar/Sabir Türklerinin devamı olarak çıkmışlardır. X. yüzyıl İslâm tarihçisi Mes'ûdî, İranlıların Hazar adını verdiği topluluğa Türklerin Sabar (Sabir) dediklerini söylemektedir. (Taşağıl, 1998: 116). Sabirler 10. yüzyıla kadar hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Hun-Hazarların ataları olduğunu ileri süren görüşe göre Çuvaş Türkçesinde Eski İbranice sözcükler olması ve Yahudiliğin dogma ve fetişlerinin Çuvaş pagan geleneğinde yer alması ve Hazarların topraklarında Çuvaş tipindeki pagan defin yerleri görülmesi bu ataları işaret etmektedir (Yumanadi ve Kuleshov, 2002: 862).

Çuvaş Türkçesi, Bulgarcanın alt grubu olarak görülmektedir. MS 7. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar İdil ve Kama kıyılarında varlık gösteren Bulgar Krallığı'nda kullanılan Eski Bulgarca, Eski İdil Bulgar diyalektlerinden birinin torunu olarak düşünülmektedir (Poppe, 2018: 67). Modern Çuvaş diyalektleri, sadece modern Türk yazı dilleri ile benzer değildir ayrıca Moğol ve Tunguz dilleri ile Fin-Ugor ve Slav dilleri ile de benzerlikler göstermektedir (Pappas, 1994: 162). Hem Fin-Ugorların hem de Türkçe konuşan

Bulgarların bölgedeki varlığı Çuvaşların kökeni ve kültürlerinin temeli ile ilgili çeşitli fikirler ortaya çıkarmıştır. Bazı araştırmacılar Çuvaşları, Fin-Ugor nüfusunun içinde sayarken bazıları da Bulgarların bu bölgeye göçtüklerinde oradaki yerli Fin-Ugor halkı, kendi dillerine ve kültürlerine maruz bıraktıklarını, onları asimile ettiklerini ileri sürmektedir (Serebrennikov, 1957: 29). Bir başka tarih tezine göre de Çuvaşların, atalarının Hunlar olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü Bulgarlar da Hun konfederasyonunun bir parçasıydı ve Bulgarların, İdil bölgesinde 7-10. yüzyıllar arasında devletleri bulunuyordu (Pappas, 1994: 163). Tekin, Bulgarların Attila'nın Hun federasyonuna bağlı Hun Türk kabilelerinden olduğunu, bunların Baskakov'un *Batı Hunca* olarak ifade ettiği, Batı Türkoloji çevrelerinde ise *Ana Bulgarca* adı ile anılan bugün tek temsilcisi Çuvaş Türkçesi olan arkaik bir Türk lehçesi konuştuklarını belirtmiştir (1987: 2). Çuvaşların kökeni ile ilgili Bulgar teorisi, ilk kez 18. yüzyılın ilk yarısında dile getirilmiştir. Tatischev tarihinde ilk olarak bahsedilmiş ve Hüseyin Feyizhanov tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Bu görüşlere göre Çuvaşlar, Hazar ve Bulgar ile aynı çemberin milliyeti olarak görülmüş ve onların hem tarihsel hem de etnik olarak doğrudan bağlantıları olduğu kabul edilmiştir (Yegerov, 1948: 23). Aşmarin, *Bulgarlar ve Çuvaşlar* adlı kitabında Bulgarlar ile Çuvaşların arasındaki akrabalığı Türkçe *tudun* ve Çuvaş köy adları *Tırın*, *Tırın'ı* (*Torom*, *Toron*) Rus kroniklerinde geçen Bulgarların en soylusu anlamındaki *trunove* unvanı ile karşılaştırmıştır. Buna göre de Türkler, Finler, Eski Bulgar dili ile arasındaki ilişkiyi, Eski Latin ve şimdiki Roma dili arasındaki ilişki gibi bir ilişki olarak tanımlamıştır (Yegerov, 1948: 20). V.G. Yegerov, *K voprosu o proishojdeniyi çuvaş i ih yazıka* adlı makalesinde ise yapılan arkeolojik kazılarda paleantropolojik materyallerin Çuvaşların Bulgarlardan önce o yerde olduklarını gösterdiğini ifade etmektedir. M. M. Mihaylov, *K voprosu o proishojdeniyi i formirovaniyi çuvaşskogo yazıka* makalesinde ise kadim Çuvaşların o bölgede Bulgarlardan önce olduğunu ve dillerinin, Bulgar-Suvazlar tarafından asimile edildiğini, kendi dillerini ve kavim adlarını onlara dayattıklarını ileri sürmektedir. Sonunda da Çuvaş dilinin kaynağında Türkçe olduğunu kabul etmektedir (Yegerov, 1957: 31).

Bugün *Suvarları* bir etnik adlandırma, *Çuvaş* adlandırmasını sosyonim olarak gören aydınlar, Çuvaşların Bulgar döneminde İslamı kabul etmeyip eski inançlarını koruyan ve

Müslüman kitleden kendisini tecrit eden Bulgarlar olduğu görüşünü savunmaktadır¹ (Çuvaşi ili Suvarı: 2013'ten aktaran Bayram, 2014: 264). Çuvaşların daha eski kayıtlarda farklı bir ad ile kayıtlı olabilmeleri ihtimali ya da son dönemlerde kültürel olarak ayrı bir grup olarak gelişmiş olabilmeleri ihtimalleri tarih tezlerinin başlıca konuları olmuştur. Çuvaşların milat yıllarında Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç eden Hunlar, Hazarlar, Peçenekler, Bulgarlar gibi Türk toplulukları arasında yer aldıkları bilinmektedir. Adlarıyla ilk kez 482 yılında karşılaştığımız Bulgarlar, (Bizans kayıtlarında Onogur Türkleri), Doğu Avrupa'da dağınık boylar halinde yaşamış, değişik zamanlarda farklı devletler kurmuşlardır (Yılmaz, 2002: 189). Bulgar Devleti yıkıldıktan sonra devlet, Kutrigur ve Utigurlar olarak ayrılmıştır ve Utigurların Azak Denizi'nin doğusuna, Kuban boylarına yerleştikleri bilinmektedir. Utigurlar ise İdil Bulgarları olarak tanınmışlardır. İdil Bulgarlarının bir süre Hazar egemenliğinde yaşadıkları bilinmektedir (Yılmaz, 2002: 190-191).

Çuvaş adı ilk olarak 1521 yılında Rus kroniklerinde geçmektedir. 922 yılında Arap gezgin Ahmad Bin Fadlan, ülkesine döndükten sonra İdil Bulgarları ile ilgili anı ve izlenimlerini anlatan bir çalışma yapmıştır (Yılmaz, 2002: 191). Çuvaşları, *suvas ve savas* olarak adlandırmıştır. Burada doğrudan *Suvazların*, Çuvaşların ataları olduğunu söyleyemeyiz, fakat *Suvasların* (*suvars ve savirs* olarak da biliniyor: *şuaş, şuas, şvaş, şvas > şvaş*) Çuvaşların atası olduğu ya da ona adını verdiği konusunda görüşler olduğunu belirtmeliyiz (Dimitriyev, 1957: 97). Fakat arkeologların Tankeevska'da yaptığı bir kazıda, mezardakilerin Çuvaş olmadığı, Ugor oldukları anlaşılmıştır. Bu da Suvarların, Çuvaşların ataları olabilme ihtimalini ortadan kaldırmaya neden olabilecek bir bulgudur (Yumanadi ve Kulehov 2002: 862-863). Bu yüzden ilk dönemlerde Bulgarlar ve Çuvaşların tarihini ayırmak zordur.

Hazarlar yıkılıp bağımsızlık kazanılınca Suvaslar ve Bulgarlar, İdil Bulgar Devleti'ni kurmuş ve 1236'da Moğolların fethine kadar Orta İdil bölgesine hâkim olmuşlardır. Bu iki

¹ Müslüman olmayan Bulgar tanımı Yumandi tarafından şöyle yapılmıştır: Moğol istilasından önce İdil'in sol kıyısında yaşamakta olan ve Çuvaş dili konuşan İdil Bulgarları, 1236 yılında Moğol orduları tarafından dağıtıldı ve bunlar İdil'in sağ kıyısına geçerek burada Çuvaşlar diye çağrılmaya başladılar, görüşünü savunmaktadırlar. Orta İdil Tatarlarının da kendilerinin Bulgarların soyundan geldiğini düşünmelerinden dolayı, istila sırasında Bulgarların bir kısmının İdil'in sol kıyısında kaldığı ve bunların zamanla Tatarlara dönüştüğü; İdil'in karşı kıyısına geçenlerin ise zamanla Çuvaşlara dönüştüğüne inanılmasına karar verildi. Tatarların Müslüman, Çuvaşların pagan olduğu gerçeğinden yola çıkarak bu bilim adamları sol kıyıdaki Bulgarların Müslüman kalmaya devam ettiğine ancak sağ kıyıdaki Bulgarların İslam'ı terk ederek Çuvaşlara dönüştükleri üzerine fikir birliğine vardılar (Yumanadi ve Kuleshov, 2002: 861).

Türk halkının bölgedeki varlığı ile Çuvaşların ikiye ayrıldığı söylenebilir. Aşağı Çuvaşlar, Güney Çuvaşlar olarak Bulgarlar, yukarı Çuvaşlar olarak kimlik kazanmışlardır (Pappas, 1994: 163). Suvaslar, aşağı Çuvaşlar ile bağlantılıdır ve bu yüzden araştırmacılar, Fin-Ugor halklarının bölgesinde Suvasların asimile olduklarını ileri sürmektedir (Benzing, 2005: 303).

13. yüzyılda Altınorda Devleti tarafından fethedilen Çuvaş yurduvergiye tabi tutulmuştur. Bazı araştırmacılara göre Moğollar, devlet dini olarak İslamı teşvik etmiş ve Çuvaşlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Bir başka görüşe göre ise Bulgarlar ve Çuvaşlar arasındaki farklılık, İslamı kabul etmeme ile ortaya çıkmıştır ve bir anlamda etnik bir ayrışmayı da beraberinde getirmiştir (Pappas, 1994: 164). Bulgar Devleti'nin ilk yıllarında belirgin olan boy farklılıkları, zamanla azalmaya başlamış ve 13. yüzyılda, bu farklılıklar en aza inmiştir. Bu süreçte İslamı kabul etmeyen Suvarların, Çuvaş olarak ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Büyük bir ihtimalle eski inanışlarını devam ettiren halk, İdil'in sağ kıyısında kitleler halinde toparlanmaya başlamıştır (Kurat, 1992: 115-117).

Altınorda Devleti, cüzlere ayrıldığında 1440'larda Çuvaşlar, Kazan Hanlığı içinde yer almaya başlamışlardır. Bu süreçte Tatarlar, Çuvaşların öz yurdundan kuzeye doğru göç etmelerine neden olmuştur. 14. yüzyılın başlarından 16. yüzyılın sonlarına kadar da Güney Çuvaş yurdunu terketmek zorunda kalmışlardır. Bu yıllar içerisinde, Güney Çuvaş yurdu *vahşi alana* çevrilmiş, işgalci yeni sakinleri Kuzey Çuvaş yurdundaki Türkleri ayırtmıştır. Nihayetinde 16. yüzyılda Çuvaşlar kendilerine ait bir kimlik oluşturmuş, Moğolların ve Bulgarların hâkimiyetinde yarı-konargöçer olan Çuvaşların hayat tarzı, Hazarların, Moğolların ve Kazan'ın ortak bir etkileşim alanında sosyal tabakalaşma, tarım ve ulusal toprak sahipliği konuları ile değişmiştir (Pappas, 1994: 164).

Altınorda'nın hâkimiyet günlerinde, Rusların Kazan'a on defa saldırdığı ve Rus kolonizasyonunun doğu yönünde ilerlediği Rus kroniklerinde kayıtlıdır. Moskova prensleri Kazan şehrini 13. yüzyıldan itibaren kuzeyinden kuşatmaya ve Kazan'ın batı kısmını harap edip kaleler kurmaya başlamıştır (Taymas, 1966: 33). Ardından Kazan'daki birbirine zıt ve düşman partilerin devletin çözülmesine yardım etmesiyle Moskova taraftarları tarafından Moskova Çarlarına millet, yurt satılmıştır (Taymas, 1966: 29). Tatar Hanları için hanedan çatışmaları veya iç karışıklıklar sonucunda Moskova sarayına davet edilmek ya da oraya sığınma yolunu aramak alışılmamış bir şey değildir. Moskova Devleti de bu

hanlara topraklar bağışlayarak himaye ettikleri kişiler adına iç karışıklıklara müdahale etmiştir (Rorlich, 2000: 69).

Sonuçta; Moskova zorunlu olarak Çeboksarı köyünü başkent olarak kurmuş ve 1555'te yerel yöneticisini, 5 yıllığına görevlendirmiştir. 1570-1580'ler boyunca burada diğer şehirleri inşa etmiş ve bir dizi istihkâmla Çuvaş yurdunu kurmuştur. Bu köyler ve dış noktalar sadece Çuvaş köyüne göçü teşvik etmemiş ayrıca Güney Çuvaş yurduna *vahşi alana* tekrar yerleşmelerini de sağlamıştır. Önceki Çuvaş yurdu gerçek sahiplerine geçmiştir (Pappas, 1994:165).

16. yüzyılın ortalarına doğru İdil Nehri'nin sağ tarafı da Moskova'nın nüfuz bölgesi olunca Rusların Kazan'ı alma umutları artmıştır (Taymas, 1966: 28-29). Bununla birlikte Moskova hükümeti, bir uyarı vermiş ve Süyümbike Hatun ve oğlunu almış, Kazandaki Rus esirlerinin salınmasını sağlamıştır (Taymas, 1966: 30). Böylelikle 1552'de Kazan IV. İvan'ın orduları tarafından istila edilmiş ve Kazan'ın düşmesiyle de 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Çuvaş halkının ekonomisiyle kültürü tamamen Rusya'nın yaşamıyla paralel olarak ilerlemeye başlamıştır İstila sonrasında Kazan halkının millî, dini ve kültürel bir varlık olarak tüm varlığı tehlikeye düşmüştür (Rorlich, 2000: 87). IV. İvan İslam dininin varlığını kabul etmemiş (Taymas, 1966: 44), Rusya'nın yeni tebaasını Kutsal Teslise inanması gereken kâfirler olarak görmüştür (Rorlich, 2000: 87).

O dönemde toprak idaresi hükümete geçmiş ve en bereketli yerler ruhanilere, papazlara verilmiştir. Asıl toprak sahiplerine ise kurak yerler bırakılmıştır (Taymas, 1966: 44). Yasak vergisi, ailedeki her bir birey için alınmış, Rus olmayan ahali coğrafi olarak parçalanmaya çalışılmıştır (Taymas, 1966: 4648). Kazan'ın alınmasından sonra misyonerlik faaliyetleri için bir piskoposluk kurulmaya karar verilmiş, Çuvaşların da aralarında bulunduğu Türk ve Fin-Ugor kavimleri 16. yüzyılın ortalarından itibaren Rusların Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarına maruz bırakılmıştır. Bu politikaya hizmet eden Rus misyonerleri tarafından ise 1552 ve 1917 yılları arasında altı değişik safhada, farklı metotlarla asimile etme çalışmaları sürdürülmüştür. Bunlardan ilki Başpiskopos Guriy Devri'dir. Guriy adlı papaz, 1576'ya kadar bu görevi yürütmüştür (Rorlich, 2000: 89). Guriy, bölgedeki Başkurt, Tatar, Çirmiş ve Çuvaş gibi halkların Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılması için ilk olarak içinde okulların olduğu üç manastır açmıştır. Bu okullara çoğunluğu Müslüman ve Türk olan çocuklar; kandırılarak, kaçırılarak veya zorlanarak getirilmiş ve hedeflenen maksat doğrultusunda eğitilmiştir (Karaca, 2015:

20). İkincisi Çarıçe Anna İvanovna devrine kadar süren 17. ve 18. yüzyıl, üçüncüsü Kontora Novokreşçenskih Del (Yeni Dönmelerle İlgili İşler Dairesi) dönemi, dördüncüsü II. Katerina devri, beşincisi İlminsky'e kadar ki 19. yüzyıl politikaları ve altıncısı da İlminsky dönemi eğitim ve dil politikalarıdır (Rorlich, 2000: 88).

Rus hükümeti, Rus olmayan halkların arasında 16. ve 17. yüzyılda Ortodoks kiliseleri, manastırlar, okullar açmaya başlamış ve böylece İdil dolaylarındaki ufak tefek halkları Ruslaştırıp Hristiyanlaştırmayı planlamıştır. Daha sonra “yeni vaftiz idarehanesi” kurmuş ve bu okullarla Çuvaşlar gibi halkların çocuklarına okuma yazmayı öğretip devlet kurallarına uyan bireyler yetiştirmeye çalışmıştır (ÇSL, 1972: 6). Rus politikasıyla yaşanan bu zorunlu dönüşüm ciddi anlamda huzursuzluğa sebep olmuştur. Rus isyancılarından Stekan Razin 1667-1671’de ve Emelyan Pugaçev 1773-1775’te bu huzursuzluğa karşı çıkanlar olarak Çuvaşların yanında yer almışlardır.

Çuvaş çocuklarına bu okullarda okuma yazma ve matematik yanında daha çok Hristiyanlık hakkında bilgi verilmiş, Hristiyanlığa ait dua kitapları, mezmurlar ve Slav kilise dili öğretilmiştir (Arık, 2005: 257). Vaftiz okullarında yetişen bu çocuklar için Rus alfabesinden faydalanılarak Çuvaş Türkçesi ile kitaplar çıkarılmışsa da bu zamanda bu kitapların halka faydası olmamıştır. Çünkü halk, hem okuma yazma bilmemektedir hem de orada yazılanlar hoşuna gitmemiştir (ÇSL, 1972: 6). Bu manastır okulları, kısa bir süre varlığını sürdürebilmiştir. Guriy’in ölümünden sonra Çarıçe Anna İvanovna döneminde ise misyonerlik faaliyetlerinde daha çok ekonomik baskı ve birtakım imtiyazlar verme gibi hukuki tedbirler alınarak Hristiyanlaştırma yöntemi denenmiştir (Rorlich, 2000: 90). Yeni vaftizliler akrabalarından zorla ayrılmış, Hristiyan Rusların arasına yerleştirilmiştir. Bu kişiler geçici olarak vergilerden ve para borçlarından muaf tutulmuş ve bu kişilere çeşitli maddi bağışlarda bulunulmuştur. Vaftiz olup ölmüş kişinin yakın akrabalarına vaftiz değilse mirası verilmemekte, uzak olan fakat Hristiyan olmuş akrabalarının faydalanması sağlanmaktadır (Arık, 2005: 259). Büyük Petro’nun Müslümanlık karşıtı politikaları ile Çarıçe Anna İvanovna ve Elizateva Petrovna dönemlerini kapsayan 18. yüzyılın ortalarında daha sert uygulamalar görülmüştür. Bu konuda faaliyet gösteren komisyon Kontora Novokreşçenskih Del (Yeni Dönmelerle İlgili İşler Dairesi) olarak ad değiştirmiştir. Bu komisyon, İslam dinine karşı daha sert olmuş ve yeni camilerin yıkılıp kiliselerin kurulması için çalışmıştır (Rorlich, 2000: 96). Çünkü bu dönemde, Çuvaşlardan Hristiyanlık yerine İslam dinine geçenler olmuştur. Bu yüzden de İslam dinine karşı

saldırıyla Çuvaşların İslam'a geçmesinde rol oynayan Tatarlara karşı cezai tedbirler arttırılmıştır (Arık, 2005: 264). Bu tedbirlerin bir sonucu olarak da göç grupları kurulmuş, Çuvaşların bir kısmı da başka bölgelere göç ettirilmiştir. Bu, Çarlık idaresinin en ağır metotlarından biri olmuştur (Arık, 2005: 275). Kontora Novokreşçenskih Del'e ait *Novokreşçenskie Okulu'nda* yerel dillerin geliştirilmesine önem verilmiştir (Rorlich, 2000: 96). Bu ve bunun gibi okullarda 18. yüzyılda yetişen yeni vaftizlilerin, misyoner okullarında eğitim aldıktan sonra Hristiyanlığın kendi akrabaları içinde yayılmasını sağlayacak itaatli kişiler olacakları düşünülmüştür (Arık, 2005:). 18. yüzyılda Rus olmayan halklardan suç işleyerek hapse girmiş olanlar vaftiz olmayı kabul ettikleri takdirde serbest bırakılmıştır (Arık, 2005: 264-279). Misyoner Luka Konaşeviç, ağır vergiler ve askerlik konusunda bölge halkının üzerine çok gitmiş hatta 1750'de Kazan, bir isyanın eşiğine gelmiştir (Rorlich, 2000: 96). Sonunda Misyoner bu bölgeden gönderilmiş ve bu daire kapanmıştır (Arık, 2005: 273).

II. Katerina döneminde, İdil bölgesindeki halk arasında Hristiyanlığı yaymak için onların ana dilinden yararlanma düşüncesi öne çıkmıştır. II. Katerina, Hristiyanlığı halkın kabul etmesi için gerekli kitapların onların diline çevrilmesi gerektiğini düşünmüştür ve Müftiyat "Müslüman Dini İdaresi" kurmuştur (Rorlich, 2000: 99). 19. yüzyılda, 16. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığa girmiş Çuvaşlar ve Tatarların dinde kalmalarını, inançlarını sağlamlaştırmalarını sağlamak için daha çok çaba sarf edilmiştir. Fakat Çarlık, Hristiyanlaştırma politikasını gözden geçirirken İdil bölgesinin sakinleri Çuvaşlar ve diğerleri İslama dönmeye başlamıştır (Taymas, 1966:107). Bu kitle halinde ayrılma üzerine mahkemeye sevk etme, tutuklama sürgüne gönderme gibi tedbirler alınmıştır (Arık, 2005: 291-292).

19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık, baskı içeren bu metotları tekrar gözden geçirmek zorunda kalmış ve önceki dönemlerde uyguladığı metotlardan tamamen ayrılmadan bazı tavizlerle daha barışçıl metotlara yönelmiştir. Çarlık ve kilise idaresi yeni vaftizlilerin Hristiyanlığı pekiştirmesi için Hristiyanlığa ait dini literatürü bünyesindeki halkların diline çevirmeyi amaçlamıştır. Fakat bu yüzyılın ilk yıllarında, yerli diller de iyi bilinmediğinden yapılan çeviriler Rus dilinin inceliklerini yansıtamamıştır. Bu yüzden de Kazan İlahiyat Akademisi'nde Çuvaş ve Mari dillerinin öğretildiği sınıflar açılmıştır. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise İliminskiy'in Ruslaştırma sistemi ile milliyetçilik geliştirilmeye, Hristiyanlık korunmaya çalışılmıştır (Arık, 2005: 294-295-305). İlk Çuvaş

Gramer 1769'da yazılmış daha sonra kutsal yazılar, dini metinler çevrilmiş ve Kazan Üniversitesi'nin Doğu Dili Fakültesi (1804) Çuvaş Türkçesi ile ilgili çalışmalara öncülük etmiştir. 1836'da da *Vishnevskiy*'nin grameri ve sözlüğü hazırlanmıştır. 1868'de ilk *Simbirsk Çuvaş (Öğretmen) Okulu* açılmış daha sonra okul Simbirsk'te bir kız okulu haline getirilmiştir (Pappas, 1994:165). 1877 yılında *Simbirsk Merkezli Çuvaş Okulu* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Böylelikle okulda yetişen öğretmenler, Kazan bölgesindeki Çuvaş okullarında eğitim verebilecek düzeyde yetiştirilmeye başlanmıştır. Okul, 1917'de *Simbirsk Çuvaş Öğretmen Okulu*'na 1918'de hem kadınlar hem erkekler için olan bir Öğretmen Okulu'na dönüştürülmüştür (Bayram, 2017: 16).

Simbirsk Çuvaş Öğretmen Okulu kurumsal anlamda yetiştirdiği şahsiyetlerle Çuvaşlar için tarihi bir dönüm noktasıdır. Çuvaş yazı dili burada geliştirilmiş, edebi dil sağlam zeminlere oturtulmuş milli edebiyatın ilk etkili örnekleri verilmeye başlamış, tercüme aracılığıyla da beslenen bir Çuvaş aydını ortaya çıkmış, halk müziği, resim sanatı burada yeni bir boyuta taşınmış, halk edebiyatı derlemeleriyle edebiyatı besleyen kaynaklar zenginleştirilmiş, önemli ölçüde dinî literatür Çuvaşçaya kazandırılmıştır. (Bayram, 2017: 30).

Rus okullarında eğitilmiş ve vatanına öğretmen ve papaz olarak gönderilen, öğretmen okullarında yetişen gençlerin en büyük yardımcısı Yakovlev olmuştur. 1872'de Yakovlev bir Çuvaş alfabesi listesi oluşturmuş ve bu 1938'e kadar değiştirilmemiştir. Yakovlev, Çuvaş Türkçesine özgü sesleri yansıtan alfabeyi Kiril harflerini kullanarak belirlemiştir.

Yakovlev, selefi Zolotnitskiy'nin başlatmış olduğu eğitim faaliyetlerini, İlimskiy sistemi esasında geliştirdiği kendisine özgü eğitim anlayışı ile yenileyerek yeni Çuvaş toplumunu yaratan en etkili çalışmalara imza atmıştır. Çuvaşçanın dil özelliklerini yansıtan alfabesi ile her alandan eserin kaleme alındığı yeni bir yazı dili oluşturmayı başaran Yakovlev, ana dili ile gerçekleştirilen çok yönlü eğitimle Simbirsk Çuvaş Okulu'ndan mezun ettiği birçok öğretmen, yazar, şair, bestekâr, dilbilimci aracılığıyla Çuvaşların toplumsal gelişiminde önemli hizmetlerde bulunmuştur (Güzel, 2014: 216).

İ.Ya. Yakovlev Sovyet döneminde “gerici davranış” sergilediği öne sürülerek etkisi en aza indirilmeye çalışılmıştır. 1905 Ekim Devrimi'ne karşı olduğu için gerici gözüyle değerlendirilmiştir. Ayrıca Sovyetlerden Ortodoks kilisesine olan bağlılığı yüzünden de tepki almıştır (Pappas, 1994: 165).

Çarlık Rusyası'nın Halk Eğitimi Bakanlığı'nın 26 Mart 1870'de *Rusya'nın Güney Doğu ve Doğu Bölgelerindeki Yabancıların Eğitimine Dair Tedbirler* olarak kabul edip kanunlaştırdığı kurallar yerli öğretmen ve yerel dillerin önemini vurgulayan kurallara dayanmaktaydı (Rorlich, 2000: 102). İlimsky, yabancıları, dilleri ve okumuşları

aracılığıyla içeriden fethetmeye çalışmıştır (Aça, 2013: 10). İlminskiy'in temel amacı, yerli halkların yerel dillerinde bir Ortodoks Hristiyan kültürü yaratmaktır. Yerlilere kendi dillerini öğretmek (Tatar metinlerinin Kiril alfabesinde okunmasına yönelik bir fonetik yöntem geliştirmiştir); ve yerli öğretmenleri ve yerli Ortodoks rahipleri eğitmek için bazı stratejiler geliştirmiştir (Kefeli, 2002: 781). Fakat bu politikasını izlerken hem Ruslar hem de yerli halklar tarafından eleştirilmiştir. Kazanlı Başpiskopos Afanasiy (Sokolov) 1856-1866 yılları arasında bu pozisyonda bulunmuştur) gibi diğerleri de onu İslam dinine ve yerel kültürlerle karşı sempatik davranmasından dolayı kınamışlardır. Sağ kanattaki Rus milliyetçiler onu ulusal ve dini ayrılıkçılığın savunucusu olarak nitelendirmişlerdir. Öte yandan, Ravil Nafıgov gibi çağdaş, milliyetçi Tatar tarihçiler ise onu tehlikeli bir Ruslaştırıcı olarak görmüşlerdir (Nafıgov'dan aktaran Kefeli, 2002: 781). Her ne kadar İlminsky, bu şekilde eleştirilmişse de bu kanunlarla Rus olmayan halkın eğitimi ve Hristiyanlığın yayılması konusunda başarılı olmuştur (Rorlich, 2000: 102).

İlminskiy, 1866 Aralık ayında Kutsal Sinod'a sunduğu raporda ve yayımladığı çok sayıda yazıda, misyonerlerin ve öğretmenlerin yabancıların kendi içlerinden çıkacak kadrolardan hazırlanmasının önemini vurgulamıştır (Arık, 2005: 319). Bu şekilde Rus misyonerlere güvenmeyen halkların kendi içlerinden çıkacak birine daha çok inanacaklarını düşünmüştür. Çünkü 16. yüzyılda başlayan bu faaliyetlerde papazların, din adamlarının güvenilmez tavır ve davranışlarının Hristiyanlığın kabulünü zorlaştırdığını görmüştür (Taymas, 1966: 54).

İlminsky, üç tip okul fikrini uygulamaya sokmuştur: Bu okullardan *Rus-Tatar Okulları* İslam dini, Tatar dili ve Rus diline yer vermiştir; *Vaftiz Edilmiş Tatarlar için Merkez Okulu*, kendi köyünde ilkokul açıp daha geniş bir kitleyi misyonerlik faaliyetleri denetimi altına sokacak öğretmenleri yetiştirmek üzere kurulmuştur (Rorlich, 2000: 103). *Simbirsk Çuvaş Öğretmen Okulu* da bu *Vaftiz Edilmiş Tatarlar* için olan okullardan biridir (Arık 2002: 329). İlminsky kendisi de *Inorodotsı için Kazan Öğretmen Okulu*'nun müdürlüğünü yapmış ve Kazan eğitim bölgesindeki okullara, diğer bölgelerdeki okullara örnek olmuştur. Bu okulların organizasyonu ve yönetiminde de İvan Yakovleviç Yakovlev önemli bir yere sahiptir. 1875'ten 1903'e kadar Çuvaş okullarının müfettişliği görevinde bulunan İ. Ya. Yakovlev, Çuvaş okullarında İlminskiy'in eğitim sistemini geliştirerek uygulamıştır (Bayram, 2017: 15). Dördüncü bir tür okul olarak Kazan'ın seküler ve ruhanî

üst düzey yöneticilerinden oluşan on sekiz kişilik bir heyetle kurulmuş yeni bir teşkilat olan *Guriy Kardeşliği ya da Kardeşlik Okulları* sayılabilir.

Guriy Kardeşliği ya da Kardeşlik Okulları adı verilen bu teşkilatın amaçları yine diğer okullarla ortak bir amaca hizmet etmekle beraber çeviri komisyonu dini nitelikteki yayınların yayınlanması ve yayılması faaliyetlerini aktif olarak desteklemiştir (Arık, 2005: 342). Bu çeviri komisyonlarında İ. Ya. Yakovlev de bulunmaktadır. İ. Ya. Yakovlev aracılığıyla K. İvanov da çeviri faaliyetlerinde bulunmuş, İncil'den tercüme yapmıştır (Artemyev, 2013: 217).

Yukarıda İlimskiy özelinde ele alınan bu okullar, bütünüyle dini bir karakter arz etmekte olup, geleceğin misyonerlerini yetiştirmeyi amaç edinmiştir. “Yabancılar” arasından alınarak bu okullarda eğitilen çocuklar, kendi bölgelerine birer eğitimci (misyoner) kimliği ile geri dönmüşlerdir. İlimskiy'in geliştirdiği sistemle kurulan bu okullarla Hristiyanlığın canlanması, Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında gelgit yaşayanların Hristiyanlığa çekilmeleri ve Türk-İslam kültürüne yakınlık gösterenlerin Slav kültürüne yaklaştırılması amaçlanmıştır (Aça, 2013: 13).

Çuvaşların 1905-1917 yılları arasında zaman zaman şiddete maruz kaldığı ve daha huzursuz olduğu bir gerçektir. 20. yüzyılın başlarında Ruslara karşı ayaklanan Çuvaşlar, başarı sağlayamamıştır. Çeboksarı'da Sovyet iktidarı kurulmuş, Mayıs 1918'de merkez komite bütün Çuvaş toprakları üzerinde egemenlik kurmuştur. 1925'te Rusya Federasyonu ile birlikte Çuvaş yurdu da *Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* olarak adını değiştirmiştir (Arık, 2005: 23).

Bolşevikler daha yönetime gelmeden tüm ulusların “kendi kaderlerini tayin etme hakları” olduğunu savunmuş ve *Barış İlanı* ile kendini ezilmiş hisseden bütün ulusların demokratik seçimlerle bağımsızlık isteyebilmelerinin yolunu açmıştır. Bu politika, yerli halkın çalışma ve eğitim yaşamında ve partide de etkin rol oynamasını, yerel diller ve kültürlerin desteklenmesini sağlamıştır (Steinberg ve Riasanovsky, 2011:521). Buna bağlı olarak da Merkez Komite milletlere, adlarını değiştirmek isterlerse değiştirebilecekleri konusunda izin vermiştir. Fakat bu ayrıcalık Çuvaşlara verilmemiştir; çünkü adlarının Bulgar ve ana yurtlarının Bulgaristan olma ihtimali kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durum Sovyet liderlerinin ulusal politikalarına aykırı olduğundan ayrı bir Çuvaş milleti oluşturmak onlara daha doğru gelmiştir. Ayrıca Çuvaşlar, Çuvaş Türkçesinde pek çok kitabın basıldığı ve Lenin'in doğum yeri olan Simbirsk (Ulyanov) şehrini de Merkez Komite'den talep etmişlerse de her iki talepleri de yerine getirilmemiştir (Pappas,

1994:165). Sovyetlerde, merkez yönetim Çuvaşların romantik ulusalcılık fikrini kabul etmemiş ve buna karşılık onların sınırlarını değiştirmiştir. Çünkü işçi sınıfı ayrımı ile ulusalcılık farklı köklerden beslenmektedir. Buna göre Çuvaş topraklarında Komünist partinin proleter işçilerinin sayısı %9'dan %40'a yükseltilmiştir. Bu yüzden de 1930'larda Çuvaş köylüleri komünizm karşıtı daha içe kapanık insanlar haline gelmiştir (Pappas, 1994:166).

Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduktan sonra geçirdikleri sürede, Lenin ve Stalin'in yönetim usulünün çilesi ve her ikisinin de yerli halkların Çarlık sonrası dönüşümü yansıtmasını istediği Rus milliyetçiliğine bağlı; fakat altta kendi ulusunun farkında olan milletler fikri 20. yüzyılda Çuvaş ulusal hareketinin de köklerini oluşturmaktaydı. Çuvaşistandaki demokrasi yanlısı hareketler aynı zamanda etniklik ile de ilgili idi.

İlk demokratik düzenleme *Koordinatsiyonny sentr tvorçeskoy molodeji*, “Yaratıcı Gençlik Merkezi” idi ve onu destekleyen *Çuvaşskaya kommunistiçeskaya molodejnaya liga* “Çuvaş Komünist Gençler Birliği (Komsomol)” idi ve 1987'de kurulmuştu. Bu grubun başında Atner Huzangay yer alıyordu. Huzangay, 20. yüzyılın ünlü şairlerinden ve Çuvaş Devlet Üniversitesi'nin dil bilimcisi ve ulusal hareketin de lideriydi. Bu şekilde önceleri etnik yeniden canlanma için farklı branşlardan aydınlarla temasa geçilmiş ve gazeteler çıkarılmıştır. Ayrıca Çuvaş kültürünü geliştirmek için *Obşçestvo Yakovleva* “Yakovlev Topluluğu” oluşturulmuştur. 1989'da *Çuvaşskiy kulturny sentr* “Çuvaş Kültür Merkezi” kurulmuştur ve merkezin baskın bir nomenklatura (yönlendirme) özelliğinden dolayı Huzangay, bu merkezden uzak durmuştur. Huzangay 1990'da etnik ilişkiler, kültür ve dil ilişkilerinin irdelendiği bir komisyonun başkanı olmuştur ve bu komisyon, kamusal alandaki hareketliliği *Hıpar* gazetesi ve *Molodoi Kommünist* gazeteleri ile desteklemiştir (Gorenburg, 2003: 61-62-63).

Görüldüğü üzere ilk olarak ulusalcılık hareketleri önce akademik enstitüler ve Komsomol bölgelerle başlamış, popüler bir çehre aldıktan sonra politik hedeflerin bir malzemesi haline gelmiştir.

Çuvaşlar, Ağustos 1991'de Slav döneminin seçkin elitinin kaldırılmasıyla derinden etkilenmiştir. Bu olay hem hükümetin yürütme kapasitesini zayıflatmış hem de cumhuriyette nispeten açık seçim rekabeti için koşulları belirlemiştir. (Gorenburg, 2003: 72). Bu dönemde Çuvaş milliyetçiler, ulusalcılık hareketlerinin hedeflerini öncelikli olarak

Çuvaş kültürünün yeniden canlandırılması olarak belirlemişlerdir. Bildirilerin çoğu, yeni yasalar ve hükümet programlarının benimsenmesiyle Çuvaş diline ve kültürüne olan ilginin azalmasını tersine çevirmekle ilgilidir. Bu dönemde Tataristan ve Başkurdistan'daki daha radikal hareketlerden farklı olarak Çuvaş milliyetçileri ulusalcılık hareketlerini anti-komünist ve anti-Sovyet olarak göstermemeye çabalamış ve Çuvaşistan'ın Rus devletiyle olan bağlantılarını korumaya çalışmıştır. Çuvaş ulusalcı aktivistler, 1989'un sonlarında Çuvaş kültürünün yeniden canlanması için çalışmaya başladıktan bir yıl sonra siyasi egemenliği savunmaya başlamıştır. Bu gecikme, kısmen aktivistlerin kademeli radikalleşmesinden kaynaklanmıştır. Harekete geçen eylemciler, Çuvaş halkının uzun bir bağımsız devlet tarihine sahip olduğunu göstermek için on birinci yüzyıla İdil Bulgar Devleti'ne kadar tarihlerini götürüyorlardı (Gorenburg, 2003: 103). Bu bağlantıya verilen önem, İdil Bulgar Devleti'nin kuruluşunun kutlanması ile zaten gösterilmektedir.

Aktivistler, modern Çuvaş halkının 750 yıl önce, Bulgarlardan geldiğini kanıtlamak zorunda kalmıştır; çünkü toplumsal Sovyet tarihi metinleri, Bulgarları Tatarların ataları olarak gösterdiği için böyle bir iddiayı ispatlamak, Sovyet döneminde çok zor olmuştur. Bu dönemde egemenlik mücadelesi sadece politik bir güç olarak değil, ülkenin geçmişini geri kazanmak için yerli bir savaş olarak görülmeye başlanmıştır. Çuvaş halkını Bulgar mirasının mirasçıları olarak resmederek milliyetçi liderler, bin yıllık bir devlet ile oluşturmaya çalıştıkları egemen toprak arasında süreklilik hissi yaratmaya çalışmışlardır. 1991'deki Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, egemenliğe karşı bu tutum, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar sürmüştür. Ekim 1992'de ilk Çuvaş ulusal kongre düzenlenene kadar ulusalcılık hareketi, kültürel sorunların ötesine geçen Çuvaş devlet egemenliği konusunda, arazi reformu, federal mülkün yerel mülkiyete devri ve yerel bütçe lemede federal müdahaleyi yasaklayan tedbirler için kararlar alınmıştır (Gorenburg, 2003: 104). Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nin kurulması ile uzay araştırmaları, askeri teşkilat, polis teşkilatı, sınır koruması, adalet ve maliye birlikte yönlendirilecek bunların dışında kalan alanlarda Çuvaşistan bağımsız bir cumhuriyet gibi hareket edebilecekti (Yılmaz, 1997:1538). Tataristan'daki aktivistlerin aksine, Çuvaş milliyetçilerinin çoğu Rusya Federasyonu'ndan bağımsız bir şekilde bağımsızlık ile egemenliği eşitlememiştir. Milliyetçi hareketle ilgili yayınların sadece % 3'ünde bağımsızlık talepleri yapılmış ve 1992'ye kadar böyle bir talepte bulunulmamıştır (Gorenburg, 2003: 104). Ulusalcılık hareketi zayıflarken çoğu milliyetçi eylemci, bağımsızlık fikrini reddederek Çuvaşistan'ın iki ülkenin birbirine bağlılık tarihi nedeniyle ve Rusya'nın merkezindeki Çuvaşistan'ın coğrafi konumu

nedeniyle Rusya'nın bir parçası olması gerektiğini savunmuştur. Çuvaş'ın, bağımsızlık çağrısında bulunma konusundaki bu isteksizliği, Çuvaş ve Rus halkları arasındaki geleneksel dostluk ve yakın ilişkilerden kaynaklanmıştır. Dahası, Çuvaş milletinin 19. yüzyıl eğitmeni ve ruhani lideri olan Ivan Yakovlev, Çuvaş halkını kendi dilini ve kültürünü asla unutmaması konusunda uyarmış ve Rusya'ya ihanet etmemeleri gerektiğini vurgulamış ve Çuvaşların anavatanlarını unutmadan Rus anavatanına hizmet edebileceklerini vurgulamıştır. Tatar ve Başkurt aktivistleri cumhuriyetlerinin Rusya'dan ayrılmasını talep ederken Çuvaş liderlerin büyük çoğunluğu Çuvaşistan'ın Rusya Federasyonu dışında var olamayacağını savunmuştur. Ulusal hareket aktivistleri, siyasi egemenliğin, kültürel bir rönesans yaratma aracı olarak faydalı olduğuna inanmışlardır. Örneğin, Mart 1990'da yapılan Rus ve Çuvaş Büyük Sovyetleri'nde yapılan seçimlerde, milliyetçi adaylar, ulusal özerklik çağrısı ile başlayan ve bu talebin yapılmasının nedenlerinin bir listesi ile başlayan ortak bir kararı yayınlamışlardır. Çuvaş aydınları kültürel canlanmanın çeşitli etkenlerden oluştuğunu kabul etseler de en önemlisinin dil olduğunu kabul etmişlerdir. 1988'de etnik konulardaki makalelerin Çuvaş basınında yayınlanmasına izin verildiği yıl, bu tür makalelerin neredeyse üçte ikisi, dil meseleleri hakkında olmuştur. Bu mesele, 1990'da dil hukukunun geçişine kadar en yüksek düzeyde olan ilgiyi korumuştur (Gorenburg, 2003: 105-106).

Çuvaşskiy obşçestvenno-kulturniy sentr “Çuvaş Halk Kültür Merkezi”, kaynaklarının çoğunu diasporalar arasında Çuvaş kültür organizasyonlarını kurmaya adanmış, aynı zamanda Çuvaş kitap ve gazetelerini de bu bölgelere göndermiştir. Benzer şekilde, *Çuvaşskiy natsiyonalny kongress* “Çuvaş Ulusal Kongresi”, Çuvaş film ve kısa dalga radyo stüdyolarının kurulmasını, Çuvaş televizyonunun günde yedi saate çıkarılmasını, bir cumhuriyet altyapısının yaratılmasını öngören çeşitli kararları kabul etmiştir. Bu politikaların ana hedefi, Çuvaş diasporasının Çuvaş nüfusuyla birlikte, tüm Çuvaşlar için tek bir bilgi topluluğu oluşturarak kamuoyunda birliği göstermekti. Çuvaş liderleri büyük Çuvaş diaspora nüfusunun asimilasyonundan endişe ediyorlardı. Bu dönemde yapılan eylemler, Tatar eylemcilerinin aksine, seçim siyasetine odaklanmıştır ve seçmenlerinin pasifliğini kabul eden Çuvaş milliyetçi hareketi, halkın eylemlerini siyasi faaliyetlerinde bir öncelik haline getirmemiştir (Gorenburg, 2003: 108-130).

1992'de Çuvaş Cumhuriyeti Rusya ile anlaşma yapmış ve ilk seçimi gerçekleştirmiş, 1993'te *Organizatsiya Nepredstavlennih Narodov i Natsiy* “Temsil Edilmeyen Milletler ve

Halklar Teşkilatı'na" katılmış, 1995'te Çuvaşlar *Rusya Uluslar Birliği* 'nde aktif rol almaya başlamıştır. Aynı yıl İdil-Bulgar Devletinin 1.100'üncü yılı ve Çuvaş Cumhuriyeti'nin 75. yıl dönümü kutlanmıştır (Skutsch, 2013: 311-313). Bugün Çuvaşlar Hristiyanlığa dönmüşlerse de İslam'ın çeşitli etki ve izleri bulunmaktadır (Arık, 2007: 525). Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nin resmi dili ve eğitim dili Rusça ve Çuvaş Türkçesidir (Yılmaz, 1997: 1538).

Çuvaş Türkçesi Hakkında

Çuvaş Türkçesi, Türk yazı dilleri arasında bir taraftan Moğolcaya diğer taraftan da Fin-Ugor dillerine olan yakınlığı ile özel bir yer tutar. Bu nedenle bir Türk dili olduğunun kanıtlanması uzun tartışmalardan sonra gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2002: 192). Çuvaş Türkçesi r/l seslerinin Genel Türkçede z/ş seslerine denk geldiği ilk olarak W. Schott tarafından farkedilmiştir. Daha sonra Altay dilleri arasındaki bir çok ses denkliğinin bulucusu olan Ramstedt, Türkçe ile Moğolca arasında da bu denkliğin bulunduğunu göstermiştir (Demir ve Yılmaz, 2002: 397). Ayrıca Altay dil birliğinin temelini oluşturan Genel Türkçe z/ş, Çuvaş Türkçesi r/l ses denkliklerini tespit etmiş ve yine Altay dillerinin araştırmaları açısından büyük önem taşıyan Çuvaş Türkçesinin sanıldığı gibi bir Fin-Ugor dili değil, bir Türk dili olduğunu ilk kez ortaya koymuştur (De lingua Tschuwaschorum, 1841'den aktaran Demir ve Yılmaz, 2002: 394). Bu durumda Çuvaş Türkçesi, bir r/l dili olan Ana Çuvaş Türkçesine, diğer bütün Türk yazı dilleri bir z/ş dili olan Ana Türkçe'ye gitmektedir. Bu ses dizilerinden r ve l'nin z ve ş'den eski olduğu, Eski Çuvaş Türkçesinden Macarcaya geçmiş sözcükler ile Moğol, Mançu Tunguz ve Kore dillerinde z ve ş yerine r ve l bulunmasından anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2002: 193).

Fakat *West Old Turkic* adlı iki ciltlik eserin Róna-Tas tarafından yazılmış 2. cildin 54 sayfalık bölümünde, *Phonology of West Old Turkic* (Eski Batı Türkçesinin Fonolojisi) başlığı altında, Eski Batı Türkçesindeki r ve l sesleri ikincildir ve sırasıyla Ana Türkçe z ve ş seslerinden gelişmişlerdir. Daha doğrusu Ana Türkçe ş sesi Eski Batı Türkçesinde lç öbeğine değişmiş, Macarca da bu ses öbeğini bazen l bazen de ç olarak korumuştur. Yani *West Old Turkic* kuramın bel kemiği olan ses denkliklerini ve dolayısıyla genetik bir akrabalığı reddeder (Yılmaz, 2016: 6).

Çuvaş Türkçesi ses özellikleri, coğrafi özelliklerine ve kavim adlarına göre farklı şekilde sınıflandırılmışlardır. Arat'ın (1987: 73-164) *Türk Şivelerinin Tasnifi tecrübeleri* adlı makalesinde Çuvaş Türkçesinin yeri farklı araştırmacılar tarafından şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. H. J. von Klaproth, 23 Türk şivesine ait sözlük malzemesinin dökümünü yapmış ve Çuvaş Türkçesini bu dil atlasında 23. sıraya yerleştirmiştir (Arat, 1987: 76).

2. Adriano Balbi, Çuvaş Türkçesini, “Çuvaş Dili” başlığı altında Türk Dili ve Yakut Dili ile birlikte ayrı bir grup içerisinde değerlendirmiştir (Arat, 1987: 74).

3. Wilhelm Fredrik Palmblad, kavimlerin tasnifine göre Çuvaşlara, “Türkçe Konuşan, Fakat Türkçe Aslından Olmayan Kavimler” başlığı altında yer vermiştir (Arat, 1987: 80).

4. Joseph von Hammer, Çuvaş Türkçesini “Sibirya grubu” içinde değerlendirmiştir (Arat, 1987: 82).

5. Hermann Vámbéry, coğrafi özellikleri göz önünde bulundurarak Türk kavimlerini beş grupta toplamıştır. Bu tasnifte Çuvaş Türkçesini, “İdil Türkleri” başlığı altına yerleştirmiştir (Arat, 1987: 98).

6. Fedor Yevgeneviç Korş, Türk şivelerini, “Şimal Grubu”, “Şark Grubu”, “Garp Grubu”, “Karışık Grup”, “Cenup Grubu” olarak tasnif etmiş ve bu çalışmada araştırmacı “Karışık Grup” kısmında Çuvaş Türkçesini, Yakutça ile birlikte /b/ bölümüne yerleştirmiştir (Arat, 1987: 103-105).

7. G. J. Ramstedt, Türk şivelerini beş ayrı grupta ele almış, Çuvaş Türkçesi ve Yakutça’yı diğerlerinden ayrı birer gruba yerleştirmiştir (Arat, 1987: 105).

Ramstedt, Genel Türkçe $z/\ş$ = Çuvaş Türkçesi r/l denkliklerinde, r ve l fonemlerinin birincil olduğunu ve Moğolcada da aynı durumda r ve l bulunduğunu belirlemiştir. Ramstedt’in konuyla ilgili görüşleri şöyle özetlenebilir: Genel Türkçe z ve $\ş$, Çuvaş Türkçesinde olduğu gibi Moğolca ve Mançu-Tunguzcada da aynı sözcüklerde r ve l fonemlerine denk gelir. Çuvaş Türkçesi bir Türk dilidir, fakat, Mançu-Tunguzca ve Moğolca kesinlikle değildir. Bu nedenle Türkçe z foneminden Çuvaş Türkçesi-Mançu-Tunguzca-Moğolca r ’ye veya Türkçe $\ş$ foneminden Çuvaş Türkçesi-Mançu-Tunguzca-Moğolca l ’ye bir geçiş düşünülemez. Bu dillerde birbirinden bağımsız bir Rotasizm veya Lambdasizm de gerçekleşmiş olamaz (1922: 26, 28). Ramstedt, diğer pek çok Altayca denkliği ve bu arada Moğolca söz başı $n-$, $d-$, c,y fonemlerinin de Çuvaş Türkçesinde $\ş$ ’ye denk geldiğini ilk kez ortaya koyan araştırmacı olmuştur (Yılmaz, 2002: 193).

8. Julius Németh, Türk şivelerini “S- Grubu” ve “Y- Grubu” olarak ikiye ayırmaktadır. Çuvaş Türkçesi bu tasnifte Yakutça ile birlikte “S- Grubunda” yer almıştır (Arat 1987: 106-107).

9. A. Samoyloviç, Çuvaş Türkçesini ise “R-Grubu (Bulgar)” başlığında değerlendirmiştir (Arat, 1987: 107).

10. Vasiliy Alekseyev Bogoroditskiy, Çuvaş Türkçesini “Altay Dilleri” grubuna dâhil etmiştir (Arat, 1987: 112-115).

10. Lajos Ligeti, Türk şivelerini “Uz (Oğuz) Dilleri”, “Kıpçak Dilleri”, “Sibirya Dilleri”, “Türk Dilleri”, “Çuvaş”, “Yakut” biçiminde altı grupta toplamıştır (Arat, 1985: 125).

11. Martti Räsänen’in, şiveler arasındaki ses olaylarına göre biçimlendirilen tasnifinde yedi grup bulunmaktadır. Çuvaş Türkçesini, “Çuvaş Dili” başlığı ile ayrı bir bölümde incelenmiştir. Ayrıca, Çuvaş Türkçesini bir Fin-Ugor kavminin karışık dili olarak görmemekte, diğer Türk şivelerinde kaybolan pek çok eski özellikleri korumuş bir Türk şivesidir demektedir. Çuvaş Türkçesini Altaycanın ayrı bir kolu olarak görmenin gereksiz olduğunu düşünmüştür.

12. N. A. Baskakov, “Türk Dillerinin Garbi Hun Dalı” başlığının “Oğuz-Bulgar” başlığı altında yer verilmiştir.

Bunların dışında, Róna-Tas, Çuvaş Türkçesini Bulgar sözcüğü ile karşılaşmış ve Ana Türkçe>Ana Bulgarca (Ancient Bulgarian)>Eski Bulgarca (Old Bulgarian)>Orta Bulgarca (Middle Bulgarian)>Yeni Bulgarca (New Bulgarian)>Modern Bulgarca biçiminde bir gelişimin gerçekleştiğini ifade etmiştir. (1982: 15-126).

Talât Tekin, Türk dil ve lehçelerinin tasnifinde 6 fonetik ölçüt belirleyip bu ölçütleri kullanarak Türk dil ve diyalektlerini 12 gruba ayırmış, r-l grubu içerisinde Çuvaş Türkçesine yer vermiştir (2013: 341-342). Talât Tekin ve Mehmet Ölmez’in hazırladıkları “Türk Dilleri” adlı çalışmada ise Çuvaş Türkçesini *İlk Türkçeden* sonra bir *Ana Bulgarca* dönemine ve sonrasında da *Volga Bulgarca* dönemine geçiş şeklinde ifade edebileceğimiz dilin tarihi kökenlerine işaret eden bir sınıflandırma yer almıştır (2003: 168-169). Lars Johanson, yazı dili ile temsil edilen 24 Türk lehçesini coğrafi ve dilsel ölçütlere göre 5 bölüme ayırmış ve Çuvaş Türkçesini bağımsız olarak göstermiştir (1998: 87). J. Krueger “Chuvash Manual” adlı çalışmasında bir /r/ dili olarak belirlediği Proto-Çuvaşça ile /d/ dili olarak işaretlediği Proto-Türkçeyi, Proto-Turco-Chuvash “Proto-Türkçe-Çuvaşça” başlığının altında değerlendirmiştir (1961: 56).

Sonuç olarak Çuvaş Türkçesi, bugün Batı Türkçesinin (Batı Hunca) tek temsilcisidir. Türk yazı dillerindeki z/ş seslerine karşılık, Çuvaş Türkçesinde r/l sesleri bulunur. uvaş Türkçesi hem bir Türk yazı dilidir, hem de Altay dil ailesinin bağımsız bir üyesidir.

Tezin İçeriği Hakkında

Çuvaş Türkçesinin ad-ad² ilişkisindeki iki ögeli ad öbeklerinin incelendiği çalışmamızda, yapıların söz dizimsel ve anlam bilimsel özellikleri üzerinde durulmuştur. Tezde incelenen yapılar, Çuvaş Türkçesindeki sözlüksel kategoriler³ ve bunların ilgili işlevsel kategorileri⁴, dil bilimsel kategorileri⁵ ve yarı sözlüksel/yarı işlevsel kategorileri tarafından yönlendirilen temel öbek yapısı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Öbek adlandırmalarını yönlendiren unsurlardan biri budur. Bu yönlendirmede işlevci bakış açısının etkileri açıktır. Öbeklerin adlandırılmasında yönlendirici olan ikinci unsur da Üretici Dil Bilgisi'nin yapı+işlevci bakış açısıdır.

Yukarıda saydığımız kategoriler elbette konumuz gereği sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kategori özellikleri belirlendikten sonra ikinci aşamada Çuvaş Türkçesinin baş-sonlu değiştirgen özelliğine göre sözcüklerin hangi sırada birleştii ve birleşirken hangi söz dizimsel ilişkilerle birleştiiğini betimlemek üzere “üç evrensel” kural doğrultusunda niteleyici, belirleyici, tümleç ilişkileri ile öbeklerin iç yapısı gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu iç yapı özellikleri belirlenirken sözcüklerin dizimdeki yerleri ve sözcük türleri arasında karşıtlıklar olduğu gözlemlenmiştir. Ad ve sıfatı ayıran anlam bilimsel ve biçim bilimsel ölçütler S?⁺A diziminde ad öncesi konumun/yerin her zaman sıfata ait olmadığını göstermektedir. Dizimde, yalın birleşmelerde genel kanı niteleme ilişkisinin sadece sıfat sözcük türü ile özdeşleştiği yönündedir. Hâlbuki niteleme, sadece sıfatlara özgü bir ilişki ya da söz dizimsel konum değildir. Örneğin, niteleyici yerinde bulunan sayılar, bir sıfat değildir; sayı adıdır. Belgisizlik adıları, adın önüne getirildiğinde sıfat sözcük türünü karşılamazlar. Soru sözleri de aynı şekilde bir ad önünde yer aldıklarında sıfat olmamaktadır. Sözcük türünün belirlenmesinde dizim-işlev ilişkisinde biçim bilimsel özellikler ve anlam bilimsel özellikler önemlidir. Anlam bilimsel olarak varlığın özellikleriyle ve de bazı biçim bilimsel araçlarla bir sözcük, sıfat işlevini yerine getirebilir;

²Adın geniş ve dar anlamda pek çok tanımı yapılmaktadır. Tezimizde genel anlamda adın ilişkilerini inceleyeceğiz. Yapıların birleşim özelliklerinde adın dar anlamıyla adlandırmalar yapacağız.

“Geniş anlamda ad”ın tanımı şöyle yapılabilir: Geniş anlamda ad: Varlıkların–kavramların, bunların özelliklerinin, eylemlerin yapılış–oluşların oluş özelliklerinin dildeki karşılığı olan sözcüklere ve sözcük öbeklerine ad denir. Dar anlamda ad: Varlıkların ve kavramların dildeki karşılığı olan sözcüklere ve sözcük öbeklerine ad denir (Kahraman, 2015:554).

³Adlar, eylemler.

⁴Belirleyiciler, adılar, yardımcı eylemler, ad eylemli öbek, tümleyiciler, sıfatlar, belirteçler.

⁵Uyum, sayı, durum.

fakat bunun dışındakiler birer sıfat olarak kabul edilemez. Bir de sıfatlık (adjectival) olarak anılan eylemin işletme biçim birimleri ile ortaçlarla kurulan geçici sıfatlar/sıfatlık bulunmaktadır. Aslında bu niteleyici yerini dolduran yapıların sıfatlık adı ile anılması niteleme ilişkisi kurmuş olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunlar varlığın konuşmacı merkezli, geçici, anlık özelliğini belirtmektedirler. Varlığın özgül bir özelliğini vermemektedirler.

Aynı şekilde kategori belirlemede de iki ölçüt söz konusudur. Şöyle ki baş ada göre yapılan adlandırılmalar sözlüksel kategorilerde bir ölçüt olarak kullanılırken işlevsel ve dil bilimsel kategorilerde o kategoriyi oluşturan bütün dilsel olanaklar o kategoriye dâhil olmuştur. Bu yüzden öbeklerin adlandırılmalarında bir kargaşa oluşmaması adına, söz dizimsel yerler çatı kavram olarak seçilmiş ve baş adın ya da başta bulunan adın kategori özelliklerine göre öbekler bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Belirtme kategorisini oluşturan öbeklerde *belirleyici-baş* ilişkisi, niteleme kategorisindeki öbeklerde *niteleyici-baş* ilişkisi ve alt kategorileme/alta sıralama ilişkisindeki öbeklerde de *tümleç-baş* ilişkisi öngörülmüştür. Tezimizde, iç yapıyı önemsememizin sebebi, iç yapı özelliklerinin belirtme ve niteleme arasındaki kargaşayı ortadan kaldırması ve dile özgü sözcük türü özelliğini görmemizi sağlamasıdır.

Çalışmamızın kuramsal alt yapısını salt Üretici Dil Bilgisi ve Yetinmecî Program oluşturmamaktadır. Üretici Dil Bilgisi'nin anlam bilimsel yönü, yer yer işlevsel bakış açısı ile zenginleştirilmiştir. Örneğin, öbeklerin adılsıl (pronominal) ve ad birleşmelerinde, bağlama kuramına göre öncül ve göndergesi arasındaki eş göndergelilik ilişkisi evre ya da bitimli bir kapalı alan dışında söylemde de gerçekleşebilmektedir. Ayrıca öbeklerin cümle sınırları dışında değerlendirilebilmesi öbeklerin anlam bilimsel özelliklerini, belirlilik veya belirsizliğini, özgüllüğünü belirlememizde fayda sağlamıştır.

Çalışmamızda Üretici Dil Bilgisi'nin ilkeleri, Yetinmecî Program tarafından önerilen veya yenilenen temel ilkelerle sınırlı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle, çalışma Üretici Dil Bilgisi modüllerinde tanımlanan her evrensel ilkeyi kapsamamaktadır. Kategori ve sözcük türü konularında karşıt görüşlerin bulunduğu öbeklerin işlevsel başlarının dâhil olduğu kategorilerde de iki ölçüt bulunmaktadır. Örneğin, uyumun söz dizimsel bir ilişki mi yoksa bir öbek kategorisi mi olduğu konusu, araştırmacıların baş adın özelliğini birbirinden farklı değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ikili bakış açılarının Çuvaş Türkçesinde nasıl işleyeceği ile ilgili sorumuz aşağıdaki sorularla ve tezde

göstereceğimiz sınıflama ile açıklanarak ifade edilmeye çalışılacaktır. Araştırma sorularımız şöyledir:

1. Çuvaş Türkçesinde iyelik kuruluşları birer belirleyici öbeği midir, uyum öbeği midir? Ana düğümün kategorisini belirleyen, yöneten işlevsel baş mı, anlam bilimsel bir kategori olan ve hem uyumu hem belirliliği taşıyan işlevsel belirleyici⁰ baş mıdır?

2. Belirleyici öbeğinin belirleyici yerine yardımcı unsur, ad yükselmesi/taşınma ile mi gelir, dizimde o yerde mi türemiştir?

3. Tümleyici öbeği, parçalılık kuruluşu/öbeği, ölçüm öbeği, sayı öbeği, sınıflandırıcı öbeği, olası birleşikler hangi ölçütlere göre belirlenmiştir. Aslında ad öbeğinin işlevsel alta sıralıları olan bu öbeklerde sınırlar nasıl çizilmektedir?

4. Çuvaş Türkçesinde olası birleşik kuruluşlarının tanımı nasıl olmalıdır? Çuvaş Türkçesinde hangi düzeyde gerçekleşir?

5. Olası birleşiklerde, iyelik kuruluşlarında ve de parçacıl öbeklerde görülen 3. teklik şahıs iyelik biçim birimi hem olası birleşiklerde hem iyelik kuruluşlarında aynı işlevde midir? İyelik biçim biriminin ses bilimsel olarak gerçekleşmiş olması ile öbeğin yardımcı unsur unsurunun üye olması arasındaki ilişki, nasıl bir özellik göstermektedir? Ad birleşmelerinde üye olmak için yardımcı unsur ad, iyelik biçim biriminin olmadığı öbeklerde üye yerine yükselemez mi?

6. Çuvaş Türkçesindeki ad-ad diziminin üretiminde olası birleşik ve öbeklerdeki iyelik, şahıs, uyum gibi dil bilimsel kategoriler arasında nasıl bir etkileşim bulunmaktadır?

7. Adlaşmış olan eylemlerle kurulan ad öbeklerinde, olası eylemcil birleşikler ve ad öbekleri gibi iki üyenin birleşmesi ilişkisi mi özne-yüklem/nesne-yüklem ilişkisi mi görülmektedir?

8. Ad öbeklerinin adlandırılmalarında alta sıralanacak işlevsel ve sözlüksel kategorilere göre adlandırmalar nasıl yapılabilir? gibi sorulara cevaplar aranacaktır.

Bu sorular cevaplanmaya çalışılırken malzeme, dilin özelliklerinin ve imkânlarının yansıdığı varoluş alanı olan edebi eserlerden seçilmiştir. Buradan hareketle çalışmada farklı yazı türleri (roman, hikâye, şiir, hatıra, mektup, gazete, deneme v.s) kullanılarak Çuvaş Türkçesinin olası birleşik ve öbeklerinin söz dizimi özellikleri, derlem (corpus)

oluşturma yöntemiyle meydana getirilmiştir. Çalışmada, nitel ve de nicel betimleyici araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Çuvaş Türkçesi öbek yapıları için hem Çuvaş Türkçesi söz dizimi çalışmalarından hem de farklı metin türlerinden oluşturduğumuz derlemimizden örneklem elde edilmiştir. Oluşturduğumuz derlemdeki metin sayısı ve sayfa sayılarının bütün içindeki oranları aşağıdaki gibidir

Derlemin Dağılımı:

Edebi Türler	Metin Sayısı	Sayfa Sayısı	Türün Kullanım Oranı
Poman (Roman)		30	% 5.65
İstorîllî Roman (Tarihi Roman)		10	% 5.85
Yumah (Masal)		25	% 5.7
Halap (Masal)		25	% 5.7
Roman-halap (Roman-masal)		10	% 5.85
Kalav (Hikâye)		30	% 5.65
Sîvîllî Kalav (Manzume)		10	% 5.85
Fantastikilla kalav (Fantastik Hikâye)		10	% 5.85
Kulışla Kalav (Komik Hikâye)		15	% 5.8
İslîlîh Fantastikin Kalavî (Bilimsel Fantastik Hikâye)		20	% 5.85
Povest'(Büyük Hikâye)		20	% 5.75
Priklyuçenillî Povest (Macera Konulu Hikâye)		15	% 5.8
(Dedektif Hikâyesi)		15	% 5.8

Ballada (Destan)		15	% 5.8
Novella (Kısa Hikâye)		15	% 5.8
Sıvıllı Povest (Manzume)		10	% 5.85
Sıvıllı Dram (Şiirli Dram)		10	% 5.85
Hıŝsımah (Sonsöz)		20	% 5.75
Asailü (Hatıra)		20	% 5.75
Pamflet (Broŝür)		10	% 5.85
(Stsenka) Sahne		10	% 5.85
(Kamit) Komedi		15	% 5.8
Deneme (Oçerk)		30	% 5.65
Trajikomedi (Tragikomedi)		10	% 5.85
Mıskara (Anekdot)		10	% 5.85
Dnevnik (Günlük)		10	% 5.85
Şıru (Mektup)		30	% 5.75
Eskiz		10	% 5.85
Fel'eton (Tefrika)		10	% 5.85
Çın Pulni (Gerçekler)		15	% 5.8
Avtobiografi (Otobiyografi)		10	%5.85
P'yesa (Piyes)		10	% 5.85
Esse (Deneme)		10	% 5.85
Monolog		10	% 5.85
İnstsenirovka (Sahneleme Romanı)		10	% 5.85

Kuşaru (Çeviri)		10	% 5.85
Tragedi (Trajedi)		10	% 5.85
Haklav (Değerlendirme)		10	% 5.85
Triptih (Üç Parçalıdan Oluşan Kompozisyon)		10	% 5.85
Umsımah (Ön söz) Gazete		20	% 5.75
Toplam		595sayfa	

Tablo1: Derlemin Dağılımı

Bu metinlerden örnekler okuyarak fişleme yoluyla ve sayı değerleri verilen örnekler için de *Antconc 3.4.4* programı ile eş oluşumlu örüntüler listelenmiş ve bunların içinden eş dizimli olanlar bağlamdaki cümlelere gidilerek belirlenmeye çalışılmıştır. Dizim ağaçları ise *syntax tree generator* ve *ironcreek syntax generator* adlı çevrimiçi yazılımlar ile hazırlanmıştır.

Çuvaş Türkçesi için yaptığımız literatür taramamız sırasında Türkiyede Çuvaş Türkçesi üzerine yapılan söz dizimi ile ilgili çalışmaların dil bilgisi kitaplarında bir bölüm olduğu ya da tezlerde biçim bilimsel bir inceleme esnasında ele alındığı görülmüştür.⁶ Bu çalışmalarda öbekler kategorilerine ve biçim bilimsel görünüşlerine göre yapıları açısından değerlendirilmiştir. Tezimizin bu çalışmalardan farkı, öbek ve olası birleşiklerin oluşturulma sürecinde gerçekleşen anlam bilimsel ve söz dizimsel süreçlerinin de ele alınacak olmasıdır. Ayrıca öbeklerin cümledeki söz dizimsel işlevlerinin de belirlenecek olması tipolojik çalışmalarda fayda sağlayacak veriler elde edilmesini sağlayacaktır.

Türkiye’de Çuvaş Türkçesi hakkında yapılmış söz dizimi ile ilgili çalışmalardan ilki, Feyzi Ersoy’un (2004) *Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması* adlı makalesidir. Daha sonra *Türk Lehçeleri Grameri*’ndeki *Çuvaş Türkçesi* maddesi ve *Çuvaş Türkçesi Grameri*’ndeki söz dizimi bölümlerini yazmıştır. İçerikleri daha çok yapıları ele alması bakımından birbirine benzer olan bu çalışmalarda

⁶ Feyzi, Ersoy’un, *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaş Türkçesi* (2008) adlı tezi, *Çuvaş Türkçesi Grameri* (2010); Oğuzhan Durmuş’un *Çuvaş Türkçesi Şekil Bilgisi* (2009) adlı tezi, Albina Kıran’ın *Alıştırma ve Örneklerle Başlangıç Seviyesinde Çuvaş Türkçesi Grameri* (2013) adlı Yüksek lisans tezi.

Kelime Grupları alt başlığında beş çeşit tamlamadan bahsedilir. Bunlar: *İsim tamlaması*, *sıfat tamlaması*, *edat grubu*, *sayı grubu*, *kısaltma gruplarıdır*.

İsim tamlamasının örnekleri: *Çıvaş çılhi* “Çuvaş dili”, *may uyihm yulaşki kunışem* “mayıs ayının son günleri”; *rassvet fabrika* “rasvet fabrikası”, *alarman* “el değirmeni”, *açasem patne* “çocukların yanına”; *Manm kuş* “benim gözüm”, *unm vişil ivil vişikm* “onun üç oğlu üç gelini”

Sıfat tamlamasının örnekleri: *arşm aç* “erkek çocuk”, *epir şitni şir* “bizim ulaştığımız yer”, *pñ te tihir şir tihirvun pillikmış şul* “1995 miş şul” ,“1995 yılı”, *şmren te şmihpar* “yeniden de yeni haber”, *iki million şurı* “iki buçuk milyon”.

Edat Grubu örnekleri:

Payan sana valli magazina kaysa yatarlasa kanfet iltim.

“Bugün markete gidip senin için özel şeker aldım.”

Pilhar hulince şarlaka aliklipir munçasir vil şinışmalih urih munça şukçi.

“Bulgar şehrinde geniş kapılı bir hamamdan başka onun yıkanacağı başka hamam yoktu.”

şavm hışşim ‘bundan sonra’

halih mennitirih “halkın inancına göre”

vışkuntan “üç gün sonra”

Sayı grubu örneği: *şitmil te şiči* “Yetmiş yedi”

Kısaltma Grupları: şantalik *kunran-kun* sivitet ‘Hava günden güne soğuyor.’

Unta *pin itla* aç

“Orada binden fazla çocuk okuyor.”

Kile *iki sehetre* tavrınatip.

“Eve saat ikide dönüyorum.”

Türkiye dışında yapılan çalışmalarda farklı bakış açılarının ve dil bilgisi terimlerinin olduğundan bahseden Ersoy, bunların konuyla doğrudan ilişkisi bulunmadığını söylemektedir.

Türkiye dışında yapılan çalışmalarda da genel hatlarıyla öbeklerin unsurlarının sayılarına göre ya da unsurlarının birleşmelerini sağlayan söz dizimsel ilişki türlerine göre sınıflandırmalar yapılmıştır. *Yönetme, uyum, sıralama* ve *izafet* başlıca söz dizimsel ilişki türleri olarak yer alır. Niteleyici (modifier) terimi kapsamlı bir şekilde kuruluşların hepsinin ortak özelliği olarak algılanmaktadır.

John R. Krueger (1961) *Chuvash Manuel* adlı kitabında “Söz Dizimi” bölümünde “Niteleme İlkesi ve Söz Dizimi” başlığında sözlerin, bağlama (coordinator *ta, te, tata* v.b) ve alta sıralama yöntemleri ile birleştiklerini, alta sıralama için yönetme, uyum ve sıralamanın gerektiğini belirtmekte ve bu bakış açısına göre incelemesini sürdürmektedir. Bağlaç (coordinator) ile kurulanlar bölümünde *tata, ta, te, ançah, şapah, te, vb.* bağlaçlarını örnek göstererek öbekleri şöyle sıralamıştır:

Hulara ta, yalta ta “şehirde de köyde de”

Vil pitĭ tĭrĭřat ançah, ilemlĭ şraymast-ha “O çok çalışıyor fakat hala güzel yazamıyor.”

Krueger, ayrıca alta sıralama yöntemi ile oluşturulan öbeklere sıralama, uyum ve yönetmeye ek olarak *izafeti* de eklemiş söz dizimsel ilişki türlerini 4 başlıkta incelemiştir. Uyum, Çuvaş Türkçesinde sayı ve şahıs açısından sadece eylem ve özne ilişkisinde görülmektedir. Adlarda ve adılların olduğu uyumlu öbeklerin bazılarında ve eşleme öbeklerinde de sayı ve durum uyumu görülür (Krueger, 1961: 184).

Yöneten, yönetilen ilişkisinde olan tamlamalar: (eylemler, ortaçlar, dönüştürücüler, ilgeçler): *İvanĭn kĭmeki* ‘İvan’ın kitabı’, *şile hirĭř* “rüzgâra karşı”

Sıralama ilişkisinde olan öbekler: *hĭrli yalav* “kırmızı bayrak”, *pĭřĭm halĭh* “bütün ulus”, *tumalli ĭř* “bitmiş iş”, *vulama tĭřtĭm* “okumaya başladım.”

İzafet: *kolhoz uyĭ* “kolhoz çiftliği”

Adların eksiz birleşmesi: *şul şurt* “taş ev”, *kĭmĭl sehet* “gümüş saat.”

İlgi durumlu kullanımın bazı kullanımlarda değişimi:

laşa puřĭ “at başı”, *ku laşa puřĭ* “bu atın başı”

Krueger’in yaptığı sınıflandırma Üretici Dil Bilgisi’nin söz dizimsel ilişki türlerine uyum, yönetme ve niteleme ilişkisi kavramları açısından kısmen uyum göstermekle beraber inceleme kısmı değerlendirme bakımından eksiktir. Çuvaş Türkçesinde uyum

ilişkinin/kategorisinin adıllarda sayı ve şahıs açısından değerlendirilebildiği görülür; fakat Krueger, uyumu eylem ve özne arasındaki bir ilişki olarak sınırlandırmıştır. Sınıflandırma şu şekildedir: Sıralama, alta sıralama biçiminden bahsederken *Muskav uramĭ* “Moskova sokağı” örneğini vermiş bunun yanında *hĭrli yalav* “kırmızı bayrak, *yurlakansen sassi* “şarkıcıların sesi” *pĭĭm halĭh* “bütün ulus” öbeklerini de bu başlık altında toplamıştır. *Īzafet* başlığı altında da *kolhoz uyĭ* “kolhoz kırsı” ya da *ġutiġ Ministertsvi* “Eğitim Bakanlığı” gibi öbeğin unsurları birlikteyken özel bir kavrama göndergede bulunan başı birleşik işaretleyicili bileşikler birer *izafet* olarak saymıştır (1961:184).

İ. A. Andreyev’in (2005) *Halhi Çĭvaġ Çĭlhi Sintaksis*’inde *Sintaksisa Tĭpçemellĭ Melsem* “Söz Dizimini İnceleme Yöntemleri” bölümünde kitabın analiz yönteminden bahsedilmekte ve *Sĭmah Maylaġĭvĭn Titĭmĭ* “Öbeklerin Yapısı/Oluşumu” bölümünde öbekler *Ansĭrrĭsem* (Dar Olanlar) ve *Anlĭsem* (Geniş Olanlar) olarak iki gruba ayrılmaktadır (2005: 22). *Ansĭrrĭsem*, iki ögeden oluşanlar, *Anlĭsem* ise ikiden fazla ögeden oluşan öbekler olarak ele alınmaktadır (2005: 37).

Ansĭrrĭsem (Dar Olanlar): *ġĭrlehi ġumĭr* “geceki yağmur”, *sivĭ ġantalĭk* “soğuk hava”, *vunĭ tenkĭ* “on dengi”, *çĭrten sıval-* “hastalıktan kurtulmak, iyileşmek”

Anlĭsem (Geniş Olanlar): Bu iki tür yapı, geniş olanlarda şu üç şekilde görülmektedir:

Asıl unsurlar – yardımcı unsuru geniş olan: *ġkula kayakan/ ġul* “okula giden yol”, *vĭrman varrinçĭ/uġlankĭ* “ormanın ortasındaki açık alan”, *yal ġumĭpe/irt-* “köyün yakınından geçmek”

Asıl unsuru geniş – yardımcı unsuru dar olan: *kürġĭn/ aslĭ vĭlĭ* “komşunun büyük oğlu”, *pahçari/ulma yivĭġġĭ* “bahçedeki elma ağacı”, *alĭri /ultĭn ġĭrĭ* “elindeki altın yüzük/ğü”, *kürġĭn/ hulara purĭnakan vĭlĭ* “komşunun şehirde yaşayan oğlu”

Asıl unsuru geniş – yardımcı unsuru geniş olan; *[anne valli ilnĭ] [ĭġĭ tutĭr]* “annesini için aldığı başörtüsü”, *[instutra [pĭrle vĭrennĭ/ yultaġsempe]] [tĭl pulas] tese]] kilnĭ]]]* “enstitüde birlikte okuduğu arkadaşlarla buluşmak için gelmiş.”

İ. A. Andreyev (2005) *manran aslĭ* “benden büyük”, *kurĭkran lutra* “ottan kısa”, *vĭŧençen pĭri* “onlardan biri” şeklindeki söz ilişkilerini birer öbek olarak görmemektedir. Cümlede sözlerin birbirine bağlanması ile öbeği oluşturan öğelerin söz dizimsel ilişkisinin aynı olmadığını vurgulamaktadır. İ. A. Andreyev, bunlar sözün bölümlerinin (sıfatlar,

sayılar, belirteçler, adılar) çerçevesinde dizilen söz ilişkilerinin meydana getirdiği cümlelerin dizimi ile ilgilidir şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Andreyev'in bu görüşü işlevsel sözlüksel sözcüklerle oluşturulan kuruluşları gözardı etmektedir. Örneğin *př* "bir" kuruluşta bir parça gösterme işlevindedir.

Šihnu Melpe Šihnu Tışi, "Yan Yana Getirme Yöntemiyle Birleştirme Şekli" bölümünde Rus dil bilgisine göre yazmış araştırmacıların dört tip yöntem üzerinde durduğundan bahsedilmektedir (2005: 53). Bunlar:

1. Soglasovanni: Uyum
2. Upravleni: Yönetme
3. Primikaniye: Bağlama, bağlılık, sıralama
4. İzafet

Timuhha Hıvetiri'nin *Çıvaş Çilhıyın Krammatiki* (1928) kitabında ilişki türleri ayrı bir bölümde ele alınmış, *Şumsen* "Sıralanan Öbekler" bölümüne biçim bilgisi kısmında yer verilmiştir.

1. *Yapala şumı* "adla birleşenler" ve *ış-hıl şumı* "eylemle birleşenler": *Tutarla kmeke* "Tatarca kitap", *tutarla kalaş-* "Tatarca konuş-"
2. Sadece *yapala şumı* "adla birleşenler": *uramri aç* "sokaktaki çocuk"
3. Sadece *ış-hıl şumı* "eylemle birleşenler": *hırse işleşşı* "kızarak çalışıyorlar"

Bu kitabın söz dizimi ile ilgili ikinci bölümünde *Tıtmsa Tıransen* "Yardımcı unsurlar" kısmında yönetme ilişkisinin olduğu öbeklere ve *Şumsen* terimi ile de "Sıralama ilişkisi" ile bir araya gelen öbeklere yer verilmiştir. Tümlaç (dopolneniye), niteleyici (opredeleni), belirteç (obstoyetelstvo) gibi söz dizimsel işlevlerden bahsedilmiştir. Bu çalışmada bununla birlikte *Puplevri Çlensem Huşşı* "Sözcedeki Ögelerin İlişkileri" denilen bir bölüm de bulunmaktadır. Aşağıdaki sınıflandırmada *Hışu, Šihnu* "Söz Dizimsel İlişki" anlamında kullanılmıştır. Burada araştırmacı üç tür ilişkiden bahsetmektedir:

1. *Kilışülli Šihnu* "Uyum İlişkisi"
2. *Tıtmsa Turıllı Šihnu* "Yönetme İlişkisi"
3. *Şumı Šihnu* "Sıralama İlişkisi" (Andreyev, 2005).

T. Hıveteri'den sonra okul kitabı olarak C. P. Gorskiy 1970 yılında bir çalışma yapmış ve çalışmasında ilişki türlerini, *uyum, yönetme, sıralama* olarak belirlemiştir. 1970'ten sonra çıkan kitabında ise bu yöntemlere bir de *izafeti* eklemiştir. M. F. Çernov'un *Halhi Çıvaş Çılhi Sımah Maylaşıvıncı Grammatika Şhıñıvın Melışem* "Bugünkü Çuvaş Türkçesinde Öbeklerin Dil Bilgisel Olarak İlişkilendirme Yöntemleri" adlı, 2001 yılında çıkan çalışmasında o da söz dizimsel ilişki türlerini Gorskiy gibi ele almıştır. M. Z. Zakiyev 1963 yılında *uyum, yönetme, sıralama* türlerinden başka Türk söz diziminde *izafet* söz dizimsel ilişki türünün de olduğundan bahsedip uyum, yönetme, sıralama söz dizimsel ilişki türlerini yönetme başlığı altında toplanmasını uygun görmüştür (Andreyev, 2005). Zakiyev'in önerdiği gibi bu ilişki türlerinin yönetme başlığı altında toplanmaması gerekir. Yönetme de bir alt kategorileme yöntemidir; fakat baş ve yardımcı unsur arasındaki ilişki sıralama ilişkisine göre daha sıklıdır.

İ. A. Andreyev'in (2005) *Halhi Çıvaş Çılhi Sintaksis* kitabında da İ. A. Andreyev'in (2005) çalışmasındaki gibi söz öbeklerinin yapısı dar ve geniş olanlar olarak ayrılmış ve öbekleri birleştiren dil bilgisel araçlar listelenmiştir. Bu çalışmada yapılan öbek tanımında öbek en az iki unsurdan oluşmalıdır ve iki unsur da sözlüksel olmalıdır. Bu yüzden de araştırmacı ilgeç öbeklerinin söz dizimsel açıdan ayrılamayacağını düşünür.

Andreyev'in bu düşüncesi İDK'ya göre de Yönetme ve Bağlama Kuramı'na göre de yanlıştır; çünkü bir baş durum yükleyebiliyorsa orada bir öbek söz konusudur. Durum ister yerleştirilmiş ister yüklenmiş olsun durumun varlığı orada bir başın var olduğuna işarettir. Yetinmecî çizgisinden bakıldığında da burada birleşen (merge) iki unsur bulunmaktadır. Bu bakış açısı Harris'in *çift eklemli* görüşünün bir devamıdır. Ayrıca ilgeçler de Çuvaş Türkçesinde ad çekim biçim birimlerini alabilen dizime göre işlevini belirleyebildiğimiz sözlüksel işlevsel sözcüklerdendir. *Un şınçen* "onun hakkında"

Çuvaş Türkçesi üzerine yapılan söz dizimi ile ilgili bir diğer çalışma N. A. Rezyukov'un (1954) *Oçerki sravnitelnoy grammatiki russkogo i çuvaşskogo yazıkov* adlı çalışmasıdır. Bu kitapta *tâbilik/yönetilme* (podçinitelnoy) ve *sıralama, bağlama* (soçinitelnoy) olarak üç tür ilişkiden söz edilmektedir. Yönetilme ilişkisi de *uyum, yönetme, sıralama* olarak üçe ayrılmıştır. Uyum ilişkisinden kasıt durum, sayı ve şahıs uyumudur. Yönetme ilişkisinde, yönetilen durum biçim birimi alır. Genelde eylem ya da ad yönetir; fakat yöneten sıfat da olabilir. Çuvaş Türkçesinde son çekim ilgeçleriyle adın ilişkisi de yönetme ilişkisidir. Bununla birlikte çalışmada, sıralama ilişkisindeki

belirteçlerin, sıfatların, sayıların, bazı adılların, ortaçların, ulaçların, ad eylemlerin, eylemlerin de çoğulluğa ve şahsa göre uyuma girmedikleri belirtilmektedir.

Söz dizimsel ilişki türlerinden sonra çalışmada, sıfat işlevi veren çekim ekleri ve yapım ekleri bölümü yer almaktadır. Çekim grubu, $\{+i\}; \{+sker\}$ (palırtu formisem) biçim birimli adlar ve yalın durumdaki adlar olarak iki bölüme ayrılmıştır. Türemiş sıfatlar bölümünde ise $\{+l\check{i}\}/\{+l\check{i}\}; \{+š\check{r}\}/\{+š\check{r}\}; \{+hi\}; \{+i\check{y}\}/\{+i\check{y}\}; \{+aka\}/\{+eke\}$ biçim birimlerine yer verilmiştir. Çalışmada sıfatlar, dil bilgisel özelliklerine göre de üçe ayrılmıştır:

Kaçestvenniye: Niteleme sıfatı.

Otnositelniye: Kullanılan materyalin özelliği, nereden, neyden olduğu bilgisini veren öbekler.

Prityajatelniye: İyelik sıfatı.

İ. A. Andreyeva'nın (2002) *Çuvaşskiy Yazık (Praktičeskiy Kurs)* adlı kitabında söz öbekleri *Imenniye gruppı slov* "Ad öbekleri" ve *Svyaz slov v imennih gruppah* "Ad Öbeklerinde Sözcük İlişkisi" olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Ad öbekleri de kendi içinde dört bölümde incelenmiştir:

1. *Imenniye gruppı slov c prilagatelnimi*: Adın sıfatla oluşturduğu öbek.
2. *Imenniye gruppı slov c imenami Suşestvitelniimi*: Adın adla oluşturduğu öbek.
3. *Imenniye gruppı c çislitelnimi*: Adın sayıyla oluşturduğu öbek.
4. *Mnogo slovniye Imenniye Gruppı*: Birden fazla ögeyle kurulan öbekler.

"Ad Öbeklerinin İlişkisi" bölümünde öbek türlerinin yöntemlerinden bahsedilmiş; fakat *uyum, yönetme, sıralama* gibi söz dizimsel ilişki türlerinden bahsedilmemiştir. Öbekler belirtme öbekleri olarak ele alınmış ve açıklayıcı olarak adlar, sıfatlar, sayı ve adıllar sayılmıştır. Uyum konusunda ise belirtisiz isim tamlamaları konu edilmiştir.

J. Benzing'in, *Tschuvaschische Forschungen (IV)*, makalesinde doğrudan söz dizimi ile ilgili bir kısım olmasa da dizimi meydana getiren öbeklerde ilişki kuran biçim birimlerden ilgi durumu ile ilgili bir bilgi yer almaktadır. İlgi biçim biriminin cümlede adın yüklem olduğu zaman kullanıldığı, Türkiye Türkçesindeki gibi belirlilik anlamı verdiği bilgileri yer almaktadır ve Aşmarin'in (1903) OİÇS adlı çalışmasında verdiği *Pir ĩ ç ĩvaş ĩm işe tuhas umm ĩn ç ĩk t ĩvaş ĩş ĩ* "Bizim Çuvaş işe gitmeden önce dua eder" örneğini o da verip

özel bir kullanım olduğundan bahsetmektedir. Fakat ilgi durum biçim birimiyle ilgili Aşmarin'in *hil'ın-şiv'ın*, "kışın-yazın" gibi örneklerdeki biçim birimi de ilgi biçim birimi saydığı, belirteç işlevinde olduğunu söylediği bölümleri eleştirmiştir. Bu biçim birimin Eski Türkçedeki araç-birliktelik durum biçim birimi olduğunu belirtmektedir.

İ. A. Andreyev'in *Çuvaşskiy Yazık* adlı çalışmasında, araştırmacı öbekleri yükleme kurulan ve yükleme kurulmayan öbekler olarak ikiye ayırmakta ve üç başlık altında bu sınıflandırmayı incelemektedir:

1. Attributivniye ya da opredelitelniye (nitelik ya da belirten).
2. obstoyatelstvenniye (zarf) *ımırtsa işle-* "yarışmak"
3. obektivniye (nesne grubu) *kıneke ayla-* "kitapla meşgul olmak", *vırmana kay-* "ormana gitmek"

Daha sonra sözcüklerin birbirlerine bağlanma yöntemlerini şöyle sıralamıştır: Uyum terimi ile burada özne-yüklem uyumundan bahsetmektedir. Yönetme ilişkisinde durum biçim birimleri ve son çekim ilgeçlerinin oluşturduğu öbekler yer almıştır. Sıralama ilişkisinde ise ad ve eylemi niteleyen ögelerin kurduğu öbeklere yer verilmiştir. İzafe ilişkisinde ise belirtili, belirtisiz ad öbekleri ve de bir maddenin neyden yapıldığını ifadeye yarayan her iki unsurun da eksiz birleştiği örneklerle yer verilmiştir.

Genel olarak bu dil bilgisi kitaplarında söz dizimsel ilişki türleri üzerinden bir inceleme modeli oluşturulmuştur. Eski bir söz dizimi çalışması olan Aşmarin'in (1903) OİÇS adlı çalışmasının I. cildinde söz dizimsel ilişki türlerine girmeden biçim-söz dizimsel inceleme yapmış ve Rusçanın dil bilgisel özelliklerinin etkisini Çuvaş Türkçesinin söz dizimi özellikleriyle paralel olan taraflarını göstermeye çalışmıştır. Çalışmada sadece belirten (opredeleniyem)–belirtilen (opradelyayemago) terimlerini kullanmış ve izafet teriminden hiç bahsetmemiştir. İzafe karşılık terim olarak *Opredelitel'naya svyaz' slov* "belirtmeyle söz dizimsel ilişki kuran söz" terimini kullanmıştır (Aşmarin, 1903: 25-28.)

Doğrudan söz dizimi ile ilgili olmayan dil bilgisi kaynakları da tezde yer almaktadır. *L. S. Levitskaya'nın, (1978) Istoriçeskaja morfologija çuvaşskogo yazıka* adlı çalışması , *Materialı po grammatike sovremennogo çuvaşskogo yazıka I (morfologiya)* içindeki makaleler de tezde kullanılmıştır.

N. A. Andreyev'in, (1956), *İmya suşçestitel'noe, mestoimeniye, imya prilagatel'noe, ponyatne kaçestva i raznoobrazniye formı virajeniya kaçestva, imya*

çislitelnoe adlı makaleleri, İ. P. Pavlov'un (1965) *Hal'hi Çıvaş Literaturi Çilhi – Morfoloji* çalışması, İ. P. Sergeev ve V.İ Kotleyev'in (1988), *Çıvaş Çilhi* çalışması. Ayrıca İ. A. Andreyev'in, (1961), *Priçastie v çuvaşskom yazıke* kitabı, M. R. Fedotov'un (1996) *Çuvaşskiy Yazık* adlı çalışması, N. A. Rezyukov'un (1954) *Oçerki sravnitel'noy grammatiki russkogo yazıkov* adlı çalışması, ayrıca Emine Yılmaz'ın (1993) *Çuvaş Türkçesi Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, *Çuvaş Türkçesi Çok Zamanlı Morfoloji* adlı çalışması, Oğuzhan Durmuş'un (2009) *Çuvaş Türkçesinin Şekil Bilgisi* adlı doktora tezi, Feyzi Ersoy'un (2010) *Çuvaş Türkçesi Grameri* ilgili yerlerde kaynak olarak kullanılmıştır.

Literatür taraması yapılırken öncelikle dilleri incelemeye yönelik Yetinmecî bakış açısı ile ilgili araştırmalara bakılmıştır. Bu bağlamda, Norbert Hornstein-Jairo Nunes-Kleanthes K. Grohmann'ın (2004) *Understanding Minimalism an Introduction to Minimalist Syntax* ve Radford'un (2006) *Minimalist Syntax* ve Radford'un (2004) *Eglish Syntax: An Introduction*'ı, N. Chomsky'nin (2000) *New Horizons in the Study of Language and Mind* kitabından faydalanılmıştır. Ayrıca N. Chomsky'nin (2001) *Derivation by Phase* makalesi, Chomsky'nin (2004) *On Nature and Language* adlı çalışması, N. Chomsky'nin (2000) *Minimalist Inquiries* makalesi yetinmecî bakışın ele alınacağı bölümde kullanılan başlıca kaynaklardır. Diğer kaynaklar inceleme kısmında yeri geldikçe kullanılacakları için burada tekrarlamaya lüzum görülmemiştir.

İkinci olarak ilkeleri ve değiştirgenleri incelemek için buna yönelik kaynaklara bakılmıştır. Bu incelemeler için Jamal Ouhalla'nın (2003) *Categories and Parametric Variation*'ı, Çuvaş Türkçesinin değiştirgenlerinin türlerini belirlememizde faydalı olmuştur. Nadir Engin Uzun'un (2000) *Evrensel Dil bilgisi ve Türkiye Türkçesi* adlı çalışması daha önceki ED daha sonraki YB ve İDK kategorileri açısından Türkiye Türkçesinin dil bilgisi yapılarını incelemesi ve Türk dil bilgisindeki değiştirgenleri göstermesi açısından önemli bir referans eseri olarak çalışmamızda yer almıştır. Uzun'un (2000) bu kitabındaki incelemeler, Yetinmecî bakış açısının önerilerine göre olmasa da Türkiye Türkçesi dil bilgisi çözümlenmelerini yaparken yapıların nasıl kategorize edildiğini göstermesi açısından önemli birkaç çalışmadan biridir. Cook ve Newson'un (1997) *Chomsky's Universal Grammar*'ı da Chomsky'nin öne sürdüğü ilke ve kuralları derli toplu bir şekilde anlatması, değiştirgenlerin belirlenmesinde tezimize fayda sağlamıştır. Değiştirgenler, Chomsky'nin belirlediği soru ifadeleri, söz dizimsel baş gibi çatı kavramlar

yerine söz dizimsel baş ve söz sırası incelenerek tipolojik özellikleri ortaya çıkarabilmek için daha ayrıntılı ele alınmıştır.

Bunun dışında Türkiye Türkçesi üzerine Üretici Dil Bilgisi çerçevesinde yazılmış makaleler ve tezler de referans olarak kullanılmıştır. Bunlar da yine yeri geldikçe çalışmamızda bahsedilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEZİN KURAMSAL ALT YAPISI

1.1. Söz Öbekleri Hakkında (Sımah Maylaşivî Pirki)

Söz öbekleri hakkında Türkiye Türkçesi üzerine yapılmış çalışmalarda, pek çok tanım yapılsa da bu çalışmaların bazılarının zihnimize konu ile ilgili oluşan boşlukları dolduramadığı açıktır. Konuyla ilgili birkaç çalışmayı incelediğimizde bu durum görülebilir:

Muharrem Ergin, kelime grubunu birden fazla sözcüğü içine alan, yapısında ve mânâsında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir şeklinde tanımlar (2002: 372). Belirtme, yardım, tamamlama esasına göre kurulan tamlamaların, *belirten-belirtilen, tamlayan-tamlanan, yardımcı unsur-tabii olunan, asıl-yardımcı olan* olmak üzere iki unsuru bulunduğunu ifade etmektedir. Kuramsal dil bilim çalışmalarının temelindeki öbeğin iç yapısı yani belirleyici yeri, tümleç yeri, niteleme yerleri tam da bu ilişkilere karşılık gelmektedir. Ancak öbeklerin asıl unsuru sözlüksel ve dil bilgisel olarak ayrılmamıştır.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri'nde* söz öbeklerinden şöyle bahsetmektedir:

Sözü geliştirmek üzere sözcükler öbeklenirler, kavramlar arasında derece derece ilişkiler meydana getirirler. Böylece tek kavramdan anlatmaya doğru giderler. Bunlara kelime öbekleri (*groupe de mot*) diyoruz. Kimi kelime öbekleri sadece kavramları daha yakından belirtmeye yararlar. Dilde işleyişleri ayrı, bazan da aynı sözcükler birbirlerini belirtmek üzere yaklaşır. Bir adın öbürünü belirtmesi, adlara sıfatların ve eylemlere zarfların gelmesi, adların takıları alması gibi diye tanımlar (2011: 496-519).

“Söz Dizimi” bölümünün “belirtme öbekleri” alt başlığında adtakımları, sıfattakımları, zarf öbekleri, takı öbekleri, çekim öbekleri, yavaşma takımları (san öbekleri, ayama ve soyadı öbekleri, künye ve mahlas), katma öbekler (ünlem öbekleri, saplama öbekleri) öbek türlerine yer vermiştir.

Banguoğlu (2011) belirtme ve tümleme arasında bir sınıflandırma yapma yoluna gitmediği için öbeklerin yardımcı unsurunun belirten mi, tümleyen mi, niteleyen mi olduğu belli değildir. Belirtme ilişkisi bir anlamda özgüllüğün belirlenmesi ile karışmış gibi görünmektedir. Tanımda sözü geliştirmenin temelinde, kavramların derece derece

ilişkiler meydan getirmesi önemli bir bilgidir. Çünkü anlam bilimsel olarak mantıksal bir ilişki içerisinde meydana gelen bir birlikten bahsedilmektedir.

Vecihe Hatiboğlu öbekleri, *yargısız anlatımlar* olarak ele alır. Ona göre yargısız anlatımlar, en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanmasından doğan birliklerdir. Yargı bildirmeyen bu birlikler, anlatımlar ya kalıplaşmamış sözcüklerden kurulan her türlü tamlamalardır ya da kalıplaşmış sözcüklerden kurulan birleşik sözcükler, deyimler veya ikilemelerdir (1983: 2). Yargısız anlatımları; *tamlamalar*, *birleşik sözcükler* ve *ikilemeler* olarak gruplandırır. Ayrıca yargısız anlatımlar, kalıplaşmış ve kalıplaşmamış olanlar diye ikiye ayrılmıştır. Yargısız anlatımların kalıplaşmamış olanları bölümünde; ad tamlaması, (belirtili tamlama, belirtisiz tamlama, takısız tamlama), adıl tamlaması, sıfat tamlaması, zincirleme sıfat tamlaması, ikilemeli tamlama, iyelikli tamlama, çıkmalı tamlama, kalmalı tamlama, yönelmeli tamlama, ilgeçli tamlama, bağlaçlı tamlama, zincirleme ad tamlaması, karma tamlama, girişik tamlamayı ele almıştır. Yargısız anlatımların kalıplaşmış olanları bölümünde birleşik sözcükleri ve ikilemeleri ele almıştır.

Hatiboğlu, en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanması diyerek öbeklerin söz dizimsel ilişki türlerini *sıralama* ile sınırlandırmış “birleşme” özelliğini vurgulamıştır. Tanımında öbeğin başı ile ilgili bir özellik bulunmamaktadır.

Üstünova da *sözcük öbekleri* adlandırması yaparak şu tanımlı yapmıştır:

İletişim yargılı anlatımlarla kurulur; ancak cümlelerde sunulan bilgiyi, duyguyu, düşünceyi tam olarak aktarabilmek için yargısız anlatımlara ihtiyaç duyulur. İşte en az iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu bu yargısız anlatımlara sözcük öbeği denir. Sözcük öbeklerinde adlar, yargı bildiren bir birim olmaksızın doğrudan doğruya kendi aralarında anlamsal ve biçimsel ilişki kurarlar. Bu; bazen ekler aracılığıyla, bazen de eksiz sağlanır. Öbeği oluşturan sözcükler; yardımcı öge başta, asıl öge sonda gelecek şekilde sıralanırlar. Yardımcı ögenin görevi, asıl unsura hizmet etmektir (2005: 418).

Üstünova'nın (2005) öbekler, sözcükler arasındaki anlamsal ve biçimsel ilişki kurar şeklindeki tanımlı öbek tanımımıza kısmen uymaktadır. Burada tanımdaki eksiklik yardımcı unsurun görevi konusundadır.

H. İbrahim Delice, *Türkçe Söz Dizimi* adlı kitabında öbekleri *kelime öbekleri* olarak adlandırmış ve şu şekilde tanımlamıştır:

Birden çok kelimedenden oluşan, yapısında ve anlamında bir bütünlük bulunan, cümle veya cümlemsi içinde tek cümle ögesi; kelime öbeği içinde

bütün hâlinde yardımcı veya temel unsur olarak işlem gören ve bir kelime türü (ad, sıfat, zamir, edat vb.) yerine kullanılan söz dizileridir. (2012: 17). Bu tanımda da yapıda ve anlamda bütünlük aranması önemli bir özelliktir. Tanımda öbeğin bütün içerisindeki yerine bakılmış; ama öbeğin içsel ilişkisini gösteren bir ayrıntıya yer verilmemiştir.

Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı kitabında *söz öbekleri* adlandırması yapmış ve söz öbeklerini Üstünova (2005) gibi kısaca cümle oluşturmayan söz dizimi birimleri olarak tanımlamıştır. Ayrıca birden çok sözden oluşan yapılar hakkında şunları söyler:

Bütün dillerde söz dizimi, varlıkların nitelendirildiği yapılar olan söz öbekleri ile yapma ve olmaların nitelendiği yapılar olan cümlelerden oluşur. Bir başka deyişle, söz öbeği, bir varlığın nitelendiği yapıdır. Söz öbeği, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen sözler topluluğudur (Karaağaç, 2009: 159).

Günay Karaağaç (2009) niteleme ilişkisi kavramını en genel tanımıyla kullanmıştır. Ayrıca Karaağaç, söz öbeklerinin ayrıntılı bir tanımında ise 12 maddede şu bilgileri vermektedir:

Öbeklerin içsel ilişkilerine tamlayan-tamlanan, asıl-bağlı, niteleyen-nitelenen, zarflayan-zarflanan, nesneleyen-nesnelenen şeklinde sınıflandırmış; fakat bu içsel özelliklerin görüldüğü öbekleri anlatırken bunları belirtmemiştir. Bu söz dizimsel ilişkilere ek olarak Karaağaç, bağlama öbeklerinin öğelerinin birbirine denk olduğunu söyleyerek Türkiye Türkçesindeki baş deyiştirgeni konusunda 3 türün olduğunu konusunda bizi bilgilendirmektedir. Son olarak da öbeklerin dil bilimsel yapılarının değişmeyeceği sadece öbeğin unsurlarının değişebileceğini ve bu yönüyle de birleşik sözcüklerden ayrıldığını vurgulamıştır (Karaağaç, 2013: 747). Cümle olmama ve değişken bir anlam, yani öbeği oluşturan unsurların *daimi bir ilişki kurmamaları* temelinde yapılan bu tanım, söz öbeği tanımımıza karşılık gelebilecek özellikleri taşımaktadır.

Usta, *Kelime Gruplarını Nasıl Tasnif Edelim?* adlı makalesinde, öbekleri kuruluşlarına göre sınıflandırmakta ve “kuruluş” sözünü kelime gruplarının kendi iç kurallarına bağlı olarak işleyen mekanizma olarak açıklamaktadır (2007: 416). Usta'nın kelime grupları için yaptığı sınıflandırmada, I. tip-düz (kurallı) kelime grupları: belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması, sıfat tamlaması, ünlem grubu; II. tip - ters (kural dışı) kelime grupları: edat grubu, unvan grubu, olası birleşik eylem grubu; III. tip - eş değerli kelime grupları: tekrar grubu, bağlama grubu, sayı grubu; IV. tip - kısaltma

grupları: iyelik, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik biçim birimleri ile oluşur.

Usta (2007) baş değiştirgenine göre yaptığı sınıflandırmada *4. tipte kısaltma grupları* adlandırması yapması sınıflandırmanın temelindeki argümanı sarsmıştır. Burada durum biçim birimleri ile oluşan öbeklerin ters kural ile düşünülmesi daha uygun olabilirdi. Çünkü öbekleri oluşturan sadece sözlüksel kategoriler değildir, işlevsel kategoriler içerisinde yer alan ad çekim ve işletme biçim birimleri de öbeğin bir ölçüttür. Bu durumda yapılabilecek şey *ters kural* maddesinin iki alt başlıkta incelenmesidir: İlkinde sözlüksel olanlar, ikincisinde işlevsel başlar yer almalıdır.

Sonuç olarak Türkiye Türkçesi hakkında yazılmış bazı dil bilgisi kitaplarında ve makalelerde başın sözlüksel özelliğine, yardımcı unsurun aldığı çekim biçim birimine göre farklı öbek sınıflandırmaları yapıldığı görülmüştür. Bunlardan Gökdayı (2010), Erdem ve Sarı (2010), Kerimoğlu (2011) gibi araştırmacıların öbeklerin adlandırılmasında başın sözcük türünü ölçüt kabul etmesi, öbek adlandırılmalarındaki kargaşayı önleyen bir sistemdir. Bu yüzden çalışmada başın sözcük kategorisine göre ad öbekleri incelenmiştir.

Tezimizde, Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi temelinde bir inceleme modeli belirlenmiştir. Bu yüzden öncelikle ÜDD'nin ne olduğu ve öbek yapıya bakışının ne olduğunu açıklanacaktır. Bir sonraki aşamada Evrensel Dil Bilgisi'nin bir tanımı yapılıp ÜDD'nin dile bakışı, yapı kuralları, ilkeleri, Yetinmecî Program ve onun dil ve yapıya bakışı hakkında bilgi verilerek Türkolojideki bazı problemlî konular da ele alınarak değerlendirilecektir.

1.2. Evrensel Dil Bilgisi

Evrensel Dil Bilgisi kuramı, Chomsky'nin dil üzerindeki genel gelişim fikirlerinin yer aldığı, 1950'lerden başlayarak günümüze kadar getirebildiğimiz genel bir kavramdır. 1950'lerin ortalarından itibaren ortaya koyulan *Dönüşümsel Dil Bilgisi* “Transformational Grammar”, *Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi* “Transformational Generative Grammar”, *Standart Kuram* “Standard Theory”, *Genişletilmiş Standart Kuram* “Extended Standard Theory”, *İlkeler ve Değiştirgenler* “Principles and Paramaters” *Yönetme ve Bağlama* “Government and Binding”, *Yetinmecî Program* “Minimalist Program” Üretici Dil Bilgisi'nin içinde sayılmaktadır. Hatta *Sözlüksel-İşlevsel Dil Bilgisi* “Lexical - Functional Grammar”, *Baş Sürümlü Öbek Yapı Dil Bilgisi*

“Head-Driven Phrase Structure Grammar” de Üretici Dil Bilgisi’ne dâhil edilmiştir (Carnie, 2006: 61).

Chomsky’nin dil kuramının gelişimi iki yönde olmuştur. Bir yönü dil ve dil kazanımı şeklinde ilerlerken diğer yönü de söz diziminin özellikleri üzerinden ilerlemiştir. (Cook ve Newson, 1997: 2-3). Kazanım fikri temelinde *edinim* “competence” ve *kullanım* “performance”, *doğuştanlık* “innateness” ve *dil fakültesi* “language faculty”, *dil kazanım aracı* “language acquisition device” fikirlerinin izleri ellilere ve altmışların ortalarına kadar gitmektedir. Chomsky’e göre, bir dilin konuşuru kendi dilini bilen içselleştirilmiş bir dil bilgisine (I-language) sahiptir. Bu doğuştan gelen dil bilgisi, edinim olarak tanımlanmaktadır. Özellikle geleneksel dil bilgisi ve Üretici Dil Bilgisi arasındaki farkı açıklamak için *edinim* ve *kullanım* arasındaki ayrım vurgulanmaktadır (Chomsky, 1965: 15). Edinim, konuşanların soyut bilgisini temsil eder. Kullanım ise, dilin kavranması ve üretilmesinden oluşur. Edinim ve kullanım arasındaki temel farklılık şudur: edinim dili konuşanın konuşmacısı olarak tanımlarken kullanım, konuşmacının bu bilgiyi kullanması veya somut durumlarda dili eylemi olarak kullanmasıdır (Chomsky, 1965: 10). Dil fakültesi (language faculty) kavramı da bir çocuğun ana dilinin dil bilgisini nasıl kazandığı konusuyla ilgilidir. Biyolojik olarak yetkin bir dil fakültesi/dil edinimi programı beyinle birlikte genetik olarak çocuğun dil bilgisi geliştirmesini sağlar, bunu da dil bilimsel tecrübe ile gerçekleştirir. Öğrenilebilir bir dil bilgisinin kazanımı için işleyen süreç şöyledir: (Radford, 2006: 14)

Şekil 1.2.1: Dilin Kazanım Süreci

Dil kazanım aracı “language acquisition device” ise dil kazanımını mantıksal anlam içerisinde değerlendirir. Chomsky buna 1964’te *kara kutu* adlandırmasını yapmıştır. Ona göre bir şeyler *kara kutuya* giriyor ve *çıktısı* oluyor bununla da dil bilgisi üretiliyor (Cook ve Newson, 1997: 79, 80, 82).

Şekil 1.2.2: Dilin Kazanım Aracı

Bu model daha sonra dil kazanım aracı yerine Evrensel Dil Bilgisi'ni koyunca *çıkıtı* olarak da ilkeler, değiştirgenler ve sözlüksel varlık⁷ yer almıştır. (Cook ve Newson 1997: 81).

Dil kazanımı ile ilgili görüşler tezimizin kullanım kısmı ile ilgili olduğundan bundan sonra Chomsky'nin söz dizimi ile ilgili fikirleri üzerinde duracağız.

Chomsky, söz dizimi ile ilgili fikirlerini 1957 yılından beri yayınlanan çeşitli kitaplar ve denemelerle duyurmuştur. Temel yapıları üreten cümle yapısı kuralları ile bunları çeşitli şekillerde değiştiren dönüşümler arasındaki ayrımı savunmuştur (Cook ve Newson, 1997: 41).

Chomsky temel yapıları üreten cümle yapıları kuralları ile bunları çeşitli şekillerde değiştiren dil bilgisel dönüşümler arasındaki ayrım için ilk aşamada *Dönüşümsel ve Üretken Dil Bilgisi*'ni önermiştir. Bu söz dizimsel kurama göre önerilen *Standart Kuram* 1965'te Chomsky tarafından *derin ve yüzey yapılar* arasındaki ayrımı getirmiştir. Buna göre, üretken bir dil bilgisi, sınırsız büyüklükte bir metin oluşturmak için yineleyebilen bir kurallar sistemi olmalıdır. Buna göre, üretici bir dil bilgisi, üretken bir dil bilgisinin üç ana bileşeni olan ses bilimsel, anlam bilimsel ve söz dizimsel olarak analiz edilebilen *sınırsız sayıda yapı* üretmek için yinelenen bir kurallar sistemi olmalıdır (Chomsky, 1970: 16).

Bir dildeki yüzey yapı, söz dizimsel kurallarla üretilen bir cümlenin ses bilgisel biçimi, dil bilgisinin ses bilimsel bileşeni tarafından yorumlanırken derin yapı cümlenin anlamsal yorumunu belirleyen anlam bilimsel bileşen ile yorumlanır. Bu yüzden, bir dil bilgisinin (öbek, cümle ya da yan cümle) söz dizimsel bileşeni, onun anlamsal yorumunu belirleyen bir derin yapı ve ses bilimsel yorumunu belirleyen bir yüzey yapıdan oluşur. *Standart Kuramda* derin yapı, dönüşümler adı verilen bir dizi işleme

⁷ Sözlüksel varlık hem bağlı biçim birimlerle aynı kategoride sayılmaktadır hem de başka bir akış açısından göre de söz ve bağlı biçim birimler ayrı kategorilerdir. Bu durum sözlüksel girdi olarak *numeration* ve yüzey yapıdaki dizimin özelliklerini etkilemektedir. Örneğin, iyelik öbeklerinde iyelik biçim biriminin fonetik biçimden önce meydana gelmesi ya da daha yüzey yapı/dağıtım aşamasında meydana gelmesi konusunu farklı fikirler ortaya çıkarmaktadır.

yüzey yapıda temsil edilir (Chomsky, 1970: 16). Chomsky'nin dönüşümsel dil bilgisinin temel fikri, derin ve yüzey yapıların birbirinden farklı olması ve yüzey yapının dil bilgisi dönüşümleri adı verilen bazı biçimsel süreçlerin tekrar tekrar uygulanmasıyla belirlenebilir olmasıdır (Chomsky, 1970: 17). Kısacası, bütün dillerde ortak olan evrensel özellikler dillerin derin yapılarında oluşmakta, dilin belirli varyasyonlarının yüzey yapısında yer aldığı düşünülmektedir.

Standart Kuram'a göre ÜDD'de, derin yapılar, öbek yapısı kuralları sayesinde yüzeye çıkabilmektedir. Bu kurallar, bir dilin söz dizimini açıklama yöntemidir. Doğal bir dil kendi belirleyicilerine veya sözlüksel kategorilerine göre incelenebilir. Öbek kategorileri ad öbeği, eylem öbeği, zarf öbeği, ilgeç öbeğinden oluşmaktadır (Carnie, 2006: 153).

Bu öbeklerin formülleştirilmiş biçimleri ise şöyledir:

Ad Öbeği → (Belirleyici) Ad

= AÖ → (Bel.) A

Ad Öbeği → (Belirleyici) (Sıfat Öbeği) Ad

= AÖ → (Bel.) (SÖ) A

Ad Öbeği → (Belirleyici) (Sıfat Öbeği) Ad (İlgeç Öbeği)

= AÖ → (Bel.) (SÖ) A (İÖ)

Ad Öbeği → (Belirleyici) (Sıfat Öbeği+) Ad (İlgeç Öbeği+⁸)

= AÖ → (Bel.) (SÖ) A (İÖ)

Belirteç Öbeği → (Belirteç Öbeği) Sıfat

= Belirteç öbeği → (ZfÖ) S

Belirteç öbeği → (Belirteç öbeği) belirteç

= Belirteç öbeği → (Belirteç öbeği) Z

İlgeç Öbeği → (İlgeç) Ad Öbeği/

Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesi için kural:

Ad Öbeği (İlgeç)

⁸ + işareti öbeğin tekrarlanabileceği anlamına gelmektedir.

= İÖ → İ A/A İ

Bu öbek yapı kurallarında *ilişkili bütün oluşturan kurucuların (constituency)*, hiyerarşik yapısı ve tekrar, öbeklerin ilkesel özellikleridir. Bu birimler arasındaki *bağımlılık zinciri* İşlevsel Dil Bilimi'nde 1965'te *hypotaxis* ve *parataxis* olarak ekonomikleştirilen kavramlardan *hypotaxis*, ilişkili/bağımlı anlamına gelen kavramla denktir. Aslında salt biçimcilikle zaman zaman eleştirilen Chomsky'nin kuramı daha baştan işlevsel dil bilimi dışlamadan hem yapıya hem işleve önem vererek salt biçim ve salt işleve karşı bir ara yüz oluşturma gayreti içerisindedir. Kaldı ki sadece *bağımlılık* değil, İşlevselcilikte *yapı* kavramı da bir veya birden fazla birimin/kategorilerin kompozisyonu anlamına gelerek Chomsky'nin düşüncesinin temelinde yer almıştır.

1970'lerin başında, ÜDD'deki öbek yapısı kuralları, *Aşamalı-X Kuramı* (X-bar Theory) olarak bilinen genelleştirilmiş öbek yapılarıyla ve söz dizimsel kısıtlarla genişletilmiş ve *Genişletilmiş Standart Kuram* olarak ortaya çıkmıştır. Aşamalı-X Kuramı'na göre tüm diller kategorileri bakımından bazı yapısal benzerliklerini paylaşmaktadır (Chomsky, 1970: 210). Aşamalı-X Kuramı'na göre bütün öbekler (phrase) genel özelliklere sahiptir. Sözlüksel baş (lexical head) ve büyükçül kategori (maximal category) arasında bir orta kategori (intermediate category) olmalıdır; bu da Aşamalı-X öbeğidir (Awoniyi, 2013: 1). Chomsky'e göre öbekler, tipik olarak bir baş (ad, eylem, sıfat, ilgeç) ve başın belirlediği bir tümleçten oluşur (1986a: 81). Bu kategorinin içerdiği baş ve tümleç (přihñakan sımah) bir başın *yansımasından (projection)* meydana gelir.

Aşamalı-X kuralı binaya benzetilerek anlatılmaktadır. Bu binanın en üst katında XP bulunur. Baş (head, řp sımah) ile arasındaki bu yansıma ilişkisine *büyükçül yansıma (maximal projection)* denir. Büyükçül yansıma X'' simgesiyle de gösterilebilir. Yani bütün öbekler iki düzeyle yansıtılabilir. İki veya daha fazla kurucudan oluşanlar için X''' veya X'''' (' =birim simgesi) simgeleri kullanılabilir. Aşamalı-X Kuramı başta da belirttiğimiz gibi yapıyla ilgili bir kuramdır (Newson, vd., 2006: 65). Yansıma ilkesinde yansımanın sırası şu şekildedir:

Yansımanın Sırası: Baş > tümleç > belirleyici

XP (X''/X̄) → Belirleyici (specifier) X'

Belirleyiciler yüklem bir üyesidir ya da başla ilişkilidir ve belirleyici özelliği gösterir (Newson, vd., 2006: 65).

$X'/\bar{X} \rightarrow X$ Tümleç ya da $X' \rightarrow$ Tümleç X

Ayrıca bu temel kategoriler, eklenti (adjunct) adı verilen seçimlik bir unsuru da içermektedirler.

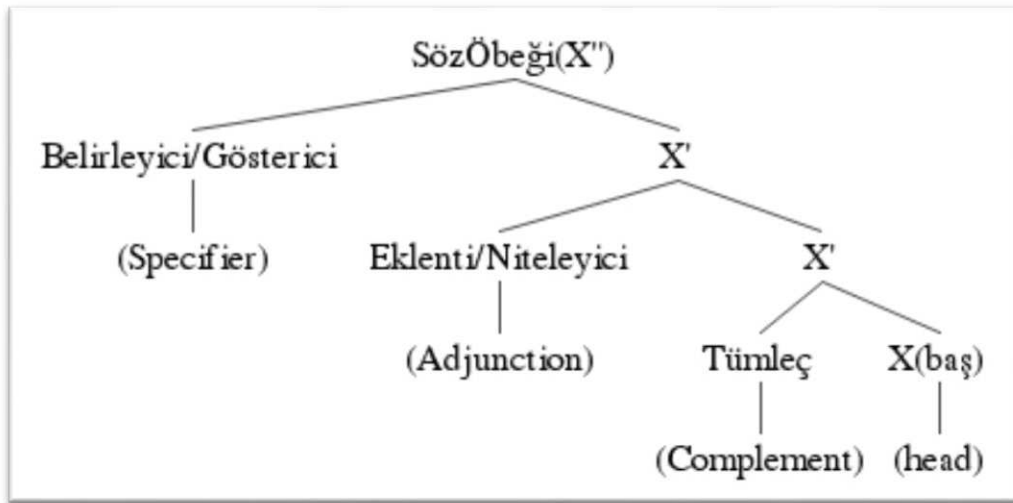
$X' \rightarrow X'$ Eklenti ya da $X' \rightarrow$ Eklenti X'

Carnie, yukarıda bahsettiğimiz bu üç kuralın dışında bir de bağlama (Conjunction) kuralından bahseder.

$X' \rightarrow X$ bağlama X

$X' \rightarrow X'$ bağlama X'

Parantezlenmiş biçimi: [SözÖbeği(X'') [Belirleyici/Gösterici (Specifier)] [X'[Eklenti/Niteleyici] [X' [Tümleç (Complement)] [X(baş) (head)]]]]

Şekil 1.2.3: Aşamalı-X kuruluşunun Dizim Ağacında Gösterimi

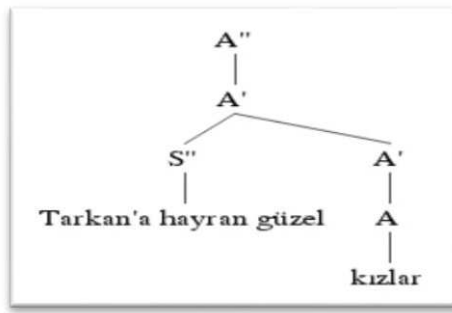
Örnekte, BelÖ'yü incelediğimizde BelÖ'nün belirleyici-baş ilişkisinde Bel' olduğu görülmektedir. A, sözlüksel kavramsal bir basamağı temsil etmektedir. Yansıma için başa yerleştirilmiştir. aÖ, sözlüksel söz dizimsel bir temsildir. Başın üyeleri belirlendiği yansımanın gerçekleştiği evreyi temsil etmektedir.

Aşamalı-X kuruluşu için söz diziminde eklenti yerini gösteren örnek:

Tarkan'a hayran güzel kızlar

Tarkan-YD Hayran güzel kız-ÇL

Parantezlenmiş biçimi: [A"[A'[S" Tarkan'a hayran güzel
(Eklenti/Niteleyici)][A'[A kızlar]]]]

(Uzun, 2000: 137).

Şekil 1.2.6: Aşamalı-X kuruluşu için Söz diziminde eklenti yerini gösteren örnek

Örnekte sıfatlık+Ad dizimindeki bir Ad öbeğinin dizim ağacında X' → Eklenti X' kuralına uyduğu görülmektedir.

Aşamalı-X kuruluşu için söz dizimsel olarak eklenti, tümleç, belirleyici yerlerini göstermek üzere *kadın ceza avukatı* öbeğini inceleyelim:

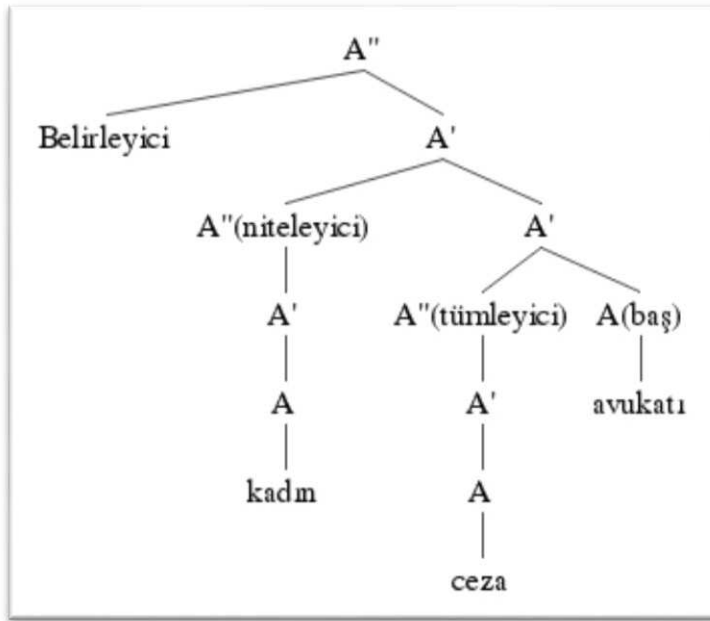
Kadın ceza avukatı

Kadın ceza avukat-3.TKLLK İYE.

Parantezlenmiş biçimi:

[A" [Belirleyici] [A'[A"(niteleyici)[A'[A kadın]]] [A' [A"(tümleyici)[A'[A ceza]]]
[A(baş) avukatı]]]]

Aşamalı-X kuruluşu için Söz dizimsel'nden eklenti, tümleç, belirleyici yerini gösteren örnek:

(Taylan ve Özsoy,

1992: 10).

Şekil 1.2.7: Aşamalı-X Kuruluşu için Söz Diziminde Eklenti, Tümleç, Belirleyici Yerini Gösteren Örnek

1.3. Evrensel İlkeler

Chomsky 1957'deki *Syntactic Structures* adlı çalışmasında Üretici Dil Bilgisi, öbek yapılar, öbek yapıların sınırları ve dönüşüm kurallarından bahseden ÜDD varsayımını ortaya koymuştur. Üretici Dil Bilgisi ilk çalışmalarında geleneksel bir dil bilgisi olarak başlamıştır; çünkü sözlüksel kategoriler, ilişkililik (relativization), soru biçimi gibi kuralları içermektedir. Chomsky, bu kuralların daha genel ve temel kategorilere ayrılması gerektiğini düşünmüştür (Chomsky 1993: 6). Burada amaç biçim özellikleri ve işlevsel rol arasında bir ilişki kurmaktır. ED'nin üyeleri değişince ortaya temel bir dil bilgisi çıkmıştır: Öz Gramer/İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı (İDK) (Chomsky, 1993: 8). İDK'da (Core Grammar) ED'nin izin verdiği ölçüde değiştirgenlerin değiştirilmesiyle üretilen sistemlere inanılmaya başlanmıştır (Chomsky, 1993: 9). İDK'da da zorunlu bir baş (head) ve onun yansımaları (projection) vardır.

1980'lere gelindiğinde ise düğümler (node)⁹, bağımlı dil bilgisi kuralları yeniden gözden geçirilip fazlalıklarından arındırılmış kategorilerinin/modüllerinin ön planda olduğu Yönetme ve Bağlama Kuramı geliştirilmiştir.

Yönetme ve Bağlama Kuramı, temelde Chomsky tarafından 1981, 1982, 1986 yıllarında geliştirilmek suretiyle ortaya koyulmuştur (Chomsky, 1993: 17). Üretici temelli gelenekten gelen bir özellik YB'de sözlüksel varlıklar, iki düzeyde temsil edilmektedir: Derin yapı ve yüzey yapı (Alexiadou, vd., 2007: 7). Üretici temelli gelenekte YB'ye göre sözlüksel ögeler söz dizimsel temsil düzeyinde belli bir yere *yerleştirilir* ve buna derin yapı denir (Alexiadou, vd., 2007: 7). “Yerleştirme” fikri İşlevsel Dil Bilim’de Halliday’ın 1970’lerde *bağımlı olma* fikri üzerine kurduğu bir kavramdır (Fawcett, 2000: 27) Söz dizimi, bu yapı üzerinde dil bilgisel dönüşümlerle gerçekleşir. Derin yapı, yüzey yapı ve dönüşüm kavramlarının yer aldığı bu kuramda, yüzey yapı daha da ayrıntılandırılmıştır. Öz Gramer’in yüzey yapı, ses bilimsel tasarım (phonological form), mantıksal tasarım (logical form) gibi temel bileşenleri vardır (Chomsky, 1993: 17).

Ses ve anlam arasındaki ilişki (Cook ve Newson, 1996: 43).

Şekil 1.3.1: Ses ve Anlam Arasındaki İlişki

Mantıksal tasarım ve ses bilimsel tasarım arasındaki ilişki (Cook ve Newson, 1996: 43).

⁹ Dizim ağacınının *düğüm (node)*, *dal/budak (branche)* ve *adlanmış/belirtke (label)* gibi bölümleri bulunur (Newson, vd., 2006: 65). *Düğüm (node)* yapıyı oluşturan elementlerin her biridir. Kendisine bağlı birimlere egemen olan, bu birimlerce belirlenen birim” olarak tanımlanır (Vardar 2005: 85). *Dal/Budak (branch)* ise ögelerin yan yana dizimidir. *Öbek adları (label)* düğümlerdeki göstergelerin öbek mi cümle mi olduğunu gösterir. *Düğüm ve dal* arasındaki ilişki dizim ağacında da aile ağacına benzetilir, yukarıdan aşağıya doğru *anne-kız ilişkisi (mother-daughter relation)* olarak tanımlanır ve her bir düğümün kendi içinde oluşturduğu dalların arasındaki ilişkiye de *kız kardeş ilişkisi (sisterhood relation)* olarak bakılır (Newson, vd., 2006: 65).

Şekil 1.3.2: Mantıksal Tasarım Ve Ses Bilimsel Tasarım Arasındaki İlişki (Cook ve Newson, 1996: 43).

Ses bilimsel tasarımda, *silme kuralları* (deletion rules), *filtreler* (specified subject condition /tensed subject condition) ve *ses bilimsel kurallar* (phonological rules) yer alır. Mantıksal tasarımda/anlam bilimsel temsilde ise *artgönderim kuralları*, *niceleme kuralları*, *kontrol kuralları* yer alır (Boas, 2008:116). Chomsky, *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures* adlı çalışmasında asıl amacının yüzey yapı ile mantıksal tasarım arasındaki ilişkileri belirlemek olduğunu ilk başta söylemektedir (Chomsky, 1982: 5). Çünkü yüzey yapı ve mantıksal tasarım, dil bilgisi kurallarının belirlenmesinde ve ilişkilendirilmesinde odak noktalardır (Chomsky, 1982: 5). Ayrıca yüzey yapı, cümledeki temel yapısal ilişkileri ifade eder ve taşınım ile derin yapıdan evrilir (Cook ve Newson 1996: 43). Asıl yüzey, ses bilimsel tasarım ve mantıksal tasarım safhasıdır (Cook ve Newson, 1996: 46). Buna göre, derin yapı, tüm öğelerin, asıl olduğu, cümlenin altında yatan biçim olarak görülür. (Cook ve Newson, 1996: 43). Taşınımın gerçekleştiği, ses bilimsel değişimlerin gerçekleştiği söz dizimsel anlamın kazanıldığı biçime de mantıksal tasarım denilmektedir. İşlevsel Dil Bilimi'ne göre bu aşama “gerçekleşme”dir (söz+dil bilgisi (biçim+söz dizimi). İşlevsel Dil Bilimi'nde *anlam ve biçim* arasındaki ilişki *yapı dönüşümü* olmadan gerçekleştiğinden dönüşüm kuralları yoktur, sözcüksel malzemeyi yapılandırmayla ilgili *dönüşüm* sadece sözcük türünü değiştirmeye ilgilidir. Kategori bilgisi her iki görüşte de farklı ölçütlerle belirlenmektedir.

Yüzey yapı ve ses bilimsel tasarım ikisi de biçimi çağrıştırmaktadır; fakat Chomsky bu duruma şöyle bir açıklama getirir: Öz Gramer'de (Core Grammar) ses bilimsel tasarım, yüzey yapıya karşılık gelmez. Chomsky bunu “want to>wanna şeklinde bir daralma olayı ile açıklar. Ses olayının gerçekleşmeden önceki durumu yüzey yapıyı, ses olayı gerçekleştikten sonraki durumu ise ses bilimsel tasarımı temsil etmektedir. (Chomsky, 1993: 21).

Örneğin,

Derin yapı

Kitabı okudu Ali.

Kitap-BD. oku-GGZ Ali.

Yüzey Yapı ve Taşınımlar

Ali İzi okudu kitabı.

Ali oku-GGZ kitap-BD.

İzi İzi okudu Ali, kitabı.

Oku-GGZ Ali kitap-BD.

İzi İzi okudu kitabı, Ali (Akan, 2009: 38)

Oku-GGZ kitap-BD. Ali.

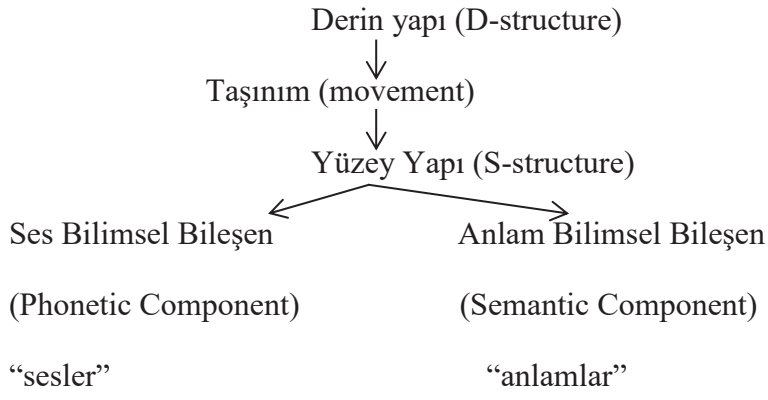
Ses Bilimsel Tasarım ve Mantıksal Tasarım

Ali kitabı okudu.

Ali kitap-BD oku-GGZ

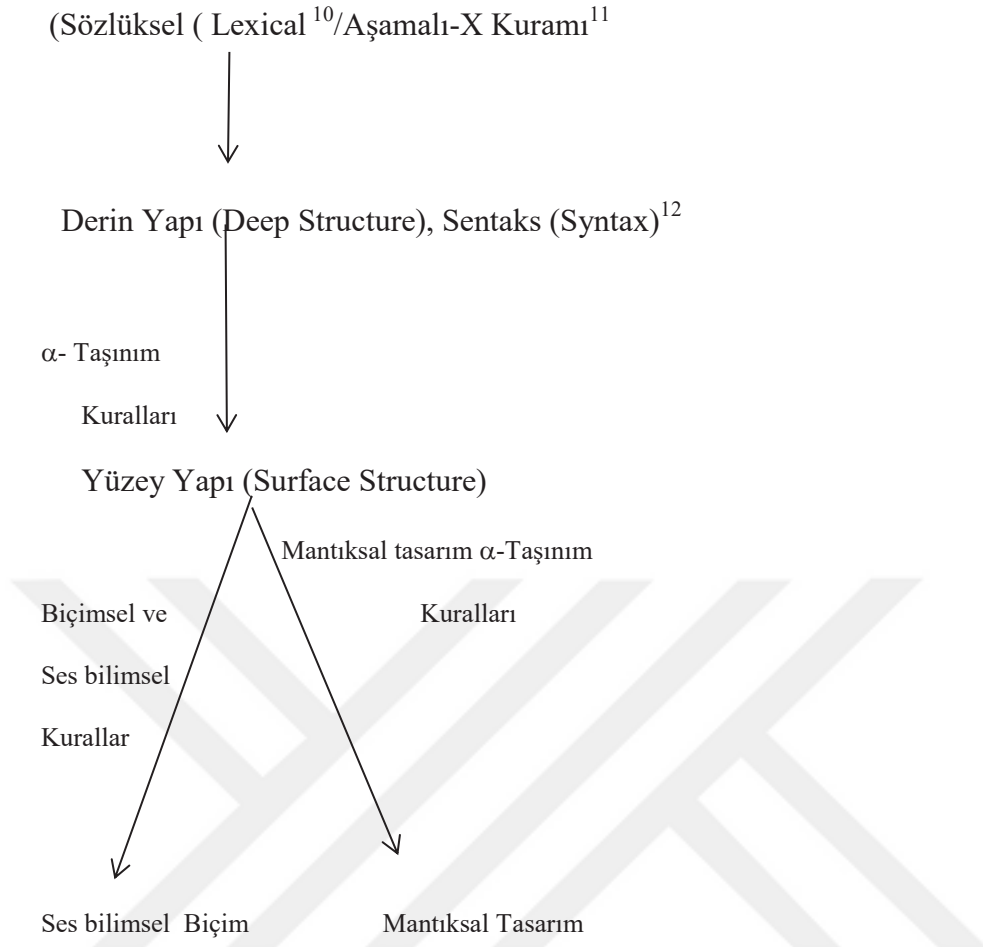
Derin yapı kısmı ile ilgili de bazı noktalara değinmek gerekmektedir; çünkü derin yapıdaki bir unsurun yeri, her yüzey yapıya geçişte değişmeyebilir. Örneğin, Çince de nesnenin yeri derin yapıda neredeyse *Soru-değiştirgeni* de orada bulunur ve bir taşınım olmaz (Radford, 1997: 17). Aynı şekilde Türkiye Türkçesinde de *Ali elmayı aldı* ve *Ali neyi aldı* gibi kurallı bir cümlede soru adlı nesnenin yerindedir ve bir taşınım gerçekleşmez. Bu durumda derin yapı bir değiştirgendir ya da “seçimlik bir düzeydir” (Cook ve Newson, 1996: 47). Söz sırası değişimi tipolojik özellikleri görmemize yardımcı olmaktadır.

Taşınım ve üç ara yüz aşağıda Chomsky’in T-Modelinde (Cook ve Newson, 1996: 47) ve diğer araştırmacıların bakış açılarındaki farklılıkları gösteren biçimleriyle ST ve MT arasındaki köprü olarak şöyledir:

Şekil 1.3.3: Temsili Düzeyler

Şekil 1.3.4: Chomsky ve Chomsky dışındaki araştırmacıların ön gördüğü temsili düzeyler (Phonological Form) (Logical Form)

¹⁰ Black (1998: 2) Derin Yapı'dan önce bu temsili düzeyi gösterirken Sözlüksel ögeden itibaren dallandırmaya başlar.

¹¹ https://www.academia.edu/2397975/Chain-government_Issues_in_Dutch_Syntax sözlüksel öğeler ile Aşamalı-X Kuramını aynı düzeyde veriyor (Hans, 1992: 4)

¹² Chomsky (1993: 17) bu temsili düzeyi "Söz diziminden" dallandırmıştır. Haegeman ise bunu derin yapıdan dallandırmıştır (Haegeman, 1997: 3).

Yukarıdaki şemada görüldüğü üzere, söz dizimi kuralları yüzey yapıları üretmekte ve bunun temsili bir biçim ve temsili bir anlamın birleşmesi ile meydana getirmektedir. Mantıksal tasarım kurallarının α taşınımı kurallarını içerdiği varsayılmaktadır (Burada α bir kategoriye temsil etmektedir.) (Chomsky 1993: 17). Bu kurallar tekrardan düzenleme ile ilgili olduğu için biçimsel kurallara *sitilistik kurallar*; mantıksal tasarım kurallarına da *niceleyici taşınım kuralları* adlandırması yapılabilmektedir (Chomsky, 1993: 17-18). Ses bilimsel kurallar, ses, biçim, öbek (grouping) ara yüzünü (interface) temsil etmekte; mantıksal tasarım da anlam bilimsel ara yüzü (semantic interface) temsil etmektedir (Black 1998: 2). Mantıksal tasarım söz dizimsel anlamdır, dil bilgisel yapı tarafından belirlenen temsili bir anlamdır (Cook ve Newson, 1996: 44). Alfa taşınım kuralları YB’de bazı öğelerin bazı yerlere gitmelerine izin veren kural olduğu için bu kurama sınırlılıklar getirmektedir. Sonuç olarak ED, YB ile iki bileşene ayrılmıştır: Biri temsil düzeyleri, ikincisi de sınırlılıklarıdır.

Bu T-modelinin/temsili düzeylerinin dışında Chomsky’e göre bu yeni kuramın ilke temelli alt bileşenleri (subcomponents) bulunmaktadır. Chomsky’e göre dillerin tek bir ilke veya kuralı yoktur, bu bakış açısı bir tek dizimsel olay veya ilişkiyi reddeder, ona göre birden fazla ilke bir durumu etkilemiştir (Chomsky, 1993: 6). Bu kurama göre ED’nin alt bileşenleri şöyledir:

1. Sözlük (lexicon)
2. Söz dizimi (Syntax)
 - 2.a. Kategoriye ait/Ulamsal Bileşenler¹³ (Categorial Component)¹⁴
 - 2.b. Dönüşümsel Bileşenler (Transformational Component)
3. Ses bilimsel Tasarım Bileşenleri (ST, PF-Component)

¹³ Caner Kerimoğlu (2014: 82) component terimini “bileşen” değil “öge” olarak aktarmıştır.

¹⁴ Sözlüksel öğelerle ulamsal öğelerin birleşmesi ana dili konuşurları için geçerlidir. Konuşurların dili bir iç sözlük (internal dictionary) gibi çalışır ve söz dizimsel kategorinin oluşmasına yardım eder. Dildeki her bir sözcük konuşurların iç sözlüğünde kategoriye ait özellikleriyle listelidir. Bu iç sözlük doğustandır ve insan bu sözlüksel bilgiyle doğustan donanmıştır. Konuşurun sözcükleri öğrenme süreci hazırlıksız değildir. ED’ye göre, doğustan getirdiğimiz dil bilgisi, söz dizimsel kategori kavramını içerir. Sözlüksel bilginin cümle yapısında rolü vardır; çünkü sözcüğün söz dizimsel kategorisi onun dağılımını belirler (Haegeman, 1994: 37). Mesela, *will meet* olur ama *will appointment* olmaz. Kategoriler/ulamalar sözlüksel öğeleri sınırlarlar. *Appointment* sözcüğü bir addır. Örneğin; *John will meet his employeer at the castle* örneğinde *employeer* yerine *castle* adını yazamayız. Burada sözlüksel kategori ile öbek kategorisini eşleştirmek iyi bir cümle için yeterli değildir. Bu iki sözcüğün yer değiştirildiğinde dil bilgisel olmayan bir kullanım ortaya çıkar (Haegeman, 1994: 38).

4. Mantıksal Tasarım Bileşenleri (MT, LF-Component)

Bu alt bileşenlerden (1) ve (2a) maddeleri temel dizimi/sistemi kurmaktadır. Temel kurallar, derin yapıya (D-Structure) sözlüksel öğelerin yerleştirilmesiyle üretilmektedir. Bu işlem, ulamsal bileşenler aşamasında gerçekleşir (Chomsky, 1993: 1-2). Sözlüksel varlık (lexical entry) yapıya yerleştirilince hiçbir şey onu yapıdan silemez ya da değiştiremez. Örneğin, hiçbir taşıma hatta onun adlaştırılması bile eylemin seçtiği üyenin (argument) özelliğini değiştiremez (Newson, vd., 2006: 116). (2a)'da sözlüksel unsurun kategori ile birleşmesiyle meydana gelen yüzey yapıda, dönüşümlerle¹⁵ *öngönderimle* (antecedent) *izler* (trace) bırakırlar (Chomsky, 1993: 1-2). Yüzey yapıya dönüşerek gelen bileşenler, ses bilimsel tasarım ve mantıksal tasarım düzeylerinde temsil edilirler.

Chomsky'e göre ED'nin yukarıda bahsettiğimiz alt bileşenleri şu alt sistemleri de (subsystems) beraberinde getirmektedir (Chomsky, 1981: 5):

1. Yönetme Kuramı (Government Theory)
2. Rol Kuramı/Tematik Rol (Theta Theory)
3. Bağlama Kuramı (Binding Theory)
4. Hal Kuramı (Case Theory)
5. Denetleme Kuramı (Control Theory)
6. Sınırlama Kuramı (Bounding Theory)

Chomsky'nin sunduğu bu kategoriler/modüllere ek olarak Boş Kategori İlkesi, Taşınım/Taşıma Kuramı, Aşamalı-X Kuramı da alt kuram olarak sayılmaktadır (Kerimoğlu, 2014: 84).

Chomsky'e göre Bağlama (Binding) ve *Durum Kuramı* (Case Theory), *Yönetme Kuramı* (Government Theory) ile geliştirilebilir, *Durum ve Rol*¹⁶ *Kuramı* (Theta Theory) da içten birbirleriyle ilişkilidir. *Sınırlılık Kuramı* (Bounding Theory) ile *Taşınım* (Move) arasında da *öncül-iz* (antecedent-trace) ilişkisi vardır. Bu iki grup ilke,

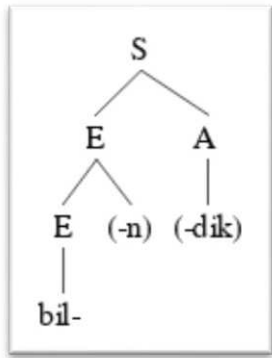
¹⁵ Taşınımlarla.

¹⁶ Ferhat Karabulut (2011: 104) Theta terimini “konu” olarak aktarmıştır. Konu terimi bize göre söylem kategorilerinden biridir ve işlevden çok kullanım ile ilgili bir terimdir. Bu yüzden tezde konu rolünde olmak sadece öznenin işlevinde kullanılmayı temsil etmek üzere kullanılacaktır.

değiştirirgenlerin çeşitliliği üzerine kurulmuştur. Bu şekilde İlkeler ve Değiştirirgenlerle dizimler/sistemler dillerin pek çok özelliğini açıklayabilmektedir (Chomsky, 1993: 5).

Taşınım kavramı, YB ile kısıtlamalara tabi tutulmuş ve bir kategorinin hedef bir konuma getirilebileceğini öne süren α Taşınımı olarak adlandırılarak yenilenmiştir (Cook ve Newson, 1996: 189). Taşınım, dildeki bir kategorinin taşınabileceği bir yeri olduğunda gerçekleşir ve dillerin değişkenlerine göre özellikleri çeşitlenir (Cook ve Newson, 1996: 190). Taşınım, Aşamalı-X Kuramı temelinde gerçekleşir. Hiçbir taşınım Aşamalı-X yapısını bozamaz. Bu kurala da *biçim koruma prensibi* (structure preservation principle) denir (Newson, vd., 2006: 104). Bu yapı içerisinde taşınabilen unsurlar hep yukarıya doğru yükselir. Örneğin “bilindik (insan)” öbeğinde eyleme gelen ortacın bir ağacını çizelim: Ağaçta *bil-* eylem kökü baş unsur iken çekim esnasında önce $\{-n\}$ biçim birimine ardından $\{-dik\}$ ortacına yükselir. Baş bu şekilde ad kategorisine ya da ad çekimine taşınmış olur. Bu taşınım *baş taşınımı* (head movement) denir.

Başın Taşınımına Türkiye Türkçesinden örnek:

Şekil 1.3.5.: Başın taşınımına Türkiye Türkçesinden örnek

ED'ye göre bir başka taşıma örneği de *Belirleyici (Bel.)-Zaman Öbeği (ZÖ)* ilişkisindeki yani genişletilmiş yansıtma ilkesine (GYİ) göre özne yerine bir adın taşınımıdır. Geleneksel olarak bu üye-taşınımı (A-movement) olarak tanımlanmaktadır (Radford, 2006: 154). Bu kural İngilizce için zaman biçim biriminin özneyi ve onun sayı, şahıs, durum özelliklerini (ϕ -özellikleri) belirlemesi anlamına gelir. Bu ilkeyi Türkiye Türkçesi üzerinde deneyen Öztürk (2005: 139) tezinde ZamanÖ'yü Türkiye Türkçesi için yansıma ile oluşmuş öbek olarak kabul etmez; çünkü Türkiye Türkçesinde eylem uyumu (3. çokluk şahısta bu durum değişebilir.) vardır, GYİ'yi uyum, kontrol etmektedir. Eylem ve üyelerini yani eylemin olay yapısı (event structure) Türkiye

Türkçesinde yapıda meydana gelmektedir ve zaman işlevsel başının, durum yönetimi GYİ’de görülmez (Öztürk, 2005: 186).

Öztürk’ün (2005) durum yönetimli bir uyum ilişkisi olmadığı konusundaki görüşünü kabul edemiyoruz; çünkü Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde, uyum özellikleri sayı ve şahıstır ve bu özellikler üyelerin yerlerini ve işlevlerini belirleyebilirler. Türkiye Türkçesinde çekimli bir eylemde zaman ve şahıs biçim birimlerinden oluşan çekim öbeği özneye sayı ve şahıs özelliklerini yükleyebilmektedir; fakat söz dizimsel yerini belirleyememektedir. Türkiye Türkçesinde de Çuvaş Türkçesinde de *zaman öbeği* öznenin şahsını belirleyebilmekte fakat yerini belirleyememektedir. Bu yüzden de üye-taşınımı her iki dil için de sabit bir ilke olarak görülememektedir.

Her ne kadar genel geçer bir ilke olarak kabul edemesek de üye-taşınımı için Çuvaş Türkçesi bir örneği inceleyelim;

Eylemi edilgenleştirilmiş cümlelerde özne, nesne yerine taşınmamış ve özne yerinde kalmış; fakat nesne işlevi kazanmıştır. Bu, hem Türkiye Türkçesi hem de Çuvaş Türkçesi için geçerli bir durumdur; fakat Çuvaş Türkçesinde biçim birimlerle edilgenleştirilenin yanı sıra söz dizimsel edilgenleştirme de görülür. Aşağıda Çuvaş Türkçesi için verdiğimiz örnekte öznenin dil bilgisel işlevinin değiştiği görülür.

Pulas Kuşlavış uyĭ te şak vĭrmanlıhah kĭñĭ.

Pulas Kuşlavış uy-3.TKLLK İYE. te ak vĭrmanlıh-Kuvvetlendirme Eki kĭ-GGZ.

“Muhtemel Kuşlavış Kırır da bu ormanlığa dâhil edilmiş.”

[*Kuşlavış uyĭ*], yer olarak özne yerindedir. Fakat işi yapan tematik rolünde değil, etkilenen rolündedir, işlevi farklıdır.

Bir diğer taşınma şekline göre İngilizcede *ne*’li soru ifadelerinde ‘what’ ya da ‘who’ belirleyici yerine taşınmaktadır (Radford, 2004: 188). Bu olaya özne-yardımcı söz değişimi de denilmektedir (subject-aux inversion) (Newson, Hordós, Pap, Szécsényi, Tóth, Vincze: 2006: 102). Bu soru cümleleri Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde soru sözleriyle sağlanmaktadır. Bu taşınımı, Türkiye Türkçesi *N’li* ve *K’li*;

Çuvaş Türkçesinde *M'li* ve *İ'li* (*m'ñ, m'ñle, i'šta*) soru cümlelerinde görebiliriz¹⁷; fakat her zaman bu soru sözlere belirleyici yerine taşınmayabilir. Çünkü sorulan nesne veya öznenin derin yapıdaki yerinde bulunabilir. (*Ali neyi aldı/Neyi Ali aldı ve Ali elmayı aldı* örnekleri karşılaştırılabilir.)

Taşınımın sınırlandırılması dışında YB tarafından söz dizimine getirilen bir başka yenilik, tematik roller (θ-roller) olarak adlandırılan anlamsal ilişkilerdir (Cook ve Newson, 1996: 49). Rol kuramı, YB'deki yüklem olan baş ve tümleyicisi arasındaki ilişkidir. Tümleçlere her zaman baş tarafından tematik rol verilir; fakat özneler her zaman tematik rol verilmez (Chomsky, 1986a: 93). Burada kastedilen dolgu öznelerdir. İngilizcedeki *there, it* gibi özneler kullanımına göre dolgu özne olabilmektedir. Örneğin, *There seem to be a man in the room* örneğinde *[a man]* öbeği durum yüklenememektedir ve durum süzgecinden geçememektedir. Burada *there* tarafından *[a man]* ad öbeğine durum aktarılmıştır (transferred) (Chomsky 1986a: 94). Joseph Aoun'dan sonra Chomsky (1986a: 94) *görünübilirlik (visibility)* kuralı olarak bir ad öbeğinin tematik rol alabilmesi için durum yüklenmiş olması şartını getirmiştir. Başın özelliğinin sınırlandığı bu tematik rol, yüklem anlam bilimsel olarak seçtiği (anlam bilimsel seçim, s-selection) taşıdığı rollerdir (Chomsky, 1986a: 93). Haegeman (1994: 49) bu seçilen üyeleri¹⁸ şöyle tanımlamaktadır: Yüklem birer oyun gibidir, oyunlarda da aktörler vardır, bu aktörler de üyeyi temsil ederler. Buradaki üyelerin karakterini de tematik roller (θ-roller) temsil ederler. Üyeler, özne ve nesnedir (ilgecin nesnesi¹⁹, yalın durum dışındaki bir durum) (Pinker, 2013: 4). *Ayşe-nin ev-i* örneğinde, *Ayşe, sahip olan (possessor)* rolündedir; ikinci ögesi türetilmiş bir adla kurulan *internetin kullanıcısı* öbeğinde ise *internet, etkilenen (patient)* rolündedir. Burada rolleri veren işlevsel baş *[+sı]* ve eylemden türetilmiş bir addır (*kullan-ıcı-sı*). Yani tematik rol, sözlüksel başın

¹⁷ Çuvaş Türkçesinde bu soru sözlüleriyle, sorudan başka İngilizcedeki gibi bağlaç görevi de görülebilir. Bu örnekte bir bağlaç özelliği göstermiştir:

İ'šta vir'şpa hut'ış pur'ınakan ç'vaşsem vir'ş pulaş'şın, tutarpa hut'ış pur'ınakansem tutara tuhas'şın t'ir'şa'şş'ı.
İ'šta vir'ş-ABD hut'ış pur'ın-Ortaç Ç'vaş-ÇL vir'ş pul-İstek, tutar-ABD pur'ın Ortaç.-ÇL. Tutar-(B-YD) tuh-İstek t'ir'ş-ŞGZ.-3. TKLK.

“Rus’la karışık yaşayan Çuvaşlar Rus olmak için, Tatar’la karışık yaşayanlar Tatar çıkmak için çabalyorlar.”

İ'šta man kil?

“Nerede benim evim” Burada soru görevinde kullanılmıştır.

¹⁸ Üyenin sadece sözlüksel bir ad olması gerekmiyor, özne yerini dolduran her yapı üyedir. Örneğin; yan cümleler birer özne olabilirler. Buna Genişletilmiş Yansıtma İlkesi (Extended Projection Principle) denilmektedir (Haegemann, 1994: 69).

¹⁹ İngilizcede de Türkçede de ilgeç öbeğinde, ilgeç asıl unsurdur ve yansıması, tamlayıcısı/tümleyicisi onun nesnesidir.

tümleyicisine (complement) yansmasıyla verilebilir (Chomsky 1982: 37). Bu yönüyle Aşamalı-X kuramı ile ilişkilidir. Aşamalı-X Kuramı'nın ilkeleri, başın gösterdiği yeri belirlediği için tematik rol verme konusunda önemli bir rol oynar (Newson, vd., 2006: 105; Chomsky, 1982: 37). Tematik rol için *düğüm*lerin kardeş olması gerekir, yan cümledeki belirleyici/gösterici pozisyonuyla asıl cümlenin çekimli şekli arasında *anne-kız çocuğu* ilişkisi vardır yani *kız kardeş* ilişkisi yoktur (Cook ve Newson, 1996: 179).

Örneğin, [Çekim Öbeği [İz Kim], [Yan cümle Öbeği/TümÖ onun oynacağına aldığı] söyledi]].

Bu cümlede, derin yapıda eylem öbeğinin *kılıcı* (agent) tematik rolü “Kim”, çekim öbeğinin öznesi yerine yükseltilmiştir ve bu da tematik rolün verilemediği yerdir, Üye olmayan yerdedir.

YB’de dil bilgisel roller, temel temsil düzeylerinden yüzey temsiliyle örtüşür. Bu da cümlenin türetimi esnasında dönüşüm kurallarıyla meydana gelir. YB’de dış üye olan özne (external subject) ve iç üyeye taşınan özne (internal subject) arasında fark vardır (Pinker, 2013: 39). Tematik roller, içsel üye rolü (internal theta roles) ve dışsal üye rolü (external theta roles) olmak üzere ikiye ayrılır (Boroekhuis, 1991: 4). İçsel üye rolünün, tematik rol veren ile *kız kardeş ilişkisi* vardır. Bu nesnedir. Dış üye rolü ise cümlenin öznesini temsil etmektedir. Rol verenin hiyerarşisinde değildir. Öznenin tematik rolünü her zaman sadece baş olan eylem vermeyebilir. Bazen baş ve tümleci de (complement) özne dil bilgisel işlevine tematik rol verebilir (Cook ve Newson, 1996: 171). Örneğin, *Ayşe kolunu kırdı* cümlesini ele alalım, eğer *kolunu* tümleyicisi bulunmasaydı, *kırma* işlemini yapan *Ayşe* kılıcı rolünde olacaktı; fakat kolunu kırdığı için o olaya maruz kalan, olaydan etkilenen rolüne geçmiştir.

Tematik rol kuramının²⁰ kaynağında Fillmore (1968) ve Gruber’in (1965) sözlüksel anlam fikri yer almaktadır. Her ikisi de anlam ve söz dizimi düzeylerini birleştirmeye yardımcı olan temel kategorilerin oluşturduğu sonsuz öbekleri varsaymaktadır. Fillmore için tematik rol, durum (case) ile ilişkilidir. Bu söz dizimsel-anlam bilimsel bir ilişkidir. Durum, hem söz dizimsel olarak hem de anlam bilimsel olarak belirlenebilir. Fillmore’ye göre durumlar şöyledir: *kılıcı durumu (agentive)*, *yönelme durumu (dative)*, *instrumental durumu*, *statü durumu (factive)*, *bulunma*

²⁰ Jerrold Katz, semantic relations; Donald Davidson, “primitive notions of events” terimleriyle bu konuyu işlemişlerdir (Chomsky, 1993: 35).

durumu, nesne durumu, yararlanan durumu (benefactive), zaman belirten durumu (temporal) (Stalmaszczyk, 1996: 98).

Gruber ise eylemin hareketi temelinde tematik ilişkiler varsayar. Sözlük öncesi kategoriye (prelexical categorial structure) ait yapının derin yapıdan da daha derin yapıda olduğunu düşünür. Temelde sözlük öncesi yapıda merkezde eylem vardır ve diğer elementlere merkezden roller verilir. Bu kural Jackendoff (1972) tarafından genişletilmiş ve YB çerçevesinde tematik rol kuramı kategorisiyle birleştirilmiştir. Jackendoff tarafından önerilen ve daha sonra geliştirilmiş şekliyle tematik roller şunlardır (Stalmaszczyk, 1996 98-99): *kılıcı (agent), konu (theme), yer (location), kaynak (source), hedef (goal), tecrübe eden (experiencer), algı (percept), katılan/etkilenen (patient), araç (instrument), yararlanıcı (benefactive)*.

Haegemann'ın (1994) verdiği tematik roller de 8 tanedir:

Kılıcı (agent) yapan kişi, katılan/etkilenen (patient), etkilenen şey veya kimse, konu (theme): yüklem tarafından harekete geçirilen kişi veya şey, *tecrübe eden (experiencer)*, yüklem tarafından açıklanan bazı psikolojik tecrübelerdir. *Yararlanıcı (benefactive)*, yüklem tarafından belirtilen faydalanan. *Hedef (Goal)*, yüklem tarafından belirtilen hedeftir *Kaynak (Source)*, yüklem tarafından belirtilen aktiviteye neden olandır. *Yer (Location)*, Yüklem tarafından belirtilen olayın geçtiği yer.

Ali topu Hasan'a attı. Kılıcı- Konu-Hedef

Ayşe aşk hikâyelerini sever. Tecrübe Eden-Konu

Ali topu Hasan'a verdi. Kılıcı-Konu-Yararlanan

Seni görmeye geldim. Kaynak

Ayşe evde oturuyor./Ayşe evdedir. Yer/Yer

Ek eylemin de (copula) üyesi olabilmektedir. Yetinmecî bakıştaki evre (phase) bakış açısından yola çıkılarak cevherî eylemler ve geçişsiz eylemler arasında benzerlik kurulmaktadır. Benzetme yönü ise Bir eÖ'nün içinde EÖ'yü de bulundurmasıdır. Bunun gibi cevherî eylemler diğer eylemler gibi EÖ'nün bir parçasıdır. Sözlüksel eylem gibi o da bir tümleçle birleşerek özneye uyum özelliklerini verebilir (Lohndal, 2006: 68).

Bu konuya Andrews (1985) farklı bir şekilde yaklaşmıştır. Ona göre bir dilin dil bilgisinde sonsuz sayıda tematik rol olabilir. Buna göre de o, tematik rolleri: katılımcı

roller (participatory roles) ve koşula bağlı roller (circumstantial roles) olarak iki temel grupta toplamaktadır. Katılımcı Roller: *kılıcı (agent), etkilenen/katılan (patient); koşula bağlı roller; kaynak (source), hedef (goal), tecrübe eden (experincer), alıcı (recipient), yer belirtme (inner locative), konu (theme), neden olan/yaptıran (causer), araç (instrumental), sonuç (reason), yararlanıcı (benefactive), dış öge (outer), yer (locative), koşullu birliktelik (circumstantial comitative), zaman belirten (temporal)* (Stalmaszczyk, 1996: 99).

Chomsky (1982: 36) bu tematik rolleri insan dillerinin (veya bir ED ilkesinin) evrensel nitelikleri olarak *tematik-kriter* (Theta Criterion, Saturation Principle) olarak önermektedir buna göre:

Her üyenin bir rolü vardır ve ancak her rolün karşısında bir tematik rol yer alır.

Tematik rol yeri ve onun izi (trace) mantıksal tasarım düzeyinde temsil edilir (Chomsky 1993: 36). Tematik rolde, her üyenin bir rolünün olduğu ya da her role ait bir üye olduğuna karşı çıkan araştırmacılar da vardır (Cook ve Newson, 1996: 167). Onlara göre “*John left the room angry.*” örneğinde iki yüklem bulunmaktadır. Yüklemler *angry* belirteci ve *left* eylemidir. Bu durumda *John*, öznesinin iki tür tematik rolü ortaya çıkmakta hem *etkilenen* hem *işi yapan* rolünü kazanmaktadır (Cook, Newson 1996: 167). Bu örneği Türkiye Türkçesi, *Ayşe odayı sinirli terk etti.* örneği için de düşünebiliriz. (Ayşe sinirliydi ve Ayşe odayı terk etti cümleleri karşılaştırılabilir.)

Tematik rol kriteri, yansıma ilkesi ile belirlenir (Chomsky, 1993: 41). Chomsky, her söz dizimsel temsili (yüzey yapı, derin yapı, mantıksal tasarım) sözlüksel birimlerin alta sıralılarının özelliklerinin birleşmesi ve tematik yapıların birleşmesi olarak görür. Tematik rol, kısaca alta sıralılarla ilişkilendirilir (Chomsky, 1993: 37). Her yüklemün sahip olduğu tematik roller ve *tematik örgüsü* (theta-grid) vardır. Tematik örgü terimi yerine *üye yapısı* (argument structure), yüklemün üye yapıları (predicate argument structure), *alta sıralama çerçevesi* (subcategorization frame), *alta sıralananların durum çerçevesi, sözlüksel biçim* (lexical form) terimleri de kullanılmaktadır. (Pinker, 2013: 4).

Söz dizimindeki etkisinden dolayı YB’ye adını veren temel kuramlardan bir diğeri de yönetmedir (government)²¹. Burada yöneten ve yönetilen arasında söz

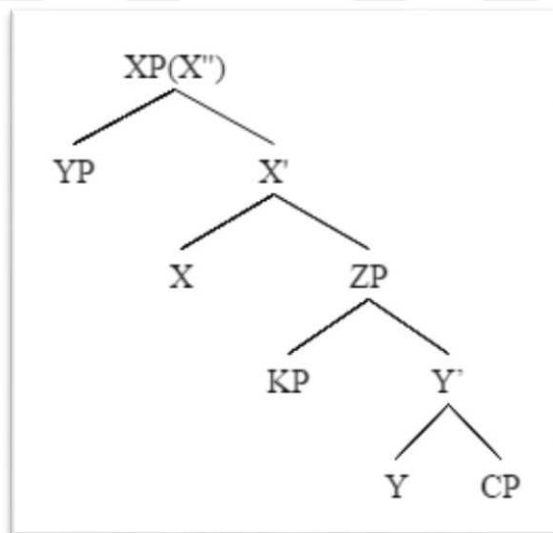
²¹ Yönetmenin (Government) temeli olarak sayılan *kurucu komutu* ilişkisi ilk defa Langacker (1966) tarafından ortaya atılmıştır. Bundan on yıl sonra Reinhart (1976) tekrar bu ilişkiden bahseder. İki araştırmacı da adillatırma üzerinde çalışırken bundan bahsetmektedirler (Cook ve Newson, 1996: 235).

dizimsel bir ilişki bulunmaktadır. Yönetme, k-buyurmu yapısal ilişkisine dayalıdır. Bu durum, Chomsky (1986a: 8) tarafından aşağıdaki gibi biçimsel ve genel bir ilke olarak formüle edilmiştir.

A düğümü (node), B düğümüne komut veren durumundaysa diğer düğümler (nodes) hem A'yı hem B'yi hâkimiyeti altına alır; ama A veya B diğerlerini hâkimiyeti altına alamaz. Aile ağacına göre ifade etmek gerekirse B düğümü kız kardeşlerini ve de kız kardeşlerinin bütün kız çocuklarına komut verebilen bir konumundadır (Carnie, 2006:111-112).

k-buyurma ilişkisi

[XP(X'') [YP] [X' [X] [ZP [KP] [Y' [Y][CP]]]]]

Şekil 1.3.6: k-buyurma ilişkisi

Dizim ağacında simetrik olarak YP, (X')'e k-buyurma yapabilir. Aynı şekilde X' de YP'ye k-buyurma yapabilir. Asimetrik olarak ise X, ZP'ye ve onun bütün kız çocuklarına k-buyurma yapabilir. Ancak Y, sadece CP'ye k-buyurma yapabilir KP'ye yapamaz.

Türkiye Türkçesinde yönetmenin yönü baş unsura göre farklılık gösterdiği için Türkiye Türkçesi için bu konuyu şu dizim ağacı ile ifade edebiliriz:

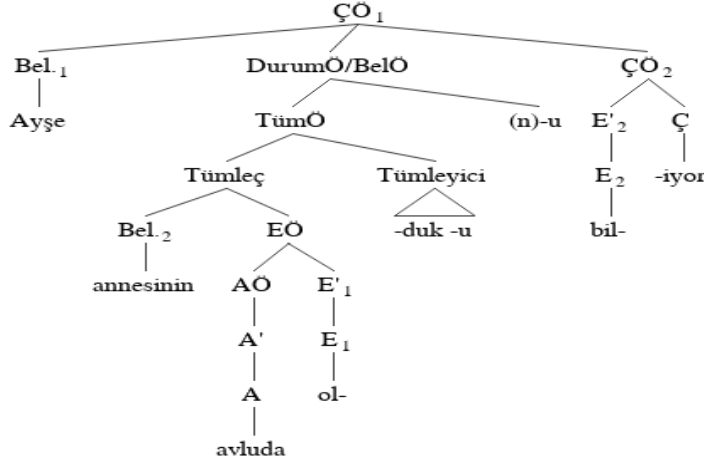
Ayşe annesinin avluda olduğunu biliyor.

Ayşe anne-3. TK İYE-İD avlu-BD. ol-Ortaç-3.TKLLK İYE-Adıl N-BD bil-ŞGZ-3.TKLLK.

Parantezlenmiş Biçimi:

[ÇÖ [Bel. Ayşe] [DurumÖ/BelÖ [TümÖ [Tümleç [Bel. annesinin] [EÖ [AÖ [A'[A avluda]]][E'[E ol-]]]] [Tümleyici -duk -u]][(n)-u]] [ÇÖ [E'[E bil-]] [Ç -iyor]]].

Türkiye Türkçesi için k-buyurma ilişkisi örneği:

Şekil 1.2.7: Türkiye Türkçesi için k-buyurma ilişkisi örneği

Örnekte bir yan cümle ve bir asıl cümle bulunmaktadır. Yan cümle, TümÖ'dür. Kendi içerisinde değerlendirdiğimizde Tümleyici, Tümleç'e ve onun kız çocuklarına k-buyurabilir.

Çuvaş Türkçesi için k-buyurma ilişkisi örneği:

Kürşĭ yalsem av kurĭnat, man yalĭm.

“Komşu köyler işte görünüyor, benim köyüm.”

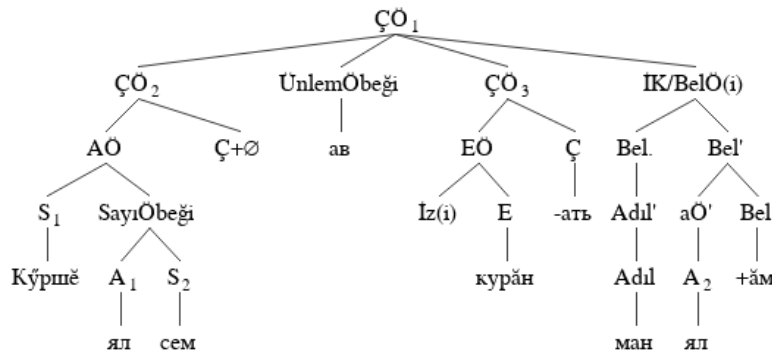
Kürşĭ yal-ÇL av kurĭn-ŞGZ.-3.TKCLK man yal-1.TKCLK İYE.

Parantezlenmiş Biçimi:

[ÇÖ[ÇÖ[AÖ[S Kürşĕ] [SayıÖbeği[A ял] [S сем]]] [Ç+Ø]] [ÜnlemÖbeği [ав]] [ÇÖ[EÖ [İz(i)] [E [курăн]]] [Ç -ать]] [İK/BelÖ(i)[Bel.[Adı]'[Adı man]]] [Bel'[aÖ'[A ял]] [Bel +ăм]]].

Çuvaş Türkçesi örnekte çalkalama bulunmaktadır. Burada İz taşınmış olan İK'dır. İK da cümlenin nesnesidir (eylem edilgendir). Ç, kendi içerisinde EÖ'ye EÖ'nün bütün çocuklarına k-buyurabilir.

Görüldüğü üzere k-buyurma, söz dizimsel ilişki türü Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi için kuralın değiştirgenler kuralına göre dile uyarlanması gerekmektedir. Bu şekilde kurucunun nerde olması gerektiği bilgisini bu ilişki türü verebilmektedir. ÖNY dili olarak tipolojik olarak belirlenen Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde ÖYN/NYÖ/NY şeklinde farklı dizim özellikleri de gösterir. Fakat söz dizimsel baş her iki dilde de sondadır. Sağdan dizim ağacında, soldan sağa doğru, taşınımın özelliğine göre k- buyurma ilişkisi görülebilir. Bu yapısal ilişkinin temelinde, sadece tümleç-baş ilişkisi görülür.

Şekil 1.3.7: Çuvaş Türkçesi için k-buyurma ilişkisi örneği

Yönetme, k-buyurmanın bir başka şeklidir; fakat iki konudaki kısıtlama ile k-buyurmadan ayrılır (Cook ve Newson, 1996: 240). Yönetmede, sözlüksel başlar (yani ad, eylem, sıfat ve ilgeç) yönetir; diğerinde başlar sadece tümleyicilerini yönetir. k-buyurma yansımanın içindeki kurucuları komuta eder. Buna göre, yönetme ilişkisi cümledeki iki unsur arasında yer aldığından yönetenden yönetilene tek yönlü bir akıştır. (Cook ve Newson, 1996: 51) Daha somut bir ifadeyle, Chomsky'nin (1993: 51) *destruction of the city* örneğinde baş *destruction, the city*'i seçer (subcategorization) ve tematik rol (thematic roles) verir. AÖ (the city), *of* ilgeci tarafından komut alır ve yine *of* ilgeci tarafından AÖ'ye durum yüklenir (case assignment). Bu işlemler yüzey yapıda gerçekleşir. Bu durumda yönetme, yüzey yapı ile ilgilidir, Derin yapı da başın seçimi ile ilgilidir. Türkiye Türkçesi için düşündüğümüzde *benim gibi* örneğinde *gibi* ilgeci burada işlevsel bir baştır ve *gibi* kurucu buyurma ile adıla ilgi durumu yüklenmektedir. Kornfilt (1984) burada bir yönetme değil, durum filtresinden geçebilmek için durumun yerleştirildiğini düşünmektedir. Bu görüş ilgecin durum yükleyen tümleç-baş ilişkisi gösteren bir ilişkide olduğunu göstermektedir.

YB, ad öbeklerinin, eylem öbeklerinin, ilgeç öbeklerinin durum yüklenmesini açıklamaktadır. Önerilen durum yükleme ilkesi şöyledir:

Durum, yönetme ile yüklenir (Chomsky, 1982: 49).

Yandaşlık (case adjacency), şunu önermektedir:

Bazı diller, durum yükleyicilerin ad öbeğine yakın olmasını gerektirir (Chomsky, 1982: 49).

Durum Filtresi/Süzgeci (Case Filter) de şunu önermektedir:

Sessel olarak gerçekleşmiş (boş olmayan) her ad öbeği soyut durum/Durum²² yüklenmelidir (Chomsky, 1986a: 74).

Ayrıca özne-eylem uyumu da yönetme terimi ile açıklanmaktadır. Burada zaman biçim birimi ve şahıs biçim biriminden (sıfır çekim de dâhil) oluşan çekimli eylem uyum özelliklerini taşımaktadır ve bu şekilde bitimli bir cümle kurulabilir ve sadece bitimli bir cümlede özne belirlenebilir ve yalın durum yüklenebilir (Cook ve Newson, 1996: 54).

Türkiye Türkçesinden bir örnekle açıklamak gerekirse *Sen bizim kitap okumamızı istiyorsun* cümlesi bitimli bir cümledir. *Ç{-iyor}* biçim birimidir, uyum biçim birimi de *{-sun}*'dur ve cümle öznesi ile uyumludur. Özne, yalın durumdadır. Bitimsiz olan [*Tümöbizim kitap okumamızı*] öbeğinde, özne ilgi durumundadır, adlaştığı baş tarafından yönetilmektedir. Bu öbeğe belirtme-yönelme durumu da asıl cümle öznesi, *iste-* eylemi tarafından verilmiştir.

Taşınımdan kaynaklanan AÖ-izleri, soru sözü-izleri gibi boşlukları açıklamak için boş kategori (null, empty category) kavramı dil bilimsel ve anlam bilimsel özelliklere sahip ancak sessel özellikleri olmayan bir unsur olarak tanımlanmaktadır (Radford, 2004: 106). Bu kavram, yukarıda baş olan ad ve eylem gibi sözlüksel kategorilerden ve sözlüksel olmayan çekim gibi işlevsel kategorilerden başka bir kategori türüdür. Bilinen dört tür boş kategori bulunmaktadır: *AÖ-izleri*, *Soru sözü-izleri*, *ADIL (PRO)* ve *Adılsıl (pro)* (Chomsky 1986a: 164). Bu şart denetleme ilkesi ile sınırlandırılarak açıklanmaktadır.

²² Durum sözünün baş harfi büyük olduğunda soyut durum anlamında kullanılır.

İz (trace) yönetilebilirdir (Chomsky, 1982: 136). İzin öncülünün tematik bir rolü yoktur (Chomsky, 1982: 136). Öncül-iz ilişkisinde *alttaşlık* (Chomsky, 1982: 136) *döngüsellik* (successive cycling, phase by phase)²³ olması gerekir (Chomsky, 1993: 56, Chomsky, 2001). Bu ilkede tematik rol ve yansıma ilkeleri geçerlidir. Son iki kategori yönetme bağlama özellikleri açısından farklıdır. Gönderimsel özellik ve adilsil özellikleri bağlama kuramına göre onların dağılımını etkilemektedir (Krivochen- Kosta, 2013: 17).

ADIL (PRO) yönetilemez, öncülünün bağımsız bir tematik rolü vardır, öncül-iz ilişkisinde alttaşlık şartını yerine getirmesi gerekmez, her zaman öncüle ihtiyacı yoktur (Chomsky, 1982: 136;1986a: 182; 1993: 56).

Bitimli cümlelerde adilsil (pro), sayı ve şahıs açısından yönetilebilir. Örneğin, [*Adilsil yalnızım*] 1.teklik şahıs bildirme biçim birimi ile çekimlenmiş bitimli bir ad cümlesidir. Yüklem, ses bilimsel olarak gerçekleşmemiş açık özneyi anlam bilimsel olarak yönetebilir, belirleyebilir. Adilsil, burada *ben* 1. teklik şahıs adılına karşılık gelmektedir. Ancak ADIL'da açık bir özne bulmak sınırlama alanları ile ilgilidir. ADIL, bitimsiz cümlelerde özne yerinde bulunur; fakat bu özneyi yöneten bir baş yoktur (Cook ve Newsoon, 1996: 249). Boş kategori kavramı yukarıda belirtilen yönetme kuramıyla yakından ilişkilidir. YB ile yönetme, tam yönetme (proper government) ilkesi ile genişletilmiştir. Buna göre:

Sözlüksel kategoriler tam yönetilir; fakat sözlüksel olmayanlar tam yönetilemez (Chomsky, 1982: 162).

Çekim (Inflection) eğer uyum özellikleri (özne yalnız ve eylemde zaman ve şahıs çekimi gerçekleşmişse) taşıyorsa öznesini yönetebilir (Chomsky, 1982: 162).

Buna göre, ad, eylem ve ilgeçte tam yönetme gerçekleşmekle birlikte, çekim gibi sözlüksel olmayan kategorilerde, yönetme tam olmadığından boş kategori (empty category) oluşmasına yol açmaktadır. Bitimsiz cümleler sadece özne yerinde boş kategori bulunabilen bitimli cümlelerce (finitite) yetkilendirilebilirler. Özne yeri

²³ Soru adlarının olduğu cümlelerde ya da ilgi cümlecğinde (Relative Clause) izin (trace) aşama aşama başa yansıdığı görülür. “Buna da döngü (cycling) ard arda olduğu için de *aşama aşama gerçekleşen döngü/döngüsellik* (successive cycling) adı verilmektedir. Taşımın'da birden fazla *düğüm* (node) atlamak sınırlılığın *altta olma şartını/alttaşlık koşulunu* (subjacency condition) bozar” (Haegeman, 1994: 403). Alttaşlık koşulu tek bir taşıma uygulamasında, öğelerin bir sınırlama budağından öteye taşınamayacağını söyleyen koşuldur (İmer, vd., 2013: 24).

muhakkak dolu olması gerekir. Bu diller *Genişletilmiş Yansıtma İlkesinin (Extended Projection Principle (GYİ))* varsayımının önerildiği dillerdir. Dolgu özneler (expletive subjects) hariç (Chomsky, 1986a: 93) diğer tüm ad öbekleri yan cümleler de dâhil olmak üzere birer özne olabilirler (Haegemann, 1994: 69). GYİ’de üyenin sadece sözlüksel bir ad öbeği olması gerekmez; özne yerini dolduran her yapı üyedir (Haegemann, 1994: 69). Çuvaş Türkçesi bir örnek üzerinde incelemek gerekirse:

Örneğin, [*İrtnĭ pasra Kuşma İvançi Leventeyej [ADIL_i [hĭyĭnpe_i pĭrle] masterskoyne Şitse kilme] sĭnçĭ.ĭ.ĭ.ĭ]]²⁴ cümlesinde bu dizinleme işaretleriyle gösterdiğimiz üzere {-mA}’lı yan cümledeki ADIL ve asıl cümledeki özne *Kuşma İvanç*, eş dizinlidir. Bu yan cümlede belirgin bir özne bulunmamaktadır. Çuvaş Türkçesinde, denetleme (control) yapıları olan {-mA}’lı cümlelerin herhangi bir zaman/görünüş/kip ve şahıs çekim biçim birimi taşımamalarından dolayı uyum özelliklerini taşımamaları onların çekimli cümle şartını/bitimli cümle şartını sağlayamamasına sebep olur. Bu durumda da özne ulaşılabilir özne olmaktan çıkar ve bulunduğu alan dışında bir öncüle bağlanmak zorunda kalır.*

Görüldüğü üzere söz dizimsel işlemler üzerindeki etkisinden dolayı YB’ye adını veren temel kuramlarından biri olan bağlama, kapalı küme²⁵ sözcük türünden olan adılların göndergesel özelliklerine işaret etmektedir.

Bağlama Kuramı’nın, temel terimleri *gönderge* (reference) ve *eş gönderge* (coreference) ya da *eş dizinlilik* (co-indexation). Gönderge, dış dünyada gönderimde bulunulan nesne, durum, olgu (İmer, v.d, 2013) olarak tanımlanırken eş gönderge/eş gönderim, belirli bir söz dizimsel yapıda iki ad öbeğinin gönderiminin özdeş olması, iki ya da daha çok sayıda birimin tek göndergeyi belirtmesidir (İmer, vd., 2013). Özetle, bağlama, Chomsky’nin, Bağlama Kuramı içerisinde üç prensiple şöyle ifade edilmiştir: (Chomsky, 1986b: 166).

(A) *Gönderge (örn. dönüşlülük adlı) sınırlıdır (örn. k-buyurulmuş ve eş göndergelidir yerel hiyerarşi (local domain) (örn. yan cümledeki adıl bir yerel bağlama alanındadır.*

²⁴Kuşma İvanç Levete-B-YD hĭy-İD-ABD pĭrle masterskoy- ADIL- N- (B-YD) Şit-Ulaç kil-Eylem Ad. Őĭn-GGZ.-3.TKLLK.

²⁵ Ögeleri sınırlı ya da değişmez olan sözcük kümesi: adıllar, bağlaçlar.

(B) *Yönetme kategorisi içerisinde adıl bağımsızdır (örn. yönetme kategorisi içinde k-buyurulmamıştır ve eş göndermeli değildir.*

(C) *Göndergesel ifadeler (örn. göndergesel ad ya da ad öbeği) bağımsızdır.*

Bağlama Kuramı'nın prensiplerine göre Türkiye Türkçesinde cümlede bağlanma özellikleri şöyledir:

Local domain, terimi yönetme kategorisi olarak bilinmektedir (Cook ve Newson 1996: 252). Yönetme kategorisi *gönderge-yönetici-potansiyel öncül*den oluşan bir bağlama alanıdır (Uzun, 2000:249). Burada yöneten öncül, yönetilen göndergedir (Zwart, 1998: 216). Bu yönetme kategorilerinde *indeksleme* yöntemi harflerle ya da işaretlerle yapılmaktadır. Eş dizinli adlara aynı işaretler verilmektedir. Örneğin, Ayşe_i kendi_i mektup yazdı. cümlesinde /i/ harfi dönüşlülük adılı ve öznenin eş dizinli olduğunu ifade etmektedir.

Örnek:

*Çocuk_i aynada kendini_i/onu_j/*_i gördü.*

Çocuk ayna-BulD kendi-ADIL N- BD -3.TKLLK. O -BD gör-GGZ.

Örnek, Chomsky'nin Bağlama Kuramı'nda önerdiği A ilkesine uygundur. A ilkesini yerine getiren özne ve iç üyeyi (nesne) içeren en küçük alanda, yönetme kategorisi içinde gönderge, özne ile bağlıdır. *Kendi* adılı, bu örnekte 3. teklik şahıs adılı *o* ile çelişir. Bağlama Kuramı'nın B ilkesine göre ise 3. teklik şahıs adılı *o*, kendi alanında özne ile bağlı değildir; ancak, *çocuk/çocuğu* ve adıl, birbirleriyle ayrıktır (disjoint reference) (Palaz, 2013: 23). Ayrıca dönüşlülük adıllarının kendisi de bir adılı olabilmektedir. Örneğin, [*Ben Ayşe'ye_i kendisinden_k/ondan_k söz ettim.*] cümlesinde şahıs adılı dönüşlülük adılına yerine geçebilmektedir (Uzun, 2000: 260). Bu durum Çuvaş Türkçesinde de görülmektedir. Şahıs adıları ve dönüşlülük adıllarının ortak bir işlevidir. [*Hamır yal*] örneğinde 1. çokluk şahıs dönüşlülük adılı, şahıs adılın yerine geçmiştir.

[*Babamın_i kardeşi_i kendinden_i daha yakışıklı.*] cümlesinde ad ve dönüşlülük adılı aynı kurucu yapıları içinde bulunmalarına rağmen birbirlerine bağlıdır (Uzun 2000: 259). [*Orhan'ın_i oğlu_j kendinden_{i/j} büyük.*] cümlesinde de uyum öbeğinin sınırlarında öncül, göndergeye kurucu-buyurma yapamamaktadır (Kornfilt, 2001b: 216). Burada *Orhan* özel adı, sahip olan tematik rolüne yükselmiştir ve onun tarafından *kendi*

adılına kurucu-buyurma yapabilmektedir. Bu bağlanma özelliği geçişsiz eylemli cümlelerde ve durum eylemi olan yüklemelerde görülmektedir. Fakat her geçişsiz cümlede görülen bir özellik değildir (Kornfilt, 2001b: 217).

Bağlama Kuramı, Çuvaş Türkçesindeki görünümüne şöyle bir örnek verebiliriz:

[*Yimuk_i hÿ_i aptramast'*], [*un pek-kun peke [adıl_i xÿ_i ĩmĭrĭnçe] naytah kurnĭ ĩntĭ vĭl_i.*]

Yimuk hÿ_i aptra-ŞGZO.-Ø vĭl-ĪD pek-B-YD. ĩt ĩmĭr-3.TKLK İYE-ADIL-N-BD. paytah kur-GGZ.- Ø ĩntĭ vĭl.

“Yimuk kendi şaşırıyor, böylesini kendi hayatında birçok kez görmüş o.”

Bu örnekte, köşeli parantez içine aldığımız bağlama alanlarında *Yimuk*, özel bir ad ve *hÿ_i* göndergesinin öncülüdür. Aralarında kurucu-buyurma ilişkisi bulunmaktadır. Sayı ve şahıs olarak da birbirleriyle uyumludurlar. İkinci bağlama alanında *hÿ_i* adılı bu kez de *vĭl* öncülüne bağlanmaktadır. Niteleme ilişkisi, söz konusu olan bu alanda dönüşlülük adılı ve *vĭl* adılı ile eş dizinlenmektedir. Öncülün, öncelik sonralık ilişkisine göre durumu kuramın A şartında belirtilmese de dizimsel olarak *vĭl* adılının göndergede bulunulanla bağlandığı görülür. Üyelerin dizilişinden çok burada üyelerin dil bilgisel işlevleri ön plandadır. Burada ad öbeğinin adıl yerinin doldurulduğunu öngörsek de [*adıl_i hÿ_i ĩmĭrĭnçe*] öbeğinde kapalı bir alan oluşmamaktadır.

— *Ham kurmasĭ ĩnebessĭm ŗuk,—[Lipa_j umĭnçi huta] [hÿĭnĭ alline] ilçĭ Leventey_i]].*

Ham kur-Ulaç ĩnen-İstek Olumsuzu. Lipa um-3. TKLK İYE.-Adıl N-BD-Adlaştırmacı hut-(B-YD) hÿ_i-ĪD al-Īkizleşme-3.TKLK İYE Adıl N-(B-YD) il-GGZ-Ø Leventey.

“Kendim görmeden inanasım yok, —Lipa'nın önündeki kâğıdı kendi eline aldı Leventey.”

Bu dönüşlülük adılının bir adla kurduğu öbek de [*hÿĭnĭ alline*] uyum özellikleri taşımasına rağmen bu alanda öncülüyle bağlanma gerçekleştirilememektedir (Kornfilt, 1984: 74). Bu yüzden de *Leventey* özel adı, kendi cümle sınırları içerisinde göndergesi *hÿ_i*'in bir taşınması ile bağlanmakta ve bağlamanın A şartını sağlamaktadır. Tıpkı Türkiye Türkçesindeki gibi iyelik kuruluşu olan alanda, gönderge ve öncül

bağlanamamaktadır. Çuvaş Türkçesinde gönderge, belirleyici yerine yükselirken Türkiye Türkçesinde öncül, sahip olan rolündedir ve belirleyici yerindedir.

1986'da Chomsky, *Knowledge of Language* adlı makalesinde tam işlevsel birleşik (complete functional complex) görüşüyle yönetme kategorisine/yönetim alanına (Chomsky, 1981: 211) yeni bir tanım getirmiştir. Bu alanı *yüklem*in *tümleçleri* ve *öznesi* arasındaki *en küçük büyükçül yansıma* olarak tanımlamıştır ve A ve B şartlarını yeniden kurmuştur. Bu alanda yüklem ve öznesi ya da tümleci/nesnesi bir işlevsel alan oluşturabilir. Bu alan mantıksal tasarıma göre belirlenmektedir.

Buna göre gönderge/adılsıl, bağlı/özgür olabilir ve *tam işlevsel birleşikte* özgür/bağlı bir yöneten vardır (Kiparsky, 2002: 2). Tam işlevsel birleşik bir anlamda verilen tematik rollerin eşleşmesi gibi de düşünülmektedir. Bir başın üyelerinin (öznesi, tümleci) işaretlendiği bir alandır. Fakat bu göndergelerin Çuvaş Türkçesindeki örneklerde eş üyeli olmadığı görülmektedir. Öncül, özne ve kılıcı tematik rolündeysen/işlevindeysen gönderge, hedef işlevinde olabilir.

Sınırlama (Bounding) kategorisine/modülüne gelince, taşınımın sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Taşınımın gerçekleşmesi için bir sınırlandırma ilkesi gerekmektedir. (Cook ve Newson, 1996: 258). Daha önce belirtildiği gibi taşınım bazı kısıtlamalara tabi tutulur, bunlardan biri baş unsurlarının taşınımını kısıtlar ve herhangi bir baş kurucu sadece sonraki baş pozisyonuna taşınır (Radford, 2006: 116).

Taşınım konusu üzerinde pek çok sınırlılıklardan bahsedilir ve bu sınırlılıklar geleneksel olarak *ada* (island) benzetmesiyle karşılanır. Söz dizimsel *ada*, burada bir öbek (phrase) bir düğümdür (node). İçindeki unsurun dışarıya çıkabilmesi için bir bot veya köprüye ihtiyaç vardır (Munn 2005:2)²⁶ Sınırlama Kuramı, Chomsky tarafından 1973'te önerilmiştir ve kurucuların ne kadar uzağa taşınabileceği ile ilgilidir (Haegeman, 1994: 402). Taşınım, *ne adilli öbeklerde* ve *ad öbeklerinde* görülür. Sınırlama Kuramı'nda bahsettiğimiz düğümlerin değiştirgen çeşitlilikleri olabilir (Haegemann, 1994: 423). Örneğin, Japoncada, *nesne izi* (trace) olmaz. Taşınım gerçekleşmez ve soru adılı hemen nesnenin yerine yerleştirilir. Bunların yeri sabit olduğu için taşıma olmadığından bu durum için *yer koruyan bir dil* (in-situ) terimi kullanılmaktadır (Radford, 1997: 17). Türkiye Türkçesinde de yine aynı şekilde soru adılı

²⁶ A. Munn, Island Constraints, <https://www.msu.edu/course/lin/434/Psets/island-constraints.pdf>

sorulan şeyin yerinde bulunur. Taşınımın yönü, dizim ağacında en alttan en üste doğrudur. Soru adılarında, sorulan eylemin yapısal ya da içsel tamlayıcıları/tümleçleri soru adılına dönüştürülürken yerlerini muhafaza etmeleri, onun değiştiren çeşitliliğinin olduğunu göstermektedir. İngilizce için Uyum Öbeği (ZÖ?) ve Ad/Belirleyici Öbeği sınırlılık düğümüdür. (Cook ve Newson, 1997: 261) Soru adılarının olduğu cümlelerde ya da ilgi cümleğinde (relative clause) *izin* (trace) aşama aşama başa yansıdığı görülür. Buna da *döngü* (cycling) ard arda olduğu için de *aşama aşama gerçekleşen döngü/döngüsellik*²⁷ (successive cycling) adı verilmektedir. Taşınımında birden fazla *düğüm* (node) atlamak, *sınırlılığın altta olma şartını/altaşlık koşulunu* (subjacency condition) bozar (Haegemann, 1994: 403). *Altaşlık koşulu* tek bir taşıma uygulamasında, öğelerin bir sınırlama budağından öteye taşınamayacağını söyleyen koşuldur (İmer vd., 2013: 24).

Altaşlık ya da altta olma şartı için şöyle bir örnek verebiliriz. Üç şekilde ve farklı dizim özelliklerine göre sıralanan cümlelerde soru adılının aşama aşama belirleyici yerine izler bırakarak taşındığı görülmektedir. Burada *altaşlık* öbekteki kurucunun söz dizimsel sınırlılıklara göre nereye gidebileceğini göstermektedir.

1. *Ali [Ayşe'nin neyi okuduğu]-nu bilmiyormuş.*
2. *[Ali [Belirleyici neyi_i [Yan cümle Ayşe'nin İz_i okuduğu]]]-nu bilmiyormuş]*
3. *[Belirleyici neyi_i [Ali [Yan cümle Öbeği [Çekim Öbeği²⁸ Ayşe'nin İz_i okuduğu]]]-nu bilmiyormuş]]* (Uzun, 2000: 350).

Yukarıdaki örneklerde birinci cümlede *neyi* soru adılı tek bir budak geçerek altaşlık koşuluna uymuştur. Döngüsellikte de *neyi* adılı önce yan cümlelerin sınırları içindeyken bir düğüm kadar taşınmıştır.

Altaşlık koşulu Türkiye Türkçesinde ad öbeğinde anlam bilimsel olarak da bağlanmak için bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekte yan cümle, kapalı bir bağlanma alanı yani en küçük büyükçül yansımadır. Oradaki adıl ile asıl cümlelerin öznesi arasında öncül ve gönderge ilişkisi bulunmamaktadır. Fakat *ayrık öncüller* (split antecedent) de bulunabilir. Bunlarda taşınım kurallarındaki *altaşlık koşulu* bozulmaktadır.

²⁷ Nadir Engin Uzun (2000: 340) Döngüsellik terimini kullanmıştır.

²⁸ Tümleyici Öbeği de denir.

Ahmet kendisine yapılan davranışı beğenmedi

Ahmet kendi-3. TKLK İYE-ADIL-N-(B-YD) yapı-Ortaç davranış-3.TKLIK İYE beğen-GGZO-Ø.

Yukarıdaki örnekte, iki tane baş bulunmaktadır. İlki *yapıl-* eylemidir ve kendisine yapılmak EÖ'sü, TümÖ'nün eksiz başı konumuna taşınmaktadır. Dönüştürülen/türetilen yapı dizim ağacında aşağıda iken daha yukarıdaki bir konuma yükselmiştir.

[Ahmet [AÖ [Tümleyici Öbeği²⁹ kendisinei/j yapılan] davranışı]] beğenmedi]] cümlesinde *beğen-* eylemi ikinci baştır. Bu cümlede en küçük büyükçül yansıma cümle sınırları içerisinde öncülüyle bağlanabilir. Dil bilgisel özelliklerine göre uyumlu olan öbekten bir bitimli öbek boyu taşınarak yani *uzak ara dönüşlü* özelliği göstererek öncül ve gönderge eş dizinlenebilmektedir.

Her gün dükkâna uğrar oldum (Banguoğlu, 2011: 484)

Her gün dükkân-B-YD uğra-GZ ol-GGZ-1.TKLIK.

Yukarıdaki örnekte, iki tane baş bulunmaktadır. İlki *uğra-* eylemidir ve *dükkâna uğramak* EÖ'sü geniş zaman biçim birimli görünüş öbeğini (GÖ), boş olan baş konumundan taşınmaktadır. Dönüştürülen/türetilen yapı dizim ağacında aşağıda iken daha yukarıdaki bir konuma yükselmiştir. Cümlede *ol-* eylemi ikinci baştır. *Uğrar olmak* EÖ'sü baş yerine taşınıp Z' öbeğini oluşturmaktadır.

ZÖ[Z' [Belirleyici AÖ Her gün] [EÖ [GÖ [EÖ [AÖ dükkâna] İz_i] uğrar_i] İz_j] oldum_j].

Daha sonra yardımcı eylem Z' öbeğinin baş yerine taşınır ve orada izini bırakarak ZÖ'de ÖGZ biçim biriminin 1.teklik şahıs çekimi ile çekimlenir.

²⁹ {-an} biçim birimli partisip öbekleri bazı araştırmacılar tarafından kapalı bir alan sayılmamaktadır. İlgi cümlecikleri literatürde bazılarının göre bağlama alanı olarak sayılmaktadır (Palaz, 2013: 114). Bazı araştırmacılara göre (Kornfilt, 1997: 31, 50) ise baş uyum özellikleri taşıyorsa kapalı alan değildir. Bununla birlikte uyum özellikleri taşımayan bu öbek kapalı alan oluşturamıyorsa da bir sınırlama düğümü oluşturabilmektedir. Bu kuralı J. Kornfilt (1997: 31) Türkçe ilgi cümlelerine uyarlamıştır. {-An}'lı ve {-DIK}'lı bu cümlelerde dönüşlülük adının öncülünün yan cümlelerin dışında bağlandığını ve *tam fonksiyonel karmaşığın* adının *tam fonksiyonel karmaşık* alanının dışındaki nitelenen adla bağlanabildiğini ifade etmiştir. Fakat *tümleyici öbeği* olmamasından ve sayı ve şahıs uyumu taşımasından dolayı {-An} biçim birimli yan cümleler kapalı bir alan olarak görmemektedir.

Başın taşınımı dışında, bir eylemin yan cümlesinden *ne-taşınırken* de alttaşlık koşulu geçerlidir. O halde yukarıdaki incelenen örneklerin sonucunda taşınım için şu ilke geçerlidir:

Hiçbir taşınım aynı anda birden fazla sınırlama düğümü geçemez (move- α blocks) (Chomsky, 1982: 81.)

Chomsky daha sonra Yetinmeci bakış açısında bu durumu *evre* olarak sınırlayıp bitimliliği değil, dil bilgisel özelliklerin uyumunu dayanak noktası olarak almıştır.

Buna göre bazı sınırlama düğümlerinin sıçramak için bazı engelleri vardır. Bunlar uyum öbekleri (ZÖ?) ve belirleyici öbeğidir. Sınırlama Kuramı'nın en başlarında ad öbekleri ve cümleler sınırlama düğümleri olarak düşünülmüş daha sonra bu değişmiştir (Cook ve Newson, 1997: 258). Aşağıdaki örnekte (a) örneğindeki özne yerinde bulunan özel ad, bir sınırlama düğümü taşınabilir; çünkü tümleyici öbeği kapalı bir alan oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesi için kapalı ya da bitimli alanlar George ve Kornfilt Tezi'nde (1981) uyumluluk ile sınırlandırılmıştır. Kornfilt'in 1984'te yazdığı doktora tezinde ve kapalı alan ya da sınırlama düğümü ile ilgili yazdığı makalelerde (Kornfilt ve Whitman, 2001; Kornfilt, 2001; Kornfilt, 2008) uyum öbekleri, birer sınırlama düğümüdür. Aşağıdaki örnekte ilgi cümlesi uyum özellikleri (ϕ -features) taşımakta ve bir sınırlama düğümü oluşturabilmektedir.

[Ahmet [Tümleyici Öbeği bizim viskiyi dün içtiğimiz]i] anladı.]
(Kornfilt, 1981: 108.)

[İz_i [Tümleyici Öbeği bizim viskiyi dün içtiğimiz]i] [ÇÖ Ahmet_i anladı.]

Aşağıdaki İngilizce örneklerde de uyumlu olan bitimli öbekler, sınırlama düğümü oluşturmaktadır.

Have_i [ZÖ you [Z'will [EÖ İz_i [EÖ seen them]]]] cümlesinde *have* yardımcı eylemi, alttaşlık koşulu bozamaz, bir sınırlama öbeği taşınmıştır.

Who_i did [UÖ Mary think [TümÖ İz_i [UÖ John saw İz_i]]] (Cook ve Newson, 1997: 259).

Çuvaş Türkçesinde *{-nĭ}/{-nĭ}* ortaçlarının geldiği öbeklerde, baş adda bazen uyum biçim birimi bulunmaz. Belirleyici yerindeki adıl başın da şahsına denk gelmektedir. Bu öbeklere bitimli öbekler olarak bakılmalı ve birer görünüş öbeği olarak

kabul edilmelidir. Bu öbekler Kornfilt'e (1981) göre taşınım için birer kapalı alan, uyum öbeği olmasa da sınırlı birer düğüm oluştururlar. Aşağıdaki örnekte $\{-n\dot{i}\}/\{-n\dot{i}\}$ ortacının geldiği TümÖ'de baş olan *pulman-n-i* çekimli eylemindeki $[+i]$ biçim birimi iyeliklidir ve yan cümlenin öznesi *un* ile şahıs ve sayı açısından uyumludur. Ayrıca öznesine yapısal bir durum olan ilgi durumu yüklenmiştir.

Lyuda vara un kımil' pulmannine pihmar'i: kluba tuhma çınç'i, havasl'i uyavpa il'ri'i.

“Lyuda ise onun keyfinin olmadığına bakmadı: Klube gitmek için seslendi, coşkulu bir kutlama için aklını çeldi.”

Lyuda vara un kımil-3. TKLK İYE pul-ŞGZO-İkizleşme-Adlş.-ADIL-N-(B-YD) pih-GGZO-3.TKLLK-Ø: klub-(B-YD) tuh-Eylem Ad-(B-YD) çin-GGZ-3. TKLK-Ø, havasl'i uyav-ABD ilirt-GGZ 3. TKLK -Ø.

[çÖ Lyuda vara [TümÖ un kımil' pulmann-i]ne] pihmari...]

Aşağıdaki örnekte ise $\{-n\dot{i}\}/\{-n\dot{i}\}$ biçim biriminin geldiği baş adın üzerine $\{-i\}$ söz dizimsel adlaştırmacı eki getirilmiştir ve özne (*sir'ın çit'imir*) öbek olarak yalın durumdadır. Bu haliyle bir cümle özelliği göstermekte hem de uyumlu bir çekim öbeği /görünüş öbeği ortaya çıkmaktadır. Bir önceki örnekten farkı öznesine ilgi durumu değil, başka bir söz dizimsel durum olan yalın durum yüklenmiştir.

Sir'ın çit'imir p'ites patneh şitnine inlanat'p-ha int'i, açamsem, — ter'i v'il yulaşkinçen

Esir-İD çit-2. ÇL.İYE- p'it-Ulaç pat-ADIL N- imir p'it-Ulaç pat+ADIL N- Kuvvetlendirme Eki şit-GGZ-Adlş-ADIL-N-(B-YD) inlan-ŞGZ-1.TKLLK int'i, açamsem-1.TKLLK İYE-ÇL, te-GGZ-3.TKLLK -Ø v'il yulaşk-i-Adıl N-BulD.

“Sizin tahammülünüzün bitmeye yakın olduğunu/bitmek üzere olduğunu anlıyorum şimdi, çocuklar —dedi o sonunda.

[Görünüş Öbeği [İK Sir'ın çit'imir] [EÖ p'ites patneh şitnine]]] [EÖ Adıl; inlanat'p ha int'i]] [açamsem ter'i v'il; yulaşkinçen]]

Bu örnekte adıl, asıl cümle sınırları içinde bulunan *v'il* şahıs adlı ile eş dizinlenebilmektedir. Burada *ayrık öncül/uzak ara dönüşlü* ve yönetilebilen bir adıl birbirine bir *düğüm* boyu taşınarak bağlanabilir.

Yukarıdaki bir sınırlılık düğümü boyunca taşınıp anlam bilimsel olarak birbirine bağlanabilen örneklerin dışında bir de altaşlık şartını bozan taşınımlar bulunmaktadır.

Ben bununla borcumu ödemiş oluyorum (Banguğlu, 2011: 484)

[ZÖ/ÇÖ [Z/Ç' [Bel. Ben_i] [İz_i GÖ [G' [EÖ İz_i bununla [E' borcumu ödemiş]]] oluyorum]

Bu örnekte öznenin *borcumu öde-* EÖ'sünün belirleyicisi yerinde olması gerekir. Fakat döngüsellik ile *ben* adılı ZamanÖ'nün *iki taraflı* (two sided) dış üye yerine taşınmıştır. Aşağıdaki baş yerinden, EÖ içerisinde yukarıdaki baş yerine, arkasında iz bırakarak görünüş öbeğine yükselmiştir. Yardımcı eylemle kurulan EÖ, zaman ve şahıs biçim birimini alıp Z'yi oluşturmuştur (ödemiş ol-(u)yor-um). Bu örnekte başın aynı anda bir düğüm geçebildiği ile ilgili kural geçerli olamamaktadır.

Çuvaş Türkçesinde {-*akan*}/{-*eken*} ortacının *pul-* “ol-” eylemi ile oluşturduğu yüklemelerde bu tür örneklere rastlanılmaktadır. Andreyev (1961: 144) şimdiki geniş zaman ortacı biçim biriminin *pul-* “ol-” eylemi ile kullanımının, yükleme dâhil olarak hareket ifade ettiğini belirtmektedir. Aşağıdaki örnekte de *irsereneh işe pırle kayakan* EÖ'sünün içerisinde dış üyesi olarak *vışem* adılının bulunması gerekir. Fakat adıl, önce görünüş öbeğine ardından da Z'nin belirleyici yerine taşınır.

Şk kuntan puşlasa, vışem irsereneh işe pırle kayakan pulçış (Andreyev, 1961: 144).

“O günden başlayarak onlar her sabah işe birlikte gider oldular.”

Şak kun-BulD puşla-Ulaç irseren-Kuvvetlendirme Eki iş-(B-YD) pırle kay-ŞGZ /Görünüş pul-GGZ-3. TKLK.

[ZÖ/ÇÖ [*Belirteç Öbeği şak kuntan puşlasa*] [Z/Ç' [Bel. *vışem*] [İz_i GÖ [G' [EÖ İz_i *irsereneh* [E' *işe pırle kayakan*]]] *pulçış*]

Sınırlandırma ilkesi baş taşınımında³⁰ (head movement constraint) farklı özellikler göstermektedir. Bu özellikte ise altaşlık koşulu bozulmakta; döngüsel olarak

³⁰ (4) [Tahış samantra [adıl_i hıyne_i] açışlakan, çuptıvakan kaççı itamınçe tınne] [şuhatnı pulas Valya_i.]]
Bir an için kendisini seven, öpen adamın kucagında olduğunu unutmuş olacak Valya.
Tahış samant-BD hıy-Adıl N-BYD. Açışl(a)-Ortaç, çuptıv-Ortaç kaççı itam-3. TKLK. İYE.-Adıl N-BD tı(r)-Ortaç-Adıl N-(B-YD). şuhat-ÖGZ-pul-GZ Valya.

taşınım söz konusu olmaktadır. En derindeki sınırlandırma düğümünden en üste doğru olan taşınım döngüsellikle açıklanabilirken altaşlık şartı bozulmaktadır. O halde kural şöyle yenilenebilir:

Bir başın, bir baş yerinden başka bir baş yerine taşınabilmesi için onların aynı yapı içerisinde olmaları ve tümleyicilerinin ortak olması gerekir (Radford, 2004: 163).

Diğer yandan Chomsky, taşınım ile ilgili farklı sınırlılıklar da önermektedir. X Öbeği (XÖ) yani büyükçül yansıma yapısı anlam bilimsel olarak yönetilemez ve bunlar yönetim ilişkisi için birer engeldir (barrier). Bu konuda Cattell (1976) ve Kayne'nin (1984) fikirleri Chomsky tarafından yenilenerek yeni bir görüş ortaya atılmıştır. Buna da *Sözlüksel-işaretleme* (lexical-marking) adı verilmektedir. Chomsky 1986'da *engel* kavramını *S-işaretleme* kavramı üzerinden kurmuştur. S-işaretleme öbek kategorisini oluşturmaktadır. Öbek kategorisi de engeli türetmiştir (Epstein, vd.,: 270). Seçme (selection) kavramı, Cinque (1990) tarafından *S-işaretleme* yerine kullanılmıştır. *S-işaretleme*, sözlüksel kategori tarafından verilen tematik bir roldür (Müller, 1995: 25). Burada önemli olan öbeğin olmasıdır ve bu öbeğin dışarıdan başka bir ögeyi içeremiyor ya da hâkimiyet ilişkisi kuramıyor ya da yönetemiyor olması gerekmektedir. "Buradaki yönetme (government), engel (barrier) ilişkisi anlam bilimsel bir ilişkidir (Müller, 1995: 25).

Chomsky'nin engel kavramında α ve β iki söz dizimsel yeri temsil ederler ve biri diğeriyle taşınım ile ilişki kurabilir.

.... α[γ β] (Chomsky, 1993: 10)

Burada α taşınmış bir unsur ve β onun izi olabilir ya da α yöneten β yönetilen olabilir; fakat γ bu durumda bir engel olamaz. (Cook ve Newson, 1997:264). γ burada büyükçül yansımadır bu yüzden β büyükçül yansımanın yönetiminden kurtulmuştur (Chomsky, 1993: 10).

... α ...[γ ...d... β ...] durumunda ise α , β 'yi yönetemez; çünkü yakın bir yöneten (closer government) d başı bulunur (Chomsky, 1993: 11). Bu *en yakınlık şartı* (minimality condition) engel kategorisini belirleyen yöntemlerden biridir (Chomsky, 1993: 11).

... $\alpha...$ [$\gamma'...$ $\gamma^0...$ $\beta...$] durumunda ise γ' burada bir engeldir; çünkü büyükçül yansıma bulunmaktadır (Chomsky 1993: 11). Chomsky (1993: 13) engel tanımı olarak şunu vermektedir:

Engel: α , β 'ye tematik rol verirse engel oluşabilir. Yani sözlüksel bir yöneten olmalıdır.

Sözlüksel bir yöneten gerektirdiği için *engellilik* (barrierhood) yönetme ve sınırlandırma kuramlarını da içermektedir. Çünkü sıfır düzeydeki (zero-level) başın yüklediği tematik rol ve durum, engel olan öbeği oluşturur. Ayrıca uyum ilişkisi ve sözler arasındaki zincirlerin eş dizinlenmesi (chain co-indexing) engel kategorisinin oluşmasını sağlamaktadır. Zincirlerin eş dizinlenmesi de tam yönetme (proper government) olduğunu gösterir. Tam yönetme de sözlüksel bir baş tarafından gerçekleştirilir. Özne düşüren dillerde uyum da sözlüksel bir baş gibi davranmaktadır (Cook ve Newson, 1997: 60). Engelin yapısal görünüşü için işlevsel bir *tıkayıcı kategori* (blocking category)³¹ ve tümleci gerekir; fakat bu kategori bir ÇÖ ve TümÖ/{-ma}'lı yan cümleler değildir (Chomsky, 1993: 44). TümÖ'deki baş ve belirleyicisi ve ÇÖ'nün başı dışarıdan yönetilebilir. *Kural dışı durum yükleme, durum işaretleme, tematik rol işaretleme, sözlüksel işaretleme, yönetme kavramının sınırlarının genişliğini göstermektedir* (Chomsky, 1993: 43).

1.4. Değiştirgenler (Parameters)

Bir önceki bölümde Aşamalı-X, *taşınım* (movement), *alfa taşınımı* (move α), *tematik ölçüt* (θ -Criterion), *yönetme* (government), *k-buyurma* (c-command), *yandaşlık* (case adjacency) *durum süzgeci* (case filter) *gibi bağlama* (binding), *yansıma* (projection), *genişletilmiş yansıma* (extended projection), *özne-baş uyumu* (subject-head agreement), *tam yönetme* (proper government), *boş kategori* (empty category), *denetleme* (control), *alttaşlık* (subjacency), *baş taşınımı* (head movement) ve *engeller* (barriers) gibi ED'nin alt kategorilerinin bir özeti verilmiştir.

Chomsky değiştirgenlerle dile özel yapılar ve işlevler üzerinde ayrıntılı olarak durmamıştır. Fakat çatı olarak seçtiği değiştirgenler kendi içinde dallanmaya müsaittir. Örneğin, söz sırası gibi. Öbek yapı kurallarında olduğundan daha özel üç değiştirgen

³¹ Z bir öbek kategoridir Y için ve Z, Y'ye L-işaretleme yapamaz; çünkü tematik rol verebilecek sözlüksel bir kategori değildir ve Z, Y'yi hâkimiyeti altına alabilir (Epstein, vd.,1998: 270).

üzerinde durmuştur: Asıl unsurun sonda ve başta olması (head-initial/first, head-final/last³²) ile ilgili *asıl unsurun yeri değiştirgeni*, *soru adıllarının dizimdeki taşınım durumu* (Wh-movement) değiştirgeni ve söz dizimi özelliği olan *boş özne/gizli özne* (null subject) değiştirgeni gibi üç değiştirgen üzerinden dilleri karşılaştırma yoluna gitmiştir (Radford, 1997: 16, 19, 21).

Özel bir dil bilgisi insan dilinin dile özgü çeşitlilikleriyle sınırlıdır. Bu özel çeşitlilikler de dilin varyantlarından elde edilir. Değiştirgen çeşitliliğine bir örnek vermek gerekirse:

Es ĭkniga vulanĭ.

Es ĭkniga vula-ÖGZ-Şahıs-Ø.

Sen kitap okumuşsun.

Sen kitap oku-ÖGZ-Şahıs -Ø.

Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinden alınan bu iki örnekte özne yerleri açık bir adıl ile doludur. Fakat biz Türkiye Türkçesinde *kitap okumuşsun* cümlesinin dil bilgisel olduğunu söyleyebilirken Çuvaş Türkçesinde *kniga vulanĭ* cümlesinin dil bilgisel olmadığını söyleyebiliriz. Yani Türkiye Türkçesinde biçim birim uyumu olan sayı ve şahıs, özne yerindeki adıl düşürülse de adıl denetlenmesini sağlayabilmektedir. Fakat Çuvaş Türkçesinde ÖGZ’de özne düşürülürse dil bilgisel olmayan bir kullanım ortaya çıkar. Bu şartlar ikili değişken kurulum modelini (binary parameter-setting model) ortaya çıkarır. Bu demektir ki açık bir özne bazı dillerde olması gerekirken bazı dillerde de bu özne yerindeki adıl düşürülebilir. Radford’a göre değiştirgen ikililiktir. Bu ikililik herbir özel dil için iki yönlülüğün olduğunu söyler. Örneğin, her dil ya bitimli eylemin boş-özne adılı taşınmasına izin verir ya da vermez (Radford, 2004: 17). Asıl unsurun sonda ve başta olması (head-initial/first, head-final/last) ile ilgili başın yeri değiştirgeni, soru adıllarının dizimdeki taşınım durumu (Wh-movement) değiştirgeni ve söz dizimi özelliği olan boş özne (null-subject) değiştirgeni gibi üç değiştirgen üzerinden dilleri karşılaştırma yoluna gitmiştir (Radford, 1997: 16, 19, 21). Bunlar da ikili kurulumla örnektir. Dillerin söz dizimsel başlarına göre yapılan tipolojik incelemede başı sonda olan bir dilde sıfat önce ad sonra gelecek, son çekim ilgeci bulunacaktır.

³² Head-first ve head-last terimleri kullanımı (Radford, 1997: 18)

Başın sonda olması söz dizimsel işlevlerin NY/ÖNY şeklinde olması anlamına gelecektir. Bu görüşler Hawkins ve Greenberg'in belirlediği değiştirgenlerdir (Comrie, 2017: 131-155). Chomsky bu açıdan bir çatı kavram oluşturmuş ve bu değiştirgenleri en genel minimal çatılar altında bize sunmuştur.

Aşamalı-X ilkesi için de ikili öbek yapısı varsayılmaktadır. Baş ve tümleyici içeren bu öbek yapısı hem Çuvaş Türkçesi hem de Türkiye Türkçesi için geçerlidir. Aynı zamanda bu ilke başın başta ve sonda olmasına göre ikili bir seçim içerir. Bu da baş değiştirgeni olarak bilinir (Radford, 2006: 20).

Baş değiştirgeni

(a) *Bir baş tümlecinden önce olabilir.*

(b) *Bir baş tümlecinden sonra olabilir.*

Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde (b) ilkesi geçerlidir; çünkü baş-sonlu dillerdir. Fakat *eşleme öbeklerinde* (apposition phrases) Çuvaş Türkçesinde sıfatlaştıran çekim biçim birimleri $\{\pm i\}$, $\{\pm sker\}$ ekleri yardımcı unsurlardan sonra gelirler; fakat sayı şahıs, durum özelliklerini yine baş olan belirlemektedir (Luutonen, 2011: 84). Bu biçim birimlerin geldiği sözlerden sonra bir baş gelemez. Dağılımlarında kendilerinden öncekini niteleme işlevleri yoktur.

Örneğin, [Eşleme Öbeği Aç-ine pıskıskerrine.] unın pahçine kayri.]

Cümlede eşleme olan ikinci parça ile onun yöneteni olan ilk parça arasında, durum, sayı ve şahıs uyumu görülmektedir.

Baş, cümlede en önemli sözdür; çünkü en önemli anlam bilimsel bilgiyi taşır. Öbeğin anlamını ve kategorilerini belirler. Baş, öbeğin tamamıyla aynı dağılıma sahiptir (Tallerman, 2011: 108). Bir öbek oluşması için bir başın varlığına ve ona zorunlu (obligatory) ya da seçimlik (optional) bir bağımlı (dependent) gerekir (Tallerman, 2011:109).

Baş ve yardımcı unsurlar arasında üç tür bağımlılık ilişkisi görülür. Birincisinde baş, bir söz sınıfından yardımcı unsurları seçer. Örneğin, bir ad, sıfat tarafından nitelenebilir (modify); fakat bir ad, belirteç tarafından nitelenemez. İkincisi başlar, yardımcı unsurların özelliklerini belirlerler. Dil bilgisel özellikler ve uyum yardımcı unsurların özeliğini belirlerler. Uyumun dil bilgisel özellikleri sayı, şahıs, cins ve

durumdur (Tallerman, 2011: 110). Üçüncü olarak başlar içinde buldukları öbekte yardımcı unsura belli bir dil bilgisel durum yüklerler (Tallerman, 2011: 111).

Yardımcı unsurlar, eklentiler ve tümleçlerdir. Eklentiler her zaman seçimlidir, fazla bilgidir ve başla sıkı bir ilişkileri yoktur; fakat tümleç, çoğu zaman zorunludur, başla sıkı bir ilişkileri vardır ve baş tarafından seçilirler (Tallerman, 2011:112). Eylem öbeklerinde yardımcı unsur zorunlu iken ad öbeklerinde tümleç seçimlidir (Tallerman, 2011:117-118). Bu yüzden tümleçler bu özelliklerine göre seçimlik tümleçler ve zorunlu tümleçler olarak ikiye ayrılmaktadır (Uzun, 2000: 19, 21). Seçimlik olan tümleçler Üretici Dil Bilgisi'ne göre bir belirleyicidir. Eklentiler birer niteleyicidir (modifier). Niteleyiciler de kendi içerisinde belirtenler (determiners), sıfat ve sıfatlıklar (adjectivals) olarak ikiye ayrılırlar (Kerslake ve Aslan, 2005: 145). Dizimde sıfat işlevini kazanan her unsur sıfatlık olarak değerlendirilmektedir. O halde niteleyici bir sayı olabilir, belirten (determiner), durum ekleri almış adlar, gösterimseller, sıfatlar, niceleyiciler (ölçü birimleri, sınıflayıcı), ilgeç öbekleri, {-mA}ile kurulmuş cümleler, ilgi cümlecikleri olabilir (Givon, 2001a: 4).

Belirleyici (specifier) cümle bazında düşünüldüğünde özne dil bilgisel işlevini yerine getirir. Öbek yapısında belirleyici yerine *sahip olan* ya da niteleyici de (modifiers) gelebilmektedir. Sahip olan yeri dışında Jakendoff (1977) bu söz dizimsel yer için iki tematik rol belirlemiştir. Buna göre eklenti yerinde olan başın seçmediği *belirtenler, niceleyiciler, büyükçül yansımalar* da belirleyici yerinde bulunabilmektedir. Bunlar *belirtenler ve niceleyenlerdir. İşaret adları ve niceleyiciler* de yer ya da konum olarak bir belirleyici yerini doldurabilmektedirler; fakat dizim ağacında AÖ'nün belirleyici yerinden daha aşağıda bulunurlar (Alexiodou vd., 2007: 94).

Belirleyiciler, işaret adları ve niceleyicilerle söz dizimsel olarak aynı satatüde görülmüşse de öbek yapılarında farklılık görülür. Dizim sıralarına göre üç ögeli bir öbekte, belirleyici yerinde ilgi durumu alan adıl varsa ve devamında bir sayı ve addan oluşan öbek bulunuyorsa burada ilgi durumlu belirten diğer niteleyicinin önünde ad öbeğinin belirleyici yerinde yer alır. Derece ifade eden sözlerin de belirleyici yerinde bulunduğu iddia edilmektedir (Jackendoff, 1977: 143). Belirteçler de sıfatların veya eylemlerin belirleyicisi gibidir. Fakat belirleyici bunlarda büyükçül yansımadan *taşınmış yer* (landing site) gibi düzenlenmiş görünmektedir (Hoekstra, 1991: 51).

Sonuçta belirleyici yeri, dizim ağacında bu eklentilerden (niteleyici, niceleyici vb.) daha yukarıda bir yerde bulunduğu için (Hoekstra, 1991: 60) bunları bütün içinde bir belirleyici olarak gösteremeyiz. Çünkü eklentiler yapıdan çıkarıldıklarında başın, bütün içindeki yeri değişmemektedir (Newson, vd., 2006: 89). Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesi gibi adıl düşüren dillerde özne yeri de eklentidir. Belirleyici yeri de bu iki dil için seçimlik bir konumdur.

İngilizcede *this/these* gibi belirtenler (determiners) baş olarak kendilerinden sonra gelen yardımcı unsurları, sayı açısından belirledikleri için baştır. Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde bu belirtenin çoğulu niteleyici yerinde bulunmamaktadır. Sayı uyumu, belirten ile sağlanamaz (Örn., bu ev-ler). Bu yüzden Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde bu belirtenler eklentidir (Tallerman, 2011: 119). Yetinmeci Program'da bu problem bulunmamaktadır; çünkü *yalın öbek yapısı kuralı* (bare phrase structure) ile baş ve yardımcı unsur bilgisinden hareket edilmemekte sadece belirleyici-baş ilişkisi ele alınıp daha yerel (local), dil bilgisel özellik uyumuna bağlı bir ilişki varsayılmıştır.

Başı işaretleyen ve yardımcı unsuru işaretleyen diller ikiye ayrılırlar ve baş ve yardımcı unsur arasında dört farklı söz dizimsel ilişki kurulur. Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi için aşağıdaki tabloda söz dizimsel ilişki çeşitleri bulunmaktadır. Yani baş-sonlu bir dil için niteleyici ve tümleçlerinin yeri şöyledir.

<u>Yardımcı unsurlar</u>	<u>Baş</u>
Nesne- Ad Öbeği	İlgeç
Eylemin Üyeleri Özne ve Nesne	Eylem
Sahip Olan Ad Öbeği	Sahip Olunan Ad
Sıfat	Ad
Ad (eşlenen) ya da Niteleyen (eşleme öbekleri)	Niteleyen (eşleme öbekleri) ya da Ad (eşlenen)

Şekil 1.4.1. Baş ve Yardımcı unsurlar

Diller bu şemadaki ilişkileri baş veya yardımcı unsurlara bazı işaretler getirerek yaparlar (Tallerman 2011: 123).

Tümleç (complement) alta sıralama/yan kategorileme³³ çerçevesinde (subcategories frames) seçilen (selection) bir sözlüksel kategoridir (Black, 1998: 4). Üretici Dil Bilgisi'nde baş tarafından seçilen ve Aşamalı-X'in çocuğu konumundaki kurucular için kullanılan üst terimdir (İmer, vd., 2013: 251).

Örneğin, İngilizcede ilgeç, işlevsel baştır ve nesnesine yansır, bu durum bir tümleme ilişkisine işaret eder. Baş eylem de olabilir ve eylemin tümleci, eylemin yansımasıdır. Tümleci, ilgeç öbekleri yönünden Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi için yorumlamak için öncelikle ilgeçlerin iki niteliğinin üzerinde durmalıyız.

İlgeçlere dil bilgisel bir birim olarak bakıldığında başın ad, yardımcı unsurun ilgeç olduğu bakışı (Öner, 1999: 2; Adalı, 1979: 27; Andreyev, 2005: 31) ortaya çıkmaktadır. İlgece işlevsel bir kategori olarak bakıldığında ise (Uzun, 2000: 103; Adalı, 1979: 27; İmer, vd., 2013: 251) beraber kullanıldığı adla öbek oluşturduğu görülür. Çünkü Üretici Dil Bilgisi'ne göre ilgeç bir adla birleştiğinde o ada durum yüklemekte ve dolayısıyla da ona kurucu buyurmaktadır. Buyrum bulunduğu için de nesnesi başka bir baş tarafından yönetilemez. Örneğin, Çuv. *vrman urlı* "orman boyunca" TTü. *Sen gibi* ilgeç öbeklerinde ilgeç, ada yalın durum yüklemiştir. Durum süzgecine takılmamak için dizimin bir unsuru olmak için adın, bir durum çekiminde olması gerekmektedir. Başlar bu durumda tümlece yansır.

Her asıl unsurdan önce gelen tümleç değildir. Örneğin, sıfatlar baştan önce gelir; fakat niteleyicidirler; çünkü başın üyesi³⁴ değildirler (Newson, vd., 2006: 97). Baş tarafından seçilmezler. Her yüklemün biçimsel mantığa göre bir veya iki üyesi vardır.

Boş-özne yeri boş kategori ilkesi açısından ele alındığında bir diğer değiştirgen adıl-düşürme (pro-drop) değiştirgeni ortaya çıkmaktadır.

³³ Nadir Engin Uzun (2000: 132) *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi* kitabında bu terimi kullanmıştır.

³⁴ "Yüklemler birer oyun gibidir, oyunlarda da aktörler vardır, bu aktörler de üyeyi temsil ederler. Buradaki üyelerin karakterini de *tematik rolleri* temsil ederler (Haegeman, 1994: 49; Uzun, 2000: 101). Sahiplik yapıları için de üyelerden bahsedilir (Newson, vd., 2006: 88). "*Ayşenin evi*" dediğimizde *Ayşe*, burada sahip olan (possessor) rolündedir; ikinci ögesi türetilmiş bir adla kurulan "*internetin kullanıcısı*" tamlamasında ise "*internet*" etkilenen (patient) rolündedir. Burada rolleri veren ilkinde uyum biçim birimi ikincisinde eylemden türetilmiş bir addır. Haegeman (1994: 42) bu konu için "*Maigret imitates Poirot*" cümlesini örnek gösterip yüklemün iki üyesi bulunmaktadır; bunlar da *Maigret* ve *Poirots*'tur diyor.

Boş-özne değiştirgeni

(a) *Bir dil boş-özneye izin verebilir.*

(b) *Bir dil boş-özneye izin vermeyebilir (Radford, 2006: 18).*

Türkiye Türkçesi, bu değiştirgenlerden (a) ilkesine uygundur. Çuvaş Türkçesi ise bazı çekim özelliklerinden dolayı kendine has tipolojik özellikler taşır. ÖGZ’de adıl düşürüldüğünde, eylem çekimi bitimlilik özelliği gösteremez.

Boş-özne genel olarak küçük adıl ile temsil edilir ve ses bilimsel olarak temsil edilmeyen anlamına gelir (Newson ve Cook, 1996: 55). Türkiye Türkçesi, Üretici Dil Bilgisi çerçevesinde genel olarak adıl düşüren, boş özne dili olarak bilinir. Türkiye Türkçesinde adıl (pro) boş kategorisi uyum biçim birimleriyle yorumlanabilir özellik kazanmaktadır (Özsoy, 1987: 83; Enç, 1986: 194). Fakat cümleler üstü birliklerde yani söylemlerde durum daha farklıdır:

- a. *Ben geldim. Ama sen gelmedin (Öztürk, 2001: 240).*
- b. *Ben geldim Ama Adıl gelmedin.*
- c. *Ben sordum.*
- d. *Adıl sordum.*

Söylemde (b)’de Adıl düşürülemediğinden cümle sınırları içerisinde (c) ve (d)’de Adıl düşürülebilir. Türkiye Türkçesinde özne-baş ilişkisine göre açık adılar özne yerinde bulunur; fakat kural dışı durum yüklenmiş (exceptional case marking) olan cümleler ve eklenti yan cümlelerinin açık özneleri özne yerinde bulunsalar da açık bir başları bulunmamaktadır (Öztürk, 2001: 242).

- a. *Ben [seni gitti] sanıyordum.*
- b. *Ben [Adıl gittin] sanıyordum.*
- c. *Ben [*seni gittin] sanıyordum.*
- d. *Ben [sen gittin] sanıyordum.*

(a)’da açık özne ile yüklem, uyum biçim birimi konusunda ilişkili değildir. İkinci örnekte, yüklemdeki uyum biçim birimi, Adılı (pro) yönetebilmektedir. (c)’de ise Adıl ve başlar eş oluşumludur. Bu yüzden de adılın uyum içeren başının *git-* eylemi mi, *san-* eylemimi olduğu açık değildir.

Eklenli cümlelerinde de o sınırlar içerisinde bulunan özne yerinde bulunan adıl ile asıl cümlenin adılı eşleşmeyebilir (Öztürk, 2001: 243).

a. *Ben yemek yemeden önce o gitmiş.*

b. *ADIL³⁵_i yemek yemeden önce ADIL_i gitmiş.*

(a)'daki açık adıl *ye-* yüklemde uyum biçim birimleri bulunmadığı için düşürüldüğünde anlam farklılaşmaktadır. Uyumlu tümleyici öbeklerinde yani bitimsiz ve uyumlu olan parçalarda (George ve Kornfit, 1981) Türkiye Türkçesinde özne yerini dolduran adıl ile yüklemde uyum biçimi uyumdur.

Sen [onun Ankara'ya gideceğini] biliyordun cümlesinde yüklemdeki uyum biçim birimi 3. teklik şahıs iyelik biçim birimi, özne yerini dolduran adıl ile uyumludur ve düşürülebilir. Bu şekildeki bir belirleyici-baş ilişkisi adıl+ad diziminde de görülür.

a. *Biz-im ev-imiz*

b. *Ev-imiz*

c. *Ben-im şapka-m*

d. *Şapka-m*

Öztürk'e göre (2001: 245) bu öbekler birer belirleyici öbeği sayıldığı için bu tip öbeklerde *belirleyici-belirten öbeği* (specifier-determiner phrase) ilişkisi olduğu ileri sürülmektedir. Enç (1986: 196) özne yerindeki adılın anlam bilimsel olarak gereksiz olduğu için Türkiye Türkçesinde kullanılmadığını, boş özne yeri oluşturduğunu söylemektedir.

Çuvaş Türkçesinde adıl düşürme, ÖGZ çekiminde boş-özne değiştirgeninde (b) ilkesini sağlamaktadır. Fakat Çuvaş Türkçesinde emir çekiminde başta tam yönetme özelliği görüldüğünden yani uyum biçim birimleri bulunduğu için boş-özneye izin verilir. Bununla birlikte ad bildirmesinde de bu görülür. ŞGZ'de çekim ses bilimsel olarak boş olduğunda, 3. teklik şahsı temsil eder ve boş özneye izin verilmez. Bununla birlikte adların, GGZ çekiminde de çekim biçim birimleri yüklemde yer alsada boş-özneye izin verilmez; ÖGZ'de de yüklemde tam yönetme ya da uyum görülmediğinden özne düşürülmez.

³⁵ Adıl kaynağında küçük adıl (pro) olarak işaretlenmiştir; fakat yorumlanması güç olan ADIL (PRO) çalışmamızda tercih ettiğimiz bir gösterme biçimidir.

a. *Pirĭn şkul pısık.*

Pir-İD şkul pısık.

“Bizim okul büyük.”

b. *şın vĭl.*

“İnsandır/insan o.”

c. *Esĭ un çuh hĭv ta şap-ŝamrĭk hirççĭ ĭntĭ.*

Esĭ un çuh hĭv ta şap-ŝamrĭk hir-GGZ-Ø

“O zaman sen kendin de çok genç bir kızdın” (Ersoy, 2010:155).

d. *Ançah ta ku sovet samolyeçĭ pulnĭ.*

Ançah ta ku sovet samolyeç-3.TKLLK pul-ÖGZ-Ø

“Fakat bu Sovyet uçağıymış.” (Ersoy, 2010:159).

Türkiye Türkçesinde ise ad bildirmesinde, özne düşürülür. “*Ben yorgunum.*” ya da “*yorgunum.*” cümlelerinin ikisi de kullanılabilir (Göksel ve Kerslake, 2005: 116). Türkiye Türkçesinde öbeklerde adıl, uyum öbeklerinde değişkenlik gösterir. Aşağıdaki iki örnekte de adıl yazılmasa da baş tam yönetimi sağladığı için özne düşürülebilir. Çuvaş Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki gibi bir dizim özelliği görülmektedir.

[*Onun önünde*] *beş kişi vardı.*

Ayşe [Adıl; anahtarım] nerede? (Göksel ve Kerslake, 2005: 221, 243).

İnenmesen Lisukran [Adıl; hĭyĭnçen] ıytĭr-terĭ Maruk.

İnen-ŞartOlumsuzuz-Şahıs -Ø Lisuk-AyrılmaD. hĭy-3.TKLLK İYE.

“İnanmıyorsan Lisuk’a kendisine sorsun dedi Maruk.”

[*Man allĭmsem*] *arŝĭn ĭŝĭnçe hĭtnĭ.*

[Man al-1.TKLLK İYE-ÇL.] arŝĭn ĭŝ-İYE-ADIL-N-BD hĭt-ÖGZ.- Şahıs-Ø

“Benim ellerim erkek işinde güçlenmiş.”

Görüldüğü üzere örneklerde uyum, tam yönetme özelliği gösteriyor. Bu da Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde uyum biçim birimlerinin güçlü olduğunu göstermektedir. Adıl düşüren bu iki dildeki boş-özne yeri bir boş kategoridir; fakat

taşınımla meydana gelen bir diğer boş kategori İz'den (trace) farklıdır (Cook ve Newson, 1997: 58). İzler de adılar (pro) da yönetilebilirler; fakat yönetmedeki sınırlılıklar dillere göre farklılıklar gösterebilir. Adıl düşüren dillerde uyum, sözlüksel bir unsur gibi davranır. Yani çekimin (inflection) uyum kısmı sözlüksel özellikler taşır (Cook ve Newson, 1997: 60). Dil bilgisel anlam ve sözlüksel anlam arasında bir ayrım yapılmamıştır.

Dil bilgisinin bir diğer görünüşü olan taşınımda ne-ifadelerinde de değiştiren çeşitliliği görülür. Bu değiştiren ilke şöyledir:

(a) *Bir dil ne-taşınıma izin verebilir.*

(b) *Bir dil ne-taşınıma izin vermeyebilir* (Radford, 2004: 18).

Türkiye Türkçesinde, ne-ifadelerinin basit cümlelerde ve birleşik cümlelerde farklı dizimsel özellikleri görülebilmektedir: Türkiye Türkçesinde ne-soru sözcüklerinin soru cümleleri oluşturmak için yüzey yapıda zorunlu bir harekete gereksinim duymadıkları kabul edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi, ne-soru sözcüklerinin dizim özelliğinden dolayı *yer koruyan dil* (in-situ) olarak adlandırılır (Özsoy, 1996; Uzun, 2000). Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde soru ifadeleri şöyledir:

<i>Türkiye Türkçesinde soru-ifadeleri</i>	<i>Çuvaş Türkçesi soru-ifadeleri</i>
<i>kim</i>	<i>kam</i>
<i>ne</i>	<i>mñ</i>
<i>hangi</i>	<i>mñle</i> “nasıl, hangi” <i>hiş</i> “hangi”
<i>Nere-</i>	<i>išta</i>
<i>ne zaman</i>	<i>hişan</i>
<i>kaç</i> “kaç tane”, “ne zaman”	<i>mişe</i> “kaç”
<i>ne kadar</i>	<i>mñ çuhlĭ</i> “ne kadar”

<i>nasıl</i>	<i>mñle, yeple “nasıl”</i>
<i>niye, niçin neden</i>	<i>mñşññ “neden, niçin”</i>

1.3.1. Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde Soru-ifadeleri

Türkiye Türkçesinde soru-ifadelerinin cümle türlerine göre farklı davrandıkları görülmektedir. Türkiye Türkçesi zorunlu olarak ne-ifadelerini taşımadığı için soru ifadelerinin yeri eylem öncesidir ya da yerinde olarak kullanılır.

a. *Kim Ali-yi görmüş?*

Ali-yi kim gör-müş?

b. *Kim-i Ali gör-müş?*

**Ali-yi gör-müş kim?*

Bu örneklerde görüldüğü üzere soru sözü başa, belirleyici yerine taşınabilmektedir. Bu cümleler basit cümlelerdir. Basit cümlelerin aksine birleşik cümlelerde soru sözcüklerinin başa taşınamayacağı iddiası bulunmaktadır. Bunun üzerine yapılmış bir anket sonucunda araştırmacı basit cümlelerde ne-ifadelerinin başa taşınabildiğini elde edilen sayısal verilere göre deneklerin büyük çoğunluğunun cümleleri soru belirten cümleler olarak algıladığını ispatlamıştır (Akal, 2013: 112). Örnekler aşağıdaki gibidir.

a. *Ne zaman/Neden/Kiminle Ayşe Ali'nin gelmesini/geldiğini söyledi.*

b. *Neyi Ayşe Ali'nin yapmasını/yaptığını söyledi.* (Akal, 2013: 112)

Çuvaş Türkçesinde soru sözcüklerinde de Türkiye Türkçesinininkine benzer bir durum söz konusudur. Fakat aşağıdaki örnekleri incelediğimizde bu soru sözcüklerinin kullanımı ve dizim özelliklerinin Türkiye Türkçesi ile birebir örtüşmediği görülmektedir. (i) ve (h), (j) örneklerinde soru ifadeleri birer soru değil, Hint-Avrupa dillerindeki ilgi cümlecikleri gibidir. Bu benzerliği Yılmaz (2017) *Interrogatives in Chuvash* makalesinde, Andreyev (1975: 29) de *Çuvaş Sintaksisñ İyтіvsem”* çalışmasında vurgulamıştır.

a. *Kam ayıplı?*

“Kim suçlu?”

b. *Tumlanma kam yuratmast'?*

Tumlanma kam yura-ŞGZO-Ø.

“Giyinmeyi kim sevmiyor?”

c. *Yeple sana manĭp-şi?*

Yeple san-(B-YD) man-GZ-1.TKLLK.

“Nasıl seni unutacağım ki?”

d. *Mĭnşĭn manĭn kĭmĭla tumarĭn-şi atteşĭm?*

“Neden benim moralimi düzeltmedin ki babacım?”

Mĭnşĭn man-İD kĭmĭl-(B-YD) tu-GGZO-3.TKLLK atte-1.TKLLK İYE (Yılmaz, 2017: 929 b, c örnekleri)

e. *Kam açi pulatĭn vara?—Man anne Nina yatlı.*

“Kimin çocuğusun acaba?/Benim annemin Nina adı.”

f. *Kam urhamahĭşi vĭl?Kam urhamah-3. TKLLK İYE vĭl?*

“Kimin argımak atı o?”

g. —*Kam murĭkunta? Iyhĭ tĭlĭşĭpe kĭşkĭrsa yaçĭ amĭşĭ.*

Kimin şeytanı burada?!—uykulu bir şekilde bağırıp durdu annesi.

Buraya kadar olan örneklerde soru ifadelerinin yerinin başta ve eylem öncesinde yer aldığını gördük. Aşağıdaki örneklerde ise soru ifadelerinin dil bilgiselleşmeye başladığı görülmektedir. (h)'de *İsta* “nerede, nereye” soru sözü ortaç öbeğinin başında bulunan soru ifadesi *Ruslar ile Çuvaşların birlikte yaşadıkları* öbeğine uzam özelliği vermektedir ve herhangi bir soru bulunmamaktadır. Burada yan cümlelerin özelliği Rusça ve İngilizcedeki ilgi cümleciklerinde olduğu gibi zaman çekimi özelliği taşıyan bir yükleme sahip değildir; fakat bağımlıdır. (i)'nin örneklerinden (a), h'den farklıdır (j) ile de aynıdır; çünkü yan cümleleri zaman özelliği olan bitimli yan cümlelerdir. İ. A. Andreyev'in (1975) cümle türlerini tespit ettiği bölümden alınan aşağıdaki örneklerde (i)'nin (b) ve (c) maddeleri, (a)'daki bağımlılığı göstermektedir. Bu örnekte tıpkı bir ilgi cümlesinde görülen *bağımlı bağlaç* (pĭhĭnullĭ soyuz, relative clause) özelliği görülmektedir. (j)'de soru ifadesinin yeri iki cümleyi bağladığını göstermek üzere tam

da bağlaç yerinde bulunur. Neticede görülüyor ki ilgi cümleceği oluşmasını sağlayan bu soru ifadeleri de tıpkı soru anlamında kullanılan cümlelerdeki gibi yeri belli değildir.

İştá vir işpa hutış purınakan şıvaşsem vir iş pulaşşın, tutarpa hutış purınakansem tutara tuhasşın tırışaşı.

“Rus’la birlikte yaşayan Çuvaşlar Rus olmak için Tatar’la birlikte yaşayanlar Tatar çıkmak için çabalıyorlar.”

Kam tırışsa işlet, ina kirek mınle iş te parınat (Andreyev, 1975: 29).

“Çalışıp çabalayana, ona başka iş yine veriyor.”

i. İşlekene kirek mınle iş te parınat.

“Çalışana herhangi bir iş yine veriyor.”

j. Tırışsa işlekene kirek mınle iş te parınat.

“Çalışıp çabalayana, herhangi bir iş yine veriyor.”

k. Uttaram urasem işta ilse kaynı şire.

“Yürüteyim ayaklarımı alıp götürdüğü yere”

Durum yükleme, dile özgü özelliklerin görüldüğü bir diğer deyiştirgendir. Diller farklı deyiştirgenlere ve farklı durum yüklenme şartlarına sahiptirler. Bazı diller, durum yükleyicilerin ad öbeğine yakın olmasını gerektirir (Chomsky, 1982: 49). İngilizcede eylemin durum yüklediği ad, eylemin hemen bitişiğinde bulunması gerekirken Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde böyle bir durum söz konusu değildir. Bu dizimsel bağımlılığın şartı şöyledir: (krş. TTü. Ona hediye aldım./ İng. I mentioned her about him.

Yandaşlık Deyiştirgeni/Şartı (Case Adjacency Parameter/Condition)

(a) Bir başın ad öbeğine yapısal durum yükleyebilmesi için baş ile AÖ’nün yandaş olması yani aralarına başka bir ögenin girmemesi gerekir.

(b) Bir başın ad öbeğine yapısal durum yükleyebilmesi için baş ile AÖ’nün yandaş olması gerekmez, yani aralarına başka bir unsurun girmesine izin verilir (Uzun 2000: 202)

Bu deyiştirgene göre Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi (b) ilkesine uygundur.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere değiştirgenlerin çeşitliliği evrensel ilkeler, diller karşılaştırıldığında kurulabilen özellikler olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümde ele aldığımız değiştirgenlere baktığımızda bunların hepsinin işlevsel kategoriler olduğu görülmektedir. Nitekim Quhalla (1991: 14) da işlevsel kategorilerin değiştirgenlerin çeşitliliğini göstereceğini ileri sürmektedir. Çünkü sözlüksel kategoriler evrensel ve daha geneldir (Cook ve Newson, 1997: 186). Bu kavram da *işlevsel değiştirgen varsayımı (functional parametrization hypothesis)* olarak bilinmektedir.

Bu varsayımına göre sadece işlevsel kategorilerin sayısı, şahıs vb. gibi dil bilgisel özellikleri vardır ve işlevsel kategorilerin değiştirgenleri vardır (Cook ve Newson, 1997: 347). Çekim öbeği, zaman öbeği, uyum öbeği ya da yardımcı eylem öbeği işlevsel kategorilerdendir. Türkiye Türkçesinde çekim (inflection) uyum biçim birimlerinden dolayı tam yönetendir. İngilizcede ise çekim özneyi tam yönetemez. Çuvaş Türkçesinde bazı çekimlerde İngilizcedeki gibi bir özellik söz konusudur. ÖGZ, şart çekiminin 1 ve 2. tipi, İstek çekiminin 2, 3 ve 4. tipi gereklilik çekiminin 1, 2 ve 3. tip biçim birimleri uyum biçim birimlerini taşımadığından zayıf bir yönetme özelliği taşırlar. Fakat GGZ, Emir, GZ, ŞGZ çekimlerinde Türkiye Türkçesidekine benzer bir özellik göstermektedir. Örneğin, gösterimseller, Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde sözlüksel iken İngilizce de işlevsel kategorilerdir. Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde ad eylem *{-mA}* biçim birimi ile karşılanırken İngilizcede ad eylem *to* sözlüksel varlığı ile karşılanmaktadır.

Tematik rolleri daha iyi anlamak için ST düzeyinde üyelerin dağılımı nasıl olduğuna *Durum Kuramı (Case Theory)* ile açıklama getirebiliriz. Çuvaş Türkçesinde durum, zengin bir kategoridir. Burada anlatacağımız durum kuramı üyelerin aldığı eklerle sınırlıdır. Bu kuramda durum işlevlerinin ST’de nasıl temsil edildiklerinin bilgisi verilmektedir.

Standart Durum Kuramı’nda görünür bir durum biçim bilgisi vardır. Bu ya çekimle ya da işlevsel sözcüklerle sağlanır. Buna rağmen soyut durum da (abstract case)³⁶, bulunmaktadır. *Soyut/Durum*’da açık bir biçim birim yoktur. Durum biçim-ses

³⁶ *Durum* büyük harfle yazıldığında soyut olduğuna işaret eder.

bilimsel olarak gerçekleşmemiştir (İmer, vd., 2013: 232). Bu varsayıma göre her ad, soyut bir durum içerir. Sessel olarak gerçekleşmiş (boş olmayan) her ad öbeği bir durum yüklenmelidir. Buna da *Durum Filtresi/Süzgeci* (Case Filter) denilmektedir. Chomsky bunu 1981 yılında önermiştir. *Durum yüklemesi/belirlemesi* biçimsel olarak gerçekleşmesine göre *soyut durum* (abstract case) ve *biçim bilimsel durum* (morphological case) olarak ikiye ayrılmaktadır. Durumlar, belirlenme düzlemlerine göre ise *yapısal* (structural) ve *içsel* (inherent case) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yapısal durum, yapısal yerlerle ilgilidir; içsel/sözlüksel durum da tematik rollerle ilgilidir. İçsel durum, Üretici Dil Bilgisi'nde bir eylemin iç ögesi olan ad öbeğine yüklenen $\{+(y)I\}$ dışındaki durumdur. Türkiye Türkçesinde içsel durum biçim bilimsel olarak nesnelere üzerine $\{+(y)A\}$, $\{+DAn\}$, $\{+(y)la\}$ ile gerçekleşir (İmer, vd., 2013: 232). Yapısal Durum, belirleyici-asıl unsur (specifier-head) ilişkisidir. Özne ve eylem (specifier-V) ilişkisini gösterir. Chomsky'e göre (1993) zaman (tense) ve eylem hakiki durum özelliklerine sahiptirler. Bunlar yalın durum ve belirtme-yönelme durumudur. Baş çekimli bir eylem ise ad yalıdır; baş eylem ise ad belirtme-yönelme durumundadır.³⁷ Hoekstra (1984) ve Tungseth (2003) yönelme durumunun da eylemin kurucusu olduğunu iddia etmektedir (Kuram, 2006: 16).

Türkiye Türkçesinde *yalın durum*, *ilgi durumu* ve *belirtme*, yapısal durumdur. Bunlardan belirtme durumu ve ilgi durumu hem somut hem de soyut/ sıfır biçim birim olarak bulunabilmektedirler (Kornfilt, 1994: 52). İçsel durumda durumların yüklendiği üyeler edilgenlik durumlarında durum işaretlerini (case marking) koruyabilirler; yapısal durumda ise üyeler farklı durumlar alırlar ve yerleri değişir. İçsel durum ve tematik roller arasında her zaman birebir ilişki içinde olmayabilir. Yönelme, her zaman *hedef* (goal) tematik rolünü karşılamayabilir ve bazen *neden* (causes) tematik rolünü de üstlenebilir.³⁸

- a. *Bir adam size saldırdı.*
- b. *Size (bir adam tarafından) saldırıldı.*
- c. *Polis sizi yakaladı.*
- d. *Siz (+i/+in) (polis tarafından) yakalandınız.*

³⁷ <http://www2.hawaii.edu/~yotsuka/pubs/Ch4.pdf> (12.03.2014)

³⁸ <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/003577/bookpart.pdf> (18.06.2014) örnekler bu kaynaktan verilmiştir. (31.s)

e. *Polis +in siz (+i) yakalaması*

f. *Siz (+i/+in) (polis tarafından) yakalanmanız.*

(a) ve (b) örneklerinde cümle edilgendir ve *size* tematik rol olarak *hedef* rolündedir; (c) ve (d) gibi edilgen cümlelerde ise belirtme durumu yapısal durum olduğu için durum işareti de değişmiştir. (e)'deki nesne (f)'de özne yerine yükselmiştir. Özne yerine yükselmenin görülmesi ilgi durumunun yapısal bir durum olduğunun ispatıdır. İlgi durumlu söz, yer olarak öndedir *arının Cem-i feci sokması* örneğinde olduğu gibi belirlidir, *Cemi feci arı sokması* örneğinde ise özne *arı*'nın yeri değişmez ve belirsizdir.³⁹

Eylemde, eylem adı olan cümlelerde içe yerleştirilen cümlenin nesnesi belirtme durumdaysa bu asıl cümlenin eylemi tarafından yüklenir (assignment). Buna kural-dışı durum belirleme (exceptional case marking) denilir. Eğer içe yerleştirilen cümlede özne ve yüklem uymadığında [*senin_i bize [İz_i gelmiş] gibi görünmen*] örneğinde *gel-*yüklemine özne yükselebilir ve asıl cümlenin (matrix) öznesi olur. *Ali [beni Sivas'a gitti] sanıyor* da asıl cümlenin eylemi *san-* büyükçül yansımayı aşarak içe yerleşmiş cümlenin öznesine, belirtme durumu yüklemiştir (İmer vd., 2013: 186). Yönelme, bulunma, ayrılma durumlarında içe yerleştirilen cümlede, eylem ve bu durumların bulunduğu cümlelerde uyum görülmez (phonologically null agreement). Baş olan eylemler genelde 3.şahıs olurlar.⁴⁰ Sıfatlar da nesnelere durum atayabilir. Örneği, *Sana layık olan kişi*, gibi.⁴¹

1.5. Yetinmeci Program (Minimalist Program)

Chomsky'nin 1995'ten önceki görüşlerinde doğuştan getirilen bir dil bilgisi, evrensel bir dil bilgisi vardı ve bu görüşte yapıların temsili üzerinde duruluyordu. YP'de ise Chomsky, doğuştan getirilen özellikler ilkesini bir kenara bırakmış ve türetilen yapılardan bahsetmiştir (Suzuki, 2007: 13).

YP'de *türetme* (derivation) ekonomik bazı şartlarla sınırlandırılmıştır. Yerel ilişkilerle, basit yapılarla ilişkileri ifade yolu tutulmuştur. Gereksiz aşamalar ve

³⁹ <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/003577/bookpart.pdf> (18.06.2014) (36.s)

⁴⁰ <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/003577/bookpart.pdf> (18.06.2014) (35.s)

<http://www2.hawaii.edu/~yotsuka/pubs/Ch4.pdf> (89.s)

⁴¹ <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/003577/bookpart.pdf> (18.06.2014) (38.s)

sembollerden kaçılmıştır. Bu özellikler doğrultusunda da üretici söz diziminde farklı bir sistem ortaya çıkmıştır.

Chomsky'nin 1993'te sunduğu ve 1994 ve 1995'te geliştirdiği Yetinmeci Program, Hornstein, Nunes ve Grohmann'a (2004: 17) göre YB'nin başlangıç noktası olarak görülür. Bunun nedeni iki yönlüdür. Birincisi, YB, çok ilginç bir kuramsal yapı ve geniş deneysel kapsama sahip, çok başarılı bir dil bilgisi kuramıdır. YB'deki özellikler, ekonomik kuralların neler üzerinde durması gerektiğini belirlemiştir. Cook ve Newson' a göre (1997: 312) ise YP'deki yeniliklerin çoğu, YB kavramından değil, İD'nin önerdiği ilkelerin geliştirilmesiyle oluşturulmuş bir şeklidir. Bu tam bir U dönüşü değil, ilerlemedir.

Bu yaklaşımın Chomsky'nin vurguladığı gibi sadece bir program, bir teori değil, de bir araştırma modu olduğunu belirtmek gerekir. Ona göre araştırmalar YP'de yapılmalıdır; çünkü bu araştırmalar açık uçludur ve olgunlaşması uzun zaman alabilir. Araştırmacıların yetinmeciliğin ön gördüğü kılavuz ilkelerden somut ilkelere gidilirken yaratıcılıklar doğru veya yanlış olarak değerlendirilemez, bu nedenle programlara itiraz edilmez veya yalan denilemez; ancak alana yeni bakış açısı kazandırır. (Boeckx, 2006: 6). Yani bir program Chomsky'nin (2000) belirttiği gibi belirli bir kuramın gelişiminde kılavuzluk eden araştırma hedeflerinin bir bölümünü özetler. Bu yüzden ekonomik sorular vardır; fakat ekonomik cevaplar yoktur (Boeckx, 2006: 84).

Chomsky'nin Howard Lasnik ile yazdığı *The Theory of Principles and Parameters* makalesi, *Some Notes on Economy of Derivation and Representation* makalesi, *A Minimalist Program For Linguistic Theory, Categories and Transformations* makalelerinde bir dil bilim kuramı için yetinmeci bir programa yol açan türetme, temsiller, ekonomi kavramlarını işlenmiştir.

Chomsky'nin (1995)'te önerdiği bu program ile İDK'da kabul edilenler, Genişletilmiş Standart Kuram'ın temel fikirleri de dâhil olmak üzere, bunları takip edenler de kaldırılır: Derin yapı, yüzey yapı, yönetme, yansıtma ilkesi, tematik-ölçüt ve derin ve yüzey yapıda uygulanan diğer şartlar; boş kategori ilkesi, Aşamalı-X' Kuramı, α -Taşınımı, bölünmüş ÇÖ varsayımı ve diğerleri. Hepsi kavramsal olarak gereksiz ve deneysel olarak yetersiz türetmeler veya temsiller olarak atılır (Chomsky, 1995: 375).

Bu programda yerellik koşulları ve iyi biçimlendirilmiş filtrelerle ilgili olan maddi ekonomi (yani En Kısa Taşınım) ile daha az kural tercih edilmektedir ve birincil

ilişkiler önemlidir (Hornstein vd., 2004:7). Şimdi, her bir türetme adımında, kaldırılan ilkelerin kavramların, YP’de nasıl değiştiğini görelim:

YB’de derin yapı söz dizimsel türetmede başlangıç noktası iken derin yapıdan dallanma ve dönüşüm bileşenleri gibi ilişkiler saf dışı bırakılmıştır. Sadece, genelleştirilmiş dönüşümler (merge) muhtemelen *tekli dönüşümlerle* (singularly transformations, Move α) birleştirilebilir (Epstein, vd., 1998: 268). Yani daha karmaşık olandan daha basit olana doğru bir ilişki türü üzerinde düşünülmüştür. YP’de seçim alanından (numeration) seçilen söz ile oluşturulan yapıda *türetme, seçme ve birleştirme* (merge) ile devam eder (Zwart, 1998: 217). Sözler, seçim alanından (numeration) seçilir ve sayısal sistemin iki bileşeni olan *anlam ve ses* sayısal sistemden kopan *dağıtım* (spell out) olarak türetilir (Zwart, 1998: 215). *Dağıtım* (spellout), *mantıksal tasarımdan* (logical form) *türeme, seçim alanından* (numeration) *dağıtıma* (spell out) kadar olan türetmenin bir devamıdır (Zwart, 1998: 215).

YB’deki her başın yansıyarak bir öbek oluşturduğu Aşamalı-X Kuramı yerine, YP’de *Güçlü İç Merkezli Yansıma* (Strong Endocentricity Projection) ilkesi önerilmiştir (Hornstein, vd., 2004:192).

Bir Y başının birincil kurucusu X ise orada yerel bir dil bilgisel ilişki kurulur. Bu kısa mesafeli ilişkiler belirleyici-baş, niteleme, tütleme ilişkileri kurar. YB’deki ara ve büyükçül yansımaların yerine tematik ilişkileri belirleyen bir belirleyici-baş yapısı ile adlanmanın (labelling) gereksizliği (Hornstein, vd., 2004: 196) ortaya koyulmuştur. Yetinmecî Program’ın başlarında kurucularla eşleşen *öbek adları* (labels) varken programın daha sonraki aşamalarında bu tanımlayıcılarla (labels) eşleşen kurucular olmamıştır (Bowers, 2001: 11). Chomsky *öbek adlarının* (labels) kaldırılmasını istemiştir; fakat Horstein, programdaki *sayaç* (numeration) işleminin yapılabilmesi için *adlanmaların* (labels) olması gerektiğini, adlanmaların (a) veya (b)’nin eş değerli (equivalence) olup olmadığını kontrolünü yaptığını düşünmektedir.⁴² Aslında yalın öbek yapısı ile ya da sözlükten seçme işlemi ile seçtiğimiz sözleri adlandırabiliriz. Dizimdeki özellik kontrolü zaten seçilen sözün türünü bize verebilir. Horstein’in bu görüşüne burada katılmıyoruz.

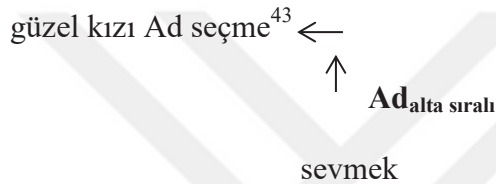
⁴²Norbert Hornstein, <http://www.facultyoflanguage.blogspot.com.tr/2014/07/comments-on-lecture-3-finale.html> (20.07.2014)

Aşağıdaki Türkiye Türkçesinden verdiğimiz örnekte bir eylem öbeği ve bir ad öbeği bulunmaktadır. Oklar birleşmenin yönüne göre yatay ve dikey ilişkilerle gösterilmiştir. Yetinmeci Program’da seçme, alta sıralama, niteleme, uyum, temel söz dizimsel ilişkilerdir. Bu ilişkiler *çizgisel dizim ile ilgili ilişkiler* (linear ordering) değildirlir (Bowers 2001:58).

Söz dizimsel ilişkiler dizim ağacı, “paranteze alma” yönteminden başka ilişkili olduğunu gösteren ok (\rightarrow) işareti ile de gösterilebilir (Bowers, 2001: 45).

Seçme alanı: {sev₋₀, kız₀, güzel₀}

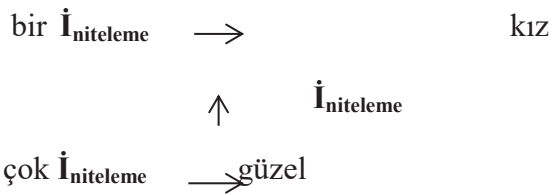
[EÖ [AÖ güzel kız₁]+ (birleşme) sev-]]

Şekil 1.5.1: Birleşme işlemi EÖ

Seçme alanı: {çok₁ güzel₀ bir₀ kız₀}

[SÖ çok [AÖ güzel bir kız]]

Şekil 1.5.2.: Birleşme İşlemi SÖ

SÖ’de bir ve kızın birleşimi seçim alanına girmeden önce gerçekleşmektedir ve bu da Uzanım/Kaplam Şartıyla (Extension Condition) açıklanmaktadır. *[bir kız]* öbeği türetmeye öbek olarak girmektedir.

YB’de türetilen öbek, ses bilimsel yorumlama için ses bilimsel tasarım ve anlamsal yorumlama için mantıksal tasarıma kopyalanır. Yüzey yapı, yönetme ilişkisi

⁴³ İlişki_{seçme} =Seçme İlişkisi

ile durum yüklenilen yerdir, ayrıca boş kategoriler belirlenir, izler işaretlenir, bağlama kuralları ve alttaşlık durumu belirlenir (Hornstein vd., 2004: 25).

YP’de söz dizimine girecek olan unsur sayısı ve şahıs açısından değerli (+valued) olarak dizimde yer alırlar; fakat durum özellikleri değersizdir (-valued)⁴⁴ Bitimli zaman öbeklerinde zaman özellikleri türetime girer, fakat şahıs ve sayı durum özellikleri özne ile yani *hedef* (goal) ile kontrol edildiğinde *değer* kazanır (Radford, 2006: 183). Chomsky 1998’de *değerli* ve *değersiz* olanı yorumlanabilirlik üzerine kurmuştur ve anlam bilimsel içeriği olanlar değerli kabul edilmiştir (Radford, 2006: 184). Örneğin Türkçede eylemler kişi yönünden yorumlanamaz özelliğe sahiptirler ve bir şekilde bu yorumlanamazlığın silinmesi gerekir (eylem üzerindeki uyumun anlamsal bir öneminin olmadığı varsayılıyor). Yorumlanamaz bir özelliği, türetimden kaldırmanın ve böylece türetimi kurtarmanın tek yolu ona *değer* atamaktır. Örneğin eylem uyumu için öznenin kişi değeri atanır ve böylece yorumlanamaz olan özelliğe bir değer atanmış olur. Bu yorumlanamazlığı ortadan kaldırır.

Bu durum, Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde aynı şekilde görülmemektedir. Çünkü çekimli dillerde zaman öbeklerinde şahıs ve sayı özellikleri bulunmaktadır. Çuvaş Türkçesinde ÖGZ ve bazı kip eklerinde şahıs ile zaman öbeğinin eşleşmesi ya da YP’ye göre *kontrolcünün* (probe), *hedefi* (goal) kontrol etmesi (checking) ile ancak zaman öbeği değerli hale gelebilmektedir. Sonuçta, *yorumlanma* kavramının anlamından yola çıkarak eylemlerde *zaman*, *kip* ve *görünüştün*; ad soylularda *şahıs cins ve sayının* yorumlanabilir özellikler taşıdığını ve durumun yorumlanamaz bir özellik olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Radford, 2006: 185).

Değerlilik ve değersizlik kavramlarını Türkiye Türkçesinden EÖ ve AÖ örneği ile şöyle anlatabiliriz:

[EÖ O_{3.tklk-sayı- şahıs, değersiz sayı, değersiz durum}] [AÖ güzel kız]⁺ sev- değersiz zaman, -değersiz şahıs]]

Örnekte görüldüğü üzere dil bilimsel özellikler de yorumlanabilir yorumlanamaz olarak ayrılabilir. YP’ye göre türetmeye yorumlanamayan özellikler dâhil

⁴⁴ 3. teklik ve çokluk şahısta sayı özelliği hem çoğul hem tekil içerikte olduğu için hem Türkiye Türkçesi hem de Çuvaş Türkçesinde değersiz olarak kabul edileceklerdir.

olamazlar ve silinirler. Buna da *İçerme Şartı (Inclusiveness Condition)* denir (Hornstein, vd., 2005: 67). YP’de silinme özelliğinin kuralı şudur:

Yorumlanamayan özellikler silinirler ve sonrasında söz dizimsel ve anlam bilimsel birleşimde *görünmez (invisible)* olurlar (Fakat ses bilimsel tasarımda görülebilir). Söz diziminde bir özellik *görünmez (invisible)* ise o pasif duruma getirilir yani silinir (Radford, 2006: 186).

YP’de birleşme öncesi seçim alanında dil bilgisel değerler alınarak birleşmeye hazır hale gelir. Bu önceden hazırlanma durumuna *erkencilik ilkesi* denilmektedir (Radford, 2006: 187). Böylelikle silinecek ve değerli olan dağıtım safhasına gelebilir. Daha önce de dediğimiz gibi dil bilgisel özellikler dillerdeki değiştirgenlerin varlığına işaret olduğu için silinme ve değerlilik kavramları da farklı özellikler sergileyebilirler. Bu durum tıpkı 3. teklik şahıs ve 3. çokluk şahısın kullanımında çokluk biçimi yorumlanamadığında silinmesi gibi ya da tam tersinin olması gibidir.

YP ile gelen bir diğer yenilik, YB’deki taşınımın, silinen özellikleri tetiklemeyle oluştuğu yönündeki varsayımdır. *Taşınım, kopyalama ve silme işlemleri* olarak ekonomikleştirilmiştir. Taşınım, *son çare şartı (last resort condition)* açısından değerlendirildiğinde, her işlemin dil bilgisel bir amacı olması gerekir. Taşınım konusu şu şekilde açıklanmaktadır:

Bir taşınım işlemi yalnızca [-yorumlanabilir] biçimsel özelliklerin ortadan kaldırılmasına izin verildiğinde yetkilendirilebilir.

YB’nin varsayımına göre taşınım sonrası eş dizinlenen izler (trace), YP’ye göre *kopya (copy)* olarak değiştirilmiştir. Kopyalanan genel olarak ses bilimsel bileşimde silinir (Hornstein, vd., 2005: 248). Yani, *kopyalama-silme*, taşınan öğelerin izlerini ST’de görünmez yapan ancak onları MT’de görünür kılan bir işlemdir, *özellik-silme (feature deletion)* ise yorumlanmayan dil bilgisel özelliklerin MT’de görünmez olmasını sağlayan işlemdir. Onları ST bileşeninde görünür halde bırakır (Radford, 2004: 290).

Seçim alanı: $\{Bu_0 \text{ çocuk}_0 \text{ top}_0 \text{ at}_0\}$

[eÖ [o adam {3. tklk ş.,tekil, yorumsuz durum}]+[top ~~at~~ {3. tklk ş.,tekil, AKK-Durumu}]] at

+e {3. tklk ş.,tekil, Güçlü} e’]

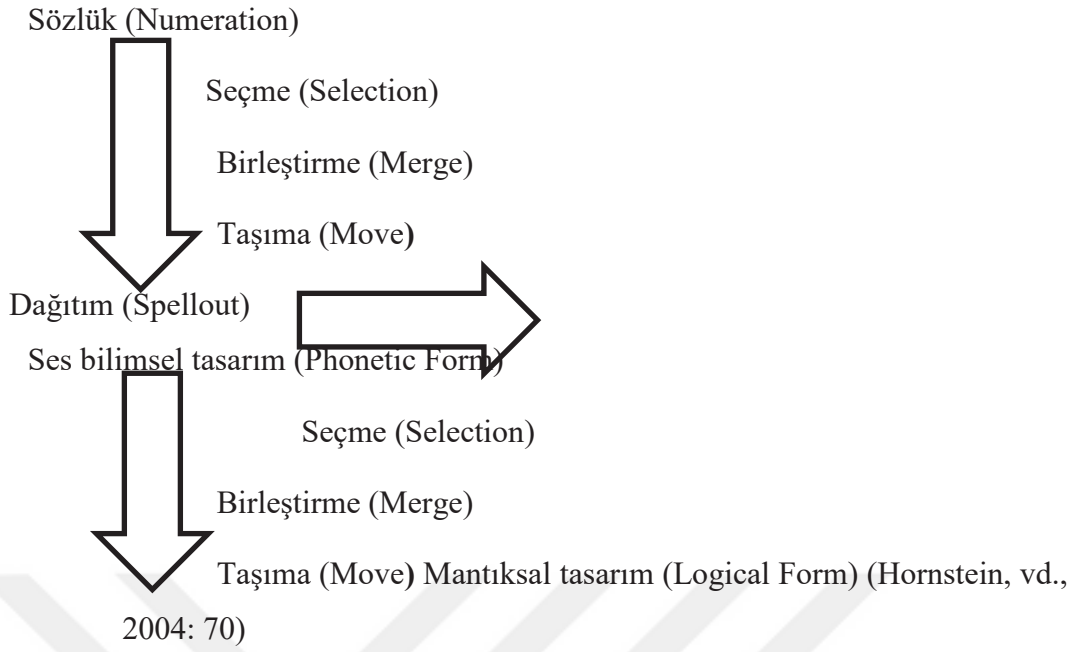
Bu örnekte türetim, seçim alanındaki yorumlanamayan dil bilgisel özelliklerden ve sözlüksel varlıklardan dolayı gerçekleşmemiştir.

YP'de YB'nin çekim, uyum gibi zaman yönetimi ve durum yükleme ile oluşan temsili kategorileri atılmış ve yerine yorumlanabilir bir Zaman kategorisi getirilmiştir. Burada bir XP oluşturabilmek için bir belirleyiciye ihtiyaç vardır. Zaman kategorisi, GYİ özelliklerini taşır (Radford, 2004: 450). Dil bilgisel özellikler, güçlü ve zayıf özellikler olarak varsayılır ve dağıtımdan önce ya da sonra açık (overt) ya da kapalı (covert) özellik kontrolü ile belirlenir (Hornstein, vd., 2005: 36). Güçlü özellikler kontrol edilebilir. Kontrol edilemeyenler de türetimin devam etmesine engel olur. Bu yüzden açık bir taşınım (overt movement) dağıtım aşamasından önce gerçekleşir. Kapalı bir taşınım (covert movement) ise dağıtımdan sonra gerçekleşir (Hornstein, vd., 2005: 43).

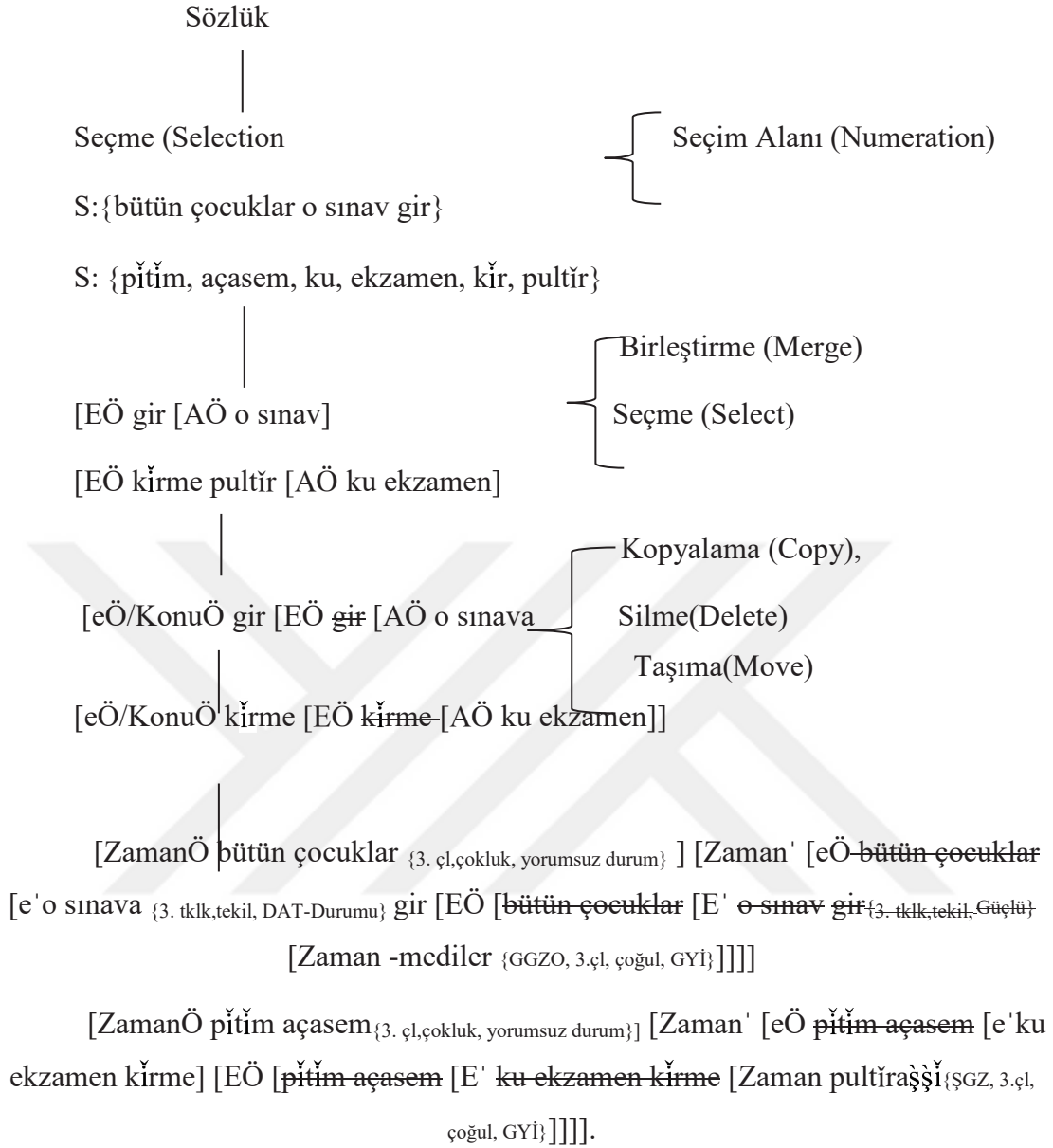
- a. [ZamanÖ bütün çocuklar [eÖ bütün çocuklar {3. çklk ş.,çokluk, yorumsuz durum}] [e'o sinava {3. tkk ş.,tekil, DAT-Durumu} gir {3. tkk ş.,tekil, Güçlü} [EÖ [bütün çocuklar [E' e sinav gir {3. tkk ş.,tekil, Güçlü} [Zaman girmediler {GGZO, 3.tkk, tekil, GYİ'ye uymuyor}]]]]
- b. [ZamanÖ bütün çocuklar {3. çklk ş.,çokluk, yorumsuz durum}] [Zaman' [eÖ bütün çocuklar [e'o sinava {3. tkk ş.,tekil, DAT-Durumu} gir [EÖ [bütün çocuklar [E' e sinav gir {3. tkk ş.,tekil, Güçlü} [Zaman girmediler {GGZO, 3.çklk, çoğul, GYİ}]]]]]
-

(a) ve (b) örneklerinde görüldüğü üzere (a)'da belirleyici (specifier) yerine yükselmeyen/kopyalanamayan eÖ'nün içinde kalan özne, ZÖ'nün belirleyici yerinden silinmiştir; (b)'de ise GYİ özelliklerinden dolayı cümlenin belirleyici yerine özne kopyalanmıştır.

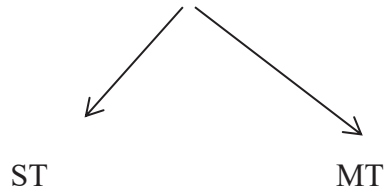
YB'yi YP'den ayıran bir diğer özellik YB'deki yüzey yapının, yerini dağıtım (spellout) ile değiştirmiş olmasıdır. Fakat dağıtım da yüzey yapının işlevi gibi bir işlevi bulunmaktadır. Bu aşama yüzey yapı gibi MT ve ST olarak bileşenlerine ayrılır. Farkı ise bu yüzey yapı gibi bir temsili düzey değildir (Boeckes, 2006: 80). Derin yapı ve yüzey yapı birleşme (merge) işlemi çatısında toplanmıştır. Dağıtım aşaması şöyle gösterilmektedir:

Şekil 1.5.3: Yetinmecı Program'ın Türetim modeli

Dağıtım (Spellout)

Bütün çocuklar bu sınava girebilirler.

[AÖ_{3. çklk, çokluk, } AÖ_{3. tkk, tekil} E+Z_{ŞGZ, 3. çl çoğul}]

Pıtım açasem ku ekzamene, kırme pultıraşşı.

[AÖ_{3. çklk, çokluk, } AÖ_{3. tkk, tekil} E+Z_{ŞGZ, 3. çl, çoğul}]

Şekil 1.5.4: Yetinmecî Program'ın Türetim Modeline Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Örnek

Örneklerden anlaşıldığı üzere, Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinden alınan bu iki örnek mantıksal tasarımda benzer olduklarını göstermektedir. *Baş-tümleç* ve *belirleyici-baş* ilişkileri bu türetimde yeterlidir. Görüldüğü üzere derin yapı atılmış ve seçme ve birleştirme işlemleri ile birleştirilmiştir. Yüzey yapı, atılmış yerine özellik kontrolü (feature checking), kopyalama, silme işlemleri gelmiştir. Dizimi iki yönlü ele alan dağıtım öncesi *açık söz dizimine* (overt syntax), sonrası da *örtülü söz dizimine* (covert syntax) karşılık gelmektedir (Hornstein, vd., 2004: 67).

YP'nin YB'den bir diğer farkı da Aşamalı-X yapısının Yalın Öbek Yapısı (Bare Phrase Structure) olarak varsayılmaya başlanmasıdır. Yalın Öbek yapısı Yetinmecî Program'ın bir parçası olarak ileri sürülmüştür. Chomsky (1994) Yalın Öbek yapısı kuramının aşama-düzeylerinin (bar-level) ilişkisel özellikler olarak ele alınması gerektiğini iddia etmektedir (Boeckx, 2006: 173). Özellikle bu öbek yapısında şu özelliklerin bulunması gerekir:

Chomsky, bu küçük kısıtlı alandaki *en küçük yansımayı* (*minimal projection, X₀*) seçim alanından seçilen sözlüksel varlık olarak tanımlamaktadır. Ara yansıma (intermediate projection) ise söz dizimsel bir nesnedir ve ne X₀' ne de XP'dir. Büyükçül yansıma da söz dizimsel bir nesnedir, fakat yansıma görülmez (Hornstein, vd., 2005:192).

Bu ilişkisel bakışa göre aşama-düzeyleri atılmalıdır (Boeckx, 2006: 173) ve *Ayşe* gibi yalın bir unsur yansıyabilmelidir.

$$X^0 = \text{Ayşe}$$

Şekil 1.5.5: Yalın Yansıma

Bu örnekte *Ayşe*, hem en küçük hem de büyükçül yansıma olabilmektedir. Ayrıca *Ayşe*, sözlüksel bir varlık olarak dizime girdikten sonra sözlüksel varlık yapının türetilmesi için dağıtımdan önce yer alır ve kategoriye ait düğümlere gerek yoktur.

Sözlüksel varlık seçilip dizime yerleştirilmesi de kısıtlı bir alanda yansıma karşılık gelmektedir.

YB'yi YP'den ayıran bir diğer özellik *yönetme*dir. *Yönetme*, temelde *buyurma* (command) ilişkisinin daha uzamsal bir türüdür. *Yönetme*, baş ve yardımcı unsur arasında Bağlama Kuramı'nda taşınan, asıl unsur olmayan öge ile onun izi (trace) arasındaki ilişkiyi ifade için kullanılan bir terimdir (Zwart, 1998: 217). Ayrıca *yönetme* terimi ilke temelli *yönetme*de anlam bilimsel bir ilişki yöntemi olarak da kullanılmıştır. Tematik rolü yüklemde (Thematic Role assignment), biçimsel olarak durum yüklemde Bağlama 'da *uzamsal yönetme* (local domain), *engel* (barrier) konusunda, düşürülmüş özne (Pro) yapılarının yönetilmeyen (ungoverned) özelliğinde türetme için de hep *yönetme* ilişkisinden bahsedilmiştir. YP'de yönetim ilişkisinin asıl işi olan yardımcı unsur-baş ilişkisi (bu tematik rol vermeyi de kapsar) ekonomikleşerek daha temel/birincil bir ilişki olan kız kardeş ilişkisine dönmüştür (Zwart, 1998: 216).

YB'deki kurucu *buyurma* (c-command) ilişkileri yerine YD'de, en küçük alan (minimal domain) ve *kontrol alanından* (checking domain) bahsedilir. En küçük alan sadece tümleş-baş arasındaki *yönetme* anlamına gelmektedir. Kontrol alanı da belirleyiciler/özne yönetimi için kullanılan bir ilişki türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Zwart, 1998: 217).

Kurucu (constituent) terimi de Chomsky'de (1994, 1995) farklı bir terim ve tanımla karşılanmaya başlanmıştır. Chomsky, biçim dışı bir temsiliyeti olan *kök düğüm* (root node) yerine *parça* (term) terimini önermektedir. Bu *parça* (term) terimi, *öbek* (entire set/tree) anlamında kullanılmaktadır. Şöyle örneklendirmek gerekirse bir K, öbeğinin olduğunu düşünelim.

$K = \{E \text{ sev- } \{Bel. \text{ onu, E sev-}\}$ bu listeleme bir parçaya (term) denktir. Bu bir seçim lanıdır.

K, öbeği iki üyeye (member) sahiptir. Birinci üye *sev-* eylemidir, bu da öbek yapı kurallarında kullanılan *adlanma* (label) terimine karşılık gelmektedir. İkinci üye, iki üyeli öbektir (set). (Epstein, vd.,1998: 275).

Özetle, *Yönetme*, *aşamalı-x* ilkeleri, *d-yapı*, *y-yapı* düzeyleri, *taşınım*, *durum yükleme*, *uyum* (özne uyumu ve nesne uyumu) *çekim* (inflection), *yönetme*, *kurucu*

buyurma gibi ilkeleri şartları, Yetinmeci Program'da basit, ekonomik ve daha az çaba içeren özelliklere dönüşmüştür.

Yetinmeci Program'ın ilk işlemlerinden biri iki nesne α ve β 'yı alan ve onlardan yeni bir nesne (α, β) oluşturan birleştirmeydi. Daha sonra 2001 ve 2005'te α ve β 'nin birleşimi sınırsız olduğundan, birleşme işlemi *yerel dışsal birleşme* (local external merge) ve içsel *birleşme* (internal merge) olarak ikiye ayrılmıştır (Stroik, 2009: 118). Dışsal Birleşme'de α ve β iki ayrı nesne olup, daha sonra birleşik bir söz dizimsel nesne oluşturmak için birlikte gruplandırılırlar (Akkuş, 2014:3). Anlaşıldığı üzere taşıma işlemi de birleşme işleminin bir alt ögesi, kategorisi durumuna gelmiştir. Yerel dışsal birleşmede sayaçtan (numeration) alınan yardımcı unsur-baş ikilisi, yerel bir alanda türetilir (Stroik, 2009: 118). YP'de, içsel birleşmede birbiriyle ilişkili olabilecek unsurların hangi sınırlar içinde olabileceğinin cevabı değişmektedir. *İçsel birleşme, uyum ilişkisi, adalar* (islands), *engeller* (barriers), *tıkayıcı kategoriler* (blocking categories) gibi düğüm sınırlarını ifade eden terimler yerine tek başına bu sınırlılıkları temsil etmeye başlamıştır. İçsel birleşme, YD'de Uyum+Taşınım'a eşittir. Her iki birleşme de arayüzlerde farklı etkiler meydana getirir. Dışsal birleşme üye yapısıyla ilgiliyken İçsel birleşme ise söylemle ilgili özellikler ve *açı etkisi* (scopal effects) ile ilgilidir (Chomsky, 2005: 7). Bu özelliğiyle yönetme tanımı ve dolayısıyla yönetme kategorisi kısıtlanmış sadece uyum ilişkisinde olanlar kapalı alan sayılmıştır. Kontrolcü/sonda (probe) özelliği bir üye alabilme özelliği olan unsura verilmiştir. Aslında üye alabilme şartı söz dizimsel başın yansıması şartından çok da farklı değildir. Taşınımın sınırları da yine kısaltılmıştır. *Evre evre yer değiştirme şartı* (phase to phase displacement) uygulanmıştır. Bu şarta göre bir evre (phase) bir α ve bir H 'den oluşur, α dışında H 'nin hâkimiyetine (domain) girilemez. H baştır. Sadece H ve onun yanındaki *evre* işlem gerçekleştirebilir.⁴⁵ YD'de uyum özelliği⁴⁶ gösteren evrelerde, oluşum (occurrence) alanı, YB'deki genişletilmiş yansıtma alanı gibi seçicilerin (probe) hedeflerine (goal) gidip yorumlanabilir/seçilebilir özellik kazanmalarını sağlayan, kontrol edilebilmelerini sağlayan bir özelliktir. Tıpkı genişletilmiş yansıtma ilkesinde

⁴⁵ Howard Lasnik. <http://ling.umd.edu/~lasnik/LING611%202013/Government.pdf>(12.06.2014)

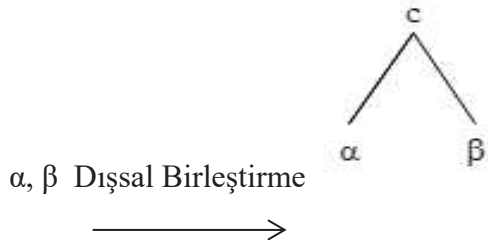
⁴⁶ Uyum Şartları

Seçen ya da baş (probe) – Hedef (goal) eşleşmesi (matching)

b. Hedef aktiftir yani silinmemiştir.

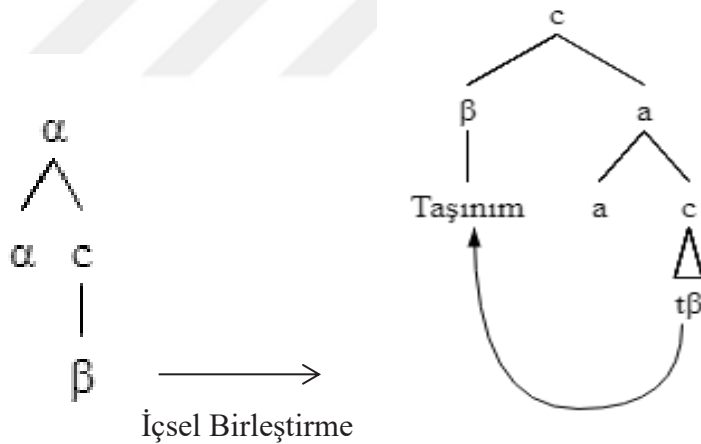
c. Hedef seçenin en küçük alanında olmalı bir çeşit kurucu buyurma ilişkisinde olmalı.

bir öznenin varlığı şart olduğu gibi (Uzun, 2000: 115) oluşumda da yer değiştirenin varlığının sürekliliği kabul edilmektedir (Stroik, 2009: 121). Bu yüzden de uyum öbekleri birer dışsal üyesi yani öznesi olan ve onun varlığı ile sayı ve şahıs olarak uyan bir başın birleşimidir.

İçsel birleşme, kısa mesafedeki birleşmedir. Kopyalama ve taşıma işlemlerinin gerçekleştiği kısımdır (Stroik, 2009: 119).

Şekil 1.5.6: Dışsal birleştirme

Şekil 1.5.7: İçsel Birleştirme

Chomsky birleştirme işlemini içsel ve dışsal olarak ayırarak taşıma işlemine sınırlılıklar getirmiştir. Taşıma ile ilgili *sınırlılıklar* (constraints) *ada tipleri* (island effects), *özne şartı* (subject condition), *engeller* (barriers) *tıkayıcı kategoriler* (blocking category) ekonomikleştirilerek *Evre delememe şartı* (Chomsky 2001) getirilmiştir.⁴⁷ Evre içindeki elementler *bitimli* (finite) olmalıdır. Bu bir büyükçül yansıma, evre yansımasıdır (phase projection). Bu şarta göre bir evre (phase) bir α ve

⁴⁷ <http://ling.umd.edu/~lasnik/LING611%202013/Government.pdf> (12.06.2014)

bir H'den oluşur, α dışında H'nin hakimiyetine (domain) girilemez. H, baştır ve sadece H ve onun yanındaki evre işlemini gerçekleştirebilir.⁴⁸

Bu türetimsel görünüşe göre *evreler*, önermeseldir. eÖ ve TümÖ güçlü evrelerdir (Karimi, 2005: 23). Fakat Öztürk (2005: 186) eÖ ile ilgili Chomsky'nin bu görüşünün Türkiye Türkçesi için geçerli olamayacağını ileri sürmektedir; çünkü Türkiye Türkçesinde eylem ve üyelerinin ilişkisi (event structure) olduğunu, durum yüklemenin başka bir işlevsel baş tarafından yapılmadığını düşünmektedir. Küçük (e) göstergesiyle temsil edilen yarı eylem öbeği, geçişli olan eylemleri temsil ettiğinden bunlara bilgi yapısı⁴⁹ açısından bakarak öbek adlandırması yaparken kullanabiliriz. Burada yaptığımız adlandırmalar daha çok kategoriler üzerinden olduğu için geçişli yapılan öbek, parçalanmış öbeği temsil ettiğinden ve kavram olarak geçişli eylem öbeğini karşıladığından bu öbek tipini eÖ olarak incelememizde kullanacağız. Kontrol cümlelerinde ise asıl cümlelerdeki eylem öbekleri ve içe yerleştirilen $\{-mA\}$ 'lı tümleyici öbekleri, zaman öbekleri birer evresel hiyerarşide bulunmamaktadırlar. Çünkü uyum ilişkisinin özelliklerini taşımamaktadırlar. Chomsky de (1993: 153) Yönetim ve Bağlama Kuramı'nda kapalı alanın sınırlarını verirken ad eylemli cümleleri açık alan olarak sayar. Kornfilt de (1984: 2011) yine Türkiye Türkçesi için $\{-mA\}$ 'lı cümleleri birer açık alan olarak kabul eder. İnceleme kısmında göreceğimiz üzere Çuvaş Türkçesi cümlelerde de bu alanlar açık alanlardır. Uyum özellikleri göstermezler. Sadece dil bilgisel özellikleri açısından bu alanlar farklı özellikler gösterirler. Chomsky 2000 ve 2001'de *belirleyici öbeklerini* de (determiner phrase) *evre* (phase) olarak kabul etmiştir. Fakat ilgeç öbekleri ile ilgili bir açıklama da bulunmamıştır. Fakat Abels (2003) Kitada (2007), Svononius (2010) gibi araştırmacılar tarafından ilgeç öbekleri birer evre olarak kabul edilmiştir (Antonenko, 2012: 55). Kornfilt de (2001: 207) Türkiye Türkçesi üzerine yaptığı çalışmalarında (1984, 1987, 1988) tümleyici öbeklerini, iyelik kuruluşlarını birer kapalı alan olarak saymıştır. Fakat dil bilgisel özelliklerde kişi ve şahıs ayırımına gitmemiş sayı ve kişi olan başları ayırmamıştır. Antonenko ise (2012: 89) Chomsky'nin evre önerisindeki daha donuk, iki öge arasındaki uyum ilişkisine dayalı, kısa mesafeli ilişkiyi farklı yorumlamış ve eylem öbeklerinin, zaman öbeklerinin de birer evre olduğunu bir *evresel alan* (phasal domain) bulunduğunu ileri sürmüştür. Bayırlı da (2017) Türkiye Türkçesi üzerine yaptığı *The Universality of Concord* adlı tez

⁴⁸ <http://ling.umd.edu/~lasnik/LING611%202013/Government.pdf> (12.06.2014)

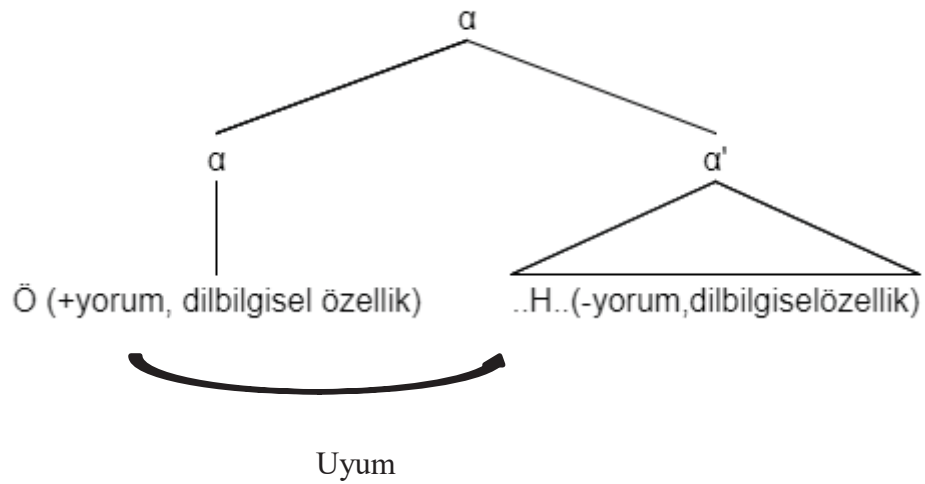
⁴⁹ Bilgi yapısı (information structure) özne ve nesnenin konu (topic) ve odak (focus) bilgisini araştırır.

çalışmasında baş ve niteleyici sıfat arasındaki uyum konusunda çalışmış ve uyumsuz olan bu alanları da birer *evresel alan* (*phasal domain*) olarak saymıştır. Uyumun görülmediği bu alanlar da birer evresel alan olarak sayılmıştır. Hâlbuki uyum ilişkisinin şartlarında *hedef* ve *seçen* arasında değerler ilişkisini etkileyecek başka bir hedefin girmemesi gerekir. Bu yüzden de *evre* olarak bunları saymamız mümkün görünmemektedir. Chomsky (2000) Yetinmeci Program'ın yeniden yapılandırılmasıyla uyumun oluşması için gerekli olan koşulları şöyle belirtmektedir.

Uyumun Koşulları

- a. α ve H eşleşiyorsa
- b. H, α 'nın alanında yer alıyorsa, (α , H'ye k-buyurabiliyorsa ve H, α için ulaşılabilirse)
- c. Hem α hem de H aktifse,
- d. Hedef c, α ve H arasına girmezse; α ve H uyum içindedir.

Bu durum ağaç diziminde şöyle gösterilebilir:

Şekil 1.5.8: Yetinmeci Program'da Uyum İlişkisi

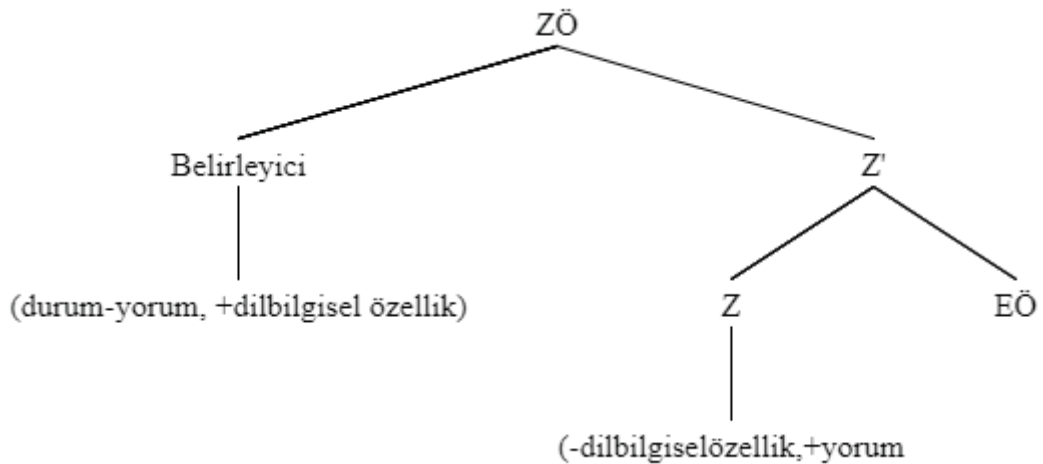
H hedef olarak yorumlanabilir dil bilgisel özellik kazanabilmesi için α ile eşleşmelidir. Eşleşmenin kuralı ise şöyledir:

2. Eşleşme İlişkisine göre bazı dil bilgisel α ve H dil bilgisel özelliğinin aynı değerine sahipse ya da birisi dil bilgisel özellikleri taşıyor, ama diğeri taşıyorsa α ve H eşleşir. Ancak α ve H farklı dil bilgisel özelliklere sahipse bu durumda eşleşme gerçekleşmez. (Radford, 2009:289)

Eşleşme ilişkisinde de belirtildiği gibi eşleşme bir *özellik kopyalama* işlemini barındırmaktadır. Bu işlem şu şekilde gerçekleşmektedir:

3. Özellik Kopyalamada α 'nın bazı dil bilgisel özellikleri değerliyse yani yorumlanabiliyorsa ve H, dil bilgisel özellikleriyle değerli değilse, yorumlanamıyorsa ve H, α ile uyum içerisindeyse α 'daki dil bilgisel özellikler H'ye kopyalanır. (Radford, 2009:285)

Görülen o ki Chomsky (2000) dil bilgisel özelliklerin değerli olup olmasını yorumlanabilir olup olmaması ile ilişkilendirmektedir. Yorumlanabilir olan özellikler zaman öbeğinde, Zaman⁰ olan başı gibi anlam bilimsel yoruma açıktır; fakat anlam bilimsel olarak yorumlanamayan özellikler durum gibi değerli değildir. Ayrıca zaman başının dil bilgisel özellikleri de yorumlanabilir özelliğe sahip değildir. Bu durumda yorumlanabilir değerli özellikler ve dil bilgel özellikler türetim sırasında eşleme ile meydana gelmektedir. Eşleme esnasında sayı değeri ve şahıs değeriyle yorumlanabilir ve dilgisel özellikleri belli olan bir unsur eşleme esnasında dil bilgisel özellikleri açısından uymuyorsa değer yüklü olmayan unsurun durum açısından değerli olana kadar belirleyici konumu belirlenemez.

Şekil 1.5.9. Yorumlanabilir ve Yorumlanamaz Özelliklerin Dizim Ağacında Gösterimi

[ZÖ [Belirleyici (durum-yorum, +dil bilgisel özellik)] [Z' [Z (-dil bilgisel özellik, +yorum) [EÖ]

Dizim ağacında görüldüğü üzere Yetinmeci Program'da uyum, Zaman⁰ başındaki yorumlanamaz dil bilgisel özelliklerin belirleyici olan hedef konumundaki yorumlanabilir dil bilgisel özelliklerle eşleştiğini ve Zaman başındaki yorumlanamaz özelliklerin yorumunu alarak dağıtımdan önce silindiğini göstermektedir.

Genel hatları ile Yetinmeci Program 1995'ten itibaren yenilenmeye devam etmiş ve geldiği noktada farklı uygulama ve yenilenmelerle devam eden bir program özelliğini devam ettirmektedir. Aşağıda YB ve YD'yi birbirinden ayıran ilke ve özellikler tabloda gösterilmektedir. Ses ve anlam sayısal sistemi temelinde kurulu olan her iki dil bilgisinde görülen özellik ve ilkeler dil sistemi içinde meydana gelen dilin işleyişini tanımlayan işlemler olarak değerlidir. Buraya kadar art zamanlı olarak Chomsky ve de Chomsky'nin görüşlerinin yenilenmesi ile çalışan araştırmacıların verdiği bilgilerden faydalanarak hazırladığımız bu hazırlık bölümünde İDK, YB ve YP'nin ilkeleri, şartları ve özelliklerinin tarihsel süreçte geliştirilmiş olan kavramlarının hakkında bilgi verip Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinden örneklerle bu ilke kural ve şartların uygunluğu üzerinde düşündük. Temele biçimci kuramı almamızın sebebi Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinin çekim ve söz dizimsel çekim özelliklerinin zengin olmasıdır. Bu şekilde sözler arasındaki ilişkileri söz dizimsel ilişkiler açısından da değerlendirme fırsatı bulmuş olduk. Bu biçimci yaklaşımla birlikte yer yer işlevsel dil biliminin kavramlarında da faydalandık; çünkü ister *aşamalı-x* aşaması diyelim ister *sayaç* diyelim bu aşamayı anlamlı kılan bağımlılık (constituency) ilişkisi, anlam bilimsel ilişki türü ile açıklanabilmektedir. Bütün bunları özetle iki tablo halinde gösterebiliriz. İlk tablo YB ve YD'nin dilin işleyişini hangi kavramlarla karşıladıklarını gösterdikleri tablodur. İkinci tablo da kavramların işlevsel farklılıklarını gösterecek olan tablodur. İşlevlerin karşılaştırmalarının yapıldığı tabloda benzer özellikler (✓) işareti ile gösterilmiş farklılıklar da (–) işareti ile gösterilmiştir.

Yönetme ve Bağlama Kuramı Kavramları	Yetinmeci Program'ın Kavramları
Derin Yapı (Deep Structure) Kuyruk takma (Pied-Piping)	Seçim alanı (Numeration) Seçme (Select) Merge (Birleştirme) (1995-2000 arası)
Yüzey Yapı (Surface Structure) Derin Yapı	Dağıtım (Spell-out) (1995) Dışsal Birleşme (External Merge) (2000 sonrası)
Ses bilimsel tasarım (Phonetic Form (ST))	Ses bilimsel tasarım (Phonetic Form (ST))

Mantıksal tasarım (Logical Form (MT))	Mantıksal tasarım (Logical Form (MT))
Durum Yükleme (Case assignment)	Durum Kontrolü (Case checking)
Taşınım (Movement)	Kopyalama (Copy) (1995) Silme (Delete) (1995) İçsel Birleşme (İnternal Merge) (2000 sonrası)
İzler (Traces) (İ)	Silinmiş Kopyalar (Deleted Copies)(1995)
Aşamalı-X İlkeleri (X-bar Principles) Adlanmış Düğüm Kategoriler (Labelled Categorical Nodes)	Yalın Öbek Yapısı (Bare Phrase Structure) (1995) Adlanmamış Düğüm/Parçalar (Unlabelled nodes/term) (2000 sonrası)
Bağlama (Binding)	Özellik yorumu (feature interpretability) Özellik eşleme (feature matching) Özellik kontrolü (feature checking)
Nesne Uyumu (Agreement Object)	eÖ (Hafif Eylem Öbeği)
Özne Uyumu (Agreement Subject) ve Çekim (inflection)	Zaman Öbeği (ZÖ)
Yönetme (Government)	Kız Kardeş İlişkisi (sisterhood) (1995-2000 arası) Özellik Yorumu (Feature interpretability) (2000 yılı sonrası) Özellik eşleme (Feature matching) 2000 yılı sonrası Özellik kontrolü (Feature checking) 2000 yılı sonrası
Uyum Öbeği (Agreement Phrase)	Evre (Phase) (2000 yılı sonrası)
Alttaşlık (Subjacency) Aşamalı Döngüsellik (Successive cycling)	Taşınımın Evre evre (phase to phase displacement) gerçekleşmesi
Baş	Seçen (probe) 2000 sonrası (özellik seçme)
Yardımcı unsur	Hedef (Goal)
Phi-features (sayı, şahıs, cins, durum)	Değer (Şahıs, sayı, cins ve durum)

Tablo 1.5.10: YB ve YD'nin Kavram Olarak Karşılaştırılması

Yönetme ve Bağlama Kuramı'nın Kavramlarının İşlevleri	Yetinmecî Program'ın Kavramlarının İşlevleri
Derin Yapı (Deep Structure) Kuyruk Takma (Pied-Piping) ✓ Üretici temelli gelenekte YB'ye göre sözlüksel varlık söz dizimsel temsil düzeyinde belli bir yere yerleştirilir ve buna derin yapı denir.	Seçim alanı (Numeration) Seçme (Select) Merge (Birleştirme) (1995-2000 arası) — YD'de bu üç aşama temsili ara yüz değildir. Derin yapıda meydana gelen dönüşümler ve taşınım

<ul style="list-style-type: none"> ✓ Söz dizimi bu yapı üzerinde Taşınımlarla gerçekleşir (Alexiadou, Haegeman, Stavrou 2007: 7). ✓ Kuyruk Takma (Pied-Piping) eklentidir. 	<p>burada Birleştirme işlemi ne karşılık gelir.</p> <p>— Dönüşüm ya da taşınım her dilde olmayacağından bu özellik diller arasındaki farkı gözardı ettiği ve evrenselliği engellediği için atılmıştır. Derin Yapı bir deştiirgendir ya da seçimlik bir düzeydir (Cook, Newson 1997: 47). Burada Taşınım dönüşüm yerine kopyalama ve silme işlemi birleşme evresinde gerçekleşir.</p> <p>— Kuyruk Takma birleştirme aşamasına denk gelmektedir.</p>
<p>Yüzey Yapı (Surface Structure)</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ İkinci düzey söz dizimsel temsildir (Alexiadou, Haegeman, Stavrou 2007: 7). ✓ Chomsky, Yüzey Yapı'yı ses (FB) ve anlam (MB) olarak ikiye ayırmaktadır. Ses ve anlam arasındaki bu ilişki işlemsel (computational) bir ilişkidir (Cook, Newson 1996: 42). 	<p>Dağıtım (Spell-out) (1995-) Dışsal Birleşme (External Merge) (2000 sonrası)</p> <p>— Dağıtım aşaması ve Dışsal Birleşme evrelerinde taşınım/kopyalama, silme ve uyum işlemleri ya da ilişkileri tamamlanmıştır.</p> <p>✓ YD'de de ses ve anlama arasındaki sayısal sistem temelinde evreler gerçekleşmektedir.</p>
<p>Ses Bilimsel Tasarım (Phonetic Form (ST))</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Biçim-ses bilgisel özelliklerin tamamlandığı biçim. 	<p>Ses bilimsel tasarım (Phonetic Form (ST))</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Biçim-ses bilgisel özelliklerin tamamlandığı biçim.
<p>Mantıksal Tasarım (Logical Form (MT))</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Anlam bilimsel olarak yorumlanabilir olanların dizimde yer aldığı aşamadır. 	<p>Mantıksal tasarım (Logical Form (MT))</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Anlam bilimsel olarak özellikleri değerli olanların yer aldığı aşamadır. Bir sözlüksel ya da işlevsel varlığın değerli olması için yorumlanabilir olması gerekir.
<p>Durum Yükleme (Case assignment)</p> <p>— YB'de eylem, ad sıfat, ilgeç gibi başlar durum yükler ve birer sınırlandırma budağı oluştururlar.</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Her ad bir durum taşımalıdır (Durum Süzgeci ilkesi). 	<p>Durum Kontrolü (Case checking)</p> <p>— Durum kontrolünde yorumlanabilir değerli bir özelliğinin olup olmadığına bakılır. Durum kontrolünde baş yoktur özellik seçen (probe) ve hedef (goal) bulunmaktadır.</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Durum değerli değilse türetimden silinir.
<p>Taşınım (Movement)</p> <p>— Taşınım soru ifadelerinde, üyelerde ve başta görülür. Taşınım bir budak boyu taşınma sınırı vardır.</p>	<p>Kopyalama (Copy) (1995) Silme (Delete) (1995) İçsel Birleşme (Internal Merge) (2000 sonrası)</p>

<p>Taşınan unsur arkasında iz bırakır.</p> <ul style="list-style-type: none"> — Ad öbekleri ve cümleler sınırlama düğümleri olarak düşünülmüştür. 	<ul style="list-style-type: none"> — Değerli olmayan özellikteki söz dizimsel unsur değerli olduğu yere kopyalanır ya da oradan silinir. Kopyalanan unsur arkasında iz bırakmaz. — Sınırı ise uyum içeren evre (phase): eÖ ve TümÖ'dür
<p>İzler (Traces) bkz. Taşınım</p>	<p>Silinmiş Kopyalar (Deleted Copies)(1995) bkz. Taşınım</p>
<p>Aşamalı-X İlkeleri (X-bar Principles) Adlanmış Düğüm Kategoriler (Labelled Categorical Nodes)</p> <ul style="list-style-type: none"> — Aşamalı-X kuruluşunda büyükçül yansıma için bir ara düzey gereklidir. ✓ Bu düzey tümleç baş ya da belirleyici baş ilişkisindedir. — Ara düzeylerde yansıma kategorilerle ifade edilir. Sözlükten alınıp dizime sokulan sözlüksel varlık kategori türünü edinmiş olur. 	<p>Yalın Öbek Yapısı (Bare Phrase Structure) (1995) Adlanmamış Parçalar (Unlabelled term) (2000 sonrası)</p> <ul style="list-style-type: none"> — Yalın Öbek Yapısında soyut düzeylerden bahsedilmez. Tek bir X_0 düzeyi de X' olarak gerektiğinde yansıma oluşturabilir. — Adlanmamış parçalar sadece art arda dizilirler dağıtım aşamasına gelmeden değerli olan özellikler dizimde yer alır ve türetim gerçekleştirilir.
<p>Bağlama (Binding)</p> <ul style="list-style-type: none"> — Bağlama Kuram'ı YB'nin yapı taşlarından biridir. Öncül ve göndergenin bağlanma ilişkisini betimler. — Sınırlandırma düğümleri içerisinde değerlendirir. Ad Öbekleri ve Cümleler sınırlandırma düğümleridir bu yönetim kategorileri içerisinde öncül ve gönderge bağlanabilir ya da bağlanmaz. Tam İşlevsel Birleşik (complete functional complex) görüşüyle yönetme kategorisine/yönetim alanına yeni bir tanım getirmiştir. Bu alanı yüklem tımleçleri ve öznesi arasındaki en küçük büyükçül yansıma olarak tanımlamıştır ve A ve B şartlarını yeniden kurmuştur. — Öncül yönetimi ve kurucu buyurma ilişkileri ile öncül ve gönderge bağlanır. 	<p>Özellik yorumu (feature interpretability) Özellik eşleme (feature matching) Özellik kontrolü (feature checking) 2000 yılı sonrası)</p> <ul style="list-style-type: none"> — Bağlama ilişkisi yorumlanabilen eşleşebilen, özellikleri değerli olan iki nesne arasında görülebilir. — Evre (phase) bağlanma ilişkisinde bir sınırlılıktır. — Öncül yönetimi ve kurucu buyurma ilişkileri atılmış, öncül ve gönderge değerliliğe göre eşleşebilmiştir. En küçük alan olan uyumlu alan eşleşmenin gerçekleştirilebileceği alandır.
<p>Nesne Uyumu (Agreement Object)</p> <ul style="list-style-type: none"> — Belirlilik (Specificity), canlılık cansızlık, şahıs sayı uyumu aranır. 	<p>eÖ (Hafif Eylem Öbeği)</p> <ul style="list-style-type: none"> — Geçişli eylem öbeğini temsil eder. Bu öbek içerisinde EÖ'yü de barındırır. Durum kontrolünü geçen

	Belirtme Durumlu nesne EÖ'ünden eÖ'ye taşınır.
Özne Uyumu (Agreement Subject) ve Çekim (inflection) — Çekimin şahıs sayı özelliği öznenin şahıs ve sayısını yönetir.	Zaman Öbeği (ZÖ) — Zaman öbeği öznenin özelliklerini kontrol edebilir.
Yönetme (Government) — Yönetme hem anlam bilimsel hem de biçimsel olarak söz dizimsel ilişki kurma yöntemlerinden biridir. Tematik rolde bağlama kuramında anlam bilimsel yönetme, durum kuramında sınırlama Kuramlarında biçim bilgisel yönetme söz dizimsel ilişki türlerindedir.	Kız Kardeş İlişkisi (sisterhood) (1995-2000 arası) Özellik Yorumu (Feature interpretability) (2000 yılı sonrası) Özellik eşleme (Feature matching) 2000 yılı sonrası Özellik kontrolü (Feature checking) (2000 yılı sonrası) — Yönetme terimi atılmış ve onun yerine kontrol ve eşleşme temelinde değerlilik ve değersizlik temelinde kurulmuş bir sistem geçerli hale getirilmiştir.
Uyum Öbeği (Agreement Phrase) ✓ Baş ve yardımcı unsurun dil bilimsel kategorilerinin denk olmasıdır. GYİ'ye göre bütün dizimlerde özne bulunmaktadır.	Evre (Phase) (2000 yılı sonrası) ✓ Evre sadece eÖ ve TümÖ olabilir. Bu evreler de de GYİ ve uyum özellikleri olmak zorundadır.
Alttaşlık (Subjacency)Aşamalı Döngüsellik (Successive cycling) — Ad öbekleri ve cümleler sınırlama düğümleri olarak düşünülmüştür.	Taşınımın Evre evre (phase to phase displacement) gerçekleşmesi(2000 yılı sonrası) — Taşınım için Evreler birer sınırlılıktır.
Baş — Sözlüksel, işlevsel, dil bilgisel unsurlar baş olabilir.	Seçen (probe) (2000 yılı sonrası) özellik seçme — Seçen sadece hedef ile özellikleri bakımından eşleşebilmelidir. Seçen bütün dillerde özellikleri verendir.
Yardımcı unsur — Ad, sıfat, adıl, zarf olabilir.	Hedef (Goal) (2000 yılı sonrası) — Hedef özelliklerin eşleştiği yerdir.
Phi-features (sayı, şahıs, cins, durum) ✓ Dil bilgisel kategorilerdir.	Değer (Şahıs, sayı, cins ve durum) (2000 yılı sonrası) ✓ Dil bilgisel kategorilerdir.

Tablo 1.5.11: YB ve YD'nin Kavramlarının İşlevlerinin Karşılaştırılması

İKİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜKSEL, İŞLEVSEL, DİL BİLGİSEL VE YARI İŞLEVSEL/SÖZLÜKSEL KATEGORİLER

Dil değiştirgenlerine göre dizim ağacı sağa doğru dallanan Çuvaş Türkçesinde söz öbeklerinin söz dizimsel başının her zaman sonda olduğu, eylemin özneye göre Özne-Nesne Eylem (ÖNE)/ Nesne-Eylem (NE) diziliminde olduğu görülmektedir (Moysiyo, 2002; Özgen ve Koşaner, 2016: 60). Her iki dilde de son durumlar/son çekim ilgeçleri bulunur, sıfatlar adı niteler ve dizimde bağımlı olan, başın önünde yer alır.⁵⁰

Genel olarak dillerin sözcük türleri/kategorileri, sözcüklerin anlam bilimsel özelliklerine, biçim bilimsel ve söz dizimsel dağılımına göre belirlenmektedir. Buna göre içeriği olan sözcük türleri *sözlüksel (içerikli) kategoriler* ve *işlevsel kategoriler* olarak sınıflandırılmaktadır (Givon, 2001a: 12). Givon'un (2001a: 49) tanımına göre anlam bilimsel ölçütte, dizimdeki sözcüğün anlamının türüne bakılarak biçim bilimsel ölçütte bağımlı biçim birimlerin türüne bakılarak söz dizimsel ölçütte sözcüğün cümledeki tipik yerine bakarak hangi sözcük kategorisinde olma eğiliminin olduğunu anlayabiliriz. Çuvaş Türkçesinde her üç ölçüt de işlevsel ve sözlüksel kategoriyi belirlememizde etkilidir.

Dil bilgisel kategorilerde çekim biçim birimleri, türetim biçim birimleri ve kapalı sınıftan sözcükler yer alabilirler. Dil bilgisel biçim birimler, işlevci bakış açısına göre önermelerin/cümlelerin (clause) dil bilgisel yapısında bulunurlar. Hem önerme anlamını hem de kullanımdaki (discourse coherence) anlamını kodlarlar (Givon, 2001a: 45). Önermede (caluse) ya da biçimci bakış açısına göre cümlede (sentence) dil bilgisel biçim birimler, özne-nesne ilişkisini, niteleyici-ad ilişkisini, uyum, eş göndegesellik, kip ve bitmişlik gibi yönetme ve kontrol ilişkilerini farketmemizi sağlayan kodlardır. Dil bilgisel biçim birimler kullanım temelli olarak ele alındığında ise Givon (2001a: 13) onları dil bilgisel roller/tematik roller⁵¹, belirlilik, belirsizlik, gönderge, artgönderim, adılar, uyum, zaman, görünüş, kiplik, olumsuzluk, konulaştırma, odak, sıfatlaştırma, cümlelerin/önermelerin bağlanması (conjunction) ve alta sıralaması (subcategories) gibi dil

⁵⁰ Dizimde, söz dizimsel dağılımına göre baş adın solunda niteleyen, belirten, niceleyen, tümleyen yerleri (position) bulunur. Tipolojik çalışmalara göre (Rijkhoff 1998: 342, 360) niteleyici adların dizimi [gösterimsel+sayı+sıfat] yapısındadır; ilgi durum biçimbrimli niteleyici ve ortaç biçim birimli ad ise başın önünde bulunur (Moysiyo 2002).

⁵¹ ÜDD'ye göre tematik roller, dil bilgisel kodların/işaretlerin baş tarafından yüklenmesi ile ortaya çıkan dizimsel işlevdir. ÜDD'de sözcüğün *kullanım* ve *önerme* anlamı diye bir ayrım olmadığından bağlamdan bağımsız olan her cümlede dil bilgisel biçim birimin kullanım anlamı ortaya çıkar.

bilgisel birer alt sistem olarak açıklar. Bu durumda adlar için sayı, belirlilik, durum, uyum; eylemler için zaman, görünüş, kiplik, çatı, uyum; sıfatlarda karşılaştırma ve uyum dil bilgisel kategorileri oluşturmaktadır. Sözlüksel kategorilerde ad, eylem, sıfat, belirteç sözlüksel içerikli sözcük türleri iken sıfatlık, belirtecimsi, ilgeç, tümleyici, bağlaç, belirleyiciler (gösterimseller, niceleyiciler, sayılar, iyelik adıları, soru sözcükleri), kiplik eylemler, yardımcı eylemler sözlüksel sözcük kategorilerinin işlevsel olan alta sıralıdır. Adılar, ise kapalı sınıf sözcük türleri olarak bu iki kategori türünden ayrılabilir. Adılar sözlüksel kategori içerisinde sayılmazlar, çünkü cümledeki öncül-göndege ilişkisinden dolayı yapı bağımlılığı bulunmaktadır.

Türü, söz dizimsel ve anlam bilimsel özelliklerine göre belirlenen sözcükler, söz dizimsel baş olduğunda öbeğin de kategori bilgisi elde edilmiş olmaktadır. Bu durumda sözcüklerin temsil ettikleri sınıflara göre öbek kategorisi belirleyebileceğimiz gibi bu sözcük sınıflarının kullandığı durumlarına göre de bir kategori oluşturabiliriz. Örneğin, Givon'un (2001a:12) kullanım-temelli olarak saydığı, dil bilgisinin alt sistemlerden biri olan belirtme, hem dil bilgisel unsurlarla hem sözlüksel olarak hem de söz dizimsel dağılımına göre ifade edilebilmektedir. Sayı kategorisi bunun en iyi örneğidir. Sayı hem bir bağımlı biçim birim ile hem söz dizimsel olarak hem de sözlüksel olarak ifade edilebilir (Kerimoğlu, 2008:152). Kategorilerin oluşumları dillere özgü olduğundan baş-ilk olan diller için öngörülen belirleyici öbeği, baş-sonlu dil olan Türkçede belirleyici öbeği var mı, yok mu sorununun ortaya çıkarmıştır. Belirleyici yeri, söz dizimsel bir konum olarak ÜDD'de ortaya çıkmıştır. İngilizce gibi baş-ilk dillerde belirtenler, artikel olarak işlevsel özellikler taşımaktadırlar ve uyum ilişkisi göstermektedirler. Belirtme artikeli olan dillerde, belirten baştır ve öbek ona göre adlandırılır. Eklemeli dillerde ise belirtme yöntemleri hem biçim bilimsel hem söz dizimsel açısından farklılıklar göstermektedir. Baş-sonlu dillerden Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde belirtmeyi, hem çekimle (yükleme durumu, ilgi durumu) hem sözlüksel (bütün, bazı) olarak hem de kullanım ile karşılıyoruz. Bu yüzden belirtme kategorisi tıpkı sayı kategorisinde olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de bu üç yolla elde edilebilir. Burada söz dizimsel başın kategori bilgisi yanında hangi dizide yer aldığı da da önemlidir. Dizideki birimler, dizimin biçim düzeyindeki ilişkilerini gösterir (Fawcett, 2000: 43). Bu şekilde de sözcük türünün işlevsel alta sıralıları ve öbek kategorileri belirlenmiş olur.

Yetinmecî Program’da her ne kadar adlandırma (label) olmasa da sayaç (numeration) aşamasında öbeği oluşturacak üyelerin kategori bilgisi, üye yapısı belirlenmiş olmaktadır. Bu yüzden söz dizimsel başa göre bir adlandırma yapıp belirtme, sayı, iyelik gibi kategorileri de AÖ’nün işlevsel alta sıralıları olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde öbeklerin adlandırılmaları da bir sisteme bağlanmıştır.

2.1. Sözlüksel Kategoriler (Pİlterİşli Sİmahsem)

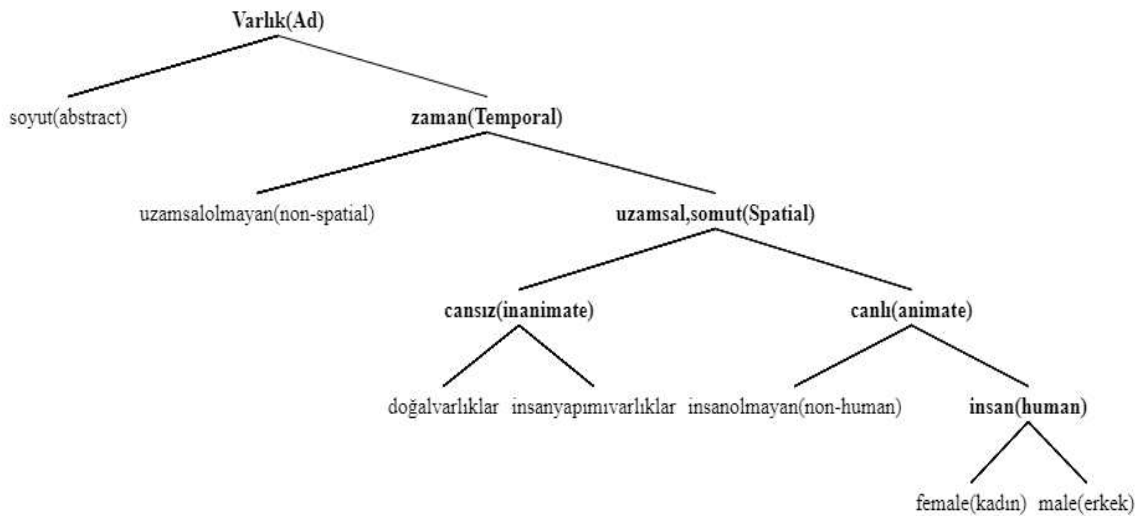
2.1.1. Sözlüksel Sözcük Sınıfı (Tulli Pİlterİşli Sİmahsem)

Türleri belirlenen sözcüklerin, baş addaki kategorileri ad, sıfat, belirteç, eylem, (adıl)⁵² olduğunda sözlüksel kategorili öbekler meydana gelmektedir. Bu durumda söz dizimsel başı ad olan öbek, *ad öbeği* oluşturmaktadır.

2.1.1.1. Adlar (Yapala Yaçı)

Ad bir şeyin, kişinin, soyut bir kavram ya da bir kişinin özel adı ya da yerdir (Göksel, Kerlake, 2005: 49). Adlar, çekim özellikleri bakımından durum, iyelik, nicelik (teklik çokluk, çift) biçim birimleri gibi kategori belirleyici biçim birimlerle çekilebilen, cümle içinde belli bir dağılımı olan ve belli söz dizimi işlevini (özne, nesne, tümleç gibi) yerine getiren sözcük kategorisinin üyesidir (İmer vd., 2013).

Adlar anlam bilimsel karakterlerine göre Givon’un (2001a:49) sınıflandırmasına göre şu özellikleri göstermektedir:

Şekil 2.1. Adın Anlam Bilimsel Karakteri

⁵² Adıl, sözcük türü ile ilgili açıklama işlevsel kategoriler bölümündedir.

Bu dizim ağacında varlık, *soyut* ve *zaman* olarak ilk başta ikiye ayrılmaktadır. Soyut olanın ne yer ne zaman ile ilişkisinin olmadığı düşünülmektedir. Varlıkların bir *uzamda* olabilmesi için zamanın olması şart koşulmuştur. Zaman, yerden daha geniş görülmüştür. Givon, ayrıca cinsiyete, *kişilerin sosyo-kültürel özelliklerinin yaş, meslek, sosyal durum, dini durum, akrabalık* gibi özelliklerin de dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (2001a: 49). Adlar söz dizimsel olarak bir cümlede dil bilgisel işlevler kazanırlar ve de ad öbeklerinin içinde özne, nesne gibi söz dizimsel işlevler kazanırlar.

Biçim bilimsel olarak ise adların dil bilgisel biçim birimleri, *sınıf, cins, sayı, artikel, durum-rol işaretleyicileri/tematik rol verme, iyelik adları* olarak tanımlanmaktadır (Givon 2001a: 63-66). Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde sınıf, dil bilgisel bir biçim birimle işaretlenmemektedir. Bazı sınıflayıcılar *yarı sözlüksel* olarak kullanım esnasında işlev kazanabilmektedir. Örneğin, Çuvaş Türkçesinde *İstakan şiv* “bir bardak su” öbeği Türkiye Türkçesinden farklı olarak önüne sayı almaz. Bu durumda sınıflayıcı, söz dizimsel bir işlev olarak adların söz dizimsel karakterinin bir parçası olur. Artikel/tanımlık konusunda literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Ad öbeklerinin işlevsel alt kategorilerinde *[bir+Ad]* ve *[bir+Ad-belirtme durumu]* yapılarında tanımlık çekimi değil, bir çeşit söz dizimsel işlev olarak değerlendirilmelidir. Bu alt kategori de adların söz dizimsel karakteri içerisinde yer almalıdır. Durum-rol işaretleyicileri/tematik rol vermede tamamen durum işaretleyicilerinin dizimde kazandığı işleve göre belirlenen rollerdir/işlevlerdir.

Çuvaş Türkçesinde, etimolojik olarak Türkiye Türkçesinden farklı olarak $\{+i\}^{53}$ ve $\{+sker\}$ adlaştırmacı biçim birimleri⁵⁴ (ulıştaru affiksi) bulunmaktadır (Luutonen, 2011). Bu biçim birimlerden $\{+sker\}$ eklendiği adı biçim bilimsel olarak eşleme öbeklerinde niteleyici yapar. Fakat bir adı *Sıfat+A* diziminde niteleme yerini temsil etmez. Bu adlar “adlaşmış sıfat” olurlar; fakat bunlar birer addır (Johanson, 2004). Niteleyen olarak eşlenen

⁵³ $\{+i\}$ ’li biçim birimler ortaçlarda 3. teklik şahıs iyelik ekini temsil eder, Bu sonuç, diakronik bakış açısına göre varılan bir sonuçtur. Genel Türkçede adlaşmış eylemler iyelik biçim birimlerini alırlar. Luutonen (2011). İyelik biçim biriminin bu dönüştürücü işlevinin Türkiye Türkçesinde de olduğu ileri sürülmektedir (Usta, 2013: 4449).

bulunma ve ilgi durumlarına geldiğinde Türkiye Türkçesindeki $\{-KI\}$ biçim birimini temsil eder. Bazı sıfatlarda $\{+İ\}$ biçiminin tercih edildiği de görülmektedir (Luutonen, 2011: 36). Bu sonuç diakronik bakış açısına göre varılan bir sonuçtur. Bu sözcüklerden bazıları, iyelik biçim birimi almadan önce bağlaç, belirteç ve ünlem olarak kullanılmamakta, iyelik biçim birimi aldıktan sonra ise cümlenin yapı taşları haline gelmektedir.

⁵⁴ Bu biçim birim eylemlerin ortaçlı biçimleri üzerine de eklenmektedirler. Bu biçim birimlere ayrılık kategorisi (category of distinctive) adlandırması da yapılmaktadır. Bu adlandırma anlam bilimsel bir adlandırma olduğundan söz dizimsel dönüştürücü/adlaştırmacı terimi tercih edilmiştir (Luutonen, 2011: 121).

(appositive) yerindedir. Niteleyen nitelenenden sonra gelir (Luutonen, 2011: 84). Bu biçim birimler önceden bahsedilen nesneye anafirik adılar gibi göndergede bulunur (Luutonen, 2011: 87; Andreyev, 1961: 34). Bu biçim birimin geldiği nesne, aynı özelliklere sahip bir topluluk içindeki farkını gösterir, sebep ve şart gibi anlam bilimsel nüansları vardır. $\{-i\}$ 'de bunlar görülmez (Luutonen, 2011: 47). Kiplik bir bağlam alanı içinde bulunurlar (Luutonen, 2011: 80).

Usal-sker “kötünün biri”

$\{+i\}$ biçim birimli ad, genelde eşlemede niteleyen yerindedir (Luutonen, 2011: 39). $\{+i\}$ biçim birimli sözcükler özne, nesne gibi söz dizimsel işlevde bulunabilirler (Luutonen, 2011: 46; Andreyev, 1961: 34). Bu biçim birim, nesneyi diğer nesnelere karşılaştırır. $\{+sker\}$ ise topluluk içindeki nesnenin farkını gösterir (Luutonen, 2011: 47). $\{+i\}$ 'li biçimler $\{+sker\}$ 'e göre daha belirlidir.

Usal-l-i “kötü olan”

Bu biçim birimler, literatürde *işletme eki* (Ergin, 2002), Kornfilt (2011) ve Luutonen'in (2011) tanımlarına göre *söz dizimsel adlaştırmacılar*, Göksel ve Kerslake'ye göre (2005) *dönüştürücüler* (converbers) olarak değerlendirilmeleri doğru bir yaklaşım olacaktır.

2.1.1.2. Sıfat (Pallı Yaçı)

Sıfatlar, adların gösterdiği kavram veya varlıkları renk, büyüklük, tat, değer, sayı, belgisizlik gibi açılardan niteleyerek “anlamını seçip veya niteleme, belirtme, yer gösterme, sayı gösterme, sorma gibi çeşitli yönlerden vasıflandırıp, sınırlayıp (Korkmaz, 2003: 188) bir ad veya adılın farklı niteliklerle birbirinden ayrılmasını sağlar (Sebzecioğlu, 2016: 332). Geleneksel dil bilgisi sıfatları, adların belirttiği varlığın özelliğini, niteliğini tanımlayan dil bilimsel kategoriler olarak tanımlamaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 49). Başka bir tanımda sıfatlar, adların nitelikleri ve belirtenleridir (Ergin, 2002: 244) ya da niteleyenleri (modifier) ve niteleyicileridir (qualification) (Banguoğlu, 2011: 340).

Sıfatların anlam bilimsel karakteri bir sıfatı zaman zaman addan ayırmamıza yarayabilir. Sıfatlar boyut sıfatları, renk, işitsel nitelikler, biçim, tat, dokunma gibi prototipik karakter göstermelerinin yanısıra daha az tipik olan anlam özellikleri de gösterebilirler. Değerlendirme sıfatları içinde zıtlıklar, kişisel beğeni ifade eden sıfatlar, fiziksel, duygusal ölçüler, geçici durumlar (sıcak, soğuk, temiz, kirli), yaşamla ilgili

ifadeler (yaş, hayatta olma, sağlık, meşguliyet) yer alırlar (Givon, 2001a:81-83). Sıfatlar tipik olarak ilişkili olan çekirdek anlam, boyut (büyük, küçük, uzun, yüksek, geniş, derin vb.), yaş (yeni, genç, yaşlı vb.), değer (iyi, kötü vb.) ve renk (siyah, beyaz, kırmızı vb.) ifadelerini kapsar (Aslan, 2004: 7).

Çekirdek olmayan kavramlarda, sözcük türü üyeliği, diller arasında, örneğin, Türkçe ve İngilizce ya da Rusça arasında farklı olabilir. Sıfat türüne oldukça sıkı bağlı olan ikincil anlamsal türler, *fiziksel özellik* ve *hız* ifadelerini kapsar (Johanson, 2004: 7). Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde sıfatlar dil bilgisel biçim bilimine göre hem türetim biçim birimleri hem de dil bilgisel biçim birimleri olarak sıfatlık işlevini yerine getirmektedir.

Çuvaş Türkçesinde sıfatların pekiştirilmesi ve derecelendirilmesi Türk dil sistemi çerçevesinde gerçekleşmektedir (Durmuş, 2009: 149). Çuvaş Türkçesinde niteleme sıfatları çeşitli yollarla kuvvetlendirilmektedir. Türkiye Türkçesinde de aynı yollar geçerlidir. Niteleme sıfatlarının ilk hecesinin sonuna /p/, /m/, /n/ seslerinden birinin getirilmesiyle oluşturulan hece, sıfatın başına eklenir (Göksel ve Kerslake, 2005: 90).

sip-simĭš “yemyeşil”

çip-çiper “güpgüzel”

hup-hura “kapkara”

Çuvaş Türkçesinde sıfatlar, yapım biçim birimleri ile de elde edilmektedir; fakat bu ekler dizimde bir ad önünde iken söze sıfat işlevini kazandırmaktadır. Bu ikili özellik, Altay dillerinin tipik özelliklerinden biridir. Bir biçim birim hem yapım hem de işletme biçim birimi olarak kullanılabilir. Bu biçim birimler de zaman zaman dizimde işlev kazanır ya ad ya da sıfat işlevini yerine getirmektedir: $\{+şkA\}; \{-kĭç\}/\{-kĭç\}; \{-kĭş\}/\{-kĭş\}, \{+ĭş\}/\{+ĭş\}, \{+çAn\}, \{+kA\}; \{+lAk\}; \{+şAh\}; \{-mak\}/\{-mek\}$ ((Adreyev, 2005; Pavlov, 1965: 152).

Dil bilgisel biçim birimler ve türetimsel biçim birimler arasındaki çizgi, hem Çuvaş Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde belirgin değildir. Çuvaş Türkçesinde sıfat işlevi hem çekim hem yapım (hem belirteç hem ad yapımı) biçim birimi olarak kullanılan $\{+(l)lĭ\}/\{+(l)lĭ\}; \{+sĭr\}/\{+sĭr\}; \{+lĭh\}/\{+lĭh\}, \{+(l)la\}/\{+(l)e\}; \{+hi\}, \{+ri\}/\{$

+ti}/{+çi}⁵⁵ biçim birimlerinin eklendiği sözlerle de sağlanır. Bunlar da eklendikleri adın niteleyici yerini meydana getirmektedirler. Bu bağımlı biçim birimler kullanıldıkları yerlere göre yapım eki de olabilmektedir. {+sşr}/{+sř} yokluk durum biçim birimi de olarak da işlev görmektedir. Aynı şekilde {+lla}/{+lle} biçim birimi de de iki varlığı birbiriyle ilişkilendirebilme işlevinde kullanılabilir ve aynı zamanda da belirteç yapabilir (Andreyev, 2005; Pavlov, 1981: 4).⁵⁶ {+hi}, {+ri}/{+ti},/{+çi} biçim birimleri adlara doğrudan eklenir (*kř-hi* “sonbaharkı”), belirteçlere de doğrudan eklenebilir (*şmer-hi* “dünkü”) ilgeçlere eklenir (*un çuhne-hi* “o zamanki) ve durum biçim birimli sözlerden sonra da gelebilir (*maltan-hi* “en önceki, kaynak”/ *malti* “öndeki”). Ayrıca söz dizimsel adlaştırmacılar sonra da gelebilirler (*kay-* (i)ççen-hi “en çalışkan olan”).⁵⁷

Çuvaş Türkçesinde {+(l)lĭ}/{+(l)lĭ} biçim birimleri adların nesnenin sahipliğine göndergede bulunması için de kullanılır *yatlĭ* “ad”, *vĭrmanlĭ* “orman”, gibi (Moysiyo, 2002). Bu biçim birim, alıntı sözcükleri sıfat biçimine de dönüştürür. *Aktivlĭ* “aktif”, *intereslĭ* “ilginç” gibi. Ayrıca sıfat ve adın birleşiminde söz dizimsel bir ilişki kuran durum biçim birimleri gibi davranır. *İkki çüreçelli kil* “iki pencere ev” Bu biçim birim *atomlĭ bomb* “atom bombası” *demokratille řĭřĭn* “demokratik ülke” gibi örneklerde hem birleşik türetiminde hem de söz dizimsel olarak sıfatlık türetiminde rol alabilmektedir (Andreyev, 2005: 40). Bu yönüyle iki varlığı *ilişkilendirme* (association) ve *isnatta/atıfta bulunma* (ascribe) işlevlerini yerine getirmektedir. Bu durum tıpkı bileşik ve iyelik kuruluşlarında 3. teklik şahıs iyelik biçim biriminin Kunduracıya göre (2013) birleşikte bir türetim işlevinde ve iyelik kuruluşunda bir çekim biçim birimi olması gibi bir özellik gösterir.

Çuvaş Türkçesinde sıfatlardaki karşılaştırmanın en üst seviyesini göstermek için *çi* “en” niteleyicisinden yararlanılmaktadır: *çi haklĭ řĭmah* “en değerli söz”. Türkiye Türkçesinde bunun için *en*, *daha* ve *daha fazla* gibi belirteçler kullanılır.

Çuvaş Türkçesinde sıfatların derecelendirilmesi de biçim bilimsel olarak da ifade edilmektedir. Derecelendirme {+rAh} ve {+tArAh} çekimleriyle sağlanmaktadır (Pavlov

⁵⁵ Sergejev (1990: 61; 2002) bu biçim birimleri kategorisiz biçim birimler (morfologiyĭn kategorisĭr formisem) olarak adlandırıyor

⁵⁶ Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde *Evrişim*: (Alm: *Konversion*, Fr. *Conversion*, İng. *Conversion*) Dil bilgisel anlam birimler aracılığıyla bir dil bilgisel ulamın bir başka dil bilgisel ulama dönüşmesi. Örneğin, yapı sözcüğüne {+sal} anlam biriminin eklenmesi sonucu gerçekleşen evrişimle, yapısal sözcüğü elde edilir (Vardar, 2007).

⁵⁷ {+hi} ve {+ti} bazı araştırmacılara göre etimolojik olarak Genel Türkçedeki {+KI} biçim biriminden gelmektedir ve bu iki biçim birim dal biçim birimdir (alamorph) (Luutonen, 2011: 62).

1965: 155). Türkiye Türkçesinde ise sıfatların derecelendirilmesi *daha* (hepimizden daha hevesli bir üye), *çok* (çok daha rahat) ve *biraz* belirteçleriyle, *kıyasla* (Semra'ya kıyasla daha becerikli), *oranla* ya da *nazarın* belirteçleriyle ya da *daha* düşürülüp ayrılma durum biçim birimli tümleş eklenerek elde edilebilir (Bu makine öbüründen ucuz). “*daha* belirteci *az* (bundan az büyük bir araba) niceleyicisini niteleyerek sıfatlarda karşılaştırma ifade edilebilir.

Çuvaş Türkçesinde *ançah* “ancak”, *kına* “ancak, yalnız, sadece, *şeş* “sadece, yalnız, ancak” ilgeçleri dizimde sıfatlık oluşturabilmektedir. Sıfatlar söz dizimsel olarak cümlede niteleyici (modifier) ve yüklem işlevinde bulunurlar. Sözün sıfat ve sıfatlık görevini kazanmasını sağlayan bu dizimler dışında niteleyici yerini dolduran başka bir tür daha bulunmaktadır. Bunlar ad niteleyicileri ya da özdeşlik eşleyicileri olarak bilinir.

2.1.1.3. Belirteç (Nareçisem)

Belirteçler, sıfatlar gibi seçimlik sözcüklerdir (Sebzecioğlu, 2016: 342). Hem sıfatların hem eylemlerin hem de görevce kendilerine benzeyen öğelerin anlamlarını etkileyen sözcüklerdir (Aksan, 2009: 95). Belirteçler, eylemleri nitelediklerinde eylemin durum, zaman ve dereceleri hakkında bilgi sağlarlar. Sıfatları veya diğer belirteçleri nitelediklerinde gönderimde buldukları kavramların derecesini ifade ederler (Göksel ve Kerslake, 2005: 50).

Belirteç yapımı Çuvaş Türkçesinde $\{+(i)n\}$ biçim birimlerinin kalıplaşmasıyla ya da zaman belirteci yapan $\{+hi\}/\{+ri\}$ gibi biçim birimlerin kalıplaşmasıyla oluşmaktadır.

irikkĭn “kendi iradesiyle, kendi isteğiyle, gönüllü olarak”

sivvĭn “soğuk şekilde”

hĭrĭllĭn “hararetli şekilde, tutkuyla, sıcak şekilde”

ilemlĭn “güzel şekilde, olağanüstü biçimde”

Belirtecimsi (advverbial) terimi ise dizimde belirteç işlevindeki dil bilimsel yapıyı temsil etmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005: 189). Belirteç işlevindeki cümle, kuruluş belirtecimsi işlevini yerine getirmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesinden *oldukça* ve *fazla* sözcükleri belirtecimsi işlevindedir (Göksel ve Kerslake, 2005: 193).

Bu oda bana oldukça karanlık geldi. (sıfat-belirteç nitelemesi)

Çocuğa fazla sert davranıyor (belirteç-belirteç nitelemesi)

Çuvaş Türkçesinde yer-yön, zaman, soru belirteçleri öbekler konusuyla ilişkili olmadığından sadece ölçü-miktar belirteçleri (vişepe stepen' nareçiyişem) burada sıralanmaktadır. Aşağıda listesini verdiğimiz niceleyiciler ve dereceleme ifade eden sözcükler, sıfatları nitelediklerinde bu işlevi kazanmakta ve sözcük türünü belirteç olarak işaretleyebilmektedir.

itah “pek, gayet, oldukça, haddinden fazla”, *itla* “pek, gayet, oldukça”, *ina-kına* “oldukça, biraz, ona buna, hiçbir şeye”, *kartlın-kartlın* “kesik kesik, parça parça”, *kilt* “biraz, azıcık”, *kışt* “biraz, az, birazcık, azıcık”, *kıştah* “biraz, az, birazcık, azıcık”, *mışirlin* “çifter çifter”, *numay* “çok, birçok, fazla”, *paçah* “büsbütün, hepten”, *paytah* “epeyce, bir hayli”, *pirtak* “azıcık, biraz”, *piçikk* “azar azar”, *piçin-piçin* “parça parça”, *pişte* “hiç, zerre kadar”, *puşseh* “daha fazla, daha çok”, *şalt* “pek, gayet, oldukça, çok”, *şiltah* “pek, gayet, oldukça, çok” *tekeh* “daha, daha fazla, daha da bir daha, fazla”, *tem* “belirsiz”, *temiŋpe* “epeyce, fazlasıyla, çok”, *temiše* “birkaç”, *yart* “tümüyle, büsbütün, iyice”, *yışlın* “oldukça, çok, birçok” (Güzel, 2012: 343).

Ayrıca ilgeçler de adlarla kurdukları öbekte bir belirtecimsi işlevi kazanabilmektedir. Çuvaş Türkçesinde *yahın* “yakın”, *teri* “kadar”, *pek*, *yevir* “gibi” ilgeçlerin sıfatı ya da belirteci niteliğiyle de bu kategori oluşabilmektedir. Bir de özel kullanımı olan belirtecimsiler (exclusive adverbials) (Göksel ve Kerslake 2005: 212) belirteç işlevinde kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde *ancak*, *yalnız*, *sırf*; Çuvaş Türkçesinde *ançah* “ancak”, *kına* “ancak, yalnız, sadece, şeş “sadece, yalnız, ancak” ilgeçleri dizimde belirteç işlevinde görülebilmektedir.

2.1.2. Sözcüğün Alt Kategorileri

2.1.2.1. Belirtenler (Determiners)

Belirlilik ve belirsizlik dizimsel özelliklere, çekim biçim birimleri ya da söylemsel/gönderimsel tanıdık olma gibi edimsel özelliklerine göre cümle sınırlarında ve cümle sınırları dışındaki alanlarda aranabilen anlam bilimsel kategorilerdir. (Abbot, 2006: 3). Lyons (1999: 325) belirlilik kategorisinin dillerin durum sisteminin bir alta sıralısı olarak düşünmektedir. Buna göre durum sisteminin güçsüz, zayıf olduğu noktalarda belirlilik kategorisi ortaya çıktığını söyleyen Lyons, gösterimseller analiz edildiğinde bu konunun anlaşıldığını ifade eder. Ona göre bir belirleyici kategori içinde adıl ve bütün bir ad öbeği bulunabilir. Bu yüzden de gösterimsellerle kurulan öbekler belirtme kategorisi içinde yer almaktadır. Dillerde belirtme genel olarak harf-i tariflerle, bazılarında da çekim

şekli ile ifade edilir (Ergin, 2002: 129) ya da cümle yapılarıyla da temin edilebilir. Çekimli biçimi *ada tanımlık çekimi* olarak da adlandırılmaktadır Buna göre belirleyici özelliklerini taşıyan enklitik baş, yerinden adın sonuna taşınmıştır (Giusti, 1999: 112-113). Fakat bu adlandırma belirleyicinin baş olarak başta olması gerektiğini öne süren Üretici Dil Bilgisi'nin temelinde üretilmiş bir adlandırmadır. Belirliliği işaretleyen sistemler dillerde farklı olduğundan belirleyicinin başta olması ve sonda olması bir dile özgü tipolojik özellikleri gösterebilmektedir.

Bütüncülük gösteren sözcüklerden biri niceleyicilerdir. Bunlar edimsel açıdan bilgi derecesi en düşük olan adlardır (*přím* “bütün”, *hřpř* “bazı” gibi). Gösterimsellerin edimsel açıdan bilgi derecesi daha güçlüdür (Abbot, 2006: 8). Bir ad öbeğinde niteleyiciler (modifiers) belirtenler ve sıfatlıklar da belirten işlevini karşılamaktadırlar. Ad öbeğinin potansiyel göndergesinin sınırlarını belirlerler. Belirtenler, literatürde *belirli olan niceleyiciler* ve *belirsiz gösterimseller* olarak ikiye ayrılmaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 179-180). Belirtenler, hem sözlüksel içerikli hem de işlevsel *př* “bir” sözcüğü ile ifade edilebilmektedir. Ya da söz dizimindeki yerine göre bu işlev yerine getirilebilir. Çuvaş Türkçesinde *př* “bir” belirsizlik anlamlı sayı adı, niceleyiciler ve soru sözleri belirsizdir, gösterimseller (demonstratives) ise belirli belirtenlerdir.

Çuvaş Türkçesinde belirtme sistemi belli işaretlerle karşılanmamaktadır. Türkiye Türkçesindeki gibi belirtme kategorisi kurucuların dizilişi, gösterimseller, iyelikli adlar ve cümlenin kiplik özelliğine bakılarak belirlenmeye çalışılmaktadır (Dede, 1986). Ayrıca yarı sözlüksel olan *př* “bir” niteleyicisinin adlarla ilişkisiyle belirsizlik işaretlenebilmektedir. Karahan'a göre adların veya ad öbeklerinin önünde yer alan “bir” işaretleyicisi, gramerlerde “belirsizlik sıfatı”, “belgisiz sıfat”, “tanımlık”, “belirsiz tanımlık”, “belirten” vb. terimlerle karşılanmaktadır. “Bir” belirsizlik sıfatı, farklı sıklık dereceleriyle Türkçenin her döneminde kullanılmış/kullanılmakta olan bir dil birimidir. İsim veya isim gruplarının önünde sınırlandırma ve belirtme görevi yapar (2018: 1012). Çuvaş Türkçesinde tekil belirsiz adın işaretlenmesi için de *př* “bir” kullanılmaktadır. Fakat belirsizlik, [*př+AÖ*] şeklinde dil bilgiselleşmemiştir. Bu yüzden [*př+AÖ*] kullanımı işlevsel belirtenler içerisine dâhil edilmiştir. Bu yapı, belirsizlikten başka bir de niceleme yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Yine bu sebeple [*př*]’e belirsizlik artikeli olarak bakmamak gerektiği anlaşılmaktadır. [*př+AÖ*] biçiminin olmadığı genel anlamlı

olan cümlelerde, cümlenin başından $[p\check{r}]$ eksiltirse de belirsizlik edimsel olarak da gerçekleşebilmektedir.

Ayrıca Çuvaş Türkçesinde sayı olarak kullanılan $p\check{r}$ “bir” bazen yazılmamaktadır. $p\check{r}$ ’in belirsizlik değerinin ölçümünde cümlenin başında ve eylem önünde olması da birer ölçüttür (Tura 1986). Belirliliğin durum kategorisi ve dizim arasındaki etkileşimi ile ele alan çalışmalarda yönelme-belirtme durum biçim birimi ile *bir* belirsizlik artikeli ile (Öztürk 2005: 19) ya da sayısı ile (Kechriotis, 2009) kullanımıyla $[bir + Ad-Belirtme]$ yapısında kullanılması aynı belirlilik sonuçlarını doğurabilmektedir (Kechriotis, 2009: 85; Emeksiz, 2003: 120). Ayrıca $[p\check{r}+Ad]$ bağlama göre özgül ve belirli olabilmektedir.

$[bir+AÖ]$ öbeği biçimindeki öbekler göndergeseldir, yalın adlar gibi değildir (Kechriotis, 2009: 85). Ama bunların göndergesel olmadığı göndergelilik yorumunun sadece durum belirticisi alan adlarda görüldüğü iddia edilmektedir (Enç, 1991:4). Fakat şunu da unutmamak gerekir ki belirlilikte olduğu gibi gönderimsel/önvarsayımsal varoluşu olmayanlar belirli olamazlar ve gerçeklik ortamında değillerse de özgül olamazlar. $[bir]$ ’ in AÖ’den eksiltilmesi belirlileştirme stratejilerinden biridir (Emeksiz, 2003:120). AÖ’den eksiltelen *bir* yalın ad olarak bulunduğu sınırlar içerisinde dilsel olarak durum biçim birimi (belirtme) almadığı zamanlarda belirsizliği ortaya çıkarmaktadır (Enç, 1991:4, Comrie, 2017: 132). Fakat bu AÖ’ler eğer genel anlamlı ise belirsizdir (Tura, 1986).

Dilsel ya da sözlüksel içeriğe göre belirsizlik belirlenebildiği gibi *Pur-şuk* cümlelerinde bilgi yapısına göre de belirsizlik belirlenebilir. Eski bilgi, yeni bilgi ayırımında “*manın laşam pur.*” cümlesinde *laşa* yeni bilgi olduğu için belirsizdir. Fakat “*Laşa manın*” ad cümlesinde *laşa* eski bilgi olduğu için ya da konu olduğu için belirlidir.

Özetle, belirtme kategorisi hem biçim bilimsel hem söz dizimsel özelliklere göre hem de bağlama göre belirlenebilen bir kategoridir. Bu yüzden çalışmada, öbeklerin adlandırmalarında söz dizimsel özelliklerine göre belirten işlevinde olan birimlerin kurduğu öbekler birer belirleyici öbeği olarak adlandırılmıştır.

Belirsiz Belirtenler (indefinite determiners)

mişe “ne kadar, kaç, kaç”, *mın çuhlı* “ne kadar”, *temişe* “birkaç (tane)”, *hişpır* “bazi”, *hişpır* “birçoğu”, *hişpır* “kimi, bazi”, *şavin çuhlı* “bu kadar/şu kadar/o kadar”, *numay*, *çılay*, *çilt* “çok”, *temin çuhlı* “çok sayıda”, *sahal mar*, *numay-numay*, *çılayışi* “çoğu”, *sahal* “az”, *ıtaşşı* “fazla, ziyade”, *nimnle* “hiçbir”, *pır-pır* “herhangi bir”.

Belirli Belirtenler (Definite Determiners)

Gösterimseller de niteleyici yerinde bulunan işaret adlarıdır. Adlara geldiklerinde nesneyi göstererek belirtirler. Ada mekânda, zamanda veya tasavvurda uzaklığına göre bir yer tâyin ederler (Banguoğlu, 2011: 360). Çuvaş Türkçesinde gösterimseller yakındaki ve uzaktakini göstermelerine göre ikiye ayrılırlar. *ku* “bu”, *şak(i)* “bu, şu”. Uzaktaki varlıkları göstermek için *leş* “o, öteki, diğer”, *şav(i)* “bu, şu, öbür, öteki” adları kullanılmaktadır. Ayrıca 3. teklik şahıs adlı *vil* “o”, *hayhi* “o” dizimde gösterimsel işlevinde de kullanılmaktadır. *Hayhi* “o” adıyla ise diğerlerinin kullanımı ile karşılaştırıldığında daha az karşılaşılmaktadır. Bağlamda önceden bahsedileni temsil etmektedir. Adla birleştiğinde belirten işlevinde kullanılmaktadır (Sergeyev ve Kotleyev 1988:243). *Hay* “o” da yine dizimde belirtme işlevini yerine getiren sözlüksel; fakat işlevsel olan kategorilerdendir.

2.1.2.2. İlgeçler (Hıışmahsem)

İlgeçler, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan, cümle içerisinde birlikte öbek kurduğu sözcük veya sözcük öbekleriyle bir işlev ve anlam kazanan sözcüklerdir (Sebzecioğlu, 2016: 350). İlgeçler, ad tümleci olan sözcüklere, ad çekim biçim birimlerinden iyelik ve durum biçim birimlerini alırlar (Göksel ve Kerslake, 2005: 50-51). Dil bilimsel olarak ilgeçler kapalı küme sözlüksel kategori içerisinde yer almaktadır (İmer, vd., 2013). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere ilgeçler yarı işlevsel ya da yarı sözlüksel/“edat ekleşme olgusu” (Öner, 1999) görülen sözcüklerdir Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde de bu kategori özelliği görülür. İlgeçlerin tipolojik olarak hem sözlüksel hem işlevsel özellik gösterenlerinin yapılarda bağımlı biçim birime kaynak oluşturan ilgeç biçimlerinin yan yana yaşadığı görülmektedir (Givon, 2001a: 96). Öner’in, Dede Korkut Kitabında tespit ettiği $\{+dan/\{+den\}$ sınırlandırma biçim birimi ile buna kaynaklık eden *değin* ilgecinin eş zamanlı Dede Korkut’da yer alması, konuyu en iyi açıklayan tespitlerden biridir.

giceye değin cenk ideyidük 249-7

Sabadança yirinden örü turur (7-11) (Öner, 2008: 63).

Çuvaş Türkçesinde, aşağıda saydığımız ilgeçler de bağlama göre hem bağımlı bir biçim birim hem de sözlüksel bir sözcük olarak eş zamanlı olarak kullanılmaktadır (Andreyev, 2005: 31).

Bu ikili özellik gösteren yeni-dil bilgiselleşen ilgeçlerin çoğu ya hareket adlarından ya da yer, bulunma adlarından gelmektedir (Givon, 2001a: 96) Bu yeni ilgeçler daha uzundur. Yönelme-belirtme durumuyla kullanılan eylemden gelen ilgeçler, *kura* “göre”, *pula* “yüzünden sebebiyle”, *şiti* “kadar”, *şite* “kadar”, *şitiççen* “kadar”, *hiriş* “karşı, karşı”; ayrılma durumuyla kullanılan *puşne* “başka”, *puşlasa* “itibaren”, *vara* “sonra”, *urih* “başka” ilgeçleridir.

2.1.2.3. Sıfatlık ve Belirtecimsi

Bu konuyla ilgili 2.1.1.2 ve 2.1.1. 3 maddelerinden ayrıntılı bilgi edinilebilir.

2. 2. Dil Bilgisel Kategoriler (Grammatika Kategoriysem)

2.2.1. Sayı Kategorisi (Hisep kategoriyi)

2.2.1.1. $\{+sem\}/\{+sen\}$ ⁵⁸ Çokluk Biçim Birimi, Çokluk (Numaylı Hisep), Teklik (Pirelli Hisep)

Çuvaş Türkçesinde teklik, herhangi bir biçim birimle işaretlenmemektedir (Pavlov 1965: 71) Çokluk biçim birimi, Türkiye Türkçesinden farklı olarak $\{+sem\}$ şeklindedir ve ünlü uyumuna uymamaktadır. Yazı dilinde biçim birim, kalın ve ince sıralı adlardan sonra daima ince ünlülü olarak gelmektedir. Tek biçimli olarak karşımıza çıkan çokluk biçim birimi, Viryal ağzında $\{+sam\}$ şeklinde görülmektedir (Fedotov 1996:213; Ersoy 2007, 1301). Türkçenin gerek tarihî metinlerinde gerekse yaşayan Türk lehçelerinde/Türkçede çokluk kavramı, genellikle (Çuvaş Türkçesi hariç) aynı biçim birimlerle karşılanır (Pope 2008: 105). Pope, *Altay Dillerinde Çokluk Ekleri* adlı makalesinde, Altay dillerinin bazılarının en önemli özelliklerinden birinin çokluk eklerinin nispeten fazlalığı olduğuna değinip Türk dillerinde tek “yaşayan” çokluk ekinin $\{+lar\}$ olduğunu belirtmiştir (Pope, 2008: 93). Biçim birimin Çuvaş Türkçesinde $-sem < *sagun$ ⁵⁹ olmasına karşılık, Korecede hiçbir çokluk biçim biriminin bulunmadığını belirtmiştir. Yılmaz (2002: 3-4) ve Grönbech de (2000: 62) Çuvaş Türkçesinde iyelik biçim biriminin, çokluk biçim biriminden önce gelmesinin sebebi olarak bu biçim birimin sonradan dil bilgiselleşmiş, bağımsız bir sözcük olduğunu düşündüğünü ileri sürmektedir.

⁵⁸ $\{+sen\}$ biçim birimi ilgi, yönelme-belirtme, bulunma ve çıkma durumlarında /m/ sesi, /n/ sesi ile nöbetleşmektedir (Güzel, 2012: 140).

⁵⁹ Günümüz Çuvaş dilinde ise sayı ulamı öbür Türk lehçelerinin hiç birisinde görülmeyen *sem (sen)* sözcüğü ile oluşur. N. İ. Aşmarin bu ekin önceleri müstakil anlamlı *san* sözcüğünden geldiğini iddia eder. *San* sözcüğü bugünkü Türk lehçelerinin ekseriyetinde çokluk ve miktar anlamı taşır. Aynı fikir G. İ. Ramstedt tarafından da ileri sürülmüştür. (Zeynalov, 1993: 108-109)

Dizimde, iyelik kuruluşlarında sayı ve kişi özelliği açısından bazı farklı davranışlar sergilerler. Bu durum 3. çokluk şahıs varlığın çokluğunu gösterdiği zaman ortaya çıkar (Sergeyev, vd., 1960: 41). Sayı kategorisi, teklik ve çokluk kavramlarıyla ilişkilidir. Çuvaş Türkçesinde çokluk biçim birimi teklerin çokluğuna işaret eder. *pürtsem [birden fazla]*. Teklik ise daha geniş bir açıya sahiptir, bütünlük ya da genelliğe göndergede bulunur (Johanson, 1998: 51). Çokluk, sayılarla ve niceleyicilerle de ifade edilebilir (Sebzecioğlu, 2016: 165; Poppe, 2008:153). Örneğin *vışi laşa* “üç at”, *temişe pürt* “birkaç ev”, *tem çuhlî şın* “birkaç insan” gibi. Ölçü birimi/sınıflayıcı sayılabilen adlar ise bazen sayılardan sonra gelerek çokluk ve tekliği ifadeye kullanılabilir. Örneğin, *Tıvatı pırçık (ulmi)*. “dört tane elma

Çuvaş Türkçesinde *göz, el, ayak, dudak, kulak, diş, çizme, eldiven* gibi *çiftliği* ifade eden sözcükler çokluk biçim birimleriyle kullanılabilir (Aşmarin 1903: Madde 40). Bunlar tek olarak belirtmek istenirse o sözcüğün başına *pır* “bir” ve *hırah* “çiftlerden biri” sözcükleri gelir (Pavlov, 1965: 74).

Pırın asattenın kusı “bizim dedenin gözü”

Laşanın malti urisem (uri) şurı. “atın ön ayağı/ayakları beyaz.

hırah kuşlı “tek gözlü”

Aşmarin, Çuvaş Türkçesinde çokluk biçim biriminin, anlam karışıklığı olacağı zaman da kullanıldığını ileri sürmektedir. Ona göre eğer ad, geniş zamanda yüklemse ve öbekte çokluk varsa yüklem olan addaki çokluk biçim birimi, eltilmez. Yüklemden çokluk biçim birimi düşürülürse anlamda değişiklik meydana gelir:

Unın ivilışem pürte puyan kupsasem. “Onun oğullarının hepsi tüccardırlar.”

Manın kürşışem timırşı. “Benim komşularım demircidir.” (Komşuların hepsi)

Manın kürşışem timırşısem. Benim komşularım demircilerdir. (Tek bir komşu)
(1903: Madde 48-49)

Çokluk biçim birimi, kişi adında kullanıldığında o kişi ve ailesi anlamına gelir. (Pavlov, 1965: 75). Bu kullanım Türkiye Türkçesindeki *{+LAR}* biçim birimi ile özdeş bir işlevdir. Korkmaz’a göre bu biçim birim bir yandan da gösterdiği “çokluk” özelliği dolayısıyla sınıf değiştirerek yer yer eklendiği sözlere, kurallı özel anlamlar kazandıran bir yapım biçim birimine dönüşmüştür (2003: 51-52). Öteki işletme çekim eklerindeki

kalıplaşmadan ayrılan yanı, belirli nitelikteki isimlere kurallı olarak gelebilmelerindedir.” diye bu işlevi vurgulamıştır.

Yakkusem “Yakov ve ailesi”

Bir kavram açıklanırken “anında, civarında” anlamı vermek için çokluk biçim birimi kullanılır (Aşmarin 1903:Madde 51).

puşlanĭ vahĭsençe “başladığı vakitlerde”

Ep allĭsençe “ben ellilerde”

Varlıklar, farklı bağlamlarda kullanıldıklarında çokluk ekinin bazen kullanılmadığı da görülür (Aşmarin 1903:Madde 51).

Pirĭn nührepre kürşĭsen sĭĭpur. “Bizim bodrumda komşuların sütü var.”

Pirĭn nührepre kürşĭ arşĭsen sĭĭsem pur. “Bizim bodrumda komşuların sütleri var.”

Sözcüğe, çokluk biçim birimi yazılmış olsa da teklik şahıs anlamı katmaktadır (Aşmarin, 1903: Madde 56).

şavĭ şıv şinçe pirĭn yalsen iki arman lartnĭ “Bu suyun üzerine bizim köylü iki değirmen yapıldı.

Bir şeyin sayısından emin olunmadığında da çokluk biçim birimi kullanılmaktadır.

şites kunsençe “önümüzdeki günlerde”

Belgisiz adların sayısında bir netlik, bir kesinlik yoktur. Fakat bu sözcükler söz dizimi yöntemiyle oluşturulan varlığın sayısını belirten sözcüklerdir. Ferhat Zeynalov, biçim birimlerle yapılan çokluk dışında çokluğun söz dizimsel yollarla da meydana gelebileceğini söylemiştir (1993:115-116). Bunun iki yolunun olduğunu söyleyen Zeynalov, belirli ve belirsiz miktar sayılarının yardımı ve katılımıyla, sözcüklerin çift kullanılması ve tekrarıyla oluşabilir diyerek hem ikilemelerin, hem de belgisiz sözcüklerin ve sayıların adla birleşmesi ile çokluğun karşılanabileceğini söylemektedir.

İkilemelerdeki çokluk ifadesi için Delice de “*kapı kapı*”, ‘*kasa kasa elma*’, ‘*çuval çuval ceviz*’ gibi örneklerin yanısıra ‘kap kakak, çoluk çocuk vb.’ gibi farklı sözcüklerin tekrarıyla da çoklukların belirtilebileceğini ifade etmektedir (2007: 32). Bu durumda da ikilemeler sayı kategorisinin çokluk alt birimini sağlayan bir işlevde kullanılabilir çıkarımı yapılmıştır. Korkmaz da tekrarlı sıfatlar, genellikle cümlede buldukları adların

anlamalarını güçlendirirler. Bazen de o adlara çokluk ve vurgulama ifadesi katarlar şeklinde bu fikri savunanlardan biridir (2003:355).

Çokluk ve teklik anlam bilimsel-kullanımsal temelde değerlendirildiğinde çokluk, belirsizlik biçim birimi olarak karşımıza çıkar. Cümle eğer genel bir bağlam içindeyse çokluk biçim birimi alan adlar belirsiz demektir (Tura, 1986: 176). Örneğin, *Çıvaşsem, şulseren Narspi şıravşî K.V. İvanov vulaşşî* “Çuvaşlar her yıl Narspi şairi K. İvanov’u okuyorlar.” cümlesinde çokluk biçim birimi genel bir bağlam içerisinde kullanıldığı için *Çıvaşsem* adı, belirsiz olarak değerlendirilmektedir. *Genellik* ve *teklik* belirliliğin kavram olarak karşılanmasında önemlidir; fakat nesne veya öznenin yer aldığı bütündeki zaman ve kiplik özellikleri de bağlamda özne veya nesnenin belirlilik, belirsizliğini ve göndermeli olup olmamasını etkiler. Kiplik bulunan bağlamlarda özneler, hem gönderge-dışı hem de belirlilik-dışı özellikler gösterirler (Tura, 1986). Bir varlığın belirliliği onun bilinirliğine dayanır fikri ileri sürüldüğünde, konuşanın ne düşündüğünü, dinleyenin her zaman bildiği varsayılır (Abbot, 2006: 3). Bir varlığın belirliliği, onun tekliğine göre belirlenebilir görüşü de tek bir varlığın betimleyici bir içeriği olduğunu iddia eder.

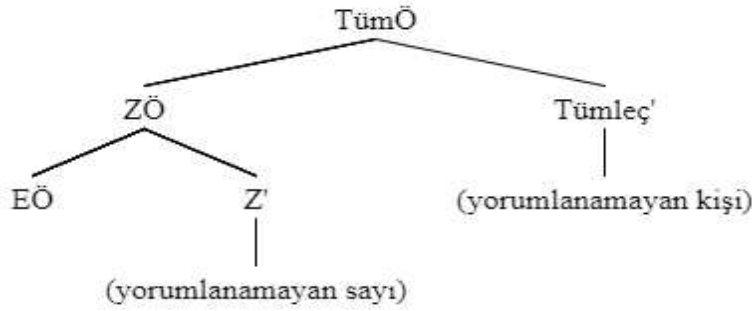
2.2.1.2. İyelik Biçim Birimlerinin Sayı, Şahıs Özellikleri

Yetinmecî Program’da uyum, X başındaki *yorumlanamaz* dil bilgisel özelliklerin belirleyici olan hedef konumundaki *yorumlanabilir* dil bilgisel özelliklerle eşleşip, X başındaki *yorumlanamaz özelliklerin* yorumunu alarak dağıtımdan önce silindiğini göstermektedir. Chomsky, sayı ve şahıs özelliğine ayrık dil bilgisel özellikler olarak bakmamakta, Baker (2008:110), Bassarak (1998: 49-50) ve Arslan-Kechriotis (2006) kişi ve sayı işlevlerinin ayrık dil bilgisel özellikler olduğunu düşünmektedir. Baker’in (2008) Bassarak’ın (1998) ve Arslan-Kechriotis’in (2006) tespiti, Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesine uygun görünmektedir. Çünkü ad ve eylem çekimlerinde dil bilgisel özellikler 3. şahıslarda sayı ve şahıs şeklinde ayrık olduklarını göstermektedirler. Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde uyum dizilerine göre düşünüldüğünde, sayı özelliği *İyelik Kuruluşu/TümÖ* içerisinde gerçekleşir. Kişi ise bu öbeğin dışında uzak bir mesafede, dış üye olarak kişi özelliğini almaktadır. Nitekim Baker’in kişi dil bilgisel özelliğinin kısa mesafede belirlenmesi gerektiği görüşü bu durumu açıklamaktadır. Baker, kişi ve sayı arasındaki bu ayrımı bir şarta bağlamıştır (2008: 112).

Baker, kişi kategorisi için *Kişi Uyumunda Yapısal Koşul (The Structural Condition on Person Agreement)* önerisinde bulunmaktadır. Buna göre işlevsel kategoride üçüncü

kişiyi dışarıda bırakıp kişi özelliklerinin uyumun işlevsel başının göstericisi ya da tümleyicisi olması gerektiğini ifade etmektedir (2008: 52). Ayrıca diğer dil bilimsel özelliklerinin aksine kişinin daha kırılgan (fragile) olduğunu belirtmekte ve kişinin belirli bir mesafe içerisinde uyum ilişkisini kurması gerektiğini ileri sürmektedir (Baker 2008:112). Yani, kişi uyumunun, sayı uyumuna göre daha katı kısıtlamaları olduğunu ileri sürer.

Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde de tümleyici öbeklerinde, tümleçte kişi özellikleri görülürken zaman öbeğinde, *yorumlanabilir* sayı özellikleri görülmektedir. Ad öbeklerinde ya da özde iyelik kuruluşlarında *kişi* bilgisi iyelik biçim birimiyle sağlanırken *sayı* bilgisi de sayı öbeğinin başı *sayı*da yorumlanabilir özellik kazanmaktadır. Uyum ilişkisindeki evrelerden tümleyici öbeği ve iyelik kuruluşunda, sayı ve şahıs başları şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 2.1. Tümleyici Öbeklerinde Kişi ve Sayı Özelliklerini Gösteren Dizim Ağacı (ZÖ:Zaman Öbeği)

Şekil 2.2 İyelik Kuruluşunda ve Bileşiklerde Kişi Ve Sayı Özelliklerini Gösteren Dizim Ağacı

Buna göre, Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde, BelÖ'nün Belirleyici⁰ başı, kişi özelliğine sahipken Sayı Öbeğinin (SayıÖ) başının, sayı değeri taşıyıp taşımadığı konusu belirsizdir.

YP'ye göre türetme ve dönüştürme esasına dayalı modelde, sözlük birimi, dizim öncesi bir düzeyi temsil ederken adlaştırılan birimler söz dizimini temsil etmektedir. Bu ayırım doğrultusunda konuya bakanlar 3. teklik/çokluk şahıs/iyelik biçim biriminin ad öbekleri ve ad soylu bileşiklerde türetim ya da yerleştirme aşamasında, farklı düzeylerde olduğunu göstermektedir.

3. teklik şahıs iyelik biçim birimi YP'de işlevsel, belirleyici olarak varsayılsa da dizimde farklı işlevlerde bulunmaktadır. Öncelikle 3. teklik şahıs iyelik biçim birimi olarak sayılan biçim birim, olası birleşiklerde ve öbeklerde farklı işlevleri yerine getirmektedir. İyelik kuruluşlarında sayı ve şahıs özellikleri olan iyelik biçim birimi işlevindeyken (Aslan ve Altan, 2006; Göksel ve Kerslake, 2005), olası birleşiklerde sayı ve şahıs özellikleri taşımayan türetme biçim birimi gibi davranmaktadır; fakat şahıs ve sayı özelliği, diğer iki şahıs iyelik biçim biriminden farklıdır. Greenberg'in (1963: 74) sayı ve şahıs hiyerarşisi ile ilgili 34 numaralı evrenseli, birinci ve ikinci şahıs değerinin hiyerarşide daha üstte olduğunu, yani 3. şahsın belirginliğinin daha az olduğunu ileri sürer. ($1/2 \text{ şahıs} < 3$ [$+insan$] < 3 . [$canlı$] < 3 . [$cansız$]). Birinci ve ikinci şahıs dil bilgiselleşmiş kategorilerken üçüncü şahıs sayı ve şahıs özelliği sebebiyle dil bilgiselleşmemiştir. Bu durumda birinci ve ikinci kişinin şahıs ve sayı özelliği üçüncü kişiye göre daha fazla belirgindir.

İyelik biçim birimi, 3. şahıslarda Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde şahıs değeri taşımamaktadır. Türkiye Türkçesi ile paralel bir görünüş sergilemektedir. Kerimoğlu, Türkiye Türkçesindeki çokluk ve teklik biçim birimi {-lAr}, {-sI} biçim birimlerini bu açıdan yazısında bir karşılaştırmaya tabi tutmuş ve {-lAr}'lı varlıkların da teklik ifade edebileceği sonucuna varmıştır (2010: 1624-1627).

Onların kapıları/onların kapısı

unĭn kişyine “onun cebine/onun ceplerine”

vĭsen klasĭ “onların sınıfı

vĭsen urisem “onların ayakları” (Ersoy, 2010).

Buna karşılık 1. ve 2. şahıslarda bütünleyici bir dağılım söz konusudur ve şahıs ve sayı uyumu görülür. Ayrıca da iyelik biçim birimidirler. Bu durumda 3. şahıslarda iyelik

biçim birimi sayı değil, sadece iyelik, sahiplik özelliği göstermektedir. Yetinmeci Program'da, üyelerin oluşturduğu uyum alanının değerli olabilmesi için kontrol eden ve hedefin birleşmesi yani eş oluşumlu olması gerekmektedir. *Manın tıleyım* “benim arzum” gibi adıyla kurulan iyelik kuruluşlarında, uyum alanında bir sahiplik ilişkisi de kurulabilmektedir. Fakat *manın tıley* “benim arzum” diziminde de ikinci üyeye uyum biçim birimi getirilmeden de bir sahiplik ilişkisi kurulabilmektedir. Sahiplik ilişkisi için uyum, seçimlidir. Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi için iyelik ilişkileri ve uyum ilişkileri, bazı öbeklerde eş oluşumlu olduğundan birbirlerinin olmazsa olmazı gibi görülebilmektedir. Fakat dillerin tipolojik özelliklerine göre sayı ve sahipliğin her zaman eş oluşumlu olmadığı şu iki örnekte de görülebilir.

İyelik kuruluşları, İngilizcede iyelikli adlarla kurulan iyelik ilişkisinde $\{s\}$ biçim birimi görülmez. İki adın sahiplik ilişkisinde ilk üyede ilgi biçim birimi bulunabilir ya da sahip olan-olunan ilişkisi ilgeç ile kurulabilir. Burada araç, ister ilgeç ister ilgi durum biçim birimi olsun, örneklerde görülen bir iyelik ilişkisidir ve uyum özellikleri taşımamaktadır.

My book “benim kitabım”

John's book “John’un kitabı

book of john “John’un kitabı

Örneğin, Macarcada *artikel+adıl+ad* birleşiminde şahıslara göre belirlenen artikellerle birlikte adıl, yalın ve ad, iyelik biçim birimli olabilmektedir.

az én kalap-om

artikel- ben(-yalın) hat -1.TKLLK İYE

benim şapkam

az én kalap-ja -i -m

artikel ben(-Yalın) hat – İYE-ÇL-1TKLLK

“benim şapkalarım

a te kalap-od

artikel- sen(-yalın) hat -2. TKLLK İYE

“senin şapkan”

a te kalap-ja -i-d

artikel-sen(-yalın) hat – İYE- ÇL-2 TKLK

“senin şapkaların” (Szabolcsi, 1992: 7-8).

1. ve 2. şahıslarda uyum ve sahipliklik eş oluşumludur. Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinden farklı olarak 3. şahıslarda sayı bilgisi, biçim bilimsel olarak işaretlidir. Hem *artikel+adıl+ad* birleşiminde hem de *artikel+ad+ad* birleşiminde teklik ve çokluk yoruma dayalı değildir. 3. şahıslarda *o* ve *onlar* adlarının aldığı iyelik biçim birimleri birinci ve ikinci şahısta, *adıl* tarafından *hedefe* iletilirken üçüncü şahısta iyelik biçim birimi *seçen* olarak *hedef* olan adılın şahsını belirlemektedir.

Bir başka durumda, yardımcı unsur ad/adıl, yalın/durum biçim birimli olabilmektedir. Fakat, iyelik biçim birimi, seçimlik bir unsur değildir. Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ise iyelik, seçimlik bir tümleçtir.

az ö kalap-ja

artikel o (-yalın) hat-3. TKLK İYE

“onun şapkası”

az ö kalap-ja -i

artikel- o (-yalın) hat –İYE-ÇL-(3 TKLK)

“onun şapkaları-*sı”

Mari kalap-ja

the Mari (-yalın) hat-3. TKLK İYE

“Mari’nin şapkası” (Szabolcsi, 1992: 9).

2.2.1.3. Söz Dizimsel Olarak Sayı Kategorisi (Numaylı İnlav kategoriyi)

Bu kategori biçim bilimsel olduğu gibi söz dizimsel olarak da karşılanabilmektedir (Kerimoğlu, 2008:153). Ayrıntılı olarak 2.2.1’de bahsedilmiştir.

2.2.2. Durum Kategorisi (Padej/Viřlevliĥ Kategoriyi)

2.2.2.1. İlgi Durum (Kamınlıĥ Viřlevliĥi) Biçim Biriminin Biçim-Ses Bilimsel Özellikleri

İlgi durumu, adlara eklenirken adılarda bazı ses bilimsel değişiklikler görülür. Çuvaş Türkçesinde, kişi adıları ilgi durumundayken sırasıyla şu şekildedir: *man* /*manıĥ* ‘benim’; *san*/*sanıĥ* “senin”, *un*/*unıĥ* “onun”; *pirıĥ*<*epıĥ*-*epir* ‘bizim’; *sirıĥ*<*esıĥ*-*esir*, ‘sizin’; *vışen*<*vırem* “onların”. Teklik kişi adıları, bu durumda iki biçimde (*man*~*manıĥ*, *san*~*sanıĥ*, *un*~*unıĥ*) kullanılmaktadır: *man*, *san*, *un* biçimleri, *manıĥ*, *sanıĥ*, *unıĥ* şekillerinden kısalma yoluyla meydana gelmiştir (Durmuş, 2009: 188).

Dönüşlülük adıları ise ilgi durumundayken şu biçimdedir: *hamıĥ* <*ham*, *hıvıĥ* <*hu*, *hıyıĥ*<*hıy*, *hamıriĥ* <*hamir*, *hıvirıĥ* <*hıvir*, *hıysen* <*hıy* (Yılmaz, 2002: 33).

Aşmarin (1903: 27. Madde), Levitskaya (1976: 17), Yılmaz (2002: 5), biçim birimin $\{+nıĥ\}$ şeklinin de olduğundan bahsetmez. Aşmarin (1903: 27) OİÇS’de *Atte+nıĥ*, *sannıĥ* şeklinde, ilgi durum biçim biriminin $\{+nıĥ\}/\{+nıĥ\}$ şekline örnekler vermiştir. “Eski metinlerde, çok nadir olsa da biçim birimin $\{+nıĥ\}/\{+nıĥ\}$ biçimi mevcuttur. Ancak bu şekil kullanımdan düşmüştür. Günümüz Çuvaş imlâsında da /a/ ve /e/ ile biten sözcüklere ilgi durumuna kısa biçim olarak $\{+n\}$ biçim biriminin eklendiği görülmektedir (Durmuş, 2009: 13).

2.2.2.2. İlgi Durum Biçim Birimi ve Belirtme-Yönelme Durum Biçim Biriminin Dizimdeki İşlevi

Konuya biçim bilgisi açısından yaklaşıldığında genel olarak ilgi durumu, belirtme durumu (Öztürk, 2005: 24) ve 3. teklik şahıs iyelik biçim biriminin belirliliği işaretlediğinin ileri sürüldüğü görülmektedir.⁶⁰ Biçim bilimsel olarak belirlilik, Kornfilt ve von Heusinger’e göre (2008: 23) 3. şahıs iyelik biçim birimi, belirtme durum biçim birimi ve ilgi durumu biçim birimi ile işaretlenebilmektedir. Kornfilt ve von Heusinger’in (2008: 23) varsayımına göre uyum belirticisi, adılısıl (pronominal) özelliklere sahip olduğu için AÖ’yü biçimsel olarak özgül yapabilmektedir. Uyum öbeklerinde öznesi, ilgi durumu biçim birimi alan öbeklerde öznenin özgül olduğu düşünölmektedir (Emeksiz, 2003).

⁶⁰ Johanson (2006: 225) belirlilik kavramını özgüllüğün bir alt kategorisi olarak gördüğünden özgüllüğün ilgi ve belirtme biçimleri ile işaretlendiğini iddia etmektedir. Muharrem Ergin (2002:225) belirlilik kavramına ilgi, belirtme ve 3. teklik şahıs iyelik biçim birimlerinden bahsederken değinir.

Aygen de (2002: 69) bazı ilgi durumlu üyelerin, genel anlamlı bir öbekte veya cümlede özgüllüğü işaretlemeyebileceğini ileri sürmektedir. İlgi durum biçim birimi de iyelik gibi bir belirticidir. Banguğlu da “Kimin hali belirli bir hal olduğundan belirten ad da belirli olur” der (2011: 325). Grönbech’e göre ilgi durumu getirilen ad yeterince “ferdileştirildiğinden” harf-i tarifin tanımındaki gibi ada getirilerek öne çıkarılmaya ihtiyacı yoktur. Bu durum biçim birimini almayan ad, öbeğin belirsiz olmasına sebep olmaktadır. Örneğin, Genel Türkçede, ilgi durumu “belirli bir kimseyi vasıflandırdığı için eski dil kullanımına göre” baş ögedeki harf-i tarif düşebilir. Çuvaş Türkçesinde bu durum daha da genelleşmiş 1. ve 2. şahıs adlarından sonra 1. ve 2. teklik şahıs iyelik biçim birimi kullanılmamıştır.” (Grönbech, 2000: 90).

Size dün misafir geldiğini gördük. [-özü] (non-specific)

Size dün (bir) misafir-in geldiğini gördük. [+özü] (Emeksiz, 2003).

Öğretmen [*öğrenci-nin kolay eğitim iste-diğ-in*]/i bil-ir. [genel], [+özü]

Öğrenci-nin istediği yarın okula gel-me-mek [-genel], [+özü] (Aygen, 2002: 70)

Belirtme durum biçim birimi de belirli bir durumdur ve cümlede, bu durum biçim birimini alan nesne, belirli bir nesne olur (Banguğlu, 2011: 325).

“Belirsiz haldeki bir ad, yükleme halinden çok geri durduğundan yükleme halindeki bir nesne daha belirlidir. İş ve oluşun gayesini tasvir eden bir adı belirli bir feridin işareti olarak göstermek için kullanılır (Grönbech, 2000: 129).

Johanson’un (2006) belirlilik, belirsizlik ve özgüllük arasında kurduğu ilişkiye göre özgül olan bir adın, hem belirli hem belirsiz olabilme ihtimali bulunmaktadır. Bu yüzden özgüllük tanımlanırken cümlelerin eylem yapısını da içeren birleşimsel bir yaklaşım gerekmektedir (Emeksiz, 2003; Tura, 1986; Dede, 1986). Emeksiz (2003), Tura (1986), Dede (1986) bağlama göre özgül olmayan bir adın, *belirli* olabileceğini öne sürmektedirler

Örneğin,

Jüri yarışmanın en güzel kızını seçmek için yarın toplanacak. (Emeksiz, 2003: 111)

Cümlede açık bir biçimde örtüklük yaratan *gelecek zamanda* oluşu nesne olan adın/ad öbeğinin belirli okuma almasını engellemezken özgül okuma almasını engellemektedir. Belirlilik ve özgüllük arasında örtük ortamlarda bulunabilirlikleri açısından belirgin bir farklılık olduğu görülmektedir. Ancak asıl sorun, örtük bir bağlamda bulunan *yarışmanın en güzel kızı* öbeğinin belirli olarak sunulmasına rağmen dinleyici ve

konuşmacı için *tanıdık olma* özelliğini de taşıyamamasıdır. Donellan (1966) belirli adları gönderimsellikleri açısından incelediği çalışmasında, her belirli görünen ad öbeğinin gönderimsel olduğu görüşüne karşı çıkar ve belirli betimleme yapan bir ad öbeğinin konuşmacının bilgisine göre *yorumsal-gönderimsiz* olabileceğini ileri sürer. Burada *en güzel kızımı* ad öbeği yorumsal olduğundan, önvarsayımsal varoluş (art gönderimsellik) taşımamaktadır ve belirlidir (Emeksiz, 2003: 111).

Gelecek zaman biçim birimi, cümledeki belirliliği değil, ama özgüllüğü engellemektedir; çünkü değer yüklü olan bir *kız* bulunmamaktadır. Gerçeklik ortamı söz konusu değildir (Tura, 1986). Göndergesi boş bir varlık izlenimi vermektedir.

Kipler, soru, gelecek, ihtimal, olumsuzluk, şart, alışkanlık, genellik kategorilerinin bulunduğu cümlelerde adın/ad öbeğinin özgül olmadığı göndergesinin bulunmadığı görülür (Tura 1986:154). Özgüllüğün oluşumunun gerçeklikle doğrudan ilişkili olması, belirliliğin ise gerçeklikten etkilenmemesi, bu iki özellik arasında bütüncül bir dağılımı engellemektedir (Emeksiz, 2003: 118).

Örneğin,

İstanbulda hayatının aşkıyla karşılaşabildin mi? (Emeksiz, 2003: 111).

Bu olumsuz cümlede *hayatının aşkı* belirli ad öbeği *yorumsal* olduğunda, konuşmacı için *değer yüklü*, önvarsayımsal varoluş taşıyan bir kadın olmamaktadır. Bu nedenle bu ad öbeği yorumsal olduğu için özgül olamamaktadır.

Örneğin, *Çocuklar çikolatayı sever* (Dede, 1986) cümlesinde geniş zaman biçim birimi, genellik ifade etse de gerçek olmayan bir zaman söz konusu olmadığından, kipin olmadığı bağlamda, *çikolata* önvarsayımsal varoluş alanına göndergede bulunabildiğinden *çikolata* belirli ve özgüldür.

Var ve yok'lu ad cümlelerinde de belirlilik özellikleri açısından farklılıklar görülür. Dede'nin (1986) eylem yüklemli cümleler için sunduğu iddiaya paralel olarak Tura (1986) *var* yüklemli cümlelerde de yalın öznenin tekil ve çoğul yorum arasında, çift anlamlı olduğunu düşünmektedir.

Beşte otobüs vardı (Tura, 1986: 166).

Tekil, belirsiz özne adı, gerçeklik ortamlarında birincil okuma olarak özgül olabilmektedir. Ancak, grup gösterimsel olarak değerlendirdiğimizde, tatmin edici

betimleyici içerik olmadığından, özgüllük dışı okuma birincil olarak karşımıza çıkmaktadır (Emeksiz, 2003: 130). Bu örnekte de *otobüs*, grup gönderimlidir ve özgül değildir.

Var ve yok'lu cümlelerde bulunma ya da sahiplik rolünü veren yapının iyelikli ve iyelikli olmayan şeklinin anlama genellik ve özellik verdiğini Çuvaş Türkçesi şu örneklerde de görülebilir:

Manñ laşa pur. “Benim/bende at var.”

Bu örnekte, *laşa* “at”a sahip olunup olunmadığı belli değildir, genellik görülür. Bu yüzden *laşa* “at” adının burada belirsiz olduğu anlaşılmaktadır.

Manñ laşam pur “Benim atım var.”

İyelik, bu örnekte asıl sahiplik anlamını vermekte ve özel bir anlam taşımaktadır. Bu yüzden de *laşa* “at” ad öbeğinin belirli olduğu görülür.

2.2.3. İyelik Kategorisi (Kamñlñh Kategoriyi)

Lewis (1967: 40, 42) geleneksel olarak bileşik ve iyelik kuruluşundaki 3. teklik şahıs iyelik biçim birimini ekleme (annexation) olarak saymakta ve her iki yapıyı da göndergeliliklerine göre *belirli izafet* ve *belirsiz izafet* olarak ikiye ayırmaktadır. Dede (1978: 33) iyelik biçim biriminin her iki yapıda da bulunduğunu ve bu oluşumların ikisinin de söz dizimsel bir oluşum olduğunu düşünmektedir.

Spencer (1991: 314-315), 3. teklik şahıs iyelik biçim biriminin Türkçede hem iyelik kuruluşunda hem de birleşikte görüldüğünü öne sürmekte; fakat iyelik kuruluşu ve birleşigi sözcük özelliği ve öbek özellikleri göstermeleri açısından ayırmamaktadır.

İki adla öbek kuracağı zaman, iyelik biçim biriminin bir uyum iyeliği değil, bir olası birleşik belirticisi (compound marker) gibi davrandığı da görülmektedir (van Schaak, 2002: 67). Adların adlarla olan ilişkisinde görülen ilgi durumlu ad ile iyelikli adın oluşturduğu öbekte, olası birleşik belirticisinde ne sayı ne de şahıs özelliği bulunmamaktadır (Kunduracı, 2015). Bu biçim birimin, öbeklerde görülen bir başka işlevi, yardımcı unsuru ayrılma durum biçim birimli olan öbeklerde, göndergeli (anaphoric) adlar oluşturmasıdır. Örneğin, [*öğrencilerden beş-i*] ad öbeğinde iyelik biçim biriminin göndergeli bir kullanımı söz konusudur. Biçim birimin bu öbek içindeki kullanımına ilişkisel iyelik (relational possessive) adı verilmektedir (Schroeder, 1999: 30). Bağıntı gösteren bir ilişki biçim birimi (linking element) gibi davranmaktadır. Tek başına da

sözcüğe eklenip bir varlığa göndergede bulunabilir. Bu işlevi iyelik biçim birimini bir belirlilik artikeli haline getirmez (Johanson, 1998: 51).

2.2.3.1. İyelik Biçim Birimlerinin Biçim-Ses Bilimsel Özellikleri

İyelik biçim birimi, 1. teklik şahısta ünsüz bir sestem sonra $[+im]/[+im̃]$ şeklindedir. Sonunda /a/, /e/ ünlüleri bulunan ünlülerden sonra teklik 1. kişi iyelik biçim birimi $[+m]$ şeklindedir (MPSCY 1: 34). İki heceli sözcüklerin sonunda /i/, /ĩ/ olduğunda ünlülerden önce bulunan ünsüz, ikizleşir ve biçim birim $[+im̃]/[+im̃]$ şeklinde gelir. Ünsüzle biten ad kök veya gövdelerine de $[+im̃]/[+im̃]$ biçiminde gelir. /u/, /ü/ sesiyle biten kök veya gövdelerde sözcüğün ünlüsü $[+iṽ]$ ve $[+iṽ]$ biçimine girer ve biçim birim, bu biçimin üzerine $[+im̃]/[+im̃]$ şeklinde gelir.

2. teklik şahıs iyelik biçim birimi, Çuvaş Türkçesinde $[+u]/[+ü]$ şeklindedir. Ünsüzlerden sonra biçim birim herhangi bir değişime uğramaz. Sonunda /a/, /e/ sesleri bulunan adların sonundaki sesler düşer ve biçim birim $[+u]/[+ü]$ şeklinde gelir. Sonunda /i/, /ĩ/ ünlüleri bulunan sözcüklerin öncesinde tek ünsüz varsa söz konusu ünlü sesler düşer, önünde bulunan ünsüz ikizleşir ve biçim birim $[+u]/[+ü]$ olur. Eğer iki ünsüz varsa sondaki bu sesler düşer ve biçim birim yine $[+u]/[+ü]$ şeklinde gelir. Sonu /i/ ile biten adlardan sonra teklik ikinci kişi iyelik biçim birimi gelmesi durumunda, gövde ile biçim birimin arasına /y/ yardımcı sesi girer ve biçim birim ünlü uyumuna göre $[+ü]$ biçiminde eklenir. /u/, /ü/ ünlüsüyle biten kök veya gövdelerde sözcüğün ünlüsü $[+iṽ]$ ve $[+iṽ]$ biçimine girer (MPSCY 1: 36).

Teklik 3. kişi iyelik biçim birimi, $[+s̃ĩ]/[+ĩs̃ĩ]/[+ĩs̃ĩ]$ (Fedotov, 1996: 205) ve $[+ĩ]/[+i]/[+i]$ biçimindedir. Biçim birim, ünsüzlerden sonra, sadece ön ünlülü olarak $[+ĩ]$ şeklinde gelir. Sonu /t/, /d/, /t'/, /d'/ ünsüzleri ile biten adlardan sonra teklik üçüncü kişi iyelik biçim birimi /ç/ sesi ile nöbetleşir ve biçim birim $[+ĩ]$ olarak gelir. /a/ ya da /e/ ünlüleriyle biten ad, kök ya da gövdelerine geldiğinde son sesteki ünlü düşer, biçim birimin $[+i]$ 'li biçimi kullanılır. Sonu /st'/ şeklinde biten adlardan sonra bu ses kümesi /s̃/ sesi ile nöbetleşir. Ünsüzle sonlanan sözcüklerden sonra gelen teklik 3. kişi iyelik biçim birimi $[+ĩ]$ 'den sonra yönelme-belirtme durumu biçim birimi gelmesi durumunda söz konusu iyelik biçim birimi düşer. Bu kullanımlarda iyelik kavramının var olduğu, ünsüzlerden sonra biçim birimin $[+e]$ şeklinde gelmesi gerekirken $[+ne]$ olarak eklenmesinden anlaşılabilir. Sonu /a/, /e/ ünlüleri ile biten adlardan sonra teklik 3. kişi iyelik biçim birimi geldiğinde adın sonunda yer alan ünlüler düşer, biçim birim $[+i]$ olarak

gelir. İki heceli olan, sonu /i̇/, /i̇/ ünlüleri ile biten adlarda ünlünün öncesinde ünsüz varsa sondaki ünlü düşer ve ünsüz ikizleşir, [+i] biçiminde eklenir. /i/ sesi ile biten adlardan sonra teklik 3. kişi iyelik biçim birimi geldiğinde, sözcüğün kökü ile biçim birim arasına /y/ yardımcı sesi girer ve iyelik biçim birimi [+i̇] şeklinde eklenir. Sonu /o/ ünlüsü ile biten adlardan sonra teklik 3. kişi iyelik biçim birimi geldiğinde, sözcüğün kökü ile biçim birim arasına /v/ yardımcı sesi girer ve iyelik biçim birimi [+i̇] şeklinde eklenir (MPSÇY, 1956: 36).

Çokluk 1. şahıs iyelik biçim birimi, [+m̄r̄], [+m̄r̄]; [+im̄r̄], [+im̄r̄] şeklindedir. Ünsüzle bitenlere, yardımcı sesli biçimi gelir. /a/ ya da /e/ ünlüleriyle biten ad kök ya da gövdelerine geldiğinde, [+m̄r̄]/[+m̄r̄] biçimi kullanılır. Sonu /i̇/, /i̇/ ünlüleri ile biten adlarda ünlünün öncesinde ünsüz varsa sondaki ünlü düşer ve ünsüz ikizleşir. Biçim birim, [+im̄r̄], [+im̄r̄] biçiminde eklenir. Eğer bu ünlülerden sonra çift ünsüz varsa bu ünsüzlerde ikizleşme olmaz, biçim birim [+m̄r̄]/[+m̄r̄] şeklinde eklenir. Sonu /i/ ile biten adlardan sonra biçim birim [+im̄r̄] olarak eklenir. Sözcüğün tabanı ile biçim birimin arasına /y/ sesi yerleşir. Sonu /u/, /ü/ ünlüsüyle biten kök veya gövdelerde sözcüğün ünlüsü [+ñ]/[+ñ] biçimine girer ve biçim birim, bu biçimin üzerine [+im̄r̄]/[+im̄r̄] şeklinde gelir (Sergeyev-Kotleyev', 1988: 193). Sonu /o/ ünlüsü ile biten sözcüklere çokluk 1. şahıs iyelik eklenmesi sırasında, biçim birim ve sözcük kökü arasına /v/ sesi girmektedir (Sergeyev-Kotleyev', 1988: 194).

Çokluk 2. kişi iyelik biçim birimi, ünsüzle biten bir sözcükten sonra [+r̄]/[+r̄] biçimindedir. Sonunda /a/, /e/ ünlüsü varsa bu ünlü düşer ve biçim birim [+r̄]/[+r̄] şeklinde gelir. Sonu /i̇/, /i̇/ ünlüleri ile biten adlarda ünlünün öncesinde ünsüz varsa sondaki ünlü düşer ve ünsüz ikizleşir [+r̄]/[+r̄] biçiminde eklenir. Eğer bu ünlülerden sonra çift ünsüz varsa bu ünsüzlerde, ikizleşme olmaz biçim birim [+r̄]/[+r̄] şeklinde eklenir. Sonu /i/ ile biten adlardan sonra biçim birim [+r̄] olarak eklenir; sözcüğün tabanı ile biçim birimin arasına /y/ sesi yerleşir. Sonu /u/, /ü/ ünlüsüyle biten kök veya gövdelerde sözcüğün ünlüsü [+ñ]/[+ñ] biçimine girer ve biçim birim bu biçimin üzerine [+r̄]/[+r̄] şeklinde gelir. Sonu /o/ ünlüsü ile biten sözcüklere çokluk 2. şahıs iyelik eklenmesi sırasında biçim birimle sözcüğün tabanı arasına /v/ sesi girmektedir (Sergeyev-Kotleyev', 1988: 193).

Çokluk 3. kişi iyelik [+ş̄i̇] [+ış̄i̇]/[+ış̄i̇] (Fedotov, 1996: 205) ve {+ış̄em}/[+ış̄em] (Güzel, 2012: 228) ve [+i̇]/[+i̇] biçim birimleridir. Ünsüzlerden sonra {+ış̄em} şeklinde

gelmektedir. /t/, /d/ sesleri sonrasında, teklik 3. kişi iyelik biçim biriminde olduğu gibi ünsüzler /ç/ ile nöbetleşir. /a/, /e/ seslerinden sonra iyelik biçim birimi getirildiğinde bu sondaki seslerin düştüğü görülür ve biçim birim [+şem] şeklinde eklenir. Sonunda /ı/, /i/ ünlüleri bulunan sözcüklerin öncesinde tek ünsüz varsa söz konusu ünlü sesler düşer. Önünde bulunan ünsüz ikizleşir ve biçim birim [+şem] şeklinde gelir. Eğer bu ünlülerden sonra çift ünsüz varsa bu ünsüzlerde ikizleşme olmaz. Biçim birim [+şem] şeklinde eklenir. Sonu /i/ ile biten adlardan sonra sözcüğün kökü ile biçim birimin arasına /y/ sesi yerleşir; biçim birim [+şem] şeklinde eklenir. Sonu /u/, /ü/ ünlüsüyle biten kök veya gövdelerde sözcüğün ünlüsü [+ñ]/[+ñ] biçimine girer ve ek bu biçimin üzerine [+şem] şeklinde gelir (Durmuş, 2009: 128; Yılmaz, 2002: 25). Sonu /o/ ünlüsü ile biten sözcüklere çokluk 3. şahıs iyelik eklenmesi sırasında biçim birimle kök arasına /v⁶¹/ sesi girmektedir. (Sergeyev-Kotleyev', 1988: 193).

Genel hatlarıyla dizim özelliklerini vereceğimiz Adıl+Ad yapı tipinin söz dizimsel birleştirme yöntemlerinden biri olan çekim biçim birimiyle birleştirmek için her iki unsurun aldığı biçim birimlerin biçim-ses bilimsel özellikleri bu şekildedir.

2.2.3.2. İyelik Biçim Biriminin İşlevi

Türkçe ve Altay dillerinde belirtme ögesi (harf-i tarif, article) yoktur (Aksan, 2009: 89). Hiçbir Türk dilinde belirli bir tanımlık (artikel) düzenli olarak ortaya çıkmamıştır. Ara sıra işaret zamirlerinin artan bir kullanımı dikkat çekmektedir (Johanson, 2007: 96). Kumanca'da *ol* zamiri zaman zaman tanımlığa benzer bir şekilde Karayca'da ise İbranice *hā* biçimini göstermek için kullanılmıştır. Drimba'nın kanaatine göre belirli tanımlık, Türk dillerine mutlak yabancıdır (Johanson, 2007: 96). Bununla birlikte Türkçede ayrı bir belirtme biçim birimi yoktur; fakat bunun için durum kategorisinin bazı biçim birimlerinden ve de adları başka sözcüklerle ve sıfatlarla belirtme yönteminden faydalanılır (Ergin, 2002: 129) yani cümle yapılarıyla da temin edilebilir. Johanson'a göre de (2006: 227) durum biçim birimleri tek başına bu kategorinin belirleyicisi olarak sayılamazlar.

Ergin, isim işletme eklerinden 3. teklik şahıs iyelik biçim biriminin *mülkiyet, aidiyet, bir ismi başka bir isme bağlamak, bir şahıs ifade etmek fonksiyonundan başka belirtme işlevinin* olduğuna ayrıca iyelik biçim biriminin gösterme, işaret etme işlevlerine dikkat çekmiştir. Bu işlevinin de Eski Türkçede ve bazı Türk şivelerinde geniş ölçüde kullanılmış

⁶¹ Emine Yılmaz (2002: 26) “o” sesinin –vı şeklinde değiştiğini ifade etmektedir.

ve kullanılmakta olduğunu vurgulamıştır (Ergin, 2002: 225). Aynı şekilde Grönbech de (2000: 77) harf-i tarifin tanımının karşılığının 3. teklik şahıs biçim birimi olduğunu söylemektedir. Ona göre bu ek bir ad grubunun sonuna eklenmişse bu birinci unsura işaret eder ve böylece onu öne çıkarır, özellik göstermek yerine bir nesnenin işareti olur (Grönbech, 2000: 77).⁶² Johanson (1998: 51) ise Grönbech'in (2000) aksine Türk dillerindeki iyelik biçim biriminin bu işlevde kullanıldığı örnekleri sıralayarak iyelik biçim biriminin bu işlevinin bir belirlilik artikeli olduğu anlamına gelmediğini ileri sürmektedir. Tek başına da sözcüğe eklenip bir varlığa göndergede bulunabilir görüşündedir (Johanson, 1998: 51).

Çuvaş Türkçesinde söz dizimsel adlaştırmalar üzerine yapılmış bir çalışmada bu biçim birim belirtme işlevindeyken iyelik biçim birimi, anlam ayırıcı (distinctive affiks) ya da söz dizimsel adlaştırmacı $\{+i\}$ gibi adlandırmalarla karşılanmaktadır. Bu biçim birimin hem $[+i]/[+ĩ]$ biçimi hem de $\{+i\}$ biçimi sözlere gelerek onları belirli hale getirebilir (Luutonen, 2011: 39). Biçimsel olarak bu iki biçim birim ses bilimsel olarak birleşmiş ve eş işlevlilik göstererek iyelik biçim birimi gibi adı *belirli* hale getirmektedir. Kullanıldığı yerde *sahiplik* ve *belirtme* işlevini yerine getirmektedir. Bu durum, Türkiye Türkçesinde *bura-sı*, *şura-sı*, *böyle-si* gibi sözlerde görülür (Ergin, 2002: 225). Bu kullanımlarda şahıs ve sayı ifade etmek işlevinden başka bir işlevde kullanılmaktadır. İyelik biçim birimin bu görevi dolayısıyla iyelik biçim birimine *melez ek* de denilmiştir (Usta, 2008:4447).

Grönbech ise (2000) bu biçim birime harf-i tarif adlandırmasında bulunmuş ve Çuvaş Türkçesindeki kullanımında da bu biçim birimi harf-i tarif olarak adlandırmaktadır. Fakat o da harf-i tarifin vazgeçilmez bir grup bağlayıcısı olmadığını tamamen mekanik bir şey olmadığını kabul etmektedir (Grönbech, 2000: 97). Biz de çalışmamızda Çuvaş Türkçesi için bu biçim birimin eş şesli ayrı iki biçim birim olduğu noktasından hareket edeceğiz. Söz dizimsel adlaştırmacı $\{+i\}$ ve iyelik 3.teklik şahıs biçim birimi $[+i]$ 'yi ayıracağız.

2.2.3.3. İyelik ve Uyumun Farkı

İyelik kategorisi, dil bilimsel bir kategoridir ve uyum ile sınırlandırılmaması gerekir (Kunduracı, 2013: 162). Çuvaş Türkçesinde de *adıl+ad* (*man'in puş* "benim baş") birleşiminde, şahıs değeri hedefe iletilmese de iyelik ilişkisi kurulabilmektedir. Bu yüzden iyelik, uyumdan ayrı bir konudur. Yetinmecî Program'da bu dil bilimsel özellikler, *kontrol*

⁶² Bu biçim birimin belirtme işlevi, Orhun Abidelerinde $[+(s\check{i})]$ biçimindedir (kün ortu-sı-ñaru) (Grönbech, 2000: 77).

eden ve *hedef* arasındaki ilişkiyi göstermektedir. *Kontrol eden*, aradaki ilişkinin değerini belirler, *hedef* ise onun bu değerine göre belirlenir. Bu ilişkinin olduğu alan *uyum alanıdır* (agreement domain). Sonuç olarak *değer* (value) *kontrol eden* ve *hedefin* birleştirilmesidir. İyelik kuruluşlarında, kontrol eden sahip olan rolündeki addır. Hedef de sahip olandır ve sahip olan rolündeki adın, şahıs değeri hedefe gönderilir ve hedef kontrol edenin şahıs değeri ile uyur. İşte bu, 1. ve 2. şahıslı uyum ilişkisinin görüldüğü alanda oluşan iyelik kuruluşu alanında ait olma ilişkisi bulunur. Bu yüzden uyum ilişkisi ile iyelik kategorisi farklıdır. Bu iki kavram da iyelik kuruluşu alanında bulunur. Şahıs uyumuna dayalı bir sayı uyumu yoktur. Örneğin, Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde sahip olan ve sahip olunan belli bağımlı biçim birimler alırlar. Türkiye Türkçesinde, ilgi durumu iyelik biçim birimli başın tetiklediği alanda oluşur ve sadece göndergesel özelliğe sahip olduğu zaman atanan bir durumdur (Kornfilt, 1984: 65). Çuvaş Türkçesinde ise Eski Türkçedekine benzer bir şekilde ilgi durumu olmadan da iyelik kuruluşu yapısı oluşturulabilir. İlgi durumu zaten iki ad arasındaki ilişkililiği göstermektedir. Aşağıdaki örneklerde ilk birimler göndergeseldir. Öbeklerde iyelik kuruluşunun yapısı A+(A-İyelik)'dir. Bu yapı Türkiye Türkçesinde olası birleşik oluşturan bir yapıdır. Çuvaş Türkçesinde ise olası birleşik ve iyelik kuruluşları yapıları itibariyle örtüşen dağılımları vardır.

a. *Kuratıp: pĭr tĭlte ikiĭfaĭst takam ĭnine pussa pĭrahrĭĭĭ*

“Görüyorum: bir tarafta iki faşist birisinin ineğini öldürüyor.”

b. *Esĭ Ŗukki manŖĭn mĭnle pısık Ŗuhatu pulnine vĭhĭ irtnĭŖemĭn vĭylĭrah ta vĭylĭrah tuysa pĭratĭp.*

“Senin yokluğunun benim için ne kadar büyük bir kayıp olduğunu vakit geçtikçe daha da şiddetli hissediyorum.”

c. *Vanyuk amĭŖĭ Ŗav ulmasene, kĭmakana hıvsa pĭŖerse, aĭŖsene Ŗĭteretĭĭ.*

“Vanyuk’un annesi elmaları, ocağa koyup pişirip, çocuklarına yedirdiyordu.

Orhun Türkçesinde aşağıdaki örneklerde göndergeli olan ad ilk örnekte ilgi durum biçim birimli, ikinci örnekte sıfır biçim birimdir.

Antaĭnĭn üçĭn igidmiŖ kaĭanuĭn sabĭn almatĭn yir sayu bardĭn (KT GY, 9)

Bunĭa bitig bitigme Kĭl Tigin atısı Yol[l]ug Tigin bitidim. (KT GDY, 1)

Sonuçta, iyelik kategorisi dil bilgisel bir kategoridir. Uyum olmadan da anlam bilimsel ve söz dizimsel özelliklere göre belirlenebilir. Bir kategori sadece biçim birimlerle işaretlenemez (Lyons, 1999: 325, Kerimoğlu, 2017).

2.2.3.4. İyelik Biçim Birimleri ve Birleşik Biçim Biriminin Eş Oluşumlu Olduğu Alanlar

Olası birleşik, bir iyelik kuruluşu içine yerleştirildiğinde iyelik biçim birimi ve birleşik biçim biriminden (*šihŋnu affiksi*) sadece bir tanesi görülür. 1. ve 2. şahıslarda da birleşik biçim birimi hiç görülmez (Üstünova, 2002). Bu durum Çuvaş Türkçesinde sadece 3. teklik şahıslarda görülür. Birinci şahıslarda birleşik biçim birimi belirgindir. İyelik kuruluşunun iyelik biçim birimi tasarruf edilir. Olası birleşik, iyelik kuruluşunun ($A-İD$)+ A yapısı içine yerleştirilir. İkinci teklik şahısta, belirtme-yönelme durumunda 2. telik şahıs iyelik biçim birimi $\{+(n)-a\}$ şeklindedir ve iyelik biçim biriminin varlığına işaret eder. O yüzden *san palto kişyine* “senin palto cebi-si” gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Fakat diğer çekimlerde 2. şahısta da olası birleşik ($A-İD$)+ A yapısı içine yerleşir. Görüldüğü üzere anlam bilimsel kurallar, iyelik biçim birimlerinin oluşum süreçlerinde çakışmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak şahıslarda birleşik biçim birimi görülür.

a. *Gönül'ün çay bardağ-ı- *sı kırıldı.*

Gönül-İD çay bardak-3. TK İYE –* Birleşik

b. *Benim çay bardağ-ım kırıldı.*

Ben-İD çay bardak-ø Olası birleşik B -3. T İYE

c. *Atiŋ siltäm şranŋçe halih ta numay.*

İdil-İD sağ taraf-3. TKLK İYE- *İdilin sağ tarafında halk da kalabalık.

d. *Hivah piletŋ, surih kiŋi pışik manŋ, uti⁶³ numay kirlŋ.* (Yuhma Mişsi, Kivak Şimren, 1998)

“Sen biliyorsun koyun sürüsü büyük benim, ot çok lazım.

⁶³ Belirleyici öbeği.

2.2.3.5. Anlam Bilimsel Olarak İyelik Biçimbrimleri: Seçimlik ve (Alienable Possessive) ve Zorunlu İyelik (Inalienable Possessive)

Sahiplik, üyenin ya da üye konumunun adıyla doldurulduğu yapılarda, sürekli ve kalıcı olan sahiplik, *zorunlu iyelik* ve geçici olan aitlik ilişkisine göre de *seçimlik iyelik* ilişkileri bulunmaktadır (Benzer, 2012: 462).

İncelememizde, yapıların öbeğe verdiği bu anlam bilimsel özellikleri terimlerle ifade ederek seçimlik iyelik (alienable possession) ve zorunlu iyelik (inalienable possession) kavramları tanımına denk olan *sahip* ve *ait* terimlerini kullanacağız. Seçimlik iyelik ya da aitlik ilişkisi, ait olan ile ait olunan arasında geçici ya da temel olmayan iyelik ilişkisidir. Baş adın iyelik biçim birimini düşürdüğü de görülür (İmer, vd., 2013: 36). Dahl ve Koptijevskaya-Tamm'a göre zorunlu iyelik baş adla kalıcı (permanence), ayrılmaz (inheritance) bir ilişki içindedir; seçimlik iyelikte ise baş adla ait olan arasında bir ilişkililik (relationality) vardır (Alexiadou, 2003:167). Bu görüşe göre sahip olan/ait olan, sahip olunan/ait olunan başın dış üyesi (external argument) gibi davranmaktadır. Bu, tıpkı eylem cümleleri gibi bir özellik göstermektedir. Bu hipotez, Anderson (1983), Szabolczi (1994) ve Zribi-Hertz tarafından ortaya koyulmuştur. Buna *A analizi* denilmektedir. Giorgi ve Longobardi ise özneler gibi aynı şekilde *sahip olanın/ait olanın* göndergeleriyle bağlama ilişkisi kurabileceği ve bu *sahip olunanların/ait olunanların* tümlecini içerdiğini söyler ve buna da *B analizi* demektedir. Buradaki ilişki bir yüklem ilişkisi olarak görülmektedir. *C analizinde* ise İngilizcedeki “to” ilgecinin yüklem rolünden bahsedilir. *Car to John* örneğinde, dizim dönüştürüldüğünde *John's car* diziminin çıkacağı iddia edilmektedir. Clark (1978), 30 dil üzerinde yaptığı çalışmada bu biçim birimlerin *lokatif ilişkiler* için de kullanıldığını görmüştür (Alexiadou, 2003:168-169-170).

Zorunlu iyelik, iki varlığa sahiptir ve bu sahiplik ilişkisinde anlam bilimsel olarak iki varlık birbirine bağımlıdır. Zorunlu nesne/bağımlı varlık, doğal olarak diğer nesne tarafından belirlenir (Alexiadou, vd., 2007: 551). Örneğin, *çocuk* dediğimizde onun sahibi anne ya da babadır. Aklımıza hemen ilişkili olduğu varlık gelir. Bu örnekte, ilgi durum biçim birimli sahip olan bir üye olarak algılanmakta, *çocuğun oyuncuğu* gibi bir örnekte ise *çocuk* bir uydu (satellite)/üye gibi algılanmaktadır (van Schaaijk, 2002: 152). Seçimlik iyeliklerin ise bunların dışındakiler olduğu düşünülmektedir (Alexiadou, 2003:168). Seçimlik iyeliklerde doğal bir bağımlılık ilişkisi görülmez. Sahip olmak için *kazanım* olması gerekir (Alexiadou, vd., 2007: 552).

Yukarıda genel olarak adların adlarla ilişkisi üzerinden bilgi verilmiştir. Eylemden türetilmiş adlar, baş ad olduğunda, iyelikli yardımcı unsurun mahiyeti de değişmektedir. Bunlara birer sahip olan rolü verilmesi güçleşmektedir. *Bu saksının kırıklarını kim topladı?* örneğinde *kır-* eyleminin nesnesi/etkileneği *saksının* bir özne olmasını engellemektedir (van Schaaijk, 2002: 155).

Literatürde sahip olan yapısının kategorisi için küçük “a (ad)” harfi kullanılmaktadır. Bu yarı eylem *e*'de (*light verb v*) olduğu gibi baş adın anlamının, netlik kazanması, anlam ayırıcı/parçalanmışlık özelliğinin verilmesi demektir. Bu *eÖ*'ler geçişli (causative) eylemlerin özneye ilişkisini gösteren bir öbeğdir. Burada tümleç, eylemin anlamını genişletir. Küçük *e* harfiyle gösterilir. Bunun analogisiyle sahiplik yapılarının da aÖ olduğu düşünülmüştür (Alexiadou, vd., 2007: 563). Chomsky'nin (2001) *evre* (phase) dediği bu yapılar, donuk, cümle içerisinde özgür olan söz dizimsel işlemler uygulanırken bütününe işlemlerin etki ettiği söz, dizimsel alanlardır/döngülerdir (cycle). Yani bu evreler, döngüler sınırlandırma budağı, uyum öbeklerinden daha küçük *tümleç-baş* ilişkisindeki bir alanı temsil etmektedir.

Çuvaş Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de sahip olan yapısının her zaman yüklem işlevinde görülen adın solunda olmadığı görülmektedir. Oynaklık/Çalkalama dediğimiz yüzey yapıdaki bu dizilişte, sahip olan yapısının yüklemine sağına geçtiği de görülür. Bu olaya, ad geçişimi (noun incorporation) adı verilmektedir (Baker, 1985: 21).

Aitlik ilişkisi ve zorunlu iyelikler, yapı tipi olarak hem yardımcı adın hem de adılın ilgi durum biçim birimi ile yüklendiği hem de baş adın iyelik belirticisini aldığı ve almadığı durumlarda, yani uyum öbeği oluşturduğu ya da uyum yeri sessiz olan iyelik öbeklerinde görülebilmektedir.

Konuya Çuvaş Türkçesinden örnekler:

Ku yiv'is'ın ulmi numay. “Bu ağacın elması çok.

Ku yiv'is'-İD. ulma-3TKLK İYE numay.

Pir'ın kürşş'ın ulma numay. “Bizim komşuda elma çok”

Ep'ir >P'ir-İD kürşş'i- İkizleşme -İD ulma -Ø numay.

Örneklerden anlaşılacağı üzere, ilk örnekte *ulmi* “elması” sözcüğünde 3. teklik şahıs iyelik biçim birimi bulunmakta ve *elmayı* ağaç yaptığı için onun doğal sahibi olmaktadır.

İkinci örnekte ise *elma* iyelik biçim birimi almamış ve *komşu*, elmanın doğal sahibi olarak sayılmamıştır.

Aşmarin, sahiplik ifadesini veren sürekli, kalıcı, doğal mülkiyetler ifade edilirken iyelik 2. ve 3. şahısların *pur* ve *şuk* yüklemeleriyle kullanıldığını kalıcı, sürekli olmayan aitlikte ise *pul-* “olmak” eylemi kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca başta iyelik biçim birimi olduğunda bunun doğal bir sahipliğe işaret ettiğini ifade etmektedir. Başta iyelik biçim birimi yoksa da bunun yapay bir sahipliğe, bulunmaya bağlı bir sahipliğe işaret ettiğini söyler.

Aşmarin’in bu konu ile ilgili verdiği örnekler şöyle:

Kaltan ĩn uri pur. “Kertenkelenin ayağı var.”

Kalta-İD. ura-İYE pur.

Vışen çılhi-şivarışem te pur. “Onların dili var.

Vışem -Ø çılhe-3.TKLL İYE-şivar-3.ÇL İYE da var.

Un ĩn laşa nihışan ta pulman. “Onun atı hiçbir zaman da olmamış.

Vıl-İD laşa -Ø nihışan ta pul-ÖGZO.

Un ĩn ıvıl pulman. “Onun oğlu olmamış.”

Vıl-İD. ıvıl -Ø pul-ÖGZO.

Un ĩn nihışan ta laşi pulman. “Onun hiçbir zaman da atı olmamış.”

Vıl -İD. nihışan laşa -3.TKLL İYE. pul- ÖGZO (1903: Madde 95-96).

2.2.3.6. Alta Sıralılayıcılar veya Tümleyiciler (Complementiser)

Tümleç yerinde, adın anlamını genişleten yapılar ele alınmaktadır. Tümleç olan yapıların belirleyici yerleri boştur. *Kadının doktoru* öbeğinde *kadın*, belirleyici yerini doldurmaktadır. Bu öbek, ad öbeğinin/iyelik kuruluşunun hiyerarşisinde ve onun üyesi yerindedir. aÖ hiyerarşisinin üstündedir. *Kadın doktoru* örneğinde ise belirleyici yeri boş olduğu için *kadın* tümleç yerindedir (Özsoy, 1992: 8-9). Bu öbekler aÖ hiyerarşisinde.

Ad Öbekleri (aÖ), fikrindeki *küçük a* tümleçtir ve bir eylemin geçişli çatısını temsil eden eylem öbeğine (eÖ)’ye benzetilerek geliştirilmiştir (Alexiodou, vd., 2007: 21). Bu eÖ’ler ettirgen (causative) eylemlerin özneyle ilişkisini gösteren bir öbeğdir. Burada tümleç

eylemin anlamını genişletir. *Çocuk uyudu* örneğinde *uyu-* eylemi geçişli hale getirildiğinde çocuğu uyuttu haline gelir. Bu cümlelerin ilkinde *uyu-* eylemini *çocuk* gerçekleştirmekte, ikincisinde özne değişmekte, *çocuk* nesne durumuna gelmektedir. Özne, eylemin olmasını sağlayan (Önler, 2014: 5). Tıpkı ettirgen çatılı eylemlerle kurulan öbekler gibi adlarla da bu tip öbekler kurulabilir. Yani Yetinmeci Program'da yer alan iç yapıların farklı anlam bilimsel ilişkilere ayrılabilceği fikri tematik rol yükleme kuralını da bir kenara bıraktırmaktadır (Alexiodou, vd., 2007: 21). Adlarda, seçilebilir iyeliklerde ya da zorunlu iyeliklerde, baş adın yardımcı unsurla ilişkisinde varlık (canlı, cansız, somut, soyut)/kişi başka bir varlığa (canlı, cansız, somut, soyut)/kişiye ait olabilir ya da o kişi/varlık, başta olan o kişi/varlığa sahip olabilir. Burada tümleç alma, anlamın tamamlanması fikri, tümleci olan öbeklerin geçişli bir ad öbeği oluşturması anlamına gelmektedir. Bu bakış açısı Öztürk ve Taylan'ın (2016) *Possessive Construction In Turkish* adlı makalesinde iyelik kuruluşu ve birleşikler geçişlilikleri açısından ele alınmışlardır. Belirleyici öbeklerini yöneten bir egemen düğüm varsayılmaktadır. *Belirleyici-yüklem* ilişkisinin dışında bir bakış açısı ile Yetinmecilik işlevselliği daha temel bir inceleme metodu olarak kullanılmıştır. Muhakkak ki bu yapılar işlevselliğe göre daha farklı tematik roller üstlenebilmektedir. Bir kılıcı (agent), *Ali'nin kitabı* örneğinde yoruma açık olarak kullanılabilir. *Ali* bu kitabın yazarı, üreticisi, satıcısı, dağıtıcısı, yayıncısı ya da bu kitabı ödünç almış bir kişi olabilir (van Schaaik, 2002: 157).

Tümleyici Öbeği (TümÖ) işlevsel kategorisi baş-sonlu diller ve baş-ilk dillerde farklı özellikler gösterirler. Ayrıca söz dizimsel adlaştırma ve bağlaçla ya da parçacıkla adlaştırma konularında da tipolojik farklılıklar görülür. Bazı görüşlere göre (Uzun, 2000: 213) Türkiye Türkçesinde ortaçlı baş unsur iyelik biçim birimi alıyorsa TümÖ'de bir zaman biçim birimi bulunmaz. Ayrıca TümÖ'nün çekiminde eylemcil uyum değil, adıl uyum görülür. Bundan dolayı da TümÖ'nün olmadığı ileri sürülmektedir. Bir başka görüşe göre ise (Noonan, 1985: 55) cümleyi özneye, nesneye dönüştüren bağımlı biçim birim, sözcük, bağlaç v.s her şey tümleyicidir. Ayrıca adıl uyumun olduğu kapalı alanların dışına çıkamayan kuruluşlar birer TümÖ'dür (Kornfilt, 2008: 4-5; Uzun, 2000: 369). Yüklem, zaman ve şahıs biçim biriminin aksine adıl uyum ifade eden şahıs ve sayı özelliği olan iyelik biçim birimini alınca da bir TümÖ oluşturabilmektedir.

Bu özellik de baş-sonlu bir dil olan Çuvaş Türkçesinin ayrıca Türkiye Türkçesinin yer aldığı bir deyiştirgendir. Bu görüşten yola çıkarak $\{-n\check{i}\}/\{-n\check{i}\}$, $\{-As\}$, $\{-mAllA\}$ biçim

birimli yüklemelerin uyum belirticisi alıp özneye adıl uyum ilişkisi kuran ve söz dizimsel adlaştırıcı biçim birimini alıp eylemcil uyum ilişkisi kuran yapıları birer TümÖ olarak sayıldı. Ayrıca *te-* “*demek*” eylemi ile yapılan nakillere, eylemin *teken teni, tese, tesen, tesen te* biçimleri ile *pul-* eyleminin *pulin, pulsan* biçimindeki şahıssız şekilleri ile kurulan cümleleri (Andreyev, 1975: 75) bağlama göre değerlendirilip bu biçimleri de birer TümÖ olarak sayıldı.

te- “*demek*” eylemi ile yapılan bu cümleler birer birleşik cümledir ve yan cümleleme bağımlı bağlaçlar (pīhīnullī soyuzsem) tarafından gerçekleştirilir. Fakat bağlamda bu eylemler, sözlüksel anlamlarını kaybetmemiş de olabilirler. Diğer dil bilgiselleşen bağlayıcı sözlerle (soyuzla şimahsem) öğelerle kurulan cümlecikler *īsta* “nerede” soru zarfı, *mīn* “ne”, *kam* “kim” gibi soru adları yan cümle-asıl cümle ilişkisi kursa da cümlede birer özne veya nesne görevi kazanamadıkları için birer tümleyici öbeği oluşturamamakta, eklenti cümlecikleri oluşturabilmektedirler.

Sonuç olarak her yan cümlede, yardımcı unsurda bir *tümleyici* (coplementiser) yoktur; fakat bazı yan cümlelerde/tümleçlerde, yardımcı unsurda tümleyici bulunabilir. O halde uyum öbekleri ve ad eylem biçim birimli eylem öbekleri, dil bilgiselleşmiş şahıssız çekimli eylemler, söz dizimsel dönüştürücü *{-i}* biçim birimini alan yan cümleler, birer TümÖ’dür.

2.2.4. Belirtme Kategorisi (Palīrtu Kategoriyī/Pallīlīhpa Pallīmarlīh Kategoriyī)

Bu kategorideki öbekler, biçim bilgisel olarak adlarda belirtme-yönelme durumu, ilgi durumu (Johanson, 2006) ve iyelik 3. teklik şahıs biçim biriminin/belirti biçim birimlerinin *{+i}* ve *{+sker}*⁶⁴ eklenmesi ile de elde edilmektedir (Sergeyev ve Andreyeva 2004: 74-84). Belirtme kategorisinin sadece biçim bilimsel olarak değil, söz dizimsel olarak da ifade edilebilen bir kategoridir. Belirtme işlevini işaret adları, niceleyiciler ve sayılar da karşılayabilmektedir. Sıfatlarda ve adlarda da belirtme kategorisini yine aynı biçimbrimlerle *{+i}* ve *{+sker}* karşılamaktadır (Sergeyev ve Andreyeva, 2004: 74-84). Daha ayrıntılı bilgi için 2.12.1.2 başlığına bakılabilir.

2.3. Yarı İşlevsel/Yarı Sözlüksel Kategoriler

⁶⁴ Fedotov ve Yegerov, etimoloji sözlüklerinde Mari dilindeki *üzgar/üjgar* “yapala, şey” sözcüğünden geldiğini ifade etmektedirler. Ayrıca Yegerov, bu sözcüğün 18. yy Çuvaş Türkçesinde da *üşker* şeklinde yaşadığını da bildirmektedir.

Yarı dil bilgisel/yarı sözlüksel terimi için *hybrid words* terimi de kullanılmaktadır (Alexiadou, Haegeman, Stavrou, 2007:432). Dil bilgiselleşmede kategorisizleşme, aşamalı bir süreç ile meydana gelmektedir. Büyük kategori>ara kategori>küçük kategori şeklinde kategorisizleşme gerçekleşir. Örneğin, büyük kategori olarak sayılan ad ve eylemin ara kategorisi sıfat ve belirteç olarak belirlenmektedir (Gökçe, 2013: 33). Fakat *ara kategorinin* de bazı alt sınıfları olması gerekmektedir. Bu konuyu van Riemsdijk'in kategori özelliği kazanma tezi ile şöyle açıklayabiliriz: van Riemsdijk'in (1998: 25) kategori özelliği kazanma tezine göre, işaretli durumda olan sözlüksel baş ve ilgili işlevsel başın kategorik özellikleri aynıdır. İşlevsel baş/yansıma tam anlamıyla [+işlevsel,+dil bilgisel], sözlüksel baş [-işlevsel, -dil bilgiseldir]. Bu durum iki ara kategori ortaya çıkarmaktadır. Bunlar [+işlevsel, -dil bilgisel] ve [-işlevsel +dil bilgiseldir] (Alexiadou, vd., 2007: 432). Bu bakış ara kategoriyi ikiye ayırmaktadır. Sıfatlar, işlevsel, dil bilgisel olmayan kategoride yer alırken bazı sınıflandırıcılar ve ölçü ifade eden birimler ve adılar, bağlı biçim birim özelliği göstererek işlevsel olmayan, dil bilgisel olan ara kategorisinde yer almalıdır.

Örneğin, Çuvaş Türkçesinde tislî “renkli” sözcüğü *sari tislî* “sarı renkli” olarak dizimde yer aldığı yarı işlevsel, *tislî televizor* “renkli televizyon” yapısında bulunduğu ise sözlüksel bir sözcük türünü karşılamaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere ölçü ve sınıflandırıcılar, hem anlam bilimsel-kullanım ile hem de söz dizimi yoluyla belirlenebilen sözcük kategorileridir. Örneğin dönüşlülük adıları da aynı şekilde dizimde öncülleri tarafından yönetilirler ve anlam bilimsel olarak bağımlıdırlar. Türkiye Türkçesindeki *tane* sınıflandırıcısı tek başına bir varlığa göndergede bulunamamaktadır ve bir sayıya bağımlıdır.

Bu yarı sözlüksel sözcüklerin yer, bulunma, zaman adlarından gelenleri de şöyledir:

şum “yan”, *huş* “son”, *um* “ön” *viş* “son”, *puş* “baş”, *türri* (tepe), *vihit* “vakit”, *tîl*, *kun* “gün”, *şul* “yıl”, *şir* “yer” “karşılaşma v.s”, *tîş* “renk”, *iş* “iç”, *tul* “yukarı” sözcükleri cümledeki dizimlerine göre işlevsel sözcük sınıfına (tulli mar piltirişli şimahişem) girebilmektedirler (Andreyev, 2005: 31).

tavra şul “çevre yolu” krş. *yal tavra* “köyün etrafında”

vitîr şul “eğik, kıvrımlı yol” krş. *hüme vitîr* “çit boyunca”

Andreyev (2005: 31) Bu sayılan yarı sözlüksel sınıfa karşılık *ay* “alt”, *şî* “üst”, *varri* “orta”, *hïrri* “son”, ilgeçlerini yardımcı söz (*pulışu pïltirişli sïmahışem*) yani dil bigisel sözler olarak görmektedir (Andreyev, 2005: 32). Fakat bu sözcükler iyelik biçim birimi olarak kendilerinden önce gelen adla bir ilgeç öbeği değil, bir ad öbeği kurabilmektedir. Hem Türkiye Türkçesinde hem de Çuvaş Türkçesinde bu durum gözlenebilmektedir. Burada *alt* ve *ay* sözcüklerini tamamen dil bilgiselleşmiş olarak düşünmek güçtür.

T.Tü. Masanın altında

Çuv. sïel ayınçe “masanın altında”

Bu ikili özelliği gösteren ilgeçlerin dışındaki diğer son çekim ilgeçleri adlarla olan münasebetiyle birer ilgeç öbeği kurabilmektedir. Andreyev’in (2005) yardımcı sözler tanımına bu sözcük gruba dah uygun görünmektedir.

2.3.1. Adıllar (Mestoimeni)

Adıllar, adların yerine konulabilen, onlara gönderimde bulunan, dil bilimsel anlama sahip sözcüklerdir (Sebzecioğlu, 2016: 320). Geleneksel dil bilgisinde adıllar özne ve nesneyi temsil ederler (Ergin, 2002: 262) ya da özne ve nesneye gönderimde bulunurlar (Banguoğlu, 2011: 356). Dil bilimsel açıdan işlev olarak bir bağlam içinde belirtilmiş olguya gönderimde bulunan söz dizimsel özellik olarak bir sözcük öbeği ile yer değiştiren kapalı küme sözlüksel kategori türüdür (İmer, vd., 2013). Üretici Dil Bilgisi’nde ise üç tür adıl bulunur: ses bilimsel içeriği olan adıllar (ben, sen.), adıl düşüren dillerde ses bilimsel içeriği bulunmayan adıl (*adılsıl* Bu kitabı yarın bitirceğiz.) ve bazı çekimsiz eylemlerin öznesi konumunda görülen ADIL’dır (İmer, vd., 2013).

Çuvaş Türkçesinde şahıs adılları: 1. teklik şahıs *Epï*, 1. çokluk şahıs *epïr* ~ *epir*, 2. teklik şahıs *esï* ~ *es*, 2. çokluk şahıs *esïr* ~ *esir*, 3. teklik şahıs *vïl*, 3. çokluk şahıs *vïsem*.

Çuvaş Türkçesinde dönüşlülük adılları 1. teklik şahıs *ham*, 1. çokluk şahıs *hamïr*, 2. teklik şahıs *hu* ~ *hïv*, 2. çokluk şahıs *hivïr*, 3. teklik şahıs *hïy*, 3. çokluk şahıs *hïysem*.

Çuvaş Türkçesindeki işaret adılları şunlardır: *ku* “bu”, *şakï* “bu”, *şavï* “şu, o” *leşï* “o, öteki”, *vïl* ‘o’, *hayhi* “sözü edilen o”.

Çuvaş Türkçesinde *yokluk* anlamı gösteren belirsizlik adılları: *nikam ta* “hiçkimse” *nimïñ te/nïm te* “hiçbir şey”, *nihïşï te* ‘hiçbirisi’.

Çuvaş Türkçesinde belgisizlik adılları: *takam* “herhangi biri; birisi”

temñ ~ tem ~ temsker “herhangibir şey; bir şey”, *tahış* “birisi; bazısı”. *kam ta pulin (pulsan)* “herhangi biri; birisi” *mñ te pulin (pulsan)* “herhangi bir şey; bir şey”, *hişî te pulin (pulsan)* “herhangi biri; herhangi bir şey” v.b

Diğer belgisiz adılar da şöyledir: *tepri* “diğeri”, *urñhi* “başkası; diğeri”; *itti* “diğeri(i)”; *numayışî* “çoğu”, *sahalışî* “birazı; azı”, *pñri* “birisi; biri”, *çilayışî* ‘çoğu; birçoğu’, *hişî-pñri* “bazısı; kimisi” (Ersoy, 2010).

Çuvaş Türkçesindeki çokluk 1. ve 2. şahıs adılarının yapısını Kocasavaş, “çokluk 1. şahıs zamirinin yalın hali kelime başında *é-* türemesi, *-b->-p-* değişmesi, *-z~-r* paralelizmiyle *epir* (Viryal ağzında *per*) şeklindedir diye açıklamaktadır (2004: 418). Poppe (1974) *Çuvaş Türkçesinin Yeri Hakkında* makalesinde ise */e-/* bir deiktik [gösterimsel] ögedir, demiştir. Çuvaş Türkçesinde çokluk 2. şahıs adılının yalın halini ise başta ünlü türemesi ve *-z~-r* paralelizmiyle *esir* (Viryal ağzında *ser*) şeklindedir.” diye açıklamaktadır. (Kocasavaş, 2004: 434). Poppe (1925) de adıları bu şekilde ifade etmektedir:

Kişi zamirleri her şeyden önce, söz başındaki */e-/* sesiyle Türkçedeki kişi zamirlerinden ayrılırlar; bu *e-* sesi Türkçe biçimlerde yoktur. Bu *e-* sesi aslında zamire ait değildir ve burada köke de ait değildir, çünkü çekimde kaybolur, örneğin *ep*, *manñ*, *mana vb.*, *es*, *sanñ*, *sana vb.* Bu */e-/* sesinin işaret edici bir edat olduğunu kabul edebiliriz. Söz sonundaki sesine gelince, bu ses de vurgusuz bir **i* sesine gider. diye düşünmektedir. Çokluk işareti *-r~-z*, Çuvaş Türkçesi *epir* “biz” *esir* “siz” <*es* “sen” zamirlerinde de bulunur ve bu zamirler Türkçede *biz<*bi+*z* ve *siz<*si+*z* zamirlerine denk gelir. (Yılmaz, 2015: 39)

3. teklik şahıs adılının kökeni için Çuvaş Türkçesindeki iyelik biçim biriminin uyum kurallarına uygun olmaması dolayısıyla Poppe (1925) Çuvaş Türkçesinde iyelik biçim birimi için eski **-i* biçiminin kullanılması, bu biçim birim bir zamanlar bağımsız olmakla birlikte artık kullanımdan düşmüş olan üçüncü kişi zamirinin bir kalıntısıdır ve Türkçede yavaş yavaş eklediği anlaşılmaktadır şeklinde görüş bildirmektedir (Yılmaz, 2015: 37).

Çuvaş Türkçesinde “kendi” anlamındaki sözcük, sadece iyelik biçim birimleriyle birlikte kullanılır: Çuvaş Türkçesinde */h/* sesi */*q/* sesine gittiği için *ham*, *hamñ* vb. adılardaki ünlünün de art bir ünlüye gitmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Çuvaş Türkçesi */a/* ilk hecede bir */*e/* ünlüsüne gider. */*e/* sesi de */*q/* ile birlikte olamaz. Bu da gösteriyor ki *ham*, ilk hecesi düşmüş bir sözcüğün ikinci hecesidir.” (Yılmaz, 2015: 193). *Çok*, *kendi*, *kendi kendine* anlamlarındaki Moğolca *ogo<*oqa* sözcüğünün varlığı Çuvaş Türkçesindeki dönüşlülük adılının kökeni hakkında bir fikir vermektedir (Yılmaz, 2015:

193). Bununla birlikte *ok* biçiminin $\{+şa\}$ eki ile oluşturduğu *okşa-* “benzemek” gövdesi de **ha* biçiminin *ok* biçiminden geldiğinin bir kanıtı olarak görülmüştür (Levitskaya, 1976: 31).

Adıllar, anlam bilimsel-kullanımsal düzlemde ise belirli, belirliliği içsel olarak taşıyan sözcükler olarak görülür. Heim, adılların *teklik* ve *bilinirlik* kavramları ile uyuştuğunu düşünmektedir (Abbot, 2006: 5). Fakat kullanıldıkları söylemin bağlamında göndermelerinin olması onların bağımlı olduklarını gösterir (Abbot, 2006: 5).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

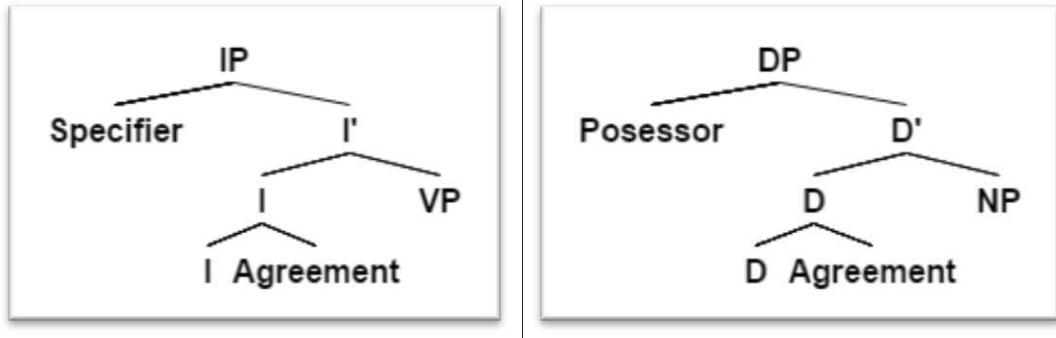
AD BİRLEŞİKLERİ VE AD ÖBEKLERİNİN YAPISI (YAT SİMAH MAYLAŞIVİN⁶⁵ TITİMİ)

Sözlüksel, sözlüksel işlevsel, dil bilgisel ve yarı dil bilgisel/yarı sözlüksel kategorilere göre belirlenen öbek kategorileri ve adlandırmalarında, anlık oluşumlar, öbekler ve olası birleşikler olarak ikiye ayrılmıştır. Anlık oluşumlarla oluşan öbeklere göre sözlüğe girmeye daha yakın olan kuruluşlara *olası ad birleşikleri* adı verilmiştir. Bu adlandırma baş adın sözlüksel kategorisine göre yapılmış bir adlandırmadır. Ayrıca kategorileri oluşturan birimlerin söz dizimsel baş olup olmamalarına göre de adlandırılmışlardır. Yardımcı unsurun yalın, baş adın birleşik biçim birimi işlevindeki iyelik biçim birimini alması ile de olası birleşik oluşabilmekte, belirleyici öbeği, iyelik kuruluşu yapısında da olası birleşik oluşabilmektedir.

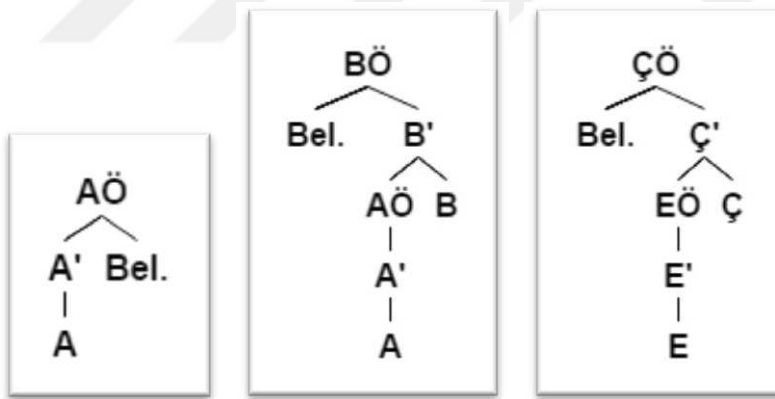
Öbeklerde başında işlevsel bir birim bulunan belirleyici öbekleri, iyelik biçim birimi olduğunda *iyelik kuruluşu* olarak adlandırılacaktır. Bu adlandırma, iyelik biçim birimli ad ve yardımcı unsur olan adın birleşmesi ile oluşan diğer anlam bilimsel ilişkileri dışlamamaktadır. Adlandırma, ilgi durum biçim biriminin bu terimle karşılaşması ile ilgilidir. Bu öbekler, belirleyici öbeği olarak da anılmaktadır. Belirleyici⁰ baş, hem iyelik ilişkisini hem de dil bilgisel özellikleri belirleyiciye aktarabilmektedir. Abney (1987) *The English Noun Phrase in It's Sentential Aspect* adlı doktora tezinde başın *belirleyici*⁰ olabileceğini varsaymaktadır. Belirleyici Öbeği (BelÖ) Varsayımı'na göre eylem öbeğini yöneten bir işlevsel baş vardır ve bunun paralelinde düşünüldüğünde, ad da yöneten işlevsel bir baş olmaktadır. Bu işlevsel baş da *belirleyicidir*. Eylem, uyum özellikleri ile görünüş biçim birimleriyle, zaman biçim birimleriyle nasıl genişletilebiliyorsa adların da bu şekilde belirleyici biçim birimi ile genişletilebileceğini ileri sürmektedir. Abney (1987: 64) İngilizcedeki sahiplik yapılarına göre sahip rolündeki üyenin, belirleyici (specifier) yerinde olduğunu ve bunun da yansımayla gerçekleştiğini öne sürmektedir Bu yansımada baş, İngilizce için iyelik biçim birimi /s/ 'dir. Bu işlevsel başın yönetimiyle Belirleyici öbeği (Determiner Phrase) kategorisi oluşur. İki öbek arasındaki paralelliği Abney aşağıdaki gibi göstermektedir (1987: 19). Bu görüşe göre sahip olan sahip olunanın

⁶⁵ Yat *Sintagm İsem* terimi ile de karşılanmaktadır.

dış üyesi gibi davranmaktadır. Bu tıpkı çekim öbeği ve öznesinde görüldüğü gibidir (Alexiadou, vd., 2003:168).

Bu söz dizimi ağacını, Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi için uyarladığımızda öbek kategoriler aşağıdaki gibi görünmektedir: *Belirleyicinin* yeri sağa dallanan bir dizim ağacı özelliği gösterdiği için sağda bulunmaktadır. Aşağıdaki dizim ağaçlarında yapısal olarak ÇÖ ve BelÖ arasında bir paralellik görülmektedir. Sağdan sola ilk dizim ağacında, ad öbeği, işlevsel başı yönetmektedir. BelÖ varsayımına göre ise işlevsel baş, belirleyici öbeğinin yöneticisidir. Üçüncüsünde çekim öbeğinin kategori özellikleri dışında BelÖ ile yapılarının aynı olduğu görülmektedir.

Baş sonlu bir dil olan Türkçede, sahiplik yapılarında, sahip olan rolündeki öge ile cümlenin öznesinin biçim özellikleri/durum biçim birimi atanma biçimleri farklıdır (Abney, 1987: 49). Paralellik, cümle ve belirleyici öbekleri arasında görülebilirken alta sıralanmış yan cümlelerin hepsinde görülememektedir. Bu kategori, Çuvaş Türkçesinde tamamen biçim bilimsel bir kategori özelliği göstermemektedir. Bu durumda belirtme kategorisini oluşturan malzemenin biçim bilimsel ve söz dizimsel olarak da karşılanabileceğini göz önünde bulundurarak konuya yaklaşmamız gerekir. Belirtme kategorisinin üyelerinden biri ilgi durum biçim birimi, diğeri de belirtme-yönelme

durumudur, öbürleri de gösterimseller, belgisiz niceleyiciler olarak bu kategori içerisinde yer alırlar. İyelik biçim birimlerinin işlevsel baş olması ve ilgililik için geriye dönük ilişki kuruyor olması bir ardıl özelliği göstermesi ve dil bilgisel özellikleri (sayı, şahıs) bünyesinde taşıması onun belirtme kategorisinde yer almasını sağlamaktadır. Biçim bilimsel olarak ifade edilen belirtme birimleri, çekimli diller olan Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde sözcüğün sonunda yer alır. Diğer belirtenler ise niceleyicidir ve adın önünde yer alır. Böyle bir durumda adın başka bir adla ilgili olduğunu, ilişkili olduğunu belirten bir biçim birim olan iyelik biçim birimi, bu işlevsel kategorinin alt türlerinden birini oluşturur. Belirleyici Öbeği Varsayımı'nda, *üye olma* ve *uyum* önemli olduğundan belirliliği atayabilen bu işlevsel baş olmadığından yani ortada bir ardıl olmadığından öncül olanın belirliliği konusu belirsiz kalır/değersiz kalır. Yorumlanabilir dil bilgisel özellikler, değerli hale gelmemiş olur. Fakat anlam bilimsel özellikleri taşıyan bu baş, gerçekleşmediğinde belirleyici öbeği olabilme özelliği kaybedilmez; bu kez de bu ilgiyi anlam bilimsel ilişkilerin özelliğine göre aÖ'nün hâkimiyetindeki A, yani sözcüğün kendisi devralabilir. Sözcüğün zorunlu ya da seçimlik olması üye olmayı etkiler. Bu konu iyelik kuruluşları bölümünde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Sonuç olarak $A+A$ diziminde işlevsel başın *birleşme (association)* ilişkisi (Giegrich, 2009: 187) temelinde oluşan *iyelik kuruluşları* ve *olası birleşikler* bu yapı tiplerinde farklı anlam bilimsel ilişkiler kurmaktadır. Fakat iyelik kuruluşundaki iyelik biçim birimi, daha önce de bahsettiğimiz gibi sadece sahipliğe göndergede bulunmamaktadır. İyelik kuruluşları içerisinde (*A-İlgi Durumu*)+A yapısında bulunan *adıl+ad* birleşmelerinde iyelik biçim birimi bulunmadığında, baş ad *değersizdir*; fakat *yorumlanabilir* özellik kazanmaktadır. Birleşme ilişkisinin, *seçimlik* ve *zorunlu* olması ilişkililiği derecelendirmektedir. Bu kuruluşlarda baş yeri boştur; fakat yardımcı unsur sayı ve şahıs özelliği boş olan başı yönetebilmektedir. Ayrıca anlam bilimsel olarak parça-bütün ilişkisini kurabilmektedir. Sonuç olarak bu kuruluş tipinde iyelik ilişkisi, ilgi durum biçim birimi ile biçim düzeyine taşınmış ve mantıksal tasarım ya da söz dizimsel kullanımda silinip türetimden çıkarılmıştır; fakat iyelik ilişkisini korumuştur.

Açıklamamız gereken bir diğer öbek, tümleyici öbeği konusudur. Bu öbekte işlevsel baş, öbeği kurmaktadır. Tümleyici öbeği, *iyelik kuruluşu* (Dede, 1978:143) ya da *belirleyici öbeği varsayımı* ile bir *belirleyici öbeği* olarak da düşünülmüştür (Abney, 1987). Belirleyici öbeği ve tümleyici öbeğinin bu paralellikine Chomsky (1970:191) *Remarks on*

Nominalization makalesi ile değinmiştir. Adların ve eylemlerin içsel yapısındaki paralelliklere işaret etmiş ve adların işlevsel yapısına odaklanmıştır. Chomsky, sözlükteki adlaşmış sözlüksel varlığın kendine has (idiosyncratic) ses bilimsel ve anlam bilimsel özelliğinin olduğunu ileri sürmekte, adlaşmayı üç tür olarak belirlemektedir: Birisi *eylemsi biçim birimi alan eylemler* ikincisi *türetilmiş adlar* ve üçüncüsü de *karışık grup* dediği bir gruptur. Bu üç biçim ile dönüşümsel hipotezinin doğrulandığını varsaymaktadır (Chomsky, 1970: 215). Bu adlaşma çeşitleri van Schaik'te (2002: 11-112) söz dizimsel, biçim bilimsel ve türetimsel şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Chomsky'in verdiği adlaşma örnekleri şöyledir:

John's refusing the offer

John's refusal of the offer

John's refusing of the offer

Chomsky'e göre adlaşan sözlüksel varlık ile adın arasındaki kategori farklılıkları önemsenmemekte ve bunların hepsi *aşamalı-x kuralı* ile birleştirilmektedir (Stowel, 1981: 19). Chomsky, bu kuram ile sözlük kavramlarının rafine edilmesini sağlamıştır. (Stowel 1981: 20). Jakendoff (1977) kategori özellikleri yerine yansıma düzeyleri açısından konuya yaklaşmıştır. Bütün başların 4 düzeyde yansıdığını 4. düzeyde *büyükçül yansımanın* gerçekleştiğini varsaymaktadır (Stuurman, 2017: 415). Bütün bu yansımaların iç yapısı da *baş, belirleyici, niteleyici, tümleç* yerlerine paraleldir (Stuurman, 2017: 412).

1980'lere gelindiğinde çekim öbeğinin (ÇÖ, inflectional phrase) başı, çekim (Ç) olarak sayılmaya başlanmış ve yapısal paralellikten yola çıkılarak ad öbeklerinin de işlevsel bir baş tarafından yönetilebileceği ileri sürülmüştür. Buna göre aşamalı-x kuramı çerçevesinde ad öbekleri (AÖ) adın *büyükçül yansımaları* olarak sayılmıştır. Stowel (1981: 18) ise *Origin of the Phrase Structure* adlı tezinde, aşamalı-x kuramının varsayımlarını tasfiye etmiş, kategorilere karşılık yapısal paralelliği önermiştir. Paralelliği adlaştırma ile sınırlamamıştır. Ona göre *Someone killed his brother* ve *His brother was killed* cümleleri ile *[the killer of his brother]*, *[his brother's killer]* öbekleri yapısal olarak birbirine paraleldir. Bundan sonraki çalışmalarda ÜDD'nin araştırmaları Abney'in varsayımı üzerinden geliştirilmiştir.

Abney (1987) *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect* adlı doktora tezinde, çekimli başın *belirleyici*⁰ olabileceğini varsaymakta olduğundan bahsetmiştik. Baş sonlu

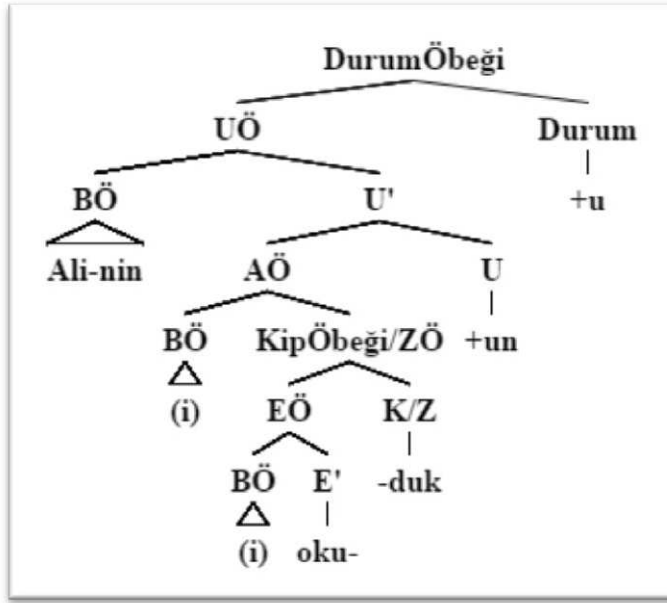
bir dil olan Türkçede sahiplik yapılarında, sahip olan rolündeki öge ile cümlenin öznesinin biçim özellikleri/durum biçim birimi yüklenmiş halleri farklıdır (Abney, 1987: 49). Fakat Türkçede eylemsili yan cümlelerde öbeğin başındaki uyum biçim birimi ile ad öbeklerindeki yapı birbirine paraleldir. Kornfilt'e (1984: 56) göre içe yerleştirilen bu yan cümlelerde, eyleme getirilen dönüştürücü/adlaştırmacı ekli ada gelen uyum biçim birimi, öbeğin özne yerindeki ada ilgi durumunu yüklemektedir.⁶⁶ Aynı şekilde iyelik biçim birimli ad da tıpkı bu öbekler gibi iyelikli adın özne yerine, ilgi durumunu atamaktadır. Uyum biçim birimi almış olan bir baş, muhakkak öznesine ilgi durumunu atamaktadır. Bunun aksi bir duruma Kornfilt (1984: 165) parçacıl öbeklerinden örnek gösterir: [*pasta-dan bir parça-sı*] öbeği dil bilgisel değildir, iyelik biçim birimi uyum biçim birimi işlevini yerine getirmemektedir. [*pasta-nın bir parça-sı*] öbeğinde ise iyelik biçim birimi uyum biçim birimi işlevindedir. Eylemsili yan cümlelerde adlaşmış eylem, ad çekimine girip uyum özellikleri alarak genişlemektedir (X'). Sonuçta, yapı olarak bu iki öbek birbirine paralel görülür. Kornfilt (2011:1300) Türkçe cümleler için bu öbeklere *durum öbeği* adlandırması yapmaktadır. Bu öbek kategori, eylem yansımasının olduğu öbeklerde görülür.⁶⁷

Adlaşmış öbek, bir uyum öbeği (UÖ) tarafından yönetilmektedir.⁶⁸ UÖ de bir durum öbeği (DurumÖ) tarafından yönetilir. Çünkü Borsley & Kornfilt'e göre adlaşmış olan *zaman öbeği* (ZamanÖ/ZÖ) üzerine gelen uyum biçim birimi (Kornfilt, 2008: 1) UÖ'yü oluşturur.

⁶⁶ Kornfilt, bu öbeklere *Complementiser Phrase* adlandırması yapmaktadır.

⁶⁷ Eylem yansıması değil, işlevsel bir başın yansıması görülüyorsa buna da Tümleyici Öbeği adlandırması yapılmaktadır.

⁶⁸ Kornfilt'de Belirleyici Öbeği değil, Uyum Öbeği öbek kategorisi adlandırması yapılmıştır (2001: 8).

[DurumÖbeği [UÖ [^BÖ Ali-nin][U'[AÖ [^BÖ (i)][KipÖbeği/ZÖ[EÖ[^BÖ (i)][E oku-]][K/Z -duk]]][U +un]]] [Durum +u]].

Çuvaş Türkçesinde de durum, Türkçedekine benzerlik göstermektedir ancak bazı farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin *[man-ın pür-t-ım]* öbeğinde sahip rolünde özne yerindeki adıl, ilgi durumu alır; fakat adlaşmış öbeklerde ise özne yerindeki öbekte ilgi durumu, adlaşmış addaki iyelik biçim birimi tarafından her adlaşmada yüklenmez. *{-i}* adlaştırmacı biçim biriminin geldiği ya da iyelik 3. teklik şahıs iyelik biçim biriminin geldiği ortaçlı eylem adlarının yönetiminde bulunan öbekteki özne, yalın durum yüklenmiştir. Tıpkı Türkçede olduğu gibi özne üyesinin aldığı söz dizimsel biçim birimler, iki yapıda da farklılık göstermektedir. Bu durumda öbekler birbirine paralel görünmemektedir. Çuvaş Türkçesinde yan cümlelerdeki bu özellik daha çok İngilizcedeki ve Rusçadaki yan cümleleme yapan bağlaçların cümledeki alta sıralama işlevine benzer bir kullanım sergilemektedir. Fakat iyelikli öbeklerde, İngilizcedeki gibi özne yalın özne değildir. Türkçede görülen iyelikli öbekler ve yan cümlelerdeki yapı Çuvaş Türkçesinde *{-ni}/{-ni}+{+i}* şeklindeki çoklu biçim birimin bulunduğu yan cümlelerde görülememektedir. Yan cümledeki adlaştırma biçim birimi, öznenin ilgi durumunu yüklenmesini sağlayamamaktadır.

Sonuçta, iyelikli öbeklerde adıl uyum, yan cümle olan/TümÖ öbeklerde de eylem uyumu bulunduğu için Çuvaş Türkçesinde de yapısal bir paralellik görülmesine de dil bilgisel özelliklerin durumu paralellik gösterir. Türkçedeki gibi uyum biçim birimi almış

olan bir baş, öznesine ilgi durumunu yüklemek zorunda değildir. Adın konumu ve içsel ya da dışsal üye ilişkileri ile bunu belirleyebilmektedir. Çuvaş Türkçesinde ilgi durum biçim birimi taşıyan dışsal üyelerin, belirleyici öbeği kurduğu ve adlaştırma biçim birimi olarak dışsal üyesine yalın durum atadığı ve tümleyici öbeği oluşturduğu anlaşılmaktadır. Buradaki paralelliğin iki türlü olduğu varsayılabılır. İşlevsel bir başın olması, yani iyelik biçim biriminin, söz dizimsel ilişki olduğunun belirtisidir. Bu bir paralellik iken bu işlevsel başın da kendi içinde farklı işlevleri yerine getirmesi zıtlıktır.

Aşağıda yaptığımız incelemede Tümleyici Öbeği (TümÖ) işlevsel kategorisinde öbek adlandırmaları yaptık. Bu konu, baş-sonlu diller ve baş-ilk diller için bazı farklı özellikler taşımaktadır. Bunlar söz dizimsel adlaştırma ve bağlaçla ya da parçacıkla adlaştırma konularında görülür. Bazı görüşlere göre Türkiye Türkçesinde ortaçlı baş ad, iyelik biçim birimi alıyorsa TümÖ’de bir zaman biçim birimi bulunmaz (Uzun, 2000: 213). Ayrıca TümÖ’nün çekiminde eylemcil uyum değil, adcıl uyum görülür. Bundan dolayı da TümÖ’nün olmadığı ileri sürülmektedir. Bir başka görüşe göre ise cümleyi özne, nesne işlevinde gösteren bağımlı biçim birim, sözcük, bağlaç v.s her şey tümleyicidir (Noonan, 1985: 55). Ayrıca adcıl uyumun olduğu kapalı alanların dışına çıkamayan kuruluşlar, birer TümÖ’dür (Kornfilt, 2008: 4-5). Yüklem, zaman ve şahıs biçim biriminin aksine adcıl uyum ifade eden şahıs ve sayı özelliği olan iyelik biçim birimini ya da söz dizimsel adlaştırıcı biçim birimi alınca da bir TümÖ oluşturabilmektedir.

Sonuç olarak her yan cümlede, yardımcı unsurda bir tümleyici yoktur; fakat bazı yan cümlelerde, yardımcı unsurda tümleyici bulunabilir.

Parçalılık öbeği⁶⁹, üst küme (superset) ve parça ifade eden alt kümeye (subset) mensup bir addan oluşan ad öbeğidir. Parça-bütün ilişkisini ya da bir türün yahut grubun bir veya birden fazla ögesini seçmeyi ifade etmek için niteleyici ayrılma durumu, belirleyici ilgi durumu alır. Baş, göndergesel iyelik/eksik uyum/3. teklik şahıs iyelik biçim

⁶⁹ Parçalılık kuruluşlarına literatürde, Muharrem Ergin (2002), ablatif grubu demekte, Leyla Karahan, *Türkçede “-Dan biri” Yapılı Kelime Grupları Üzerine* başlıklı makalesinde, *-Dan biri* yapılı kelime gruplarının birer sıfat tamlaması olduğunu söylemektedir. Enver Naci Gökşen (1974:973), “Belirtili ad tamlamalarında ikinci sözcük, sayı ya da belirsiz nitelik bildiren bir sözcük ise *-in* takısı yerine, genellikle *-den* takısı getirilir.” demektedir. “Böceklerden (böceklerin) biri soktu. Çocuklardan (çocukların) birkaçı geldi. Taşlardan (taşların) üçü düştü.” örneklerini *Çıkma Durumu (-den)* ve *Kapsamı* adlı makalesinde verir. Kevser Acarlar (1971: 35), *Çıkma Durumunda (“-den” halinde) Sözcüklerin Cümlede Türleri Kullanılışları* adlı makalesinde “bir sözcük belgisiz adıl ya da üçüncü tekil kişi iyelik eki olarak adillaşan sayı sıfatlarından önce kullanıldığında “çıkmalı tamlama” öbeği kurar. Bunlar da belirli ad tamlamalarına benzerler.” deyip bu öbekleri belirtili ad tamlamaları içinde saymaktadır.

birimini seçimlik olarak alır ya da yalın bir şekilde adların birleştiği görülür. Parçalılık kategorileri, her zaman iki birimden oluşmayabilir; bazen yalın parçalılıklar da (naked partitive) bu kategorideki sözcükler içerisine girebilmektedir (Konfilt, 2013). Türkiye Türkçesinde iyelikli kuruluşlar, ayrılma durumlu olanlardan sözlüksel dağılımı açısından ve biçim bilimsel sınırlılıkları açısından farklılıklar gösterirler (Göksel ve Kerslake, 2005). Ayrılma durumlu adlarda sözlüksel başlar, bir durum biçim birimi olmadan dizimde yer alabilirler. İlgi durumlu üst küme, baş adda uyum biçim biriminin varlığına gereksinim duyar ve belirtme durumu biçim biriminin gelmesini tetikleyen bir dizim özelliği kazanır. Bunlarda 3. teklik şahıs biçim birimi *eksik bir uyum biçim birimi (default agreement)* özelliği gösterir (Kornfilt, 2008: 30). Bu kuruluşlarda iyelik ilişkisi yoktur, adı göndermeli hale getiren gönderim işlevindedir. Sahip olan yerinde ya da gönderimde üst küme, ilgi durumu ya da ayrılma durumu alır. Öztürk ve Taylan (2016: 102) bu yüzden iyelik biçim birimine *istem biçim birimi* demeyi uygun görmüştür. Daha önce değindiğimiz gibi de van Schaaiik (2002) da bu biçim birime *birleşik işaretleyici* adlandırmasında bulunmaktadır.

Dillerde parçalılık, kavram (partitive concepts) olarak ve dil bilimsel (linguistic partitive) olarak iki şekilde bulunmaktadır: Dil bilimsel parçalılıklarda, parçalılık biçim birimleri bulunur; kavramlarda ise parça-bütün anlam bilimsel ilişkisi yer alır. (Tamm, 2014: 91). Dil bilimsel parçalılık, parçalılık kavramının dil bilimsel biçimi ile ilişkilidir. Çuvaş Türkçesinde biçimsel olarak dört tip parçaçıl kuruluşu bulunmaktadır. Bu yapı tiplerinin ikisi iyelikli parçalılık, ikisi ayrılma durumlu parçalılıktır. İyelikli olanlar biçim bilimsel olarak sahiplik kuruluşlarının analojisi gibidir. Aşağıdaki örneklerde orantı ilişkisi kurulmuş parçalılık öbekleri Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

- a. [Parçalılık Öbeği *öğrenciler-in* [parçalılık *beş-i*]] krş. Çuv. [Parçalılık Öbeği *vışençen* [parçalılık *vunnışi*]] “onların onu”
- b. [Parçalılık Öbeği *insanlar-dan* [parçalılık *bazıları*]] krş. Çuv. [Parçalılık Öbeği *husahsençen* [parçalılık *çılaiş*]] “boşlardan çoğu”
- c. [Parçalılık Öbeği *pasta-dan* [parçalılık *iki dilim*]] krş. Çuv. [Parçalılık Öbeği *kıvak şimrenin* [parçalılık *pır tatik*]] “boz okun bir parçası”

Parçalılık öbeğinde, parçalılık anlam bilimsel olarak parça olma sözlüksel anlamını türetmektedir ve bu kategori, öbeğin kendi göndergesi tarafından seçilir. Bu aşamada belirleyici yerine geçen belirten baş, bir *belirleyici öbeği* (determiner phrase) oluşturur. Bu belirtme, sözlüksel olarak anlam bilimsel kategoride olan baş, parça anlamı ile baş olur ve

bütün olan yardımcı unsur *parçaçıl öbeğinin* belirleyici yerine yerleşir. Bu ilişki, belirleyici öbeği ve parçalılık öbeği arasındaki geçiçi, anlık bir ilişkidir (Arsenijević, 2006: 63).

Kavram olarak parça ifade eden parçalılık öbeklerinde, parça-bütün ilişkisinde üst kümenin ölçü ve biçim özellikleri, alt kümenin belirleyici yerinde bulunur. Belirleyici yerini dolduran üst küme, bazen ayrı birliklerin parçaları olarak değil, bir kümenin parçaları olarak da düşünülebilir. Tat>biçim>ölçü>tür de parçalılık kuruluşunun parça kısmını temsil edebilmektedir (Arsenijević, 2006: 57). Aşağıdaki örneklerde belirleyici yerindeki ilgi durum biçim birimi almış olan ad, yemek adının içinde tuzlu olan kısmını, alt kümeyi temsil etmektedir (Arsenijević, 2006: 57).

a. *Yemeğin tuzlusu*

b. *Elmanın sulusu/kırmızısı*

Kümenin bir kısmını ifade eden, belirli bazı sözlüksel parçalar da anlam bilimsel kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Parçalılık kuruluşlarında niceleyiciler baş ad olduğunda da anlam bilimsel olarak ParçaÖ oluşur. Literatürde, *hepimiz, birkaçınız, çoğumuz, kendiniz*⁷⁰, *bazısı, kimisi, tanesi, kaçı, bir kaçı, birçoğu, hangisi, hiçbiri metresi, kutusu, kilosunu, tanesi, ne kadarı, hepsi, bir bölümü, birimiz, birçoğumuz, bazılarımız, çoğunuz, hangilerinimiz, üçü, üç tanesi* (Göksel ve Kerslake, 2011), *ikisi, yarısı, bazıları*, (Ketrez, 2006: 47) sözcükleri de sözlüksel parçalılıklar olarak sayılmaktadır. Baş addaki sayı üst kümenin parça bilgisini verdiği için işlevsel olarak bu kapalı kümeye mensup sözcük türü de bir öbeğe ad olabilir. Buna göre yukarıda saydığımız niceleyiciler kavram olarak dağılımsal olan ve topluluk niceleyicileri ile grup gönderimli niceleyiciler olarak ikiye ayrılmaktadır (Aygen, 2007: 5-10). Grup gönderimli niceleyiciler, *yalın sayılar, tanımlıklar ya da belirsizlik sayısı ve bazı, birçok* gibi niceleyicilerdir. Dağılımsal olan ve topluluk ifade edenler ise *bütün* ve *her* evrensel niceleyicileridir.

İşlevsel sözlüksel bu başın, üst kümesi bazen silinmiş olabilir. Örneğin, [*adılıslı hepimiz*] öbeğinde adılıslı, çokluk bir şahsa göndergede bulunur. Böylelikle de öbeğin bir alt kümesine gönderimde bulunulur. Bu parçaçılar, bir grupta birden fazla kişinin bulunduğu ön varsayımdır, diyen Aydın (2009: 93-100) parçalılığın alt kümenin

⁷⁰ Şahıs adları belirtme durum biçim birimi alsalar da parçaçıl olarak incelenemezler. Zaten adılar, literatürde içsel olarak belirli olarak kabul edilirler (Heim, 1982: 24).

büyükçül bir işlemcisi olduğunu ileri sürer ve ona göre de üst küme ilk başta bir ad öbeğidir. Türetim esnasında *adılısıl* büyükçül işlemciye dâhil olur ve de uyum öbeğinin belirleyici yerine taşınır. Bu sona gelen niceleyiciler, kuruluşun parçalılık okumasına izin verirler. Aydın'a göre başta bulduklarında böyle bir parçalılık okumasına izin vermezler. Fakat Emeksiz (2003) söylem alanı içinde bakıldığında bunların parçalılık kategorisi oluşturabileceğini ileri sürmektedir. Bu konuda aşağıda yaptığımız incelemede biz de Çuvaş Türkçesinde alt kümede yer alan belirsiz belirtenlerin birer parça ifade ettiğinin sonucuna vardık.

Parçaçılar, yukarıda bahsettiğimiz biçim bilimsel ve kavramsal ölçütlere göre belirlenebildiği gibi literatürde söylem-anlam bilimsel özelliklerine göre de belirlenebileceği düşünülmektedir. Enç'e (1991:4) ve Kornfilt'e (1997: 276) göre özgüllük, parçalılık ilişkisini verir ve Türkiye Türkçesinde değıştirgen olarak belirtme durumu belirtili nesnelere görülür.

a. *Ali büro+ya çocuk+lar+dan iki kız+ı al+acak.*

b. *Ali büroya iki kız alacak.*

c. *Ali büro+ya çocuk+lar+dan iki kız+∅ al+acak.*

Ali'nin büroya alacağı *iki kız* söz dizimsel ve anlam bilimsel olarak parçalılıktır; fakat bu nesne özgül değildir. Bu öneri görüldüğü üzere doğrulanamamaktadır. Kornfilt (2013:4) daha sonra parçalılık kuruluşlarının özgül olamayabileceğini ve belirtme durum biçim birimi alması gerekmediğini öne sürer. Fakat daha sonra Kornfilt (2008: 20, 2013: 4), Kornfilt ve von Heusinger (2017: 12) özgüllük ve parçalılığın birbirine bağlı olmadığını kabul eder. Bununla birlikte durum yüklememenin özgüllüğü açıklayamayacağını da ileri sürülmektedir. Enç'de ise (1991:7) durum yükleme ile özgüllük ve parçalılık birbiriyle ilişkilidir. Ona göre anlam bilimsel olarak özgül ve belirsiz ad öbekleri örtük bir parçalılık anlamına sahiptir. Enç'in özgüllük yaklaşımını belirleyen başlıca özellik, Pesetsky (1987) tarafından da önerilen *Söylem Bağlantısı (Discourse Linking)* oluşturmaktadır ve adlar söylemde parçalılık (partitive) ilişkisi taşıdıkları sürece özgül değer kazanırlar (Emeksiz, 2003: 32). Yani belirsiz olanlardan parçalılık anlamı olanlar özgül olabilirler. Öztürk de aynı şekilde tezinin başında göndergesellik ve durum arasında bir bağıntı olduğundan bahsetmektedir (2005:2) Bu ikisini eş bağımlılar olarak düşünmektedir (Öztürk, 2005:127). Öztürk, özgüllüğü de durum ile ifade etmektedir

(2005: 65). Ona göre nesnede belirtme durum biçim birimi varsa nesne hem göndergesel hem de özgüldür. Emeksiz (2003:111-118), Kornfilt ve von Heusinger (2017: 13) ise durumun doğrudan özgüllüğü ve belirliliği etkilemediğini düşünmektedir. Ona göre bir ad öbeğinin parçalı yapıda olması onun özgül olduğunu da göstermeyebilir. Alan (scope) özellikleri de belirliliği etkilemektedir ve belirliliğin durumuna göre özgüllük ve dolayısıyla parçalılık okuması etkilenmektedir. Görüldüğü üzere durum biçim birimi, belirsizliği etkileyen etkenlerden biri iken salt bir değerlendirme yöntemi olamamaktadır. Peki bu alan özellikleri nelerdir ve adın bütünde ya da söylemdeki parçalılık anlamını nasıl etkilemektedir? Bazı dil bilimciler bu durumu Diesing'in (1990) *Haritalama Kuramı* ile açıklamaktadır. Buna göre önvarsayımsal olarak özgüllük, parçalılık anlamında belirsizliği etkileyen bütün faktörlerden etkilenebilir. Alandaki kip özellikleri de buna dâhildir. Kiplikler de bu durumu etkileyebilmektedir (Aygen, 2007:2).

Bu bakış açısı, kuram olarak bahsedilmese de Sansa Tura'nın (1986) *Definiteness and Referentiality: Nonverbal Sentences* adlı makalesinde de görülmektedir. Alan bilgisi ile Türkçedeki basit eylem cümlelerinde adlar, belirli ve göndergesel olmalarına göre incelenmiştir. Bu görüşe benzer bir yöntemle konuya mercek tutan Diesing'in (1990: 4) savına göre iki özne/belirleyici yerinin birbirinden ayrılması gerekmektedir. Yüzeyden, maktıksal biçime giden süreçte, aracılık eden soyut söz dizimsel bir ara düzey bulunmaktadır. Bu ara düzey de *nicelik yükselme kurallarının* gerçekleştiği bir düzeydir. Niceleyiciler, çekim öbeklerine eklendiklerinde içsel üyesi olan eylem öbeği ve dışsal üyesi olan eylem öbeği yerleri oluşur. İşte bu özne yerleri, niceleyicilerle birbirinden ayrılabilir. Bu şekilde de söz dizimsel temsiller anlam bilimsel türetme sırasında parçalılığı meydana getirmektedir. Yani yüzey yapıda, bu anlam hazır olarak söz dizimi ve anlam bilimi düzeylerine taşınır (Diesing, 1990: 5). Diesing (1990), Heim'in mantıksal tasarım gösterme modelinde, niceleyicinin yükselmesini içinde bulunduğu ad öbeğinden ayrı olarak göstermektedir. Diesing ise (1990: 11) mantıksal tasarımı *çekirdek alanlar (nuclear scope)* ve *sınırlı alanlar (restrictive clause)* olarak ikiye ayırır. Eylem öbeğinin içsel üyesinin yerinde ya da dışsal üyesinin yerinde olması bağımlılığı göstermektedir. Sınırlılık ise sınırlı niceleyicilerin olduğu alanı/önermeyi temsil eder.

b. Every x [x is a llama] banana(y) x ate y

Niceleyici sınırlı alan çekirdek alan (Diesing, 1990: 8).

Önvarsayımsal olan özgül adlar Diesing'e göre belirtme durum biçim birimi alan adlar olduğundan bunlar, eylem öbeğinin içsel üyesi yerinde sayılırlar. Çünkü güçlü niceleyiciler eylem öbeğine eklenir ve o şekilde mantıksal tasarımda temsil edilirler. Bunlarda, niceleyici yükselmesi gerçekleşir. Güçsüz niceleyiciler ise eylem öbeği ile birleşir (geçişim) ve mantıksal tasarımda eylem öbeği içerisinde yer alır yani tümlecidir. Bu yüzden parçalılıkta, belirtenler önvarsayımsaldır, zayıf belirtenlerdir ve eylem öbeğinin içsel üyesi olarak bulunurlar. Diesing, önvarsayımsallığın biçim birimle işaretlendiğini ve de özgüllüğün Türkçede buna bağlı olduğunu söylese de konuya salt biçim bilim açısından yaklaşmamıştır. *Eski bilgi* ve *yeni bilgi* konusunda Heim'i (1982) takip etmiş ama önvarsayımsallığın sadece biçim birimle işaretlendiği yöntem üzerinde durmuştur. Heim'in (1982: 208) *Yeni-Eski Şartı'na* göre (Novelty-Familiarity Condition) söylem alanında belirsiz olan ad *yeni bilgidir* ve belirli olan ise *eski bilgidir*. Ona göre söylem alanında belirsiz olan ad öbekleri, *yeni bilgiyi* belirli olanlar da *eski bilgiyi* temsil ederler. Belirsiz, *yeni bilgi* yeni oluşturulan söylem alanında göndergesini bulur. Bu düşünceden yola çıkarak Diesing (1990) alanın özgüllüğe etkisini göstermiştir. Diesing'in (1990:158) önvarsayımsallık kavramında belirtme biçim birimi dışında kip yetkilendirici kavramı da önemlidir. *Kipler, soru, gelecek, ihtimal, olumsuzluk, şart, alışkanlık, genellik* kategorilerinin bulunduğu cümlelerde adın/ad öbeğinin özgül olmadığı göndergesinin bulunmadığı görülür (Tura, 1986:154). Bu bağlamlar, örtük bağlamlardır. Bu da özgüllüğün oluşumunun gerçeklikle doğrudan ilişkili olduğunu, belirliliğin ise gerçeklikten etkilenmediğini gösterir (Emeksiz, 2003: 118).

Sonuç olarak belirliliğe biçim bilimsel anlam bilimsel ve söylem alanı açısından yaklaşıldığında hepsinin odaklandığı noktaların farklı olduğu görülmüştür.⁷¹ Ayrıca bunların birbirini tamamlayan bir etkileşim alanı olduğu da kabul edilmiştir. Bu yüzden çalışmada özgül kavramının belirli ve belirsiz olabileceği yönündeki bilinen sınıflandırmaya uyulmuştur. Yine bu yüzden de önvarsayımsal bir varoluş alanında hem

⁷¹ Bazı yapılar her zaman belirlidir. Bunlar:

- i) Özel adlar (Ali, İstanbul vb.)
- ii) Kişi adları (ben, sen, o, bizi, onları vb.)
- iii) İyelik adları (benim, senin, sizin vb.)
- iv) Gösterimseller (bu, şu, o)
- v) Evrensel niceleyici ile birlikte kullanılan AÖ'ler (her, hepsi, bütün, herkes) (Emeksiz, 2003: 133)

belirli hem de belirsiz ad öbeklerinin özgül olabileceği kabul edilmiştir.⁷² (Emeksiz, 2003: 33). Çalışmada, özgül olan sözlerin maktıksal tasarımda niceleme yükselmesi ile değil, eylem öbeği içsel üyesi olarak parçalılık anlamı kazandığını varsayılmıştır.

Biçim bilim, anlam bilim ve söylem düzeyinde bu şekilde belirlenen parçalılık kategorisinin birleştiği üst küme ile arasındaki söz dizimsel ilişkide baş, ayrılma durumlu ad değildir (Kornfilt, 1996: 117). Öbek kategorisi anlayışımızda öbeğin bir bütün olarak hangi sözlüksel anlam bilimsel kategoriye karşıladığı önemlidir. Öbeğin sözlüksel başı anlam bilimsel olarak parça işlevinde bir sözcüktür. Cümle içerisinde parçalılık öbekleri eylem öbeğinin bir üyesidir. Üyeye kapalı bir alan muamelesi yaparak ona bir öbek olarak durum yüklemektedir. Bu yüzden ayrılma durum biçim birimi eylem tarafından yüklenemez. Niceleyici ifade, öbeğin başıdır (Kornfilt, 1996: 118). Ayrılma durumlu ad burada eklentidir. Ne eylem ne de niceleyici ifade tarafından yüklenmemiştir (Kornfilt, 1996: 120). Kornfilt (1984: 59), bunların durum süzgecine yakalanmak istemeyen adlar olduğunu ileri sürmektedir. Türkiye Türkçesinde ayrılma ve ilgi durum biçim birimli adlara durum yerleştirmesi yapıldığını düşünmektedir. Her iki durumun da bağlama bağlı bir yapısal soyut durum yüklemesi olduğunu öne sürer (Kornfilt, 1996: 121). Öztürk (2005) ise niceleme işlevindeki başın ilgi ve ayrılma durumunu bir gereksinim olarak yüklediğini ileri sürmektedir. İnce (2007) ise ilgi durumlu özne ya da sahip olan işlevindeki adın parçalılık kuruluşları dışındaki öbeklerde de de aynı olduğunu ve parçalılık kuruluşundaki öznenin kendi durumunu kontrol ettiğini, yani hem hedef hem kontrolcü olduğunu ve uyum ile durum-kontrolünün birbirinden ayrı olduğunu ileri sürmektedir. Bu düşüncenin Kornfilt'in görüşü ile benzer yanları bulunmaktadır. Kornfilt'in (1984, 1996) yerleştirme dediği işlem, İnce (2007) tarafından *durum kontrolü* olarak tanımlanmaktadır. İnce (2007) cümlede özne işlevinde olan parçalılık kuruluşlarındaki bu öznelerin, kendi durumlarını kendilerinin kontrol ettiğini, fakat buna rağmen uyum ile uymadıklarını iddia eder. Bu olay da durum kontrolü ve uyumun farklı işlemler/süreçler olduğunu göstermektedir.

Parça ifade eden parçaçıl kuruluşları ile aynı iç yapıya sahip olan (beirleyici-baş) ad öbekleri, bazı araştırmacılar tarafından *yarı-parçaçıl* olarak da kabul edilmektedir. (Abbott, 1996: 33-34). Bu yarı parçalılıklar aşağıdaki gibi listelenmektedir.

⁷² Çokluk/teklik⁷², durum biçim birimleri, dil bilgisel uyum, olumsuzluk (Givon, 1978: 292), kiplik gibi.

Ölçü adları: kilo, inch, tl v.s

Miktar adları: şişe, bardak, kutu v.s

Atomik adlar: tane, parça, v.s

Çalışmada bu yarı-parçalılık olarak sayılan sözcüklerin birer ölçüm öbeği oluşturduğunu ileri sürülmektedir. *Tane, parça* gibi birimler ise daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde yarı-işlevsel ve sözlüksel özellikler gösterdiklerinden; fakat anlam bilimsel olarak geldikleri adda topluluğu ifade edebilmeye muktedir olduklarından birer sınıflayıcı olarak düşünülmüştür.⁷³ Bu yarı-parçalılık olarak sayılan kuruluş *Niceleyici+Ölçü birimi* diziminde karşımıza çıkmaktadır. Fakat Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde bu niceleyiciler yerleştikleri ad öbeği içerisinde topluluk adıyla sınıflayıcı, ölçüsüne göndergede bulunuyorsa ölçüm öbeği olarak sayılırlar.

Parçalılık öbeklerinin iç yapısı adların adlarla ya da adların belgisiz niceleyicilerle birleşmesi ile oluşur. Bu öbekteki niceleyicilerin kurduğu öbekler, literatürde belirleyici öbeği olarak varsayılmaktadır (Alexiodou, vd., 2007: 54, Özsoy 1992:4). Tuğcu'ya göre (2009) Türkiye Türkçesinde bunların göndergeli sözler olmaları, önüne geldikleri adları belirli hale getirmeleri, belirterek nitelemeleri birer belirleyici öbeği sayılmalarına sebep olmaktadır. Özsoy ise (1992: 4) Türkiye Türkçesinde ad öbeğinde belirleyici yerinde sadece tamlayanların bulunabileceğini savunmaktadır. Biz ise çalışmamızda belirleyici yerinde hem tümleçlerin bulunabileceğini hem de belirtenlerin bulunabileceğini varsayacağız. Çünkü işlevsel yansımanın belirleyici yeri (specifier) ile sözlüksel olan sözcüklerin/kapalı küme sözcüklerin yansımasının belirleyicisi (determiner) farklı düzeylerdir. Öbeklerin iç yapısında alt küme olan başlar, sözlüksel adlar, ad özellikleri taşıyan sınıflayıcıların dönüşümlü biçimleri, niceleyiciler ve alt küme ifadeleri olabilirler (Kornfilt, 2017: 16-17). Bu başlar, farklı düzeylerde belirleyicileri ile birlikte. Örneğin, sayı öbeği bir belirleyici öbeği alanı içerisindeyse her iki öbeğin de belirleyici yerindeki unsur farklı olacaktır.

Parçalılık öbeklerinde uyum ilişkisi, Türkiye Türkçesindeki gibi evresel alan (phasal domain) özelliği gösterir. Fakat niceleme adları ile kurulan bazı yapılarda ancak sayı özelliği ile uyum ilişkisi kurulabilmektedir. Bazı öbeklerde, sözcüklerin kendi içsel çokluk özelliklerinden dolayı çokluk değeri görülür ve bunlar dizime değerli olarak

⁷³ “the monotonicity constraint”

girerler. Bunlar, *makas çorap, pantolon* gibi içsel olarak çoğulluk ifade eden sözcüklerdir (Pesetsky 2007).

Parçalılık öbeklerinin, niceleyici yerinde bulunan alt küme parçası ile kurulanları genel olarak dil bilimi literatüründe niceleyici ad öbekleri olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu niceleyiciler, belirleyici öbeğinin belirleyici yerinde değil, sınıf öbeği ve sayı öbeğinin belirleyici yerinde bulunurlar. Arslan Kechriotis (2006: 84) niceleyici kavramının yapısal bir kavram olmadığını ve baş olarak adın solunda bulunmasını bir neden olarak göstererek nicelemeyi bir öbek kategori olarak saymamaktadır.

Belirleyici yerinde bulunan bu niteleyiciler bir üye olamadıkları için birer eklentidirler (Öztürk, Taylan 2016). İngilizcedeki gösterimseller ve artikeller, Türkiye Türkçesinde belirleyici yerini dolduramazlar; çünkü bu dilde gösterimseller ve artikeller birer işlevsel baştır ve tümleyicidirler. Örneğin, bu ev-in/ kapı-sı öbeğinde *bu* gösterimseli *evin* seçimlik bir ögesidir. Uyum öbeğinin belirleyicisi (specifier) yerindedir. Bir üye değildir. *Ev-in kurucusu* ise iyelik kuruluşu belirteni (determiner) yerindedir ve baş adın içsel üyesidir.

Ölçüm öbeği ya da bazı sınıflandırma öbekleri de yarı-sözlüksel kategori olarak *Sayı+A(Ölçü/Sınıflandırıcı)* yapısında karşımıza çıkmaktadır. Burada ad öbeği olan ve işlevsel özellikteki baştan dolayı adlandırması *ölçüm öbeği* ya da *sınıflandırma öbeği* olan bu birleşmede, sayının daha önceden bahsettiğimiz nedenlerden bir sıfat değil, belirten olarak sayılmasıdır. Sayı burada bir niteleyicidir; sıfat değildir.

Ölçüm öbeği ve sınıflandırma öbeği konusu karşıt görüşlerin bulunduğu bir sınıflandırmadır. SınıfÖ (Alexiadou, vd., 2007) ya da *Sınıflandırmaya Benzer Öbek* (Bošković ve Şener 2014: 120-124) olarak adlandırılan *tane, adet, salkım* gibi birimlerin yer aldığı öbeklerin, tipolojik olarak bazı dillerde kendinden önceki belirticisine (specifier) bağımlı olan, yarı sözlüksel bir özellik gösterdiği görülmektedir (Alexiadou, vd., 2007; Kechriotis, 2009: 87). Dillerde sınıflandırma öbeği, sınıflandırıcı birimin bu özelliğine göre belirlenir.

Örneğin, Türkiye Türkçesinde *sınıflandırma öbeğinin* olduğunu varsayan görüş, birimin söz dizimsel olarak yarı sözlüksel, bağımlı ya da eksik kökler (Kechriotis, 2006: 91) olmasını bir sebep olarak gösterir. Göksel ve Kerslake (2005) *tane, şişe, bardak, avuç, metre* ölçü birimlerini sınıflandırıcı olarak saymıştır. Kornfilt ise (1997) *tane, demet, tutam, fincan* gibi birimleri sınıflandırıcı adı altında ele almaktadır. Fakat biz, burada

sözcüğün bağımlılık ve bağımsız bir biçim birim olmasının yanı sıra anlam bilimsel özelliklerine de bakarak ölçü ve sınıflandırma yapan birimleri seçeceğiz. Miktar, ölçü ifade eden ölçü birimleri ile kurulan öbekler, birer *ölçüm öbeği* sayılacak ve bir topluluk birimini ifade eden, bir arada bulunmayı ifade eden sözcükler ve biçim birimler birer sınıflandırma öbeği olarak sayılacaktır.

Örneğin, TTü.’de *bardak*, sayı olmadan tek başına bir ölçü birimi özelliği gösterememektedir. Fakat Çuvaş Türkçesinde *ıstakan* “bardak”, ölçü birimi sayı olmadan tek başına kullanılabilir. Bağımlı bir biçim birim olması veya olmaması bu sözün işlevini değiştirmemektedir. Aşağıda T.Tü ve Çuv.’dan verdiğimiz iki örnekte (s)’da *salkım* ölçü, *pışçık* “tane” sınıflandırıcıdır.

a. *iki salkım üzüm*

b. *Salkım salkım üzüm*

c. **salkım üzüm* (Kechriotis, 2009: 87).

Türkiye Türkçesinde, *sınıflandırma öbeği* olmadığını iddia eden görüşe göre (Öztürk 2005: 25) *tane*, *salkım*, *adet* birimi sayıya göndergede bulunmakta bağımsız bir varlığa göndergede bulunmamaktadır. *Keki üç tane öğrenci yedi* cümlesinde, *tane* birimi, *keki yiyen* öğrencilerin sayısına göndergede bulunmakta; dış dünyadaki mevcut bir varlığa bir ölçü birimine göndergede bulunmamaktadır (Öztürk, 2005: 25). Sınıflandırıcı, belirli bir yüklem atomlarının ne olduğunu tanımlayan bir kelimedir. Öbeğin üyelerinin ayrı ayrı göndergede bulunmasının engellenmesi için kullanılmaktadır (Walter, 2014: 24). Türkçede sayı ve ad birleşmesinde bir sınıflayıcı bulunması şartı yoktur; fakat bazı kullanımlarda sınıflayıcılar kullanılabilir. Aynı şekilde Çuvaş Türkçesinde de bu görülmektedir. *pışçı/pışçık* “tane” birimi sayılabilen adlarla kullanılırken sayılamayan adlarla kullanılamamakta ve ikili bir özellik göstermektedir.

a. *İna pışçı tımlam şeş kirlı, vara nikam ta çarayas şuk.*

“Ona bir damla sadece gerekli, sonra hiçkimse durduramaz.

b. *Pup vıl ilme kına pışet, kayalla pış pışçı te pamast’.*

“Papaz da sadece almayı biliyor, sonra bir tane de vermiyor.

şupkım “demet” ölçü birimi de sayı olmadan tek başına “bir demet” anlamına gelebilmektedir.

a. *šupkīm ešīl šīmīš* “bir demet yeşil sebze”

b. *šupkīm petruška* “bir demet maydonoz”

Bize göre Çuvaş Türkçesinde sınıflandırıcı, eksik kökler ya da sözlüksel birimler dışında iyelik biçim birimleri ve üleştirme biçim birimi ile de karşılanabilmektedir. Örneğin, “*visem, višīkile kayrī.*” cümlesinde iyelik biçim birimli adıl, üç kişiden oluşan bir topluluğa ad olmaktadır. *Sakīšsar ača* “sekizer çocuk” diziminde de {-*šar*} biçim birimi bu işlevi yerine getirmektedir.

Sonuç olarak *ölçüm öbeği* ve *sınıflandırma öbeği* tanımları ölçüm birimi ve sınıflandırıcının bağımlı veya bağımsız bir biçim birim olması ile ilgili görülmemiştir. Bu birimlerin sözlüksel anlamına göre bir işlev belirlenerek oluşturulmuştur.

Sözlüksel işlevsel ya da dil bilgisel başı çekim biçim birimi alan veya niceleyen olan öbekler Sayı Öbeği olarak adlandırılmaktadırlar. Sayı kategorisini karşılayan birden fazla yöntem bulunduğu için (Kerimoğlu 2008) *sayı öbeği*nde de tekil durumdaki varlıklar dışındaki varlıkları sayı biçim birimleriyle ya da söz dizimsel olarak elde etmektedir. *İki çocuk* örneğinde sayı, baş olarak söz dizimsel başta bulunmaz; fakat sayı kategorisini karşılamaktadır.

Sayılar da betimleyici içerik taşımadığından, kapalı kümedeki sözcüklerin niteliğindeki birimlerdendir. *Yirmi iki* gibi öbekler birer sayı öbeği olarak adlandırılabilirken (Karaağaç, 2013) sayıya bir görünüş kategorisi olarak bakan görüşe göre sayı öbeğinde öbeğin *tekil* ya da *topluluk* (collective) oluşuna göre bu adlandırma yapılabilir. Bu öbeklerde sayılar öbeğin sayısını vermez öbeğin uzamını/büüklüğünü/çapını verir (Giovan, 2001a: 102-105). Givon’un bu görüşüne katılarak bu örnekleri sayı öbeği içerisine dahil edilmemiştir.

3.1. İki Ögeli Ad Öbeklerinin İç Yapısı (Ansır Yat Sımah Maylaşivī/Tulli Pılterişli İki Sımah Pırleşivī)

3.1.1. Yardımcı Unsuru (Pihınakan Sımah) Belirleyici Yerinde Olan Öbekler

Her dil birimi bulunabileceği bağlamlar açısından az ya da çok sınırlandırılmıştır. Bu dil biriminin (cümle düzeyinin altında) belirli bir dağılımı bulunmaktadır (Lyons, 1999: 70). Adın dağılımsal olarak eş değerli olduğu ad ile ilişkisi, Çuvaş Türkçesinde *Ad+Ad* diziminde dört tip kuruluş yapısının görülmesi ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu üç tip

kuruluşun birimleri/üyeleri arasındaki bağımlılık⁷⁴ ilişkisi işlevci görüş ve biçimci görüşler arasında farklı anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler gibi görülse de işlevci bakış açısındaki dağılımsallık ve biçimci bakış açısındaki kategorilere ayırma fikri anlam-biçim ilişkisini savunan her iki grup için de ortak bir bakış açısıdır. Biçimci görüşteki ağaç dizimi Yetinmeci Program'da aşağıdan yukarıya doğru türetme olarak değiştirildiğinde *birleşme* aşaması denilen ilk aşamanın anlamın temel alındığı bu aşama, aslında tam da işlevcilerin - her ne kadar türetmenin yönü farklı olsa da- yukarıdan aşağıya- dizimi yani derlem temelli yaklaşımlarını destekler niteliktedir. Fakat işlevciler kullanımının temelinde bir işlevden söz ederek kategorik bakış açısı ve o kategorilerin birleşimi olarak bakan biçimci görüşün üstüne çıkan bir ayrıntı eklemiştir. Her iki görüş de aslında birbirinin eksik taraflarını tamamlayan bütünleyici dağılım ilişkisinde olan kuramlardır.

Genel hatları ile ad öbeği yapı tipinde olan olası birleşik ve öbekler literatürde farklı şekillerde kategorize edilmektedirler. Türkiye Türkçesi üzerine yazılan dil bilgisi kitaplarında Türkçede ad tamlamalarının⁷⁵ türleri konusunda bir görüş birlikteliği yoktur. Bazı araştırmacılar yalnızca belirtili ve belirtisiz ad tamlamalarını kabul ederken (Ergin 2002; Karahan, 1999) bazı araştırmacılar da takısız isim tamlamasını kabul etmez (Banguoğlu, 2011: 331; Korkmaz, 2003: 270; Bilgegil, 1984: 116) ya da hem takısız ad tamlamasını hem zincirleme ad tamlamasını kabul ederler. Bu türler konusundaki farklı görüşler *belirtili ve belirtisiz ad tamlamasının* tanımında ortak bir noktada buluşmuştur. Tartışmalı konular ise sıfır biçim birimli adların dizimindedir. *Takısız ad öbekleri* terimi, tanımı tartışmalı bir konudur. Literatürde bu öbekler yapısına göre *Takısız ad/ad tamlaması/öbeği*, *sıfat tamlaması/öbeği*, *birleşik* (van Schaaik, 2002) v.b gibi adlandırmalarla anılmıştır.

Konuya öbek unsurlarının kategori bilgisi açısından yaklaşan Karağaç (2012: 486) “İlişkilendirme Öbekleri” içerisinde ele aldığı ad tamlamasını bir adın bir başka adla ilişkilendirildiği söz öbekleridir diye açıklar ve takısız ad tamlamasını kabul etmez. Karağaç’ın (2012) anlam bilimsel bir kategoride öbekleri ve olası birleşikleri toplaması dikkate değer bir bakış açısıdır. Yardımcı unsurun kategori bilgisine göre yapılan adlandırmalardan farklı olan bir diğer çalışma S. S. Mayzel’in doktora tezi olan “Türk Dilinde İzafet” adlı çalışmasıdır. Tezi özetleyen Abdülkadir İnan’dan edindiğimiz bilgiye

⁷⁴ *Bağımlılık* terimi ÜDD’deki “*constituency*” terimini ve işlevselcilikteki “*dependence*” terimini karşılamak için kullanılmıştır.

⁷⁵ Tamlama terimi incelememizde kuruluş veya birleşik, öbek olarak ayrıştırılarak kullanılacaktır.

göre, Mayzel'in *izafet* diye bahsettiği, ad tamlamasından başka bir şey değildir. Konuya yapılar ve onların işlevleri açısından yaklaşan Mayzel, çalışmasında, *izafetleri* üç gruba ayırmaktadır:

1. tip: S1 + M1 (kadının şapkası)
2. tip: S0 + M1 (kadın şapkası)
3. tip: S0 + M0 (fötr şapka)

Burada S ve M işaretleri sıfat ve mevsuf terimlerinin baş harfleridir. *1* rakamı biçim birimi, *0* rakamı ise sıfır biçim birim olduğunu gösterir (İnan, 1957: 283). Mayzel S0+M1 şeklinde formülleştiği ve en yaygın kullanılan ad tamlaması olduğunu söylediği belirtisiz ad tamlamasını, genellik ilişkisi (kadın şapkası), sebep ilişkisi (harp mâlûlü) vs. özelliklerden yararlanarak yirmi bir gruba ayırmıştır (İnan, 1957: 286).

Belirtisiz ad tamlaması ve belirtili ad tamlaması konusuna biçimsel açıdan yaklaşan tanımlardan farklı olarak birleşime sözlüksel bir unsur oluşturması açısından yaklaşan Efrasiyap Gemalmaz, belirtisiz ad tamlamasının en önemli görevinin birleşik ad yapma özelliği olduğu üzerinde durmuştur. Belirtisiz isim tamlamaları birçok dilde olduğu gibi Türkçede de isim yapma yollarının başında gelir diyen Gemalmaz şöyle düşünmektedir:

Belirtisiz isim tamlamaların, tamlamalar arasında en kalıcı kuruluşları oluşturduklarını, günümüzde hızla gelişen teknoloji ve onun soyut ve somut ürünlerinin adlandırılmasında en çok başvurulan yolun belirtisiz isim tamlamaları kurma yoludur (1996:165).

Zeynep Korkmaz da (2003: 272) belirtisiz ad tamlamasını, Gemalmaz (1996) gibi kalıcı kuruluşlar oluşturarak varlıklara ad olan yapı tipleri oluşturdukları üzerinde durmuştur.

Haydar Ediskun da Gemalmaz ve Korkmaz gibi belirteni ile belirtileni arasında sürekli bir bağ bulunması ölçütü üzerinde durmuştur ve *ev duvar-ı* örneğinde *ev*, söz söyleyen ve dinleyence belirli olmayan bir evdir; bir duvar cinsidir. şeklinde açıklama yapmıştır (1992: 115). Süer Eker (2006: 463) belirtisiz ad tamlamasını *II. tip ad tamlamaları* olarak sayar ve bu şekilde formülleştirir: *Ty0+Tn1* tamlamasına karşılık gelen belirtisiz ad tamlaması teriminin İngilizce karşılığında ise *indefinite (qualifying) compound* terimini kullansa da tanımında *birleşik* kuruluşuna dair bir açıklama yer almamaktadır. Tahir Nejat Gencan, belirtisiz ad tamlaması için *ikinci türlü ad takımı* ifadesini kullanmış ve tanımında tamlamada ilgi durumu olmadığı için birinci türlü ad takımlarına göre

sınırlarının geniş olduğunu ve genel olarak bir belirtisizlik ayırtısı taşıyor ve çeşitli anlamlarda kullanılır diyerek konuyu açıklamıştır (2007: 160).

Konuya biçimsel açıdan yaklaşan Karaağaç'a göre iki adım arasındaki ilişkiyi, baş unsurun aldığı iyelik biçim birimi sağlar (2009: 172). İşlevi geriye doğru olan bu biçim birim, öbeğin oluşması için gereken ögedir diyerek iyelik biçim biriminin belirtisiz ad öbeklerinde bir yapım biçim birimi gibi davrandığına dikkatleri çekmiştir. Bu yönüyle de bu yapı tipinin aslında sözlüğün malzemesini oluşturan bir yöntemi de bize sunduğu görülmektedir. Aynı şekilde van Schaak iyelik biçim biriminin işlevinin birleşik işaretleyicisi olduğunu ileri sürmekte ve *çay ev-i* örneğinde bu iki birim arasında *ait (of)* ilişkisinin bulunmadığını düşünmektedir (1996: 157). Hayasi, iyelik biçim biriminin biçim bilimsel özellikleri üzerinden konuya yaklaşanlardan biridir (1996: 124-125). O da iyelik biçim biriminin $A+(A-İyelik)$ diziminde bir türetme biçim birimi olarak eklenmesi gerektiğini ileri sürmekte ve anlam bilimsel ilişki kurulduktan sonra türetme biçim biriminin eklendiğini savunmaktadır.

İyelik biçim birimine, biçim bilimsel bu özelliğinin dışında sözlüksel bir birim olarak yaklaşan çalışmalar da mevcuttur. Aslan ve Altan (2006: 57) konuya söz yapımı değil, sözlükselleşme açısından yaklaşarak 3. teklik şahıs biçim biriminin sözlüksel bir birim olduğunu ileri sürmektedir. Fakat bu yapı tiplerinde sözlükselleşme de tam değildir. Bu yapılar, donmuş sözlüksel varlıklar değildir.

Göksel ise (2009) bu biçim biriminin iyelik işlevini kaybettiğini ve bir alta sıralama ilişkisi kurduğunu düşünür. Alta sıralama ilişkisi kurması demek bir tümleç ve başın ilişkisi anlamına gelmektedir. İşlevsel bir baş olan iyelik biçim birimi olası birleşikte ne sayı ne şahıs uyumu verebilmektedir. Baş olabilmesi için üyesi ile uyum ilişkisinde olması gerekir. Buna benzer bir bakış da Taylan ve Öztürk'te (2016: 102) görülmektedir. Onlara göre iyelik biçim birimi bir *istem işaretleyicisidir (valency marker)*. İstem, tümleç ve baş ilişkisini açıklayan bir kavramdır. Gökselden (2009) ve diğerlerinden farklı olarak Bozşahin (2002: 33) bu yapı tipindeki birimler arasında üye-baş ilişkisi olmadığını, her ikisinin de bir üye olduğunu düşünmektedir. Bunların söz dizimsel bileşenler olduğunu varsayar. Çünkü aÖ olarak saydığımız işlevsel düğüm, anlamlı ve söz dizimsel birleşimde oluşmaktadır başa gelen iyelik biçim birimi sözlükselleşmeye ikinci derecede etkilidir. Yapı tamamen söz dizimseldir.

İyelik biçim birimine bu yaklaşım bu yapı tiplerinin kategorize edilmesinde problemler ortaya çıkarmaktadır. Giegrich, bu problemi *birleşme* ve *atıf* ilişkisi ile çözmektedir. Türetme işlevindeki biçim biriminin sadece birleşik kurabileceğini, diğerlerinin ise birer öbekselle birim olduğunu düşünmektedir (2009: 187). Bu durumda, belirtili ve belirtisiz ad tamlaması gibi adlandırmalar yerine, öbek ve birleşiklerin anlam bilimsel ilişkilerine göre adlandırmaları yapılmalıdır fikri ortaya çıkmaktadır. Birleşme ilişkisi, bir tür izafet ilişkisidir. Hem anlam bilimsel bir alta sıralı gerektirir hem de niteleme ilişkisini bünyesinde barındırır. Giegrich bu altasıralama ilişkisinin güçlü olmadığı niteleme ilişkisinin de görüldüğü kesişim kümesinde oluşanlarını *nitelemeli olası birleşik olmayan* (non-ascriptive) kavramıyla karşılamaktadır (2009:188).

Genel olarak araştırmacıların belirtisiz ad tamlaması ya da birleşik ad olarak tanımladıkları bu kuruluşların ayrıldıkları yönler, birimleri arasındaki daimi ilişki ve bir nesneye ad olabilme kapasiteleridir. Tanımlardan anlaşılacağı üzere, konuya biçim bilimsel, anlam bilimsel ve söz dizimsel açıdan yaklaşanlar genel olarak birleşimin, adın söz yapma yöntemlerinden biri olduğunu söylemiş ve aralarındaki süreklilik ilişkisine değinmişlerdir.

Belirtili ad tamlamaları, *adıl+ad* dizimi ve *ad+ad* dizimiyle farklı gruplarda değerlendirilerek kategorize edilmişlerdir. Muharrem Ergin, iyelik gurubunun her iki unsuru ad olan bu şekline *isim tamlaması* demektedir. Demek ki isim tamlaması bir iyelik gurubundan, iyelik gurubunun üçüncü şahsından başka bir şey değildir ve isim tamlamasına da iyelik gurubu diyebileceğimiz gibi diğer iyelik guruplarına da isim tamlaması diyebiliriz düşüncesi ile ikinci addaki iyelik biçim biriminin anlam bilimsel özelliğine göre bir adlandırmada bulunmuştur (Ergin, 2002). Ad tamlamasını da bu şekilde iyelik gurubunun bir alt kategorisi gibi düşünmüştür. Korkmaz da iyelik grubunda bir ad tamlamasından söz etmektedir (2003: 261-262). İster iyelik biçim birimi olsun ister olmasın, birimler arasında *sahiplik, ait olma ilişkisi* kuruluyorsa bu iyelik kuruluşu çatısı altında toplanabilir. Üstünova (2005) ise tamlamaların söz dizimsel ve anlam bilimsel dağılımları üzerinde durarak ad tamlaması ve iyelik kuruluşu ayrımı yapmıştır. Konuya biçim özellikleri açısından yaklaşıldığında bu yapılar eş biçimlidir ve söz dizimsel baş, ad sınıfından bir söz olduğundan, öbek ya da tamlama zaten bir ad tamlamasıdır. İyelik kuruluşu adlandırması, söz dizimsel işlevsel bir baştır. O da ad çekiminin dizisinde yer alır.

Dede, sözlükselleşme üzerinden bir sınıflandırma yapmıştır (1978: 33). Lewis ise iyelik biçim birimini hem iyelik kuruluşlarında/ad öbeklerinde hem de olası birleşiklerde/İyelik kuruluşunda *ekleme (annexation)* olarak görmekte ve iyelik kuruluşu ve birleşikleri birer *izafet* kuruluşu olarak tek çatı altında toplamaktadır ve anlam bilimsel olarak *izafe etme* ilişkisinin bu yapılarda görüldüğünü ileri sürmektedir (1967: 40-42). Ergin'in (2002) *genitif grubu* olarak saydığı söz dizimsel başında iyelik biçim birimi olmayan öbekler de bu yüzden *iyelik öbekleri* içinde zikredilmektedir.

Biz de çalışmamızda, *iyelik kuruluşlarını* daha birleştirici bir adlandırma olduğunu düşünerek bu şekilde sınıflamamızı yaptık. Adların adlarla ilişkisinde baş ada gelen iyelik belirticisi ve yardımcı unsur arasında uyum ilişkisi görülen öbekler literatürde *genitif kuruluşu*⁷⁶ (van Schaaik 2002), *iyelik kuruluşu* (Swift 1963), *belirli izafet* (Lewis 1967), *tayinli izafet* (Dereli 1971), *belirtili tamlama* (Aksan 1976), *belirli ad takımı* (Banguoğlu 1973), *belirtili isim tamlaması, söz dizimsel iyelik* (Yükseker 1998) (van Schaaik 2002: 25) olarak adlandırılırken ÜDD bakış açısında bunlar *uyum öbeği, tümleyici öbeği, belirleyici öbeği* olarak adlandırılmışlardır. İyelik biçim birimi burada dil bilgisel bir şahıs ve sayı belirticisidir, işlevsel bir baştır. Öznenin yani sahip olanın sayı ve şahsının kontrol edenidir.

Genel olarak biçim bilimsel ve söz dizimsel açıdan yaklaşılarak *belirtili ad tamlaması* ve *iyelik grubu* ya da *adıl takımı* gibi adlandırmalarla adilla ve adla kurulan iyelik kuruluşlarını birbirinden ayırmaya çalışmışlardır. Fakat bu adlandırmalarda aralarında *iyelik ya da ait olma ilişkisi* olmadan ortaçlı yüklem iyelik biçim birimi, öznenin ilgi durum biçim birimi aldığı öbekler için ayrı bir adlandırma yapılmamıştır. İyelik biçim biriminin bu tümleçlerdeki görevi, ortaç ile birlikte bir tümleç oluşturmaktır. Zaten Çuvaş Türkçesinde tümleyici işlevinde olan bu öbekler ortaçlara gelen söz dizimsel adlaştırmacı biçim birimleri ile tümleç olurlar. Luutonen'in (2011) söz dizimsel adlaştırmacılar üzerine hazırladığı *Chuvash Syntactic Nominalizers* adlı kitabında iyelik biçim birimi olan bu biçim birimin, söz dizimsel adlaştırmacı olan biçim birimle eş sesli olduğunu ileri sürmektedir. Bu biçim birimin söz dizimsel adlaştırmacı işlevinde olması bu öbeklerin de birer *tümleyici öbekleri* olarak adlandırılmalarını gerektirmektedir.

⁷⁶ İlgi durumu kuruluşu da van Schaaik'e göre (2002) iyelik kuruluşudur. İyelik kuruluşu terimi öbeğin başında/asıl unsurunda işlevsel bir kategori olduğunu gösteren bir adlandırmadır. İlgi durumu kuruluşu terimi, yardımcı unsurun biçim bilgisel dağılımına göre verilen bir adlandırma olduğundan bu tezde kabul edilen bir terim değildir.

Serebrennikov ve Gadjiyeva (2004: 223-224) *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*'nde izafeti üç grupta ele alır. "I. tamlama" başlığında bu tür niteleyicisi olan birleşiklerin biçim bilimsel göstericisi yoktur ve bu tür birleşikler iki adın birleşmesi sonucunda meydana gelir. Birinci tip tamlamanın sıfatlaşması, bir belirti bildirmesiyle ilgilidir. Böylece "I. tamlama" başlığı altında hem Az. *demir gapı* "demir kapı", Tat. *agaç kaşık* "ağaç kaşık" gibi sıfat tamlaması olabilecek örnekler hem de *göl sahil* "gölün sahili", *ata ev* "ata evi" gibi iyelik ilişkisi olan tamlama yani ad tamlaması örneklerine yer verilmiştir. Bu özellik, Çuvaş Türkçesinde görülen tipolojik özelliklerden biri değildir. Niteleme ilişkisi ile sıfır biçim birimli adlar yanyana gelir, birleşir.

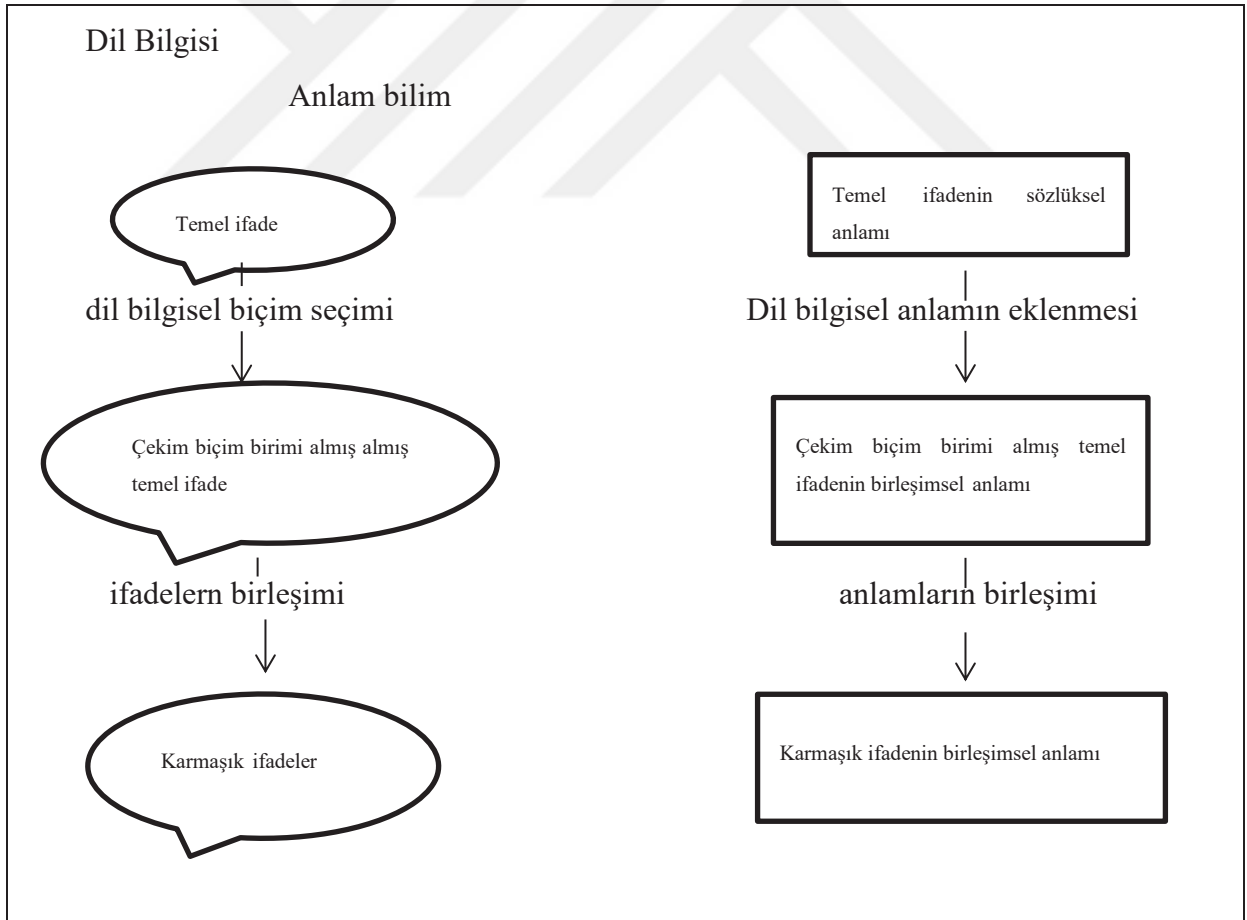
Kısaca, Türkiye Türkçesi üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda öbeklerin adlandırılmaları, sözcüklerin kategori bilgisi ve biçim bilimsel özellikleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Fakat ortak noktada buluşamama terim, tanım, kavram farklılıklarından kaynaklandığından çalışmamızda bu terimler yerine işlevsel baş ve sözlüksel baş özelliklerine göre belirleyeceğimiz adlandırmalarla öbek kategorileri belirlenmiştir.⁷⁷

Giriş bölümünde ayrıntılı olarak Çuvaş Türkçesi üzerine yapılmış çalışmalara baktığımızda *öbek* ya da *birleşik* adlandırmaları yerine biçimci bakış açısının modelleriyle söz dizimsel ilişkiler (uyum, yönetme, sıralama) üzerine kurulu aşamalı bir öbek yapı modeli üzerinde durulduğunu gözlemledik. Bu çalışmaların içinde farklı olanlarından biri Andreyev'in (2005) dil bilgisi idi. Andreyev, kuruluşun söz dizimsel özellikleri ile birlikte birimleri arasındaki anlam bilimsel ilişkiyi de göstermesiyle dikkate değer bir çalışma ortaya koymuştur. Semenova'nın (2005) *İmeniye Kompoziti v Çuvaşskom Yazıke* adlı doktora tezinde birleşikler, birer söz yapımı olarak değerlendirilmiş ve birleşikler *genetik, orfogrörrik ve fonetik* düzeyleri üzerinden incelenmiştir. Semenova ve İvanova'nın (2005) birlikte yazdığı sözcük yapımı ile ilgili makalesinde de konularına göre sınıflandırdığı birleşikler için *izafet* terimini kullanılmış fakat birleşiklerin zeminindeki biçim bilimsel özellikleri, birimler arasındaki anlam bilimsel özellikleri, söz dizimsel özellikleri belirtilmemiştir. Ayrıca söz dizimi ve biçim bilgisi etkileşiminde meydana gelen bu öbekleri söz türetme bahsinde ele alıp *İzafet* terimini kısıtlamıştır.

⁷⁷ Gökdayı, bu yüzden ortak kriterlere göre belirlenmemiş olan öbek adlandırmalarının karşılığında baş unsura dayalı bir sınıflandırma yapmayı önermiş ve bu öbeklere karşılık ad öbeği olarak adlandırılmaları gerektiği ifade etmiştir (2018:174).

Anlaşılabacağı üzere, Türkçe dil bilgisinde ve Çuvaş Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda, *izafet* terimi hem belirtili hem belirtisiz ad öbeklerini kapsayacak şekilde, çatı terim olarak söz dizimsel ilişki türlerinden biri olarak sayılmıştır. Hem Çuvaş Türkçesi ile ilgili yapılan çalışmalar hem Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere farklı sınıflandırma şekilleri kullanılsa da *İzafet, niteleme ilişkisi (attribution)/gönderge ilişkisi* dışında bir ilişkiye *birleşme (association)* ilişkisine karşılık gelmektedir. Bunca farklı tanımın sebebi konuya biçim bilimsel, söz dizimsel v.s farklı yaklaşımların bulunmasından kaynaklanmaktadır. Birleşme ilişkisi, birimler arasında gönderge ilişkisinin olmadığına işaret ettiği için araştırmacılar (Giegrich, 2009: 189-190; Kunduracı, 2013: 25) modifikasyonu, *birleşme* ve *atıf ilişkisi* olarak ikiye ayırmıştır.

Giegrich'in (2009) bakış açısından faydalanarak biz de incelememizde birleşme ilişkisinde olan ve atıf ilişkisinde⁷⁸ olanlar ve atıf ilişki olmayan birleşme ilişkisi olmayan üçüncü bir tür olarak öbek ve olası birleşikler sınıflandırılmıştır

⁷⁸Nitelendirme (Qualitative) terimi de atıf ilişkisi (ascriptive) yerine kullanılabilir (Giegrich 2009: 187)

1. aşamada [*İvan ıyh*]: Temel ifadenin⁷⁹ sözlüksel anlamı Yetinmeci Program’a göre sözlük yani sayaçtan seçme işlemi ile başlar. Bu seçilenler bileşir (merge), kopyalama, silme ile kategori bilgisi elde edilir ve nihayetinde ses bilimsel tasarım ya da dağıtım aşamasına gelinir. Ses bilimsel tasarımın alanı dağıtım aşamasında meydana gelir. Bu yapının açıklamasında, aşamalı-x kuralı daha tipolojik bir bilgi verebilmektedir; çünkü yüzey yapı safhası, ses bilimsel ve biçim özelliklerinin oluşmasından önceki işlemi, anlam bilimsel birleşimi göstermesi açısından bize göre daha değerlidir.

a. Aşamalı-X yapısı belirlenir ve asıl unsur, yardımcı unsur dizimi gerçekleşir.

b. Yapıda sözlüksel varlıklar anlam bilimsel olarak birleşir: Söz dizim+Anlam bilim

2. aşamada {[*İvan+ın ıyh*]} : Birleşimsel anlam

a. Yüzey yapıda biçim birimlerin belirlenmesi işlemi gerçekleşir.

b. Bu aşamada sahip olana durum yüklenir. Ses bilimsel ve biçimsel kurallar belirlenir. Aynı zamanda mantıksal tasarımdaki derin yapı özellikleri de devam eder. Üye yapısı belirlenir. Bu aşamada ve 3. basamakta öbek artık söz dizimsel bir nitelik kazanarak karşımıza çıkar: *Biçim bilimi+Anlam bilim* (Sahip unsurun çekimi)

3. aşamada {[*İvan+ın ıyh(i)>i*]}: Karmaşık ifadenin birleşimsel anlamı

a. Yüzey yapı özellikleri oluşumuna devam eder *ıyh* “uyku” sözcüğü sahip olunan rolü için durum biçim birimi yüklenir ve ses bilimsel ve biçimsel kurallar işlemeye devam eder. Mantıksal tasarım ile de söz dizimsel anlam meydana gelmiş olur. Uyum kategorisi/ilişkisi⁸⁰ oluşur: *Biçim bilim+Anlam bilim* (Sahip olunan unsurun çekimi)

Burada verdiğimiz örnek hem iyelik hem ilgi durum biçim biriminin bulunduğu bir iyelik kuruluşudur. Olası birleşik ya da iyelik kuruluşu türetimini söz dizimsel niteliği ikinci basamakta ilgi durumunu aldığı biçimsel kuralların gerçekleşmeye başladığı noktada kazanmaktadır.

Öngördüğümüz anlam bilimsel ilişki tipleri Beard’ın (1995: 313) önerdiği ilişki tipleri ile Kunduracı’nın (2013) ve bizim uyarladığımız biçimleriyle şöyledir:

⁷⁹ Kişinin duygularının, düşüncelerinin, hissettiklerinin yaptıklarının anlık ifadeleridir (Löbner, 2002:35).

⁸⁰ Alanyazında bu örnekteki gibi bir yapıda bir uyum ilişkisinin olmadığı da söylenmektedir (Kunduracı 2013:12). 3. teklik şahıs iyelik biçim biriminin sahip olanla sayı uyumunun bulunmadığı örneklerde uyum görülemez. Sayı uyumu için şahıs uyumu şartı vardır.

Kunduracı (2013) *hakkında* (about), *kaynak* (from), *amaç* (for), *parça-bütün* (with), *yer* (in, on, at), *araç* (by), *tanınırlık* (label), *adlandırma*, *ait olma* (of) ve *eylemsili öbeklerin de kılıcı, etkilenen ve konu* gibi anlam bilimsel işlevlerinin olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu üç işlev, dil bilimsel işlevler olarak da sayılmaktadır. Dil bilimsel işlevlerde öbeğin bu tematik rolleri alması durum yönetimidir. Bitimli çekimlerde görülür. Chomsky'nin ÜDD'sine uygun olan bu görüş dönüşümselliği yansıtır. Tıpkı eÖ'lere öykünerek aÖ'nün türetilmesi ya da belirleyici öbeğine öykünerek tümleyici öbeğinin oluşturulması gibidir. Sonuç olarak Kunduracı'nın (2013) belirlediği anlam bilimsel ilişkiler, eylemcil ve adıl ilişkiler olarak iki türlü ortaya çıkmaktadır. Beard (1995: 313) da dil bilimsel ilişkiler ve anlam bilimsel ilişkileri ayırmış ve bu konudaki kuramlara değinip anlam bilimsel ilişkilerin bilişsel anlamlar olduğunu vurgulamıştır.

Anlam bilimsel ilişkiler, eş dizimsel bağımlılıklardır (collacational dependencies). Eş dizim bağımlılıklarında her bir unsur kendi özel anlamını içerir ve yapının bütünü tekrardan onun anlamını türetir (Croft, 2001: 14). Belli bir dilin dağılımsal özelliklerinin görüldüğü bu alana *kavram alanı* (conceptual space) ya da *anlam bilimsel harita* (semantic map) adı da verilmektedir (Croft, 2001: 8). Anlam bilimsel ilişkilerde sözcük birimlerin bir araya gelme sıklıkları onların eş dizimlilik ölçüsü konusunda muğlaklık ortaya çıkarsa da Kunduracı'nın (2013) dediği gibi anlam bilimsel bir bütünlük ve birleştirilebilirlik olması gerekir. Bu ölçüt Dede'nin (1978) *insan hastanesi* ya da *çiftlik hırsız* örneklerindeki *dil bilimsel olmayan yorumu ile aynı değildir. Burada ölçü, iki sözcük birimi arasında anlam bilimsel bütünlüğün olmasıdır.

Dizimde gördüğümüz sözcük birim, söz dizimsel anlamını (mantıksal tasarım) ancak diğer sözcük birimle ilişkili olduğu anda kazanabilir. Tipolojik işlevci bakış açısında kategorilerin dillere göre değişebileceği düşüncesi yer aldığından anlam bilimsel ilişkiler daha evrensel görülmüştür.

Son olarak Kunduracı'nın (2013) anlam bilimsel ilişkiler listesine Beard'dan (1995) faydalanarak yenilerini de ekleyebiliriz. Ayrıca alt kategoriler de ekleyebiliriz. Örneğin, *yer* ilişkisini alt kategorilerine ayırabiliriz. *Belgrad treni* birleşiminde *Belgrad* ve *tren* arasında *hedef* ilişkisi de görülebilir. Örneğin, *yaz tatili* birleşiminde, *adlandırma* ilişkisinden başka *zaman ilişkisi* de görülebilir. *Yol, rota ilişkisi* mesela *araç* ilişkisine bir alt kategori olarak eklenebilir. *Deniz yolculuğu* birleşiminde yolculuk ve deniz *araç ilişkisi* gösterebildiği gibi yolculuğun türüne de göndergede bulunulabilmektedir. Ayrıca *öncelik*,

sonralık, önde olma, sonra olma, üstünde altında olma gibi anlam bilimsel ilişkiler ile de olası birleşik oluşturulabilir. Örneğin, *masa üzerinde, yer üstünde, dağ arkası, kapı önü, Çuv. sĕel şinçe/ sĕel ŝiyĭ “masa üstünde”*. Bir bütünü kısımlarını belirten öbekler, bir bütünü oluşturan kısmı veya kısımları belirtmek amacıyla oluşturulmaktadır. İlgili durumundaki ad, bütünü kendisini, iyelikli ad ise bu bütünü bir kısmını veya kısımlarını belirtir.

3.1.1.1 İyelik Kuruluşları (Possessive Construction)/Belirleyici Öbeği

Şahıs adlarının belirleyici olduğu öbeklerde baş, ilk üye ile şahıs açısından uyumludur. İyelik Kuruluşlarının (İK) asıl işlevi, iki üye arasında iyelik ilişkisi kurmaktır. İnan (1957: 286) Mayzel'in tezinden bu aidiyet ilişkisinin ilgi durum biçim biriminden kaynaklandığını aktarmaktadır. Nitekim Kornfilt de ilgi durumu ile uyumun/iyeliğin eş oluşumlu olmasının tesadüfi olmadığını, bunların bulunduğu ortam yani birleşen adların anlam bilimsel durumu, bu biçim birimlerin de birbirilerini tetiklediğini bize göstermektedir (1984: 59). Bu yüzden *pastadan çikolatalı bir parça* ile *pastanın çikolatalı bir parçasında* öbeklerindeki ilişki ve tetikleme farklıdır. İyelik kuruluşlarında 3. şahıs adlarıyla kurulan öbeklerde ve olası birleşiklerde baş adda eş biçim birimli olan, sayı değeri taşımayan, sadece iyeliği/sahip olunanı işaretleyen bir iyelik biçim birimi görülür. İyelik kuruluşlarının 1. ve 2. şahıs adları ile kurulanlarında ise sayı ve şahıs özelliği birlikte bulunmaktadır ve bu öbekler dil bilimsel özellikleri açısından değerli olarak dizimde yer alırlar. Bu kuruluşlara uyum özelliği açısından baktığımızda özellik kontrolü yapanın sahip olan, hedefin ise sahip olunan olduğu görülür. Sahip olanın şahıs değeri, hedefe gönderilir ve hedef kontrol edenin şahıs değeri ile uyur. Bu durum ve 1. ve 2. şahıslı uyum ilişkisi, iyelik kuruluşu alanında meydana gelir ve bu oluşan ad öbeğinde ait olma ilişkisi görülür. Bu yüzden daha önce de belirttiğimiz gibi uyum ilişkisi ile iyelik kategorisi birbirinden farklıdır ve eş oluşumlu özellikler değildir. Bu yüzden iyelik biçim birimi silinmiş olan öbeklerde ya da 3. şahıslarla kurulan öbeklerde bir iyelik kuruluşu alanı (possessive construction domain) oluşturulabilir. Ayrıca sahip olanın silindiği öbeklerde de bir şahıs değeri görülebilir; fakat bu alanlarda temel bir uyum (canonical agreement) olduğunu söyleyemeyiz. 3. Şahıslarda sayı değeri belirsiz bir değer taşımaktadır. Şahıs değeri taşımadığı için de iyelik kategorisinde sadece yer alabilir. Sonuçta iyelik bir kategori olduğundan uyum olsa da olmasa da sahip olma değeri her zaman belirlidir. Çuvaş Türkçesinde bazı iyelik kuruluşlarında ilgi durum biçim birimi işaretli değildir. Özel adlar,

adılar, adlardan ve iyelik biçim birimli yardımcı unsurlardan sonra aidiyet ilişkisi kurulurken bu durum görülebilmektedir. Bu özellik Türkçenin tarihi dönemlerinde gözlemlenebilen bir yapı paralellliğini bünyesinde taşımaktadır.

Çuv. *Kim laşa?* “kimin atı”,

Kuratıp: př tǎte ikişfaşist takam ĩnine pussa pırahriş.

“Görüyorum: bir tarafta iki faşist birisinin ineğini öldürüyor.”

Arĩmĩ patĩnçe kuskalama pilĩk tenkĩ parsa titnĩ akuşerki çav savĩnĩçli hıpara kalama hĩy pũlĩmĩnçe aça pek nim řuhĩřřĩř řivĩřĩkan Byurokrat patne vaskasa kĩmĩ. (İvan Muçi, Aça řuralnĩ Kaş, 1929).

“Karisının yanından telaşla, 5 tenge verip tuttuğu doktoru, bu sevinçli haberi söylemek için kendi odasında çocuk gibi düşüncesizce uyuyan Byukrat’ın yanına hızlıca gelmiş.”

Ançah Valya, Nina e Katya řĩpi mar piřĩrhantarat mana. (Albina Mışkina, Atte Pilĩ, 2004).

“Ancak Valya, Nina ve Katya’nın kaderi değil, üzen beni.”

Sanyuk appa kilĩnçe nimeh te ulřĩnman. (Albina Mışkina, Atte Pilĩ, 2004).

“Sanyuk Nine’nin evinde hiçbir şey de değişmemiş.”

Bu örneklere karşılık tarihi dönemlerden ve günümüz lehçelerinden bazı örneklerle bu benzerlikleri göstermeye çalışalım:

Orhon Türkçesinde

bod(u)n (a)tı küsi (BK) “boyun adı sanı”, A+(A-İyelik) yapısındadır.

k(a)ŋ(i)m k(a)ğ(a)n⁸¹ (KT) “babam kağan” (A-İyelik)+A yapısındadır.

⁸¹ B.S. Adams, Kodrat’ev’ in I. tipin ikinci varyantı olarak saydığı bu kuruluğu bir eşleme olarak yorumladığını dile getiriyor. Bu örnekte bir altkategorileme olmadığı için bu kuruluğu bir birim (unit) olarak görülemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu kuruluğu *Bumin Kagan* ve *Kögmen Yış* birleşikleri ile aynı olmadığını düşünür.(Güzel, 2015: 243-244). Fakat İmer, Kocaman ve Özsoy (2013: 124) ise terimi şu şekilde açıklamıştır: *Aynı dil bilgisi düzleminde yapısal işlevleri ve gönderimleri benzer ya da özdeş olan birimler* olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre eşleme ve izafet ayrımı yapmak güç görünmektedir. Çünkü *babam* birimi ile *kagan* birimi aynı kişiye göndergede bulunur ve dizimde ikisi de addır. Kaldı ki eğer bir altkategorileme olarak düşünürsek de *babam kagan*, diğer akrabalık ilişkilerine göre de oluşturulabilir bu durumda alt kategorileme gerçekteşmiş olur.

bod(u)n (a)tı küsi (BK) “boyun adı sanı” iyelik ilişkisinde ve A+(A-İyelik) yapısındadır

k(a)g(a)n (a)t(i)g (BK) “kağan adını” unvana gönderimde bulunmakta ve A+(A-<İyelik) yapısındadır.

*Şad atıg*⁸² (Ongin Yazıtı, 6) “Şad adı” unvana gönderimde bulunmakta ve A+(A-İyelik) yapısındadır.

tür[g(i)ş k(a)g(a)n] (BK) “Türgiş kağan” A+A yapısındadır ve iyelik ilişkisindeki bir olası birleşik⁸³ oluşturma özelliği gösterir.

Eski Uygur Türkçesinde

adınlar asıgı erser iki öflüg eđ öz erür. Başkalarının faydası ise iki renkli (görülebilir) vücuttur. (Erarslan, 2012: 494) (A-Çokluk)+(A-İyelik) yapısındadır.

Karahanlı ve Harezmi Türkçesi

Bu dönem eserlerinde de özel adların, adillerin ve iyelik biçim birimi almış adların adla birleşiminde ilgi durum biçim birimi görülmemektedir.

kamuğ edgölükler bilig asıgı ol (DLT 208), A+(A-İyelik) yapısındadır.

“Bütün iyilikler bilgini faydasıdır”

bilig kıymetini biliglig bilir (DLT 472)

“Bilginin kıymetini bilgili bilir.”

negü bilge telve bilig kadrini (DLT 473)

“Bilginin kıymetini deli mereden bilecek.”

Yā Muhammed men yunmuşım teg yungıl takı men namāz kılmuşım teg namāz kılğıl. (NF 10-12) A+(A-İyelik) yapısındadır.

“Ya Muhammed benim abdest aldığım gibi abdest al ve benim namaz kıldığım gibi namaz kıl.

⁸² Teñrikenke ışıg bértig tēyin yarlı(k)kāmış Şad atıg anta bērmış boltuğda Toğuz Oğuz At(ı)g bedük ermiş Teñriken y[orımış]...

⁸³ Tokyürek ve Pekacar (2014: 9-38) ortak çalışmalarında Eski Türkçede *türük kagan, çıntan ıgaç, er at, yēnçü ügüz* gibi tamlamaların ad0 + ad0 kuruluşuyla oluşturulan isim tamlamaları olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada konuyla ilgili olarak Eski Türkçeden itibaren günümüze kadar pek çok örnek sunulmuş ve sonuç itibarıyla takısız/eksiz isim tamlaması kabul edilmiştir

Ya'kūb oğlanlarıñun ulusıydı (KE 228-12). A+(A-İyelik) yapısındadır.

“Yakup’un oğlanlarının”

Atalarumuz dapduğın koyavuz (KE 343-14). “atalarımızın taptığı” (A-İyelik)+(A-İyelik)

Çağatay Türkçesinde

Atası atı Ferruh (GN63b9) A+(A-İyelik) yapısındadır.

“Babasının Adı Ferruh”

Gāfil édi rāst bular mekridin (H5a:15). A+(A-İyelik) yapısındadır.

“Bunların hilesinden tamamen gafil idi”

‘Ali Celāyir oğlıdır. A+(A-İyelik) yapısındadır.

“Ali Celayir’in oğludur.” (Eckmann 2017: 69).

Yukarıda Türkçenin tarihi dönemlerinden verdiğimiz örneklerde, iyelik anlamının sadece başın işaretlenmesi ile kazanıldığını gördük. Türkiye Türkçesinde, Türkçenin tarihi dönemlerinden verdiğimiz örneklerde ve Çuvaş Türkçesinde öbek ve olası birleşik ayrımı sadece biçim bilimsel özelliklerle açıklanamamaktadır. Öztürk ve Taylan’a göre (2016: 89) başın iyelik biçim birimi alması yardımcı unsurun üye olduğunun bir belirtisidir. Bu yüzden de özne-yüklem ilişkisini gösteren bu kuruluşları bir *belirleyici öbeği* özelliği gösterdiğini düşünmektedir. Burada yardımcı unsura rol yüklenebilmesi için işlevsel baş şart koşulmaktadır. Fakat Çuvaş Türkçesinde İK’da yardımcı unsurun üye olabilmesi için işlevsel bir baş bulunma zorunluluğu yoktur. Yukarıda verdiğimiz örneklere biçim birim özelliklerine göre olası birleşik diyemeyiz.

İK’de üyeler arasında içsel ilişki (akrabalık, ilgili olma/ilişkili olma, eylem ilişkililiği), parça-bütün, kılıcı ve kontrol ilişkileri görülmektedir (Öztürk ve Taylan 2016: 91). Mayzel (İnan, 1957: 286) eylem ilişkililiğini kılışın yapana ait olduğu ve kılışın nesnesine aidiyeti olarak ikiye ayırmaktadır. İlişkililiği ise dört başlık altında ifade etmiştir:

- a. Bir maddenin bir şeye ait olduğunu gösterir.
- b. Bir vasfın bir şeye ait olduğunu gösterir.
- c. Yapının maddesi olan şeyin yapılan şeye ait olduğunu gösterir.
- d. Durumun onu meydana getirene ait olduğunu gösterir.

Kunduracı ise (2013: 147) iyelik kuruluşları arasında, bir kişi veya şey hakkında olana sahip olma, bir şeyden yapılma, bir şeye ait olma, bir şey veya kişi için yapılan bir şeye sahip olma ve bütün-parça ilişkisi atıf ilişkisi (ascribe) türlerini saymaktadır.

İçsel ilişki de birinci öge, bir varlığı, ikinci unsur ise bu varlığın dâhil olduğu şeyi belirtmektedir. *Tezin başlığı, Ayşe'nin halası, binanın yıkımı*, gibi ilişkililik, akrabalık eylem ilişkililiği belirten kuruluşların yanısıra bir vücut dışında bütünü kısımlarını belirten kuruluşlarda da üyelerin arasında içsel ilişki görülür. *Çocuğun burnu, arabanın lastiği, masanın kenarı onun yarısı, bunların hepsi kuruluşlarında bütün-parça ilişkisi*, özerk bileşen parçası, bağımlı bir bileşen, nicelik ilişkileri görülür ve *çocuğun şiiri, kadının arabası gibi kuruluşlarda da* kılıcı, kontrol ilişkisi gözlemlenmektedir. İçsel ilişki ile aynı zamanda ilgeç öbeği ya da ad öbeği kuran bir bütüne ait parça ya da parçaları ifade eden öbekler de kurulabilir. Örneğin, *deniz kenarı, pencerenin önü, taş parçası, masanın üstü, sırt üstü, işin içi, yolun sonu, evin dışı, iğnenin deliği* gibi.

İyelik kuruluşlarında başta bazen iyelik biçim birimi bulunmayabilir ve yardımcı unsur ise ilgi durum biçim birimi alır. Bu haliyle de zaten birleşik biçim birimi ile iyelik kuruluşundaki iyeliğin konumunun farklı olduğu açıktır. İyelik Kuruluşları sola doğru limitsiz bir şekilde dallanır. Olası birleşiklerde ise hem sağa doğru hem de sola doğru bir dallanmaya izin verilir.

Söz dizimsel olarak öbek yapımı aşamasında, iki kurucunun söz dizimsel olarak ve anlam bilimsel olarak atıf ilişkisiyle/vücut ve bölümleri ilişkisiyle birleştirilmiştir. Bu durum iki üyenin ortak bir özellikte toplanmış iki ad olduğunu göstermektedir. Bu durumda, bu iki adın aynı anlam bilimsel şartlara sahip olduğu görülür. İyelik biçim birimi ve ilgi durumu biçim birimi, ikinci aşamadan sonra yer alır. Buradaki gibi uyum ilişkisinin görülmediği öbeklerde iyelik ilişkisi uyum dışında, ilgi durumunun söz dizimsel bir birimi olarak yardımcı unsuru işaretlemesiyle iyelik biçim birimi ile ve iyelik biçim birimi olmadan bu ilişkiyi gösterebilen bir yapı oluşturabilir. Bu durum elbette seçimsel iyelik ilişkilerinde görülebilen bir durumdur. Öztürk ve Taylan (2016: 94) bu ilgi durumlu yardımcı unsur ve yalın baş arasındaki ilişkide, ilgi durumu alan adla kurulan öbekte (possessive free genitives) yardımcı unsur adın niteleyici yerinde olduğunu ve baş iyelik biçim birimi alan öbeklerin (genitive possessive) ise yardımcı unsur yerindeki adının belirleyici yerinde olduğunu ileri sürmektedir. Bu iki tür yapıda, söz dizimsel üye ve ayrık eklenti özelliği görülür. Çünkü iyelik biçim biriminin olmadığı örneklerde özgür bir ilişki

vardır ve iyelik ilişkisi bağlamdan bağımsız belirlenemez. İyelikli öbeklerde hem içsel ilişkili adların hem de içsel olarak ilişkili olmayan adların birleştiği görülür (Öztürk ve Taylan 2016: 90).

İçsel olarak bir işin *yapıcısı* anlamındaki adlarla kurulan öbeklerde, işlemci sözcüğün içsel anlamından kaynaklanır. Kılıcı işlemcisi geçişli bir ad, türemiş ad olur. Örneğin, *san alla* “senin elin” *sanin kina ıvıl* “senin oğlun” örneklerinde (A-İD)+A yapısında *el* ve *oğul* sözcüklerinin bütün-parça ilişkisinde insanın vücudunun parçaları ve aile üyeleri olarak bağımlı parça özelliği gösterirler. Bu yüzden de her iki öbek de bir iyelik ilişkisini yansıtır. *Ançah hırsene hirışleme unın vıy tupınmarı* “ancak kızları karşılamaya onun gücü yetmedi” cümlesindeki *[unun vıy]* öbeğinde *vıy* “güç” sözcüğü gücü gösterecek olanı kılıcıyı göstermektedir. Kılıcı, burada öbeğin ilgi durumlu adını üye yapan bir işlemcidir. Buna karşılık, *Sirın şıv şıçı metra yahın sikeken pulat, unta sahaltarah*. “Sizin suyunuz yedi metreden çıkabilir, orada daha az örneğinde *[sirın şıv]* öbeğinde *şıv* “su” adının kontrol ilişkisinde bütün parça ilişkisinde, kılıcı ilişkisinde bulunmamaktadır. Bu yüzden de ilgi durumlu adın üye olamadığı bir niteleyici ilişkisinde olduğu ve bir eklenti olduğu gözlemlenmektedir. Çuvaş Türkçesinde de kılıcı ilişkisinde, kontrol ilişkisinde ve bütün parça ilişkisindeki bu yapılar iyelik biçim birimi olmadan ilgi durum biçim birimli ad ile üye işlevi kazanmaktadır.

3.1.1.1.1 Belirleyicisi Şahıs Adılı, Belirleneni Ad Olan Belirleyici Öbekleri

Belirleyicisi kişi adıyla kurulan bu öbekler *adıl tamlaması* olarak da adlandırılmaktadır (Hatipoğlu, 1982: 21). Bu öbek kategorisindeki öbeklerin söz dizimsel konumu ve bu konumlara bağlı olarak hangi öbek kategoriler oluşturabileceği konusunun tartışmalı bir konu olduğundan daha önce bahsetmiştik. Öztürk’e göre bu öbekler birer belirleyici öbeği sayılırlar ve bu tip öbeklerde belirleyici-belirleyici öbeği (specifier determiner phrase (spec DP) ilişkisi bulunur (2001: 245). Belirleyici öbeği bu yapı tipindeki öbeklerde ağaç diziminde en üst öbek kategoriyi oluşturmaktadır. Bizim yaptığımız analizde de kısmen Öztürk’ün (2001, 2016) söz dizimi yapısı model alınmıştır. Buna göre belirleyici öbeğinde gönderimselliğin kodlanması önemlidir ve daha önce de bahsettiğimiz gibi her dil gönderimselliği farklı şekilde atar. Çuvaş Türkçesinde önceden bahsedilen bir ad için belirtme işlevinde bir iyelik biçim biriminin kullanılması, belirtme durum biçim biriminin dizimdeki işlevine benzerdir. Bu durumda bu anlam bilimsel özellikler, bazen öbeğin başının iyelik biçim birimi almasıyla ya da anlam bilimsel olarak

üye olmakla ya da öbeğin kendisinin bir belirtme işlevindeki biçim birimle işaretlenmesi ile *belirleyici-belirleyici öbeği* ilişkisi kurulabilmektedir.

Belirtme biçim birimli bu belirleyici öbekleri dışında, olası birleşik oluşturan iyeliklerde ise anlamın genişlediğini simgeleyen aÖ kategorisi oluşur. Bu durumda belirleyici öbeği kategorisinin varlığı bu tezde kabul edilmekte ve bu kategorinin başının ses bilimsel olarak her zaman gerçekleşmediği çalışmanın temelinde yer almaktadır

[BelÖ [aÖ[a'[A][a] [Bel]]]]: (A-İlgi Durumu)+(A-İyelik), A+(a-Olası birleşik)

[BelÖ[Bel'[aÖ[a'[A][a]][BelØ]]]: (A-İlgi Durumu)+A

[BelÖ[aÖ[a'[A][a]][Bel]Bel]]: (A-İlgi Durumu) +(a-İyelik)

[BelÖ[Bel'[Uyumöbeği[A[Uyum'[aÖ[a'[A][a]]][Uyum⁰ [Bel⁰]]]]: A+(a-Olası birleşik /iyelik)

Bel⁰ baş göndergenin yeridir. Sözlüksel varlık ve gerçek dünya arasında bir ara yüzeydir. Bu yüzden ilgi durumlu ad ve iyelik biçim birimli adın gerçek dünyada özgül birer göndermeleri olur. *BelÖ-özne*, BelÖ'nün hâkimiyeti altındadır. İlgi durum biçim birimi taşımayan adlarda *BelÖ-Özne* değil, *belirleyici-Bel'* ilişkisi görülür. (Bel') tarafından ilgi durumu $\{+n\}/\{+ĭn\}$ biçimleri olarak atanmaz. Bunlarda ilgi durumunun özelliği olan belirleyici gerçekleşmez ve *belirleyici-Bel'* olarak kalır. Başta iyelik biçim birimi olmayan yapılarda uyum ilişkisini kuracak biçim birim (Bel)'den gelmediği için bir ara yansıma gereklidir. Bu ara yansıma da uyum öbeğidir. Bu ara yüz, uyum çekim özelliklerini verir. Görüldüğü üzere bu öbeklerde belirleyici⁰ baş ve uyumun başı ayrıdır. Uyumun başı iyelik ilişkisi vermeden ve ilgi durum biçim birimi olmadan da belirtilebileceğini gösterir.

Bu söz dizimi yapılarında uyumun kurallarından kontrol eden (probe) ve adılın türetimi konusundan da bahsetmemiz gerekir. Adılın yardımcı unsur olması yani başta bulunması sayı ve şahıs dil bilgisel özelliklerini taşıması, öbekte kontrol eden özelliği kazanmasını sağlamamaktadır. Çalkalanan örneklerde önce baş ad daha sonra ilgi durumlu ad gelir. Bu yüzden de adıl bu örneklerde *hedef*tir. Yöneten baş addaki işlevsel kategoridir. Fakat Çuvaş Türkçesinde bazı çalkalama örneklerinde seçimlik olan ve olmayan örneklerde ad sayı ve şahıs özelliğini adıldan alır ve bu durumda da adıl *kontrol eden* özelliğini alır. O halde Çuvaş Türkçesinde özelliğin kontrolcüsü seçimliktir. Adılın türetimi konusunda söz dizimi yapısı analizinde bahsettiğimiz gibi adıl, dizimde taşınarak

belirleyici öbeğinin üyesi konumuna gelmektedir. Türkiye Türkçesinde, iyelik ilişkisi ilgi durum biçim birimi atanmış ad ve iyelik biçim birimli ad olmadan oluşturulamamaktadır. Bu yüzden belirleyici öbeğinin belirleyici yerine daima belirleyici⁰ başın özelliklerinin yansınmasıyla yükselmektedir.

Aşağıda Çuvaş Türkçesi için verdiğimiz örnekte ad ilgi durum biçim birimi almadan, iyelik ilişkisi kurabilmektedir; fakat Türkiye Türkçesinde bu şekilde bir birleşme, iyelik ilişkisinde mümkün değildir. (b)'de iyelik kuruluşu *insan atı* şeklinde birleştirilemez. Bunun gibi yapılar, Çuvaş Türkçesinde dönüşlülük adlarının, belgisiz adların belirleyici olduğu kullanımlarda da görülmektedir. Türkiye Türkçesinden yapı olarak farklı olan bu durum, öbeklerin belirleyici yerindeki adların anlam bilimsel olarak belirli olmalarını engellemez. Tıpkı Çuvaş Türkçesinde olduğu gibi bu öbekler, söz dizimi ağacında aynı kategorilerle temsil edilirler. Fakat (d) ve (f)'de dönüşlülük adlı Türkiye Türkçesinden farklı olarak niteleyici yerini değil, belirleyici yerini doldurmaktadır; çünkü genişletilmiş yansıma ilkesi dil bilgisel özelliklerini kontrolcü olarak hedefteki baş ada yansıtmaktadır.

İyelik biçim biriminin bulunduğu öbeklerde kontrolcü, sayı şahıs bilgisi olan işlevsel baş ad iken bu öbeklerde sözlüksel olarak dönüşlülük adlı, dil bilgisel özelliklerini yansıtır. (1)'da ise Türkiye Türkçesinde *benim oğlan* öbeğinde *oğlan* sözcüğü seçilirken Çuvaş Türkçesinde *nił* "oğul" sözcüğü tercih edilmiştir. Türkiye Türkçesinde *kendi oğlum* yapısında öbek oluşturulduğunda [*adıl_i kendi oğlum_i*] biçiminde öbekte dönüşlülük adlı sayı ve şahıs özelliklerini taşımadığından büyükçül bir yansıma oluşmamaktadır.

a. *Yut çilhe pit avan pulsan ta, vił pir ĩn mar, řnn ĩn, řın laři tem ĩn t ĩrl ĩ mattur pulsan ta, un řine utlansa larsa ham lařa tese muhtansa çüeym ĩn, tem ĩn t ĩrl ĩ çapl ĩ puyan çın tumtirne tah ĩn sa, ham tumtir ĩn tese kalaym ĩn.* (Tivanyalsem, Hıpar 2006).

"Yabancı dil gayet iyi olsa da o bizim değil, insanoğlunun/başkalarının, insanın/başkasının atı pek çok yönüyle güzel olsa da ona atlayıp oturup benim atım diye süremeyiz, çok zengin olan bir insanın kıyafetini giyinip, benim kıyafetim diyemezsin."

b. *insan-ın/başkasının at-ı*, *insan atı krş. Çuv. *şın-Ø laşa > laşi*

c. *İvan'ın babası* krş. Çuv. *İvan atte > aşş ĩ*

İvan- ĩn atte > aşş ĩ

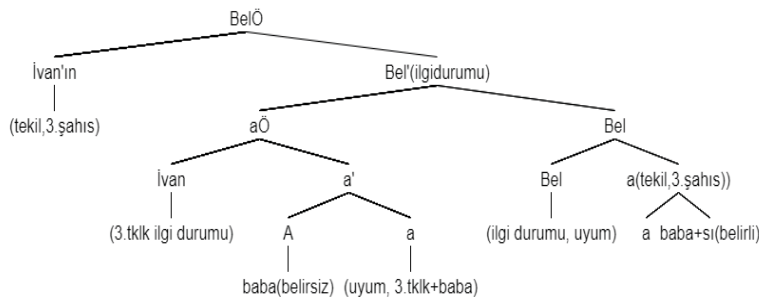
c. *o-nun moral-i /onun moral* krş. Çuv. *un k ĩm ĩl- Ø*

- d. *adıl* kendi canım krş. Çuv. *ham çun> çun im*
- e. **onun güç bulunmadı* krş. Çuv. *Un in vŷy-Ø tup in mari*
- f. **kendim(benim) başta* krş. Çuv. *ham puşra*
- g. **kim(in) ahırını yanıyor.* krş. Çuv. *kam-Ø av in-İ şunat?*
- h. *birinin sesi* krş. Çuv. *takam- in sas+i> sassi*
- **biri(nin) ineği* *takam in e+İ>i-ne*
- ı. **kendimin(benim) oğul(um)/oğlan İlle* krş. Çuv. *Ham in iv il İlle*
- i. **sevmiş/dik (diği) kız-ı* krş. Çuv. *Savn i hiri*
- j. **Ukahvi(nin) kendi-leri-nin başe-si* krş. Çuv. *Ukahvi hiysen pahçi*
- k. **babası (nin) kim olduğunu öğrenmek istedi.* krş. Çuv. *aşşı kam pulnine plesşinççi.*

Örnek:

[BelÖ[İvan'ın (teklik-sayı, 3.şahıs)] [Bel'(ilgidurumu) [aÖ[İvan (teklik-sayı, 3.şahıs ilgi durumu)] [a'[A baba (belirsiz)] [a (uyum, teklik-sayı 3.şahıs +baba)]]] [Bel [Bel (ilgi durumu, uyum)] [a (teklik-sayı, 3.şahıs))] [a [baba+sı(belirli)]]]]].

Söz dizimi ağacında gösterimi: İvan'ın babası krş. Çuv. *İvan- in atte>aşşı*

Türetimde (A) baba, dizime belirsiz olarak girmiştir daha sonra da yarım ad (a) ile birleşmiştir. Bu yarım ad, iyelik biçim birimi işlevine sahiptir. (a)'daki biçim birimsel gerçekleşmemiş şahıs ve sayı özelliği A budağının, İvan ile birleşmesini tetiklemektedir. Oluşan aÖ'de belirsiz belirleyici⁰ baş ile birleşmiştir. Bu şekilde de biçim birimle temsil edilen bu baş, yorumlanabilir genişletilmiş yansıtma ilkesi özelliklerine ve yorumlanabilen sayı ve şahıs özelliklerine sahip olmuştur. Belirleyici⁰ baş, burada İvan adının belirleyici yerine eklenmesini tetiklemiştir ve aÖ içerisinde şahıs ve sayının yorumlanabilir

özellikleri eşlenerek aÖ'nün belirleyici yerinden belirleyici öbeğini belirleyici yerine yükselmiştir. Sonunda (*Bel'*)' in değerli sayı ve şahıs özellikleri, belirleyici yerindeki adla birleşmiştir. Çuvaş Türkçesinde ad, ilgi durum biçim birimli bir adla ya da sıfır biçim birimli bir adla birleşebilmektedir. Fakat Çuvaş Türkçesinde, ilgi durum biçim birimi olmadan da bu ilişki kurulabildiğinden, bu durum Yetinmeci Program'da açık ve örtülü⁸⁴ kontrol olarak tanımlayabileceğimiz özellik kontrolü ile açıklanabilir. Açık ve örtük kontrol, iki ad arasındaki ilişkinin kuvvetli veya zayıf olmasına göre ortaya çıkmaktadır.

Belirleyici⁰ baş Değiştirgeni I

a. Türkiye Türkçesinde, Belirleyici⁰ baş, biçim bilimsel seçim özellikleri gösterir.

b. Çuvaş Türkçesinde, Belirleyici⁰ baş biçim bilimsel seçim özellikleri gösterir. Dönüştürülük adlarının adla birleşmesinde ise kategori seçimi gözlenmektedir.

Her iki dilde de belirleyicinin ilgi durum biçim birimi atanması, aÖ'nün belirleyici yerinden BelÖ'nün belirleyici yerine taşınmasıyla oluşmaktadır ve dışsal üye, bu şekilde sahip olan rolünü alabilmektedir. İlgi durum biçim birimi almayan öbeklerde de uyumun başından belirleyici öbeğinin başına ad yükselebilmektedir. Her iki dilde de örtük dil bilgisel kontrol, mantıksal tasarım düzeyinde meydana gelmektedir. Her iki dilde de bazen Belirleyici baş çekim biçim birimi almamış olabilir. Bu durum da bu iki Türk dilinin tipolojik özelliklerinden biridir.

Belirleyici⁰ baş Değiştirgeni II

a. Türkiye Türkçesinde, Belirleyici⁰ baş açık bir biçim birim taşıyabilir ya da boş çekim biçim birimli olabilir. Bu durumda adlar ve adlar, ad ile ilişki kurabilir ve onların dil bilgisel özellikleri sayı ve şahıs özellikleri birbirleriyle eşlenebilir. (Ayşenin ev, onun ev)

b. Çuvaş Türkçesinde, Belirleyici⁰ baş, açık bir biçim birim taşıyabilir ya da boş çekim biçim birimli olabilir. Çuvaş Türkçesinde, dönüştürülük adları da (*Bel*) in özelliklerini taşıdığından kontrolcü olarak dizimde yer alabilir. (*Bel*) çekim biçim birimsel bir kategoridir, aynı zamanda da kategorik bir seçimle de uyum ilişkisi kurabilir.

Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi, adıl düşüren dillerden oldukları için her iki dilde de boş-sahip olan değiştirgeni vardır. Şahıs adlarının iyelik kuruluşlarında

⁸⁴Dil bilgisi incelemelerinde dil birimleri arasında yüzey yapıda gözlenemeyen ancak bir dizi cümle arasında ele alındığında ortaya çıkan ilişkileri anlatmak için kullanılan bir terim.

kullanılması (*benim babam, onların babası, onların babaları v.s*) iyeliğe güçlü bir vurgudur. Bu yüzden de iyelik biçim birimi bazen söz dizimsel baştan silinebilir. Enç (1986: 196) özne yerindeki adılın anlam bilimsel olarak gereksiz olduğu için boş özne yeri oluşturduğunu düşünmektedir. Çünkü adıl ve birleştiği ad, bir iyelik ilişkisi taşıyorsa ve bu bir biçim birimle belirtilmişse adılar gereksiz sayılabilirler. Fakat iyeliksiz olan öbeklerde üye olamayan ilgi durum biçim birimli adlarda bu durum görülmemektedir. *Pirŋ Petŋ, pirŋ Sovet ŧŧŧivŋçe* gibi örneklerde başlar seçimlik iyelikler olduklarından Türkiye Türkçesindeki gibi iyeliği vurgular şekilde kullanılırlar. Bu örneklerde ilgi durumlu adılar iyeliği ifade etmemektedir, sadece belirlilik ve kimlik işaretlemektedir. *Pirŋ Sovet ŧŧŧivŋçe* dersek bildiğimiz *Sovet* ya da yaşadığımız *Sovet* anlamlarına gelebilir. *Pirŋ Petŋ*, bildiğin *Petŋ* ya da ailedeki *Petŋ* anlamına gelir.

Çuvaş Türkçesinde şahıs adılı ve ad birleşmesinde öbeklerin unsurlarının arasındaki anlam bilimsel ilişkiler seçimlik ve zorunlu iyelik olarak belirlediğimiz ilişki türüne göre belirlenmeye çalışılmıştır. Zorunlu iyelikler sahiplik ilişkisi, seçimlik iyelikler de aitlik ilişkisi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu ilişkilerde Langacker'in baş ad için sunduğu 18 ilişki de gözönünde bulundurularak tanımlanmaya çalışılmıştır (Mingazova ve Carlson 2018: 42-43):

1. Bir şeye sahip olma (senin Porşen)
2. İlişkililik (Senin halan)
3. Parça (benim dizim)
4. Sahip olunmayan sahiplik (bebeğin beşiği)
5. Manipüle edilen bir şey (onun kalesi)
6. İlişkili bir birey (bizim garsonumuz)
7. Daha büyük bir grup (onların grubu)
8. Birisinin emrindeki bir yer (benim ofisim)
9. Fiziksel nitelik (onun ağırlığı)
10. Ruhsal nitelik (onun siniri)
11. Sürekli bir yer (bizim mahalle)
12. Geçici yer (benim pozisyon/bölge)

13. Bir durum (senin kötü durumun)
14. Gerçekleşmiş bir olay (Oswald'ın suikastı)
15. Gerçekleşmemiş bir olay (Kennedy'nin suikastı)
16. Seçtiğiniz bir şey (sizin adayınız)
17. bir görevi yerine getiren bir şey (Bizim otobüsümüz)
18. Barındırılan bir şey (Köpeğin piresi)

man+ A Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

man+A Yapı Tipi (İlişkili bir birey ile ilişki)⁸⁵

Toplamda, 403 eş dizimli kullanımda *man+(A-İyelik)* yapı tipi, metinlerde 23 kez geçmiştir. Buna karşılık *man+A* yapı tipi ile 145 kez, *man+(A-İyelik-belirtme)* yapısı ile 111 kez ve *man+(A-İyelik-diğer durum biçim birimleri)* yapısı ile de 130 kez karşılaşılmıştır. Sayısal sonuçlara göre iyelik biçim birimi olmayan örneklerin daha fazla olduğu görülmüştür. Toplamda, 140 eş dizimli kullanımda *manın+(A-İyelik)* yapı tipi metinlerde 13 kez geçmiştir. Buna karşılık *manın+A* yapı tipi ile 70 kez, *manın+(A-İyelik-belirtme)* yapısı ile 35 kez ve *manın+(A-İyelik-diğer durum biçim birimleri)* yapısı ile de 22 kez karşılaşılmıştır. Adılın ilgi durum biçim birimli *man*⁸⁶ şekli *manın*'a göre daha çok tercih edilmiştir.

a. İrtñi ernere şışisem man şımatta şime puşlanışşı, — huşsa huç ĭ arım ĭ. (İvan Muçi Kulışla Kalavsem, 1982).

“Getiğimiz haftada fareler benim yumurtaları yemeye başlamıştı, —dedi karısı.”

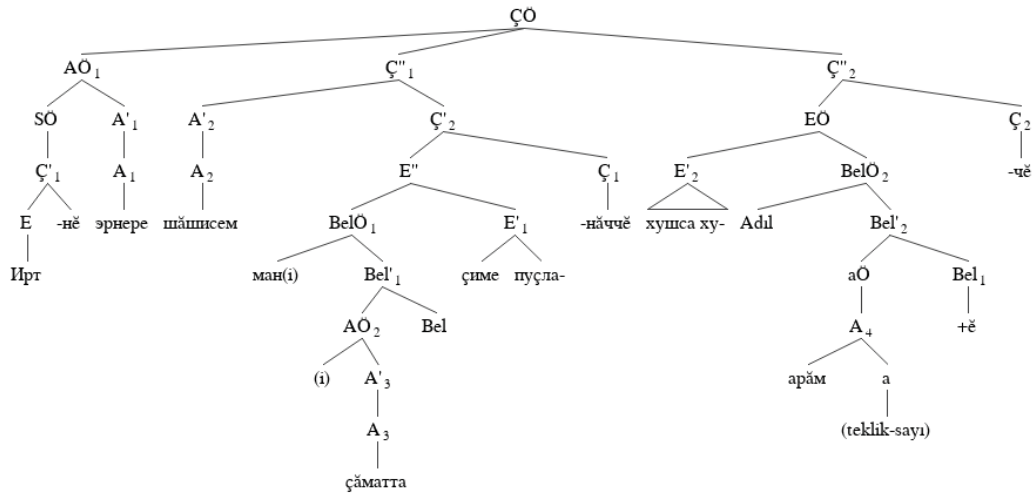
Cümlelerin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ[AÖ[SÖ[Ç'[E Ирт][-нĕ]]] [A'[A эрнере]]] [Ç'[A'[A шăшисем]]] [Ç'[E''[BelÖ [ман(i)] [Bel'[AÖ [ĭz(i)]][A' [A çăматта]]] [Bel]]] [E'[çиме][пуçла-]]] [Ç -нăччĕ]] [Ç'[EÖ[E' хушса ху-] [BelÖ[Adıl][Bel'[aÖ[A [apăм][a (teklik-sayı)]]] [Bel[+ĕ]]]]] [Ç -чĕ]]].

Cümlelerin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

⁸⁵ Bu ilişkide, iyelik biçim birimi olan ad, kişinin ilişkili olduğu başka birilerini ifade edebilir. Birinin patronu, arkadaşı vs. gibi.

⁸⁶ Kısa biçimi Udmurtça mon “benim” adılına benzer. “Udmurtça yapıda iyelik biçim birimli ad ile bu adıl birleşmektedir: mon der-em (iyelik adılı-elbise-iyelik biçim birimi) (Glebovich ve Carlson, 2018).

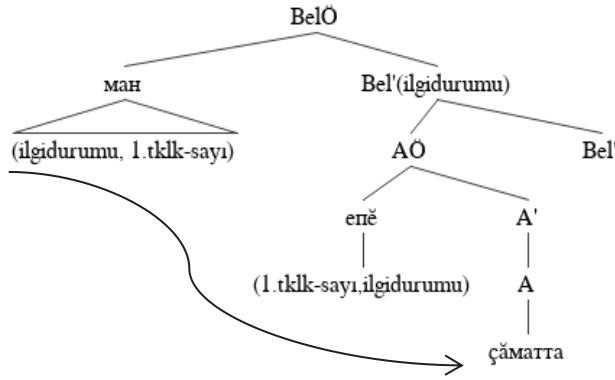

Şekil 3.1

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, eylem cümlesidir ve *man şmatta* yapısının dil bilimsel işlevi nesnedir. Etkilenen tematik rolündedir. Varlığın kişiye ait olduğu ait olunan ilişkisi ile kurulmuştur. İlgili durum biçim birimli adıl, bulunma rolündedir. Aslında bir aitlik ilişkisinin varlığını da sezdiren bu öbekte, iki tematik rol bulunmamaktadır. Çünkü tematik örgüye göre sözlüksel bir ad ancak bir tematik rol atayabilmektedir. Öbeğin oluştuğu alanda örtük bir işlemci bulunmamaktadır. Yan cümlenin yüklemi *{-niççi}* görülen geçmiş zamanın hikâyesi ile çekimlenmiştir. Örtük bir ortam olmadığından cümle, önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunabilir. Öbeğin özgül olmasını engelleyecek bir alan veya örtüklük veren bir işlemci olmadığı için öbek özgül okuma alabilir. Ayrıca nesnenin betimleyici bir içeriğinin olması, yani *yumurta* olması da özgül okuma yapabilmemizi kolaylaştırmaktadır. Bu ortamda nesne belirtme durum biçim birimi almamıştır, *şmatta* “yumurta” ise tekil bir ad olarak değil, grup gönderimli olarak kullanılmıştır; fakat adıl tekil ve konuşur tarafından bilindik olduğu için öbek belirlidir.

[BelÖ[ман (ilgidurumu)]] [Bel'(ilgidurumu)] [AÖ[епә (1.tklik-sayan, ilgidurumu)]] [A'[A çаматта]] [Bel']]]

Şekil 3.2

Öbeğin söz dizimi ağacında belirleyici⁰ başının boş olduğu görülmektedir. Çünkü ilgi durumlu adıl, üye olamamıştır. BelÖ'nün belirleyici yerinde kalmış, belirleyici öbeği-özne yerine geçememiştir. Eklenti olarak dizimde yer almaktadır.

Kılıcı ve bütün-parça ilişkilerinde görülen öbeklerde adın üye yerine getirilmesi yöntemi bu örnekte bir sonuç vermemektedir. *Baş ad* üzerinde uyum belirticisi (agreement marker) 1. teklik şahıs iyelik biçim birimi bulunmamaktadır. Fakat *man* adlı yanındaki asıl unsurdaki şahıs belirten, 1. teklik şahıs iyelik biçim biriminin ses bilimsel olarak gerçekleşmemesini tolere edebilir (Kornfilt, 1984: 53). Fakat iyelik ilişkisi ile uyumun başı ayrı olduğu için dil bilgisel özelliklerin uyumu ve iyeliğin ilişkisinin başı farklıdır. Öbekte yarı ad öbeği, dışsal üye-baş ilişkisi olmadığı için oluşmamıştır. Bu yüzden niteleme ilişkisindeki adıl, tümleç olmadığından A kategorisi ile birleşmiştir.

Kopyalanan adılın *izi* silinmiş, mantıksal tasarımda görünmez hale gelmiştir ve onun yerini ilgi durum biçim birimli şekli alır. AÖ içindeki adılın şahıs ve sayı özellikleri de ses bilimsel tasarımda yer alırken mantıksal tasarımda görünmez hale gelmiştir. (Bel')'in ilgi durumu, yorumlanamaz durum olarak silinmiş ve adılın sayı ve şahıs özellikleri yorumlanamaz özelliklere sahip olan başa, anlam bilimsel bileşende taşınmış, kopyalanmıştır. Yani, kopyalama taşınan öğelerin izlerini ses bilimsel tasarımda görünmez yapan ancak onları mantıksal tasarımda görünür kılan bir işlemdir (Radford, 2004: 290). Uyum için gerekli eşleşme gerçekleştikten sonra taşınım, *son çare şartı (last resort condition)* olarak yorumlanamaz biçimsel özelliklerin ortadan kaldırılmasına izin verilmek üzere gerçekleştirilen bir işlem olarak karşımıza çıkar. Böylelikle dil bilgisel özellikleri açısından uyumlu olan ve yorumlanamayan özelliklerini yorumlanabilir hale getirmek için taşınan özelliklerin eşleşmesi ile *şmatta*, adındaki yorumlanamayan dil bilgisel özellikler mantıksal tasarımda yorumlanabilir hale getirilmiştir. Fakat sonuçta dil bilgisel özelliklerin

uyum özelliklerinin gerçekleştiği değerli bir özellik yapısı oluşmamaktadır. (b)'de *Man tantışsem* örneğinde de aynı şekilde sayıÖ içindeki ses bilimsel tasarımda silinen dil bilgisel özellikler (yorumlanamayan) mantıksal tasarımda görünmez hale gelmişlerdir. Fakat *man* adılı ve sayı, şahıs özellikleri (Bel')'e kopyalandıktan ve eşleşme gerçekleştikten sonra sonunda *Bel'* mantıksal tasarımda yorumlanabilir özellik kazanmış olur. Yorumlanabilir özellik, türetim sırasında gerçekleşir.

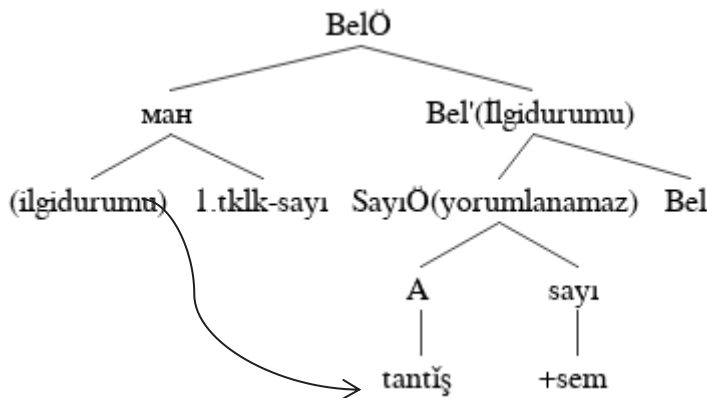
b. *Man tantışsem tata yep!e? Ninipa Valya İsta? (Albina Mışkina, Atte Pİli, 2004).*

“Benim arkadaşlarım peki nasıl? Ninanayla Valya nerede?”

Öbeğin Parantezleme Biçimi:

[BelÖ[ман [(ilgidurumu)] [1.tklk-sayı]][Bel[SayıÖ(yorumlanamaz)[A tantış] [sayı +sem]] [Bel]]]

Öbeğin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.3

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, ad cümlesidir ve *man tantışsem* öbeğinin söz dizimsel işlevi öznedir ve *ait olunan* ilişkisi ile kurulmuştur. İlgı durum biçim birimli adıl sahip olan rolündedir. Cümle, ses bilimsel olarak gerçekleşmemiş 3. şahısta bildirme çekimli soru cümlesidir. Bu cümleye genel anlamlılık vermektedir. Fakat bu genel anlamlılığın öbeğin belirliliğine etkisi görülmez. Öbek belirlidir. Olay gerçeklik bağlamında gerçekleşmiştir. Bu yüzden de öbek özgül okuma alır.

Man şımatta örneğinde, *şımatta*, anlam bilimsel olarak üye yapma yöntemleri ile belirleyici yerine çıkamamıştır. Çünkü adıl ve ad arasındaki ilişki bir bulunma ilişkisidir ve

adıl ve ad arasında insan olma ve insan olmama karşıtlığı bulunmaktadır; hâlbuki aynı yapıdaki bu örnekte *tantış* “arkadaş” ve adıl her ikisi de canlı ve insan olduğundan kontrol ilişkisi ile adıl, üye yerine getirebilir. Böylelikle *man* adılı üye yerine taşınabilmiştir.

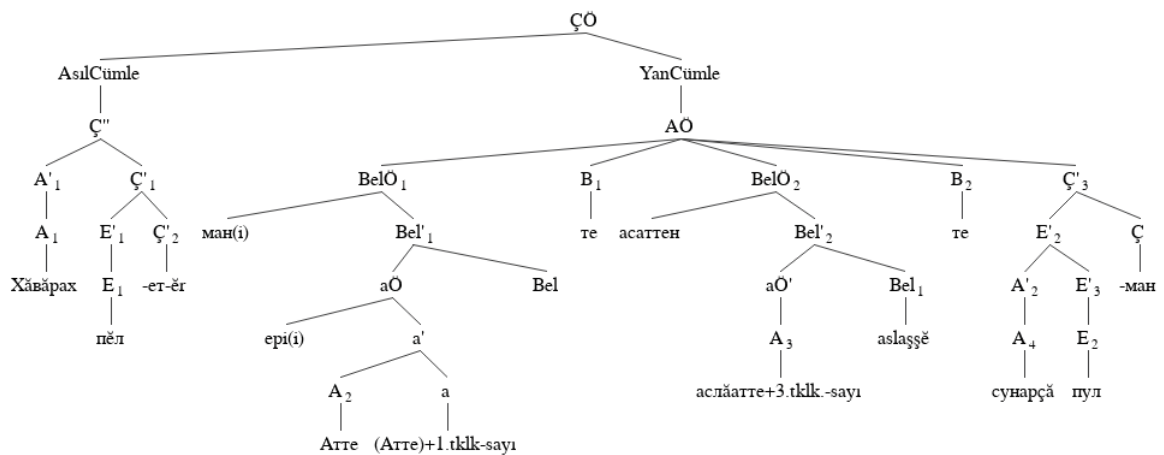
A (*tantış*), sayı tarafından tümleş olarak seçilmiş ve *A* ile birleşmiştir. Yorumlanamayan bir *belirleyici*⁰ olduğu için dil bilgisel özellikler adıl tarafından ada/hedefe yansır ve adıldaki dil bilgisel özellikler *A*'ya atanmış olur; fakat ses bilimsel olarak (*Bel*'in hâkimiyetinde varsayımsal bir (*a*) tarafından dil bilgisel özellik taşınmadığı için öbek değerli olamamıştır. Bu yüzden de *a*'nın çekimle kazandığı dil bilgisel özellikleri, bu aşamada yorumlanabilir; fakat değersizdir. Bu yüzden de *man* adılı *BelÖ*'nün belirleyicisi yerinde, niteleme işlevinde kalmıştır.

c. Hivîrah pîletîr, man atte te, asatten aslaşşî te sunarşî pulman (Kuşma Çulkaş, Sunarşî Hallapîsem, 1944).

“Hepimiz de biliyoruz, Benim babam da babamın babası da avcı değilmiş.”

Cümlelerin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ[AsılCümle[Ç'' [A'[A Хавăрах]] [Ç' [E' [E пѐл]] [Ç'[-ет-ѐг]]]] [Yan cümle[AÖ [BelÖ [ман(i)] [Bel'[aÖ [epî(i)] [a' [A Атте] [a[(Атте)]]1.tklk-sayı]]]] [Bel]]] [B te] [BelÖ [асаттен][Bel'[aÖ'[A[аслăатте+3.tklk.-sayı]]][Bel aslaşşĕ]]][B[te]][Ç'[E'[A'[A [сунарçă]]] [E'[E пул]]][Ç [-ман]]]]].

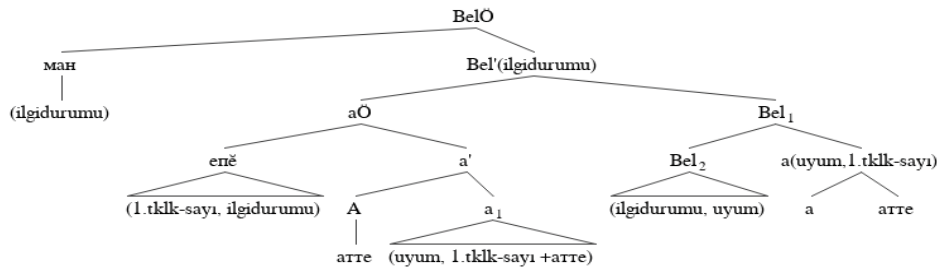
Şekil:3.4

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle ad cümlesidir, iyelik kuruluşunun söz dizimsel işlevi öznedir. Bu yapı cümlede tecrübe eden rolündedir ve içsel ilişki, sahiplik ilişkisi görülmektedir. Ad cümlelerinde, ek eylem çekiminin bulunduğu yüklemelerde *eylem+tümleç* yapısı (*sunarşı pulman*) özneye, sözlüksel işaretleme (L-marking) yapabilmekte, yani tematik rol verebilmektedir (Lohndal, 2006: 47). Örneğin, *acıık-* eylemi ve *aç* adı ile iki cümle düşünelim “*Ali acıktı.*”ve “*Ali açtır.*”cümlelerinin her ikisinde de özne yapılan işi tecrübe eden rolündedir (Lohndal 2006: 45). Bu örnekte de aynı şekilde *avcılık* işini tecrübe eden *man atte* öznesidir. Ek eylem, sözlüksel anlamını yanındaki tümlecinden almaktadır.

Öbek, olumsuz bir ad cümlesi içerisindedir. Fakat cümlelerin olumsuz olması öbeğin gerçeklik ortamına göndergede bulunmasına engel değildir. Eylemin zamanı öğrenilen geçmiş zamandır. Bu yüzden öbek özgüldür ve öbekte *atte* “baba” tekil olma özelliğinden bilinirliğinden dolayı belirlidir.

[BelÖ[~~ман (ilgidurumu)~~][Bel'(ilgidurumu) [aÖ[~~епё (1.tklk-sayı, ilgidurumu)~~][a'[A ~~атте~~] [a (~~uyum, 1.tklk-sayı +атте~~)]]]]][Bel [Bel (ilgidurumu, ~~uyum~~)]a(uyum,1.tklk-sayı)[a][~~атте~~]]]]].

Şekil:3.5

Öbeğin yapısında, işlevsel bir baş olmamasına rağmen akrabalık ilişkisi/içsel ilişki taşıdığı için ilgi durum biçim birimli adıl, üye yerine taşınabilir. Öbek, *belirleyici öbeği-özne* düzeyinde ve mantıksal tasarım aşamasında türemiştir. Yani iyelik biçim birimi olan baş, daha geç gerçekleşmiştir.

d. — *Hal şumra ukşa şuk-ha man, Naştüş....* (Şemen Elker, Hurapa Şurı, 1960).

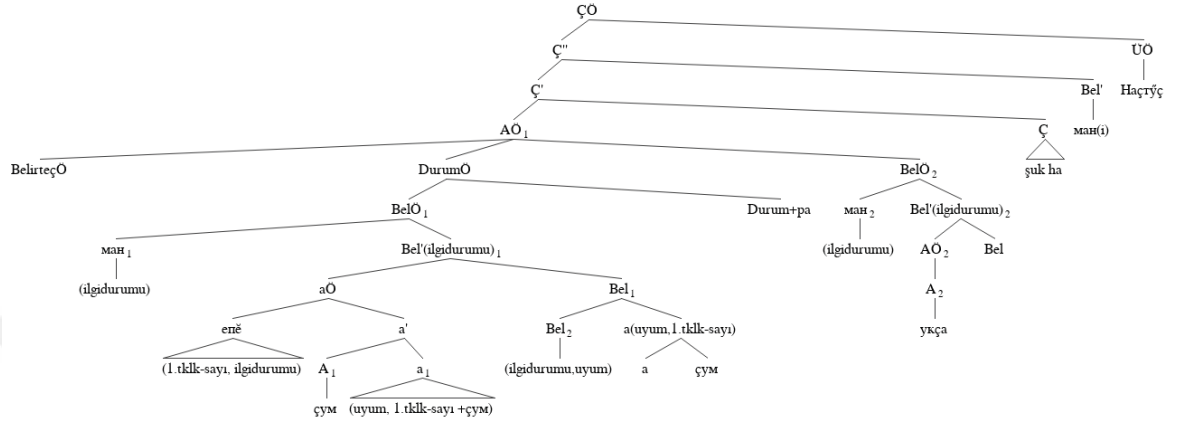
“Şimdi üstümde para yok işte benim, Naştüş.”

Cümlenin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ[Ç"[Ç'[AÖ[BelirteçÖ] [DurumÖ [BelÖ [ман (ilgidurumu) [Bel' (ilgidurumu) [aÖ [epё (1.tklk-sayı, ilgidurumu) [a'[A çым] [a (uyum, 1.tklk-sayı +çым)]]] [Bel [Bel

(ilgidurumu, uyum)] [~~a(uyum, 1.tlkk-sayı)~~][a] [çym]]]]] [Durum +pa]] [BelÖ [ман (ilgidurumu)] [Bel' (ilgi durumu) [AÖ[A укça]][Bel]]]] [Ç şuk ha]] [Bel'[ман (i)]]] [ÜÖ Haçrýç]]].

Cümlelerin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Sekil 3.6

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, var'/yok'lu ad cümlesidir. Öbeğin dil bilimsel işlevi öznedir ve araç ilişkisindedir. Öbeğin unsurları arasında sahiplik ilişkisi görülmektedir. Öbekte, adıl çalkalama ile yüklem dışına taşınsa da sahip olanın çalkalamayla ad öbeğinin dışına, cümle sağına/yüklem sonrasına üye-taşınması, onun ad öbeğinin iç yapısında, dışsal üyesi olmasına engel değildir.

[İz şumra] örneğinde öbek tümleçtir. Bütün-parça ilişkisine göre *yan*, *alt*, *üst* gibi sözlerle kurulan öbeklerde bu ilişki bir işlemci olarak görev yapar ve adılı üye yerine getirerek onun belirleyici yerine taşınmasına izin verir. [İz(i) ukşa] biçiminde öbeği düşündüğümüzde ise *man* adılı üye yerine getirebilecek bir işlemcinin bulunmadığı ve adılın eklenti olarak niteleyici yerini doldurduğu gözlemlenmiştir.

Var ve yok'lu ad cümlelerinde de belirlilik özellikleri açısından farklılıklar görülür. Dede'nin (1986) eylem yüklemli cümleler için sunduğu iddiaya paralel olarak Tura (1986) 'var' yüklemli cümlelerde de yalın öznenin tekil ve çoğul yorum arasında çift anlamlı olduğunu düşünmektedir. Bu cümlede *şuk* yüklemi olumsuz bir işlemci olarak örtük bir alan oluşturduğundan *man ukşa* öbeği gerçeklik ortamında oluşmadığından birincil okuma olarak özgül olamamaktadır. Fakat bu örnekte *ukşa* grup gönderimlidir ve özgül değildir.

Var ve yok'lu cümlelerde bulunma ya da sahiplik rolünü veren yapının iyelikli ve iyelikli olmayan şekli, anlama genellik ve özellik verdiğinden *ukša*'ya sahip olunup olunmadığı belli değildir, genel bir anlam taşımaktadır. Bu yüzden belirsizdir.

Ad+ manın Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

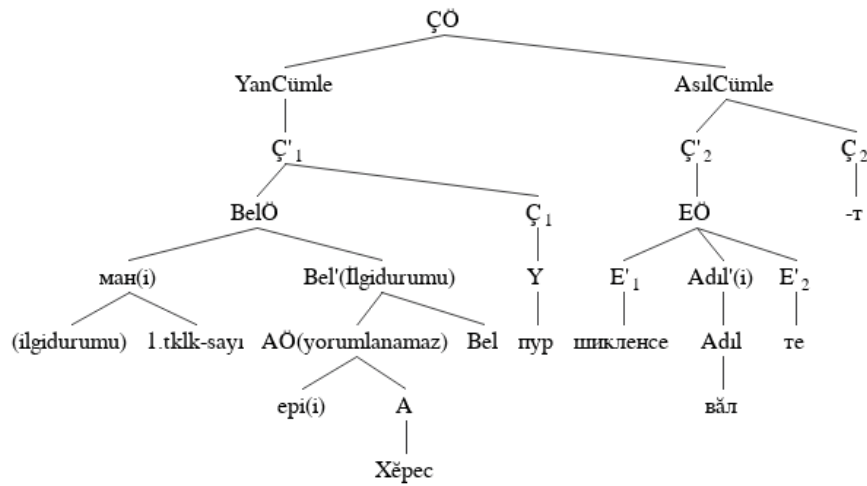
a. *Hřes manın pur, - tet vř šiklense.*

“Benim Haçım var, diyor tereddüt ederek de.”

Cümlelerin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

[ÇÖ[Yan cümle [Ç'[BelÖ [ман(i) ман [(ilgi durumu)][1.tklk-sayı]] [Bel'[AÖ [epi(i) [A Xěpec]] [Bel]]] [Ç [Y пур]]]] [AsılCümle [Ç' [EÖ[E' шикленсе] [Adıl'(i) [Adıl [въл]]] [E' те]]] [Ç -т]].

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

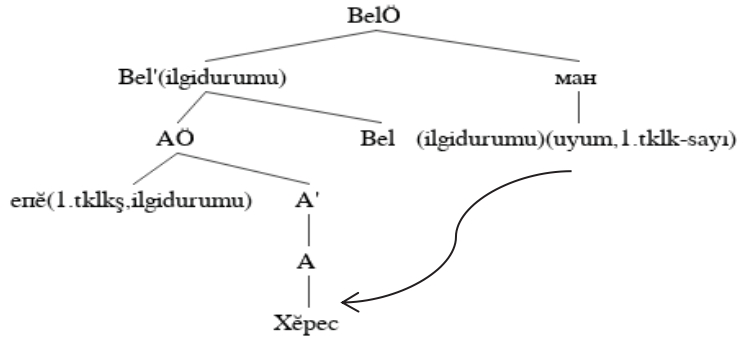
Şekil 3.7

Öbeğin dil bilgisel işlevi, öznedir. Öbek, özne işlevinde ve bulunma rolündedir. Cümle, bir yan cümle ve bir asıl cümleden oluşmaktadır ve “var” yüklemli bir cümlede gerçeklik ortamı oluşmasına rağmen asıl cümledeki *şiklen-* eyleminin kiplik özelliğinden dolayı önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunamaz duruma gelmiştir. Bu yüzden öbek özgül bir okuma alamamaktadır.

[BelÖ[Bel'(ilgidurumu) [AÖ[epě(1.tklk-sayı)(ilgidurumu)][A'[A Xěpec] [a uyum, 1.tklk-sayı +Xěpec]]] [Bel' [Bel (ilgidurumu, uyum)][a(uyum,1.tklkş)[a][Xěpec]]]] [ман (ilgidurumu)(uyum,1.tklk-sayı)].

Silinen özelliklerden sonra parantezlenme biçimi aşağıdaki gibidir:

[BelÖ[Bel'[AÖ [A'[A Xěpec]]]][Bel]] [ман (ilgidurumu)(uyum, l. tklk-sayı)]

Şekil 3.8

Hşes manşn öbeğinde özne yerindeki *manşn* adılı, çalkalamayla üye-taşınmıştır. İnsan, birbirini etkilemeyen bu birimleri zihninde ilgili oldukları yere rahatlıkla koyabilir. Onlar nerede olursa olsun cümle anlamını yitirmeyecek olduğu için cümledeki her yer onlar için ilgili yerdir. Cümlelerin birbirinden bağımsız dilsel birimleri değiştirildiğinde, cümlelerin görünüşü değişse de anlamında hiçbir şey değişmez. Söz birimlerinin, anlam değişikliğine neden olmaksızın yer değiştirebilmesi dilin kendi üstüne katlanabilmesi, dönüşümü (self-reflexivity of language) anlamına gelir (Soykan, 2013:149).

hşes “haç” adı türetime tekil-sayı özelliği ile girmiş ve sözlüksel ve biçim bilimsel olarak dışsal üyeye yansımayı gerçekleştirememiştir. Bu yüzden A (*hşes*) yorumlanamayan dil bilgisel özelliklerle dizime girmiştir. *Kontrolcü* olarak adıl, *hedef* olan A'ya dil bilgisel özelliklerini yansıtmış ve değerli özellikte olmasa da yorumlanamayan dil bilgisel özellikler, yorumlanabilir hale gelebilmiştir.

Asıl cümledeki *vşl* “o” adılı ile yan cümledeki öbeğin adılı eş dizimli olmasına rağmen şahıs ve sayı açısından uyumlu değildirler. İki adıl farklı alanlarda olsalar da *manşn* adılı bir uyum öbeğinin içinde bulunmadığından asıl cümledeki *vşl* adılı ile eş dizinlenebilmektedir. Çuvaş Türkçesinde *uzak-ara bağlanmada* adılların sayı uyumu bulunurken şahıs uyumunun bulunmadığı görülmektedir.

manşn+ Ad Yapı Tipi (Akrabalık/sahiplik/ilişkililik ilişkisi)

(manşn+ Ad)-ř Yapı Tipi (Ait olunan-Gerçekleşen olay ilişkisi)

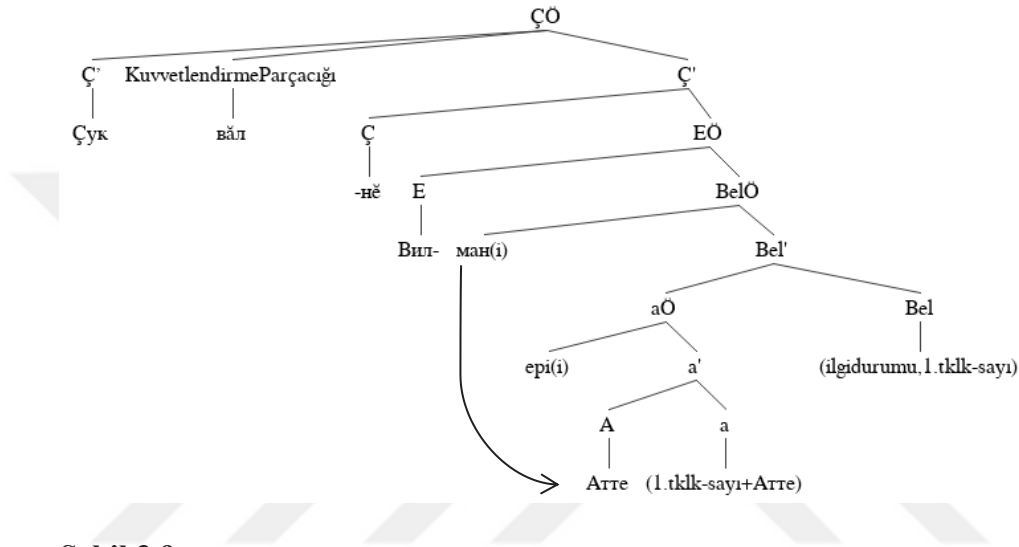
a — *Atte ? şuk vşl, vilnş manşn atte.* (Albina Mişkina, *Atte Pilş*, 2004).

“—Baba? Yok ki ölmüş benim babam”

Cümlenin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ[Ç'[Çук]] [Kuvvetlendirme Parçacığı въл][Ç'[Ç -нѣ][EÖ [E Вил-] [BelÖ [ман(i)] [Bel'[aÖ [epi(i)][a' [A Аtte][a (1.tklk-sayı+Аtte)]]] [Bel (ilgidurumu,1.tklk-sayı)]]]]]]].

Cümlenin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.9

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, eylem cümlesidir ve ses bilimsel olarak uyum içermeyen öbeğin dil bilimsel işlevi öznedir ve tecrübe eden (experiencer) rolündedir. Öbek akrabalık ilişkisiyle kurulan bir öbektir ve ilgi durum biçim birimli adıl, sahip olan rolündedir. Akrabalık ilişkisi içsel ilişkiler içinde yer aldığından öbekte, adıl üye yerine yükselebilmıştır. Bu yüzden de aÖ öbeği oluşabilmiştir. Ad öbeğinin iç yapısı başlığı altında ifade ettiğimiz üzere biçim bilimsel işlem, anlamsal birleşimden sonra gerçekleştiği için baş adda iyelik belirticisi olmasa da ilgi ilişkisi kurulabilmektedir. İlgi durumu yerleştirilmeden önce ses bilimsel tasarımdan önce sahip rolünü üstlenmiştir.

Cümle sıralama yöntemiyle kurulmuş iki cümleden oluşan bağlı bir cümledir. Bu cümlenin ikinci cümlesinde [*şuk vıl, vilnĭ [manĭn, atte]ĭ*] *vıl* adılı ve *manĭn atte* öbeği eş dizinlidir. Öbekte biçimsel olarak uyum kategorisini oluşturan iyelik biçim birimi baş adda bulunmadığı için *kapalı alan* oluşturamamaktadır.

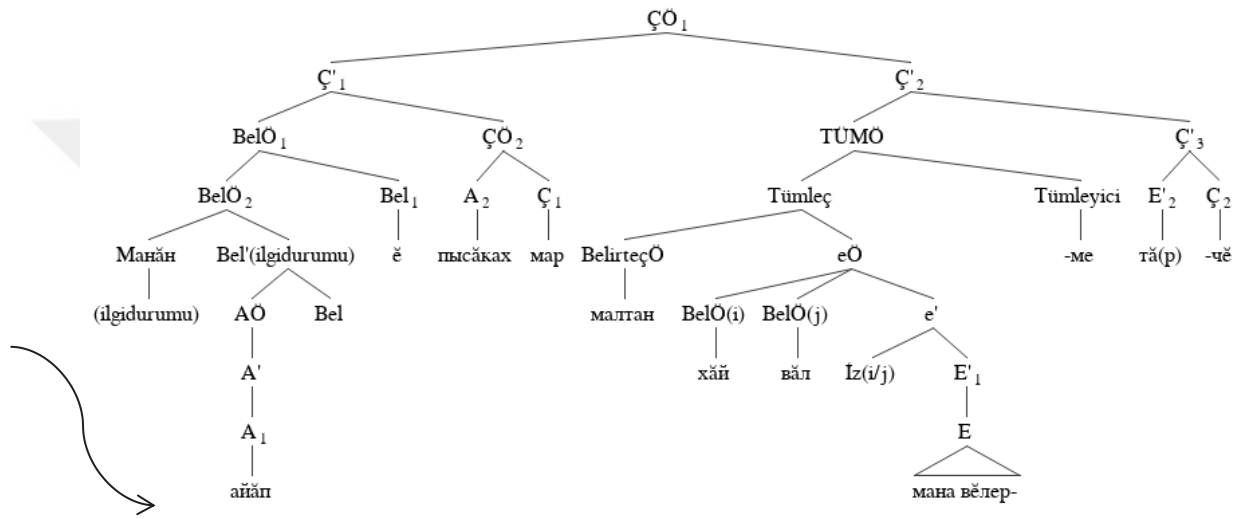
b. Manĭn ayĭpĭ te pısıkah mar, maltan hĭy vıl mana vĭlme tiĭĭ...

“Ben daha suçlu değilim, öncesinde kendi de beni öldürmeye kalktı..”

Cümlenin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ[Ç'[BelÖ[BelÖ[Манһн (ilgi durumu,1.teklik-sayı)] [Bel'(ilgi durumu) [AÖ [A' [A айһп]]] [Bel]]] [Bel ӗ]] [ÇÖ [A пысăках][Ç мар]]] [Ç'[TÜMÖ[Tümleç [BelirteçÖ малтан] [eÖ [BelÖ(i) [хăй]] [BelÖ(j) [вăл]] [e'[İz(i/j)][E' [E мана вӗлер-]]]]] [Tümleyici -ме]]][Ç' [E' тă(p)][Ç -чӗ]]]

Cümlelerin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.10

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, ad cümlesidir, iyelik kuruluşunun dil bilimsel işlevi öznedir ve konu (theme) rolündedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi görülmektedir. İlgi durum biçim birimli adıl kılıcı rolündedir. Ad, başta iyelik biçim birimi taşımasa da bu işlevi dolayısıyla BelÖ'nün belirleyici yerine taşınabilmiştir; fakat yorumlanabilir değersiz özellikler kazanmıştır.

[BelÖ [BelÖ manһ айһп]Bel ӗ] öbeğinde ses bilimsel olarak uyum içermeyen öbek {+İ} söz dizimsel adlaştırmacı biçim birimi ile eş sesli; fakat ayrı görevleri olan bir biçim birimdir. Bu işleviyle iyelik biçim biriminin [+i] biçimiyle aynı görevde kullanılmaktadır. Bir alt işlevini yerine getiren biçim birim özelliği göstermektedir. Cümledeki anlama bakıldığında cümlede iki tane айһп “suç” bulunmaktadır ve bu iki suçun içinden kendisinin olan belirtilmiş ve diğer suçla arasında bir karşılaştırma ilişkisi de kurulmuştur. Bu biçim birimin belirtme işlevi nedeniyle iyelik kuruluşunun uyum özelliklerini gösteren başı ile

belirleyici öbeğinin başı ayrılmıştır. Belirleyicinin türü değişince dil bilgisel özellikleri yorumlanabilir hale getirecek başka bir başa/kontrolcüye ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca *manın ayıptı* öbeği, birincil kurucularına ayrıldığında Belirleyici⁰ baş [+İ], BelÖ'nün başı yerinde bulunacaktır.

A(ayıp), dil bilgisel özellikleri kontrolcü adıldan almaktadır. *A(ayıp)* sözcüğü, 1.teklik şahıs adılı ile birleşmiş ve kategori seçimi gerçekleşmiştir. Yorumlanamayan bir belirleyici⁰ baş olduğu için dil bilgisel özellikler değerli değildir. Kontrolcü adıl olduğundan dil bilgisel özellikleri A'ya atanmıştır. Ses bilimsel ara düzey 1. teklük şahsın nasıl *dağıtım* yapıldığını yani hangi çekimi alacağını bilemediğinden A'nın dil bilgisel özellikleri bu aşamada değersizdir. Bu yüzden de (A)'nın çekimle kazanmadığı dil bilgisel özellikleri bu aşamada değersizdir.

manın adılı BelÖ'nün belirleyicisi yerinde bulursa da üye yerine geçememiştir. Bütün adıl, tamamen Bel'e eklenir; fakat burada uyum çekimi 1. teklük şahıs dil bilgisel özelliğini [+im] olarak *dağıtım* yapmaz. Yukarıda söz dizimi ağacında görüldüğü üzere BelÖ'yü bir başka BelÖ de hâkimiyeti altına almıştır. Buradaki belirleyici⁰ baş uyum özellikleri ve sahiplik özelliklerini veren adın göndergeselliğinin göstericisi olan belirleyici değil, göndergeselliğinin yanı sıra belirlilik anlamını da veren [+İ] işlevsel baş olarak öbekde yer almaktadır.

man+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

man+(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

man+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik/Kalıcı bir yere aidiyet ilişkisi)

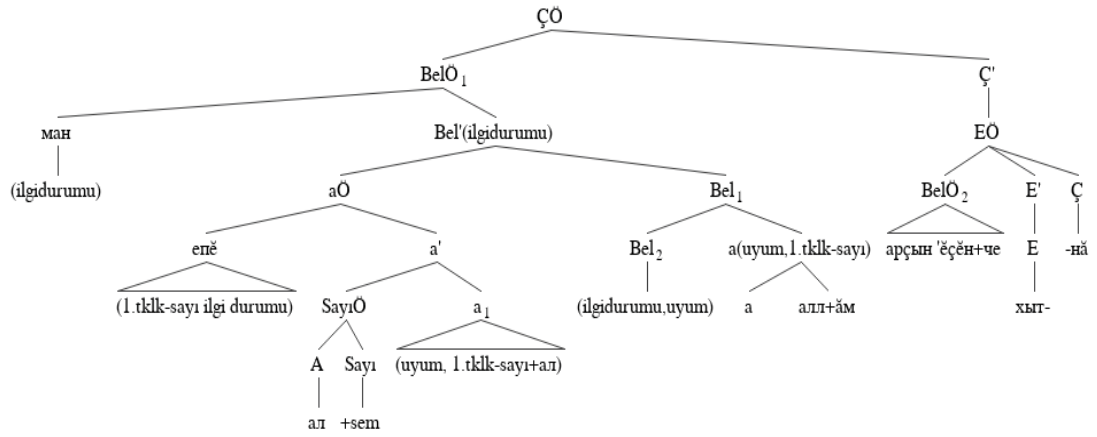
a. *Man allımsem arşın işinçe hitni* (Mariya Uhsay, Kira Şilsem, 1956).

“Benim ellerim erkek işinde güçlenmiş.”

Cümlenin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ [BelÖ[ман (ilgi durumu)] [Bel' (ilgi durumu) [aÖ[енë (1.tklk, ilgi durumu)] [a'[A ал] [a (uyum, 1.tklkş+ал)]]] [Bel[Bel(ilgi durumu, uyum)] [a(uyum, 1. tklk)[a [алл+äm]]]]] [Ç'[EÖ[BelÖ арşын 'ëçëн+че] [E'[E хыт-]]] [Ç -нă]].

Cümlenin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.11

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, eylem cümlesidir ve burada iyelik kuruluşunun dil bilimsel işlevi öznedir. Yapı, etkilenen rolündedir. Öbekte belirleyici-baş ilişkisi görülmektedir. Bu ilişki, tümleme ilişkisi gibi söz dizimine bağlı bir konum değildir. Üyeler arasındaki ilişki, kişi ve vücut uzuvları arasındaki ilişkiye göndergede bulunmaktadır. Parça-bütün ilişkisinde (meronymic) ve sahiplik rolündedir. Öbek, önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunabilmektedir. Öbeğin içinde bulunduğu alan geçmiş zamanda bitmişlik görünüşündedir. Bu yüzden öbek özgül bir okuma alabilir, göndergeseldir; fakat belirli bir özne değildir.

man+(A-ñm) iyelik kuruluşu, baş adında iyelik biçim birimini taşımaktadır. Burada uyumun hâkimiyeti altında olan iyelik biçim birimli ad, baş ad değildir. Kornfilt'e göre (1984: 65) uyum biçim birimi, durum özelliği veren bir yönetici gibi davranmaktadır. Göndergesi olan ada iyelik biçim birimi, ilgi durumunu yüklemiş gibi görünmektedir. Ona göre bu bir yönetme değil, *durum süzgecinden* kaçan ada durum yerleştirilmesidir. Çünkü ilgi durumu yapısal bir durumdur ve yönetilmesi gerekmemektedir. Bu iyelik kuruluşunda, söz dizimi yapısı şu şekildedir:

A, a tarafından tümleç olarak seçilmekte ve A ile birleşmektedir. 1.teklik şahıs adınının birleşmesi ile kategori seçimi gerçekleşmekte ve yorumlanamayan bir belirleyici⁰ baş olduğu için *epİ* seçilip ve a'daki dil bilimsel özellikler A'ya atanmaktadır. Ses bilimsel ara düzey, 1. teklik şahsın nasıl *dağıtılacağını* ve hangi ses özelliklerini alacağını bilemediğinden a'nın çekim özellikleri bu aşamada değersizdir. Bu yüzden de *man* adlı BelÖ'nün belirleyicisi yerinde niteleyici işlevinde kalmıştır. Bu durumda ilgi durum biçim

birimli adıl, aÖ'nün tümleci olur ve baş olan Belirleyici⁰ ilgi durumu ve uyum çekimlerini aÖ'ye devreder/yansıtır. Böylelikle adıl, (Bel')'in belirleyici⁰ yerine geçer ve ilgi durum biçim birimi atanır. Bu biçim-ses bilimsel ara yüz kuralları ile *epi*>*man*'in olarak yer alır. Aynı şekilde bütün a tamamen Bel'e eklenir ve çekim özellikleri değerli olur. Uyum çekimi 1. teklik şahıs dil bilgisel özelliğini [+im] olarak *dağıtım* yapar. Bu da *al''el''* sözcüğünün etkisiyledir.

Aşağıdaki örnekte çalkalanan bir öbek görülmektedir. Yapı, edilgen bir yüklem yapıları içerisinde yer almaktadır.

b. *Kürşİ yalsem, av, kurinat man yalim* (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).

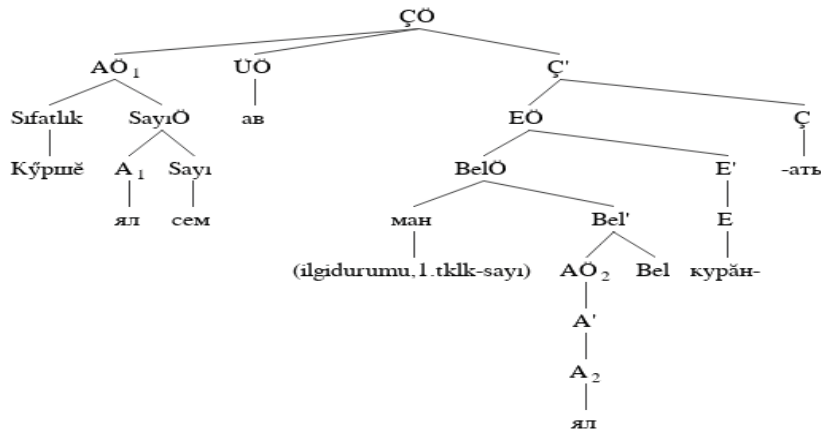
“Komşu köyler, işte, görünüyor benim köyüm.

Cümlenin Parantezleme Biçimi:

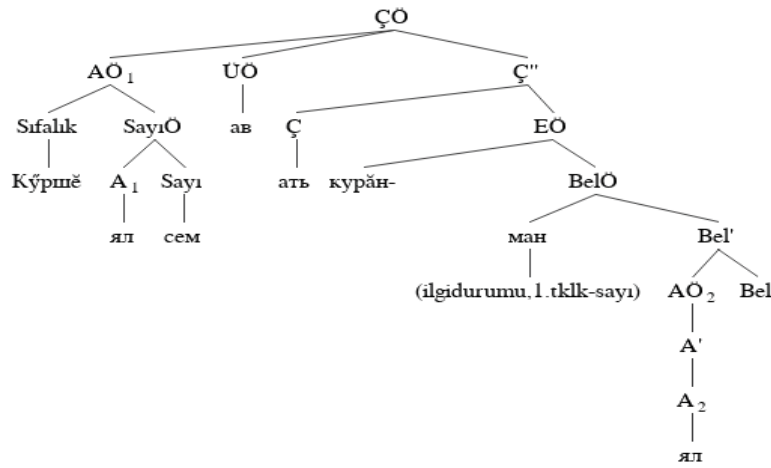
a. [ÇÖ[AÖ[Sıfatlık Kürşē] [SayıÖ[A ял][Sayı +сем]]] [ÜÖ[ав]][Ç'[EÖ [BelÖ[ман (ilgidurumu, 1.tklk-sayı)][Bel' [AÖ[A'[A ял]]][Bel]]][E' [E курән-]]][Ç -ать]].

b. [ÇÖ[AÖ[Sıfatlık Kürşē][SayıÖ[A ял][Sayı сем]]][ÜÖ[ав]][Ç'[Ç ать] [EÖ[курән-] [BelÖ[ман (ilgidurumu, 1.tklk-sayı)][Bel' [AÖ[A'[A ял]]][Bel]]]]].

Cümlenin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.12

Şekil 3.13

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, eylem cümlesidir ve iyelik kuruluşunun dil bilimsel işlevi özne konumuna yükseltilmiş nesnedir. Öbek, konu rolündedir. Unsurlar arasındaki ilişki yer ilişkisidir. Yere ait olma ilişkisiyle kurulan anlam bağında baş, yardımcı unsur ile bulunmaya dayalı aitlik ilişkisi kurmuş ve *yal* “köy” bir madde olmasa da dil bilgisi bakımından bir madde olarak görülmüştür. Öbek, önvarsayımsal bir varoluş alanında oluşmuştur. *Akı* “işte” bir belirten olarak öbeğin özgül okunmasını sağlayan bir ünlemdir. Bu açıdan da bakıldığında öbek özgüldür. *Yal* “köy” de “bana ait olan köy” olduğu için bilinen bir köye göndergede bulunduğu için de belirlidir.

Edilgenlik biçim birimi almamış biçimiyle cümlede görme işini yapan biri (*epi*) bulunmaktadır ve o *köyü* (*yal*) görmektedir. Anlam bilimsel ilişkilere göre belirlenen ilk aşamada özne (*epi*), dağıtım aşamasından önce silinmiştir. Öznenin boşalan konuma da nesne yerleştirilerek taşınmıştır/kopyalanmıştır ve özne yerine yükselmiştir. Fakat işlev olarak özne olan yapı, yer olarak yüklem sonrasına taşınmış hem nesne yerini muhafaza etmiş hem de özne işlevinde kullanılmıştır. Dizim ağaçlarına bakıldığında yerlerin yanı sıra hâkimiyet altına girilen kök düğüm ve düğümlerin de değiştiği görülmektedir. BelÖ, (Ç')'nin hâkimiyeti altındayken ÇÖ kategorisi kök düğümün alanına (domain) girmiştir. İçerme özellikleri değişmiştir. Sonuçta, *man yalim* kuruluşundaki özne cümlede *belirleyici* yerinde değildir. Cümle sonuna taşınmış *çalkalanmış/üye-taşınmış* bir öbeğdir. Chomsky'nin dizinleme sistemi ile ifade etmek gerekirse taşınan üye ve *izi(İ)* şu şekildedir: [*Kürşî yalsem*], *av*, [*Ç' Ø* özne [*İz_j kurânat [man yalim]_j*]]. Silinmiş ve kopyalanmamış öznenin yeri boş bırakılmış; fakat işlev olarak yeri doldurulmuştur.

Aşağıdaki örnekte biçim birimler söz dizimsel yapıyı doğru anlamamızı ve de 3. ve 2. şahıs iyelik biçim birimlerinin öbekte nasıl çözümlememiz gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

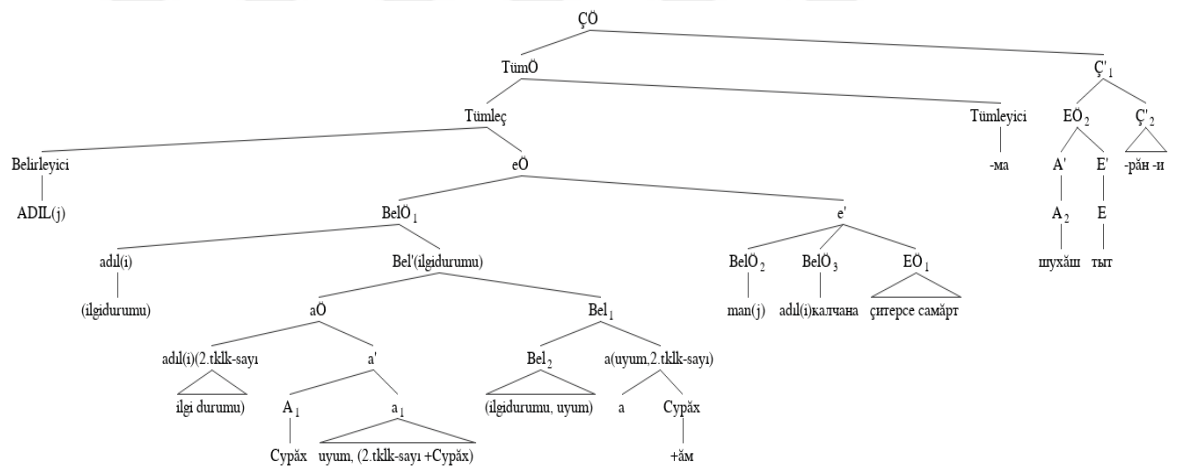
c. *Surıhsene man kalçana şiterse samırtma şuhış tıtrın i?* (İvan Muçi, Aça □ uralnı Kaş, 1929)

“(Senin) Koyunlarımı benim [(senin/*onun) kışlık bahçeye götürüp beslemem konusunu düşündün mü ?.

Cümlelerin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ[TümÖ [Tümleç [Belirleyici[ADIL(j)]] [eÖ[BelÖ[adıl(i) (ilgidurumu)] [Bel' (ilgi durumu) [aÖ[adıl(i) (2.tklk-sayı, ilgi durumu)] [a'[A Cypāx] [a uyum (2.tklk-sayı +Cypāx)]]] [Bel [Bel (ilgi durumu, uyum)] [a (uyum,2.tklk-sayı)[a] [Cypāx +ām]]]]] [e' [BelÖ man(j)] [BelÖ [adıl(i) kalçana]] [EÖ şiterse samırt]]]] [Tümleyici -ma]] [Ç'[EÖ[A'[A şuhāş]] [E'[E тыт]]] [Ç' -рән -и]].

Cümlelerin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3. 14

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir ve iyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi tümleçtir. Hedef rolündedir. Öbekte üyeler arasında seçimlik bir iyelik ilişkisi bulunmaktadır. Bu birleşme ilişkisi her iki iyelik kuruluşunda da ait olma ilişkisi ile oluşturulmuştur. Cümle soru cümlesi olduğu için öbek önvaryimsal bir varoluş alanında oluşmamıştır. Öbekte belirtme durum biçim birimi olduğu için adıl tümleç yerindedir ve [tümleç BelÖ] yapısı

oluşmaktadır. Belirtme durum biçim birimi taşıyor olsa da öbek belirli de değildir. Gerçeklik ortamı olmadığı için de öbek özgül değildir.

Öbeğin söz dizimi yapısı şöyledir:

[BelÖ[adıl(+)] [Bel' [aÖ[adıl(+)] [a'[A Cypăx] [a,]]] [Bel Cypăx +sene]]]

Belirleyici yerinde ses bilimsel olarak gerçekleşmemiş bir *adıl* bulunmaktadır. Adıl da belirleyici yeri boş olmayan yapıların aksine son aşamada dizimde bulunur ve silinmez. Adıl, baş belirleyici yerine taşınırken türetimden silinir.

[*adıl*¹_i *Surıhsene*] *man*_j [*adıl*²_{i/k} *kalçana*] [*İz*_j *şiterse samırtma*] [*şuhış tıtrın i?*] cümlesinde görüldüğü üzere *man* adılı yanındaki ad ile eş dizinli değildir. Cümlede *man* adılı TümÖ'nün öznesi görevindedir; fakat yeri *belirleyici yeri* değildir. Biçim birimin içsel durum biçim birimi (yönelme durumu) bu biçimi 2. teklik ve 3. teklik şahıslarda bu biçimde kullanılmaktadır (Sergeyev, 1988: 250). O yüzden parantezleme yönteminde görüldüğü üzere *adıl*² göndergesi cümle içinde olan bir *adıl* da olabilir, göndergesi cümlelerin ya da TümÖ olan *kapalı bağlama alanının* dışında da olabilir. Bu haliyle *adıl*, hem bir *adılısıl* özelliği göstermekte hem de *yorumunu ve değerini* cümle içinde bulabilmekte ve türetim gerçekleşmektedir.

[TÜMÖ [*iK* [*adıl*¹_i *Surıhsene*] *man*_j [*iK* *adıl*²_{i/k} *kalçana*] [*İz*_j *şiterse samırtma*]]] [*Asıl Cümle şuhış tıtrın i?*] cümlesinde *adıl*¹, 2. teklik şahısta olduğundan yorumlanabilir durumdadır. Öbek de bu yüzden değerlidir. *adıl*² ise *kalçana* sözü yönelme-belirtme durum ekli biçimiyle bu öbeğin hem *sanın* hem *unın* olarak yorumlamamıza sebep olmaktadır. Ancak bağlam içinde bu karmaşa giderilebilir.

Cümlede bir de *çalkalama* olayı görülmektedir. Zaman biçim birimi taşımayan TümÖ'nün yüklemine üye konumundaki adıla yüklediği ilgi durumlu özne, bir sınırlandırma budağı *taşınmış* yani *bir öbek boyu taşınmış* nesne sonrası konuma geçmiştir. Bu bir üye-taşınımıdır. *adıl*¹+*Ad* yapısı cümlede oldurgan geçişli eylemin tümlecidir ve bu yüzden anlamını eylemin tamamladığı için *yarı eylem öbeği* kurmuştur. Özne işlevindeki öbek, yapıda özne yerinde bulunsa da oldurgan eylemin nesnesi görevindedir.

Ad cümlesinde, 1. teklik şahıs adılı *man* ve addaki $\{+m\}$ 1. teklik şahıs iyelik biçim birimi hem sayı hem de şahıs açısından uyumludur. Özellik paylaşımı sonucunda yorumlanabilir ve değerli özellikte bir öbek oluşur. Değerli olan öbeğin dil bilgisel işlevi öznedir. Kılıcı rolündedir. Yardımcı unsur ve baş arasında akrabalık ilişkisiyle kurulan sahiplik ilişkisi görülür. Yani ilişki seçimlik olmayan bir ilişkidir. Öbek bir ad cümlesi içindedir ve cümlede öbek adılın göndergesel özelliğinden dolayı bellidir. Öbek, [*usal pulnĭ*] yüklemine bir parçası olarak gerçeklik bağlamında oluştuğu için ise özgül bir okuma almaktadır.

Nu, [Īzi upişkam [čĭnah ta usal pulnĭ] manĭi] cümlesinde de çalkalama sonucunda özne işlevindeki iyelik kuruluşunun yardımcı unsuru cümlenin sonuna taşınmıştır. Burada üye-taşınımı/içsel birleşme gerçekleşmiştir. Bu aşamada kopyalanan *manĭn* adılı artık kopyalandığı yerde bir *iz* bırakmamaktadır silinmektedir. O halde cümlede silinme ve kopyalama işlemi bu şekilde gözlemlenir:

Nu, [Ø ~~manĭn~~ upiřkam [čĭnah ta usal pulnĭ] manĭn_{kopya}]

manĭn 1. teklik şahıs adılı kopyalandığı yerde sayı ve şahıs özelliklerinden dolayı genişletilmiş *yansımaya* oluşturabilmektedir. Bu uyum özelliği de söz dizimsel olarak tekrar tekrar bu kopyalanan unsurun kopyalanmasını önlemektedir. Yetinmecî yaklaşım öncesinde de taşınımın gerçekleşebilmesi için dizimde ve biçimde bazı eşleşmelerin olması gerektiği savunulmuştur. Bu şekilde özellik paylaşımında öncül ve ardılın taşınan ya da kopyalanan olarak belirli hale gelmesi amaçlanmıştır. Örneğin, burada *usal pulnĭ* yüklemine üyesi *manĭn upişkam* öbeğinde adıl üye-taşınımı ile cümlenin sonuna taşınmıştır. Zaten bu öbekte çalkalamanın görülebilmesi için bazı biçimsel belirticilere ihtiyaç bulunmaktadır. O da ilgi biçim birimidir. Bu işaret taşınan/kopyalanan yardımcı unsur ile şahıs ve sayı özellikleri açısından uyum içindedir. O yüzden çalkalama işlemi dizimde gerçekleşmiştir.

O halde yetinmecî yaklaşım ve öncesi üye-taşınımı olarak adlandırılan işlem belirleyici-baş, tümleç-baş ilişkisinde yerel bir ilişkide görülen kopyalama işlemi olarak ad değiştirmiştir. Zaten hem tümleç hem de belirleyici birer üyedir.

[*Nu, [Īzi upişkam čĭnah ta usal pulnĭ] manĭi]*] cümlenin taşınım mesafesine baktığımızda uyum ilişkisi, bir sınırlandırma budağını geçerek sona eklenmiştir. Sonuçta bu bir *döngüsellik* örneğidir. Taşınım aşama aşama gerçekleşmiştir. Tümleyici öbeği ve

uyum öbeği benzerliğinden yola çıkarak bu taşınımına *evreden evreye (phase to phase)* taşıma da denilebilir.

b. *Epĭ litsotrudnik vırĭnĭnĉe ŗutlanattĭm, manĭn yultaŗĭm redaktorĉĭ.* (Trubina Marhvi, *Piĉĭk Kolhozniksem*, 1931).

“Ben edebiyat bölümünde (görevlendirilmek) isteniyordum, benim arkadaşım — redaktördü.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

[ÇÖ Epĭ [EÖ[Olası birleşik litsotrudnik vırĭnĭnĉe] [E:ŗutlan-] [Ç -attĭm]]], [ÇÖ[BelÖ [Bel.manĭn Bel:[aÖ[A yultaŗ[~~a~~ +ĭm] [Bel +ĭm]]] YüklemeÖ[A redaktör] [Ç -ĉĉĭ]]]] cümlesi içinde yer alan *manĭn+A-ĭm* yapı tipinin bulunduğu sıralı cümlenin ikinci bölümü bir ad cümlesidir ve bu sınırlar içindeki öbeğin dil bilimsel işlevi öznedir. Kılıcı rolündedir. Şahıs adlı ait olunan rolündedir. Bu ad cümlelerinde de ek eylemlerin birer üyesinin olduğu savından hareket edildiğinde kılıcı, redaktörlük işi yapan olarak derin yapıda yerleşmiştir. Dağıtım aşaması ya da biçimde türetilmesi onun derin yapıdaki ve dağıtım sonrası mantıksal tasarımda kazandığı anlam bilimsel boyutudur. Anlam bilimsel olarak sözlükten seçilen adlar, dizimde ad cümlesinin üyesi olmaktadır.

Öbekte olayın geçtiği zaman önvarsayımsal bir varoluş alanının varlığının göstergesidir. Bu durumda iyelik kuruluşu özgül bir okuma alabilmektedir. Ayrıca özgül okumayı tetikleyen bir diğer unsur da adılın ilgi durum biçim birimi alması ve adılın göndergesel bir ad olmasıdır. Öbekte belli bir yerden bahsedilmesi ve belirli bir yerde kişinin arkadaşının olması öbeği belirli olarak okumamıza izin vermektedir. Sahip olan burada yeni bilgi, sahip olunan arkadaş ise eski bilgiyi temsil etmektedir. Belirliliğini öbeğin başındaki ad verdiği için öbek bilgi yapısına göre de belirli bir okuma alabilmektedir.

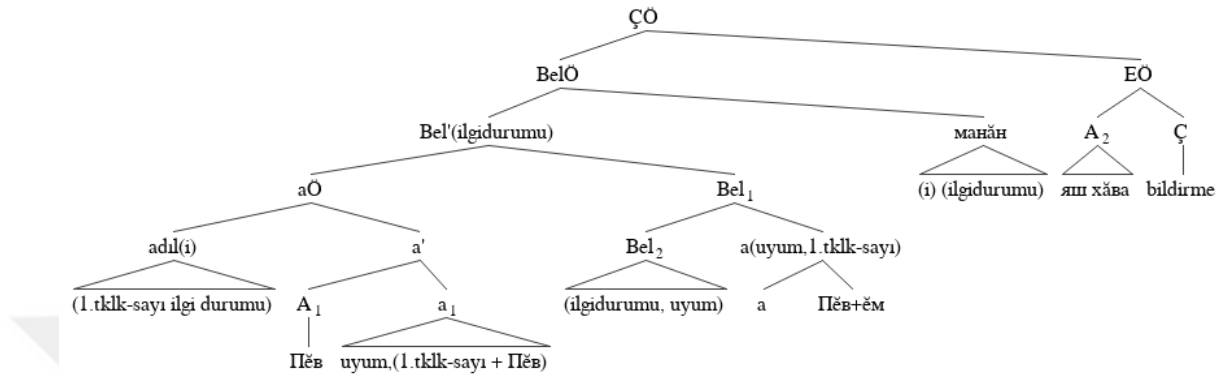
c. *Pĭvĭm manĭn yaŗ hĭva,/Kuŗĭm manĭn —hurlĭhan.* (Yuhma Miŗŗi, *Kĭvak Ŗĭmren*, 1998).

“Vücutum benim genç söğüt/ Gözüm benim üzüm.”

Cümlenin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ [BelÖ [Bel'(ilgidurumu) [aÖ[adıl(i) (1.tklk-sayı ilgi durumu)] [a'[A Пѣв] [a uyum (1.tklk-sayı+Пѣв)]]] [Bel[Bel (ilgi durumu, uyum)] [a(uyum,1.tklk-sayı) [a [Пѣв+ѣм]]]] [манән (i) (ilgidurumu)]] [EÖ [A яш хăва] [Ç bildirme]]].

Cümlenin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.16

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Sadece birinin dizim ağacını verdiğimiz öbek yapısında her iki öbek de aynı yapıdadır. İki cümle de ad cümlesidir. Birinci cümle *manñ pññ* özne işlevindedir. İkinci dizedeki öbek de özne işlevindedir. Her iki öbekte de kişi ve vücut uzuvları arasındaki ilişkiyle kuruluan sahiplik ilişkisi görülmektedir. Cümle ad cümlesi olduğu için öbekte sahip olunan *Kuşm* “gözüm” ve *Pññ* “vücudum” sözcükleri konu (topic) konumunda adıl da yorum konumunda türetilmektedir. Baş olan sahip olan bu şekilde belirlilik özelliğini yardımcı unsur adıla yansıtır ve öbek bu bağlamda belirli olarak sayılır.

İlk dizedeki söz dizimsel olarak yorumlanabilir durumdadır. İlk olarak ilgi durumlu adıl ve baş ad arasına *yaş hıva* sıfatı girmiş, *manñ* adılı *pññ* iyelikli adın önünden taşınmamış, baş ad Bel⁰'in (*pññ*) sonundan belirleyici yerine taşınmıştır. İkinci dizede ise aynı yapı özelliğini gösteren *manñ* adılı ve *kuş+ñ* baş adı arasında taşınma işlemi farklı bir şekilde gerçekleşmektedir.

d. Pñ pñtre purñatpñ-tñk, parñm pur manñ. (Rozin Yaranday, Yñsem Şuhalmaşñ).

“Aynı evde yaşıyoruz tıklım tıklım, borcum var benim.”

Cümle, sıralı iki cümleden oluşmaktadır söz konusu öbeğin bulunduğu cümle ad cümlesidir ve *manñ+Ad* yapısının dil bilimsel işlevi öznedir. Bulunma rolündedir. Somut

varlığın kişiye ait olduğu ait olunan ilişkisi görülür. Öbek, *pur'lu* bir cümlede yer aldığından göndergeseldir ve belirlidir. Öbeğin betimleyici bir içeriği de olduğu için özgül okuma alabilir.

[ÇÖ[BelÖ[Bel'-*adlı* [aÖ[A-*adlı* пар][a +*am*]][Bel⁰ пар+*am*]] [ман_{hi}]] [ÇÖ [^AÖ пур]] cümlesinde görüldüğü üzere *man'n* adlı çalkalanarak yüklem sonundaki yere taşınmıştır. Bir iyelik kuruluşu olarak genişletilmiş yansıma özellikleri gösteren bu budak, sayı ve şahıs özelliklerinden dolayı eşleşebilmektedir.

man'n+(E_{-ış}-İyelik) Yapı Tipi (Durum ilişkisi)

a. *Purte iltç'ır man sımaha, purte tuyçç'ır man'n sav'nış'ıma!* (Stepan Aslan, *Yal Kalav'i*, 1963).

Herkes işitsin benim sözümü, herkes duysun benim sevincimi.

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

[ÇÖ [Bel. purte [Ç'iltç'ır] [DurumÖ[BelÖ[man sımaha]]]] [ÇÖ[Bel.purte[Ç' tuyçç'ır] [DurumÖ[BelÖ man'n [Bel'[aÖ [A sav'nış']][a +*im*] [Bel⁰ sav'nış'+*im*] a]]]]] şeklinde parantezleyebileceğimiz öbek, eylem arkasında konumlanmıştır. Bulduğu cümlede nesne işlevindedir ve durumun “*man*”a ait olduğunu ifade eden bir aitlik ilişkisi kurmaktadır. Öbek, emir kipinin çekimlendiği alanda oluşmuştur. Bu yüzden önvarsayımsal bir varoluş alanına sahip değildir. Örtük bir bağlam oluşmuştur. Bu yüzden *man'n sav'nış'im* öbeği özgül bir okuma alamıyor gibi görünmektedir. Fakat öbek [+a]belirtme-yönelme durum biçim birimini almıştır bu haliyle hem belirlilik işaretlenmiş hem de özgül okuma yapılmasına izin verilmiştir. *man'n sav'nış'im* öbeğinde adıl, betimleyici bir içerik taşımaktadır. Bu durum, eylem önünde yer alan ya da tümleç olan adın özgül olamayağı ve belirsiz olacağı konusundaki savı da çürütmektedir (Emeksiz 2003:143).

san +A Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

(san +A)-i Yapı Tipi (İlişkili bir toplulukla ilişki)

(san +A)-İ Yapı Tipi (İlişkili bir bireyle ilişki)

San+Özel Ad Yapı Tipi (İlişkili bir bireyle ilişki)

san +(E_{nr}-İyelik) Yapı Tipi (Durum ilişkisi)

Toplamda, *san* adının bulunduğu 118 eş dizimli kullanım tespit edilmiştir. Bunların 37'sinde yapı *san+(A-İyelik-Belirtme)* tipi ile nesne işlevinde, 81'inde *san+(A-İyelik)* yapısı ile özne işlevinde ve geriye kalan 41 kullanımdan ise 12'si *san+A* yapısı ile özne işlevinde 29 kullanımda da tümleç işlevinde kullanılmıştır. *sanın+(A-İyelik)* yapısı özne işlevinde 61 kez, *sanın+(A-İyelik-Belirtme)* yapısında nesne işlevinde 12 kez kullanılmıştır. *Sanın+A* yapı tipi de 45 kez özne işlevinde kullanılmıştır. *San* ve *sanın* biçimlerinin kullanımı sayısal olarak birbirine denk durumdadır. *Man* ve *manın* adlarının kullanım oranları arasındaki büyük fark bu iki adıda gözlemlenmemiştir.

a.—Apla man san nukerĭ pulma yurat-i? —hĭy ĩmĭne kalarĭ kalleh Asmantey. (Yuhma Mişşi, Kĭvak Şĭmren, 1998).

“Böyle benim, senin yardımcın olmamı kabul ediyor musun? Kendi isteğini tekrar dile getirdi Asmantey.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Bu örnekte belirleyici öbeğinin yer aldığı budaklarda belirleyici-belirleyici öbeği ilişkisi kurulamamıştır. Adıl, öbeğin en üstteki üye yerine taşınamamış ve bir alt öbek kategoride AÖ içerisinde kalmıştır. Burada yine belirleyici öbeği içerisinde öbek oluşmaktadır; fakat adıl BelÖ'nün belirleyici yerine yükselememekte ve niteleyici, eklenti olarak dizimde yer almaktadır.

Bu yapı tipindeki aşağıdaki örnekte ise yapı tipi aynı olmasına rağmen bir aitlik ilişkisi kurulamamaktadır. Ayrıca cümlede öbeğin baş adını üye konumuna getirebilecek içsel bir ilişki bulunmamaktadır. Adılın, özel ad *Leventey* ile ilişkisi açık değildir. Yine de *Leventey* özel adı ile içsel bir ilişki de kurulabilmektedir. Sonuçta, öbekteki aitlik ilişkisi belli değildir. Ayrıca üye-baş ilişkisi de görülmediğinden *san* adılı ilgi durum biçim birimi alan bir adıl olarak öbekte niteliyici yerini doldurmaktadır.

Öbekte $[+i]$ biçim birimi belirleyici⁰ baş yerindedir ve bu işlevsel başın tümleci bir BelÖ'dür. Bu yüzden de adılın yeri birincil kurucular arasında değil, söz dizimi ağacında daha aşağıda eklenti konumundadır. Bu biçim birim *nuker* "yardımcı olma konusunun" önceden konuşulduğunu değil, "kişiler içinden yardımcı olacak kişiyi" işaret etmektedir. Cümle soru cümlesi olduğu için örtük bir alan oluşmaktadır; fakat asıl cümlenin önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunması bu örtüklüğü etkilemekte ve öbeğin birincil olarak özgül okuma almasını sağlamaktadır. Öbek, teklik ve bilinirlik özellikleri bulunduğundan *san nuker*'i belirttiği için bilinir bir kişiden bahsedildiği için belirlidir.

b. —*San Leventey mñle işlet? — simaha urñh şşelle pırçı Yatman.* (Kuşna Turhan, *Yimrallı yal*, 1951).

"Senin Leventey nasıl çalışıyor? Lafi değiştirdi Yatman."

c. *Volodya unñ savni kaççı-ške! Mñle kalın-ha ina san savni man asran tuhma pñlmest, şř te kaççuna humhantarat' tese.* (Albina Mışkına, *Atte Pilı*, 2004).

"Volodya onun sevdiği adam! Nasıl söyleyebilirsin ki ona senin sevgin benim aklımdan çıkmak bilmiyor, akşam boyu içimi kıpır kıpır yaptı diye."

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

(b)'de öbek özne işlevindedir ve kılıcı rolündedir. Adıl ise bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilememektedir. (c)'de öbek özne işlevindedir ve konu rolündedir. ve başta ortaç $\{-nı\}$ +iyelik $[+i]$ biçim birimini bulunmaktadır. Öbekte baş, hem iyelik hem belirtme işlevlerini bünyesinde barındıran bir belirleyici⁰ baştır. (b)'de *Leventey* özel ad olduğu için içsel olarak belirli olsa da adıyla olan ilişkisinde teklik özelliği göstermesine rağmen bilinirlik özelliğini gösterememiştir. Bu ölçütlerle belirsiz bir öbek özelliği göstermektedir. Fakat söylemde *Leventey* daha önceden adı geçen bilinen bir kişi olduğu için yeni bilgi-eski bilgi diziminde eski bilgi yerinde olduğu için de belirli olabilir. (c)'de bilinirlik ve teklik özellikleri ile öbeğin belirli olduğunu görebiliriz. (b)'de *Leventey* önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunduğundan ve de betimleyici bir içeriği bulunduğundan özgül okuma alabilir. Aynı şekilde (c)'de de önvarsayımsal bir varoluş alanı bulunduğundan birincil olarak öbek, özgül okuma alabilmektedir.

Sanın+Adıl Yapı Tipi (Yokluk İlişkisi)

a. — *Vara sanın nikam ta şuk-im?-tılınse te hırhense ıytrı Pıkaçav. (Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).*

“Sonra senin hiçkimsen de yok mu? diye hayret ederek acıyarak sordu Pıkaçav.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Bu cümlede 2. teklik şahıs adılı ve belgisiz adılının iyelik biçim birimi almadan birleştiği görülmektedir. Bu durumda belgisizlik adılını belirleyici⁰ baş yerine çıkaracak bir işlemcinin olup olmadığına bakmak gerekir. *Nikam* adılı, burada bütün-parça ilişkisini, aile fertleri ve kişi arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Dizime bu sözlüksel anlamı ile girdiği için kontrol işlemcisi ya da içsel ilişki ile *nikam* adılı belirleyici yerine yükselebilmıştır. Öbeğin iç yapısında bu durumda bir aÖ budağı oluşabilmekte ve adıl BelÖ'nün belirleyici yerine yükselebilmektedir. Öbekte, belirsizlik işaretleyen bir adıl da bulunmaktadır ve ayrıca *Pıkaçav*'ın bu kişi ile ilk defa karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden iki belirsizlik ifade eden sözcük bir araya gelmiştir. Öbek, soru cümlesi içindedir; fakat bu söylem alanı tek başına öbeğin özgüllüğünü etkilememektedir. Adılın betimleyici bir içeriği olmadığı için öbek birincil olarak özgül dışı bir okuma alabilir.

Sanın+(A-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi)

adıl+(A-İyelik) Yapı Tipi (İlişkili bir toplulukla/bireyle ilişki)

a.— *Sanın aşu, yimiku pur, işre yultaşusem pur, yalu kürşü-marşu pur.*

“Senin baban, kızkardeşin var, işte arkadaşların var, köyün konu komşun var.”

Cümlelerin Parantezleme Biçimi:

1. ÇÖ[ÇÖ[BelÖ[Санһн(i)][Bel'[aÖ [adn(i)][a' [A атте][a +y]]][Bel açy]]]

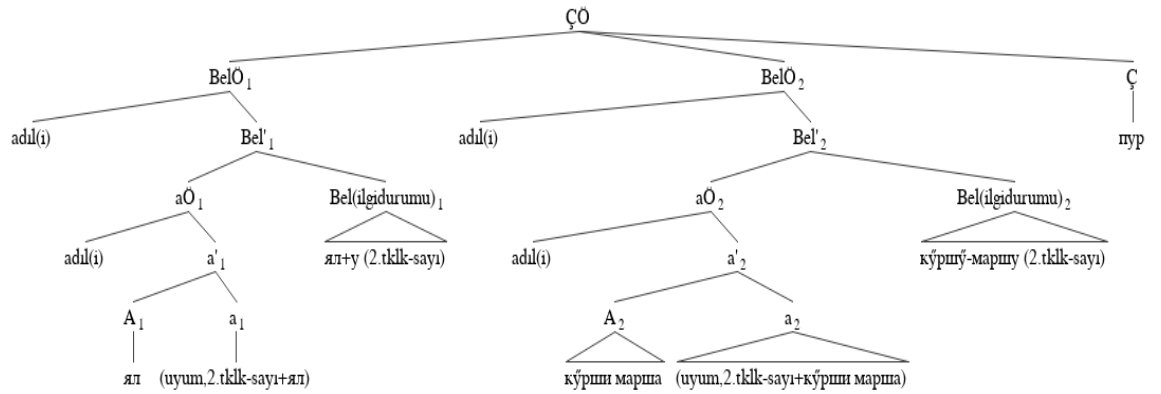
[BelÖ[adn(i)][Bel'[aÖ adn(i)][a'[A йәмәк][a]]][Bel йәмәк+y]] [Ç пур]]

2. [ÇÖ[AÖççре] [BelÖ [adn(i)] [Bel'[aÖadn(i)][a'[Аюлташ][a]]] [Belюлташ +усем]]] [Ç пур]]

3.[ÇÖ[BelÖ[adn(i)] [Bel'[aÖadn(i)][a'[Аял][a]]] [Belял+y]]] [BelÖ [adn(i)] [Bel'[aÖ adn(i)][a'[A кўрши марша] [a]]] [Bel кўршў-маршу]]] [Ç пур]]].

[ÇÖ[BelÖ[adıl(i)][Bel'[aÖ [adıl(i)][a'[A ял][a (uyum,2.tklk-sayı+ял)]]] [Bel (ilgi durumu) ял+у (2.tklk-sayı)]]] [BelÖ[adıl(i)][Bel'[aÖ adıl(i)[a'[A кўрши марша] [a (uyum, 2.tklk-sayı+кўрши марша)]]] [Bel(ilgidurumu) кўршў-маршу (2.tklk-sayı)]]] [Ç пур]].

Cümlenin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.17

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle ad cümlesidir. İyelik kuruluşunun dil bilimsel işlevi öznedir. 1. cümledeki iyelik kuruluşlarında akarabalık ilişki kurulmuştur ve sahiplik ilişkisi görülür. 2. ve 3. cümlede ise öbeğin unsurları arasında somut varlığın kişiye ait olduğu seçimlik ilişki görülmektedir. Cümlenin var'lı yüklemi içerisinde öbekler birer belirleyici öbeği olarak belirlidir ve göndergeseldir. Buldukları ortam gerçeklik bağlamındadır ve bu açıdan da öbekler özgül bir okuma almaktadır.

[*San'ın*, *aşu*], [*adıl*, *yimiku*]_i öbeklerinden ilkinde *san'ın* adılı ses bilimsel olarak gerçekleşmiştir. İkinci öbekte ise belirleyici yeri bir adıl(pro) ile doldurulmuştur. Aynı şekilde ikinci ve üçüncü cümlelerde de yine belirleyici yeri adıyla doldurulmuştur: [*İşre*, *adıl*, *yultaşusem*], [*adıl*, *yalu kūrşū-marşu*]. Bu sıralı cümlenin bünyesindeki her üç cümle de bitimlilik özelliklerinden dolayı kapalı alanlardır. *San'ın* adılı kapalı bir alanın sınırları içinde *uzak ara bağlama* ile diğer iki cümledeki iyelik kuruluşlarının adılarını kontrol edebilmektedir. Ayrıca adıl, bulunduğu bağlama alanındaki baş adın aldığı sayı, şahıs belirticisi olan 2. teklik şahıs iyelik biçim birimi ile de yorumlanabilmektedir. Öbeklerde belirleyici öbeği, belirleyici⁰ yerine aÖ'de yükselerek taşınmıştır.

A+sanın Yapı Tipi (Durum ilişkisi)

a. *Yal halih ĭ um ĭnçe namıs-sim ĭş pur-i sanın?* (Yuhma Mişşi, Kĭvak Şımren, 1998).

“Köy halkından utanman var mı senin?”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, ad cümlesidir. İyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi öznedir ve konu rolündedir. Öbekte soyut varlığın kişiye ait olduğu ait olma ilişkisi görülmektedir. Cümle soru cümlesidir ve soru çekim biçim birimi örtüklük işlemcisidir. Bu yüzden de ortam öbeğin özgül okuma almasını engellemektedir. Konuşur kişiyi tanıdığı için öbekte tanınırlık ilkesi yerine getirilmiştir.

[İz_i namıs-sim ĭş] pur-i sanın_i] cümlesinde ilgi durum biçim birimi almış olan sanın belirleyici yerinden cümlenin yüklemine arkasına çalkalama ile taşınmıştır. Belirleyici öbeğin belirleyici yerinden taşınmış olan adıl, ÇÖ'nün birincil kurucusu olmuştur. Söz dizimsel olarak sanın adılı bulunduğu ad öbeğinin sınırlarından ve daha aşağıdaki konumundan daha yukarıya yükselmiştir. Adıl ve baş ad bir kapalı alan oluşturamadığından cümle sınırları içindeki ilgi durum biçim birimi alan adıl, adla eş dizinlenebilmektedir.

Sanın+ ta/te+A Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

Sanın+kına+A Yapı Tipi (Akrabalık ilişkisi)

2. teklik şahıs adılının ad ile olan ilişkisinde sanın +ad birleşmesinde araya ta/te bağlacı ve kına bağlaçları girebilmektedir. Aşağıdaki örnekte kına bağlacının ortaya çıkardığı anlam belirsizliği görülmez. Çünkü (b)'de kına bağlacının oraya gelmesi ile “tek olmayanın” onun oğlu değil, “çocuğu olanın sadece o kişi olmadığı” anlamı verilmiştir.

a. *Şut şantalik ĭn hıy ĭn sakkun ĭ-şke, sanın ta şulşisem tĭk ĭn sa p ĭr ĭş.* (Al'bina Senker, Pileş ĭm, Pileş).

“Evrenin doğasında olan şey, senin de yaprakların dökülüp bitiyorlar.”

b. *P ĭr sanın kına v ĭl şuk, m ĭntar ĭn Multiyer!* (Arkadiy Eshel', Akışsem Tavrınaşşı, 1983).

“Bir tek senin sadece oğlun yok, Zavallı Multiyer! (Bağlamda başkalarının da oğlu var anlamındadır.)

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, ad cümlesidir ve öbeğin dil bilimsel işlevi öznedir, Bulunma rolündedir. Öbekte, akrabalık ilişkisine dayalı sahiplik ilişkisi görülmektedir. Cümle, olumsuz bir yapıdadır. Fakat *šuk* “yok” yüklemi burada “oğlu olan başkaları da var” anlamındadır. Bu yüzden örtük bir ortam oluşmamaktadır. Ayrıca konuşan kişi bahsettiği kişinin oğlunun olduğunu bildiği için kıyaslama yapabilmektedir. Bu yüzden öbek özgüldür ve belirlidir.

[*sanin kina ivil*] öbeğinde baş ad *ivil* ve *sanin* yardımcı unsuru arasına *kina* bağlacı girmiştir. Bu bağlaç, özne olan öbeğin yüklemle olan ilişkisinde anlam ayırıcı bir özellik vermiştir. Belirleyici yerindeki sahip olan *sanin* adılı ve sahip olunan *ivil* bağlaç olmadan bağlandıklarında dizimin anlamı değişmektedir:

Př sanin kina ivil šuk, mintarin Multiyer! “*senin oğlun sadece yok*” şeklinde bağlacın yerini değiştirdiğimizde anlam değişmektedir. Aslında bağlacın adıldan sonra da kullanımı farklı belirsizliklere sebep olsa da bağlamdan bu belirsizlik giderilebilmektedir.

Sonuçta adıl ve ad arasına bağlaç veya başka bir sözcük girebilir. Bu Türkiye Türkçesinde de görülen bir özelliktir. Çalkalama özelliği görülen bu dillerde bu özellik tipik tipolojik özelliklerdendir.

Sanin...(A-İyelik) Yapı Tipi (Görev ilişkisi)

Kina ve *ta/te* bağlaçlarının İyelik kuruluşunun unsurlarının arasına girdiği gibi diğer sözcük türleri de bu adı+ad birleşmelerinde araya girebilir.

a. *Sanin kunta ta šnumay.* (*Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951*)

“Senin burada da iş çok.”

adıl (2.tklk)+ (Ad-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık ilişkisi)

Koreli ve Sülüsoğlu'nun (2007: 71) adıl yeri boş kategori olan öbeklerdeki anlam ilgisinin farklı olduğu savı bu örnekte görülmektedir. Şahıs karşıtlığı, odak olmaktan çıkmıştır. Sahip olunanlar arasında bir tercih yapılmış ve odağa koyulan sahip olunanların çokluğu ve içinden birinin seçildiği anlamı ortaya çıkmaktadır. *Attu* “*baban*” burada anne, kardeş arasından seçilmiştir.

a. *Attu hıy sassipe přm yala šeš mar, kürš ĩ hilhasır karçiksene te vıratı.* (*Albina Mışkina, Atte Pilı, 2004*).

“Baban o sesiyle sadece bütün köyü değil, komşu köydeki sağır yaşlıları da uyandıracak.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, iki cümleden oluşmaktadır. Bu cümledeki iyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi öznedir ve kılıcı rolündedir. Öbekte adıl ve ad arasında akrabalık ilişkisiyle kurulan bir sahiplik ilişkisi görülmektedir. Öbek [adıl attu] yapısındadır, içinde bulunduğu cümle gelecek zaman biçim birimi {-İ}’yi almıştır. Bu biçim birim kiplik bir ortam meydana getirmiş ve gerçeklik bağlamının oluşmasına engel olmuştur. Fakat daha önceden tecrübe edilen/duyulan sesin sahibi tanıdıklık koşulunu yerine getirdiğinden belirli olarak yorumlanabilir. Ayrıca belirleyici öbeğin belirleyici⁰ yerine yükselebildiği için de Diesing’in Haritalama Kuramı’na göre özgül bir okuma yapılabilir.

[adıl_i Attu_i] öbeğinde adıl, hedef, 2. teklik şahıs iyelik biçim birimi atanmış olan ad ise kontrol edendir. Yorumlanabilir özellik alan hedef işlemin sonunda değerli hale gelmiştir. Ya da adıl ve yardımcı unsur eş dizinlenmektedir diyebiliriz. Çünkü birbirlerine kurucu buyrumu verebilecek mesafededirler.

un +(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

adıl (3.tklk)+A-İyelik) (Yapı Tipi (Akrabalık ilişkisi)

Bu yapı tipinde oluşan iyelik kuruluşlarında adılın çalkalandığı örneklerle karşılaşılmamıştır. Toplamda 636 eş dizinli kullanımda 548 defa *un*+(A-İyelik) yapısı iyelik biçim birimli bir ad ile iyelik kuruluşu oluştururken 11 defa *un* +A yapısında iyelik biçim birimi taşımayan bir adla iyelik kuruluşu oluşturmaktadır. 3. teklik şahıs adılının *un* biçiminin ad çekim biçim birimi alan ilgeçlerle ve çekim biçim birimi alamayan ilgeçlerle öbek oluşturmadığı da gözlemlenmiştir. *un*+(A-İyelik) 548 kez, *un*+A yapısında 21 örneğe rastlanılmıştır. 1. ve 2. şahıslarda görülmeyen bu durumun 3. şahıslarda teklik ve çokluk okuma konusundaki belirsizlik yüzünden ortaya çıktığı düşünülebilir. Çünkü diğer iki şahısta iyelik biçim birimi sayı ve şahıs değerini atayabilirken 3. şahıslarda şahıs değerini ve sayı değerini hedefe yansıtamamaktadır. Bu yüzden de adılın yorumu ve değerlilik atanması için iyelik biçim birimi gereklidir.

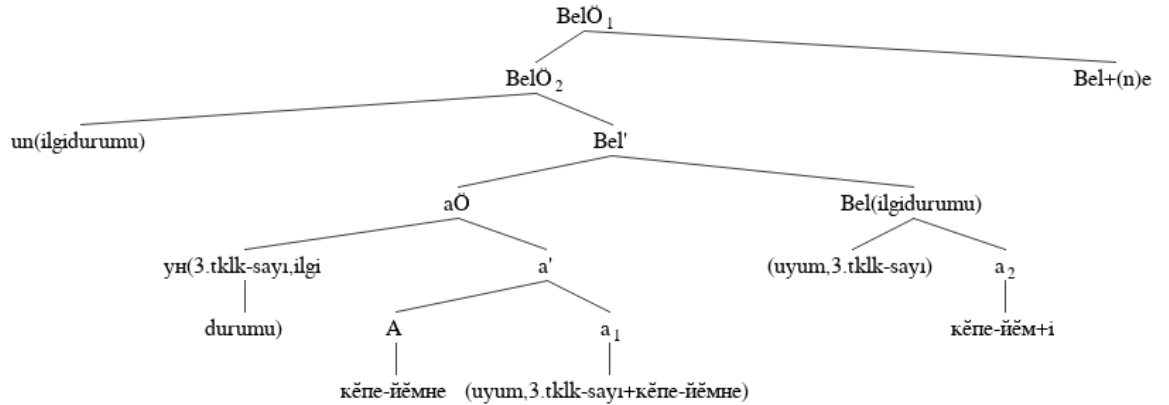
a. *Amışi* vara numay vihit huşsi un kipe-yimne tasatr*i*, saplar*i*, şiler*i*. (Albina Mışkina Atte Pil*i*, 2004).

“Annesi ise uzun süre onun kıyafetlerini, temizledi, yama yaptı, dikti.”

Öbeğin Parantezleme Biçimi:

[BelÖ[BelÖ[un(ilgi durumu)][Bel'[aÖ[ун(3.tklk-sayı, ilgi durumu) [a'[Акёпе-йёмне] [a(uyum,3.tklk-sayı+кёпе-йёмне)]]] [Bel(ilgi durumu)[(uyum,3.tklk-sayı) [акёпе-йём+і]]] [Bel+(n)e].

Öbeğin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil3.18

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, sıralı eylem cümlesidir ve *un kёpe-yёмne* öbeğinin dil bilimsel işlevi nesnedir. Etkilenen rolündedir. Unsurları arasında aitlik ilişkisi görülür. [*Adıl Amişî*] öbeği ise özne işlevindedir ve öbeğin unsurları arasında akrabalık ilişkisi görülür. Nesne işlevindeki öbek gerçeklik bağlamında oluşmuştur ve örtüklük verecek bir işlemci bulunmamaktadır. Özne, teklik bilgisi olduğu için nesnede de belirtme işlevinde olan iyelik biçim birimi [+İ] olduğu için ve bu öbeklerin belirliliğini engelleyen bir işlemci olmadığı için öbekler belirlidir. Ayrıca özne ve nesnede genel anlamlılık yoktur. Öbekler örtük bağlamlarda oluşmadıkları için özgüldürler.

[*adılᵢ Amişîᵢ*] öbeğinin belirleyici yeri adıl ile doldurulabilmektedir. Öbekte, uyum belirticisi 3. teklik şahıs iyelik biçim birimi adıl yerini sayı özelliği açısından kontrol edebilmektedir. Belirleyici yeri adıl (pro) ile doldurulmuş olan öbekler, kapalı bir alan oluşturamaları da kendi içinde göndergelerine bağlanabilirler. Bu sıralı cümlede özne olan öbek, kapalı bir alan oluşturmadığı için diğer yüklemelerin de öznesi konumunda bir *izi* bulunmaktadır. Bu haliyle uyum öbeği bir sınırlandırma budağı ya da bitimli bir

cümleyi aşarak diğer bitimli cümleye ulaşabilmektedir. Bu cümledeki taşıma da *döngüsellik* ya da evre şartını sağlamaktadır.

Öbekte, adıl BelÖ₂'nin belirleyici yerinde bulunmaktadır. BelÖ₁'in birincil kurucuları içinde yer almamaktadır.

unın +(mar/pek-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik ilişkisi)

a. *Vil küsene tavlasha šmteres šukkine, šavŋpa ku ut unın marrine halıha hıyne křartmalli meslet šuhřlasa tupri.* (Yuhma Miřsi, Kāvak çēmren, 1998).

“O cahillere, (onun) çabalayarak kazanmadığını, bu yüzden bu atın onun olmadığını, halkın kendisine göstermek gerektiği sonucuna vardı.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümlede *unın marrine* öbeğinin dil bilgisel işlevi nesnedir. Bu işlev yan cümlelerin yüklemi *kşart-* eylemi tarafından atanmıştır. Konu (theme) rolündedir. Öbekte *unın* adılı ve sözlük birim olarak kullanılan *mar* parçacığı (Güzel, 2014: 155) ile bir öbek oluşturulmuştur. Öbekte adıl ve *mar* parçacığı arasında “sahip olmama” ilişkisi kurulmuştur.

Bu öbekte *mar* sözünün üzerine gelen [+i] biçim birimi iyelik biçim birimidir. Mar, yarı dil bilgisel sözcük türlerinden biridir. Cümlede kendinden önceki öbek [*ku ut*] ile eş dizinlenmektedir.

un+A Yapı Tipi (Durum ilişkisi)

a. *Pirŋ pata kilme un kımil ta šuk.* (Kuřma Turhan, Yımralı Yal, 1951).

“Bizim yanımıza gelmeye onun gönlü de yok.

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle ad cümlesidir ve öbeğin dil bilgisel işlevi öznedir. Bulunma rolündedir. Öbeğin unsurları arasında kişi ve duygusu arasında görülen bir aitlik ilişkisi görülmektedir. Cümle olumsuz bir ad cümlesidir; ama olumsuzluk örtük bir bağlam oluşturmamıştır. Öbek söylemsel genişlemelerle özgül okuma alabilir. Öbeğin yüklemine özelliğinden dolayı sahip olunan, eski bilgiyi temsil eder ve bu yüzden de önvarsayımsal tanımlayıcı bir içeriğe göndergede bulunabilir. Bu yüzden de öbek belirlidir.

Ses bilimsel olarak uyum biçim birimi içermeyen öbek, eylem önündedir. [ADIL_i P_şşn pata kilme] [un_i k_ĩm_ĩl] ta şuk]] cümlesinde ses bilimsel olarak uyum içermeyen öbeğin belirleyici yerindeki adıl un, yan cümledeki ADIL ile eşleşebilmektedir. Asıl cümlenin belirleyici yerindeki adıl ile denetim yapısı içindeki ADIL'ın eşleşmesi zorunlu bir denetimdir ve bu yüzden de asıl cümlenin öznesi tarafından yan cümlenin öznesi denetlenebilmektedir. Zaten bu denetleme yapıları bağlanma özellikleri açısından kapalı alanlar değildir ve yan cümleye açıktır. Ayrıca uyum belirticisi taşımayan ses bilimsel olarak uyum içermeyen öbek de bir kapalı alan değildir. Sonuçta yan cümlenin ADIL olan belirleyici yeri yorumlanabilir özellik kazanmıştır. Un adılı bir kontrolcü ve ADIL yeri de bir hedef/kontrol edilendir. Bu örneğin dışında adıl ancak araya bir sıfat girdiğinde üç ögeli olarak baş adda iyelik biçim birimi olmadan iyelik ilişkisinde kullanılabilir.

Öbekte, k_ĩm_ĩl adı aÖ içerisinde türetilmemektedir. Bel' öbeğinin A budağında yer alır ve adıl, sayı ve şahıs özelliklerini hedefteki ada yansıtır. BelÖ'nün belirleyici yerine yükselemeyen adıl öbeğin niteleyici yerini doldurmaktadır.

b. şiyelten p_ĩhsan, şak etem ĩt_ř-purn_ĩsra ur_ĩh nimş_řĩn te t_ĩr_ĩy_mast' pek, un nim_řĩle ĩm_ř te şuk pek. (Kuşna Turhan, Y_ĩm_rall_ĩ Yal, 1951).

“Karşıdan bakınca, bu adam bugünkü yaşamında hiçbir şey için çabalamıyor gibi onun hiçbir ümidi de yok gibi.”

Cümle eksiltili⁸⁹ bir cümledir. Asıl cümlenin yüklemi bir boşluktur (gap). [un nim_řĩle ĩm_ř] te şuk pek]] cümlesinde [un nim_řĩle ĩm_ř] iyelik kuruluşu şuk “yok” yüklemine öznesi işlevindedir. Adıl, sahip olan rolündedir. Öbek, cümlede konu rolündedir.

Öbekte ĩm_ř adı, aÖ içerisinde türetilmemektedir. (Bel') öbeğinin A budağında yer alır ve adıl, sayı ve şahıs özelliklerini hedefteki ada yansıtır. BelÖ'nün belirleyici yerine yükselemeyen adıl, öbeğin niteleyici yerini doldurmaktadır. Öbeğin, yer aldığı sıralı cümlenin ikinci kısmında olumsuzluk işlemcisi bir örtüklük ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden öbek birincil olarak özgül okunamamaktadır. Çünkü ĩm_ř sözcüğü ait olunan şeyin betimleyici içeriğini ifade etmektedir. Bu yüzden de öbek özgül bir okuma olabilir.

⁸⁹ Chomsky (1981: 107) cevheri eylem ya da çekimbiçim birimi taşımayan yapılara küçük cümle (small Clause) olarak değerlendirmektedir. Bütün önermesel cümlelerin küçük cümle kategorisinde ele alınması gerektiğini söylemektedir.

Ad+ unñ Yapı Tipi (Ruhsal nitelik ilişkisi)

a. *Ançah hırsene hir işleme unñ vñy tupñmarĩ.*

“Ancak kızları karşılamaya güç bulamadı”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi öznedir ve konu rolündedir. Öbeğin unsurları arasında soyut varlığın kişiye ait olduğu aitlik ilişkisi görülür. Cümle olumsuz bir cümledir. Olumsuzluk, gerçeklik bağlamında bir örtük işlemci özelliği göstermektedir. Bu yüzden öbek, özgül okuma alamamaktadır. Diesing’in Haritalama Kuramı açısından baktığımızda önvarsayımsal bir varoluş gerçekleşmediğinden nesne EÖ’nün alanı içerisinde kalır. Cümlenin eylemi edilgen bir eylemdir. {-n} biçim birimi ile edilgenleştirilen *tup-* eylemin nesnesi, asıl yerinde kalmış ve gerçek özne, özne yerini boşaltmış, üye-taşınımı gerçekleştirmiştir.

Öbeğin adılı, BelÖ’nün belirleyici yerine taşınmamıştır. Baş yardımcı unsura üye rolünü kazandırabilecek biçim bilimsel ve sözlüksel özellikleri veremediğinden adıl, niteleyici yerinde kalmıştır. Bu yüzden de aÖ oluşmamış *vñy* adı, A budağında yer almıştır.

adıl (1.çl)+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık ilişkisi)

Boş kategori ve ad birleşmesi ile kurulan öbeklerde, adıl yeri boş olmayan öbeklere göre bazı anlam bilimsel farklılıklar görülmektedir (Koreli, vd., 2007:67). Aşağıdaki örnekte üzerinde durulan konu, mektubun yazılacağı kişidir. Burada *damat* kişinin sahip oldukları arasından seçilmiş ve anlam belirginleştirilmiştir.

a. *Konverçĩ şince: “ku şır’ıva man yısnana — şıv’ır şımsallı sısnana pamalla”, tese, sısna şımsipe piçet pusnĩ. (İvan Muçi, Sısnalı Valli Maylanı Mehanizatsi, 1930).*

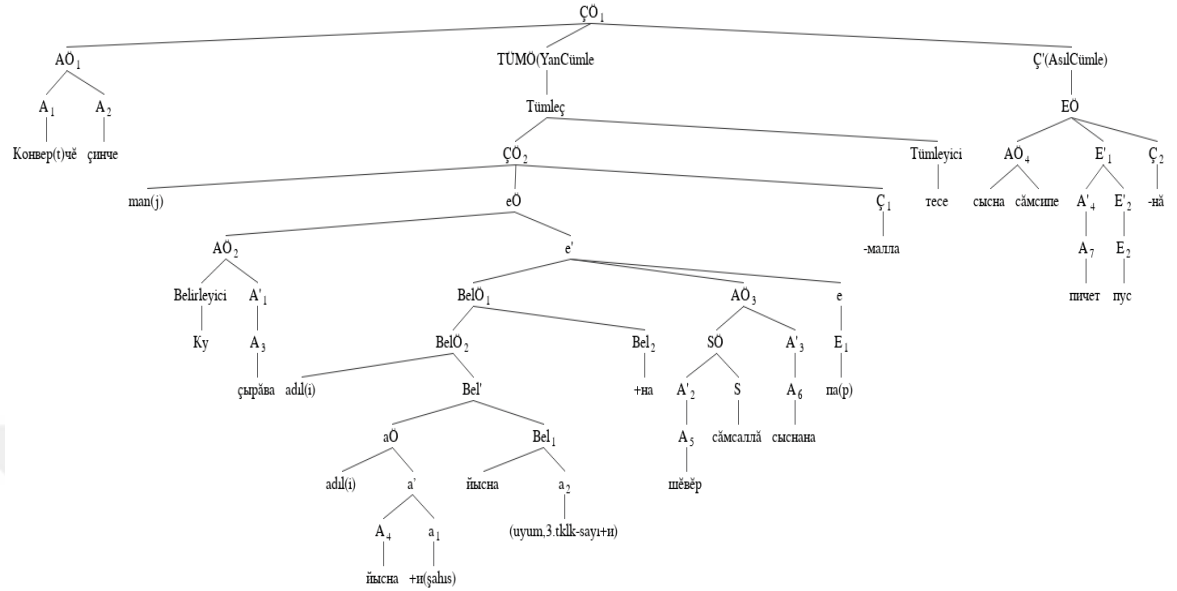
“Zarfin üzerine: “bu mektubu onun/*senin güveyine—ben mersin balığına benzeyen domuzla vermeliyim”, — diye, domuz burnuyla mühür vurmuşlar.”

Cümlenin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ [AÖ [A Конвер(т)чє] [A şince]] [TÜMÖ(Yan cümle[Tümleç [ÇÖ [man(j)] [eÖ[AÖ[Belirleyici Ky] [A' [A ырава]]][e'[BelÖ[BelÖ[adıl(i)][Bel'[aÖ [adıl(i)] [a'[A йысна][a +и(şahıs)]][Bel[йысна][a (uyum,3.tklk-sayı+и)]][Bel +на]]][AÖ [SÖ [A'[A шєвєр]] [S сáмсаллá]]][A'[A сыснана]]][e'[E па(p)]][Ç -малла]]][Tümleyici тесе]] [Ç'(AsılCümle) [EÖ [AÖ[сысна] [сáмсипе]]][E' [A'[A пичет]] [E'[E пус]]][Ç -нá]]].

Cümlenin Söz dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 12

Şekil 3.19

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, birleşik bir eylem cümlesidir. Öbeğin cümledeki dil bilgisel işlevi tümleçtir. Hedef rolündedir. Öbeğin unsurları arasında akrabalık ilişkisiyle kurulan *sahiplik ilişkisi* görülmektedir.

İyelik kuruluşu eÖ'nün ve de TümÖ'nün hâkimiyeti altındadır. EÖ ile ses bilimsel olarak uyum içermeyen öbek arasında kapsamlı hâkimiyet ilişkisi bulunmaktadır. Tematik rol, öbeğe *par-* “vermek” eylemi tarafından *sözlüksel bir işaretleme* ile verilmektedir. (*Şahıs adılı-ilgi durumu*)+*eylem*+(-*malla*) yapısıyla gerçekleşen I. tip gereklilik çekiminden dolayı *yısna* adı önündeki adıl ile eş dizinlenememektedir. Bu yüzden [*adılı*]_{/k} *yısna*] biçiminde bir dizim söz konusudur.

Örnekte adıl yeri, denetlenebilir durumda değildir. Belirtme-yönelme durumunu alan ad ve 3. teklik şahıs iyelik biçim birimi dağıtım aşamasından önce silinmiştir. Bu silinmiş örnekler hem 2. teklik şahısta hem de 3. teklik şahısta görülen bir durum olarak dil bilgisi kitaplarında yer alır⁹⁰ (Sergeyev, 1988: 205, Ersoy, 2010). Bu bilgiyle hareket

⁹⁰ Fakat N. A. Andreyev (1956: 37), “*İmya Suşestvitel'noe*” adlı makalesinde 1. teklik şahıs adılının da belirtme-yönelme durumuyla kullanımında, iyelik biçim biriminin ses bilimsel olarak boş olabileceğini de

ettiğimizde öbeğin özne yerini hem “*onun*” hem de “*senin*” adlı olarak yorumlayabiliriz. Fakat söyleme baktığımızda bu ses bilimsel olarak gerçekleşmemiş adılın öncülünü bulabildiğimiz için öbeğin şahıs adlı kısmını 3. teklik şahıs iyelik biçim birimi olarak yorumlayabiliriz.

pir̃n +(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

pir̃n +(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

pir̃n +(A-İyelik) Yapı Tipi (Durum ilişkisi)

pir̃n +(A-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik ilişkisi)

Bu yapı tipinde, uyum ilişkisi çok nadir görülmektedir. Nitekim derlemimizde yapılan taramalara göre *baba*, *göz*, *baş*, *el çocuk* gibi adıyla vücut-uzuv ve akrabalık ilişkisi kuran sözler, çok az eş dizimli olarak görülür. Örneğin, *pir̃n atte* öbeği metinlerde 7 kez iyelik ilişkisinde kullanılmış; fakat uyum ilişkisinde hiç kullanılmamıştır. *pir̃n anne* öbeği de metinde 2 kez bu yapıda kullanılmış ve uyum ilişkisinde 1 kez (*pir̃n annem̃r*) kullanılmıştır. *pir̃n al* öbeği de aynı şekilde uyum ilişkisi olmadan sadece 10 kez bu yapıda kullanılmıştır. İyelik olan yapı 345 kez kullanılırken iyelikli yapı 11 kez derlemde yer almıştır. İncelediğimiz örneklerde iyelik ilişkisinin iyelik biçim birimi olmadan kurulduğu açıktır. İyelik biçim birimi, adılın üye yerine taşınabilmesini sağlasa da bu içsel ilişkideki sözcükler de iyelik biçim birimi olmadan üye taşınımını gerçekleştirmektedir. Ayrıca 3 kez de adlara iyelik biçim birimi gelerek şahıs, üye konumuna taşınmıştır

(a), (b), (c), (d), örneklerinde iyelik biçim birimi BelÖ'nün başında yer alır ve şahıs adılları üye konumuna taşınabilmiştir. BelÖ içerisinde bir aÖ öbeği oluşmuştur. (c3)'de yine bağımlı parça-bütün ilişkisi ile üye taşınımı görülebilir. (b2)'de soyut ad ve adıl arasında bütün-parça ilişkisi ile şahıs adlı, üye yerine taşınabilmiştir. (d4) dışındaki üye yerine taşınamayan örneklerde iç yapıda belirleyici yerine taşınamayan adıllar, niteleyici yerinde kalırlar.

a.— *Pir̃n hütt̃m̃r, pat̃sa-attem̃r! — har̃ss̃ñ k̃şk̃rsa yaç̃ış̃ ṽšem. (Yuhma Miş̃şi K̃vak Š̃mren, 1998).*

“Bizim gölgemiz, devlet-babamız! —hep birlikte bağırıldılar onlar.”

ifade etmektedir. Fakat sonunda da Çuvaş Türkçesinde sadece 2. ve 3. teklik şahıslarda iyelik biçim biriminin $[n+a]$ biçiminde gösterildiğini ifade etmiştir (Andreyev, 1956: 41).

b. *Pir'ň gazikim'ř iřet.* (Anatoliy Eruslanov, Tiv'ř Őul).

“Bizim jipimiz bozuluyor.

c. *P'rkun pir'ň pat'řta Andrey Pavlovič Ő'ř v'rtsa kayr'ř.* (Aleksy Talvir P'va Őul' Őinçe).

“Bir gün, bizde Andrey Pavlovič bir gece kaldı.”

d. *Kurniřsa kalařmanni pit numay pulat-řke pir'ň iksim'řim.* (İvan Muçi, Aça Őuraln' Kař, 1929).

“Bizim ikimizin görüşüp konuştuğumuz çok oluyor ki.”

pir'ň+A Yapı Tipi (Durum ilişkisi)

pir'ň+A Yapı Tipi (Sahiplik ilişkisi)

pir'ň+A Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

pir'ň+A Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

a1. *M'ň yul' pir'ň yuraturan?* (Lidiya Filippova, T'ł Pul'p'ř Çunsen Itam'ınçe).

“Ne kalacak bizim sevgimizden?”

b2. *Husankka yaç' i' m'rl'he pir'ň asra yul'.* (Yuhma Miřři, K'vak Ő'mren, 1998).

“Husankka'nın adı ömür boyu bizim aklımızda kalacak.”

c3. *1921–1922 řulsençe pir'ň patra Č'vař ačisene ilse piničči.* (Grigoriy Alentey, Tant'řsem, 1952).

“1921-1922 yıllarında bizim yanımızdan Çuvaş çocuklarını alıp gitmişti.”

d4. *Pir'ň ham'ř yatsemeh lay'ň.* (Yuhma Miřři, K'vak Ő'mren, 1998).

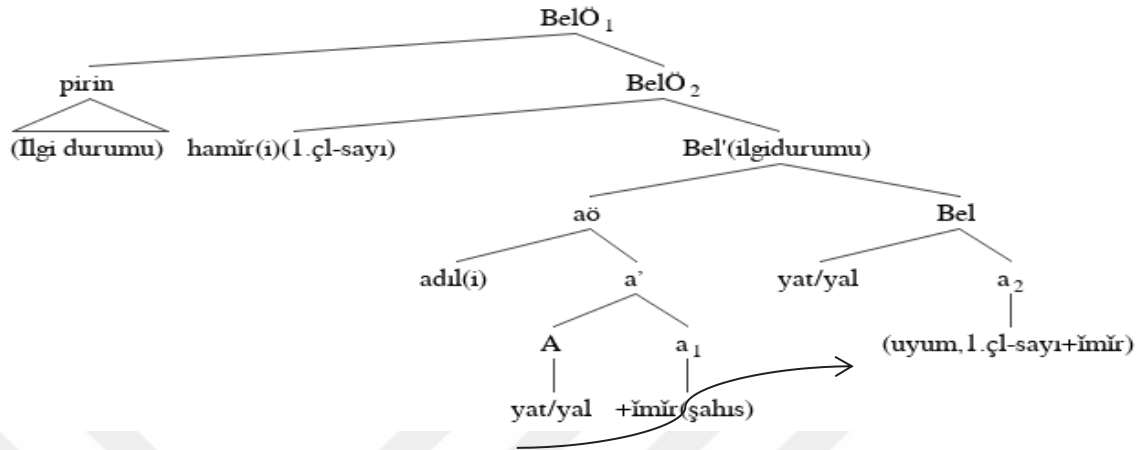
“Bizim kendi adlarımız daha da iyi.”

(d4)'de ise dönüşlülük adılı *ham'ř*, *yat* “ad” adının iyelik biçim birimi almış gibi söz dizimsel olarak *yal* ve *yat* adlarının belirleyici⁰ baş yerine yükselmesini ve şahıs adılının da üye konumuna taşınmasını sağlamıştır. Burada BelÖ, *pir'ň* adılını üye yerine taşıtan ikinci BelÖ₂'dir. Adıl BelÖ₂'nin üye yerine yükselmiştir.

[BelÖ[pir'ň (İlgi durumu)] [BelÖ[ham'ř(i)(1.çl-sayı)] [Bel'(ilgi durumu) [aö[adıl(i)] [a'[A yat/yal] [a +im'ř(şahıs)]]] [Bel[yat/yal] [a (uyum, 1.çl-sayı+im'ř)]]]]

Belirleyici-BelÖ>Belirleyici-Bel>Baş

Öbeğin Dizim Ağacında Gösterimi

Şekil 3.20

sirîn + (A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

sirîn + (E-_{im}-İyelik) Yapı Tipi (Ruhsal nitelik ilişkisi)

sirîn + A Yapı Tipi (Akrabalık İlişkisi)

sirîn + A Yapı Tipi (Parça-Bütün İlişkisi)

Bu yapı tipinde dil bilgisel özelliklerin görülebilir olarak yer aldığı çok nadirdir. Nitekim derlemimizde yapılan taramalara göre *baba*, *göz*, *baş*, *el çocuk* gibi adilla vücut-uzuv ve akrabalık ilişkisi kuran sözcükler, eş dizimli olarak görülmekte ve daha çok ses bilimsel olarak uyum biçim birimi içermeyen öbek, bu sahiplik ilişkisini göstermek üzere bu yapıda bulunmaktadır. Örneğin *sirîn hîr* öbeği, metinlerde 1 kez kullanılmıştır. *sirîn anne* yapı tipi 2 kez, öbeğin başı iyelik biçim birimli olarak 1 kez kullanılmıştır. *sîrin al* öbeği ise hiç kullanılmamış; fakat uyum öbeği biçiminde 1 kez kullanılmıştır. Vücut uzvu, baş ile ilgili olarak *sirîn pus* “*sizin başınız*” gibi bir kullanımla karşılaşılmamış; 7 örnekte öbeklerin adıl yerlerinin boş olarak bulunduğu, 1’inin de belirleyici yerinin dolu olduğu ve uyum ilişkisinde olduğu görülmüştür. Görüldüğü üzere 1. ve 2. teklik şahıstaki uyum ilişkisinde kullanılan bu yapı tipleri 1. ve 2. çokluk şahısta farklı özellikler göstermektedir.

a. Ançah şula tuhassi pîrki, açasem, şakna kalam: ut-urhamahîrsem pur-i sirîn?
(Kivak Şîmren, Yuhma Mişşi, 1998).

“Ancak yola çıkmanız konusunda, çocuklar şunu sorayım: argımak-atınız var mı sizin?”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Öbeğin yer aldığı cümle ad cümlesidir. İyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi öznedir ve konu rolündedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi kurulmaktadır. Cümle soru cümlesidir ve soru biçim birimi örtük bir işlemci olsa da *argımak at* öbeği genel at türleri içinde bir cins ve bir alt anlam olarak öbeğin özgül okuma almasını sağlamaktadır. Belirli, bilindik bir *argımak at* olmadığı için tür gönderimli bir ad olduğu için de öbek belirsizdir.

[İzi ut-urhamahırsem_i pur-i sir^ñ] cümlesinde çalkalanarak yüklem sonuna taşınan ilgi durum biçim birimli adıl, öbeğin belirleyici yerinden taşınmıştır. İzin burada bir zincir oluşturmasını sağlayan öbeğin şahıs ve uyum özelliklerini veren iyelik biçim birimidir. Öbeğin iç yapısında aÖ öbeği kurulmuş ve adıl üye işlevini kazabilmiştir. Fakat belirleyici yerine yükselme gerçekleşmemiştir.

b. *Sir^ñ ç^ñm^ñ p^ñtes patneh ş^ñtnine ĩlanat^ñ-ha ĩn^ñ, açamsem, — ter^ñ v^ñl yulaşkinçen* (Yuhma Mişşi, K^ñvak Ş^ñmren, 1998).

“Sizin tahammülünüzün bitmeye yakın olduğunu/bitmek üzere olduğunu anlıyorum şimdi, çocuklar —dedi o sonunda.

Cümlenin Parantezleme Biçimi:

[ÇÖ [YT [YT [TümÖ [Tümleç[BelÖ[Сир^ñ (i)][Bel'[aÖ [esir(i)][a' [Ач^ñт] [a (2çl sayı) +ч^ñт]]] [Bel(ilgi durumu)((uyum, 2çl-sayı)][a ч^ñт]]]] [eÖп^ñетес патнех çит-]] [Tümleyici н(ë)-и-(не)]]] [Ç'(AsılCümle) [Adıl Boş kategori (i)][EÖ а^ñлан- ёнт^ñ]] [Ç - ат^ñп(i)-ха]] [ÜÖ ачамсем]] [AT [Ç'[тер^ñ в^ñл юлашкинчен]]]]].

Cümlenin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

A+ sir'in Yapı Tipi (Ait olan-Gerçekleşen olay ilişkisi)

a. — *İşçen halîha —muhtav! —terî vil, purne te iri sunsa. —Yurî şeş iltîmmest sir'in.*
(Arkadiy Eshel, *Akışsem Tavrînaşşî*, 1983).

“Çalışkan halkı — övün! dedi o hepsine de iyi günler dileyerek. —Şarkınız ancak işitilmiyor sizin.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Öbek, özne izlevindedir ve konu rolündedir. Adıl, ait olunan işlevindedir. Öbeğin unsurları arasına *kîna*, *ta/te* ve *şeş* bağlaçları girebilir; fakat burada eylem öncesinde yer almakta ve bir belirteç olarak işlev görmektedir.

adıl(2.çl)+ (A-İyelik)Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

Koreli ve Sülüsoğlu'na göre (2007: 74-75) belirleyicisi kişi adılı olan öbeklerde adıl yerinde, adıl boş kategorisi bulunuyorsa sahip olanlar açısından bir karşıtlık söz konusu değildir. Sadece bir kişinin sahip oldukları arasında bir tercihte bulunması ya da sahip oldukları arasında bir karşıtlığı yansıtması beklenilmektedir. Bu yüzden de her iki yapının da birbirinin yerine kullanılamayacağı, her iki yapının da farklı bir bağlamı yansıttığı ve farklı bir anlam ilgisi taşıdığı belirlenmiştir demektir.

1. *Benim başım ağrıyor*

2. *Başım ağrıyor.*

Örneklerde birinci cümlede *senin*, *onun*, ya da birbaşkasının değil, *benim başım ağrıyor* vurgulanmaktadır. Aynı ayrı kişilerin sahip oldukları arasında bir tercih yapılmıştır İkinci cümlede ise belirli bir kişinin sahip oldukları ve tercihleri arasında bir belirleme söz konusudur (2007: 71). Aşağıdaki örnekte de şahıslar arasında bir tercih değil, zarar verecekleri şeyin türünü belirlemişlerdir. Kişinin sahip oldukları arasındaki karşıtlık sözkonusudur. Kişinin sahip olduklarından biri *mal* olabilirdi; fakat burada *yaşamları* seçilmiştir. Gerçekten de eğer belirleyici yeri boş kategori olmasaydı, buradaki karşılaştırma kişiyi vurgulayacaktı.

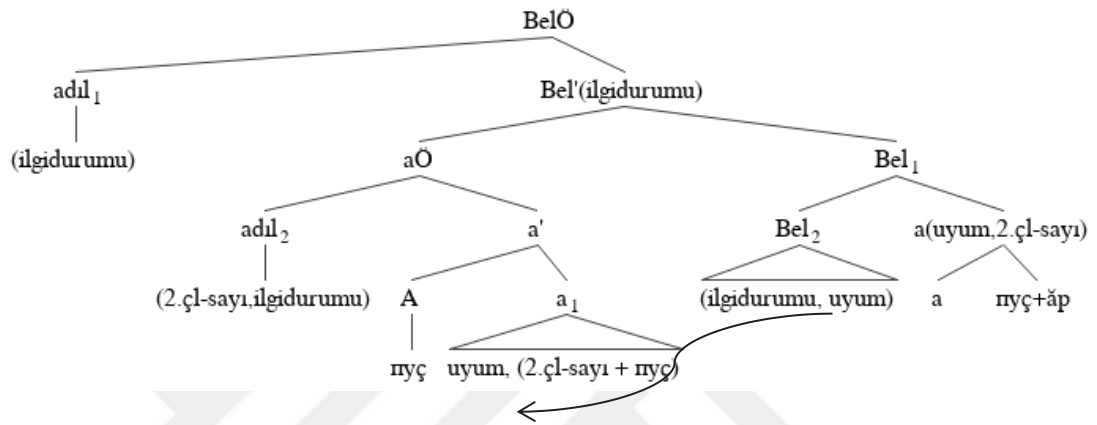
a. *Utaman m'n iles tet —şavna iltîr, Hirîş tîrsan—puşîra şiyetîr* (Şemen Elker, *Hurapa Şurî*, 1994).

“Utaman neyi almak istiyorsa alsın, Karşı gelerseniz—başımızı yeriz/öldürürüz.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir ve iyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi nesnedir ve öbek hedef rolündedir.

[BelÖ[adıl (ilgi durumu)] [Bel'(ilgi durumu) [aÖ[adıl (2.çl-sayı, ilgi durumu)] [a'[A nyç] [a uyum, (2.çl-sayı+nyç)]]][Bel [Bel (ilgi durumu, uyum)] [a(uyum,2.çl-sayı) [a][nyç+âp]]]]].

Şekil 3.22

puş adı, a tarafından tümleç olarak seçilmiş ve A ile birleşmiştir. 2. çokluk şahıs adılı ile birleşme ve kategori seçimi bu aşamada gerçekleşir. Yorumlanabilen bir belirleyici⁰ baş olduğundan dil bilgisel özellikler bu biçim birime göre atanmamış olur. a'daki dil bilgisel özellikler aÖ'nün içinden değil, (Bel') den aÖ'ya atanmış olur. Bu durumda varsayımsal durum biçim birimli adıl, aÖ'nün tümleci olur ve baş olan belirleyici, ilgi durumu ve uyum çekimlerini devreder/yansıtır. Böylelikle adıl (Bel')'in belirleyici yerine geçer. (a') bu durumda Bel'e eklenmez ve çekim özellikleri değerli olarak (Bel')'de türetilir. Uyum çekimi 2. çokluk şahıs dil bilgisel özelliği bu aşamada [+ır] olarak dağıtım yaptırılır. Bu da *puş* "baş" sözcüğünün etkisiyledir. (Bel)'deki değer kazanan beliren bu özellikler, bu biçim-ses bilimsel ara yüz kuralları ile bize adılı *epş* olarak mantıksal tasarımda yorumlatır. Sonunda boş kategorinin adıl yeri Bel' tarafından sayı ve şahıs açısından belirlenmiş olur.

vşen+(A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

Toplamda, 270 kullanımdan 150'sinde *vşen+(A-İyelik)* yapısı ile iyelik ilişkisi kurulmuştur. 120 örnekte de *vşen+ A* yapısında iyelik ilişkisi görülür.

3. teklik şahıs iyelik biçim birimi, Çuvaş Türkçesinde 3. çokluk şahıs iyeliğini de karşılamaktadır. Bu yapı tipindeki öbeklerde $[+i]/[+i']$, biçim birimi hem 3. teklik şahıs iyelik hem de 3. çokluk şahıs iyeliğini karşılamaktadır (Sergeyev ve Kotleyev', 1988: 193). $\{+i\text{sem}\}/\{+i\text{sem}'\}$ biçim birimi de 3. çokluk şahsın ifadesinde görülen bir biçim birimdir (Güzel, 2012: 228). Türkiye Türkçesinde de 3. teklik şahıs biçim biriminin bu dil bilgisel özelliği bulunmaktadır (Öner, 1998). Ekteki çokluk biçim birimi ya da 3. teklik şahıs iyelik biçim birimleri şahsın teklik veya çokluk olup olmadığını göstermemektedir (Ergin, 2002: 223).

a. *Hñvel erni-ernipe şmsençen pıtańsa purñnat, teminle ayıpa kññren vışen kuşñ umne kurñma imenet teyñ.* (Kuşma Turhan, Yñmrallı Yal, 1951).

“Güneş yavaş yavaş insanlardan saklanarak yaşıyor, sanki günaha girdiğinden dolayı onların gözlerine/gözüne görünmeye utanıyor diyorsun.”

b. *Vışen kuşñsem tişman şine virhñme hatır imirtkayıkını pek.* (Yuhma Mişşi, Kivak Şñmren, 1998).

“Onların gözleri düşmanın üstüne atılmaya hazır kartalınki gibi (bakıyor)”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

(a)'daki cümle bir eylem cümlesidir. (b)'deki cümle eksilteli bir cümledir. (a)'da iyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi öznedir ve öbek, cümlede hedef rolündedir. Öbeğin unsurları arasında kişi ve vücut uzuvları arasındaki ilişki ile oluşan sahiplik ilişkisi görülür. (b)'de eksilteli cümlenin yüklemi boş kategoridir. Tematik rol veren ses bilimsel olarak gerçekleşmiş bir yönetici, yüzey yapıda ya da *dağıtım* ile oluşan türetimde bulunmamaktadır. Öbeklerde tercihe bağlı olarak $\{+i\text{sem}\}$ ya da $[+i']$ biçim birimleri kullanılmaktadır.. Zaten *kuş* “göz” sözlüksel olarak da çifttir ve dizimin değerli olmasını sağlamaktadır. Bu şekilde *çiflik* ifadesi olan sözcükler, dizime çoğul dil bilgisel özelliği ile girdiklerinden değerli, yorumlanabilir özellik kazanmışlardır (Pesetsky 2007). Bu örnekteki sayı uyumu özelliğini başka şu iki örnekle de gösterebiliriz.

Cümlelerin anlam bilimsel ve kullanımsal özelliklerine baktığımızda (a)'da cümlenin yüklemi gelecek zaman çekimindedir. Bu durum öbeğin önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmasını engeller. Fakat öbeğin bulunduğu cümlenin yüklemine zaman çekiminin görünüş özellikleri açısından şimdiki zaman biçimlerinin, ima edilen önceleyici görevlerle bitmiş gelecek zaman özelliği gösterdiğinden (Demir,

2016:154-155) öbek önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunabilmektedir. Bu açıdan birincil okuma olarak öbeğin özgül olduğu söylenebilir. Cümlede bilinirlik özelliği ve grup olarak belli kişilerin gözlerinden bahsedilmesi öbeğin belirli olduğunu da göstermektedir. (c)'de yüklemi boşluk/eksilteli olan bir cümle bulunmakta ve eylemin gerçekleşme zamanı ile ilgili yorum yapılamamaktadır. Fakat öbekte *puyansem* “zenginler” ve *şulakan* “fakirler”, *kuştansem* “sömürgeciler” *karmaşivarsem* “boşboğazlar” çokluk biçim birimleri ile kullanılmış ve belirlilik özelliklerini kaybetmişlerdir. *vışen uri* öbeği bu sözcüklerden zenginlere göndergede bulunmaktadır ve (a) betimleyici bir içeriği olduğundan özgül bir okuma alabilir. (d)'de soru parçacığı bulunsa da bu cümlede örtük bir alana sebep olmamaktadır. Bu yüzden öbek söylemdeki *puyansem* “zenginlere” göndergede bulunduğu için özgül bir okuma alabilmektedir. Fakat bu zenginler tek ve bilinir olmadıklarından belirli olarak sayılamamaktadırlar.

(c) *Pirremış uşkınñçe— puyansempe vışen uri tupanne şulakansem: kuştansem, karmaşivarsem. (Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).*

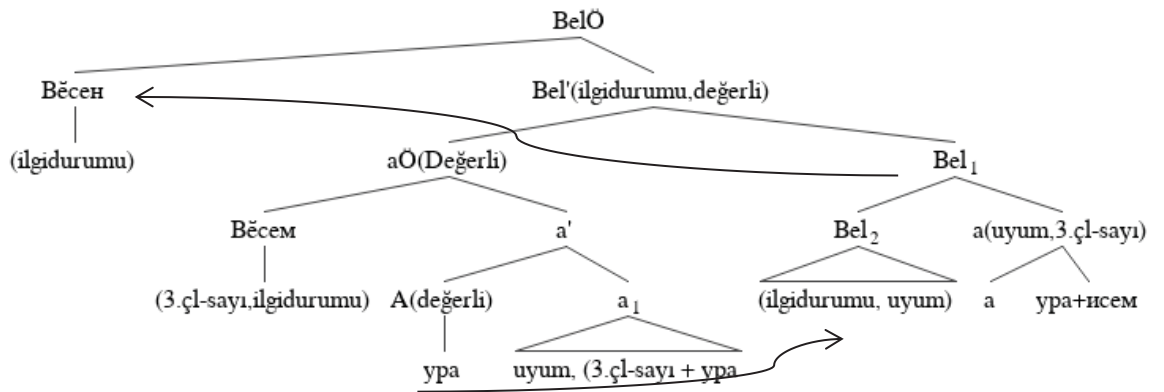
“İlk öbekte — zenginlerle onların ayağı(nın) altını yalayanlar: sömürgeciler, boşboğazlar.

(d) *Epır vışen uri ayınñçe sapalansa purinnı, halı te ku taranççeneh tuhaymastpır, ku taranççen vışen urisem ayınñeh mar–i vara epir?!(Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).*

“Biz onların ayakları altında parçalanarak yaşamışız, şimdi de bu ana kadar kurtulamadık, bu ana kadar onların ayaklarının altında değil miydik ki biz?!”

Aşağıda (c) için verdiğimiz örnekte, *ura* “ayak” sözcüğü dizime çokluk sayı özelliği ile değerli olarak girmiş ve (a)'nın sayı açısından tümlemesine ihtiyaç duymamıştır.

c. [BelÖ[BěceH (ilgidurumu)] [Bel'(ilgidurumu,değerli) [aÖ(Değerli)[Běcem (3.çl-sayı,ilgidurumu)] [a'[A(değerli) ypa] [a uyum, (3.çl-sayı+ypa)]] [Bel [Bel (ilgidurumu, uyum)] [a(uyum,3.çl-sayı)[a][ypa+исем]]]]].

Şekil 3.23

(A-İyelik) + vışen Yapı Tipi (Ruhsal Nitelik ilişki)

a. *Man şutpa, açalihĭ te şuk vışen.* (Anastasiya Fedorova, Ural Sasssi, 25Mart 2015).

“Bana göre çocukluğu da yok onların.”

Cümle ad cümlesidir. İyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi öznedir ve duygu⁹² rolündedir. Öbeğin unsurları arasında sahiplik ilişkisi görülür. Öbeğin belirleyici yerinden taşınmış olan adıl, çalkalanarak cümle sonuna yerleşmiştir. Cümlede, öbeğin sonuna taşınan yardımcı unsur kök düğümünden dallanmaktadır. *İzi* ise kök düğümünden dallanan ses bilimsel olarak uyum içermeyen öbeğin alt dalında yer alır.

vışen+ A Yapı Tipi (Sahip olan Sahip olunan ilişkisi)**vışen+ A Yapı Tipi (Akrabalık ilişkisi)****vışen+ A Yapı Tipi (Kılıcı ve yapılan bir eylemin ilişkisi)**

Bu yapı tipinde öbekler genel de *pur* “var” ve *şuk* “yok” ile kurulan cümlelerde ve *şural-* “doğmak, olmak”, *pul-* “olmak” eylemleriyle kurulan cümlelerde yer almaktadır. Derlemimizde yaptığımız tarama sonucunda bu yapı tipinin sadece bu tip cümlelerde yer aldığı gözlemlenmiştir.

a. *Şurkunnepe vışen ivil şuralçĭ.* (Arkadiy Eshel, Akışsem Tavrınaşşı, 1983).

“Baharda onların oğlu doğdu.”

⁹² Özneye, Chomsky'nin tanımladığı tematik roller uygun olmadığı için işlevselci bir bakış açısına göre *duygu* rolü işlev olarak eklenmiştir (Farrell, 2005: 138).

b. *Vīsen namīš ta, çıs ta ūuk.*

“Onların ayıbı da şerefi de yok.”

c. *Vīsen urīh aça ūuk.*

“Onların başka çocuk yok”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Derlemede *şural-* eyleminin yer aldığı iki cümle ile karşılaşılmıştır. (a) *İlkbaharda onların oğlu oldu* cümlesinde sahiplik ilişkisi, ses bilimsel olarak uyum içermeyen bir aÖ ile türetilmiştir. (a)’nın dil bilgisel özellikleri belirleyicinin başına yansımamıştır. Sayı uyumu ve şahıs uyumu bulunmamaktadır. İyelik kuruluşlarında adıl, her zaman kontrolcü olmayabilir. Baş adın dil bilgisel özelliklerini aÖ’ye yansıtamayabilir ve yorumlanan dil bilgisel özellikler sonuçta değerli olmayabilirler.

(b)’de “onların utanma da şeref de yok.” cümlesinde de (c) “onların/onlarda başka çocuk/çocuğu var” örneklerinden (c)’de *sahip olma* ve *var olma* konusunda anlam farklılıkları bulunmaktadır. Bu cümlede gerçekten bu çocukların onlara mı ait, kendi çocukları mı yoksa başkalarının ama onların yanında bulunan çocuklar mı olduğu belli değildir. Yüklemi “*var*” adı olan bu cümlede, yüklem önündeki özne tekildir; fakat belirli değildir. Örtük bir bağlam olmasa da öbeğin unsurları arasındaki geçici ve kalıcı ilişkinin belirli olmamasından kaynaklanan bir belirsizlik ortaya çıkmıştır.

(A-İyelik)+vīsen Yapı Tipi (Bir grubun kullanımındaki bir şey ile ilişkisi)

a. *Ku enīpe mayīsem hīšīkreh īntī vīsen* (*Şemen Elker, Hurapa Şurī, 1994*)

“Bu yönüyle onların metotları daha zor şimdi.”

Cümle, ad cümlesidir. İyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi öznedir ve konu rolündedir. Öbeğin unsurları arasında ait olma ilişkisi görülmektedir. Cümlede öbek bir varoluş alanının öznesi olduğu için belirlidir. Ayrıca konuşur, nesneyi bildiği için öbek tanınırlık ilkesini yerine getirdiğinden belirlidir. Öbek örtük bir işlemci olmadığı ve önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunabildiği için de özgül okuma alabilmektedir.

Cümlede durum yüklü olan *vīsen* belirleyici yerinden cümlenin yüklemine arkasına çalkalama ile kopyalanmıştır. *vīsen* adılı, göndergesel ve belirli olduğundan bir öbek boyu/sınırlandırma budağı taşınmıştır. Bir diğer taşınma da adılın dil bilgisel

özellikler açısından değerli olarak sonuçlanması sonucunda, adılın belirleyici yerine yükselmesidir. Öbeğin iç yapısında bir aÖ öbeği yer almakta ve *vşsen* adılı üye yerine taşınabilmektedir.

adıl+ (Ad-İyelik) Yapı Tipi (İlişkili bir bireyle ilişki)

Koreli ve Sülüsoğlu'nun (2007: 71) adıl yeri boş kategori olan öbeklerdeki anlam ilgisinin farklı olduğu savı bu örnekte de görülmektedir. Şahıs karşıtlığı odak olmaktan çıkmış, sahip olunanlar arasında bir tercih yapılmış ve odağa koyulan sahip olunanların çokluğu ve içinden birinin seçildiği anlamı ortaya çıkmaktadır. Şahısların karşıtlığı arasından bir seçim değil, sahip olunanların karşıtlığı arasından bir seçim yapılmaktadır.

a. *Vřsene vřřř pattřřsen třvanřsem e řřvřř[adıl tusřsem řřratçěř. (Arkadiy řřřřř, Çıkeř).*

“Onları şavaş kahramanlarının akrabaları ya da yakın dostları yazıyorlar.”

Cümle eylem cümlesidir. İyelik kuruluşunun dil bilgisel işlevi öznedir ve kılıcı rolündedir. Öbekte adıl ve ad arasında aitlik ilişkisi görülmektedir. Öbeğin içinde bulunduğu cümlenin yüklemine kiplik olmadığından, olayın zamanı süreklilik görünüşünde olduğu için öbek önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunabilmektedir. Bu özelliklerden dolayı öbeğin özgül okuma alması beklenir; ama betimleyici bir içerik olmadığı için birincil olarak öbeğin özgül okunması mümkün görünmemektedir.

3.1.1.1.2. Belirleyicisi Dönüşlülük Adılı Ortaklaşalık adılı, Belirleneni Ad Olan Belirleyici Öbekleri

İçinde dönüşlülük adılı bulunan öbekler, şahıs adlarının bulunduğu öbeklere göre iyelik ilişkisini daha sağlam kurarlar. *Şahıs adılı+Ad* yapısı, iyelik biçim birimi ile sınırlandırılmadığı için iyelik ilişkisi muallakta kalmakta ve ancak içsel ilişkisi olabilen adlar iyelik ilişkisini tam anlamıyla kurabilmektedir. Dönüşlülük adıları 1. ve 2. şahıslarda bu yapı tipinde tıpkı belirleyici⁰ başlar gibi davranmakta ve hem şahıs hem sayı özelliğini ada yansıtmakta ve kendisinin belirleyici⁰ baş olmadan üye yerinde olmasını sağlamaktadır. Dönüşlülük adılı da tıpkı şahıs adılı gibi dizime değerli olarak girmekte; fakat şahıs adlarından farklı olarak iyelik ilişkisi için göndergesel bir ortam hazırlamaktadır. Dönüşlülük öbeklerinde ilgi durumu biçim birimi almadan bir adla birleştiğinde, adılın BelÖ'nün belirleyici yerine taşınabildiği görülmektedir. Fakat bu

yapıdaki tek fark belirleyici⁰ baş ile uyumun başının ayrılmasıdır. Ayrılan bu baş, UyumÖ oluşturmakta ve bu UyumÖ de kendi içinde bir aÖ meydana getirmektedir. aÖ, öbeğin adılının üye yerine geçebildiğinin göstergesidir. (Bel') içerisinde oluşan bu yapıda adıl, önce aÖ'nün daha sonra bir üst düzeyindeki UyumÖ'nün belirleyici ya da üye yerine oradan da BelÖ'nün belirleyici yerine yükselmektedir.

ham + Ad Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

ham adılı, derlemde 43 yerde eş dizimli olarak yer almaktadır ve bunun 35'i *ham+Ad* yapı tipinde 8'i *hamñ+(A-İyelik)* yapı tipindedir. *Ham çřre, ham yultaş, alşra, ham şuhşşa, ham yal, ham ir şke, ham çm řrte, ham pat* örneklerinde görüldüğü üzere adıl, ilgi durum biçim birimi olmadan *ham yalşm, ham patşm, ham yalşm* gibi örneklerinde de görüldüğü gibi aynı anlam bilimsel ilişkilerin farklı yüzey yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

a. *şakşn pek şuhşş ham puşra şuralni mana kulşşla pek tuyşn şş.* (Albina Mışkina, *Atte Pilş, 2004*).

“Böyle bir fikrin benim aklımda oluşması, bana komik gibi geldi.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

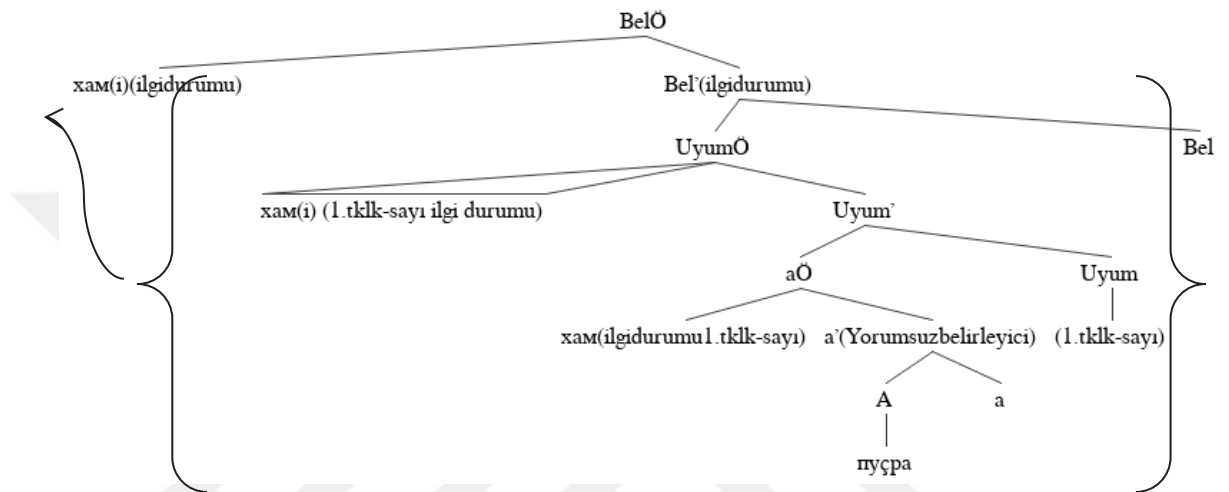
Cümle eylem cümlesidir. Ad öbeğinin dil bilgisel işlevi tümleçtir ve cümlede bulunma rolündedir. Yan cümlelerin tümleci olan öbeğin yüklemdeki ortaç $\{-nř\} + \{-i\}$ görünüşü açısından geçmiş zamana göndergede bulunmaktadır. Gerçeklik ortamına göndergede bulunan ortaç biçim birimi, öbeğin önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle de öbek özgül bir okuma alabilmektedir. Dil bilgisel olarak belirtme, belirtme durum biçim birimi dışında da görülür. Durum yüklenmiş adlar da anlamsal yorumu etkiler (Emeksiz, 2003:152). Bu durum, hem özgüllüğe hem belirliliğe yapısal katkılar sağlamaktadır.

Öbek *puş* “baş” adı ile birleştiği için bir sahiplik ilişkisi kurulmuş ve belirleyici öbeği-özne ilişkisi oluşturulmuştur. İyelik ilişkisi, baş adın bütün-parça ilişkisinde olması ve bütün-parça işlemcisinin bulunmasından dolayı oluşmuştur. İkincisi öbeğin dönüşlülük adılı ile kurulması, iyelik ilişkisini bir kez daha pekiştirmiş ve sağlamlaştırmıştır. Uyum ilişkisinde öbeği, belirleyici öbeği yapan ve adılın belirleyici yerine taşınmasını sağlayan uyum özelliklerinin aÖ'den önce bir uyum öbeğinin hâkimiyetinde gerçekleşmiş olmasıdır. Dönüşlülük adılının içsel özellikleri, öbeğe ilgi durum biçim birimi ve iyelik biçim birimi

olmadan ilişkililik kazandırmıştır. Öbeğin söz dizimi ağacında gösterimi konuyu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

[BelÖ[xam(i)(ilgidurumu)][Bel'(ilgidurumu)[UyumÖ xam(i) (1.tklk-sayı ilgi durumu)[Uyum'[aÖ[xam(ilgidurumu1.tklk-sayı)] [a'(Yorumsuzbelirleyici)[A ныçпа] [a]] [Uyum (1.tklk-sayı)]]]]Bel]]

Belirleyici-BelÖ>Belirleyici-Bel>Baş

Şekil 3.24

Öbeğin söz dizimi ağacındaki durumuna baktığımızda belirleyici⁰ başın üyeliliği kontrol etmediği, dönüşlülük adının bunu kendi başına gerçekleştirdiği görülmektedir. (Bel') tarafından dönüşlülük adlı üye yerini almakta; fakat yükselme değil, yerinde türeme özelliği göstermektedir.

ham+(A-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik ilişkisi)

a. Manñ vara, utti hñrsenni, hñrarñmsenni pekeh, mñnaslñhñm, ham çunñm pur.
(Albina Mışkina, Atte Pilñ, 2004).

“Benim ise diğer kızlarda, kandınlarda olduğu gibi de gururum, kendi ruhum var.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

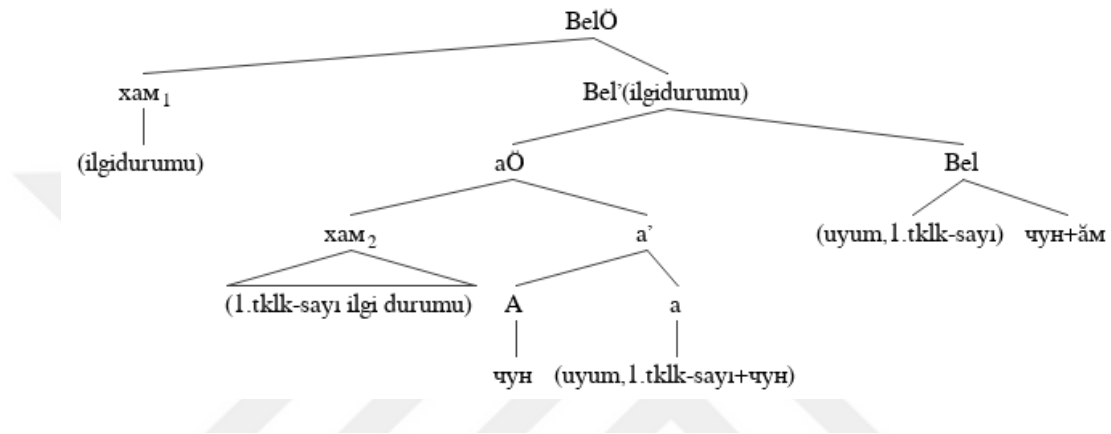
Cümle ad cümlesidir. İyelik kuruluşunun dil bilimsel işlevi öznedir ve bulunma rolündedir. Öbeğin unsurları arasında sahiplik ilişkisi görülmektedir. Öbeğin bulunduğu cümlenin yüklemde örtüklük verecek bir işlemci bulunmamaktadır. Eylem kategorileri birer önvarsayımsal tetikleyici olarak cümledeki adın özgül okuma almasına katkıda bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu cümlede öbek, özgül bir okuma

alabilmektedir. Önermesel boyutta yüklemın gösterdiği olay gerçek dışı değildir. Konuşmacı için belirli bir varlığa gönderim yapılmaktadır. Bu yüzden öbek belirlidir.

Öbeğin Parantezleme Biçimi:

[BelÖ[хам—(ilgidurumu)][Bel'(ilgidurumu)[aÖ[хам (1.tklkş ilgi durumu)]]a'[A чун] [a (uyum, 1.tklk+чун)]]][Bel [a(uyum, 1.tklk)[a][чун+әм]]]]

Öbeğin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

A (çun), a (1.tklk-sayı) tarafından tümleç olarak seçilmiş ve sağındaki dal ile birleşmiştir. 1. teklik şahıs adınının birleşmesi ile a'nın belirleyicisi adıl olmuş ve kategori seçimi gerçekleşmiştir. Yorumlanamayan bir belirleyici⁰ olarak *ham*, a'daki dil bilgisel özelliklerle A'ya atanmıştır. Ses bilimsel ara düzey, 1. teklik şahsın nasıl *dağıtıldığını* ve hangi çekimi alacağını bilemediğinden a'nın çekim özellikleri bu aşamada değersizdir. Daha sonra aÖ, (Bel')'in tümleci olunca baş olan belirleyiciye ilgi durumu ve uyum çekimlerini devretmiştir. Böylelikle adıl (Bel')'in belirleyici yerine ve oradan da BelÖ'nün belirleyici yerine yükselir ve ilgi durum biçim birimi atanır. Bu biçim-ses bilimsel ara yüz kuralları ile silindiğinden adıl *ham* olarak yer alır. Aynı şekilde bütün a, tamamen (Bel)'e eklenir ve çekim özellikleri değerli olur. Uyum çekimi 1. teklik şahıs dil bilgisel özelliğini [+im] olarak dağıttırır. Bu da *çun* sözcüğünün etkisiyledir.

Öbeğin dönüşlü adılı öncülü ve göndergesi aynı yönetim kategorisinde olduğu için bağlamanın A şartını sağlamaktadır.

hamın+A Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

Toplamda 60 eşdizimli örnekten 52'sinde *hamın+A* yapısı görülürken diğer 8 kullanımda da *hamın+(A-İyelik)* yapısı kullanılmıştır.

a. *Tarhasşın, tavırsa par mana hamın tettene, — miltletnı şiltırçık.* (Galina Zotova, *Şiltırçıksem*, 2007).

“Lütfen, döndürüver bana benim oyuncağımı, — parlayan yıldız.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle sıralı bir cümledir ve her iki cümle de eylem cümlesidir. Öbeğin cümledeki işlevi nesne ve tematik rolü konudur. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi bulunmaktadır. Öbeğin yüklemde $\{-\emptyset\}$ emir kipi bulunmaktadır. Eylem kategorileri birer önvarsayımsal tetikleyici olarak cümledeki bir adın özgül okuma almasına katkıda bulduklarından ve bu cümlede örtük bir bağlam oluşturduğundan öbek özgül bir okuma alamamaktadır. Önermesel boyutta yüklem gösterdiği olay gerçek dışıdır ve konuşmacı için belirli bir olaya gönderimde bulunmamaktadır. Öbeğin belirtme biçim birimi $\{+ne\}$ almış hali, öbeğin önceden bilinir olduğuna işaret etse de *oyuncak* sözcüğü grup gönderimli bir ad olduğu için öbeği belirli olarak anlamamızı engellemektedir.

Cümlede uyum biçim birimi olmadığı için yapısal olarak kapalı bir alan bulunmamaktadır. Bu yüzden de *mana* adılı ile eş dizinlenebilmektedir. *Hamın* adılı Türkiye Türkçesinden farklı olarak kökte şahıs ve sayı özelliğini taşıyan sözlüksel olarak değerli sözcüklerdir. Burada eş dizinlenmelerindeki önem, adillerin birbiriyle ayrı şahıslarda iken de nasıl bağlanabileceğinin gösterilmesidir. *Mana*, dizimde dönüşlülük adılın göndergesidir ve onun kontrolcüsüdür. Bağlamanın A şartına uymaktadır. Çünkü öncül ve gönderge yerellik açısından aynı *yönetim kategorisinde* dediğimiz alanın içinde yer almaktadır. Çekim Öbeğinin hâkimiyeti altında olan uyum biçim birimi taşımayan öbek, eylem öbeğindeki tümleç ile eş dizinlenmektedir. Söz dizimsel olarak cümle sonuna taşınmış olan nesne, söz dizimi ağacında eylem öbeğinin altında değil, kök düğümünden dallanmaktadır. Bu durumda yerellik açısından aynı yönetim kategorisinin altında olmasalar da *en küçük bağlama alanında* yani eylemin olay yapısı olan, yüklem ve içsel ve dışsal üyelerinin yer aldığı alanda birbirleriyle bağlanmaktadır.

hıvın+A Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)

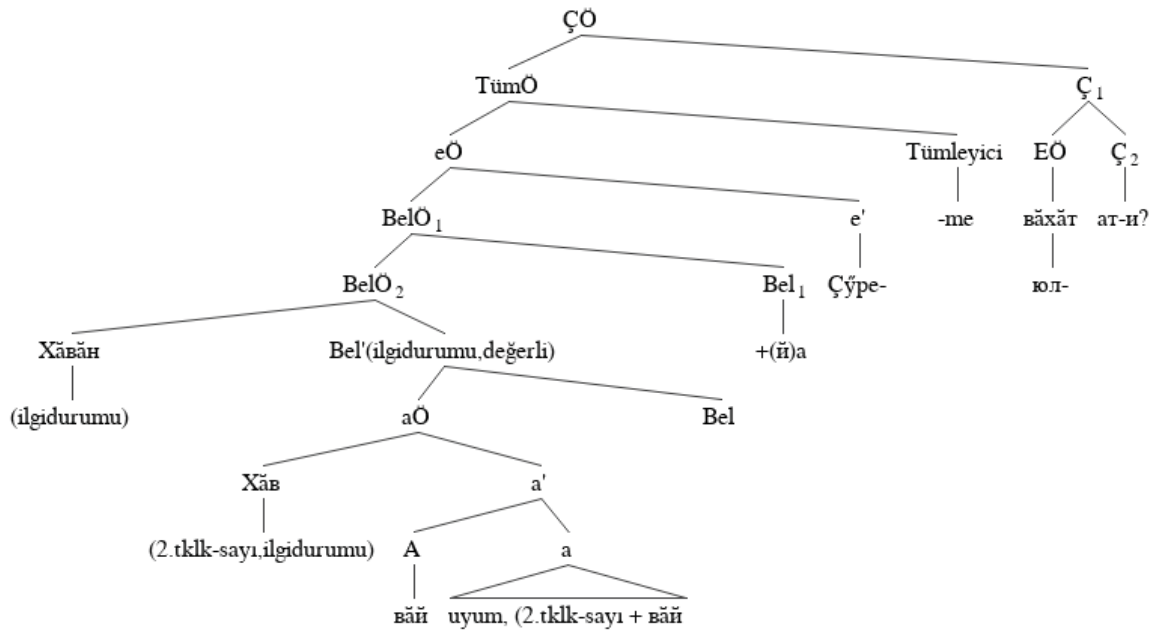
Metinlerde, bu yapı tipine 7 örnekte rastlanılmıştır.

a.— *Hıvın vıyya şüreme vıhıt yulat-i?*

— “Kendi oyununu sürdürmeye vaktin kalıyor mu?”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

[ÇÖ[TümÖ [eÖ[BelÖ[BelÖ[Xăvăh (ilgidurumu)][Bel'(ilgidurumu,değerli)[aÖ[Xăv (2.tklk-sayı,ilgidurumu)][a'[A văĭ] [a uyum, (2.tklk-sayı + văĭ)]]][Bel]]][Bel +(ĭ)a]][e' çŷpe-]][Tümleyici -me]][Ç[EÖ[văxăt юл-]][Ç ат-и?]]] şeklinde paratezleyebileceğimiz cümlede dönüşlülük adılı tek başına {-mA}'lı yan cümlenin yani TümÖ'nün öznesidir. BelÖ₂'nin üye ve belirleyici yerinde yer almaktadır.

Şekil 3.25

hĭv/hu + A Yapı Tipi

Derlemde bu yapı tipinde bir örneğe rastlanmamıştır. 1. teklik şahısta görülen kullanım bu şahısta görülmemektedir.

hĭv/hu+(A-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik ilişkisi)

hu+(A-İyelik) Yapı Tipi (Ait olunan-Bir görevi yerine getiren kişi ile ilişkisi)

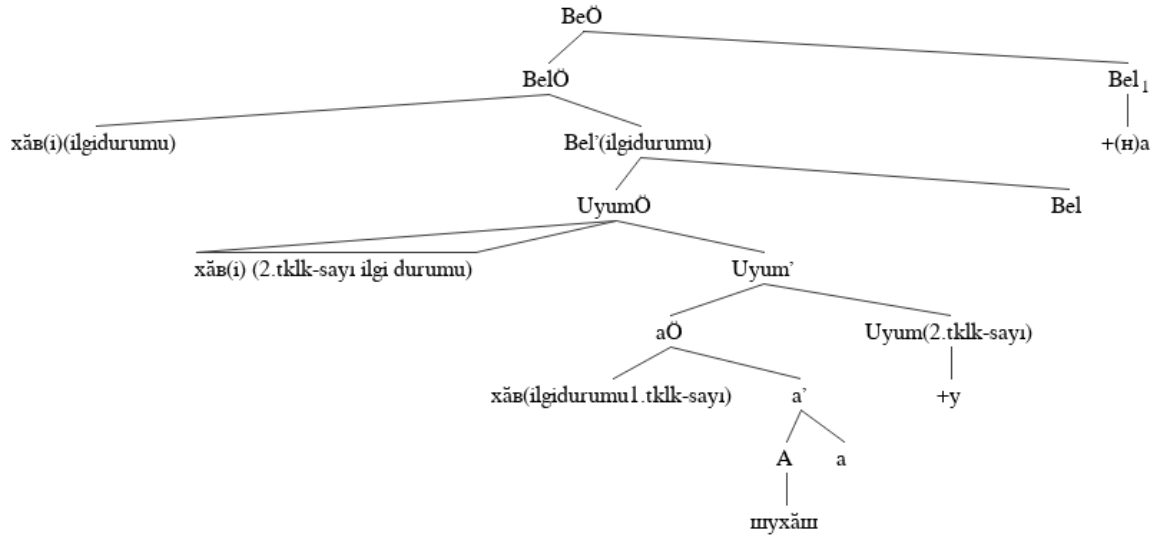
Bu yapı tipinin kullanımı yaygındır. *Hĭv* adılının geçtiği 50 örnekten eş dizimli olan 14'ü bu yapı tipiyle kurulmuştur. Geriye kalan örneklerde adılın farklı işlevlerde kullanıldığı görülmüştür. Bu yapı tipinde adıl, belirleyici öbeğinin (Bel') başına bir ara yüz ile yansıyabilir.

a. — *Kala, irĭ halĭhĭm, hĭv ŧuhĭŧna* (*Yuhma Miŧŧi, Kĭvak ŧĭmren, 1998*).

“—Söyle, iyi halkım, kendi fikrini.”

Öbeğin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

[BeÖ[BelÖ[xăb(i)(ilgi durumu)][Bel'(ilgi durumu)[UyumÖ xăb(i) (2.tklk-sayı ilgi durumu)[Uyum'[aÖ[xăb (ilgi durumu1.tklk-sayı)] [a'[A шyxăш] [a]]] [Uyum (2.tklk-sayı) +y]]]Bel]]][Bel +(H)a]].

Şekil 3.26

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilimsel işlevi nesnedir. *Konu* rolündedir. Öbeğin unsurları arasında bütün-parça ilişkisi ile sahiplik ilişkisi kurulmuştur. Cümlenin yüklemine {-Ø} sıfır biçim birimli emir kipi bulunmaktadır. Eylem kategorileri birer önvarsayımsal tetikleyici olarak cümledeki bir adın özgül okuma almasına katkıda bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu cümlede öbek özgül bir okuma alamamaktadır. Yüklem gösterdiği olay gerçek dışıdır ve konuşmacı için belirli bir olaya gönderim yapmamaktadır. Öbek, belirtme-yönelme biçim birimi almış olsa da belli bir fikir bulunmamaktadır ve önceden söylemde bahsedilmemiştir. Ayrıca *halih* “halk” ve dönüşlülük adılı, kapalı alanda birbirleri ile eşleşebildikleri için *hivîn* dönüşlülük adılının *halih* ile eşleşmesi ile dönüşlülük adılının grup gönderimli olduğu anlaşılmıştır. Fakat belli bir halk hakkında konuşulduğu için bütün bu belirsiz okumaya sevkeden nedenler birincil olarak belirsiz olmasını engellemektedir. Bu yüzden çokluk gönderimli olan bu öbek belirlidir.

Genel olarak ilgi durumu ve uyum işaretleme eş oluşumlu olarak hem sahiplik aitlik ilişkilerinde hem de olası birleşiklerde görülebilen bir biçim bilimsel süreçtir. Durumu

olmayan Belirleyici⁰ baş gerçekleşmeyince adıl *belirleyici-Bel'* aşamasında kalır. Uyum ilişkisini sağlayan biçim birim artık bundan sonra belirleyici⁰ baştan gelmez. Bunun için ara bir yansıma gerekir. UyumÖ düğümünde uyumun başı uyum biçim birimi olarak kendi başına *dağıtılır*. Böylelikle 2. teklik şahıs iyelik biçim birimi, uyum başı ile çekim özelliğini kazanır. Burada uyum biçim birimi çekim özelliğinin ses bilimsel bir refleksidir. Uyumun ses bilimsel içeriği çekim özellikleri doldurulunca belirleyici öbeği-özne olarak BelÖ'nün belirleyici yerine yükselebilir.

b. *Hu şarna ilsemırççI⁹³ pire. (Yuhma Mişşi, Kivak Şımren, 1998).*

“Orduna alma bizi.”

Cümle bir eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi tümleçtir ve yer işlevindedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi görülür. *hıv+(A-İyelik)* yapısının (a) örneğinde görüldüğü gibi bir iç yapı görülmektedir. Bu örneğin farkı dönüşlülük adılının farklı bir biçimi olmasıdır. Öbeğin belirliliğini durum biçim birimleri de etkileyebildiğinden öbek “bilinirlik” ve “teklik” özelliklerini de taşıdığından belirlidir.

hıvın+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

Bu yapı tipindeki öbeklerin 33 kez metinlerde geçtiği görülmektedir. Bu şahıstaki dönüşlülük adılları içerisinde kullanımı en fazla olan yapı budur.

a.— *Ayda, hıvın işne tu, arşm işne an hutsın! —pület ina upışki.*

“Haydi, kendinin işini yap, erkeğin işine karışma! — diye emir veriyor ona kocası.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir. İyelik kuruluşu yan cümlelerin sınırları içindedir. Asıl cümle ile özneleri ortaktır. Bitimli cümlelerin yüklemde şahıs çekimi boştur. Cümlelerin ses bilimsel olarak gerçekleşmemiş ve tümlecin adılı tarafından kontrol edilebilen öznesi, 2. teklik şahıs özellikleri kazanıp zaman öbeğinin başına 2. teklik şahıs özelliklerini devretmiştir. Özne burada kontrolcüdür ve ÇÖ'nün zamanına yani hedefe şahıs özelliğini vermiştir. Öbeğin bulunduğu cümlelerin yüklemde emir kipi biçim birimi {Ø} sıfır biçim birim bulunduğundan örtük bir alan oluşmasına sebep olduğu için eylem kategorileri birer

⁹³ Çuvaş Türkçesinde teklik 2. kişi emir çekimlerinde mevcut olan ve emir anlamını pekiştiren ve kısmen de nezaket katan bir ek olan {-sAm} çokluk 2. kişi çekimi için de geçerlidir. Çokluk 2. kişi çekiminde bu ek, kip ekinden önce gelir ve ek {-sAmır} biçimini alır. Emir kipinin anlamının pekiştirilmesinde {-sAm} ve {-ççI} unsurlarının birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Bu tür bir kullanımda, kip/shahıs eki bu iki unsurun arasında yer almaktadır (Durmuş, 2009: 278-279).

önvarsayımsal tetikleyici olarak cümledeki bir adın özgül okuma almasına katkıda bulunmaktadır. Öbeğin özgül okuma alması, birincil bir seçim değildir. Bu açıdan bakıldığında bu cümlede öbek özgül bir okuma alamamaktadır. Öbekte belirginleştirme yöntemlerinden biri olan belirtme-yönelme durum biçim birimine yer verilmiştir. Belirlilik için örtük bir ortam olması önemli olmadığından öbek “tekildir” ve belirlidir.

A (*ış*), a (2.tklk) tarafından tümleç olarak seçilmiş ve sağındaki dal ile birleşmiştir. 1.teklik şahıs adının birleşmesi ile a'nın belirleyicisi adıl olmuş ve kategori seçimi gerçekleşmiştir. Yorumlanamayan bir belirleyici⁰ olduğu için *ham* seçilmiş ve a'daki dil bilgisel özellikler A'ya atanmıştır. Ses bilimsel ara düzey 2. teklik şahsın nasıl dağıtıldığını ve hangi çekimi alacağını bilemediğinden a'nın çekim özellikleri bu aşamada değersizdir. Daha sonra aÖ, (Bel')'in tümleci olunca baş olan belirleyiciye ilgi durumu ve uyum çekimlerini yansıtır. Böylelikle adıl (Bel')'in belirleyici yerine ve oradan da BelÖ'nün belirleyici yerine geçer ve ilgi durum biçim birimi atanır. Bu biçim-ses bilimsel ara yüz kuralları ile *hñ>hñin* olarak yer alır. Aynı şekilde bütün a, tamamen Bel'e eklenir ve çekim özellikleri değerli olur. Uyum çekimi 2. teklik şahıs dil bilgisel özelliğini [+ne] olarak dağıtılır. Bu da *ış* sözcüğünün etkisiyledir.

hñy + A Yapı Tipi

Derlemde, bu yapı tipinde bir öbeğe rastlanılmamıştır.

hñy + (Ad –İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

hñy + (Ad –İyelik) Yapı Tipi (Ait olunan-Kalıcı bir yer ilişkisi)

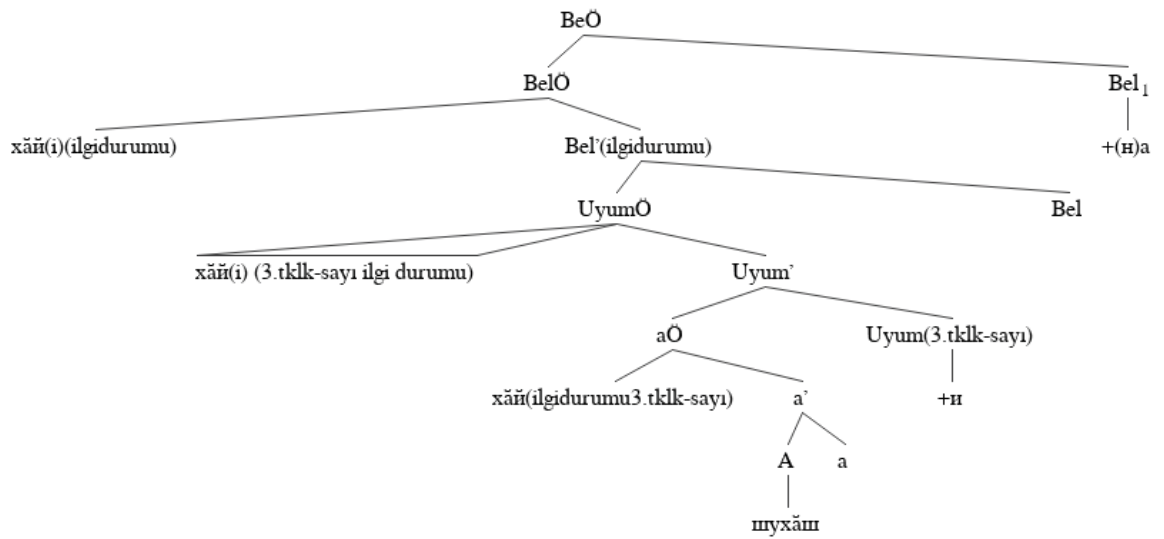
a. — *Unta ina türeh şaksa vñereşşı* — *hñy şuhışne kaları Soyuldyaşov. (Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).*

“Orada onu doğruca asıp öldürürler, — kendi fikrini söyledi Soyuldyaşov.”

Öbeğin Parantezlenme Biçimi:

[BeÖ[BelÖ[xăñ(i)(ilgi durumu)] [Bel'(ilgi durumu)[UyumÖ xăñ(i) (3.tklk-sayı ilgi durumu)[Uyum'[aÖ[xăñ(ilgi durumu3.tklk-sayı)] [a'[A шyxăñ] [a]]] [Uyum(3.tklk-sayı) +ñ]]] Bel]] [Bel +(ñ)a]]

Öbeğin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir. Öbek, asıl cümlenin nesnesi konumundadır ve konu rolündedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi bulunmaktadır.

Cümlenin yükleminde {-şşİ} şimdiki-geniş zaman çekim biçim birimi bulunmaktadır. Eylem kategorileri birer önvarsayımsal tetikleyici olarak cümledeki bir adın özgül okuma almasına katkıda bulunmaktadır. Bu yüzden yüklem gösterdiği olay gerçeklik bağlamında oluşmaktadır ve konuşmacı için belirli bir olaya gönderimde bulabilir. Bu açıdan bakıldığında bu cümlede öbek özgül bir okuma alabilir. Öbek belirtme-yönelme biçim birimi almış ve de adının öncülü olan *Soyul'daşav* ile aynı kapalı alan içerisinde bağlanabilmiştir. Ayrıca *hÿy* dönüşlülük adınının *Soyul'daşov* ile eşleşmesi ile dönüşlülük adınının “teklik, bilindir, tanıdık” bir bilgi olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden birincil olarak belirli bir öbek olduğunu söyleyebiliriz.

b. Sergey Petroviç, açasem kişkıraşnine iltse, şkul alkumne tuhrİ, vara hÿvİrt hÿy hvatterne kişİ te, çüreçe aykine tİrsa, kartİşnelle pİhma tİnçİ. (Trubina Marhvi, Arşuri, 1935).

“Sergey Petroviç, çocukların bağırışını işitip, okulun koridoruna çıktı, sonra hemen kendi odasına girdi ve pencerenin altında durup, avluya doğru bakmaya başladı.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi tümleçtir. Hedef rolündedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi bulunmaktadır. Öbek, {-çİ} biçim birimli yüklem ile gerçeklik ortamında oluşmuştur. Örtük bir işlemci de bulunmamaktadır. Bu haliyle

öbek gerçeklik ortamında oluştuğu için özgül bir okuma alabilir. Öbek belirtme-yönelme durum biçim birimi, teklik bilgisi olduğu için belirlidir.

[*Sergey Petroviç*_i, *açasem kışkırāšnine iltse, škul alkumne tuhrī*], [*adil_i vara hīvīrt* [*hīy_i hvatterne_i*] *kīčī te*, [*adil_i çüreçe aykine tīrsa, kartišnelle pīhma tīnčī*]] cümlesinde öbeğin dönüşlülük adılı bir gönderge olarak kendi yönetim kategorisindeki *adil_i* ile eş dizinlenmektedir. Bu haliyle bağlamanın A şartını sağlamaktadır. Bu boş kategori birinci cümlelerin öznesi *Sergey Petroviç_i* tarafından yönetilmektedir. Ad öbeği, bir uyum öbeği olmadığı için kapalı bir alan oluşturmamakta ve bulunduğu cümlelerin sınırları içerisinde öznesi ile yani öncülü ile eş dizinlenebilmektedir.

hīyīn+(A-İyelik) Yapı Tipi Parça-bütün ilişkisi)

a.—*Ham kurmasīr īnessīm šuk, — Lipa umīnči huta hīyīn alline ilčī Leventey* (*Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951*.)

“Kendim görmeden inanmak istemiyorum, — Lipa’nın önündeki kâğıdı eline aldı Leventey.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Öbeğinin yer aldığı cümle eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi tümleçtir. Vücut ve uzuvları arasındaki ilişki ile sahiplik ilişkisi kurulmuştur.

[*İz_i [Lipa_j umīnči huta] [hīyīn_i alline_i] ilčī Leventey_i*] cümlesinde uyum ilişkisindeki öbeğin belirleyici yerinde gönderge, kendi yönetim kategorisinde öncülü ile bağlanamamaktadır. İçinde bulunduğu cümle sınırlarına açık olan bu alan, bir budak ötedeki kapalı alanda öncülü ile bağlanmakta ve bağlamanın A şartını sağlamaktadır. *Leventey* özel adı, bir öncül olarak öncelik-sonralık ilişkisinde belirleyici yerinde bulunmamaktadır. Çalkalama ile yüklem sonu konumuna üye-taşınmıştır.

(b)’de diğer (a)’dan farklı olarak çekimli dönüşlünün cümlelerin dışında bir öncüle göndergede bulunduğu görülür. Söylemde bu göndergenin bir öncülü bulunmaktadır. Bu birleşik cümle türü örnekte bir tümleyici öbeği/yan cümle ve asıl cümleden meydana gelmiştir. Bu örnekte bağlamanın A şartını dönüşlülük adılı sağlayamamaktadır. Dönüşlülük adılı ve gönderge yerel olmayan bir bağlama alanında bağlanmaktadır. III. cümlede dönüşlülük adılı bir adilsil gibi davranmaktadır; fakat bağlamda söylem işlevli bir öncül ile bağlanır.

b. I. *Valya_i nimñle te Vanya_i motosikliñ şine pırsa laraymarıñ. Lupaşkaran irtmesserer kaççı şumne sırtınme tivessi vıtararçı ina_i. II. Vıl_i yıpırt-yapırt Saşa hışne vırnaşrı. III. Leşı, şakna kına ketnı pek, [hıyın_j «timır utne»] şıyınçeh çırtse yaçı. (Albina Mişkına, Atte Pilı, 2004*

“I. Valya_i hiçbir şekilde Vanyanın_j motorsikletine gidip binemedi. Çukurdan her geçişte adama dokunması gerekeceği (fikri) utandırdı onu_j. II. O_i aynı anda Saşa'nın arkasına oturdu. III. Diğeri, sadece onu bekliyormuş gibi [kendisinin_j «demir atını»] hemen çalıştırıp gitti.”

Yerel bir bağlama alanında, öncül ve göndergenin bağlanmaması, uyum öbeklerinin cümlede yapısal olarak bağlı veya bağımlı olmaması göndergenin uzak-ara dönüşlü olmasına engeldir. Bilgi yapısı (Information structure) açısından bakıldığında cümleler arası bir bağlama ilişkisi olarak öbeğin söylem işlevi görülür (Palaz, 2009: 160). Başka bir görüşe göre de öyküleme metinlerinde cümleler arası ilişkide bu dönüşlülük adları birer vurgu özelliği gösterirler (Kornfilt, 2001b: 213). Burada metnin tutarlığını sağladığı için öbeğin söylem işlevinin daha yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Kornfilt'in dediği gibi sadece *vurgu* işlevinde olsaydılar metindeki bütünlüğe katkıları olmazdı.

hamır+(A-İyelik) Yapı Tipi (Sahiplik ilişkisi)

a.— *Starik, hamır ivilimıra epir sana parsas hıvaratpır. (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).*

“Yaşlı, kendi oğlumuzu biz sana bırakıyoruz.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi nesnedir ve konu rolündedir. Öbeğin unsurları arasında akrabalık ilişkisi ile kurulan sahiplik ilişkisi görülmektedir.

[*Starik_j, İz_i [adıl_i hamır_i ivilimıra_j] epir_i sana_j parsas hıvaratpır.*] cümlesinde *Starik*, ad öbeğinden önce olduğu için dönüşlülük adılı ile eşleşmesi beklenirdi. Fakat *Starik*, *hamır ivilimır* öbeği ile sayı ve şahıs uyumu olsa da eşleşmemiştir. Ayrıca *sana* adılı ile *Starik* eş dizimli olduğu için öbek bu adıl ile de eş dizinlenememektedir. Dönüşlülük adılının öncülü *epir* şahıs adılı ise çalkalanarak cümlenin diziminde nesne sonrası konuma taşınmıştır. Cümlede bağlamanın A şartı sağlanmamakta söylemde *epır* ve *hamır* adları söylemde ancak öncülünü bulabilmektedir. Cümle sınırları içerisinde ancak bir adılısıl işlevinde bulunabilmektedir.

Hamir+Ad Yapı tipi (Ait olunan-Kalıcı bir yer ilişkisi)

a.—*Epĭ*— *Atĭlkassi ŝnni, hamir yalta kolhoz pur çuh sir ĭ kolhozıra pırsa kĭress ĭm kilmest-ha.*

“—Ben—İdilköyü sakiniyim, kendi köyümüzde çiftlik var iken sizin çiftliğe gelip giresim gelmiyor-işte.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle sıralı bir cümledir ve eylem cümlesidir. Cümlede öbeğin dil bilgisel işlevi tümleçtir ve bulunma rolündedir. *yal* sözcüğü dönüşlülük adılının sözlüksel olarak değerli ve iyelik ilişkisi ile dizime girmesinden dolayı *belirleyici-belirleyici öbeği* ilişkisi kurabilmiştir. Bu kez belirleyici kontrol eden ve özellikleri ada atayan olarak dizimde yer alır. Cümlede *hamir yal* öbeği göndergesini cümlede bulabildiği için belli bir köyden bahsedilmektedir ve öbek bu gönderimsel özelliğinden dolayı belirlidir. Ayrıca “yal” betimleyici içeriği de olduğu için özgül okuma alabilmektedir. Dönüşlülük adılının bu göndergesel özelliği cümle sınırlarında “bilindik ve tanıdıklık” ilkelerinin yerine getirilmesini sağlamıştır.

Dönüşlülük adılı öncülünü cümlenin bir parçası olan diğer sıralanmış cümlede bulmaktadır. [*hamir yalta*] öbeği bitimli bir öbek boyu taşınarak/kopyalanarak [*Atĭlkassi, ŝnni*] öbeğinin unsuru ile eş dizinlenmektedir. Bu durumda cümlede bağlanma özellikleri açısından bağlamanın türünün *uzak-ara bağlama* özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır.

b. *Man anne hamir kolhozra pahça-ŝimĭŝ brigadir ĭ pulnă. (Kuŝma Turhan, Yimrallĭ Yal, 1951).*

“Benim annem çiftlikte bahçe meyve-sebzeleri ekibinin başıymış.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle ad cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi tümleçtir ve yer rolündedir. Öbekte adılın birleştiği ad ile arasında bulunma ilişkisi görülmektedir. Cümlede, dönüşlülük adılının ad ile kurduğu öbek kapalı bir alan değildir. Bu yüzden ulaşılabilir, açık bir öbektir. Fakat cümle sınırları içinde öncülü bulunmamaktadır. Bağlamdan çiftliğin kime ait olduğu anlaşıldığından burada öncülün *uzak-ara* bağlanarak söylemde öncülünü bulduğu görülür. Öncül, gönderge ile cümle sınırları dışında bağlanabilmektedir. Bu haliyle de öncül ve gönderge arasında kurucu buyrumu ilişkisi düşünülemez.

hamİRİN+A Yapı Tipi (Ait olunan-Bir grup ile ilişki)

Toplamda, 90 eş dizimli örnekten 83'ünde *hamİR+A* yapısı görülürken diğer 7 kullanımda da *hamİR+A-iyelik* yapısı kullanılmıştır. *hamİRİN+A yapısı* 34 kez geçmiş ve *hamİRİN+A-İyelik* yapısına metinlerde hiç rastlanılmamıştır.

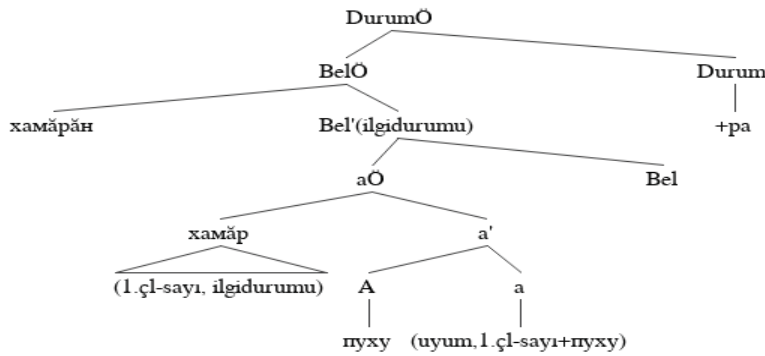
a.—*EpİR hamİRİN puhura tİrpul tuhİŞne hİpartas tİlİne İlessine sİtse yavrİRmİR.*
(*Trubina Marhvi, PİçİK Kolhozniksem, 1931*).

“Biz toplantımızda tahıl üretimini kaldırma yönünde çalıştığımızı konuştuk.”

Öbeğin Parantezleme Biçimi:

[DurumÖ[BelÖ хамİRпән [Bel'(ilgidurumu) [aÖ[хамİR (1.çl-sayı, ilgidurumu)] [a'[A пуху] [a (uyum,1.çl-sayı+пуху)]]] [Bel]]] [Durum +pa]].

Öbeğin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil: 3.27

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilimsel işlevi tümleçtir ve yer rolündedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi görülmektedir. Öbeğin yüklemine {-rİ} görülen geçmiş zaman biçim birimi bulunmaktadır. Eylem kategorileri birer önvarsayımsal tetikleyici olarak cümledeki bir adın özgül okuma almasına katkıda bulduklarından ve bu cümlede örtük bir işlemci olmadığından öbek özgül bir okuma alabilir. Önermesel boyutta yüklem gösterdiği olay gerçek dışı değildir ve konuşmacı için belirli bir olaya gönderimde bulunmamaktadır. Ayrıca konuşur tarafında tekil ve bilindik olduğu için de öbek belirlidir.

[*Yan Cümle EpİRi* [[*hamİRİN puhura İ*] *tİrpul tuhİŞne hİpartas tİlİne İlessine*]] [*Asıl Cümle sİtse yavrİRmİR.*] cümlesinde öbek asıl cümlenin sınırları içindedir. Asıl cümlenin öznesi

epş ile aynı bağlanma alanlarında olduklarından öncül-gönderge birbirine bağlanabilmektedir. Öncül, yönetme kategorisi içinde göndergeye kurucu buyrumu da verebilmektedir. Bu da iki adılın bağlamanın A şartına göre bağlandığını göstermektedir

hşvşşn+ Ad Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

Derlemimizde bu yapı tipine 2 örnekte rastlanılmıştır.

a. —*Tinşsre mşnle pışşk vşş ahşrat! Tşşnmelle vşş! Yuratatşş tinşş ahşşnine kurma! Sanpa pşşle utsan, şşşmantarmşş-şi? — yşşnnşş pşşşş Vadim şşne amerikanets. — Hşvşşşn irşş, — terşş Vadim. (Tşşş Petşşşki, şşşl-Tşşşil 1967).*

“Denizde nasıl büyük bir güçle bağıyor! İnanılmaz bir güç! Seviyorum denizde bağırdığımı görmeyi! Seninle birlikte yürüsem, zorluk çıkarır mıyım acaba? —gülerek baktı Vadim’e Amerikalı. —Bizim seçimimiz — dedi Vadim.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Hşvşşşn irşş, — terşş Vadim cümlesi eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi nesnedir ve konu rolündedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi bulunmaktadır.

Öbek içinde bulunduğu cümle sınırları içinde öncülüne bağlanabilir. *Vadim* ve *Amerikalı*, *hşvşş* adılının öncülleridir. Fakat bunlar aynı cümle sınırları içinde bulunmamaktadırlar. Dönüşlülük adılı cümle dışında, bağlamda öncülüyle bağlanabilmektedir. Bu durumda cümle bazında düşünüldüğünde dönüşlülük adılı bir *adılısıl* gibi davranmaktadır. Bu sınırlı alanda dönüşlülük adılı, kurucu buyrumu verebilecek bir öncüle sahip değildir. Bu bağlanma türü söylemde karşılığını bulduğu için *uzak-ara bağlama (long distance reflexive)* olarak da değerlendirilebilir (Kornfilt 2001b).

hşvşşşn + (A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik olunan- İlişkili bireyler ilişkisi)

a. *Ittisem kşşşsene kayşş ta hşvşş allşşpa hşvşş asşş turşş irşş panipe, epşşhunipe manşşn tata hşvşşşn tşşmanşşsene— ulputsempe itti pusmşşşsene— tşşş tuma tşşşnşş. (Yuhma Mişşşi, Kşşvak şşşmren, 1998).*

“Diğerleri evlerinize gidiniz ve kendi elinizle sizin büyük tanrınız özgürlük verdiği için benim ve dahi sizin düşmanlarınızı— alplerle diğer baskıncıları—yerin dibine sokmaya başlayınız.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle bağlı bir cümledir. Her iki cümle de eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi tümleçtir ve etkilenen rolündedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi bulunmaktadır.

[*hivir̄n tişmanirsene*] öbeği kapalı bir alan oluşturmaktadır. Fakat kendi yönetim kategorisinde de öncülü ile dönüşlülük adılı eşleşmemektedir. Öbeğin bulunduğu cümle sınırları içinde de dönüşlülük adılının eşleşebileceği bir öncül bulunmamaktadır. Söylem işlevli bir öncül yer alır.

hivir̄+ Ad Yapı Tipi (İyelik ve aitlik ilişkisi)

a. *Hivir̄ yaltah kolhoz predsdatel̄vat ŝn.* (*Kuşma Turhan, Yimrall̄ Yal, 1951*).

“Kendi köyünüzde de çiftlik başkanı yaşlı (bir) insan.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle ad cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi tümleçtir ve *yer* rolündedir. Öbek söylemde öncülünü bulduğu için ve bildik, tanıdık olma ilkesine uygun olduğu için belirlidir. Cümlede örtük bir işlemci ya da kiplik söylem bulunmadığı için öbeğin önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunduğu görülür. Bu yönüyle öbek özgül bir okuma alabilmektedir.

Cümlede, dönüşlülük adılı bir uyum öbeği olmadığından kapalı bir alan oluşturmamaktadır. Öbek cümleye açıktır. Fakat bu haliyle de cümle sınırları/yönetim kategorisi içinde eşleşmemektedir. Bu cümlede gönderge cümle dışında bağlamda öncülünü bulabilmektedir. Bu haliyle dönüşlülük adılı ile kurulan öbek bir *gönderge* değil, bir *adılısıl* gibi davranmaktadır.

hivir̄ + (A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik İlişkisi)

a. — *Es̄r̄ hivir̄ iŝire tivir̄-ha eppin, ep̄i v̄ir̄ü ç̄l̄hi vulam, —italansa ȳri-tavra çupkalar̄i Yimuk.*

—Siz kendi işinizle uğraşın bu durumda, ben büyü okuyayım, — üzümlere etrafa koşturdu Yimuk.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir. Birleşik bir cümledir. Öbek, bu cümlelerin yan cümlesindeki sıralı cümlelerden ilkinde yer almaktadır, cümlede tümleç görevindedir ve yer rolündedir.

[*Esīr_i [adil_i hīvīr_i iṣīre_i] tīvīr-ha eppin*], *epī_i vīrū çīlhi vulam*, —*italansa yīri-tavra çupkalarī Yimuk_i*] cümlesinde dönüşlülük adılının yer aldığı öbek, kapalı bir alan değildir. Bu *en küçük bağlanma alanı* içinde gönderge, dönüşlülük adılı *hīvīr* ve öncül *esīr* şahıs adılı bağlanabilmektedir. Bu haliyle cümle bağlamanın A şartını sağlamaktadır. Dönüşlülük adılı bir göndege özelliği göstermektedir. Anlam bilimsel olarak öncül ve gönderge birbirine kurucu buyrumu verebilmektedir.

hīysen+ (A-İyelik)Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

a. *Sayra hutra pulin te hīysen ṣurtne ilse yulnī Makṣīm piççīṣsem patne (malta višem yal viṣīnçi pīr piçīk ṣurtra ṣillīn ṣemyipe pīrle purīnatçīṣ) kilkelese kayrī. (Albina Mıṣkina, Atte Pilī, 1996).*

“Nadiren olsa da kendilerinin evini alan Maksim abilerinin yanına (önceleri onlar köyün sonundaki küçük bir evde erkek kardeşiyle birlikte yaşıyorlarmış.) gelip gitti.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi tümleçtir ve hedef rolündedir. Öbeğin unsurları arasında aitlik ilişkisi bulunmaktadır. Öbek, ilgi cümlesinin sınırları içindedir. İlgi cümleleri, uyum ilişkisi olan alanlar olmadığı için kapalı bir alan oluşturamamaktadır. Bu alan genişletilmiş yansıtma alanı değildir. Bu alanda dönüşlülük adılı öncülü ile eşleşmemektedir. Fakat dönüşlülük adılın öncülü, cümle sınırları dışında/ söylemde eşleşebilmektedir. Bu özellik söylem işlevli bir öncül ile göndergenin eşleştiğini gösterir.

adılısı+ (hīy_i-İyelik) Yapı Tipi

a. *İnenmesen Lisukran hīyīnçen ıytīr, — terī Maruk. (Trubina Marhvi, Hīllehi Kaṣsençe, 1989).*

[İnenmesen Lisukran_i [*Adil_i hīyīnçen_i*] ıytīr,] — [terī Maruk_j.]

“İnanmazsan Lisuğun kendisine sorsun, dedi Maruk.”

Yapıda adılın, A şartına uymadığı ve göndergenin/hedefin öncülüyle eş dizinlenemediği, B şartını sağlayıp *adılısı* gibi davrandığı görülür. Öbekte dönüşlülük adılı

çekim biçim birimi aldığı için yerel olan öncülüyle bağlanabilmektedir ve bu durum B şartını bozmamaktadır. Çekimli olan dönüşlülük adılı, yerel alanda gönderge gibi davranmaktadır.

př-pşin+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

a. *Př-přin šuhš-tuyimne türeh ĩlansa ilni, př-přne pulišni, šak ikĭ čuna sahal vĭhĭtrah pit šĭvĭhlatřĭ.* (Yuhma Miššĭ, Kĭvak Šĭmren, 1998).

“(onların) Birbirlerinin fikirlerini doğru anlamaları, biribirlerine yardım etmeleri, bu iki canı kısa zamanda çok yakınlaştırmıştı.”

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle birleşik bir cümledir ve eylem cümlesidir. Öbek yan cümlede nesne işlevindedir ve konu (theme) rolündedir.

[Yan Cümle [TümÖ adılı [Př-přin_i šuhš-tuyimne] türeh ĩlansa ilni], [TümÖ adılı [př-přne_i pulišni]]][Asıl Cümle [šak ikĭ čuna]i sahal vĭhĭtrah pit šĭvĭhlatřĭ.] cümlesinde ortaklaşalık adılı bir uyum öbeğinin/TümÖ'nün sınırları içerisindedir. {-nĭ} ortacının [+i] iyelik biçim birimi ile oluşturduğu baş adın öznesi boş bir kategoridir. Boş kategori olan adılın TümÖ'deki yorumu 3. çokluk şahıstır. Öbekte özne yüklem uyumu ile değil, göndergenin sayı özelliğiyle belirleyici yeri sayı özelliğini almıştır. Öbek sınırları içinde değer bulmuştur.

[TümÖ adılı [Př-přin_i šuhš-tuyimne] türeh ĩlansa ilni] yan cümlesi kapalı bir alandır. Bu kapalı alanın içindeki ortaklaşalık adılının adla kurduğu öbek de kapalı bir alandır. Bu ad öbeği TümÖ'ye kapalıdır. Fakat bu sınırlar içinde öncülüyle bağlanamayan gönderge, bir evre boyu taşınıp öncülünü orada arayabilir. Bulduğu öbekte bir sınırlandırma budağı/bir evre taşınan öbek, bu kez de ikinci TümÖ engeliyle karşılaşmaktadır. Bu öbek ikinci TümÖ'ye [TümÖ adılı [př-přne_i pulišni]] yan cümlesine taşınsa da öncülünü burada bulamayacaktır. Bu evre-evre taşınımında da gönderge öncülüyle eşleşmemektedir. Ancak ikinci evreyi de geçtikten sonra *uzak-ara bağlama* özellikleri ile öncül ve gönderge eşleşebilmektedir.

3.1.1.1.3. Belirleyicisi Ad, Belirleneni Ad Olan Belirleyici Öbekleri

Bu yapı tipindeki öbeklerde, ilgi durum biçim birimi ve iyelik biçim birimi özgül bir ilişkiye gönderimde bulunur. İyelik kuruluşlarında ilgi biçim birimli ad, biçim bilimsel

olarak baş adın sahibidir; fakat bazen bu işlev başın anlam bilimsel özelliklerinden dolayı yardımcı unsura değil, baş ada kayabilir (Dede 1978: 29). (*Ali'nin evi* krş. *evin sahibi*)

İyelik kuruluşlarının yapısal ve anlam bilimsel olarak adlandırılmaları ile ilgili problemlere kısaca öbeklerin adlandırılmaları ile ilgili yaptığımız açıklamada yer verilmiştir. Bu aşamada da Çuvaş Türkçesinde öbeklerin unsurlarının arasındaki anlam bilimsel ilişkiler konu edilecektir. Mayzel, 1944 yılında yazdığı “Türk Dilinde İzafet” başlıklı tezinde öbeklerin arasındaki anlam bilimsel ilişkileri aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

- a) Bir şeyin (maddenin) bir şeye ait olduğunu gösterir: *Kadının şapkası*.
 - b) Bir vasfın bir şeye ait olduğunu gösterir: *şapkanın beyazlığı*.
 - c) Yapı maddesi olan şeyin yapılan şeye ait olduğunu gösterir: *şapkanın fötrü*.
 - ç) Parçanın bütüne ait olduğunu gösterir: *Aslanın başı*.
 - d) Kılışın subjektine (gerçekleştirene) ait olduğunu gösterir: *Muallimin okuması*.
 - e) Kılışın objektine ait olduğunu gösterir: *Mektubun yazılması*.
 - f) Durumun (hâlin) onu meydana getirene ait olduğunu gösterir: *Çocuğun uykusu*.
- (İnan 1958: 283).

Kononov (1956) belirtili ad tamlamalarının anlam özelliklerini şöyle belirtmiştir:

1. iyelik ilgisi: Öğretmenin odası.
2. Kişinin hareket ve durumla ilgisi: *Çocuğun ağlaması*.
3. Nesnenin hareket ve durumla ilgisi: *Mektubun yazılması*.
4. Bir bölümün bütünle ilgisi, nesne ve kişi topluluğu: Öğrencilerin çoğu.
5. Yer ve zaman ilgisi: Yolun genişliği, kışın sonu.
6. Nitelik ve özelliklerin onları taşıyanlara ilgisi: Karın beyazlığı, yüzün güzelliği.
7. Görev dolayısıyla ilgi: *Okulun müdürü*.

(Atabay, Kutluk ve Özel 1983: 52).

Ahmet Benzer (2012: 36-38) ise adların arasında 11 anlamsal ilişki tespit etmiştir. Bunlar *iyelik anlamı*, *zaman anlamı*, *niteleme anlamı*, *cümle özeti anlamı*, *belirsizlik anlamı*, *miktar anlamı*, *yer anlamı*, *akrabalık anlamı*, *parça-bütün anlamı*, *soyut anlamı*,

sıralama anlamıdır. Öbeklerdeki anlam bilimsel ilişkiler için Gökdayı (2017) rol yükleme, tamamlama, derecelendirme, belirtme, nitelendirme ilişkilerini öngörmektedir.

Müşerref Dede (1978) ise adların arasındaki anlam ilişkisini iyelik olarak varsaymış ve daha çok iyeliğin derecesi üzerinde değerlendirmede bulunmuştur. Aşağıda Dede'den (1978) aldığımız örneklerde, “*Kadının saçı*” en üst derecedeki iyelik; en sondaki örnek herhangi bir sahiplik türüne göndergede bulunmayan öbekler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Dede (1978) *kadın ve ölüm sözcüklerinin* fiziksel olarak birbirinden ayrılabilir üyeler olmadığından bir birleşik özelliği gösterdiğini düşünmektedir: *kadının saçı, kadının elbisesi, kadının babası, kadının kızı, kadının kocası, kadının doktoru, kadının ölümü*.

Öbeklerin oluşumunda dönüşümsel kuralların geçerli olmadığını savunan Dede, üyeler arasındaki ilişkililiğin derecesi ve doğasının iki üyenin yorumlanması ve türetilmesinde önemli bir rol oynadığını ileri sürer ve iki üye arasındaki ilişkililiğin derecesi ve doğasının üç anlam bilimsel ilişki ile ortaya koyulduğunu savunur (1978: 49):

a. aidiyet ve iyelik ilişkisi

kadının şapkası

b. genel anlamda bir şeyle ilişkili olma

kadın şapkası

c. nitelendirme ilişkisi

hasır şapka

İyelik kuruluşlarının arasındaki anlam bilimsel ilişkiler, söz dizimi ağacındaki öbek kategorileri de etkilemektedir. Daha önce iyelik biçim biriminin olmadığı dizimlerde ilgi durum biçim birimli adın, üye konumuna taşınıp baş adın anlam bilimsel özelliğine göre de sahiplik ilişkisi kurabileceğinden bahsedilmişti. Bu durum bize, iyelik biçim birimlerinin söz dizimsel yapıya dâhil edilmediğinde de dizimin niteliğini değiştirmediğini göstermektedir (Kunduracı, 2013: 9). Burada iyeliğin seçimlik ve zorunlu olması gibi anlam bilimsel özellikler önem kazanmaktadır.

Biçim bilimsel işlemler söz dizimsel işlemleri izlemektedir; çekim biçim birimleri tek başına anlamdan sorumlu değildir; bu çekim biçim birimleri öbek yapı oluşumundan da sorumlu değildir (Kunduracı, 2015: 57). Aşağıdaki örnekte ses bilimsel tasarımda yer alan yorumlanamayan dil bilimsel özellikler *ura* adına, adıl tarafın kopyalanmakta ve dizimde

türetimde yorumlanabilir özellik almaktadır. Mantıksal tasarımıda artık *ura* sözcüğünde sayı ve şahıs özellikleri görülebilir özellikler değildir.

Seçim alanı: {*san, ura*}

BelÖ *san_i* [*aÖ* [*A İz_i* {2. tklk.,tekil, yorumlanabilir durum ve özellikler}] + [*e'* [*ura* + *e* {2. tklk.,tekil, yorumlanabilir}]]] *Bel*[*ura* {2. tklk.,tekil, }]].

(A-İlgi Durumu) + (A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisinde)

A + (A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisinde)

Özel Ad/A + (A-İyelik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisinde)

Örneklerin seçiminde vücut ve uzuvları ve ev ve bölümleri gibi özelliklere göre seçimler yapılmış ve parçalar aynı sözcüklerden seçilerek bu ilişkide bir sözcüğün hangi yapılarla karşımıza çıkabileceği konusu gösterilmek istenmiştir.

Bu yapı tiplerinde *alık* “*kapı*” sözcüğü parça-bütün ilişkisi ilgi durum biçim birimli ya da ilgi durum biçim birimi olmadan iyelik kuruluşu oluşturabilmektedir. Bu durum Türk dilinin tipolojik özelliklerinden biridir. Fakat bu ilişki türüne Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır yapıda ilgi durum biçim birimi hep yer alır. İlgi durum biçim birimi olmayan öbeklerde adların belirleyici yerine yükselmeleri baş adın anlam bilimsel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Aşağıda *alık* “*kapı*” örneği üzerinden yaptığımız incelemede (A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) yapısında *alık* sözcüğü 1 kez ilgi durum biçim birimi almış adla birleşmiştir. (A)+(A-İyelik) yapısında ise 6 örnekte genel bir gönderge özelliği taşımadan parça-bütün ilişkisi göstermektedir. Konuşma dilinde ise yapı hem ilgi durumu olmadan hem de iyelik biçim birimi almadan parça-bütün ilişkisi kurabilmektedir.⁹⁴ Dağıtım aşamasında biçimsel olarak görünmeyen, işaretleyicileri

⁹⁴ Çuvaş Devlet üniversitesi öğretim üyesi Yelena Narpi'nin verdiği bir bilgidir. Ayrıca Aşmarin'in (1903) OİÇS adlı kitabında da iyelik kuruluşlarının eksiz bir şekilde kullanıldığına dair örnekler bulunmaktadır. Aşağıdaki örneklerde İvan aşı kendi içinde akarabalık ilişkisi ile zorunlu bir iyelenme oluşturmaktadır ve öbeklerde bu yüzden İvan, (e) ve (f)'de ilgi durum biçim birimi sıfır biçim birimdir. (c) örneğinde ise öbeğin unsurlarının her ikisinin de belirtme durum biçim birimi alması Rusça'da çekim biçim birimlerinin öbekte uyum ilişkisi kurmasından kaynaklı olabilir.

- Epi piççe purttine katrım. “Ben amca baltasını kırdım.”
- Epi piççe(n) purtt(i)ne katrım. “Ben amcamın baltasını kırdım.”
- Purttine epi piççeninne katrım. “Baltasını ben amcamın (olanı) kırdım.”
- İvanın aşı pürçi şunsa kaynı.” İvan'ın babası(nın) evi yanmış
- İvan aşıyın pürçi şunsa kaynı. “İvan(ın) babasının evi yanmış.
- İvan aşı pürçi şunsa kaynı. “İvanın babası(nın) evi yanmış”

bulunmayan bu biçim birimler, söz dizimindeki görevlerini yerine getirebilmekte, bütün dil bilgisel yeterlikleri sağlayabilmektedir.

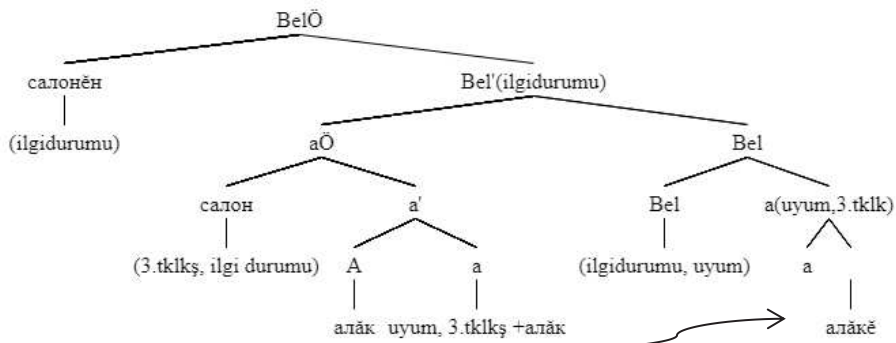
a. *Şak samantrah maşına çirikletme çarınçı te salonň aliki uşılçı.* (Arkadiy Rusakov, *Iytman İşre Simsuna An Çik*, 2011)

“O anda da makineyi bırakıp durdurdu ve salonun kapısı açıldı.”

Öbeğin Parantezleme Biçimi:

[BelÖ[салонён (ilgi durumu)] [Bel'(ilgidurumu)[aÖ[салон (3.tklkş, ilgi durumu)] [a'[A алăк][a uyum, 3.tklkş +алăк]]] [Bel [Bel (ilgi durumu, uyum)] [a (uyum, 3.tklk) [a][алăкë]]]

Öbeğin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

özellik kopyalama işlemi

Şekil 3.28

Anlam bilimsel ve söz dizimsel ilişkiler açısından değerlendirilmesi:

Cümle, sıralı bir cümledir ve ikinci cümle eylemi edilgen olan bir eylem cümlesidir. Öbeğin dil bilgisel işlevi özne ve etkilenen rolündedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere öbeğin unsurları arasında parça-bütün ilişkisi görülür. Cümlede örtük bir bağlam bulunmamaktadır. *salon* sözcüğü kapının betimleyici içeriği hakkında bilgi vermektedir. Bu özelliklerden dolayı öbek özgüldür ve “teklik, bilinirlik” özelliğinden dolayı da belirlidir. Eylem önünde olan ve belirtme biçim birimi ile çekimlenmemiş adlar, eyleme geçişimi olup belirsizlik özelliği gösterirler.

Bel'in uyum özellikleri taşıması ve ilgi durumunun BelÖ'nün belirleyici yerine yükselmesi ile *salon* adı belirleyici yerine yükselebilmektedir. Burada 3. teklik şahıs adlı ile

öbek değerli bir özellikte oluşmuştur. Anlam bilimsel olarak öbeğin unsurları arasında benzer ilişkiler ilgi biçim birimi olmadan da kurulabilmektedir.

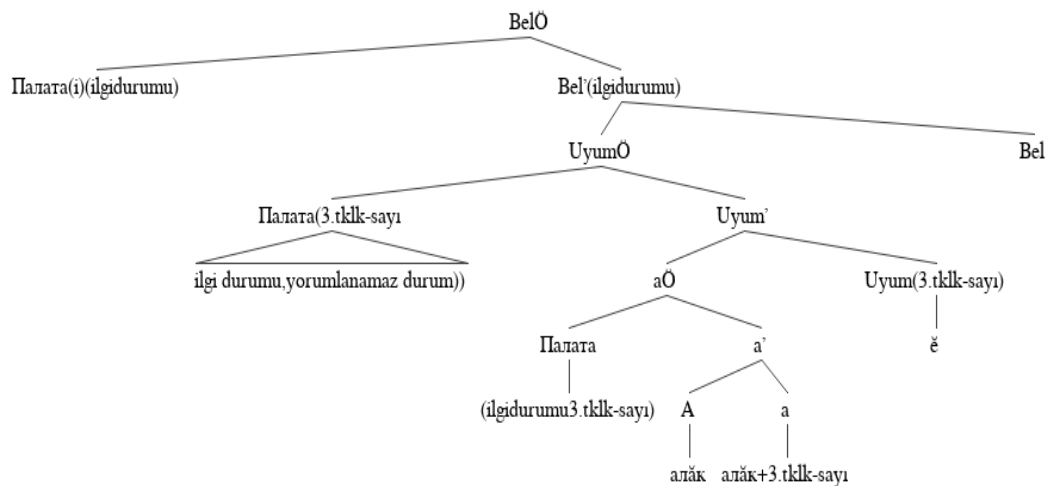
b. *Palata alik'i uşıl nine, mişiri hıy patne pırsa allisene unın şitreken hul puşşıyışem şine hunine te sismeri.* (Lidiya Filippova, İlhanlı Hura Şimirt, 2012)

“Küçük odanın kapısının açıldığını, eşinin kendinin yanına gelip ellerini onun titreyen omuzlarına koyduğunu da farketmedi.”

Öbeğin Parantezleme Biçimi:

[BelÖ[Палата(i)(ilgidurumu)][Bel'(ilgidurumu)[UyumÖ [Палата(3.tklk-sayı ilgi durumu,yorumlanamaz durum)]]][Uyum'[aÖ[Палата (ilgidurumu3.tklk-sayı)][a'[A алăк][a алăк+3.tklk-sayı]]] [Uyum(3.tklk-sayı) ě]]] [Bel]]].

Öbeğin Söz Dizimi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.29

Tıpkı adıl+ ad birleşmesinde olduğu gibi ad ve adın parça-bütün ilişkisinde ilgi durum biçim birimi almayan ada üye konumu belirleyici⁰ baş ile değil, uyumun başı ile verilmektedir.

(c)'de parça-bütün ilişkisi kişinin vücudu ve bölümleri arasındaki ilişki ile kurulmuş bir aidiyet ilişkisidir. (d) ve (e) örneklerinde de yine aynı durum söz konusudur.

c. *Kuna iltsen, Savanter kuşharşiyışem tivil umıñhi pek pırınçış.* (Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).

“Bunu işitince Savanterin kaşları kasırğa önünde gibi çatdılar.”

d. *Pravlenire Leventey pül'ın'ınçe Kıtıra Mihalapa Yatman laraşşı* (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).

“Müdürlükte Leventey’in odasında Kıtıra Mihala ile Yatman oturuyorlardı.”

e. *Hıvalanipe şıran hırrinelle şulşışem vıışımsır yuhsa kileşşı, vışem Ukahvi uri patneh şite-şite çarınaşşı* (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).

“Rüzgârın kuvvetiyle bayırın kenarına doğru yapraklar sürekli uçup geliyorlar, Onlar Ukahvi’nin ayağına çarpıp/gelip duruyorlar.”

(A-İlgi Durumu) + (A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

A + (A-İyelik) Yapı Tipi (Bir şeyin birisinin emrinde olması)

İyelik-aitlik anlam bilimsel ilişkisini anlatmak için seçtiğimiz sözcüklerden ilki *laşa* “at” sözcüğüdür. Burada vereceğimiz dört örnekten birinde ilgi durum biçim birimi *laşa* “at” adı ile birleşmiş diğerlerinde ise önceden bahsedilen konu (topic) yani eski bilgi, ilgi durum biçim birimi ile belirtilmemiştir.

Söylem ve sözcüklerin arasındaki parça-bütün ilişkisi, alt anlamlılık (hyponmy) sözlüksel alan içerisindeki ilişkililik, taksonomik ilişkiler en az çaba yasasını destekleyen anlam bilimsel ilişkilerdir. Sonuç olarak çekim biçim birimlerinin anlamı etkileyen bu ikincil işlevi ve öbeğin içinde bulunduğu cümlenin ortamı, sözcüklerin anlam bilimsel ilişkileri, birleşimsel bir etki alanı olarak ortaya çıkarmaktadır.

(a)’da *şın laşi* “başkasının atı” öbeğinde ilgi durum biçim birimi almayan ad ile *laşa* sözcüğü arasında aitlik ilişkisi kurulmuştur ve bu ilişkide belirleyici⁰ baş, *şın* adının BelÖ’nün belirleyici yerine çıkmasını sağlayan bir baş değildir. Belirleyici⁰ baş, aÖ’yü seçemez ve *şın* adı, uyum öbeğinin başına ve Belirleyici⁰ başa eklenerek çekim özelliklerini alabilir. Bu örnekte *şın* adı genel gönderimli olarak kullanılmakta ve hatta öbek, grup gönderimli bir anlam taşıdığı için belirsiz bir öbek olarak dizimde yer almaktadır. Burada ilgi durum biçim biriminin olmaması öbeğin bir göndergesinin olmadığını da gösterir. Ayrıca öbek bir şart cümlesi içinde bulunduğu için de gerçeklik ortamının oluşmadığı, örtük bir ortamın oluştuğu görülür. Öbek bu haliyle özgül bir okuma alamamaktadır. (b)’de ise ilgi durum biçim birimi alan ad, geçici iyelik ilişkilerinde daha az görülür. Bu yüzden de ilgi durum biçim birimi ile ad belirtilmiştir. *Marsiansen laşi* “Marşlıların atları” öbeği uyum ve durum özelliklerini doğrudan belirleyici⁰ baştan almaktadır ve baş aÖ’nün tümlecidir. Bu şekilde belirleyici⁰ baş, uyum ve ilgi durum biçim

birimi özelliklerini BelÖ'nün belirleyici olan yerine dizimin başındaki ada deveder/yansıtır ve sonunda değerli bir yapı oluşur.

a. *Yut çılhe pit avan pulsan ta, vıl pirın mar, şınnın, şın laşi temın tırlı mattur pulsan ta, un şine utlansa larsa ham laşa tese muhtansa çüreyımın, temın tırlı çaplı puyan çın tumtirne tahınsa, ham tumtirım tese kalaymın.* (Tıvanyalsem, Hıpar 2006).

“Yabancı dil gayet iyi olsa da o bizim değil, insanoğlunun/başkalarının, başkasının atı pek çok yönüyle güzel olsa da ona atlayıp oturup benim atım diye süremeyiz, çok zengin olan bir insanın kıyafetini giyininip, benim kıyafetim diyemezsin.”

(b)'de öbeğin unsurları çokluk sayı değeri taşıdığı ve yüklemde genel anlamlılık taşıyan bir bildirme çekimi bulunduğu için belirsizdir. Fakat betimleyici bir içeriği olduğu için de özgüdür.

b. *Mın kalta hire tuhmarı: sıvılış tipı. İrkışreh şuran utmalla pulçě... Kalta marsiansen laşi ikken...»* (Tihın Petırkki, Şil-Tıvıl, 1961).

“Büyük kertenkele kenara çıkmadı: hava yeri. Özgürce yürümesi gerekliydi... Kertenkeleler marslıların atlarıymış...”

(c)'de ise ilgi durum biçim birimi alan sıra sayı adı, ad ile birleşirken niteleme işlevi ile belirtme işlevi arasındaki çizgi için ilgi durum biçim birimi almıştır. Burada sıranın atın sırası değil, kişinin sırası olduğunu da ilgi durum biçim birimi belirtmektedir. (b)'deki ilgi durumunun belirsizlik getiren kapalılığı ve (c)'de hem belirtme yönelme durum biçim birimi almasıyla hem de sayının belirten olma özelliği dolayısıyla ve de tekil anlamı olması dolayısıyla belirlidir. *Pillıkmişın laşine* “beşincinin atını” betimleyici bir içeriği bulunduğu, örtüklük ortamı bulunmadığı için özgül bir okuma alabilmektedir.

c. *Tıvattımışın ınine kaşkışsem tıtsa şurnı. Pillıkmişın laşine vırısem ilse kaynı.* (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).

“Dördüncünün ineğini kurtlar yakalayıp parçalamış. Beşincinin atını hırsızlar alıp götürmüş.”

(d)'de *kurayman tışman laşine* “düşmanın atını” öbeği geçici bir iyelik ilişkisiyle kurulmuş bir öbektir. Burada *kurayman tışman laşine* bir adlandırma gibi düşünülse de *düşman atı* öbeğinin gerçeklikte bir karşılığı göndergesi bulunmamaktadır. *kurayman tışman laşi* bir tür değildir. Atın bir alt anlamı (hyponym) değildir. Bu sebeplerden öbeğin

ilgi durum biçim birimi almayan *kurayman tişman* unsurunun tek başına bir göndergesi vardır ve söylemde belli bir düşmandan bahsedilmektedir. Öbek gerçeklik ortamında oluştuğundan *kurayman tişman* adı grup gönderimli bir ad olsa göndergesi bulunduğu için belirlidir. Ayrıca belirtme-yönelme durum biçim birimi de öbeğin belirli bir *laşa* “ata” göndergede bulunduğunu gösterir. Öbekte *laşa* düşmanın olmaktan başka herhangi bir betimleyici içeriği bulunmadığından birincil olarak özgül bir okuma alması güçtür.

d. — *Timofey-husah! — ahlatnĭn kĭškĭrsa yačĭ te Ukaslu, hıřaltan sikterse tuhsa, učĭpe kurayman tiřman lařine kuparčinčen čıřtarčĭ.* (Yuhma Miřři, Kĭvak řĭmren, 1998).

“Timofey-boş! —inleyerek bağırdı ve Ukaslu arkadan zıplayarak çıkıp yürüyerek düşmanın atını arkasından vurdu.”

(e)’de aitlik ilişkisi iki kişi arasında kurulmuş olsa da aradaki ilişki ancak söylemde anlaşılmaktadır. Baş ada gelen iyelik biçim birimi iki özel ad arasındaki ilişkinin türünü belirtmeye yeterli değildir. *Tihĭn Petr’in* oğlu mu, arkadaşı mı, akrabası mı olduğu belli değildir. Özel adlar dizime belirli olarak girseler de iki özel adın arasındaki ilişki belirliliği belirsizliğe çevirmektedir. Baş olan özel adın kiminle ilişkili olduğu ise belirlidir. Bu açıdan betimleyici bir içeriği bulunmaktadır. Bu yüzden de öbek özgül ve göndergeseldir.

e. *řak sirĭn umĭřta tĭřakan Ulatti! “Ulatti! Tihĭn Petrĭn Ulattiĭ!”* (Vasiliy Alentey, Vĭlle Hurčĭ, 2005).

“Bu sizin önünüzde duran Ulatti! Tihĭn Petr’in Ulattiyi!”

(f)’de *hĭř* ve *ĭmĭř* adları ilgi durum biçim birimi olmadan bağlanmıştır ve iyelik ilişkisi ile bir araya gelmiştir. Bu öbek de bir BelÖ’dür. Şahıs ve sayı özellikleri uyum öbeğinin başı tarafından verilmektedir.

f. *Pĭřreh-şi vara hĭř ĭmĭřĭ? řakĭntan yulaşki-şim ĭntĭ hĭř teleyĭ?* (Yuhma Mişşi, Kĭvak řĭmren, 1998)

“Daha bitmedi mi ki kızın ümidi? Kızın talihi bundan sonra mı artık?”

(A-İlgi Durumu) + (A-İyelik) Yapı Tipi(Yer ilişkisinde)

(A-Çokluk-İlgi Durumu) + (A-İyelik) Yapı Tipi (Yer ilişkisinde)

(A-Çokluk/Ø) + (A-İyelik) Yapı Tipi (Yer ilişkisinde)

(A-İyelik) + (A-İyelik) Yapı Tipi (Yer ilişkisinde)

Bu yapı tiplerinde toplam 224 kullanımda *ay* “alt” “yarı dil bilgisel sözcük” (Andreyev 2005: 31) ad ve adil ile yer ilişkisi kurmaktadır. Akerson ve Ozil’e göre (1998: 228-229) *masanın altı* gibi öbekler geleneksel dil bilgisi kitaplarında öteki öbeklerden ayrılmamaktadır. Türkçede de biçim bilimsel olarak bir ad gibi işlemekle birlikte, söz dizimsel açıdan olağan adlardan farklar gösterirler. Çoğunlukla bulunma ya da yönelme tümleci olurlar. Bu tamlamalar bir ortacın çevresinde parçalanabilir. “üst” sözcüğü tek üyeli bir kümedir. Bir nesnenin bir tek “üst” ü olabilir. Bunlar nitelen ögeye çıkmaya yatkın değildir, ne daraltma ne donatma işleviyle⁹⁵ nitelenebilirler (Akerson ve Ozil (1998). Yani hem tümleç hem niteleyici olamamaktadırlar.

Örneklerden 3’ünde (*ad-ilgi durumu*)-*ad* birleşiminde ilgi durum biçim biriminin yardımcı unsura geldiği görülmektedir. Yer ilişkisinde adlar arasında *šī* “üst”, *šum* “yan”, *puš* “baş” gibi yer anlamındaki sözlerle de oluşabilmektedir. (a) ve (b)’de ilgi durum biçim birimi ile *ay* “alt” sözcüğü birleşmiş ve öbek BelÖ’nün belirleyici yerine belirleyici⁰ başın yönetiminde yükselmiştir. Bu öbekte *ay* “alt” tek üyeli bir kümeye gönderme yapmaktadır ve birleştiği adla yer ilişkisi kurmaktadır.

a. *Kunta, yपालasen ayinče, Larisīna yarīntarsa šūrenī kūme te pulmalla-ha. (Denis Gordeyev, Hīres Hivnī Hīvel, 2007).*

“Burada, eşyaların altında, Larisa’yı sallayarak gezdirdiği araba da olması gerekliydi de .”

b. *Sulahay kušīn ayī.. kīvakarsa tuhnī hīyīn. (Arkadiy Rusakov, Pulat’-ške Purnīšra, 2011)*

“Sol gözünün altı...morarmış onun.”

(b), (c), örneklerinde *kuš* “göz” sözcüğü ile birleşen yer adı, *kuš* “göz” sözcüğünün değerli olarak dizime girmesinden dolayı [+i] iyelik biçim birimini bize çokluk olarak

⁹⁵ Akerson ve Ozil’in küme daraltma işlemi bir seçimle sınırların belirlenmesi anlamına gelmektedir. Küme donatma ise zaten belli ve sınırları olan kümeyi niteleyicilerle genişletme anlamında kullanılmaktadır.

okutmaktadır/yorumlatmaktadır. Bu anlamda öbeğin sayı uyumu daha başta sözlüksel özellikleri ile birlikte dizime girmiştir ve değerlidir. (b)'de ilgi durum biçim birimi bunu sağlarken (c)'de iyelik biçim biriminin belirtme işlevi bu görevi üstlenmektedir. Aynı şekilde (d) ve (e) örneklerinde de bu durum görülür. *Uri ayıñçi ve sappunĭ ayıñčen* öbeklerinde *uri* < *ura+i* “ayak” *sappun* > *sappunĭ* “önlük” adlarında iyelik biçim birimi belirtme işlevinde kullanılmıştır. Bu durumda belirleyici olan kontrol edenin yeri sonda değil, baştadır ve BelÖ'nün belirleyici yerine kontrol eden olarak yerleşmiştir ve aÖ'ye bu anlam bilimsel ilişkiyi atamıştır.

c. “Gözünün altından çıban gibi büyük bir yara çıkmış.” (Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).

d. — *San urşalla purĭnma yuramasteh, İvan, — itahal'ten lariçčen mĭn te pulinşĭles tese sappunĭ ayıñčen yĭppe şir kĭlarçĭ Kĭterne.* (Kuşma Turhan, Yımrallıyal, 1951).

“Senin dulla yaşaman fayda vermiyor ki İvan, — boş boş oturana kadar bir şey dikeyim diye önlüğü altından iğne iplik çıkardı Kĭterne.”

e. *Geolog işne tuma şansa yanişşĭ ĩna. Uri ayıñçi sarĭ tĭpra mĭnten tĭnine te pĭşe ĩlkĭreymerĭ.* (Tihĭn Petĭrki Şil-tĭvil, 1961).

“Jeolog işini yapmaya ikna etmişti onu. Ayağının/Ayaklarının altındaki sarı toprağın neyden olduğunu bilemedi.”

(f) örneğinde ise masa ile kurulan öbek *kuş ayĭ* “göz altı”, *ura ayĭ* “ayak altı” gibi örneklerle benzermiş gibi görünse de aralarında gönderim farkı bulunmaktadır. *sĭtel ayĭ* “masanın altı” belirli bir yeri temsil eden bir sözcük değildir. Ama *ayak* ve *göz altlarının* gönderim yeri belirlidir.

f. *Sĭtel ayıñçe vırtakan sĭmsa tutri halĭunta çuk.* (Trubina Marhvi, Zvenora, 1949).

“Masanın altında duran burun mendili şimdi orada yok.”

A-İyelik+ pĭrĭn ..A-iyelik.....teprĭn.. (Belirlilik ilişkisinde)

Bu yapı tipindeki öbeklerde *pĭrĭ* ve *teprĭ* teklik ifade eden sözcüklerdir ve konuşanın kişisel bilgisinden dolayı özgül okuma alabilmektedir. Betimlenen *saçlar*, belli kişilere aittir ve onların betimleyici içerikleri saç renkleridir. Bu betimleyici içerikler *pĭrĭ* ve *teprĭ* sözcüklerinin özgül değer almasını sağlamıştır. Öbekte bahsi geçen iki kişi “tanıdıklık ve bilinirlik” bilgisinden dolayı da belirlidir.

a. *Šušišem...přin* — *hup-hura*, *teprin* — *sap-sari*, *ançah ikkišin te lapsirkka*.

“Saçları...birinin — kapkara, diğerinin — sap-sarıncak ikisinin de biçimsiz/karışık

[[*Šušišem...přin*] — *hup-hura*]], *teprin adıl*— *sap-sari*,] [*ançah ikkišin te lapsirkka*.] cümlesinde *teprŋ* ile birleşen baş adın silindiği ve *přŋ* adının öbeğin belirleyici yerine kopyalandığı görülmektedir. Bu kopyalama mantıksal tasarımda dizimde görünür hale gelmiştir. Burada adıl olarak bulunan baş adın yeri bir adlaşma sonucunda boşalmıştır. Bu durum tıpkı *gelen adam>gelen*, *çerçevdeki fotoğraf>çerçevdeki* kullanımı gibi bir özellik sergilemektedir.

A+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Nitelik ilişkisinde)

(A-İyelik)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Nitelik ilişkisinde)

Bu yapı tipindeki öbeklerde, adlar arasında varlığın özelliğine göre iyelik kuruluşu oluşturulmaktadır. Aşağıdaki örneklerde bu ilişki için *ağırlık* ve *sıcak* nitelikleri seçilmiştir. (a)'da BelÖ'ye, (Bel'[UyumÖ[[Bel]]) özellikleri yansırken (b)'de belirleyici⁰ baş özelliklerini, belirleyici yerine *yapala* “varlık” adına kopyalamaktadır. aÖ'deki a'nın özelliği *yapala* “varlık” adının grup gönderimli olmasından dolayı çokluk okuma yapmamıza ve bu şekilde yorumlamamıza izin vermektedir. Bu durumda *yapala* adı dizime yorumlanabilir bir özelliklerle girmiş görülmektedir. Dizime bir tür adı (hyperonym) olarak giren ad, bu yüzden kapsayıcıdır. (c)'de de *kĭmaka işsi* “ocağın sıcaklığı” öbeğinde de BelÖ, (Bel'[UyumÖ[[Bel]]) özelliklerinin kopyalanmasına göre belirlenir. (d)'de ise ilgi durum biçim birimi yerine iyelik biçim biriminin belirtme işlevi ile BelÖ'nün belirleyici yerine yükseldiği görülmektedir. Bu öbekte BelÖ, özelliklerini belirleyici⁰ baştan almaktadır.

a. *Yapala yivřışĭ unta 6 hut řĭmltarah*. (*Tihŋ Petşkki şil-Tşil*, 1961).

“Varlığın ağırlığı orada 6 kat da hafif.”

b. *Tĭŋmelli şuk, mŋřŋ tesen kunta yapalasen yivřışĭ ultĭ hut utlarah*. (*Tihŋ Petşkki şil-Tşil*, 1961).

Şaşılabilecek bir şey yok, Çünkü burada varlığın ağırlığı 6 kat daha fazla.”

c. *Kaş hutnĭ kĭmaka işsi şav-şavah pşmen ikken-ha*. (*Hvetş Agiver, Sar Açapa Sarĭ hř*, 1980).

“Gece geçmiş, ocağın sıcaklığı aynı bitmemişmiş de”

d. *Husankkan kaşır sîmsallî pitînce teley, cun-çîri işsi şîşî.* (Yuhma Mişsi, Kivak Şîmren, 1998)

“Husanka’nın kalkık burunlu yüzünde uğuru, yüreğinin sıcaklığını sezdi.”

(A-İlgi Durumu) + (A-İyelik) Yapı Tipi (Zaman ilişkisinde)

(AÖ-Çokluk)+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Zaman ilişkisinde)

Bu anlam ilişkisindeki öbeklerde *başlangıç, son günler, ortası* gibi sözcüklerle zaman bildiren sözcükler belirleyici öbeği oluşturmaktadır. Örneklerde gözlemlediğimiz kadarı ile zaman sözcükleri yalın ya da ilgi biçim birimli olarak baş adlarla birleşebilmektedir. Yardımcı unsur adların ilgi biçim birimi almaması (soyut durum) veya alması söz dizimsel bağımlılığın yüzey yapıdaki/dağıtımdaki bir bir refleksidir. Böylelikle ilgi durum biçim biriminin anlam bilimsel özelliklerin söz dizimsel kategorisi olmadığı da anlaşılmaktadır. Dahası ilgi durum biçim birimi bağımlılık ilişkisi kurulduğunda söz dizimsel özelliklerin bir özelliği olarak dizimde yer almayabilir.

17. *imîr varrinçeh* ve 18. *imîrî varri* ya da *hîl varrinçe, İşsem 2000-miş şulsem puşlamışınçe* öbeklerinde bir kez daha anlıyoruz ki Çuvaş Türkçesinde, iyelik anlamını veren bir durum değildir. Sadece söz dizimsel olarak bağımlılık ilişkisini gösteren bir refleksidir. Bu bölümde parçacıl kuruluşlarında ve tümleyici öbeklerinde de görüldüğü üzere ilgi durum biçim birimi çok geniş bir ilişki ağını sağlayabilmektedir. Nitekim öbeklerde görüldüğü üzere iyelik biçim birimi anlam bilimsel olarak zaman, yer sahiplik, aitlik ilişkilerini gösteren bir dil bilgisi unsuru olarak yer almaktadır. Bu sebeplerden dolayı da zaten BelÖ’nün oluşumuna ilgi biçim biriminin bulunmayışı engel olmamaktadır. Aşağıdaki örneklerde ilgi durum biçim biriminin olmaması sadece söz dizimindeki temsiliyetine bakılarak farklı bir baş ile yönetilmesine neden olur. Bu durum ilgi durum biçim birimi almayan adın, belirleyici yerine yükselmesine bir engel teşkil etmemektedir. Tabii ki burada üye-baş ilişkisi kurulabilmiştir.

a. *İşsem 2000-miş şulsem puşlamışınçe Şupaşkarta pulsa irteşşî.* (Lidiya Filippova, Ilhanlı Hura Şîmirt, 2012).

“Olaylar 2000’li yılların başında Şupaşkarda geçiyor.

b. *Ançah ta un çuhne kirkunne şitessi asra ta şukçî-ha, şu puşlamışî şeşçî, vîrmanlî, kayîk sassillî tavrara şamrîk suhîr şîrşillî yankîrlîh tîraşî.. (Hvetîr Agiver, Sar Açapa Sarî Hîr, 1980).*

“Ancak o zaman sonbaharın geleceği aklımızda yoktu da yaz başıydı sadece, ormanlık, kuş sesli yerde, reçine kokulu, parlaklık bırakıyordu.”

c. *Hîl varriñçe ulma yivăşşî şîmiş pamast. (Albina Mışkina, Atte Pilî, 2004.)*

“Kışın ortasında elma ağacı meyve vermiyor.”

d. *17. îmrî varriñçeh-i e çak îmrî vîşnelle tin-i, ku pallî mar. (Şemen Elker, Kuşlavîş Uyî, 1994).*

“17. asrın ortasında mı yoksa bu asrın sonuna doğru mu sadece, bu belli değil.”

e. *18. îmrîñ varri tîlnelle Pısık Upakassîñçe mîñ pur kasîsene ilsen te pîr allî şem’eren itla pulayman-ha; vîsençe 200 şînna yahîm purînnî. (Şemen Elker, Kuşlavîş Uyî, 1994).*

“18. asrın ortası karşılanırken Pısık Upakassi’de bütün köylerini toplasan da şöyle elli aileden fazla etmiyormuş da orada 200’e yakın insan yaşamış.”

f. *“Pîñm musulmanran suylasa yanî puhu maltan Muskavra turîş, untan ikkîmiş puhu Husanta iyulîñ yulaşki kunîsençe Erne itla tîçî, tata halî vîşşîmiş puhu Taşkent hulinçe pulat.” (Şemen Elker, Purnîşra İkîyapala Kirlî, 1994).*

“Bütün Müslümanların seçim yaptığı toplantı önce Moskova’da yapıldı, ondan sonra ikinci toplantı Kazan’da temmuzun son günlerinde, Cumadan sonra yapıldı ve şimdi üçüncü toplantı Taşkent şehrinde olabilir.”

(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Soyut ilişkide)

(Özel Ad-Çokluk-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Soyut ilişkide)

A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Soyut ilişkide)

Bu yapı tipindeki öbeklerde baş ad, soyut bir varlıktır. (d) dışındaki öbeklerde Belirleyici⁰ baş yardımcı unsur adı üye yerine yükseltebilmektedir. (d)’de Bel’ [UyumÖ] ile yardımcı unsur olan adı belirleyici yerine, üye yerine yükseltebilmiştir.

a. *Ançah biyologîñ suhîşî şavîntah ulşîñçî:—şuk, şuk, hamîrînnisene pîlter, an tiv, sînaççîr. (Tihîm Petîrkkî, Şîl-Tîvîl 1961).*

“Ancak biyoloğun fikri burada da değişti:—Yok,yok, bizimkilerine söyle, dokunmasın, araştırsınlar.”

b. Aki ĩti ĩ ĩrsene şuraşsa ta huni— pĩr-pĩrin savniyşene şeş şaplipeh pĩlmeřřĩ-ha vşsem. (Albina Mışkina, řurřĩr Hıřřĩmhi řĩnkĩrav, 1996).

“İşte şimdi kızlarını affetmiş—birbirlerinin sevgisini ancak aynı şekilde anlayamıyorlar da onlar.

c. Bolşeviksen ideologiyĩpe vitĩr řapĩnnĩ haylavsenci personajsem shemĩllĩ, suya pafoslĩ pulsa tuhnĩ. (Pĩlsempe Kĩlsem, Blagosloveniya i Moliposloviya, 2005)

“Bolşeviklerin ideolijisiyle çatışan içeriklerdeki karakterler, planlı, aldatan hırslı karakterler olup çıkmış.”

d. Ku uhnehi sinker ahĩrsamana vi ĩ ĩne uyrĩmah nim ĩnle ĩudojnik fantaziyĩ te şuhışlasa kĩlarma pultarayman tragedisem te, kĩřik samantsem te pulsa irteřřĩ. (şemen Elker, Hurapa řurĩ, 1994).

“Son gũnlerde meydana gelen tatsız şeyler, her ne kadar ressamın hayalleri, trajediler ya da ilginç anlar anlaşılamamış olsalar da olmuş geçmişler.”

A+ (A-İyelik) Yapı Tipi (Akrabalık ilişkisi)

Aşağıda *ivĩl* “oğul”, *piış* “abi, amca”, *hĩr* “kız” akrabalık adları ile kurulan iyelik kuruluşlarının adıllarla kurulan iyelik kuruluşlarından farklı olduğu gũzlemlenmiřtir. Adıllar, ilgi durum biçim birimi olarak ad ile birleşirken adlar akrabalık adları, soyut durum ile ya da ilgi durum biçim birimi atanmasıyla öbek oluşturmaktadır. Gũzlemlediđimiz örneklerden soyut durum atanmış olan özel adların (d) ve (a)’da belirlilik açısından szluksel olarak belirli oldukları için eksiltilmış oldukları sonucunu çıkaramıyoruz. Ayrıca cins adlarla kullanıldığında (c)’de ad ve akrabalık adının ilgi durum biçim birimini her zaman atamadığını gũzlemliyoruz.

Akrabalık adlarından *Appa* “abla”, *upışka* “erkek eş” szcũđũ ise 27 eş dizimli öbeğin tamamında ilgi durum biçim birimli ad ile birleşmiştir ve soyut durumun atandığı örneklerle derlemde karşılaşılmamıştır. beklerin ilgi durum biçim birimli olanlarının başı belirleyici⁰ baştır. İlgili durum biçim birimi olmayanların başı, uyumun başı olan 3. teklik şahıs iyelik biçim birimidir.

a. “*Lida piččiššem hÿne alran višertes ŗuknine arçin layih ïlanat.*” (Albina Mıřkina, *Atte Pïli*, 2004).

“Lida’nın abilerinin kendini ellerinden kaçırmayacaklarını iyice anladı.”

27 eş diznli örneğın hepsinde akrabalık adı, ilgi durum biçim birimli ad ile birleşmiştir.

b. *Ultiyarın appişi, kïra kimïllïsker, 45 şulsençe.* (Lidiya Filippova, *Ilhanlı Hura şimirt*, 2012).

“Ultiyar’ın ablası, katı gönüllü biri, 45 yaşlarında.”

şaki ïntï Anyuk’un upişki pulmalla. (Valentina Elpi, *Pulas Kinsem*, 1989.)

c. *Saharpa Petř tata huřa iviřsem lavkka krl’tsi řine tuhsa tïň.* (Gennadiy Plaskin, *řavrařil*, 1993).

“Sahar ile Peter ve patronun oğulları dükkânın verandasına çıkmış.”

Maltanlıha çiperreh kilïřterse purïnnï-ha viřem, ançah puyanın hïřï řitïnnïřemïn kunran kun çiperlense pini, tavrari çï ilemlï hïř pulsa tïň. (Galina Zotova, *řiltırçïksem*, 2007).

“Önceden gayet güzel anlaşarak yaşamışlar ancak zenginin kızı her geldiğinde daha güzelleşerek gelmiş, etraftaki en güzel kız olup çıkmış.”

d. *Yulaşki řïmahne Yaka İlle iviş pirki şeş te mar kalat.* (Hvetş Uyar, *şurça Tavraşınçe*, 1994).

“Son sözü sadece Yaka İlle’nin oğlu hakkında değil.”

Kurşak Pavilın iviş Slavik te tuyançïku kïpene. (Elena Kuzmina, *Tuy Kïpi*)

“Kurşak Pavel’in oğlu Slavik de bu gömleği aldı.”

— *İşta vil pirın, Vinnitsa hïřï?* (Kuşma Turhan, *Yïmrallï Yal* 1951).

“Nerededir bizim Vinnitsa’nın kızı?”

(A-İlgi Durumu+E_{iv}-İyelik) Yapı Tipi (Mantıksal özne ilişkisi)

A +(E_{is}-İyelik) Yapı Tipi (Mantıksal nesne ilişkisi)

(a)’da *Pïlterňv* “haber” adı Byurev’e sahip olan rolünü vermemektedir. Birleşięin eylemcil adları, van Schaaik’in (2002: 122) deyimiyile 2. dereceden adlardır. Bu eylemcil

adlar hareket ve süreç adlarına göndergede bulunurlar. (b)'de aynı şekilde 2. derecedeki bu eylem adı *tuhış*, sürece göndergede bulunmaktadır. Bu eylem adları geçici olmayan duruma göndergede bulunan adlardır. (c)'de (f) ve (g)'de de eylemcil ad 1. derecedeki adlar sınıfına dâhildir ve göndergesi nesneyedir. (d)'de birleşimin eylemcil adları, 2. dereceden adlardır. Türetilmişliklerine göre 2. düzeyde yer alırlar (van Schaaiik, 2002: 173). Eylemcil ad *savmış*, hareket ve sürece göndergede bulunur.

a. *Byurovñ pılterivmçen kayarahpa şeş pılçěş. (Kuşma Turhan, Yımralı Yal, 1951).*

“Byurev’in haberinden sonra ancak öğrendiler.”

b. *Purinçen itla — apatlantarnı hışşān kulturışen tuhişı mñ çuhlı üsme pultarnine kñartakan tsifrışene. (Anatoliy Eruslanov, Yırsem, 1970).*

“Şişirdikten sonra kültürlerin doğuşunun ne kadar arttığını gösteren rakamlar hepsinden fazla (oluyor).”

c. *Şın purnişi nihışan ta maltan palırsa hunı pek irtmest şav şul şınçe tunkatasem tupınsah pıraşşı. (Anatoliy Iryat, Zakat Serebryanogo Polumesyatsa, 2001).*

“İnsanın yaşamı hiçbir zaman da önceden tasarlandığı gibi geçmiyor bu yolda kütükler/engeller bulunabiliyor.”

d. *Amışm savmışi vişimsır, Vanyuka kurma pını hurıntaşısem, kürşisem salansa pısen, amışpe ivilı kartışınçe çılayççen şımahlasa larçış. (Trubina Marhvi, Hıllehi Kaşsençe, 1989).*

“Annesinin sevinci sonsuz, Vanyuğu görmeye gelmiş kardeşleri, komşuları, dağılıp gidince, annesiyle oğlu bahçelerinde uzun süre konuşup oturdular.”

e. *Un vitır hır yuratıvı tuhaymarı. (Albina Mışkına, Atte Pilı, 2004).*

“Onun içinden kızın sevgisi çıkamadı”

f. *Tantışsen şırivışene vulanı çuh kvişes te kilet, hurlanas ta kilet, ançah nim te tuma şuk. (Mariya Uhsay, Kıra şilsem, 1956).*

“Arkadaşlarının mektuplarını okuduğu zaman şarkı söylemek istiyor, üzlesi de geliyor ancak elinden bir şey gelmiyor.”

g. *Vil, pılıt šinče šni planeta širasa tupni astronom pekeh, piti hıprıtenı, ançah unın savınışı tata uşşınrah palırni.* (Feodosiya İşeter, Tom Soyer, 1979).

“O, bulut üstünde yeni gezegen arayıp bulmuş astronot gibi de çok sevinmiş ancak onun sevinci daha da belirginmiş.”

(A-İlgi Durumu)+(A-İyelik) Yapı Tipi (Nitelik ilişkisinde)

(A)+(A-İyelik-İli) Yapı Tipi (Nitelik ilişkisinde)

Bu yapı tipindeki öbeklerde (a)'da *hırarım* “kadın” doktorun kimlik bilgisini veren bir niteliktir. (b)'de sesin niteliği arabaya ait olmasıdır. (a)'da kadın kimlik bilgisi, topluluk adı olarak sayı değeri ile birlikte dizimde yer almıştır. Bu haliyle dizimde grup gönderimli bir ad olarak belirsizdir. Fakat *Gal'ına* özel adı ile eşleme öbeği oluşturdukları için öbek belirli ve özgül bir okuma alabilmiştir. Öbekte *hırarım* adına belirleyici öbeğinin belirleyici⁰ başı tarafından uyum ve belirlilik özellikleri atanmıştır.

a. *Hırarımsen tuhtırı Galına kreslo šine virtma huşrı.* (Elena Selivanova-Hılhem, Kanash Gazetesi 05.09.2013).

“ Kadınların doktoru Galina sandalyeye yattı.”

(b) örneğinde nitelik ilişkisinin iyelik biçim birimi [+i]'nin iyelik derecesini arttırdığını ya da nitelik ilişkisini vurgulamış olduğunu düşünebiliriz. Öbekte 3. teklik şahıs iyelik biçim biriminden sonra {-lil} çekim biçim birimi olarak dizimde yerini almıştır. Bu durumu Aşmarin (1903) OİÇS'nin 22. maddesinde {+li}/{+lil} ekini alan adlardan 1 ve 2. şahıslar iyelikler dizimde yer almazlar ve 3. şahıslar ise bazen dizimde kalır bilgisini vermektedir. Üstünova da (2008: 327) Türkiye Türkçesinde {İyelikli ad +II} biçimindeki yapılarda kimi zaman iyelik biçim biriminin düştüğünü kimi zaman da belirtme işlevindeki {+II} ile üst üste geldiğinde iyelik biçim biriminin {+II} ile birarada kullanılabileceklerini ileri sürmektedir.

Aşmarin'in verdiği örnekler şöyledir:

Çıkes çılhelı šın “Kırlangıç dilli insan” < Çıkes çılhi (e>i)

šını tutılı yapala “ un lezzetli şey” Burada iyelik eki 3. teklik şahıs kullanılmış”

Aşmarin'in verdiği örneklerde tümleç-ad ilişkisi görülmektedir; fakat bizim örneğimizde tümleç ve belirleyici yeri kesin görünmemektedir.

Man řnlĭ (řnĭmlĭ) řĭn “ben yüzlü insan” Burada 1. teklik şahıs kullanılmış. (Aşmarin bu örnek için bunu bir kişi söyledi notunu düşmüş.)

b. Mařĭn sassillĭ řĭnĭ purnĭř puş-lamĭřne ırĭ sunsa, çurhi uřĭ sıvlişra hĭrüllĭ řĭmahsem yanĭrariř. (Trubina Marhvi, Piĉĭk Kolhozniksem, 1931).

“Makinenin sesi yeni yaşamın başında iyilik verince, bahar mevsimindeki açık havada samimi sözler söylendi.”

3.1.1.2.Cümle ilişkileri Olan [BelÖ[TümÖ]] Yapısındaki Öbekler

Chomsky'nin (2000, 2001) insan dilinin en basit uyum ilişkisini belirleyici-baş ve baş-belirleyici ilişkisi olarak görmesine karşılık Hiraiwa (2005: 17) bu ilişkinin çift yönlü olmasının daha doğru olacağını düşünerek ayna simetrisi (mirrorsymmetry) ve merkez simetri (centrosymmetry) olarak uyumun özelliklerine bir bakış açısı kazandırmıştır.

Ayna simetrisi uyum ilişkisi, belirleyici öbeği ve tümleyici öbeklerinin yalın/ilgi durumlu özne durumuna izin veren yapılarada adın veya eylemin de uyumlu olduğu, aynı gösterimin yüzey çeşitleri olduğunu gösteren bir ilişki türüdür. Bunlarda evrelerin başlarına eklenen özelliklerin farklılıklarından dolayı adlandırılmaları farklıdır. Evrelerin başlarına eklenen ad kökenliler ya da eylemsili eylem, tümleĉ alanının niteliğini ve aynı zamanda özne yerindeki adın durumunu belirler. Örneğin, belirleyici öbeğinde aÖ ve BelÖ gibi işlevsel ad kategorileri özneye ilgi durum biçim birimi atarlar, diğerinde de ilgi durumlu ya da yalın özneye izin veren bir sistem varsayılmaktadır.

Yalın durum veya ilgi durumu atananlar, ilgi cümleleri, karmaşık ad öbekleri, eklenti cümleleridir (Gürer, 2010: 13). Bu iki yapıda belirli bazı söz dizimsel şartlarda ortaya çıkmaktadır (Hiraiwa, 2005: 17). Bu şartlara göre BelÖ'de ilgi durumunun kullanımında değişim görülebilir. Chomsky (2000, 2001) de Yetinmecî Program'da tümleyici ve zaman başları tarafından durum yüklendiğini varsaymaktadır. Cümlelerdeki, bu zaman ve tümleyici başları Çuvaş Türkçesinde gelecek zaman ortacı ve öğrenilen geĉmiř zaman ortacının iyelik biçim birimli ĉekimlerinde görülür. İyelik biçim birimi alan başlar, öznesine ilgi durum biçim birimi yüklerken iyelik biçim birimi almayan başlardan oluşan öbeklerde, özneye yalın durum atanmıştır. ĉünkü cümlelerde tümleyici olduğunda, özneye yalın durum atanır (Hiraiwa, 2005: 131) ve adlaştırmanın olduğu alanda özneye ilgi durum biçim birimi atanır. Aşağıdaki örneklerde de {-i} biçim birimi yükleme eklendiğinde özne yalın durum yüklenmiştir.

Söz diziminde tümleyicinin ad türünde yerleştirilmesi engellendiğinden özne, dışsal ilişki ile tümleyici ile özellik kontrolü yapabilir. Başın ilgi durum biçim birimi yüklediği ad olarak yerleştirilen ve açık bir tümleyici başın olmadığı öbeklerde ise ad cı uyum görüldüğünde aÖ'nün belirleyici yerinin dil bilgisel özelliklerini, zaman başı kontrol eder ve belirleyici⁰ başın, zaman seçimi ile yorumlanamaz özellikler, yorumlanabilir özellik kazanır.

Çuvaş Türkçesinde aşağıdaki örneklerde Chomsky'nin evre olarak gördüğü tümleyici ve belirleyici öbeklerinde mantıksal olarak bu alanlar belirleyicilerine durum atama konusunda 3'e ayrılmaktadır. Aşağıdaki bu sınıflandırmada Çuvaş Türkçesinde adlaşmanın hangi özelliklerde ortaya çıktığı yansıtılmaktadır. Buna göre tümleyici öbeği oluşturma (3, 1) zaman öbeği (2) birer adlaşma özelliği göstermektedir.

1. Yüklem adlaşmıştır ve özne ilgi durumunu taşımaktadır. (*tom in tırışsa işlessi*)
2. Yüklem dizimde adlaşmıştır herhangi bir biçim birim almamıştır ve özne yalındır (*ep sını*)
3. Yüklem biçim birim ile adlaşmıştır ve özne yalındır. (*es killessi*) (Kornfilt 2011: 1310)

Çuvaş Türkçesinde iyelik biçim birimi alan adlaşmış başın zaman özelliği, bildirme kipi olsa da yalın durum ve ilgi durumu değişimi görülebilir. Bu yüzden de adlaşma öznenin ilgi durum biçim birimi almasıyla, yüklemdeki adlaştırma biçim birimlerinin olup olmamasıyla, dizim özelliklerinin hepsinin etkileşimi ile ortaya çıkabilmektedir.

Kornfilt'in (1984: 60-62) Türkiye Türkçesinde yönetimle atanan yapısal durumun zaman özelliği olmayan bir uyum başı tarafından atanabileceği yönündeki görüşü, Çuvaş Türkçesine uygun değildir. Durum değişimini göndergelilik de etkilemektedir. Baş göndergesel olmadığına ada yalın durum atanır.

Sonuç olarak ad cı uyumun olduğu öbeklere belirleyici öbeği diyerek dizime yerleşen başın ad türünde dizime girdiğini, tümleyici öbeği olarak saydığımız öbeklerin başının da eylem özelliği ile dizime girdiğini ve bu yüzden de öznesine yalın durum yüklediği varsayılacaktır. Her iki öbek yapı içerisindeki eÖ ve aÖ gibi işlevsel başlar yer almaktadır ve bunlar öbeğin dizimdeki anlam ayırıcı özelliklerini temsil edecektir.

A-İlgi Durumu) + (E_A -İyelik) Yapı Tipi (Kılıcı rolü)

Özel Ad + (E_A-Adlaştırmacı) Yapı Tipi ((Kılıcı rolü))

(A-İyelik) +(E_A-Adlaştırmacı) Yapı Tipi (Kılıcı rolü)

Adıl+E_A Yapı Tipi (Kılıcı rolü)

Eylemin ortaç biçim birimleri $\{-as\}/\{-es\}$; $\{-man\}/\{-men\}$; $\{-nĭ\}/\{-nĭ\}$, $[+i]$ iyelik biçim birimi ve söz dizimsel adlaştırmacı biçim birimi $\{+i\}$ 'yi alan başların kurduğu öbeklerde $\{-assi\}/\{-essi\}$; $\{+manni\}/\{+menni\}$; $\{-ni\}$ biçimlerinde görünürler. Bu öbekler birer söz dizimsel adlaştırmacı olarak cümlede ilgecin, adın ya da yüklemün tümleci dil bilgisel işlevinde yer alır. Bu öbeklerin belirleyici öbekleri olarak da sayılmalarının sebebi adlı uyum biçim birilerini almalarıdır. Tümleyici öbekleri, zaman özelliği olan başın, baş taşınımı ile tümleyici başa taşınması ile gerçekleşir; fakat bu taşınımı tetikleyen söz dizimsel adlaştırmacı biçim birimi ve iyelik biçim birimidir. Bu etki aÖ öbeği içerisinde (a')'nın A budağında meydana gelmektedir. Dizimde baş taşınımı ile birlikte oluşan A (TümÖ) sayı ve şahıs özelliklerini a'da belirlemekte daha sonra Bel'e taşınabilmektedir. Tabii ki bu durum Bel'in baş olduğu söz dizimi ağaçlarında mümkündür. Aşağıdaki örneklerden, (a) da $\{-essi\}$ ortacı ile kurulan öbekte, ada ilgi durum biçim birimi atanmıştır. (b) ve (c) örneklerinde ise ada ilgi durum biçim birimi atanmamış, soyut durum yüklenmiş ad bulunmaktadır. Bu örneklerde $\{+i\}$ biçim birimi söz dizimsel adlaştırmacı işlevindedir. Tıpkı Luutonen (2011) $\{+i\}$ biçim birimin "relative pronoun" gibi işlediği yönündeki tespite uygun bir kullanımdır. (a)'daki yapı, ilgi biçim biriminin kullanıldığı *ad +ortaçlı ad-İyelik* yapısında görülen özellikleri taşımaktadır. Zaman Öbeğinin başı, tümleyici olan başa taşınmış ve böylelikle öbeğin belirli olmasını sağlayan ya da üyesi olacak adı seçmek için belirleyici⁰ başında yorumlanabilir duruma gelmiş ve belirli ve uyumlu olan ad özelliklerini belirleyiciye devretmiştir. Bu yüzden *Tom* adı, belirleyici öbeği-özne yerine yerleşmiştir. (b) örneği için de bu yapı geçerlidir.

a. *Ançah Tomĭn tĭrĭssa ĭşlessi numaya pımarĭ. (Feodosiya İşeter, Tom Soyev Temtepĭr Kursa Şüreni, 1979)*

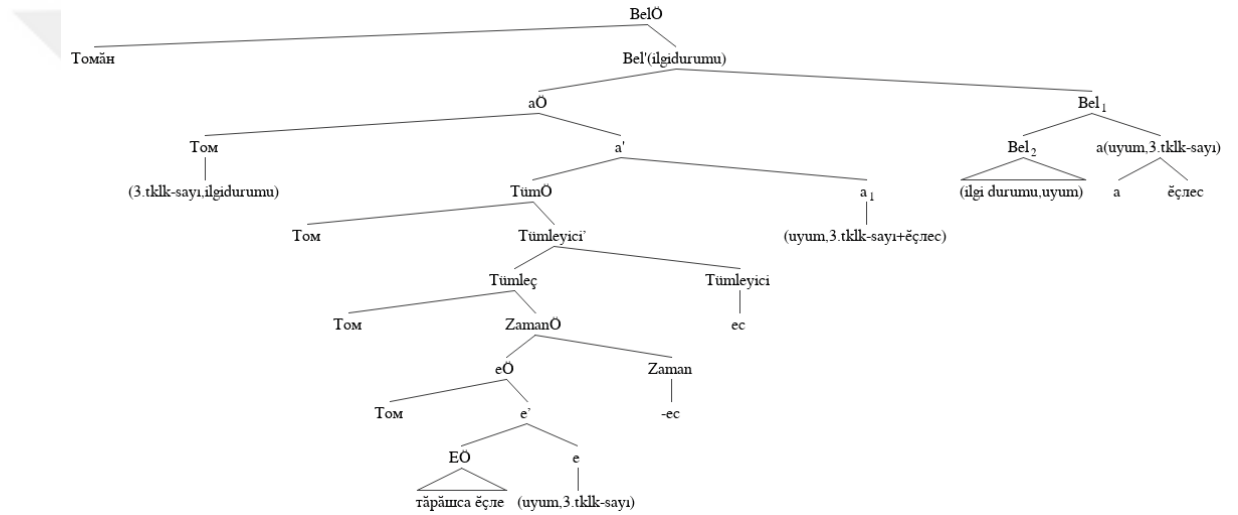
“Ancak *Tom*'un çabalayıp çalışması kâr etmedi.”

Öbekte *e* başı *eÖ*'deki Tom'u TümÖ'deki Tom'u, dil bilgisel özellikleri açısından kontrol edebilmektedir. Ayrıca *e* başı ile *a* başı ve (Bel)'i de dil bilgisel özellikleri açısından kontrol edebilmektedir. Bu da uyumun merkez simetri özelliğini gösterir.

Öbeğin Paratezlenmiş Biçimi:

[BelÖ TomăH [Bel'(ilgidurumu) [aÖ[TOM (3.tklk-sayı,ilgidurumu)] [a'[TümÖ [TOM [Tümleyici'[Tümleç Tom[ZamanÖ[eÖ Tom [e'[EÖ tărăşca eşle [e (uyum,3.tklk-sayı)]]] [Zaman -ec]]] [Tümleyici ec]]] [a (uyum,3.tklk-sayı+ěçlec)]]] [Bel [Bel (ilgi durumu, uyum)] [a (uyum,3.tklk-sayı) [a] [ěçlec]]]]].

Öbeğin sözdizimi ağacında gösterimi:

Şekil 3.30

Söz dizimi ağacında ana düğüm bir belirleyici öbeği değil; söz dizimsel adlaştırmacı biçim birimi olduğu için TümÖ'dür. Bir önceki örnekte $\{-es\}$ ortacı (ad eylem işlevlidir) dizimdeki tümleyici başına dizimdeki konumu gereği yerleşmiş, taşınmıştır. Bu örneklerde biçim bilimsel olarak $\{-i\}$ biçim birimi işlevsel baş olarak öbeğin kategorisini belirlemiştir. Ortaçlı öbeklerin adlarla ilişkisinde eylemlerin dizimdeki dil bilgisel işlevleri ve çatı özellikleri tematik rollerini belirlemektedir. (a)'da *kil-* “gelmek” eylemi geçişli bir eylemdir ve birleştiği ada kılıcı rolünü atamaktadır ve bu rolü yalın yapısal durum ile yapmaktadır. (b)'de *şinter-* “yenmek” eylemi geçişlidir, *kam* “kim” adılının tematik rolü yenmek işini gerçekleştiren kişi yerine kullanıldığından, rolü kılıcı olacaktır. (c)'de ise *vıran-* “doğmak” eylemi geçişsizdir ve *hıvel* “güneş” doğma işini yapan kılıcıdır.

(b)'de *kam šinteressi pirki*, bir ilgeç öbeğidir ve budaklarında TümÖ yer alır. Bunun sebebi *es* öznesinin ilgi biçim birimi almamış olması ve ortaçlı adın dizimde eylemcil özelliği ile yer alıyor olmasıdır. Zaten bu cümleler belirteç öbeği olarak öznelere yalın durum yüklemektedir.

Örneklere *{-essi}*, *{-manni}* çekimleri eylemin işlevsel kategorilerinden görünüş kategorisinde yer almaktadırlar. Görünüş ulamları ve zaman ulamları olayın gerçekleştiğini ya da gerçekleşmekte olduğunu yansıttıklarından, [+aralıksal/-noktasal] özellik taşırlar. Özgül olay, görünüş ve zaman ulamları ile dilselleştirilmektedir. Çünkü bu ulamlar bir zaman aralığı taşımakta ve eylemin oluş biçimiyle konuşma anıyla olan ilişkisine bağlı olarak zaman aralığının farklı yerlerine gönderim yapmaktadır (Emeksiz 2003). Bu özelliklerden dolayı da bu öbekler özgüldür. (b)'de çekim ilgeçlerinin işlevi “yer/konu” bildiriminde olduğundan söylemde bahsedildiğinden belirli olarak işaretlenmiştir.

Cümlelerin anlamsal yapısı ve bu yapının Çuvaş Türkçesindeki dil bilgisel görünüşleri göz önünde bulundurulduğunda adın ve eylemcil yüklem zaman, kip, görünüş özelliklerine göre özgüllüğü etkilediği görülmektedir. (a)'da belirleyici öbeğinin yüklemi *tirışsa işlessi* zaman, kip ve görünüş özelliğinin olmaması ve ad eylem işlevinde kullanılması onun özgül olmasını engellemektedir. Çünkü söylemde belirli bir olaya gönderim bulunmamaktadır ve önvarsayımsal varoluş taşımamaktadır. Dizimde belirleyici öbeği olarak yer alması ortaçlı eylemin dizimde ad türünde yerleştiğini göstermektedir. Öbek, gönderimsel olduğundan özgüldür ve tekillik ve bilinirlik açılarından da belirlidir. Cümlenin genelinde de bitimli bir yüklem öznesi olarak belirlidir ve önvarsayımsal varoluş alanına (açı etkisi) göndergede bulunan bir ad öbeğidir .

b. Kunta açasem te çupkalasa šüreššī, aršınsem tanlın kalaşkalasa tiraššī, višençen lerereh — hiruprašsem, višem kam šinteressi pirki tavlaşaššī. (Yuhma Mišši, Kivak Šimren, 1998).

“Burada çocuklar da koşarak yürüyorlar, adamlar düzenli konuşmaya çalışıyorlar, bütün kızlar, onlar kimin yeneceği konusunda tartışıyorlar.”

Kılışın öznesine ait olduğu aşağıdaki diğer öbeklerde, *sav-* “sevmek”, *pir-* “gitmek”, *šm-* “ikram etmek”, *ši-* “yemek”, *šite-* “yetişmek” eylemlerinin ortaç biçim birimini alarak oluşturdukları öbeklerde durumun yapana ait olduğu ilişki ile birleşen öbeklerin yapısı özdeştir. Bu örneklerden sadece *{-ni}* biçim biriminde olanlarda adlarla

adlar sıfır biçim birimle yapısal durumla birleşmektedir ve bu öbeklerde uyum özellikleri kontrolcü yardımcı unsur tarafından hedef olan ada atanmaktadır. Bu yapıdaki öbeklerde de eylemin atadığı rol kılıcı rolüdür.

(c)'de altı çizili öbek bir belirteç öbeğinin içinde yer alan bir nesne işlevindedir. Öbekte tıpkı ilgeç öbeklerinin bünyesindeki belirteç öbekleri gibi özneleri yalın durum yüklenmiştir. Dizimde baş, eylemcil özelliğini yitirmemiştir. Görünüş öbeği özellikleri taşıdığı için de özgül okuma alabilmektedir. Ayrıca öbek belirtme-yönelme durum biçim birimini de taşıdığı için belirlidir. Öbekte söz dizimsel adlaştırmacı biçim birimi, öbeğin tümleyici öbeği olduğunu göstermektedir.

c. Uyrımah şamrıksem hıysempe pırle ansambl bayanisçi Jenya Smirnov pinine pilsen savımmallipeh savıncıış. (Anatoliy Iryat, Savnisem, 2001).

“Ayrıca gençler kendileriye birlikte topluluk kadın oyuncularını Jenya Smirnov’un geldiğini öğrenmeleri sevinmelerine sebep olduğundan sevindiler.”

(d)'de öbek bir belirleyici öbeğidir ve belirleyici⁰ baş, öbeğin uyum yöneticisidir. (e)'de söz dizimsel olarak özne ve yüklemden oluşan tümleyici öbeğinin başı, boştur. Belirleyici öbeğinin belirleyici başı⁰ öbeğin yönetenidir. (d), (h) ve (ı) cümlelerinin yüklemeleri sırasıyla gereklilik, yeterlilik kategorisi ve emir kip ve kiplik özelliklerini taşımaktadırlar. Emeksiz'in (2003) dediği gibi özgül olay, görünüş ve zaman kategorileri ile dilselleştirildiğinden bu kategorilerin bir zaman aralığı bulunmaktadır ve eylemin oluş biçimiyle konuşma anıyla olan ilişkisine bağlı olarak zaman aralığının farklı yerlerine gönderim yapılmaktadır. Cümlelerden (e), (g₁), (h) örneklerindeki öbeklerde baş tümleyicidir ve öznesine yalın durum yüklemektedir. (d), (ı) (i)'de ise belirleyici öbeği görülmekte ve baş dizime ad türünde girmektedir.

d. Mıñle pıltermelle şak kıtmen şırten sikse tuhnı hıpara hıyın savnine? (Anatoliy Iryat, Şamrıkliñ, 2001).

“Nasıl haber verilmeli ansızın çıkıp gittiğinin haberi onun sevdiğine.”

(e)'de görülen geçmiş zaman ortacı ve olumsuzluk biçim biriminin olması örtük bir ortam oluşturmuştur.

e. Man şumra larakan şuranka hır kına ep sınıñ pirusa ilmeri. (Vasiliy Alentey, Layoh)

“Benim yanımda oturan soluk benizli kız sadece benim ikram ettiğim sigarayı almadı.”

g1. Ançah ta un çuhne kşkunne şitessi asra ta şukçş-ha. (Hvetş Agiver, Sar Açapa Sarş Hşş).

“Ancak o zaman sonbaharın geleceği akılda yoktu da.”

h. Lutri lutra şntş, mşşk, mşş tşvas-ha şşna, tur pamannine turtsa ilme şuk-çke. (Hvetş Uyar, Tarkşn, 1994).

“Bodur şimdi, güdük, ne yapacak ona, Tanrı’nın verdiğini değiştirememe ki.”

ı. Eh, şelmş, arşın açi te kirlęřřř te vř tşpkşşe, mşş şnş mşş tşvayş şntş turri pamannine... (Hvetş Agiver, Sar Açapa Sarş Hşş).

“Eh, haydut adamın çocuğu da gerekiydi de çünkü varisi, ne artık, ne yapayım şimdi tarının vermediğine...”

i. Čunř tüseymennipe, vř řřle Verř řuttine sünternř řurçř patne řitse tçř. (A.N. Rusakov, Čakřl-Tu, 2010)

“Yüreği dayanmadığından, o geceleyin Veranın ışığını söndürdüğü eve ulaştı.”

A+(E_A-Adlaştırıcı) Yapı Tipi (Etkilenen rolü)

Buyapı tipinde *hatşle-* “hazırlamak”, *tuh-* “çıkılmak”, *tüs-* “dayanmak”, *sün-* “sönmek” eylemlerinin ortaçlı ve söz dizimsel adlaştırıcılı biçimleriyle kurdukları tümleyici öbeklerinde yüklem (a)’da yardımcı unsura etkilenen rolünü, (b)’de *tuh-* eyleminin konu rolünü (c)’de ise *sün-* eyleminin etkilenen rolünü atadığı görölmektedir.

(a)’da gelecek zaman ortacı, olayın gerçekteleştiği zamana gönderimde bulunamadığı için özgül bir okuma alamamaktadır. Öbek şak “bu” adılı ile eşleme öbeği olarak diziminde kullanıldığından belirli okuma almaktadır. Gösterimseller içsel olarak belirli sözcüklerdir. Cümlelerin yüklemi geçmiş zaman biçim biriminde olduğundan olayın gerçekteleştiği bir önvarsayımsal varoluş alanı oluşmaktadır. Bu yüzden de öbek bağlamda özgül ve belirli bir okuma alabilir. (b)’de öbeğin ortaçlı yüklemi görünüş öbeği işlevsel kategorisinde olduğu için olay önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmaktadır; fakat özgül olamamaktadır. Çünkü “yapılan işin” betimleyici bir içeriği yoktur ve *nimş te* “hiçbir” niteleyicisi öbeğin özgüllüğünü engellemekte ve özgül dışı

okuma almasına neden olmaktadır. Belirtme-yönelme durum biçim birimi atanmış olan öbek, cümledeki genel bilgi sebebiyle belirli de olamamaktadır.

a.—*Īna raboçisem tuççır ĩntĭ, pirĭn ĩř vĭl — front valli utĭ-řitĭĭ apat-řimĭř hatĭřlessi, — şakna Mihala ĩnlanman pek, vĭrentse kalarĭ Leventey. (Kuşma Turhan, Yĭmrallĭ Yal, 1951).*

“Onu çalışanlar yapsınlar artık,— ön için bol bol yemeğin hazırlanacak olması bizim işimizdir, — bunu Mihala’yı anlamamış gibi öğreterek söyledi Leventey.”

b. *Iytnipe kĭna nimĭn te ĩř tuhmannine hal’hinçe vara şihal pitĭ layĭh ĩnlançĭ. (Yuhma Mişşi, Kĭvak řĭmren, 1998).*

“Sadece sormakla hiçbir işin bitmediğini ancak sonra şihal daha iyi anladı.”

(c)’de ortaçlı yüklem yine görünüş öbeği özelliği göstermektedir ve olumsuzdur. Fakat örtük bir bağlam oluşturmadığından özgül bir okuma alabilmektedir. Cümlede var’lı yüklem ortaçlı yüklemi bitmemişlik görünüşündedir ve olağan olarak süreklilik anlamsal özelliğini taşımaktadır. Bu kategoride yer alan görünüş öbeği, sözcüksel olarak *var* yüklemi ile dizime girdiğinde süreklilik anlamı vermektedir. Cümleye genel bir ifade katmaktadır. Fakat belirteç, bu sürekliliğin lamba yanmaya devam ettiği sürece olacağı koşulunu verdiği için öbek için önvarsayımsal okuma tetiklenmiş ve birincil olarak özgül okuma almıştır. Sonuç olarak kategorilerin kendi içlerinde oluşan anlamsal kaymalar öbeğin özgüllük yorumunu da etkilemektedir. (d)’de {-atçēř}, GGZ’nin hikayesidir, önvarsayımsal bir varoluş alanında gerçekleşmiş olsa da betimleyici bir içerikten bahsedilmediği için özgül bir okuma alamamakta ayrıca “bilinirlik” özelliği taşımadığından da belirli bir ad öbeği değildir.

c. *Klave kĭř pulaynĭřřĭ, vĭrançĭ te — lampadka sĭnmennipe kuş tĭřmĭřtmelĭh řutĭ pur. (Nikişor Mranka, ĩmĭř Sakki Sarlaka, 1989).*

“Klave uyuyabilmişti, uyandı ve lamba sönmediğinden gözünün göreceği kadar ışık vardı.”

d. *Kalaşassa temĭn şinçen te kalařatçĭř: şer sahalli, řĭr naçarri çinçen, tirĭ pulmanni şinçen, řĭn řĭre — řpĭřelle kuşsa kayassi çinçen, kuşsa kaynisençen mĭnle ĩpar ĩlni şinçen, purniç hiřĭkki, vilĭh-çĭřlĭh usrama utĭ-ulĭm řĭtmenni şinçen tata it. şinçen te hallaplatçēř. (şemen Elker, Hurapa řurĭ, 1994).*

“Bir şeylerden konuşup duruyorlardı: yerin azlığı, yerin kötülüğü hakkında, buğday yetişmemesi hakkında yeni yere—Sibir’e doğru göçüp gitme konusunda, göçüp gittikten sonra nasıl haber alacağımız konusunda, geçim darlığı, hayvanları tutmak için samanın yetmemesi konusunda ve de diğer konularda da masal anlatıyorlardı.”

A+(E_A-Adlaştıracı) Yapı Tipi (Kılıcı rolü)

a. *Amiři yalanah hñvelten malarah tñi-mñ. Kuşa uřni-uşman tüpenelle tinkerni te hñvel vıranmannine kura ina tıratma pikenet tet. (Galina Zotova, şiltırçışem, 2007).*

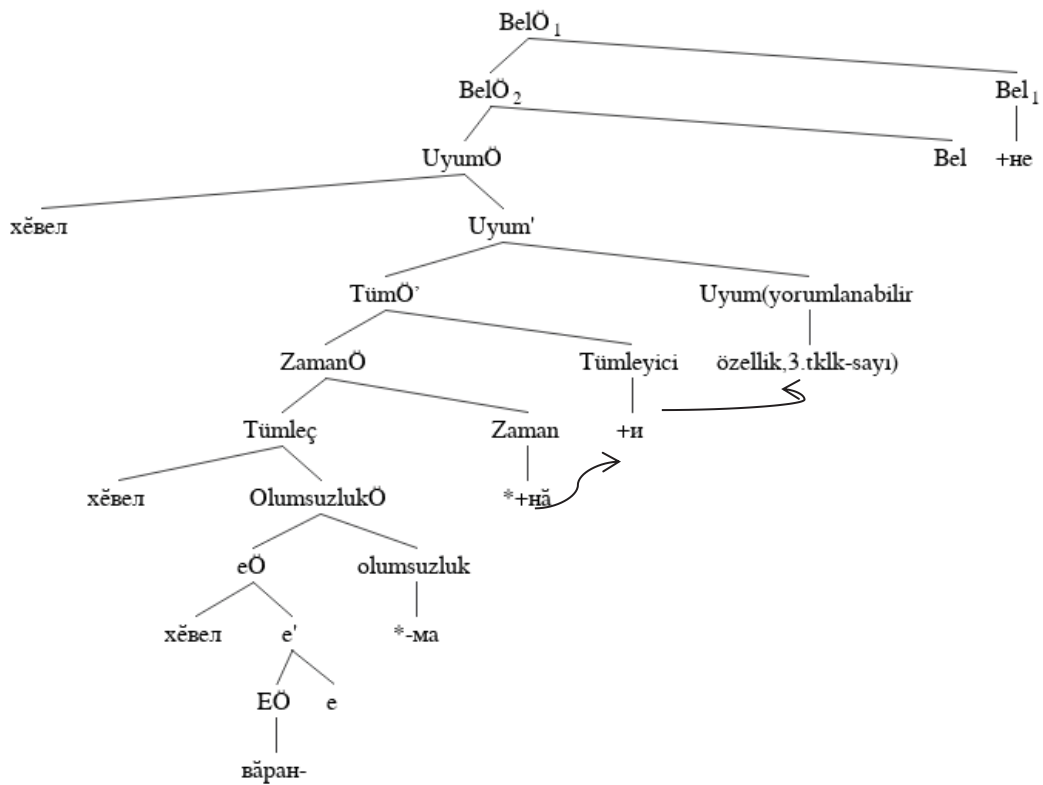
“Annesi her zaman güneş doğmadan önce yapmış yapacağını. Gözünü açar açmaz yukarı doğru dikkatlice bakmış ve güneş doğmadığına göre onu kaldırmaya çalışıyormuş.”

(a)’da {-nı} geçmiş zaman ortacının olumsuz biçim birimi ile {-i} söz dizimsel adlaştıracı, mantıksal tasarımda silinmiş ve 3. teklik şahıs iyelik biçim birimli ad ile ad birleşmiştir. Öbekte uyum özelliklerini veren eÖnün belirleyici yerinde hñvel “güneş” bulunur. Bu durumda kontrolcü, hedef olan tümleyici öbeğinin alt budaklarından zaman başına, uyum özelliklerini atamaktadır. Belirtme-yönelme durum biçim birimi alan ad, “tekil ve bilindik” olma özelliğinden dolayı da belirlidir.

Öbeğın Paratezlenmiş Biçimi:

[BelÖ[BelÖ[UyumÖ хёвел[Uyum'[TümÖ'[ZamanÖ[Tümleç[хёвел][OlumsuzlukÖ [eÖ[хёвел] [e'[EÖ вёран-][e]]] [olumsuzluk *-ма]]] [Zaman *+нă]] [Tümleyici[+и]]] [Uyum (yorumlanabilir özellik, 3.tklk-sayı)] [Bel]] [Bel +не]].

Öbeğın Söz Dizmi Ağacında Gösterimi:

Şekil 3.31

Tümleyici öbeğinde zaman hem eÖ'nün dil bilgisel özelliklerini kontrol etmekte hem de tümleyicinin dil bilgisel özelliklerini kontrol edebilmektedir. Çift yönlü bir uyum ilişkisi burada gözlemlenmektedir.

A+(E_A-Adlaştırıcı) Yapı Tipi (Kılıcı rolünde)

b. Payan ta pīlnī pekeh, es kilessi şinçen ĩmlense kalaşrī. (Aleksandr Artemyev, Simš Iltīn, 1983).

“Bugün de bilindiği gibi senin geleceğin konusunda ümitlenerek konuştu.”

(b)'de *es kilessi şinçen* (a)'de *hıvel vıranmannine* öbekleri birer ilgeç öbeğidir ve budaklarında TümÖ yer alır. Ortaç biçim birimi almış bu eylemlerin yüklemeleri *es*, *hıvel*'in ilgi biçim birimi almamış olması ve ortaçlı adın dizimde eylemcil özelliği ile yer alıyor olması olabilir. Zaten bu cümleler belirteç öbeği olarak öznelere yalın durum yüklemektedir. Örneklerde {-essi}, {-manni} çekimleri eylemin işlevsel kategorilerinden görünüş kategorisinde yer almaktadırlar. Görünüş ulamları ve zaman ulamları olayın gerçekleştiğini ya da gerçekleşmekte olduğunu yansıttıklarından [+aralıklal/-noktasal] özellik taşırlar. Özgül olay görünüş ve zaman ulamları ile dilselleştirilmektedir. Çünkü bu

ulamalar bir zaman aralığı taşımakta ve eylemin oluş biçimiyle konuşma anıyla olan ilişkisine bağlı olarak zaman aralığının farklı yerlerine gönderim yapmaktadır. (Emeksiz 2003). Bu özelliklerden dolayı da bu öbekler özgüldür. (c)'de çekim ilgeçlerinin işlevi “yer/konu” bildiriminde olduğundan ve söylemde bahsedildiğinden belirli olarak işaretlenmiştir. (a)'da ise belirtme-yönelme durum biçim birimi alan ad “tekil ve bilindik” olma özelliğinden dolayı da belirlidir.

3.1.1.3.2. Belirleyicisi Belgisiz Adlı, Belirleneni Ad Olan Ad Öbekleri

takam̃n+(A-İyelik) (Belirsizlik ilişkisinde)

takam+(A-İyelik) (Belirsizlik ilişkisinde)

Belirsizlik adının ilgi durum biçim birimi ile iyelik biçim birimli ad ile birleşmesinden oluşan iyelik kuruluşunda, öbek cümle özgüllüğü açısından önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmaktadır. Fakat belirsizlik adlı ve *sas* sözcüğü betimleyici bir içerik taşımadığından özgül değildir. Belirsiz öbekler, sözcüksel özgüllük taşımadıkça özgül okuma alamazlar. Ayrıca öbek teklik özelliğini sağlasa da “bilinirlik, tanıdıklık” bilgisini taşımamaktadır. Bu yüzden de belirsizdir. Öbekte belirleyici öbeğinin belirleyici⁰ başı tarafından üye yeri adıla atanmıştır. (b) de ise uyumun başı, adlı uyumun belirleyici yerine yükselten başdır.

a. *Şaṽntah takam̃n sassi yañrasa kayr̃:* — *Saltaksem! Tılra saltaksem! (Yuhma Mişşi, K̃vak Ş̃mren, 1998)*

“Orada hemen birisinin sesi duyulup gitti: —Askerler! Arkada askerler!”

b. *Kurat̃p: p̃r̃ t̃l̃te ik̃f̃aşist takam̃ ĩnine pussa p̃rahr̃iş.* (*Trubina Marhvi, H̃llehi Kaşsençe, 1989*).

“Görüyorum: bir tarafta iki faşist birisinin ineğini öldürüyor.”

h̃iş̃-p̃r̃in+(A-İyelik) (Belirlilik ilişkisinde)

h̃iş̃-p̃r̃in belgisizlik adlı, belirsiz bir ad öbeği olarak dizimde yer alsada anlatan kişinin bilgisel durumundan kaynaklı olarak özgül okuma alabilmiştir. Çünkü bilgisel özgüllüğe göre (Emeksiz 2003: 17) (a)'da görüldüğü üzere konuşmacı konser ve oradakilerin durumundan haberdardır ve konuşmacı için belli bir gönderilen vardır. Öbekte “tanıdıklık, bilinirlik” bilgisi bulunduğu için de öbek belirlidir.

a. *Hišť-přin* kimilī maltanlasa avanah mar pulsan konsert višněle šemšelet.
(Andrey Kuznetsov, *Hıpar 12 Şubat 2015*).

“Bazılarının morali önceden iyi değilse de konserin sonuna doğru düzelmiş”.

Öbek bir BelÖ içerisinde ve işlevsel aÖ oluşabilmiştir. İlgi ve uyum özellikleri Belirleyici0 baş tarafından adıla kopyalanmış ve maktıksal tasarımda dil bisel özellikler yorumlanabilir ve değerli hale gelmiş ve adıl üye yerine yükselebilmıştır.

(Ortaklaşalık Adılı-İlgi Durumu)+(E_{-nı-i}-İyelik) (Soyut ilişkide/Durum ilişkisi)

3.1.1.3.3. Belirleyicisi Soru Adılı, Belirleneni Ad Olan Ad Öbekleri

kam+ (A-İyelik) Yapı Tipi (akrabalık ilişkisi)

kam+ (E_A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

A+kamsen Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

(kam-İlgi durudumu) + (Ad-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

Kam “kim” soru adılının iyelikli adla yalın olarak birleşmesi ile kazandığı tematik rol, ilgi durumlu biçimi ile aynı işlevdedir. Her iki kullanımda da *kam* “kim” adılı öbeğin belirleyicisi yerindedir. Öbeğin ad+ad birleşmesinde gördüğümüz gibi uyumun başı tarafından kam “kim” adılı belirleyici öbeğinin belirleyicisi konumuna yükselebilmıştır.

Uyumun yönetimindeki a başı, belirleyiciye özelliklerini atadığında belirleyici öbeği özne ilişkisi kurulmuş olmaktadır. Soru adılı ve ad arasındaki ilişkide bu yapı tipi daha çok kullanılmıştır. Derlemde eş dizimli öbeklerden 6’sı bu yapı tipinde iyelik ilişkisi gösterirken ilgi durum biçim birimi atanmış öbeklerin sayısı 1’dir. *A+kamsen* yapı tipi, 2 örnekte görülmüştür. Bu soru sözü öbeklerde özne işlevinde bulunmakta; fakat eylemin özelliğine göre hep kılıcı olmamakta farklı tematik rolleri karşılamaktadır.

Aşağıda (a) örneğinde soru sözü önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmadığı için birincil olarak belirsizdir. *Avň* “ahır” sözcüğünün de betimleyici bir içeriği bulunmamaktadır; fakat bütün ahırların içinde yanıyor olanı olarak farklı bir özellik göstermektedir. Örtük bir işlemci olan soru işlemcisi bulunsa da öbek özgül okuma alabilmektedir. Bu durum Enç’in (1991) belirsiz olan özgüllerin bütün parça ilişkisi kurabileceği savını destekleyen bir sonuçtur.

a. *Kam avñi šunat?* — *tese pŕ-pŕinčen ıtaššŕ. (Trubina Marhvi, Vupŕ, 1927).*

“Kimin ahırı yanıyor? — birbirlerine soruyorlar.”

(b)’de yüklem şimdiki-geniş zamanda bildirmedi. Öbek örtük bir bağlamdadır; fakat sorunun yöneltildiği “beli bir çocuk” bulunduğu için öbek özgüldür ve belirsizdir.

b. *Kam açi pulatñ vara?* — *Man anne Nina yatlı. (Albina Mıškina, Atte Pilŕ, 2004).*

“Kimin çocuğusun acaba?/Benim annemin adı Nina”

(c)’de *argımak* bir tür at olduğu için özgüldür; fakat belirsiz değildir uzak ara bağlama ile *kam* adının öncülünün söylemde yer aldığı görülmektedir. Bu yüzden de bağlamda göndergesini bulduğu için öbek belirlidir.

c. *Ara, ku urhamaha iştan tupñ-ha vil?* — *çupñi may pušñçe şuhış tñmalçŕ unñ. — Kam urhamahŕ-şi vil? Çim, ara, ku leş Husankki utaman parni teni pulmarŕ-iş? (Yuhma Mişşi, Kŕvak Şimren, 1998).*

“Öyle mi bu argımağı nereden bulmuş ki? —koşunca aklında bir fikir dolaştı onun. — Kimin argımağı acaba? Dur, öyle mi, bu diğer Husakkŕ’adlı elebaşının da hediye dediği olmasın?”

d. *Kam murŕ kunta?!* — *ıyhŕ tŕiştŕpe kŕškŕrsa yaçŕ amışŕ. (Albina Mıškina, Atte Pilŕ 2004).*

“Kimin şeytanı buradaki?! —uykulu bir şekilde bağardı annesi.”

(e)’de belirleyici öbeğinin başı adlaşmış bir addır. Oluşun öznesine ait olduğu bir ilişki görülür.

e. *Kam şuralnine pŕles kilet manñ. (Yuhma Mişşi, Kŕvak Şimren, 1998).*

“Ben kimin doğduğunu öğrenmek istiyorum.”

(f)’de adılın çokluğu, aileye gönderimde bulunmaktadır. Bu çokluk özelliği öbeğin belirliliğine etki etmektedir ve öbek belirsizdir. Adlaşmış eylemin betimleyici bir içeriği bulunmadığından ve örtük bir bağlam olduğundan öbeğin birincil okuması özgüldür.

f. — *Tata sar tutŕlŕ hŕraça kamsen?*

— *İrkkana ta pallymastñ-şke esŕ, — terŕşillŕ.*

— *Kamsen İrkkŕ?*

— *Kürşî Stanuk Makşin hıraçi vîl, — terî amîşî. (Mariya Uhsay, Kîra Şîlsem, 1956)*

“— Ve de sarı başörtülü kız kimlerin?”

Sen İrkkayı da tanıyamıyorsun ki, dedi erkek kardeşi.

Kimlerin İrki?

Komşu Stanuk Makşinin kızlarıdır, — dedi annesi.”

(g)’de örtük bir ortam bulunmadığı için de öbek özgül bir okuma almaktadır.

g. *Kamîn ivîlî, şavîn ivîlî, avlannî ta, şavîn tuyînce şapîşnî teyîş.*

“Kimin oğlu, bunun oğlu, evlenmiş de bunun düğününde kavga çıkarmış diyecekler.”

mîñ+(A-İyelik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

Derlemde *mîñ* “ne” soru sözünün belirsizlik niteleyicisi olan “bir” sayısı gibi davrandığı gözlemlenmiştir. Bu soru sözünün belirsizlik adılarının ve soru biçim birimi *şim*’in bir parçası da olması tesadüf değildir. Aşağıdaki örneklerde (a)’da “bir” anlamında belirsizlik (b)’de “ne” anlamıyla belirsizlik anlamı katmıştır. (a) ve (b)’de *mîñ*, yalın olarak iyelik biçim birimi almış adlarla iyelik kuruluşu oluşturmuştur. Her iki örnekte de öbek belirsiz ve özgül dışıdır. (a)’da bütün-parça ilişkisi kurulamazken (b)’de ise bütün söylemdeki “iş” ve “yapılacak şeyin kendisi”, *mîñ tumalline* öbeği olarak görünmektedir.

a. *Mîñ tîlsîr purnat, mîñîñ purri-şukki nikama ta kirlî mar, şav pîtmelle, hîşan ta pulsân kuşran şuhalmalla teşşî hîş-hîş îlîlîh şînnisem»(Pîlsempe Kîlîsem, 2005)*

“Amaçsız yaşayan herkes için bir şeyin varlığı-yokluğu önemli değildir, bu bitmeli, herhangi bir zamanda görünmez olması gerekli diyorlar bazı bilim adamları.”

b. *Yîri-tavra sîrsa ilnî şamrîksem Edika kayalla şavrînsa pîhma pamarîş. Yal şamrîkêsem vattisen yîli-yîrkisene manman-ha, mîñ tumalline avan pîleşşî. (Anatoliy İryat, Zakat Serebryanogo Polumesyatsa, 2001).*

“Etrafı çevirmiş gençler Edik’e geri dönüp bakmayıveriyorlar. Köyün gençleri yaşlıların adet geleneğini unutmamış ki neyin yapılması gerektiğini iyi biliyorlar.”

hîşîñ+A-İyelik Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

Hîş “hangi” soru sözü bütün parça ilişkisinde parçanın hangi bütüne ait olduğunu sorar. Derlemde geçen *hîş* “hangi” sözü 11 örnekten 2’sinde bu yapıda görülmektedir.

Bilgi yapısı açısından *şuhış* ve *hiş* sözlerinin öncüllerinin olduğu anlaşılmaktadır. Zaten cümlede örtük bir bağlam da bulunmadığından özne işlevindeki öbek önceden söylendiği ve gerçekleştiği için özgül bir okuma almaktadır. Ayrıca yine bilgi yapısı açısından eski bilginin önce söylediğini düşünürsek konu (topic) yerinde bulunan öbek belirli olarak değerlendirilecektir.

a. *Hışın şuhışı tırışreh, hiş parti interesne şivihrah tırat, şavna suylasa iletpır.*

“Hangisinin fikri daha doğru, hangi parti ilgisini çekiyor, bunu seçebiliriz.”

3.1.1. 3. Parçalılık Kuruluşları

3.1.1.3.1. Belirleyicisi (Adıl, Sayı, Ad) Belirleneni Parça (Adıl, Sayı, Ad) Adı Olan Parçalılık Öbekleri

(Şahıs Adılı-İlgi Durumu)+(çılaiş “çok”-İyelik) Yapı Tipi

İlgi durumu biçim birimi alan niteleyici ad ve eksik uyum biçim birimi/alan baş, miktar ya da bütün ifade eden sözcüklerdir. Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ilk olarak bütün/üst küme öncelikle ilgi durumu ile işaretlenir. Baştaki ad, Göksel ve Kerslake’ye (2005) göre iyelik biçim birimi ile ya da von Heusinger ve Kornfilt’in (2005) bakış açısına göre *eksik uyum (defective agreement)* biçim birimi ile dizime girer. Bu yapı tipindeki *ilgi durumu- *iyelik bağımlılığı*, iyelik kuruluşlarında da gözlemlenmektedir. Hem Türkiye Türkçesinde hem de Çuvaş Türkçesinde bu yapı ortaklığı bulunmaktadır. İlk birimin ilgi durum biçim birimi alması üye konumunda olduğunu, gönderimsel olduğunu göstermektedir. Bu yapı tipindeki öbeklerde söz dizimsel başta bulunan parça kategorisinde *yarısı, büyük kısmı/büyük bölümü, çoğu, hepsi, tümü/bütünü, her biri* sözcükleri yer alır (Göksel ve Kerslake 2005: 168). Çuvaş Türkçesinde, *şurri “yarısı”, çılaiş “çoğu” numayış, “çoğu”, sahalış “birazı”; azı, purte “hepsi, tamamı, tümü”* bu yapı tipinde parça ifade eden sözcüklerdir. Bu tipteki parçalılık öbeklerinde başın, niteleyiciye örtük bir anlam bilimsel bağımlılığı vardır (Göksel ve Kerslake, 2005: 166).

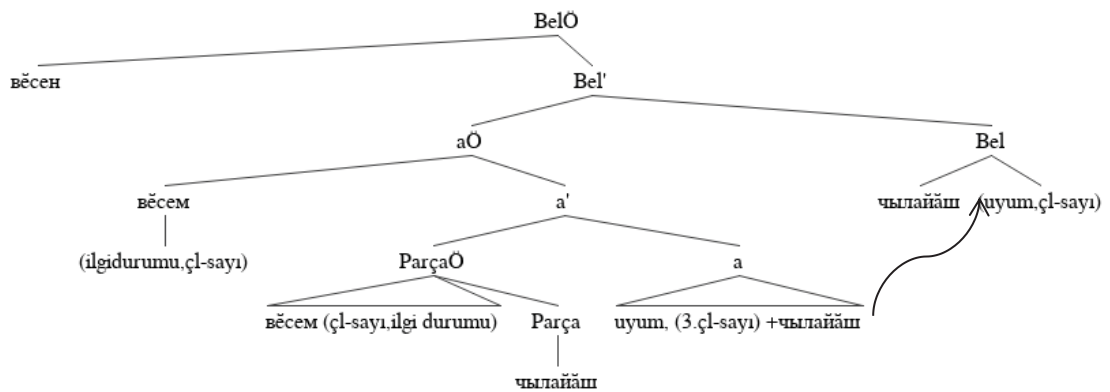
Derlemde *çılaiş “çoğu”* 32 kez kullanılmıştır ve bu eş dizililerden 2 tanesinde ilgi durum biçim birimi, 11 tanesinde ayrılma durum biçim birimi kullanılmıştır. 1 örnekte de çalkalama görülür. Bu belirten ile ilgi durumlu adılın kullanımı yaygın bir kullanım değildir. Cümlede eylemin görünüşü, bitmişlik ifade etmektedir. Önvarsayımsal bir varoluş

alanı mevcuttur. Öbek, özgül okuma olabilir. *çılajış* “çok” sözcüğünün söylem alanında bir göndergesi bulunmaktadır.

Bu yapı tipindeki parçalılık kuruluşlarında $[Bel\bar{O} \text{ вѣсен } [Bel'[a\bar{O}[\text{вѣсем} \text{ (ilgi durumu, çl-sayı)]] [a' [Parça\bar{O} \text{ вѣсем} \text{ (çl-sayı, ilgi durumu)} [Parça \text{ чылайаш}]] [a \text{ uyum, (3. çl-sayı) +чылайаш}]]] [Bel \text{ чылайаш} \text{ (uyum, çl-sayı)}]]]$ yapısındadır. Bütünü ifade eden ada gelen ilgi durumunu bu kez parça olan baş yüklemektedir. İç yapısı, iyelik kuruluşları ile aynıdır. Fakat sözlüksel kategorinin anlam bilimsel özelliği sebebiyle bu sözlüksel kategori baş olabilmıştır.

a. *Vışen çılajışın kikirışem şince hisepli ordensepe medal'sem yiltirtatni (Hvetir Uyar, Tarkan, 1994).*

“Onların çoğunun göğüslerinde nişanlarıyla madalyaları parlıyormuş.”

Şekil 3.32

(A-Çokluk)+(hişpır “birkaçı”- İyelik) Yapı Tipi

Hişpır sözcüğü metinlerde 38 yerde geçmektedir *herhangi*, *her* ve *bazı* anlamlarında kullanılmıştır. Bunlardan 4 tanesinde *bazı* anlamında kendinden önceki çokluk biçim birimli ada, bağımlıdır. Bu örneklerde çokluk biçim birimi, bir ilgi durum biçim birimi işlevinde gibi davranmaktadır ve *hişpır* “bazı” niceleyicisi eksik uyum biçim birimi ile dizime girmiştir. Bu yapı tipinde eksik uyum biçim birimleri bütündeki çokluk biçim biriminin etkisiyle çokluk biçim birimi değeri, atanabilmiştir. $\{+i\}$ biçim birimi bu şekilde çokluk sayı özelliği olarak değerini bulabilir.

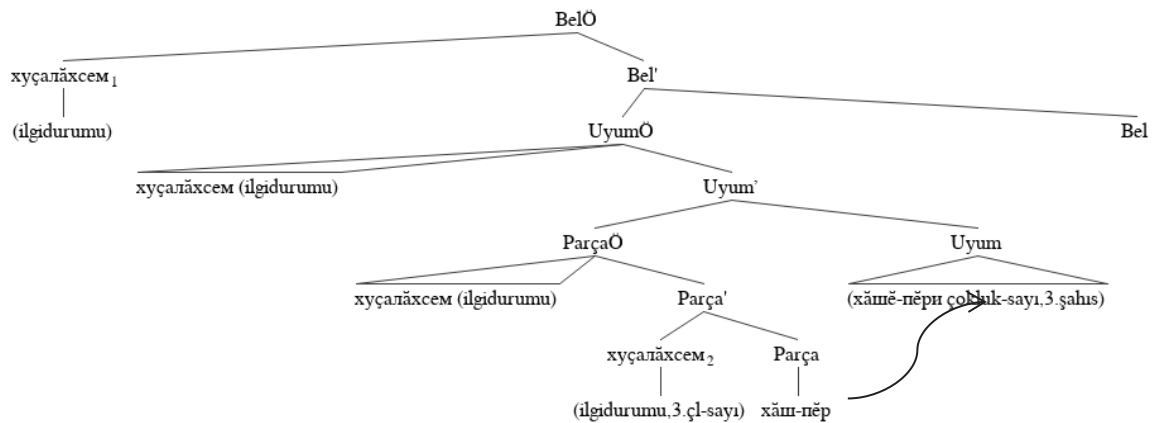
Öbeklerde (a)'da parçalılık öbeğinin yüklemine $\{-ay\}$ kip biçim birimi bulunmaktadır. Eylem kategorileri birer önvarsayımsal tetikleyici olarak cümledeki bir

adın özgül okuma almasına katkıda bulunduğundan. bu cümlede de ParçaÖ özgül bir okuma alamamaktadır. Önermesel boyutta, yüklem gösterdiği olay gerçek dışıdır ve konuşmacı için belirli bir olaya gönderim yapmamaktadır. Fakat bilgi yapısı açısından baktığımızda eski bilgi olan ve *konu (topic)* konumunda bulunan özne de önceden söylemde geçtiği için özgül okuma alabilmektedir. (b)'de ise öğrenilen geçmiş zaman biçim birimi, bitmişlik görünüşündedir ve tamamlanmışlık anlamını ifade eder. Önermesel boyutta yüklem gösterdiği olay, gerçektir. Konuşmacı belirli bir olaya gönderim yapmaktadır ve dolayısıyla öbek belirlidir ve parçalılık öbeği, herhangi bir durum biçim birimi almasa da özgül okuma alabilmektedir.

Bu yapı tipindeki öbeklerin iç yapısı [BelÖ[xуçалăхсем (ilgidurumu)][Bel'[UyumÖ хуçалăхсем (ilgidurumu)[Uyum'[ParçaÖ хуçалăхсем (ilgidurumu)[Parça'[хуçалăхсем (ilgidurumu,3.çl-sayı)][Parça хăш-пĕр]]][Uyum (хăшĕ-пĕри çokluk-sayı,3.şahıs)]]][Bel]] şeklindedir.

a. *Pıççen huşalıhsem hışĭ-pĭri akma ta tuhayman-ha, kolhoz aksa ta ĭlkĭrni* — *maşinĭpa akni* (Trubina Marhvi, Muçar, 1989).

“Şahsi işletmelerin birkaçı ekmeye de çıkamamış, çiftlik ise başarmış- makinayla ekmiş.”

Şekil 3.33

b. *Usĭrsem hışĭ-pĭri yĭvansa kayni* (Trubina Marhvi, Hĭnara, 1989).

“Sarhoşların bazıları/birkaçı yuvarlanıp gitmiş.”

(A-Çokluk)+(numayış “çok”- İyelik) Yapı Tipi

(numayış-İyelik)+(A-Çokluk) Yapı Tipi

Numayış sözcüğü metinlerde 42 kez geçmektedir ve eş dizinli olarak 11 kez kullanılmıştır. Bunlardan 9’u (*A-Ayrılma Durumu*)+(numayış-İyelik) yapı tipindedir. Diğer 31 örnekte ise eş dizinlilik dışında göndermeli olarak kullanılmıştır. Bir artgönderim adlı özelliği göstermektedir. Bu cümlelerin hepsinde söylem alanında bu belgisizlik adlı öncülü ile bağlanabilmektedir. 11 örneğin 1 tanesi bu yapı tipinde, 1 tanesi öncelik sonralık ilişkisi dışında, 1 tanesi de ilgi durum biçim birimi iyelik ilişkisinde görülmektedir.

a. *Çınah ta, Çapayeva Muskava, akademiye virenme isatnı huşşın çapayevetssem numayışi: «Pirñ yuratnı komandira ştabri ofitsersem kuraymannipe virñtan kılar çış», — tese kalaçkalanã (Vlas İvanov-Paymen, Kiper, 1986).*

“Gerçekten de Çapayeva Muskova akademiye öğrenim için gönderildikten sonra Çapayevetslerin çoğu, “bizim sevdiğimiz komutanı personelleri düşmalık yüzünden yerinden çıkardılar.” diye konuşmuş.

(b)’de bu yapı tipinde öbek, yerel bir bağlanma alanı içinde bulunduğundan *te* bağlaçları ile ayrılrsa da üst küme olan *fakirler* ve *yaşlılar* ile alt küme *nümayış-i* adlı birbirine bağlanabilmektedir. 3. çokluk şahıs iyelik biçim birimi bir öncülün olduğunun göstergesi olduğundan, yerel bağlama alanında öncülleri olan *çuhñsem* ve *vattisem* sözcüklerine, *hedefine* bağlanabilmektedir. *Numayış* niceleyicisinin sözlüksel anlamı çokluk ifade ettiğinden içsel olarak dizime çokluk özelliği ile girmiştir. Dizimde hedefleri de çokluk biçim birimini alarak bir uyum alanı oluşturmuştur. Bu öbek dil bilgisel özellikleri açısından yorumlanabilir ve değerli özellik taşımaktadır. Öbek, gerçeklik ortamında meydana gelmiştir. Adıl, öbeğin başında bulunarak eski bilgi özelliği göstermekte ve bu bakışa göre özgül bir okuma almaktadır. Ayrıca çokluk biçim birimi de öbeğin özgül olmasını, engellememektedir sadece öbeğin, belirsiz olmasına neden olmaktadır.

c. — *Hille Muçar kolhoz şınçen mñpur urı mñrrine çeç pit kalatçı te, numayışi, çuhñsem te, vattisem te, pirñ pekeh Muçara ñnense, kolhozran pırñsa yulçış (Trubina Marhvi, Muçar, 1933).*

“Kışın, Muçar çiftliğinin mükemmel olduğu fısıltısı sadece sessizce konuşuluyordu ve çoğu fakir de yaşlı da bizim gibi Muçara inanıp, çiftliğe geriye dönmüşlerdi.

(A-Çokluk)+(hış “bazı”-İyelik) Yapı Tipi

Hış adılı, derlemde 107 kez geçmektedir ve eş dizimli olarak 32 kez kullanılmıştır. Bunlardan 14’ü (*A-Ayrılma Durumu*)+(hış-İyelik) yapı tipindedir. 85’i, *biri*, *hangisi*, *birkaç* anlamlarında kullanılmıştır. Diğer 8 örnek de bu yapı tipindedir. Adıldaki iyelik biçim birimi, iyeliğin çokluk şahıs biçim birimi olarak değer bulmakta ve yorumlanabilir özellik kazanmaktadır. Ayrıca adılın *biri*, *bazı*, *birkaçı* anlamları yüklemde şahıs ve sayı uyumuyla da eş zamanlı olarak meydana gelmektedir. (a) ve (b) örneklerinde yüklemde şahıs ve sayı özelliği öncüllerine göre de değişmektedir. Cümlelerde üst küme ve alt küme ilişkisi yerel ve uzak-ara bağlama ile kurulmuştur. Parçalılık öbekleri (a), (b) ve (c) örneklerinde gerçeklik ortamında gerçekleşmiştir. (a)’da da öbek gerçeklik ortamında gerçekleşmektedir. Genel bir bilgi verilmesi dil bilimsel belirliliğini etkiler; fakat özgüllüğünü etkilememektedir. Öbek belirsizdir; fakat söylemde Hristiyanlıkta ölüm töreninin nasıl yapıldığından bahsedildiği için öbek özgül okuma alabilmektedir.

a. *Šusa pñersen çun pñti pişerme tuñnaşşı arımsem, arşınsem hışi tupik tuma tuhaşşı, hışi altma kayaşşı (İncil, 153-154).*

“Canı yıkayıp bitirince lapasını pişirmeye başlarlar kadınlar, adamların bazıları/kimileri da tabut yapmaya giderler, bazıları da kazmaya giderler.

(b)’de yine genel bir bilgi verilmektedir. Bu yüzden öbek, belirsizdir. Fakat akrabalar içerisinde bazıları (a)’daki gibi bilgi yapısına göre odakta yer alır. Bu yüzden öbek, özgül bir okuma alabilir. (a) ve (b) örneklerinde her ikisinde de ilk parçalılık öbeğinde, üst küme açık bir şekilde bulunuyorken bağlamanın ikinci kısmında üst küme olan ad silinebilmektedir. Demek ki Çuvaş Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki gibi bağlı cümlelerde bu boşluklar görülebilir. Bu boşluklar sayı ve şahıs özellikleri açısından bir önceki öbeğe eşleşebilmektedir.

[ÇÖ[ParçalılıkÖ arşınsem hışi] [Ç-[EÖ[tupik tuma tuhaşşı]] [arşınsem hışi altma kayaşşı.]

b. *İratnisem hışi çihı pussa, hışi paşalu e kulmak pişerse piraşşı. (Aşmarin, Slovar VI: 280)*

“Akrabaların bazıları tavuk kesip, bazıları da pide ve kulmak⁹⁶ pişirip götürürler.”

⁹⁶ Yaprakları karşılıklı, sapı sarılgan olan, çiçekleri yumurtamsı kozalaklara dönüşen ve kozalaklarından bira yapımında yararlanan çok yıllık ve otsu bir bitki (*Humulus lupulus*).

(c) örneğinde *haşî* adılı, söylem alanında öncülünü bulabilmekte hem de bir önvarsayımsal varoluş alanına göndergede bulunulabilmektedir. Bu haliyle belirli ve özgül okuma alabilir. Dil bilgisel özellikler açısından ise *değer veren (probe)* ile *hedefteki* adılın sayı ve şahsı yorumlanabilir özellik kazanır ve değerli hale gelir. Söylemde yer alan gönderimde bulunulan varlık, yüklemdeki şahıs, çokluk şahıs olarak *haşî* adılını 3. çokluk şahıs olarak okutmakta ve ona çokluk değeri atamaktadır.

c. *Marsiyansem hÿsem mñle purñni şinçen kalasa paraşşî. Zakon tñrñh Kan-kan-kanra purte pñ tan, purte işleşşî. Kam işlet, şavna şiterekşşî, tumlantaraşşî. Ukşa tavraş şuk. Ançah tñrñmarlñh pur. Hışî şurtra purñnaşşî, hışî hñvñsençe. Hışî şurtra purñnaşşî, hışî hñvñsençe (Tihñ Petñrñkki, Şil-Tñvñl, 1961).*

“Marşlılar nasıl yaşadıklarını söyleyiveriyorlar. Kurala göre buralarda hepsi eşit hepsi çalışıyorlar. Çalışanı yediriyorlar, giydiriyorlar. Para denen araç yok. Fakat gerçek dışılık var. Bazıları binada yaşıyorlar, bazıları boş alanlarda.”

Hış, adılı (d) örneğinde “birkaç ya da kimisi” anlamında kullanıldığını düşünmemizin sebebi yüklemdeki tekilliktir. [*adıl hışî*] yapısı, adılın *Marşlılar* adı ile bağlanmasını sağlamaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi *hış*, *hış-pñ* adıları, buldukları öbekte tekillik çoğulluğa duyarlılık ortaya çıkarırlar. Bu örnekte de yüklemde tekil şahıs kullanılmıştır.

d. *Timñ kisten e çukmar yñññ hurahsem hışî amparsem patne, hışî pñrt patnelle çupññ (Şemen Elker, Hurapa şurñ, 1994).*

“Demir silah ya da kalın sopa taşıyan hırsızların birkaçı ambarlara doğru, birkaçı eve doğru koşmuş.”

e. *Milli kışke şimahpa konferentsiye uşat. Konferentsi uşñññ hışşñmah «Kanaş» soyuz organizatorışem hışî parti obkomñ yaçñpe (Elmen), hışî «Kanaş» redaktsi yaçñpe (N. Zolotov), hışî şññren organizatsilennñ «Kanaş» soyuzñ yaçñpe salam kalama şimah ileeşşî (Şemen Elker, Milli uşkñññçen — «Kanaş» soyuzne, 1933).*

“Milli kısa bir konuşmayla konferansı açıyor. Konferans başladıktan sonra “Kanaş” birliği organizatörlerinden biri partinin bölge komitesi adı ile (Elman), biri “Kanaş” yazı kurulu adıyla (N. Zolotov), biri yeniden düzenlenmiş “Kanaş” birliği adıyla selamlamak için söz alıyorlar.

f. *Ačasem hışı pırkutpa, hışı şunaşkapa, hışı yiltırpe şırma puşınçen, sivek şırten yarınma tutnaşşı te, şırma tırşşıpe kırlettereşşı, Larik ankartiyi patneh şiteşşı (Trubina Marhvi, Pıçık Kolhozniksem, 1931).*

“Çocukların biri kızakla, biri atlı kızakla, biri kayakla derenin başından eğimli yerden sallanıp gidiyorlar ve derenin etrafında gürültü yapıyorlar, Larik’in sebze bahçesine de ulaşıyorlar.

(Şahıs Adılı-Çokluk) +(Sayı- İyelik) Yapı Tipi

Tıvattışı, sayısı 4 örnekten üçünde eş dizinlidir ve örneklerde çokluk biçim birimli adıl ile sayı birleşmektedir. Örneklerin hepsinde 3. çokluk şahıs adılı bulunmaktadır.

Aşağıdaki 3 örnekten ikisinde kip özelliklerinden, birinde de kiplik özelliklerden dolayı önvarsayımsal bir varoluş alanı oluşmamaktadır. Bu yapı tipindeki öbekler, örtük bağlamlarda bulunmaktadır. (a)’da *şeş* “*ancak*” bağlacı ile bağlanan cümle, eksilteli bir cümledir ve *vışem tıvattışı* öbeği cümlede “çıkmaq için hazırlanmış; fakat çıkamamış bir gruba” göndergede bulunur. Bu yapı tipi *ançah* örtük bağlam işlemcisi/kiplik ile gerçeklik bağlamından kopmuştur; fakat önvarsayımsal tetikleyiciler öbeğin özgül okuma almasını sağlamaktadır. Öbek, adıl taşıdığı için önvarsayımsal bir *dört kişi* olduğunu göstermektedir. Bu durumda örtük bağlamda belirli bir öbek oluşabilmektedir. *pırle* son çekim ilgeci öbeğin topluluğa gönderimde bulunmasını sağlayan zorunlu topluluk anlamı veren araçlardan bir tanesidir. (b)’de de yine böyle bir kullanım bulunmaktadır.

a. *Vışem tıvattışı pırle kırılsa şine kıpırılense tuhma hatırılennişşı şeş — lavkkana pırtri alıkran Saharın kışın şillı Petr Petroviç Ozerov kırse tıçı. (Gennadiy Plaskin, Şavraşıl, 1993).*

“Onların dördü birlikte verandaya çıkmaya hazırlanıyordu ancak —dükkâna evdeki kapıdan Sahar’ın küçük erkek kardeşi Petr Petroviç Ozerov girdi.”

(b)’de istek kipi örtük bağlamı oluşturan bir işlemcidir; fakat adılın öbekte bulunması önvarsayımsallığı tetikleyen işlemcilerden biridir. Tıpkı (a)’daki gibi bu yapı özgül okuma alabilmektedir.

b. *Vışem tıvattışı te elçipe pırle çasrah şula tuhasşın, patka-patşa patne şitesşın. (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).*

“Onların dördü de elçiyle birlikte acele yola çıkmak istiyor, Çar’a yetişmek istiyor.”

(c)’de *italasa ilme tiçış* “sarmaya çalıştılar” eyleminde önermesel tutum eylemi özelliği görülür. Bununla birlikte, yeterlilik kipi de olayın gerçekleşmediğini belirtir. Buna rağmen önvarsayımsal tetikleyiciler olduğundan öbek belirli ve özgül okuma almaktadır.

c. *Vışem tivattış, alla-allin titinsa yumana italasa ilme tiçış, ançah pultaraymarış, yivışi itla ta kutamas* (Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).

“Onların dördü, el ele tutuşup oldukça da kısa meşeyi sarmaya çalıştılarancak başaramadılar.”

(Şahıs Adılı-İlgi Durumu)+(kaşni “herbir”) Yapı Tipi

Çuvaş Türkçesinde parçalılık *tamlık ilişkisi* göstermek için purte “*hepsi, tamamı, bütünü*”, kaşni “*herbiri, hepsi*” anlamlarını taşıyan sözcükleri başa getirir. Yapı tiplerinde tamlık ifade eden parça adı, hem ayrılma durumlu ad ile hem de ilgi durum biçim birimli ad ile birleşebilmektedir. *Kaşni* metinlere tekrarlı olarak 384 kez geçmektedir. Toplamda, 221 defa kullanılmıştır. İlgi durum biçim birimli örneklere derlemde 1 yerde rastlanılmıştır. Geriye kalan örneklerden tekrarlı olanları ile birlikte 7’inde *kaşni*, {+çen}; {-tan} durum biçim birimi ile birleşmiştir. Geriye kalan 372 örnekte *kaşni*, “herbir, bütün” anlamlarında bir niteleyici olarak görevlidir.

Aşağıdaki örnekte [*adıl-ilgi durumu+kaşni*] yapısı bir iyelik kuruluşudur. İçinde yer aldığı cümle, genel bir cümledir ve kip özelliği bulunmaktadır. Gereklilik kipinin şekil özelliklerini taşıyan yüklem, öbeğin belirsiz olmasının sebeplerinden biridir. Bir diğer sebep de belirtme durum biçim biriminin olmaması ve de belirsiz niceleyiciminin Enç’in (1991) tanımına göre güçsüz niceleyici olmasıdır. Olay, gerçeklik ortamında meydana gelmemiştir. Fakat öbek özgül okuma almaktadır; çünkü önvarsayımsallık açısından özgül özelliği gösteremese de söylem bağlantısında konu (topic) konumunda, *eski bilgi* olarak önceden bahsedilmişlik özelliği taşıyan bir ad haline gelir. Bu yüzden öbek belirsizdir; fakat özgüldür. Örnekte *maylı* belirteci ve nesne araya girerek niceleyici *kaşni* ve eylem arasındaki mesafeyi arttırmıştır yani dizim ağacında daha üstte yer aldığından eylem öbeğinin içsel üyesinin dışına çıkmıştır. Fakat buna bir niceleyici yükselmesi denemez. Zaten yüklem ve öznenin şahıs sayı uyumunun kontrolcüsü 2. çokluk şahıs adılıdır.

a. *Pirŋ kaŋni hamŋr maylŋ şinna hiŝeplemelle, havhalantarma pŋles pulat* (Yuhma Mişşi, *Kŋvak ŝŋmren*, 1998).

“Bizim herbirimiz, kendimize yakıŝır şekilde insana saygı gŝstermemiz gerekir, ayaĝa kalkmayı ŝğrenmemiz gerekir”

(şahıs Adılı-İlgi Durumu)+(numayış “çok”- İyelik) Yapı Tipi

Daha ŝnce de belirttiĝimiz ŝzere bir ŝrnekte *numayış* adılı ilgi biçim birimi-iyelik ilişkisinde yer alarak parçalılık ŝbeĝi oluşturmuştur. Öbek, gerçeklik ortamında meydana gelmiş ve ŝst kŋme alt kŋme ilişkisini bu yapı tipiyle kurmuştur. Öbekte ŝst kŋme belli sayıdaki *tŋrk halkı* kŋmesine gŝndergede bulunmaktadır; fakat bunların hangileri olduĝu belli deĝildir. Bu yŋzden ŝbek belirsizdir; fakat Tŋrk halklarından bahsettiĝi için de ŝzgŋl bir okuma alabilmektedir.

Ulŋpŋ şinçen kalakan yumah pek yumah-hallapsem tŋrk yŋhŋnçen tuhnŋ halŋhsen numayıŝŋ pulnŋ (şemen Elker, *Kurni-iltnisem*, 1961).

“Alp hakkında anlatılan masallar Tŋrk soyundan gelen halkların çoĝu için imiş.”

(A-İlgi Durumu)+(Evrensel Niceleyici-İyelik) Yapı Tipi (Belirsizlik ilişkisinde)

Adların belirsizlik ilişkisinde evrensel belirsiz niceleyiciler yer alırlar. Aŝaĝıdaki ŝrneklere (a)’da *mŋ pur* “bŋtŋn” belgisiz adılı tekil; fakat grup gŝnderimlidir. Topluluk gŝstergesi olarak okunması gerekmektedir. Bu durum (b) için de geçerlidir. (b)’de ise *purte* “hepsi” iyelik biçim birimi almaz ve çokluk sayı deĝeri olan bir adla birleşir. (a)’da ilgi durum biçim birimli ad, grup gŝnderimli olduĝu için dizimde iyelik biçim biriminin çokluk sayı deĝeri almasını ve deĝerli olmasını saĝlamaktadır. aŐ içerisinde deĝerleri alan ad belirleyici⁰ başına ŝzellikleri devrettikten sonra *kulat* “gŋvercin” ilgi durum biçim birimi almış olarak belirleyici yerine yŋkselmiŝ ve ŋye olabilmiiŝtir.

a. *Kulatŋ mŋ purri purte çitetlŋ*, «*Pin te pŋr yur pŋrçi — pin te pŋr yurŋ — pŋr sassŋr yarŋnat siv sivilŝra*», «*Yur kŋrçŝsem sivilaŝŝŝ sassŋr*», «*Çurhi tŋlŋmelle tasalıh pur mart yŋrkesŝrlŋhŋnçe*»... (Veniyamin Timakov, *Kunşul Hitre Ir Tŋllevpe Kŋna...*)

“Gŋvercinlerin hepsi buraya gelinceye kadar” Bin bir kar tanesi — bin bir kar— aynı sessiz yuvarlanıyor soĝuk havada “Kar yŋĝını yaĝıyor sessizce”, “Baharın ŝaŝılacak tazeliĝi var mart dŋzensizliĝinde.”

3.1.2.Yardımcı Unsuru Tümleç Yerinde Olan Öbekler

3.1.2.1. Olası Birleşikler (Yat Sintagmîsem, İzafet Konstruksiyîsen, İmeniyeye Kompoziti)

Bir yapının olası birleşik olup olmadığına karar verebilmek için yapının, öbeklerden farkını ortaya koymak, biçim bilimsel, ses bilimsel ve söz dizimsel bakımdan incelenmesini gerektirmektedir. Uzun'a göre (2006: 41) olası birleşik sözcüğü oluşturan sözcükler kendi aralarında niteleme, sınıflama ve sıralama olarak anlam bilimsel açıdan bağlantılıdır. Baş, sözcüğün ana karakteristiğini belirleyen unsurdur ve baş konumundaki bu sözcüğün türü aynı zamanda bileşiğin de türü olur. Uzun (1990: 21) *Türkçe Dil Bilgisinde Tamlama ve Bileşik Sorunu* adlı makalesinde, öbek ve birleşimin tanımını oluşturabilmek için ses bilimsel, biçim bilimsel, söz dizimsel ve anlamsal ölçütlerin tümünü değerlendirmiş ancak her bir ölçütün karşı örnekleri olduğu için bunlardan hiç birinin yeterli bir ölçüt olamayacağı sonucuna varmıştır." Ayrıca Geleneksel Türkçe dil bilgisi çalışmalarında yapılan örneklendirmelere göre tamlama ile birleşimin genelde, özdeş biçimlenmelere sahip olduğunu, yani, farkları gösterecek biçim bilimsel ölçütlerin bulunmadığını ileri sürmektedir. Daha güçlü gördüğü anlam bilimsel ölçütte ise kümeleme (collacation) içindeki sözcüklerden birinin anlam bütünlüğünü bozmasının onun kapalı olası birleşik olmasına sebep olduğunu ileri sürmektedir. Fakat *balık tepsisi*, *şarap bardağı* gibi örneklerde bu bozulmanın olmadığını söyleyen Uzun bu sözlerin birlikte kullanılma sıklıklarının onları tamlama ve olası birleşik olarak ayırmamıza yeterli olmadığını düşünmektedir (1990: 14-15). Akşehirli de Uzun'un (1990) bu görüşlerine katılmakta ve *ad+ad(s)* yapısının tamlama ya da olası birleşik olduğunun söylenebilmesi için "karşı örneksiz bir ölçütün" yer almadığı görüşünü doğrulanmaktadır (2012: 24). Asıl üzerinde durulması gereken şeyin sözlükselleşme olduğunu ve teknik anlamda olmasa da olası birleşik ve tamlamanın süreç olarak aynı dilsel olguyu ifade ettikleri sonucuna varmıştır.

Çalışmamızda, hem ilgi biçim birimli ad hem iyelik biçim birimli adın birleşimine hem de sıfır biçim birimli ad ve iyelik biçim birimli adın birleşmesine alt anlamlılık-üst anlamlılık, alt kategorileme (olası birleşik) anlam bilimsel özellikleri üzerinden bir ayırım yoluna gidilmiştir. İyelik kuruluşları, dizim ağaçlarında öncelikle belirleyicileri ile birleşmemektedir. Önce dil bilimsel özellikleri ile tümlenmekte ardından belirleyicisi ile birleşmekte ya da özelliklerini yansıtmaktadır. İyelik biçim birimi bu öbeklerde dizim

öncesi diyebileceğimiz bir safhada gerçekleşmektedir. Fakat bazı yapılarda iyelik biçim birimi bulunmadığında anlam bilimsel şartlar devreye girerek öbeğin iyelik kuruluşu olmasını sağlamakta ve dil bilimsel özellikler kontrolcü (probe) yardımcı unsur tarafından iyelik biçim birimi olmayan ada atanmaktadır. Yorumlanamayan dil bilimsel özellikler, kontrolcü aracılığıyla yorumlanabilir ve değerli özellik kazanmaktadır. Olası birleşikte ise dil bilimsel özelliklerin paylaşımı söz konusu değildir. Bu yüzden de dizim ağacında da olası birleşik yapma işlevindeki iyelik biçim birimi, dizim sonrası kısma geçmektedir. Birleşme, daha çok anlam bilimsel bütünlük ve ilişki temelinde oluşmaktadır. Uzun'un belirttiği söz kümesinin anlam bilimsel bütünlüğünün bozulması ve Akşehirli'nin de (2012) vurguladığı "sözlükselleşme süreci" olası birleşik, öbek ve sözlük birimi olan birleşikleri ayırmamızda bir ölçüt olarak düşünülmüştür.

İçinde baş olan bu birleşikler, iç merkezli birleşik (endocentric compound) olarak değerlendirilmektedir.⁹⁷ İçinde baş olmayan birleşikler de dış merkezlidirler ve göndermeleri birleşimin dışında aranır.⁹⁸ Olası birleşik ve öbek, özdeş biçim birimlere sahip oldukları için onları ayıran biçim bilimsel bir ölçüt bulunmamaktadır. $A+(A-İyelik)$ yapısı anlık oluşumda, zamanla sözlükselleşme ile belirli bir içerikle genelleşir ise bir olası birleşik oluşturur (Uzun, 2006: 89). Bu genelleşme öncesindeki süreci içeren dönemde bu yapı tipinde ya da " $A+A$ veya $A+E_A$, $A+(E_A-İyelik)$, $A+(E_{-MA>M_I-İyelik})$ "⁹⁹ yapı tiplerinde anlam bilimsel olarak birleşik olma ya da sözlükselleşme yoluna giren yapılar anlık oluşum halindeyken birer olası birleşik olma özelliği gösteriler (Uzun, 1998: 184). Böylelikle yapının sözlükselleşme öncesini temsil eden anlam bilimsel bir ara yüz, ortaya çıkar. Bu

⁹⁷ Eyüp Akman (2004:124) Belirtisiz İsim Tamlaması mı Sıfat Tamlaması mı? Makalesinde belirtisiz isim tamlaması olarak adlandırılan tamlamalarda tamlayan ögenin niteleyen konumda olduğu, ismin bir türünü ve çeşidini belirttiği ve belirtisiz isim tamlamalarından özellikle özel isim ve yer bildirenlerin eksilteli yapıda (Aksu eczanesi 'Aksu adındaki eczane,) oldukları, bunların gerçekte dönüştürüldüğünde sıfat ekiyle yapılmış kuruluşlar oldukları fikirlerinden hareketle belirtisiz isim tamlaması olarak adlandırılan tamlamaların bir çeşit sıfat tamlaması olarak düşünülmesi gerektiğini iddia ediyor. Biz tezimizde baş adın kategori özelliğine göre birleşikleri adlandırdığımızdan ve niteleme ilişkisinin sadece sıfatlara özgü bir söz dizimsel ilişki olmadığını da oryanta koyduğumuzdan Akman'ın bu görüşünü kabul etmemiz mümkün değildir.

⁹⁸ Bu durum yalın öbek yapısı ve Yetinmecî yaklaşımdaki birleşme esaslı türetim modellerinde daha sonra genişletilmiştir. Dış merkezli olan birleşikleri, ÜDD dışlamakta ve bütün aşamalı-x yapısının iç merkezli olduğunu varsaymaktadır. (Newson, vd., 2006: 90).

⁹⁹ Bu yapı tipleri için verilen birleşik örnekleri Uzun'un birleşik olarak saydığı yapıların örnekleridir.: a. arı sokması b. çocuğu arı sokması, c. Arı sokması bu bölgede sık görülür. ç. açış konuşması, buğday sürmesi, güzellik yarışması, halk oylaması, hazırlık soruşturması (a)'daki kuruluşun da örnekleri Türkçe sözlüklerde bileşik olarak yer almaz, ya (b)' de olduğu gibi cümlesel bağlamlarda görünür ya da (c)'deki biçimiyle tamlamadır. Öte yandan, yapıcı (a)'daki kuruluşa çok benzeyen (ç) örnekleri Türkçe sözlüklerde bulunmaktadır; ama bunlar bir kaç açıdan onlardan farklıdır. (ç)'dekilerin sağdaki öğeleri tek başlarına da sözlükselleşmiştir; bunlar sözlüklerde sözlükselleşmiş anlamları ile listelenir. Bileşik de, bu sözlükselleşmiş bağöğelerden kurulmaktadır (Uzun, 1998: 192).

ara yüze Akşehirli (2012: 22) *kurumsallaşma aşaması* adını vermektedir. Dede (1978: 116) bu ara yüzü varlığa ad sağlamak ve dilde ilgi cümleciklerini kısaltma işlevinde olarak iki ölçütle açıklamaktadır. Buna göre de Uzun'un (1998) kök birleşikler dediğine, Dede (1978) *gerçek adsıl birleşikler* adını vermiş ve Uzun'un (1998) *olası birleşikler* dediği bu ara yüzü temsil edenlere de *sözde adsıl birleşikler* adını vermiştir. *Sözde adsıl birleşiklerde* iki ad geçici bir ilişki ile bir araya gelebilmektedir. Örneğin, *balık tepsisi* olası birleşiginde *balık*, o *tepsinin* içinde olduğu sürece *balığın tepsisine* göndergede bulunabilir (Dede, 1978:117). Geçici ilişki kuran bu öbeklerin ilgi cümleciklerinin kısaltmış biçimleri olarak görülüp ilgi cümleciklerinin dönüşümsel bir özelliği olarak düşünülmektedir (Dede, 1978: 6).

Bağrıaçık ve Ralli (2013: 18) Dede'nin (1978) sürekli ilişki görüşü yerine *göndergesel-kuruluşlar* (Referential-Constructs, meyve tabağı, yaz aşkı, el yapımı) kavramını ve geçici ilişkiler için de *nitelemeli kuruluşlar* (Modifying-Constructs, kapı kolu, göz rengi, ayak tırnağı) kavramını önermektedir. Akşehirli (2012) ise *sözlüksel boşluk dolduranlar ve betimleyici birleşikler* ayrımına gitmiştir. Dede'nin sürekli ve geçici anlam bilimsel ayrımını eleştiren Uzun (1990: 16) *sözde adsılların* arasındaki geçici ilişkinin, bağlam ve dinleyicinin önbilgisi olmadan belirginleştirilemeyeceğini ileri sürmüş ve aşağıdaki örneklerde ilgi cümleciklerinin kısaltmasıyla oluşan bu yapıların anlam bilimsel ilişkisinde hangisinin temel alınacağını belirsiz olduğu sorununa değinmiştir. Ayrıca birinin adlamaya, diğerinin ekonomiye yarıyor olmasından dolayı da her iki üretim sürecinin özdeş olduğunu ileri sürmüştür.

- a. sandık İÇİNDE İŞLENEN cinayet (yer ilişkisi)
- b. sandık İLE İŞLENEN cinayet (araç ilişkisi)
- c. sandık İÇİN İŞLENEN cinayet (amaç ilişkisi)

Uzun (1990) ayrıca gerçek adsıl birleşiklerinin öğeleri arasında da ilişkinin belirginleştirilemeyeceğini düşünmektedir. Bunun için de dış mekezli olası birleşiklerden de örnek vermektedir. Aşağıdaki örnekte *tabanca çivisi* birleşiginin sürekli ya da geçici bir ilişki de olup olmadığını gözlemlemiş ve aşağıdaki 3 anlam ilişkisinin de mümkün olabileceğini ileri sürmüştür.

- a. tabanca BİÇİMİNDE OLAN çivi
- b. tabanca İÇİN KULLANILAN çivi

c. tabanca İLE KULLANILAN çivi

Bu yüzden kısalma ve adlandırma (sürekli) ayrımı anlam bilimsel bu ölçütlerle tam olarak belirlenememektedir. Çalışmamızda kısalma ile oluşan olası birleşikler olarak bu örneklere yaklaşmış olsak da bu durumu sadece sözcüklerin arasındaki anlam bilimsel ilişkileri göstermek için kullandık. Çünkü sözlüğe girmeyen bu anlık oluşumlarda (immediate constituents) sözcükler sözlüğün malzemesi olmuş birleşiklerden farklıdır. Aralarında da bazı anlam bilimsel ilişkiler kurulmaktadır. Olası birleşiklerin başı, eylemcil olanlarının oluşturduğu eylemcil olası birleşiklerde üye ve onun üye yapısını gösteren alan ilişkileri vardır. Bu ilişkilerde, dışsal üye (özne) birleştirmelerinden başka içsel üye ilişkileri de bulunmaktadır. *Ad birleştirmesinin* (noun incorporation) en yaygın yolu olan nesne birleştirmesi, Türkçede de çok yaygın ve sık rastlanan bir söz dizimsel süreçtir. Nesne birleştirmesinde nesne konumundaki öge yüklemcil eylemle birleşir ve ilgili nesne ad öbeği belirtisiz bir yorum alır (Uzun, 1998: 194).

Bu ilişkiler üye–alan ilişkisi dışında, adların birleşiminde bazı belli anlam bilimsel ilişkilerle bir araya gelirler. Mayzel, bunları 21 maddede sıralamış (İnan, 1957: 287-293), Gencan 16 madde belirlemiş (1983:160-162), Banguoğlu da altı anlam bilimsel ilişki üzerinde durmuştur (2011:334-336). Bu ilişkileri Giegrich (2009: 8) iki ad arasındaki nitelendirme¹⁰⁰ ilişkisi (modification) olarak görmekte ve *birleştirme/yanaşma ilişkisi* (association) ya da *isnat/atıf* (ascribe) ilişkisi olarak bu anlam bilimsel ilişkiyi ikiye ayırmıştır. Kunduracı da (2013: 37) bu sınıflandırmayı tez çalışmasında kullanmış ve birleşğin unsurları arasındaki ilişkinin kullanımsal bir ilişki olduğunu ve bu yöntemle bu ilişkileri daha kapsamlı bir şekilde sınıflandırılabilceğini ileri sürmüştür. Çalışmada, tematik rol yüklemenin bir alt kategorisi olarak düşünülen bu sınıflandırma uygun görülmüştür. Çünkü adların adlarla ve adların adlanmış adlarla ilişkisinde, sözlüksel olarak işaretlemenin (lexical marking) yapılabildiği bir alan ortaya çıkmaktadır.

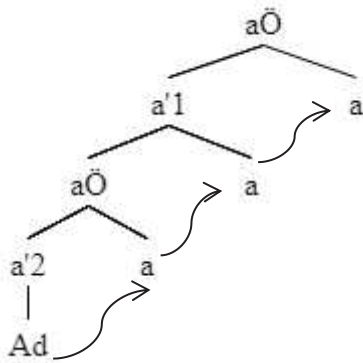
Yardımcı unsuru tümleç yerinde olan öbeklerde, daha önce de değindiğimiz üzere baş, uyum özellikleri taşıyan bir işlevsel kategori değildir. Uzun'un (1994) *Türkçede Bileşimin Biçimlenişi:Varsayımsal Taban Yaklaşımıyla Yeni Bir Sınıflama* makalesinde birleşmede görülen biçim birimin, gerçekte doğrudan birleşme sürecine özgü olmaları ve

¹⁰⁰ İşlevsel dil bilgisindeki niteleme tanımına göre bu ilişki niteleme ilişkisi olarak tanımlanmaktadır. Chomsky ise Öbek Yapı Kuralları ile bu ilişkinin derecelerini değiştirmiş ve tümlemeyi bir söz dizimsel ilişki olarak düşünmüştür.

türetimin sonucunda bağımsız bir sözlüksel birimin oluşmaması, yokluklarında kabul edilemez iki taban bırakmaları ile varsayımsal taban görüşünü ortaya çıkarmıştır. Varsayımsal tabana ekleme, yalnızca bir içe-ekleme süreci değildir. Aynı zamanda sürecin yine varsayımsal bir tabana; ama bu kez sona-ekleme olduğu görülmektedir (Uzun 2006: 134). Bu durumda da varsayımsal tabana, yani mantıksal tasarımdan önce dağıtım aşamasında, anlam bilimsel bütünlüğü olan tabana, iyelik biçim birimi sözdizimi sonrası eklenmektedir. Chomsky'nin (1970:190) *Remark on Nominalization* makalesinde bahsettiği *Sözlükselci Bakış Hipotezinde* (The Lexicalist Hypothesis) söz yapımı, dil bilgisinin iki bağımsız bileşeninden farklıdır. Orada kendine özgü biçim bilimsel özellikleri ve değişmez seçimi ve alt kategorileri ile yer alır. Bunlar da söz dizimi öncesi gerçekleşen türetilmeyen/üretilmeyen biçim birimlerdir. Söz ve öbek arasında sınırlı yapılar olarak görülmektedir. Chomsky'nin *dizim öncesi oluşan yapılar fikri* ile Uzun'un *varsayımsal taban görüşü* birbirine paraleldir. Burada da söz dizimi öncesi meydana gelen varsayımsal bir taban bulunmaktadır ve bu taban, dizimden önce oluştuğu için de dağıtım aşamasında meydana gelmiş görünmektedir. Söz-öbek arasındaki bu ara yüzeye biçimsel süreçte olası birleşik biçim birimi daha sonra eklenmektedir.

Bu görüşte baş bir dönüştürücü/adlaştırcı olarak işlev görmektedir (Tat, 2013:101). Bu öbeklerde dil bilgisel özellikler dizimde yer almaktadır. Bu yüzden bu öbeklerde aÖ'nün belirleyici⁰ başına yükseldiği görülmez. Öbek, yarı ad öbeği olarak adlandırdığımız öbekten dallanmaktadır. Bu anlam genişlemesini ve dil bilgisel özellikleri gösteren öbek kategoride aÖ'nün belirleyici yerinde yer alan ad, tümleç işlevindedir. Çuvaş Türkçesinde, birleşik biçim biriminin söz dizimsel oluşumdan sonra oluştuğunu varsaydığımızda, varsayımsal taban görüşünde de gördüğümüz aÖ'nün içinde bir tane daha aÖ yansıması olduğu gözlemlenecektir. Böyle bir durumda (a) budağı (a'1)'e kurucu buyrumu verebilir. Çuvaş Türkçesinde aşağıdaki gibi dizim ağacında temsil edildiğini ileri sürebiliriz.

[aÖ[a'1 [aÖ[a'2 Ad][a]][a]][a]

Şekil 3.34

Burada ilgi biçim biriminin olmaması, birleşğin genel bir okuma almasına sebep olmaktadır. Bu durumda da başa eklenen söz dizimsel baş ile öbek anlamsal olarak genişlemekte, bir aÖ haline gelmektedir. Bu kategoriye Yüksekler (1998) bir iyelik birleşği olarak bakmaktadır. Arslan-Kechriotis (2006) doktora tezinde iyelik kuruluşlarının bir kopyası olduğunu ve iyelikli başın işlevsel olarak *ilişki aracı* (linking element) olduğunu ileri sürmekte ve bu söz dizimsel olayın biçim bilimsel bir temelde gerçekleştiğini düşünmektedir.

[İyelik Kuruluşu [BelÖ [SayıÖ/SınıfÖ [A⁰ A A] Sayı⁰ /Sınıf⁰] Bel⁰] ilişkiyelementi⁰]

Gürer (2011) ise başta bulunan bu biçim birimi, iyelik biçim birimi olarak görmemektedir. Bu biçim birimin başın belirleyici⁰ başının altında oluştuğunu söylemektedir. Taylan ve Öztürk ise (2016) *valens işaretleyicisi* olarak baktıkları bu işlevsel biçim birimin Yüksekler (1998) gibi biçim bilimsel bir temelde türediğini düşünmektedir ve bu yüzden de dizim ağacında *istem işaretleyicisi* ve ad aynı kök düğümde dallanırken birleştiği ad, başka bir kök düğümde yer alır. Yüksekler ve Gürer (2011) ve Arslan-Kechriotis'den (2006) farklı düşünen van Schaaiik (2002) bu biçim birimin iyelik biçim birimi olmadığını bir birleşik biçim birimi olduğunu ve *term+ad* birleşmesinden sonra yerleştiğini ileri sürmektedir. Taylan ve Öztürk'ün ayrıca van Schaaiik'in (2002) görüşünden yola çıkarak oluşturduğumuz yukarıdaki söz dizimi ağacı modelinde söz dizimsel birleşmeden sonra bu işlevsel biçim birim gelmektedir. Fakat burada bizim kullandığımız terimler aÖ kategorisi olarak belirlendiği için *term* terimi karşılığında çalışmada aÖ kategorisini tercih edilmiştir

Genel olarak olası birleşiklerin tanımında sözlükselleşme öncesi bir ara yüz olarak tanımladığımız ve anlam bilimsel ölçütlere göre belirlediğimiz bu olası birleşikler

çalışmamızda, dizim sonrası eklenen birleşik biçim biriminin yerleştiği, yardımcı unsurun sıfır biçim birimi ya da ilgi durum biçim birimi aldığı yapıda gözlemlenmiştir. Tezimizin sınırları dâhilinde bulunmayan sözlüğün malzemesi olan olası birleşikler burada yer almamaktadır.

Varsayımsal tabanlardan ayrı kabul edilemez olan bu tabanlara eklenen Çuvaş Türkçesinde olası birleşik yapan teklik ve çokluk şahıs iyelik biçim birimleri [+i̯]/[+i̯]/[+i̯]'dir. İyelik kuruluşlarındaki bu iyelik biçim birimi her zaman aynı şekilde 3. teklik ya da çokluk şahıs iyelik biçim birimine göndergede bulunur. Fakat her ikisinin de anlam bilimsel özellikleri farklıdır. Bazı araştırmacılara göre *eksiz belirtili ilgi halidir*. (Sev, 2007: 120) İlgi biçim biriminin getireceği sahiplik anlamı, iyelik biçim birimi yardımıyla karşılanır (Çoşar, 1993: 9). Bu yapı tipindeki öbekler şeyin bir türünün adlandırmasıdır (Benzer, 2012:1059). Bu *iyelik bileşiklerindeki (possessive compound)* iyelik biçim birimi, sahiplik ilişkisi kurmamakta ve *olası birleşik belirticisi (compound marker)* işlevinde öbekte yer almaktadır (van Schaaik, 2002: 67). Örneğin, *Sasartik vıl tašta hışal ençe hıysem patnelle hıvırt şıvharsa kileken urhamah uri sassine iltri*” cümlesindeki [urhamah ur(a)-u] sassine] öbeğindeki kurucular arasında bir sahiplik ilişkisi görülür. *Halı vıl, Kırmiş huline ilni hışşın, Ulatır ennelle şul tıtnı.*” cümlesinde ise [Kırmiş huline] öbeğinde kurucular arasında bir sahiplik ya da aitlik ilişkisi bulunmamaktadır. İlk örnekte baş adda bulunan biçim birim, iyelik biçim birimi iken ikinci örnekte yer alan baş addaki birleşik biçim birimidir. O halde olası birleşik ve iyelik kuruluşu arasındaki en önemli ayırım üyelerinin tek bir birim olarak işlev kazanmasıdır (Dede 1978: 30). İyelik biçim birimindeki şahıs ve sayı özelliğinin özgül bir göndergesinin olmaması, uyumlu bir öbek oluşturmasına engeldir. Yardımcı unsur, bu öbeklerde geneldir ve özgüllük dışıdır. İyelik kuruluşlarında ise özgüldür (Dede, 1978: 12).

Aşağıdaki örneklerde de bu durumu test edebiliriz.

a. *hır sını*¹⁰¹ “kız yüzü” krş. T.Tü. kız yüzü,

b. *hırın sını* krş. TTü. kızın yüzü

c. *sıra sını* “sarı yüz krş. T.Tü. sarı yüz

¹⁰¹ *Şav samantrah unın kuşı umne pırkunhi tılıntermiş hır sını tuhsa tiçi. (Yuhma Mişsi, Pikaçava Parnipe Suçı).*

(a)'da ad soylu bir olası birleşik (b)'de iyelik kuruluşu ve (c)'de de sıfat ve addan oluşan bir öbek bulunmaktadır. Bu örneklerde öbek ve olası birleşik birbirinden biçim bilimsel açıdan farklıdır. Örneklerde (c) bir öbektir ve niteleyicisi (attributive modification) *yüzün* özelliğine göndergede bulunmaktadır. Fakat (a) kurucuların anlamlarının oluşturduğu bir birleşimdir, anlam bilimsel bir bileşen özelliği gösterir. Birimleri arasındaki anlam bilimsel ilişki “bir şeye ait olma” ilişkisidir. Ya da *araba parası* birleşigi, ister *araba için para* anlam bilimsel işlevi ile ister ilişkilendirme işlevindeki ilgeçle kullanılsın ister bu ekonomik yapıyla kullanılsın, ikisinin de anlam bilimsel temeli aynıdır. Bu yüzden Dede, geçici ilişki kurulan olası birleşiklerde kısalma meydana gelerek bu olası birleşiklerin oluştuğunu iddia eder.

Aşağıda örneklerini verdiğimiz olası birleşiklerden başı *ay* “alt”, *şî* “üst”, vs. gibi anlam bilimsel olarak yön zıtlıklarını gösteren ilgeçlerin, iyelik biçim birimi olarak kalıplaşmış oldukları daha donuk yapılar olarak kullanıldıkları görülürken bir yandan da adlandırma ya da nesneyi geçici olarak adlandırmak için adlara eklendikleri görülmektedir. Marchand (1960: 55) Bu işlevsel başların bağımsız biçim birimler kabul edilmedikleri için bunların birer olası birleşik oluşturmadığını ileri sürmektedir. Fakat *şiv ayî* “su altı” gibi bir yapıyı bağlamdan bağımsız değerlendiremeyeceğimizden bir varlığa ad, bir araç adı olarak kullanıldığında bunların gerçek bir olası birleşik oluşturmadığını söyleyemeyiz. Ki bu örnekte olası birleşik sözlüğün malzemesi olmuş sözlükselleşmiş bir sözlük birimidir. Öbek, başsız (headedness) yani birleşiktir. Sürekli özellikteki bir adlandırma dışında da kullanıldığında örneğin, *su altı* olası birleşiginde *suyun altının* göndergesi bulunmaktadır. Marchand'ın (1960) bu görüşü Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesindeki ilgeç/ad kullanımına uygun görünmemektedir.

3.1.2.1.1. Olası Birleşikler/Cümle İlişkileri Olmayan Olası Birleşikler

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

Bu yapı tipindeki ve bu anlam bilimsel ilişkideki öbeklerde, içsel, doğal ve genel anlam bilimsel özellikler bulunmaktadır. Bunların adlandırma işlevinde olduğu görülmektedir. Fakat sözlükselleşmenin bir süreç olarak olası birleşik olmayı etkilemesi ve anlık değil, kalıcı adlandırma yapması, bu anlam bilimsel ilişkideki olası birleşiklerin sözlük malzemesi olmaya daha yakın olduğunu sezdirmektedir.

Örneğin *stakan* “bardak” sözcüğü metinlerimizde 25 kez geçmektedir ve bu kullanımlardan sadece *çey stakani* “çay bardağı” bardak sözcüğünün bir alt türü olarak yer

almaktadır. Bardak için *kurka* “kepçe, kova bardak” sözcüğü de kullanılmaktadır. Çey sözcüğü ile kullanımına 2 kez rastlanılmıştır. Üyeler arasındaki ilişkililiğin derecesi ve doğası, iki üyenin yorumlanması ve türetilmesinde önemli bir rol oynar. *Çey stakani* ya da *çey kurka* birleşikleri göndermeleri tek bir varlık olan ve dış dünyada karşılığını bulan adlandırmalardır. *Şıv kurki* “su bardağı”, *sıra kurki* “bira bardağı”, *şit kurki* “süt kepçesi”, *şu kurki* “yağ kepçesi” birleşiklerinde de aynı özellikler görülmektedir. Dede'nin (1978) dediği gibi bu örneklerde bir dönüşüm görülmemiştir. Fakat (f) örneğinde “çuvaş için mezar yapmak” olarak cümleyi değiştirdiğimizde buradan dönüşerek *çuvaş masari* şeklinde kısaldığını söyleyebiliriz. Çünkü, mezarın dış dünyada bir göndergesi olsa da *çuvaş masari*'nin diğer örneklere göre adlandırmadaki geçiçiciliğinin daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Burada adlandırmaları *sözde adsıl birleşik* yapan onların kullanımda üstlendikleri rollerdir. Çay bardağından, kullanıma göre su da süt de içilebilir. Bu durumda *çay bardağı* ve diğer adlandırmalar geçici bir adlandırmadır. Aşağıda örneklerin kısalmadan önceki yapıları şöyledir. Dede'nin sözde adsıl birleşikler için önerdiği bu sağlamada *araç, sebep, kaynak, bulunma* ilişkileri ile birleşmenin gerçekleştiği belirlenebilmiştir.

Çay İÇMEK İÇİN bardak/Bira İÇMEK İÇİN bardak/Su İÇMEK İÇİN bardak/Yağ ÇIKARMAK İÇİN kepçe/Çuvaş İLE DOLDURULAN mezar/ un İÇİN çuval/Kolhoz *İÇİN/-DA BULUNAN çuval/ hazine-DE BULUNAN/İÇİN para/ev İÇİN para/iş –TEN GELEN para Çiftlik İÇİN müdür/Çocuk İÇİN Bahçe/bostan İÇİN bahçe

a. *Allinçe piçikşitvatkil tikir, çey kurki, çih tikir.* (Arkadiy İşhıl, *Akişsem Tavrınaşşı*, 1983).

“Elinde küçükçe kare ayna, çay bardağı, tavuğu itecek.”

b. *Ehrem tullı sıra kurkine «Hristos voskres» tese çuptusa ilçit te şirine pır şitiki vitir hurimne yaçit.* (İvan Muçi, *Kulışla Kalavsem*, 1982).

“Ehrem dolu bira bardağını “İsanın dirilişine” diye koşar gibi aldı ve birasını yemek borusundan karnına gönderdi.”

c. *Vil vitre tiple ulıştarni, tiplei, şıv kurki istalanı e hişne tihlan şiratsa şımavarne saplasa panı.* (Şemurşinskiy Rayon Çuvaşskoy Publikatsi, 12 Ağustos 2016)

“O kovanın altını değiştirdi, çaktı, su bardağı yaptı ve birine kalay eritip semavere yama yapıvermiş.”

d. *Sitel şinçe şit kurki virtat, siĉi urayne tikinni ta kimaka umiŋçe küllense tirat.* (Trubina Marhvi, Hillehi Kaşsençe, 1989).

“Masanın üstünde süt kepçesi duruyor, süt yere taşmış ve ocağın önünde sinirlenerek duruyor.”

e. *Urapa ŝinçi apat-ŝimŝe ŝilana kirtse hursan, atte, kaŝhi apata piti piŝirme ŝinse, Anna Selivestrovniŋa kirpe hutaŝŝipe şu kurki kitartri.* (Aleksy Talvir, Piva ŝulŝi şinçe, 1991).

“Ayaküstü yemeği dolaba bırakınca, babam akşam yemeği pişirmeyi teklif edip Anna Selivestrovni’ya kabuksuz tahılla yağ kepçesi çıkarttırdı.”

(f), (g), (h), örneklerinde *çvaŝ masari* “çuvaş mezarı”, *huşalih mihhisem* “kolhoz çuvalı” ve *ŝmih mihhi* “un çuvalı” birleşimi arasında göndergesel özelliklerine göre farklar bulunmaktadır ve bu farklar da olası birleşikteki üyelerin geçici ya da sürekli bir ilişkide olmalarını etkilemektedir. Alışkanlık olası birleşik olma sürecini etkilediğinden *ŝmih mihhi* daha sürekli bir ilişki ile olası birleşik oluşturmaktadır. Fakat diğer ikisinin de bağlama göre göndergeleri bulunmaktadır. Kolhoz çuvalı çuvalın bir alt türü değildir. Kullanımdan kaynaklanan geçici bir ilişki ile o yerde kullanılan çuvala yapılmış bir adlandırmadır. *Çuvaş mezarı*, bir mezarın alt türü değildir; sadece kime ait olduğunu gösterir. Cümlede *şak* gösterimselinin bulunması da birleşimin göndergesel olduğunu bize gösteren kanıtlardan biridir. *husna ukŝi* “hazine parası”, *şurt ukŝi* “bina parası”, *iş ukŝi* “iş parası/maaş”, örneklerinde ise dış dünyada bir göndergesi bulunmamaktadır. Fakat *iş ukŝi* bir işin karşılığı maaş olarak o yerdeki ücretlendirmeye karşılık gelebilir. Bu yüzden bu öbekteki ilişki, diğer iki örneğe göre daha sürekli bir ilişki özelliği göstermektedir. Bu üç örneğin dışında (i), (j) örneklerinde (a), (b), (c), (d), (e) örneklerinde kontrol ilişkisi ile (Öztürk ve Taylan 2016) bakıldığında canlı, cansız ve insan hayvan uyumundan özgüllük anlaşılabilir (Dede 1978: 86). Örneklerin hepsinde baş adın ayırıcı bir özelliğine dikkat çekilmektedir. Bu örneklerde özgül bir kullanım söz konusudur. Fakat *kil husi* “ev sahibi” gibi bir örnekte *kil* “ev” sözcüğü özgül dışıdır sahibin herhangi bir ayırıcı özelliğine göndergede bulunmamakta ve canlı cansız ilişkisinde bir uyum görülmemektedir. *kil* “ev” burada özgül-dışı bir nesne özelliği göstermektedir.

f. *Maltanlasa şak masara pilik yal vile putarni pulni: Kivyal, Kurşanki, Hurinvar, Anat Hurinvar tata şini şihal. şak masara çvaŝ masari teni.* (Semurŝinskiy Rayon Çuvaşskoy Publikatsi, 12 Ağustos 2016).

“İlk önce buraya beş köy ölü götürmüş: Kivyal, Kurşanki, Hurınvar, Anat Hurınvar tata Şini Şihal. Bu mezara Çuvaş mezarı denilmiş.”

g. *Maşinın salonınçe— hişalti larkış şınçe— tulliyeh tultarni huşalih mihsisem: vilin-çirlihe şiterme kombikorm, tır pulas. (Arkadiy Eshel, Akışsem tavrınaşşı, 1983).*

Arabanın bagajında—arkadaki silah çantasında—tamamen doldurmuş kolhoz çuvaları.

h. *Şinın mihi-şi, sahir pesokı-şi tese pıhsa iles tenışşı, pır şamrik arşın herarım şumne pırsa tişti te pulışam-i tese urapa tikişine yarsa ilçı. (Denis Gordeyev, Hişes Hivni Hivel, 2007).*

“Un çuvalı mı şeker yığını mı diye bakacağım demişti, bir genç adam kadının yanına gitti ve yardım edeyim mi diye kolunu çekti.”

i. *İna vil kaşalapa, Yam slobodinçen irtsen, Pıva şulı şınçe tıl pulçı te hısna ukşine paçı. (Yuhma Mişşi, Kivak Şımren, 1998)*

“Onunla da akşama doğru, Yam yerleşim yerini geçince, Pıva yolu üzerinde karşılaştı ve hazine parasını verdi.”

i. *Uyihı-uyihıpe iş ukşı ileymesir tarihsa şitniren biznespa appalana puşları. (Albina Mişkına, Atte Pilı, 2004).*

“Günü gününe maaş almadan çıkıp gittiğinden işle boş boş uğraşmaya başladı.”

j. *Şurt ukşı çirkive tivıçlı, mınşın tesen ku şurta pupşın, çirküşın tunı... (Trubina Marhvi, Hillehi Kaşsençe, 1989).*

“Bina parası kiliseye gerekli; çünkü bu bina papaz için kilise için yapılmış.”

k. *Pıra-kile vara tına kını pek pulçı, şar yırkıpe tıma pultarçı. (Yuhma Mişşi, Kivak Şımren, 1998).*

“Zaman içinde ise iğne yapılmış gibi oldular, askeri töreni yapmayı başardılar”

l. —«*Fermer huşalihışem piçik, vitam e pısik pulaşşı*», — *tesşın-i?* (Marina Grigor'yeva, Hıpar 2 Şubat 2017).

“Çiftlik işletmeleri küçük, orta ve büyük oluyorlar, demek istiyorsun”

m. *Halıaça sadınçe işlet. (Albina Mişkına, Atte Pilı, 2004).*

“Şimdi de çocuk bahçesinde çalışıyor.”

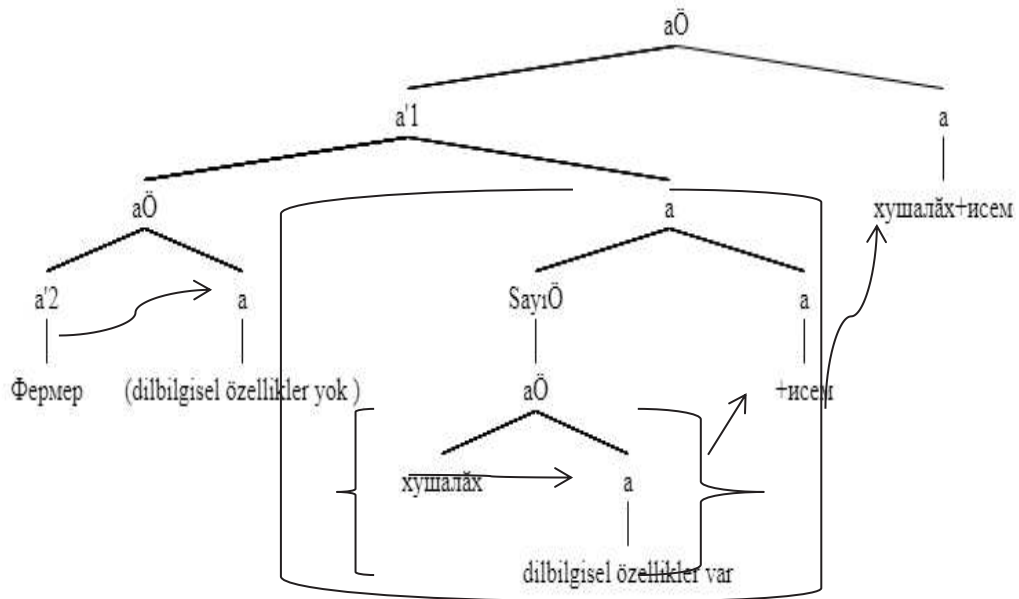
n. Yulaşki samantra Edikpa Zosya sad pahçine tuhrış te ulmuşşisempe çiye tımışen şap-şurî pırkençikî ayınçe şuhalçış. (Anatoliy Iryat, Zakat Serebruanogo Polumesyatsa, 2001).

“Sonraki zamanlarda Epidka ile Zosya bahçe bostanından çıktılar ve elma ağaçları ile yemiş ağaçlarının ile örtüsü altında kayboldular.”

Örneklere yapılar özdeş olduğu için bir tanesini seçip dizim ağacını ve türetim modelini göstereceğiz.

Fermer huşalihşem “çiflik işletmeleri” birleşiminin ağaç dizimi ve türeme modeli aşağıdaki gibidir:

[aÖ[a'1 [aÖ[a'2 Фермер]][a (dil bilgisel özellikler yok)]][a[SayıÖ [aÖ хушалăх[a dil bilgisel özellikler var]]][a +исем]][a хушалăх+исем].

Şekil 3.35: Taşınım ve Birleştirme= Dağıtım (Spell-Out)

İkinci aşamada biçim bilim ve sıralanma ilişkisi ile durum yükleme ve uyum özellikleri kazanılır

= [aÖ[a'1 [aÖ[a'2 Фермер]][a (dil bilgisel özellikler yok)]][a[SayıÖ [aÖ хушалăх[a dil bilgisel özellikler var]]][a +исем]][a хушалăх+исем]

Üçüncü aşamada ses bilimsel tasarım safhasında da sözcük yerleşirme ve ses uyumları vurgu özellikleri kazanır.

Örnekte görüldüğü üzere bireşiklerde iyelik biçim biriminin dil bilgisel özelliklerinden sadece sayı özelliğinin bir yansımasının olduğu görülmektedir. Fakat bu yansıma bir belirleyici ya da uyum başı özelliği göstermemektedir; çünkü burada belirleyici yerine yansımamaktadır. Sayı özelliği iyelik biçim biriminin çokluk biçim birimi ile birlikte kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ağaç diziminde çokluk biçim biriminin yönetiminde bir sayı öbeği belirtilerek yöneten başın farklı olduğu gösterilmektedir.

$E_{\{-u\}}$ +(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

$E_{\{-MA\}}$ +(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

$E_{\{-Malla>Malli\}}$ +(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

Eylemcil birleşenleri olan olası birleşiklerde, birleşğin yardımcı unsur unsuru sözlükte yer alır ve unsurlar arasında belirleyici/tümleç-baş ilişkisi bulunmamaktadır. Bu şekilde bir olası birleşik oluşturur. Bu özelliğinden dolayı da unsurlar arasında dışsal üye ve içsel üye ile eylemcil ad ilişkisi görülememektedir. Uzun (1998: 192) başı, eylemcil olan olası birleşiklerde de bu durumun olduğunu ve bunların birer olası birleşik özelliği gösterdiklerini düşünmektedir. Çünkü olası birleşiklerin unsurları arasında *niteleme*, *sınıflama*, *sıralama* ilişkileri görülmektedir. van Schaaik (2002: 117) ise varlık düzenine göre sınıflandırdığı eylemcil birleşen taşıyan kuruluşların, üye yapısının varlığına ve üye yapısının sıfırlanmasına göre bir sınıflandırma yapmış ve bu tip kuruluşların sözlükselleşmiş olmalarından dolayı üye yapılarının olmadığını ileri sürmüştür. Örneğin, aşağıdaki örneklerden *şihnu kanturĭ* “irtibat bürosu” örneğinde unsurlar arasında sınıflama ilişkisi görülmektedir. Yani aralarında bir cümle ilişkisi kuramayan olası birleşiker eylemcil olası birleşik olamamaktadır (Uzun 2006: 42).

(b)'de *vulav İÇİN şurĭ* ilişkisi görülür ve *vula-* eyleminin *\{-ma\}*’lı biçimi sözlüğün malzemesidir. Bu yüzden de olası birleşik, *şurt* “bina” anlamındaki sözcüğün alt anlamlısını ifade eder. Olası birleşiklerin arasındaki *birleşme ilişkileri*, *isnat* karşılaştırmaya göre daha özgüldür (Kunduracı 2013: 38). Bu yüzden de *şurt* “bina” adının göndergede bulunduğu adın betimleyici içeriği, bulunmaktadır ve olası birleşik kendi

içinde özgül okuma alabilmektedir. Bu olası birleşiklerin göndergelilikleri daha kısa mesafeli ilişki kurma şartları dolayısıyla bağlamda aranmayabilir.

Birleşğin eylemcil adlarının türetimsel sınıfı van Schaaik'in (2002: 121) adlandırmasına göre 1. dereceden adlardır ve eylemcil adlar bu örneklerde kişilere ve şeylere göndergede bulunmaktadır.

(c)'de *sport ĩmĩrtĩvĩsene* birleşği, *ĩmĩrt-* "yarışmak" eyleminden türetilen *ĩmĩrtĩv* "yarışma" göndergeliliği sınırlı olan bu adın amaç ilişkisi ile birleşmesinden meydana gelmektedir. (d)'de diğer türetme biçim birimlerinden farklı olarak {-*malli*} biçimbrimi kendinden sonra bir ad geldiğinde tıpkı sözlük malzemesi olan adlar gibi olası birleşik oluşturabilmektedir. Birleşğin başının göndergede bulunduğu ad, gönderge dışıdır.

a. *Şihĩnu kanturne kĩrse tuhakan ta şuk.* (Arkadiy ĩşhĩl, *Akĩşsem Tavrĩnaşşĩ*, 1983)

"İrtibat bürosuna girip çıkan da yok."

b. *Armanov vunsakĩr-vuntĩhĩr çulhi şamrĩk, sovpartşkultan vĩrense tuhsa, çak yala komsomol yaçeykin şruşĩnçe tata vulav şurçĩn puşlihĩnçe ĩşleme kilet.* (Trubina Marhvi, *Hĩllehi Kaşsençe*, 1989).

"Armanov 18-19 yaşlarındaki bir genç, okuldan mezun olup, bu köye Komsomol Yaçeyki'nin imzasıyla, okuma evinin yönetiminde çalışmaya geliyor."

c. *Epĩ vĩrşĩççen şarti sport ĩmĩrtĩvĩsene çilay hutşĩnnĩ.* (Vasiliy Alentey, *Layoh*, 1970).

"Ben savaşa kadar askerdeki spor yarışmalarına çok katılmışım."

d.— *Açamsem, — terĩstarik, şĩppĩn tuyni şine tayansa, — tavlaşmalli sĩltavĩ şukrah kunta.* (Kĩvak şĩmren, *Yuhma Mişşĩ*, 1998)

"—Çocuklar, dedi yaşlı, sessizlik duymasına dayarak daha kavga etme sebebi yokken ortada."

E-_{MA}+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

E-_v+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

A+(E-_{a>i}-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

A+(E-_{im}-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

E-_{-av}+(E-_{-iv}-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

E-_{-MA}+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Amaç ilişkisi)

Aşağıdaki örneklerde Savunma İÇİN hazırlık/ Emperyalizm İÇİN Savaş/Halk İÇİN hitap/seçim İÇİN toplantı/seçim HAKKINDA toplantı/konuşmak İÇİN avlu, ilişkileri görülmektedir. Olası birleşiklerde daha önce de değindiğimiz üzere sınıflama ve nitelik özellikleri yardımcı unsur unsurda bulunduğu, özgül okuma alabilmektedirler. Birleşimin sınırları ya da engelleyici öbek kategori içerisinde *hütlev*, *İmperyalizm*, *halih*, *suylav*, *kalaşma* sözcüklerine göndergede bulunulabilmektedir. Olası birleşikler belirsiz olsalar da nesne işlevinde olduklarında aldıkları belirtme biçim birimine göre belirli de olabilmektedirler. (e)'de ve (c)'de belirtme-yönelme biçim birimi olası birleşiklerin belirli olduklarını gösteren bir araçtır.

Birleşimin eylemcil adları, van Schaaiik'in (2002: 122) kullanımıyla 2. dereceden adlardır. Türetilmişliklerine göre 2. düzeyde yer alırlar (van Schaaiik, 2002: 173). Eylemcil adlar bu örneklerde hareket ve sürece göndergede bulunur. Bu adlar hareketli ve geçicici olmayan durumlardır.

a. *Pušarnjsempe čilavšišen tehnikipe oborudovanine, višem işre usi kurakan yatarli tumtire, hütlev hatišene pihsa tuhrí. (Hıpar 2 Mart 2017).*

“İtfaiyeyle kurtarıcıların teknik donanımlarına, onların işte faydalı olan özel kıyafetlerine savunma hazırlıklarına bakıp çıktı. “

b. *İmperyalizm virši pušlaniččen pír čul maltan, šula may, Uhlivan patne kírse tuhman tivri mana. (İvan Muçi, Kulişla Kalavsem, 1982).*

“Emperyalizm şavaşı başlamadan bir yıl önce yoldan Uhlivan'ın yanına gidip gelmem gerekti benim.”

c. *Šmí čirkü — šmí kuššul», — asa ilčí vil halih kalarışne. (Yuhma Mişsi, Kivak Šmren, 1998).*

“Yeni kilise —yeni gözyaşı” — diye hatırladı o anda halka hitabında.

d. *Otčetpa suylav puhavǎ te, unta lešne tutanmasǎr kayǎn. (Hvetǎr Uyar, Tanat, 1994).*

“ Raporlu seçim toplantısına da orada diğerini denemeden gideceksin.”

e.— *Ten, kalašma kartišne tuhǎpǎr? — šǎnse pǎhrǎ Yantul. (Hvetǎr Uyar, Tarkǎn, 1994).*

“Belki konuşma bahçesine çıkabiliriz?—diye teklif edip baktı Yantul.”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Adlandırma ilişkisi)

Diğer anlam bilimsel ilişki türlerinde olduğu gibi adlandırma ilişkisinde de baş, belirsiz ve özgül dışıdır, yardımcı unsur da özgül ve belirsizdir. Bu şekilde diğerlerinde bir *sınıfa dâhil etme, tanımlama ilişkisi* bu birleşimin bütününde görülür. Adlandırma ilişkisinde, unsurlardan birinin kapalı (opaque) kendi sözlük anlamının dışında kullanılması baş ve yardımcı unsur arasındaki ilişkinin belirsiz olmasına sebep olmaktadır. (f)’de sadece *hulǎ* ve *Kansk* ile kurulan olası birleşik daha açıktır (transparent).

Göksel (2009:216) Türkiye Türkçesinde birleşik biçim biriminin, yer adlarında da *nauka* “bilim” sözünde de gördüğümüz gibi seçimlik olabileceğini söylemiştir. Lewis de (2000: 45) birleşik biçim biriminin yer adlarında düşme eğiliminde olduğunu üzerinde durmuştur. Aşağıda *uram* “sokak”, *kas* “köy” *tǎkǎrlǎk* “yan sokak”, *bulvar* sözcüklerinden oluşan birleşiklerde, ad ile birleşmelerinde bir kısalmadan dönüşme söz konusu değildir. Gerçek birleşikler içerisinde yer alırlar.

Örneğin, *Güneş Sokak* krş. *Güneş Sokağı* gibi. Çuvaş Türkçesinde ise yer adlarında birleşik biçim biriminin böyle bir düşme özelliği gösterdiği ile karşılaşılmamıştır. *Uram* “sokak, cadde”ve *kas*, *kasǎ* “mahalle, sokak” anlamındaki sözlerin bulunduğu kuruluşlarda sözlükselleşmiş, bir yer adı adı haline gelmiş adların bünyesinde sadece birleşik biçim biriminin düştüğü görülmektedir.

Derlemde geçen *uram* sözü 314 kez geçmiş ve 31 adet eş dizimli birleşikten 2’sinde *çiyellǎ uram* ve *hurǎnlǎ uram* örneklerinde birleşik biçim birimi düşmemiştir. *Uram* sözcüğünün yardımcı unsuru $\{+lǎh\}/\{+lǎh\}$ biçim birimi aldığı anda ise *uram* sözcüğü birleşik biçim birimini almaktadır: Örneğin, *10-mǎš pilǎk šulǎh uramǎ*.

a. *Kennedi sım̄sahıñçen Uyıñ şine pulas ekspeditsi valli avtomatlı raketıpa materialsem yanı. (Tihan Petırkki, Şil-Tıvıl, 1961).*

“Kennedi burnundan ayın üstüne gelecek nakliye için otomatik roketle birlikte materyaller gönderilmiş.”

Aşağıdaki olası birleşiklerden (g) ve (ı) dışındakiler özgül bir okuma almaktadır.

b. *Eyık sıvı şınçe üseken çeçeke tatrın ta çıre pırahırın.. (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).*

“Eyık Irmağı’nda büyüyen çiçeği kopartıp yere attın..”

c. *Şavınpa ta Kıvyal şıvıhne, Pıhalı şırmi Kahırlı şırmine yuhsa kını virınpa yunaşar, masar valli şır uyırnı pulnı. (Şemurşinskiyu Rayon Çuvaşskoyu Publikatsi, 12 Ağustos 2016).*

“Bu yüzden de Kıvyal yakınına, Pıhalı deresine akıp geldiği yatakla yan yana, mezar için yer ayrılmış.”

ç. *Pıra-kile anışra Hura Atıl patneh şı Tuhışra vara Ural tıvısem urlı ta kaşnı.*

“Zaman içinde aşağıdaki Kara İdil’e ulaşmış. Doğuda Ural Dağları boyunca gitmiş”

d. *Hıvel ansa larnı tıle Enışkassi yalı kurınma puşları. (Nikifor Mranka, İmır Sakki Sarlaka, 1989).*

“Güneş battıktan sonra Enışkassi köyü görünmeye başladı.”

e. *Vinnitsa şıvıhıncı pır kolhozra purınnı, ançah virşın pırremış uyıhıncıh nimışsem bomba pırahıne şurtsır-yırsır tırsa yulnı ta, yaltan yala, stantsıran stantsına kuşsa, hıveltuhış enelle çaknı, yulaşkıncen, pır hulara poezd şine larsa Çıvaş respublikine şıtını. (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).*

“Vinnitsa yakınındaki bir çiftlikte yaşamış ancak savaşın ilk ayında Almanların bomba bırakmasıyla yersiz yurtsuz kalmış ve kıtadan kıtaya göçüp kuzeydoğuya doğru geriye gitmiş, en sonunda bir şehirde trene binip Çuvaş Cumhuriyeti’ne ulaşmış.”

f. *Hal epı inşetri şıpırte, Kansk huli şıvıhıncı invalidsen şurtınçe purınatıp. (Arkadiy İşhıl, Akışsem Tavrınaşşı, 1983).*

“Şimdi ben uzak Sibiryada Kansk şehri yakınındaki engellililer evinde yaşıyorum.”

A+(E_{-i_v}-Birleşik) Yapı Tipi (Adlandırma ilişkisi)

A+(E_{-im}-Birleşik) Yapı Tipi (Adlandırma ilişkisi)

Bu olası birleşiklerde yardımcı unsur unsur bir adlanma (label) özelliği göstermektedir. Baştaki adın ayırıcı özelliklerini taşımaktadır. Bu adlandırma ilişkilerinde olası birleşik bir önceki örneklere göre anlam açısından daha açıktır (transparent). Birleşğin eylemcil adları, Van schaaik'in (2002: 122) kullanımıyla 1. dereceden adlardır. Eylemcil adlar, bu iki örnekte niteliği (quantity) ile nitelenmiştir (modifying).

a. *Ermeni tata mışılman şırivipe şrnisem te pur. (Lidiya Filippova, İlhanlı Hura Şimirt, 2012).*

“Ermeni ile Müslüman yazısı ile yazanlar da var.”

b. *Milli obşestvi hıy uşılını huşşınah hıyın çlenışem valli çıvaş şırulihın pravilisene vırenmelli iki ernelih kurs tusa irterçı. (Şemen Elker, Hurapa Şurı, 1994).*

“Milli toplantısını kendi açtıktan sonra kendi grubu için Çuvaş yazısının kurallarının öğrenilmesini sağlayan iki haftalık kurs düzenledi.”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Tanınırlık ilişkisi)

Bu olası birleşiklerin unsurları arasında, tıpkı *sınıflama* ve *niteleme* ilişkilerinde görüldüğü gibi *içerme dağılımsal* özelliği bulunmaktadır. Olası birleşiklerde, yardımcı unsur Türkiye Türkçesinde genelliği ifade etmek için çokluk biçim birimini alabilir; fakat bir tür adı bulunduğu çokluk biçim birimi getirilemez. Derlemde, Türkiye Türkçesinde görülen bu özelliğe rastlanılmamıştır. Çuvaş Türkçesinde ise bir türün alt türü verileceği zaman, üst tür, çokluk biçim birimi almaz. Aşağıda Çuvaş Türkçesi için verdiğimiz örnekteki yapı, Türkiye Türkçesinde yardımcı unsurun ilgi durum biçim birimi almasıyla oluşabilir.

a. **Elmalar ağaç-ı.*

Müdürler toplantı-sı (Dede, 1978: 17).

Çuvaş Türkçesinde de tür adında çokluk biçim birimi görülmezken diğer adlarda ilk üyede çokluk biçim birimi bulunabilir. (Örneğin, *kommunistsen partiyi* “komünistlerin partisi”)

b. *İşsem 2000-miş şulsem puşlamışınçe Şupaşkarta pulsa irteşşi.* (Lidiya Filippova Ilhanlı Hura Şimirt, 2012).

“Olaylar 2000’li yılların başlarında Şupaşkarta geçiyor.”

(c) örneğinde olası birleşik baş olan *kñeke* “kitap” adının alt anlamlısıdır. Olası birleşik, başın mantıksal alta sıralıdır (Löbner 2002: 86). *İstori kinekekisen* “tarih kitapları” tarihe göndergede bulunmaz. (d)’de de *şrla yivışişsem* “yemiş ağaçları” birleşigi, *yivış* “ağaç” sözcüğünün alt anlamlısıdır. Yemiş ağacı, birleşigindeki *şrla* “yemiş” sözcüğü *ağaç* sözcüğünün türünü ve cinsini ifade etmektedir.

Birinci unsurun fark veya özellik belirtmek niyetiyle kullanılması tamlamanın doğal bir özelliği olarak görülmelidir. Aşağıdaki olası birleşiklerde olası birleşiklik gösteren kısaltmalar şöyledir:

Tarih HAKKINDA kitap/ Elmanın AIT OLDUĞU ağaç/ Halk HAKKINDA toplantı

c. *Pilharta 1722-miş şulta, istori kñekisene ĩnenes pulsan, 50 şul yupa tupnı.* (Lidiya Filippova, Ilhanlı Hura Şimirt, 2012).

“Bulgarda 1722 yılında, tarih kitaplarına inanırsak,50 taş mezar sütunu bulunmuş.”

d. *Hıysen yalıpe muhtanma yuratatçı, şava tuhsan epir tutlı panulmisempeşrla yivışişsem ayınçeh vıyatpır, tese kalasa laratçı.* (Grigoriy Alentey, Tantışsem 1952).

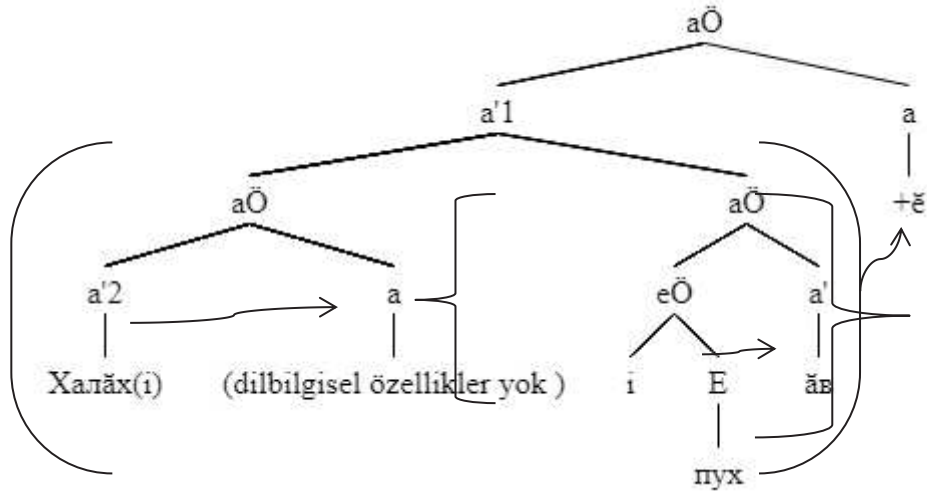
“Kendilerinin köyüyle övünmeyi seviyorlardı, mezarlığa gidince bir tatlı elmalarla yemiş ağaçları altında oynuyoruz, diye söyleyip duruyordu.”

Bu öbeklerin ortak olarak dizim ağacında temsilini bu kez de çokluk özelliği olmayan bir örnekte gösterelim şu şekilde gösterebiliriz:

Örn: *Halıh puhıvı*

[aÖ[a'1 [aÖ[a'2 Xanăx][a (dil bilgisel özellikler yok)]][a[eÖ [aÖ nyxăe [e dil bilgisel özellikler var]]][e +ě]][a nyxăe +ě]

[aÖ[a'1 [aÖ[a'2 Xanăx(i)][a (dil bilgisel özellikler yok)]][eÖ[e [i] [E pyx]] [e' äv[e]]][a +ě]

Şekil 3.36

Görüldüğü üzere teklik bir sayı belirttiği için ve baş eylemden türeyen bir ad olduğu için öbek kategorilerin adları değişmiştir. Olası birleşik, aÖ'nün tümleç yerinde oluşmuştur. En üstte (a)'nın sayı özelliği ile (a'1) birleşmektedir.

e. *Tepř višř ťultan mana ministr ťumř pulma lartrřř. (Edison Patmar, Yiti Třřkiř, 2007).*

“Geçen üç yıldan sonra beni bakan vekili yaptılar.”

f. *Halş puhşvi şirküpe yunaşar puşi şurt şumşçe puhşnat. (Trubina Marhvi, Hillehi Kaşsençe, 1989).*

“Halk toplantısı kilise ile yanyana olan boş binanın yanında yapılıyor.”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Kaynak ilişkisi)

(A_{+i})+(A-Birleşik) (Kaynak ilişkisi)

Yardımcı unsur, anlam bilimsel olarak baştan farklıdır ve başın maddesine göndergede bulunabilir. Baş adın, anlam bilimsel sınıfı (insan, hayvan, doğal nesnelere, sentetik nesnelere) birleşimin türetilmesinin temelinde yer alır (Dede, 1978: 113-114). Bu anlam bilimsel ilişkinin biçim bilimsel bir farklılıkla ifade edildiğini söyleyen Aşmarin'e göre Çuvaşlar, bir şeyin ham maddesi ya da neyden olduğunun bilgisini, eksiz A+A yapısı ile ve A+(A-İyelik) yapısı ile ifade eder (Aşmarin 1903: 82. Madde).

a. *Yuman hşma “meşe levha”*

Yuman-Ø hıma-Ø

b. *Vatıyuman hıma* “ eski meşe levha

Vatı-Ø yuman-Ø hıma-Ø

c. *yıtın şippi kipi* “keten ipliği gömleği”

yıtın-Ø şippi-Ø kip-3. TKLK İYE.

d. *yıtın piri kipi (kipe)* “keten bezi gömleği/gömlek”

yıtın-Ø piri-Ø kipi (kipe)-Ø/3. TKLK İYE.

e. *kantır şippi kipi* “kenevir ipliği gömleği”

kantır-Ø şippi-Ø kipe-3. TKLK İYE

Üvez ağacı filizi örneğinde doğal yolla gerçekleşip gerçekleşmemiş olmamasına göre iyelik biçim birimi gelmektedir. Çünkü parça-bütün ilişkilerinde anlam bilimsel bir ilişkililik (meronymic meaning) olduğu için biçim ve dizim ikincil derecede önemlidir.

Çuvaş Türkçesinde dizim ağacında birleşik biçim biriminin söz dizimi sonrasında oluşmuş olduğu varsayılmıştır. İlişkinin belirlenmesinde yardımcı unsurun ayırıcı bir özelliğinin olması yeterlidir. Yani nesnenin fiziksel görüntüsü iki üye arasındaki işlevsel ve anlam bilimsel ilişkiden daha temeldir (Dede, 1978: 113-114).

Aşağıdaki örneklerde (a)'da *tulı şnihi* “buğday unu”, *pırşa nimırne* “bezelye tatlısı” (c)'de *kakay yaški* “et çorbası” başın hangi maddeden yapıldığını gösterir ve olası birleşik başın alt anlamlısıdır. Bu olası birleşiklere bilgi yapısı açısından baktığımızda *tulı, pırşa, kakay* eski bilgi, *şnihi, nimırne, yaški* yeni bilgidir. Çünkü yapılan tatlı ve çorbaların yapıldığı madde bilinirken ondan yapılan şey, yeni bir bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu durumda da olası birleşiklerde genel bir bilgi olduğu için özgül-dışındırlar. Fakat cümlenin genelinde özgüllük ve belirlilikleri farklıdır. (h)'de *gaz piliti* “gaz ocağı” örneğinde yardımcı unsur özgüldür ve aralarında hedef ilişkisi bulunmaktadır.

a. *Tıpelte amişitı tulı şnihinçen ikerçit pişeret.* (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951)

Yukarıda annesi buğday unundan akıtma pişiriyor.”

b.—*Çıvaş sivalma tıtını pulmalla, pırşa nimırne şinine kurtım.* (İvan Muçi, Kulışla Kalavsem, 1982).

“Çuvaş iyileşmeye başlamış olmalı bezelye tatlısını yediğini gördüm.”

c. — *Tata kakay yaşki hişşim turih şirış.* (Trubina Marhvi, Muçar, 1933).

“Ve de et çorbası sonrasında sonra ekşimiş süt yiyorlar.”

d. *Ulyana şır ulmi kukli pişerse kilarçı.* (Nikifor Mranka, İmır Sakki Sarlaka, 1989).

“Ulyana patatesböreği pişirip ikram etti.”

tulı, pırşa, kakay burada eklenen çorba ve tatlının niteliğın de kesin bir değişilik yapmamaktadır. Zaten çorbanın ve tatlının ana maddesi bu ürünlerdir. Bu ilişkide süreklilik ve doğal bir ilişki vardır. Sözde adsıl birleşik özelliği göstermezler.

Olası birleşikte yardımcı unsur, başın kaynağı da olabilir. Aşağıdaki örnekte sesin çıkmasının kaynağı ayaktır.

e. *Çmah ta kiletre ura sassi, pukana tirtse şutarni iltınçı.* (Trubina Marhvi, Muçar, 1933).

“Gerçekten de kümeşte ayak sesi, iskemlenin itilip kaydırıldığı işitildi.”

Olası birleşikte baş adın kaynağı da ifade edilebilmektedir. *İne sıçı* “inek sütü” örneklerinde doğal bir ilişki vardır; çünkü süt doğal bir nesnedir ve sütün kaynağı inektir.

f. *Eh, vilni İne sıçı tutlı şav...* (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).

“Eh ölmüş inek sütü tatlı bu ..”

Kaynak bazen de doğal birer ilişki olmadan da ortaya çıkabilir. Çuvaş Türkçesindeki *A+(A-İyelik)* yapısı ve Türkiye Türkiye Türkçesindeki *A+(A-İyelik)* ve *(A-İl)+A* yapılarındaki öbekler söz dizimsel ve anlam bilimsel ilişkiler açısından özdeştir. (Dede, 1978:113). Her ikisinde de enerjinin kaynağı olan ad, araç ilişkisinde ve söz dizimsel açıdan özne-eğik nesne ilişkisindedir.

g. *Palık pısıık, yalti pürtsençen te şüllıreh, vıçlenkinçe — şiltır, şiltırı İşne, kaşhine şutā pama, elekriçestvo lampi virnaştarnı.* (Anatoliy Emelyanov, Çapşın Purımastpır, 1971).

“Taşı, büyük köydeki evlerden de daha yüksek çamın üstünde —yıldız, yıldızın altına akşam ışık vermesi için elektrikli lamba/elektrik lambası yerleştirdi.”

h. *Gaz pilitine çirtse yaçı.* (Denis Gordeyev, Hıres Hıvni Hıvel, 2007).

“Gaz ocağını yaktı.”

(ı)'da *Vodorodlı bombı* ve (i)'de *meteorlı tusansem* yerine (ı)'da *Vodorod bombı* olası birleşikleri iki ayrı yapıda fakat her üçü de tümleş yerinde ve işlevinde yer almaktadır. *atmosferillı pusım* birleşigi ise *pusım* ve *atmosfer* arasında kaynak ilişkisi ile bir araya gelmiştir. Birleşigin yardımcı unsur kısmının $\{+lı\}$ biçim birimi alması ile sıfatlık işlevini kazandığı söylenemez. “hidrojenli bomba” ve “hidrojen bombası” gibi anlam bilimsel bir ayrımın yapılamadığı görülmektedir. Çünkü hidrojenlide, bombayı oluşturan bir element gibi algılanmamakta içinde hidrojen de olan bir bomba gibi algılanmaktadır. Fakat ikincide bu yorumun önü kesilir ve $\{+lı\}$ biçim birimli ad, çekim biçim birimi özelliği ile geçici bir ilişki ile *bombayı* adlandırma işlevinde bulunur. Bu yapı, Türkiye Türkçesinde bir şeyin maddesi belirtilirken değil, bir şeyin kaynağı belirtilirken kullanılabilir. Örneğin, *elektrikli süperge* ve *elektrik süpürgesi*.¹⁰² Bu yapı tipindeki adlandırmalarda alt kategorileme ve niteleme ayrımı çok net olamamaktadır. (Göksel ve Haznedar, 2008: 13) İ.P Pavlov, kendisinin *Halhi Çıvaş Literatura Çilhi Morfologi* adlı çalışmasında şöyle ifade etmektedir:

Yulaşki 20-25 şul huşşınçe, tırlı siltavsene pula, -lı(-lǐ) affiks huşşa şını pallı yaçışem tıvas turtım anlǐ sarılçǐ. Hışǐ-pırisem, çıvaş tata vırıs çılhinçi şihını pallı yaçışen uyrımlıhısene tıplın şuta ilmesır, vırıs çılhinçi şihını pallı yaçışene çıvaşla ıtlarah -lı (-lǐ) affiks huşşinnipe pulakan pallı yaçıpe e tata -la(-le) affiks huşşinnipe pulakan nareçipe kuşarma tırışaşşǐ.. diyor (1965: 160).

Yani son 20-25 yıldır çeşitli sebeplerle $\{+lı\}/\{+lıǐ\}$ biçim biriminin sıfat yapma eğilimi biraz genişledi. Bazıları, Çuvaş ve Rus dillerindeki ilişkili sıfatların özelliklerini pek düşünmeden, Rus dilindeki ilişkili sıfat adlarını Çuvaş Türkçesi daha çok $\{+lı\}/\{+lıǐ\}$ biçim birimlerini ekleyerek sıfat yapıyor ya da $\{+la\}/\{+le\}$ biçim birimi getirilerek yapılan belirteç ile tercüme etmektedir.

Araştırmacı izafet ilişkisindeki adların yerine $\{+lı\}/\{+lıǐ\}$ biçim biriminin de kullanıldığını ifade etmektedir.

¹⁰² Eski Uygur Türkçesinde de *altunluğ sıruk* “altın direk” (Tokyürek ve Pekaçar, 2014: 17-18), *nomluğ yarlığı* “akide emirleri” (Eraslan, 2012: 496) geçici adlandırmalarda görülen yapı tipleriydi.

i. —*Vodorodli bombi arkanni čuhne pısk temperaturi, temiše million atmosferilli pusim salanat. Vodorod bombi sasartik salanat pulsın, epir intı tahšanah vodorod atomın işınçe pıtansa tırakan vña eripen kılarma vırentimır.* (Tihın Petırkki Şil-Tivıl, 1961).

“Hidrojen bombası saçıldığı zaman yüksek sıcaklık, birkaç milyon atmosfer basıncı oluşturuyor. Hidrojen bombası ansızın dağılınca, biz uzun zaman önce hidrojen atomunun içinde yer alan gücü ağır ağır çıkarmayı öğrendik.”

i. *Vıl kosmos karapne tivakan metala haliçčen kurman tireklih parat, meteorli tusansene parıntarmast.* (Tihın Petırkki Şil-Tivıl, 1961).

“O uzay gemisini yapan metali şimdiye kadar görülmemiş bir sağlamlık veriyor, meteor tozlarını geçirmiyor.”

E_{-İs}+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Kaynak ilişkisi)

E_{-im}+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Kaynak ilişkisinde)

Öbekler, Gülme –DEN KAYNAKLANAN kriz/ölüm-DEN KAYNAKLANAN iz ilişkileri ile birleşmektedir. Yine bu olası birleşikler de özgül okuma alabilmektedir. Birleşimin eylemcil adları, van Schaaik’in (2002: 122) kullanımıyla 2. dereceden adlardır. Türetilmişliklerine göre 2. düzeyde yer alırlar (van Schaaik, 2002: 173). Eylemcil adlar *vilim ve kulış*, hareket ve sürece göndergede bulunur. Bu adlar hareketli ve geçicici olmayan adlara göndergede bulunurlar.

a. *«İšta ilse kayat-ha ku pire? — hişşın utni may suhişları Ukaslu. — Pur şırte te vut yerı, vilim yırı, ništa pır larsa kalaşmalli kıtes şuk...»* (Yuhma Mişşi, Kivak Şımren, 1998).

“Nereye alıp gidiyor bu bizi? —sonra yürürken düşünmüş Ukaslu. Her yerde de ateş izi, ölüm izi, hiçbir yer de oturup konuşacak yer yok.”

b. *Yıkışsem hıy şınçen kalaşnine iltsen Klav’e kımılne te kulış hilhemı kırse ukrı.* (Nikifor Mranka, mır Sakki Sarlaka, 1989).

“Yiğitlerin kendi hakkında konuştuğunu işitince Klav’e’ye gülme krizi geldi”

A+(E_{-i})-Birleşik Yapı Tipi (Araç ilişkisi)

E_{-çik}+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Araç ilişkisi)

Hidrojen atomu İLE şavaş/su İLE birikme/su İLE akım ilişkisi ile birleşmektedir ve olası birleşik, özgül bir okuma alabilmektedir. Birleşğin eylemcil adları, van Schaaik'in (2002: 122) kullanımıyla 2. dereceden adlardır. Türetilmişliklerine göre 2. düzeyde yer alırlar (van Schaaik, 2002: 173). Eylemcil adlar, bu örneklerde hareket ve sürece göndergede bulunur. Ayrıca bu adlar hareketli ve geçicici olmayan adlara göndergede bulunurlar.

a. — *SSSR atompa volorod vırşı hatırışene hirış tırat, ançah atom vıyne vara alla şırıpreh te çırıpreh şavırsa ilme tırışat. (Hvetır Uyar, Tanata, 1994).*

“SSSR hidrojen atomu şavaşı hazırlıklarına karşı geliyorancak atom gücünü ise el yordamıyla da daha güçlü savurmayı başarabiliyor.”

b. *Şantalıka, sıv temperaturine, pırsem mınle tınine, sıv yuhımıpe tarınışne, şır şımırın magnetizmne şınaşşı (Tihın Petırkki, Şıl-Tıvil, 1961).*

“Havayı, suyun derecesini, buzların nasıl durduğunu, su akımıyla derinliğini yer kürenin manyatizmini ölçüyorlar.”

c *Unta-kunta küllençıkışem pur. (Trubina Marhvi, Hıllehi Kaşşençe, 1989).*

“Orada su birikintileri var.”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

(A-Çokluk-İlgi Durudumu)+(A-Birleşik) (Parça-bütün ilişkisi)

Aşağıdaki olası birleşiklerden (a)'da *ıne kıtü* “inenk sürüsü” bir sürü tipini değil, sadece içinde inek olan bir sürüye göndergede bulunmaktadır. Bu yüzden sürünün özelliği geçicici bir tanımın kısaltmasıdır. Aşağıdaki örneklerde baş ad *kıtü*, *parti*, *uşkın*, anlam bilimsel olarak yardımcı unsurı sınırlamış böylece de yardımcı unsur ayırıcı bir özellik kazanmıştır. (c)'de partinin adlandırılması ilgi durumlu ad ve olası birleşik biçim birimli adın birleşmesiyle oluşturulmuştur. İlk dört cümlelerin yardımcı unsurları *canlı olma*, *insan olma* ve *hayvan olma* gibi özelliklerinin kontrolünde uyumludur ve başın ayırıcı özelliklerine dikkat çekilmektedir. Fakat (e)'de *ekspediti* “araştırma grubu” *şınnisem* “üyeler” sözcüklerinde *şınnisem* “üyelerin” özgül olabilecek bir özellikleri ifade edilmemektedir. Bu yüzden özgül dışıdır. Aşağıdaki olası birleşiklerde (d) örneği de dâhil

kaynak ilişkisi ile olası birleşikler oluşmuştur. Başın ait olduğu sınıflar belirtilmiştir: İnek – TEN OLUŞAN sürü/ erkek çocuk-TAN OLUŞAN grup/ komünistler-DEN OLUŞAN parti ya da Komünizm İÇİN parti gibi iki farklı anlam bilimsel ilişkide bulunabilirler. (d)’de de İdilkassi-lilerDEN OLUŞAN komsomoller/İdilkassi-DE BULUNAN komsomoller ya da İdilkassi-DEN GELEN komsomoller şeklinde yorumlanmaya açıktır. (e) ile (g) arasındaki örneklerde kaynak ve yer ilişkisi de görülmektedir. (e)’de üyelerin bulunduğu yer araştırma grubudur, (f)’de repertuarın bulunduğu yer, tiyatrodur. (g)’de bir şeyden alınan miktarın o şeye münasebeti ifade edilmiştir. (h)’de Türkiye Türkçesindeki eş değeri *bedava ekme* yapısının aksi bir yapı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde *bedava* adının niteleyici olduğu yapıda Çuvaş Türkçesinde T.Tü’nün tersi dizilişte belirleyici-baş ilişkisi görülmektedir. *şikr harami* “ekmeğin bedavası”olarak aktardığımızda karşılığında *bedava ekme* öbeğine karşılık gelmektedir.

a. *İvan ĩne kĭtĭne kĭtme ĉeret ĉites umĭn Mişa tusne kurĉĭ. (Aleksy Talvir, Pĭva řulĭ řinĉe, 1991).*

“İnek sürüsünü gütmeye gitmeden önce Mişa dostunu gördü.”

b. *Tepĭr tĭlpulĭvra pĭĭm arşın aĉa uřkĭmĭ puhĭmat. (Edison Patmar, Yıtĭ Tĭĭkĭ, 2007.)*

“Diğer buluşmada bütün erkek çocukları grubunu topluyor.”

c. *Lenin-Stalin ĩřĭsem tĭnĉipe ĉaplĭlansa, ũsse, pĭĭm tĭnĉe ĩř halĭhne kommunistesen partiyĭ tavra tĭratnĭ vihĭtra esĭ ĉirlese řamrĭkla vilni — yivĭr huyhĭ. Tĭpru řĭmĭl pultĭr san. (İlle Tĭĭti, Suylasa ĩlnisem, 2009).*

“Lenin-Stalin olayları dünyada ünlenip, büyüyüp, bütün dünya işçilerini komünistlerin partisinin etrafında toplandığı zaman senin hastalanıp genç ölmen — büyük keder.”

d. *İna Yatman sekretar ’te ĩřlenĭ ĉuhne Atĭlkassi komsomoletsĭsem puşarnipe şavma tutĭnnĭ, ĭna ĉavnĭ ĉuhne viřenĉen kaşniyeh al hĭparsa tuhiĉĉen ĩĉlenĭ. (Kuşma Turhan, Yĭmrallĭ Yal, 1951).*

“Onun için Yatman sekreterlik yaparken İdilkassi komsomolleri (erkek) harekete geçtiğinde çabalamaya (tırnaklarıyla kazımaya) başlamışlar, onu yaparken (kazarken) onlardan herbiri de, elleriyle tırmanıp çıkana kadar çalışmış.”

e. “*Ekspeditsi şinnisem karap işñçen tuhma vaskamarış. (Tihñ Petırkki, Şil-Tivl, 1961)*”

“Araştırma grubu üyeleri gemiden çıkmak için acele etmediler”

f. 1929 şulta *teatr repertuarınçe sotsiallï pilterışlï, samana sıvlışpe sıvlakan pesişem şitelıksırri şinçen kalaşa puşlaşşı. (V.G. Rodionov, Poetikpa Stil Iytvışem: İslilñ Tıpçevışen Puhhi, 1989).*

“1929 yılında tiyatro repertuarında sosyal içerikli, zamanın havasını soluyan piyeslerin yetersizliği konusunda konuşmaya başlıyorlar.”

g. İvan Mihalç *ukça paçkisene saltmasırrah paçka puşñçen sirse şutlat’ te uyrımrah hurat. (Trubina Marhvi, Hillehi Kaşsençe, 1989).*

“İvan Mihalç para destesini açmadan destenin üstünden çekip sayıyor ve ayırıp koyuyor.”

h. Purınat *şıkır haramı, şır yıtaymi mñ kahal, hanttar, pahhun, mñttay, pahmñ. (Aleksandr Artemyev, Salampi, 1983).*

“Yaşıyor ekmek bedava, yüzü düşmeyen büyük tembел, haylaz, ağır, beceriksiz, pervasız.”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

Aşağıdaki olası birleşiklerde, yardımcı unsur parça ayırıcı özelliklerini taşıdığı için özgüldür. (a)’da parçaların kaynağı aş “et”tir, (b)’de yığının kaynağı yur “kar”dır, (c)’de ise kaynak pılñ “bulut”tur.

a. *Sñel ayñçe aş turamışene kılarsa ilnï huplu tatıkışem vırtaşşı. (Trubina Marhvi, Hillehi Kaşsençe, 1989).*

“Masanın altından et parçalarını çıkarıp almış, börek parçaları duruyorlar.”

b. *Çñ ta yur katramı pulçı-şı vil? (Vasiliy Alentey. Layoh, 1970).*

“Gerçekten de kar yığınıydı mı ki?”

c. *Pirñ yal vışı tilñçe kña pılñ şinçe tñre pek hupırłannı, hımır pılñ tatkisem pur. (Trubina Marhvi, Hillehi kaşsençe, 1989).*

“Sadece bizim köyün en sonunda bulut üstündeki sis gibi toplanmış bulut kümelerimiz var.”

A+(E_{-ik}-Birleşik) Yapı Tipi (Parça-bütün ilişkisi)

Bu iki örnekte de olası birleşikler özgül okuma alabilmektedir. Eylemcil adların üye yapıları sıfırdır ve sözlükselleşmiştir. Birleşğin eylemcil adları, van schaaik'in (2002: 122) kullanımıyla 1. dereceden adlardır. Bu adlar *şur-* ve *kas-* eylemlerinin ad biçimleridir ve nesneye/şeye göndergede bulunmaktadır.

a. *Alık şumınçı stenan katılñă ştukaturka şurıkınçen, şmah ta, tatılñi şnurın vişî kurmat.* (Arkadiy Rusakov, *Pulat-şke Purnışra*, 2011).

“Kapının yanındaki duvarın çatlamış harç parçalarından gerçekten de kopmuş kordonun sonu görünüyor.”

b. *Arbuz kasıkışene pihkalasa ilçiş mñle şrtsa şimelline türeh nihışî te tavşıraymarî.* (Denis Gordeyev, *Hires Hivni Hivel*, 2007).

“Karpuz dilimlerine bakıp aldılar, nasıl yemeleri gerektiğini doğru bir şekilde hiçbiri de anlayamadı.”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Zaman ilişkisi)

Bu yapıdaki olası birleşiklerde her iki söz ya da biri zaman sözü olabilir. Çuvaş Türkçesinde, *aylar, günün belli saatleri* bu anlam ilişkisiyle ve yapı tipinde kurulurlar. Güneş ÇIKTIĞI vakit/ öğle OLDUĞU saat/ iş OLDUĞU gün olası birleşiklerinin kısalma ile oluştuğu sadece *narıs uyihınçe* birleşğinde bir adlandırma olduğu görülmektedir. Olası birleşiklerde yardımcı unsurlar başın ayırıcı bir özelliğini taşıdıkları için özgül okuma alabilmektedirler. (a)'da *vihit*'ın betimleyici içeriği olan *hıl* “kış” vaktin hangi âna göndergede bulunduğu bilgisini verir. (b)'de *kun* “gün, geniş ışığı” *kıntır* öğle” sözcüğünün betimleyici içeriği olmasından dolayı özgül bir okuma almakatadır. (c)'de ise *ış* “iş” *kun* “gün” sözcüğünün betimeleyici bir içerik oluşturması konusunda zayıftır. *ış*, sözcüğü *kun* sözcüğünün ayırıcı daha odak olabilecek bir özelliğini göstermemektedir.

a. — *Korzinkpa pirñ şınsem hıl vihitınçe aykaşaşşı.*

“Güneş doğduğunda bizim halkımız sepetle uğraşıyorlar.”

b. — *Kunta vilermeşşı te, kıntır kunınçe te şvir pek şvırsa virtma yurat eppin?* (Kuşma Turhan, *Yimrallı Yal*, 1951)

“Burada ölmemeleri acaba öğle saatinde dağ sıçanı gibi esneyip yatmayı seviyorlar demek mi ki?.”

c. *Zosya nimĭn te pĭmest-ha, kula-kulah ĭŝ kunĭ mĭnle irtse kayni ŝinĉen kalasa pama puŝlarĭ. (Anatoliy Iryat, Zakat Serebryanogo Polumesyatsa, 2001)*

“Zosya hiçbir şey de bilmiyor olacak, eğlenceli bir iş gününün nasıl geçip gittiğinden bahsetmeye başladı.”

d. —*Aleksey 1943 çulhi narĭŝ uyĭhĭnĉe hıparsĭr ŝuhalnĭ.*

“Aleksey 1943 yılının mart ayı başlarında habersizce kaybolmuş.”

e. *Kĭntĭr apaĉĭ te ĉıkse kiltĭr. (Albina Mışkina, Atte Pilĭ, 2004)*

“Öğlen yemeği de alıp getir.”

f. *May uyavĭ umĭn uĉitelsempe aĉasem ŝkula tirpey-ilem kĭrtme şut tĭnĭ. (Mihayil Suntal, Mĭntu vĭrtĭmlĭhĭ).*

“Mayıs bayramından önce öğretmenlerle çocuklar okulu organize etmeyi/güzelleştirmeyi düşünmüş.”

E{-MA}+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Zaman ilişkisi)

E{-u}+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Zaman ilişkisi)

Öbeklerde, *Ağlama OLDUĞU vakit/ayrılma OLDUĞU vakit/Güneş ÇIKTIĞI an*, ilişkileri ile “ân” a *puŝlamĭŝ* ya da *vĭhĭtne* sözü ile göndergede bulunulmuştur. Birleşimin eylemcil adları, van Schaaik’in (2002: 122) kullanımıyla 2. dereceden adlardır. Türetilmişliklerine göre 2. düzeyde yer alırlar (van Schaaik, 2002: 173). Eylemcil adlar bu örneklerde hareket ve sürece göndergede bulunur.

a. *Makĭrma vĭhĭĉĭ ŝĭtmerĭ. (Albina Mışkina, Atte Pilĭ, 2004).*

“Ağlama zamanı gelmesi.”

b. *Anĉah ta pirvayhi yuratu iksĭmĭre te uyrĭlu vĭhĭtne ŝĭtsa irtterme vĭy parĭ, tuyĭmsene tata itlarah ŝirĭpletĭ. (Anatoliy Iryat, Zakat Serebryanogo Polumesyatsa, 2001)*

“Ancak ilk aşkımız ikimize de ayrılık süresine dayanıp geçirmeye güç verecek, duygularımızı daha da güçlendirecek”

c. *Tĭrĭŝ, kĭŝal pirĭn kunta hĭl puĉlamĭŝĭ aknĭ tırpulŝĭn yurĭhlĭ mar. (Kuşma Turhan, Yĭmrallĭ Yal, 1951).*

“Doğrusu, bu yıl bizim buraya kış başında ektiğimiz buğday iyi değil”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Bulunma, Yer İlişkisi)

Bulgar-DAN OLUŞAN devlet, Bulgar ADI ALAN devlet/ İmİLteş-TE YAŞAYAN halk/ Türk OLAN soy, Başkurt OLAN yiğitler/Köy –DEN OLUŞAN konsey olası birleşiklerinde *Bulgar* ve *İmİLteş* kaynak, Başkurt ise sahip rolündedir. Olası birleşiklerin yardımcı unsur unsurlarının, başın ayırıcı, betimleyici bir özelliğini yansıtmamasından dolayı öbek, özgül okuma alabilmektedir.

a. *Tışlĭhren, «Pulhĭr patşalĭhĭn yulaşki kunĭsem» tragediye N.V.Nikolskiy un çuhne şapla hak panĭ: «Avtorĭn pisatel-belletrist talançĭ, istorille pesĭsempe intereslenni purah.*

“Örneğin, “Bulgar devletinin son günleri” trajedisini N.V. Nikol’skiy o zaman böyle değer vermiş: “Yazarın yazar-romancı yeteği, tarihi bölümlerle ilgilenmişliği var.”

b. *Vĭsem hışşĭn, numay ta irtmen, Şĭrpü şivĭhĭnçi İmİLteş şunnisem, untan Şupaşkar şivĭhĭnçi Paşpak (Baysubakovo) hresçenĭsem pırsa şĭtnĭ. (Şemen Elker, Hurapa Şurĭ, 1994).*

“Onlardan sonra, çok geçmemiş, Şĭrpü yakınındaki İmİLteş halkı, ondan sonra Şupaşkar yakınındaki Paşpak (Baysubakova) köylülükleri gidip yerleşmiş.”

c. *Husan universitetĭnçe vĭrentse purĭnnĭ Katanov professor kalanĭ tĭrĭh, çĭvaşsen Ulĭpĭ şinçen kalakan yumah pek yumah-hallapsem tĭrĭk yĭhĭnçen tuhnĭ halĭhsen numayĭşĭn pulnĭ. (Şemen Elker, Kurni-İltnisem, 1961).*

“Kazan Üniversitesi’nde öğrenim görmüş Profesör Katanov’un söylediğine göre, Çuvaşların alpini anlatan masallar gibi masal-destanlar Türk soyundan gelen halkların çoğu için geçerliydi.”

d. *Pattĭr puşkırt yĭkĭçĭsem hĭysen hĭçĭsene yĭnnine an çıkçĭr.*

“Cesur Başkurt yiğitleri kendilerinin kılıçlarını kınına sokmasınlar.”

e. *Yal Soveçĭ tavraşĭnçe şĭnsem halççenhinçen ıtlarah vĭrkĭşeşşĭ. (Trubina Marhvi, Hĭllehi Kaşsençe, 1989).*

“Köy birliği etrafında insanlar şimdikinden daha fazla toplanıyorlar.”

A+(E_{-i})-Birleşik) Yapı Tipi (Yer ilişkisi)

A+(E_{-v})-Birleşik) Yapı Tipi (Yer ilişkisi)

*İdil-DE BULUNAN isyancılar/yürekte BULUNAN acı/ Nijni Novgorod –DA BULUNAN satıcılar / Nijni Novgorod’-A AİT satıcılar, ilikisi ile birleşmişlerdir. Yardımcı unsurlar ve baş arasında eş göndergelilik bulunmadığından başın göndergede bulunduğu ad ile yardımcı unsur adın göndergesi aynı değildir. (a) ve (c)’de birleşimin eylemcil adları, van Schaaiik’in (2002: 122) kullanımıyla 1. dereceden adlardır. *pilhavşi* ve *uslamşi* adları kişiye göndergede bulunurlar. (b)’de ise eylemcil ad 2. dereceden addır ve türetilmişliğine göre 2. düzeyde yer alır (van Schaaiik, 2002: 173). Bu Eylemcil ad bu örnekte hareket ve sürece göndergede bulunur. Bu adlar hareketli ve geçicici olmayan durumlardır.*

a. *İrıklişiñ, eteme etem pumir lanine hirış, haram pirsene hirış Razinpa, Pugaçevpa pırle seniksempe purtışem yitni Atıl pilhavşisen yihšem 1917 şulta, virış halihpe pırle pulsa, şuralih sımçırne tatsa ivitni, grajdan virşi uy-hirışençe yut şırşiv intervençışempe şurı çarsene hirış çapıçni. (Arkadiy İşil, Tupışem Kır leni Çuh, 1945).*

“Özgürlük için insanın insana baskısına karşılık, boş boğazlara karşı Razni ile Pugaçev’le birlikte kılıçlarla, baltalarla savaşan İdil isyancılarının sülalesi 1917 yılında, Rus halkıyla birlikte olup kölelik zincirini çıkarmış, halk savaşı kırlarda, memleketlerinden uzak olan aydınlarla birlikte beyaz orduya karşı yapılmış.”

b. *Savnişpa teley, çun iratvipe asapı yunaşarah-mñ unta. (Venemin Timakov, Kunşul Hitre Ir Tilleve Kına).*

“Sevinçle şans, yürek acısıyla eziyet yan yana galiba burada.”

c. *Çulhula uslamşisem kul kalasa tiraşşı. (Hvetir Uyar, Tanata, 1994).*

“Nijni Novgorod satıcıları gülüp duruyorlar.”

A+(A -Birleşik) Yapı Tipi (Yön gösteren sözlerle yer ilişkisi)

Yön açısından anlam bilimsel olarak karşıt olan sözlerle kurulan bu olası birleşiklerde bir varlığa gönderimde bulunulmaz. *Timirşi laşşı* örneğinde *laşşı* “dükkânın” ayırıcı özelliği *tımırşi* “demirci” olmasıdır. Bu yüzden de olası birleşik, özgül bir okuma alabilmektedir. (c) ve (d)’de *Şupaşkar-Kazan şulı* olası birleşiklerinde, olası birleşiklik özellikleri açıktır. *Şupaşkar-Kazan şulı* o yolun geçici olarak adıdır. Anlık oluşumdur. Onun dışında bir yol açıldığında onun adı da *Şupaşkar-Kazan şulı* olarak adlandırılacaktır.

Anlam bilimsel olarak yön zıtlıklarını gösteren ilgeçlerle kurulan birleşiklerde özgül bir okuma yapılamamaktadır. Çünkü ilgeçler başka bir varlığa gönderimde bulunmadan kullanılamazlar. Göndermeleri yer ifade eder.

a. *Muçar sítel šine šur litr ereh lartrǐ.* (Trubiuna Marhvi, Hillehi Kaşsençe, 1989).

“Muçar masanın üstüne yarım litre rakı koydu.”

c. *Pičǐ un temiše šǐrten šǐrǐlsa pǐnǐ-mǐn, kuç ayışem kǐn-kǐvak, šǐlti tuti çalışnǐ.* (Hvetǐr Uyar, Tarkǐn, 1994).

“Yüzü onun birkaç yerden çizilip gitmiş galiba, gözaltları mosmor, üst dudağı eğilmiş.”

b. *Šaval tǐrǐhǐnçi «Mayak» kolhozra Nikolay Şangin vişǐmşul praktikǐra pulnǐşşǐ. Untanpa ĩntǐ vişǐ ĩmir irtnǐ pekeh tuyǐnat.* (Arkadiy İşhǐl, Akışsem Tavrǐnaşşǐ, 1983).

“Şaval çevresindeki “ Mayak” çiftliğinde, Nikolay Şangin stajın üçüncü yılını yapıyordu”

c. *Kuntan ayakra ta mar timǐrşǐ laşşǐ pulnǐ. (başa özgü yerler)* (Mihayil Suntal, Mǐntu Vǐrtǐmlǐhǐ).

“Yakındaki demirci dükkani imiş.”

d. *Kunta Şupaşkar — Husan şulǐ irtet.* (Arkadiy İşhǐl, Akışsem Tavrǐnaşşǐ, 1983).

“Buradan Şupaşkar—Kazan yolu geçiyor.”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Aitlik ilişkisi)

Bu anlam bilimsel ilişkide varlığın nitelik özelliklerine yer verilmektedir. (a), (b) ve (d)’de birleşimin unsurları arasında aitlik ilişkisi (e)’de bulunmaya dayalı bir aitlik ilişkisi yer almaktadır. Aşağıdaki örnekler içerisinde *esi sukkǐ* “senin eksikliğin/sen yokluğu” birleşiminde *şuk* adına gelen $\{+i\}$ biçim birimi sözcük türü dönüştürücü olarak *şuk* adının baş unsur olarak ilişkili bir yapı içinde bulunmasını sağlamaktadır. Bu durumda $\{+i\}$ biçim birimi belirtme işlevini de yerine getirip yokluğun önceden beri var olduğunun bilgisini de taşımakta, aynı zamanda birleşik biçim birimi işlevini de görmektedir. Olası birleşimler özgül okuma alabilmektedir.

a. *Itti virǐnsempe tanlaştarsa pǐhsan, işta vǐsem — sǐrt türemǐnşe-şi e lapam türemlǐhǐnşe-şi?* (Tihǐn Petǐrkkǐ, Şil-Tǐvǐl, 1961)

“Diğer yerlerle karşılaştırınca, nerede onlar —tepe düzlüğünde mi ova düzlüğünde mi?”

b. *Yal šine kaš tittim ħy ħn çarşavne kara puşlarĭ.* (Anatoliy Iryat, *Zakat serebryanogo polumesyatsa*, 2001).

“Köye gece sisi kendi perdesini örtmeye başladı.”

c. *Ak tata mana hirĭş tuy uram ħçen vişş ħn utsal tuhrĭş.* (Trubiuna Marhvi, *Hillehi Kaşsençe*, 1989).

“İşte bana doğru düğün sokağından üçü yürüyerek çıktılar.”

d. *Tuşi vul ħ pravlenin 1897 Çulhi otçet huçĭsençe kĭartnĭ tĭr ħh, Şav Őulhine iraş pĭçĭ 50 pus, Ő ħ ħh 55 pus, sĭ ħ 47 pus, pĭri kĭrpi 80 pus, Ő ħulmi pĭçĭ 15 pus tĭ ħ.* (Şemen Elker, *Hurapa Şurĭ*, 1994).

“Tuşi belediye idaresi 1897 yılındaki rapor sonuçlarında gösterildiğine göre o yılki çavdarın kilosu 50 kuruş, un 55 kuruş, yulaf 47 kuruş, karabuğday bulguru 80 kuruş, patatesin pudu/kilosu 15 kuruş imiş.”

e. *Esĭ Şukki manş ħn m ħle pıÇık Őuhatu pulnine vih ħt irtnĭ Şem ħn vĭyl ħrah ta vĭyl ħrah tuysa puratĭp.* (Albina Mişkina, *Atte Pilĭ*, 2004).

“Senin yokluğunun benim için ne kadar büyük bir kayıp olduğunu vakit geçtikçe daha da şiddetli hissediyorum.”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Benzerlik ilişkisi)

E_{-i}+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Benzerlik ilişkisi)

Bu yapıdaki olası birleşikler, mecazî anlamda kullanıldığı için birleşigi oluşturan öğeler arasındaki anlam ilgisi belirgin ve mantıklı olmayabilir. Fakat sözlükselleşme sürecinde olan yapılar değildirler.

(a)’da birleşigin eylemcil adı, van Schaaik’in (2002: 122) kullanımıyla 2. dereceden adlardır. *pur ħş* adı, zamana göndergede bulunur (van Schaaik, 2002: 173). Bu eylemcil ad hareket ve sürece göndergede bulunur. Bu adlar, hareketli ve geçicici olmayan adlara göndergede bulunmaktadır.

a. *Ş ħmşak ħm tĭr ħh Şi Ő ħm vir ħ ħet, kĭkĭr ħmra Şap- Őutĭ sas vĭrançĭ:— Ő ħkle, udarnik, pur ħş kurkine m ħlyun çeçeklĭ, savnĭ Ő ħ ħ iranş ħn», — vulat* (Georgiy Orlov, *Hal ħh pur ħşĭ*)

“Kemiklerim boyunca şimşek gibi çakıyor, göğüsümde apaydınlık ses uyanıyor: — Kaldır işçi, hayat kepeçisini bir milyon çiçekli, mutlu yarınlara için — okuyor.”

b. «*Vilsessñ te vilem, tışman alline çırñlle şaklanam mar*», — *şuhışları vıl...* (Yuhma Mişşi, Kivak Şımren, 1998).

“Öleceksem de öleyim, düşmanın eline kalıp yakalanmayayım,” — diye düşündü o.”

c. *Vışene vıl şñni nimñ te pıltermerı, kolhozra turtām vıyı tılışñçen iş naçarlanasa şitni şınçen şeş kaları.*

“Onlara da kazandığı hiçbir şeyi haber vermedi, çiftlikte azim yönünden işin kötüye gittiği konusunda konuştu.”

d. *Ançah temle savñış teley şutipe mar, hayarlıh-kuraymanlıh şutipe.* (Vasilij Alentey, Layoh, Hirsem imıreh em-eşıl, 1970).

“Ancak bir sevinç şans ışığı ile değil, kin-düşmanlık ışığıyla.”

“A”+A Yapı Tipi (Tırnak içine alınan sözcükle ilişkisini ifade eder.)

a. *Tıvatı-pilık şın alı şıklerış, ittisem nim tuma pımi pıhkalarış. Pır ençen «sasılar» tenine ñlansa çiteymerış, tata tepır ençen «prezidiyum» şmah ta hıy virıne pırsa laraymarı.* (Mariya Uhsay, Kıra Şılsem, 1956).

Dört beş kişi el sallıyorlar, diğerleri herşeyden habersiz bakıyorlar. Bir yandan “sasılır” denileni anlayamıyorlar diğer taraftan “prezidiyum (daimi üye)” sözü ile de kendi yerlerine gidip oturamadılar”

b. *Kun şınçen «Pugaçevşçına» kñekere asıñı.* (Yuhma Mişşi, Kivak Şımren, 1998).

“Bu konu “Pugaçev” kitabında geçmiştir.”

mñ/A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Hakkında ilişkisi)

“Ne” soru adının yardımcı unsur yerinde bulunduğu örneklerde, Mayzel’in tezinde ele alış biçimine karşı olarak İnan (1957) A. Kononov’un 3 şahış iyelik biçim biriminin bir *harf-i tarif* işlevi gördüğü yönündeki fikrini de ilave etmiştir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi bu biçim birimin farklı üç işlevi bulunmaktadır ve bir tanımlık (harf-i

tarif) gibi belirtme işlevinde de kullanıldığı görülmektedir. (bk.İyelik Kategorisi) Bu biçim birim adın göndergesel olduğu ve bilindiği yani belirli olduğu yapılarda görülmektedir.

a. *Vırsarnikun Şupaşkarti zaliv hırrine irtenpe halih puştarına puşları. «Mıñ uyavı vara payan?» (Hıpar, 29 Şubat 2015).*

“Pazar günü Şupaşkardaki liman kenarına sabahtan halk toplanmaya başladı. Ne bayramı acaba bugün?”

A+(A-Birleşik) Yapı Tipi (Hakkında ilişkisi)

Aşağıdaki örneklerden (b)’de doktorun daimi uzmanlığı çocuk hastalığıdır. Yardımcı unsurun sınıflandırılmış özelliği çocuklara bakıyor olmaktır. Bu örnekte de doktorun betimleyici içeriği birinci unsurda verilmekte ve olası birleşik özgül bir okuma alabilmektedir. (c)’de *sor-* eyleminin üye yapısı sıfırlanmış ve zaten bu tür adlar “*inanma, hissetme, sorma*” gibi etkilenen adlardır ve kuruluşlarda *tanımlama (identifying)* ilişkisi kurarlar (van Schaaik 2002:177). van Schaaik bu eylem adlarına 3. düzey adlar ve *test etme eylemi (test-verb)* demektedir (2002: 123). Çünkü bu adlar, yapının gerçeklik mi önerme mi olduğu konusunda bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

a. *Mışırı kultura tutımınçe işleniren-şi, tın-tışmış, turı tavraşne inenseh te kayman şav. (Lidiya Filippova, İlhanlı Hura Şimirt, 2012).*

“Kocası kültür müdürlüğünde çalıştığından mı bilmem, batıl inançlar, Tanrı varlığına inanma yoluna da gitmemiş bu.”

b. *Rayon bolnitsin tıp vraçı İvan İgnatev pılternı tırıl tata 2 vraç şıtmest: aça-pıça tuhtırıtata infeksionist. (Uliya Mareyeva, Hıpar 27 Aralık 2013)*

“Bölge hastanesinin başhekimi İvan İgnatyev’in söylediğine göre 2 doktor yetmiyor: çocuk doktoru ve Enfeksiyon hastalıkları doktoru.”

c. *Vişı açallı hırarım hvatter ıytıvıpe man pata pıçı. (Edison Patmar, Yıtı Tılıki, 2007).*

“Üç çocuklu kadın daire sorusu ile benim yanıma geldi.”

A+(E_{-iv})-Birleşik) Yapı Tipi (Hakkında ilişkisi)

A+(E_{-im})-Birleşik) Yapı Tipi (Hakkında ilişkisi)

E_{-u}+(E_{-im})-Birleşik) Yapı Tipi (Hakkında ilişkisi)

A_{-ih}+(E_{-im})-Birleşik) Yapı Tipi (Hakkında ilişkisi)

Gerjan van schaaik'in 2. düzey eylemler içinde saydığı *tuy-* eyleminin ad biçimi sözlüksel olarak özgüldür, soyuttur ve duruma (state of affair) göndergede bulunur. Aşağıdaki örneklerde de *tuyim* adı hareket ve sürece de göndergede bulunmaktadır (2002: 123).

a. *Tunsih tuyim arşin çirinçe te vylançı.* (Albina Mışkina, Atte Pilı, 2004)

“Özlem duygusu adamın yüreğinde çoğaldı.”

b. *Şakı kvışipe imsanu tuyim pulçı.* (Albina Mışkina, Atte Pilı, 2004)

“Bu kıskançlık hissiydi”

c. *Şula şul, purnışa purnış ulıştarat. Hiy purnışın hvırtlıhı pirki etem sayra şuhışlat. Un şınçen asa ilme ina aça çuhne purnışa pılmenni, şitmsessın vihıt şitmenni, vatlıh enne kaysan vara şıklıh tuyim kansırlet.* (Albina Mışkina, Şurşır Hışşmhi Şmkırav, 1996).

“Yılı yıl, yaşamı yaşam değiştiriyor. Kendi yaşamının hızlılığı hakkında insan nadiren düşünüyor. Onu hatırlamak, çocukluğunu bilmemek, büyüdüğünde zaman yetmemesi, yaşlanırken ise şüphe hissi rahatsız ediyor.”

Lakap+(A-Birleşik) Yapı Tipi

Bu yapı tipiyle Çuvaş Türkçesinde lakaplar ifade edilmektedir. Çuvaşların resmi olan lakaplı adları Ruslarinki gibi üç bölümden oluşmaktadır: lakap-ad-baba adı (Andreyev 2205: 49). Lakap, addan önce geldiğinde onun açıklayıcısı gibi davranmaktadır. Birleşik biçim birimi baba adına getirilmektedir. Aşmarin (1903: Madde 3) OİÇS’de verdiği örneklerde lakap öncedir, ad sonradır ve ad 3. teklik şahıs iyelik biçim birimi almaktadır. Aşağıdaki örneklerde hem üçlü hem de ikili bir şekilde baba adı olmadan olası birleşik oluşturulmuştur.

Murus Yivanı “Murus/Beceriksiz İvan”

Şirttan Mihelı “Doldurulmuş suçuga benzeyen Mihail”

a. *Kuştan Vaşşa İvanŕ-i? Tŕŕe kassa şuret pul*. (Albina Mişkina, Atte Pilŕ, 2004).

“Sömürgeci Vassa İvan mı? Dünyayı geziyor muhtemelen.”

b. *Kursa tiççŕ, ikkŕŕ ĩmŕrtmalla ĩřleme tıŕnsan, kolhozra Marinepe Sehre İvanŕŕen ĩřŕenreh miřŕ ta pulmi*. (Kuşma Turhan Yŕmralli Yal).

“Görsünler, ikisi yarışarak çalışmaya başladığında, çiftlikte Marine ile Korkunç İvandan daha alışkan çift olmayacak.”

c. *Kalaçassi te Lorh İvanŕŕ hamŕ yal řŕnnisenen uyrŕm mar*. (Vasilij Alentey, Layoh, 1970).

“Konusmasın da da Lorh İvan’ın bizim köylülerden farkı var.”

Özel Ad + Özel Ad Yapı tipi

Günay Karaağaç birleşik ad grubuna özel ad grubu içinde yer vermiştir. Tamamen eksiz bir şekilde birleşen ve iki veya daha fazla addan oluşan bütün şahıs adları birleşik söz öbeği oluşturduğunu söylemiştir: “özel ad + özel ad + özel ad” (Karaağaç, 2011: 167).

a. *Mŕri Yuman unŕ avtorne P. Osipov tese palŕtnŕ*. (Kanaş, 5 Mart 1922).

“Mŕri Yuman onun yazarını P. Osipov diye belirtmiş”

3.1.2.1.2.Cümle İlişkileri Olan Olası Birleşikler/Olası Eylemcil Birleşikler (Phrasal Compound/Syntetic Compound)

Konusal hiyerarşi, belirginlik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan farklı üye konumlarının etkili olduğu dil bilgisel kuruluş, eylemcil olası birleşiktir (verbal compound). Eylemcil olası birleşikler üye-alan sözlüksel birimlerin baş unsur olduğu olası birleşiklerdir (Uzun, 1998: 187). Eylemcil bileşiklerin konusal roller ve üye yapısı ile etkileşime girdiği açıktır. Buna göre üyeler, *dışsal üye* ve *içsel üye* olmak üzere ikiye, içsel olanlar da *dolaysız içsel üyeler* ve *dolaylı içsel üyeler* olmak üzere ayrıca ikiye ayrılmaktadır. Uzun (1998) edilgenleşmiş eylemlerde dışsal üye olan öznenin atılması ile dışsal üye rolünün *edici* olacağını, dolaysız içsel üyelerin ise tümleç koununda ve konu rolünde olacağını ifade etmektedir. Dede (1978: 23) de bu içsel ve dışsal üyelerin nesne+eylem ilişkisi gibi bir tümleç baş ilişkisi olmadığını ileri sürmektedir.

Örneğin, T.Tü’de *köpek havlama-sı ĩřitildi*. $A+(E_A-İyelik)$ yapısındadır ve üyeler arasında iş ve işi yapan ilişkisi bulunmaktadır. uvaş Türkçesinde “*mişilman řırŕpe*

şirnisem te pur “Müslüman alfabesiyle yazanlar da var” cümlesinde de aynı şekilde (A)+(E_{-u-}İyelik) yapısında *mîsîlman* kılıcı/edici tematik rolünü almaktadır. Buna karşılık *Şakna pula puppa tiyeçukın ukşa tupışî tıransa purınma ta aran ştkelenî* cümlesinde “Bunun yüzünden papazla papaz yardımcısının para geliri geçinmelerine ucu ucuna yetişmiş.” *ukşa tupışî* “para geliri” arasında birleşiminde *ukşa* “para” konu rolündedir. Yani birleşimin unsurları arasında *cümlesel ilişkiler* kurulabilmektedir (Uzun, 2006). Bu cümlesel ilişkilerin düzeylerinden bahseden van Schaaik’a (2002: 117) göre adlaşmış (söz dizimsel ya da biçim bilimsel) eylemlerin dizimde üye yapısını yenilediği ve hem *fact* hem de *act* özelliklerini göstermektedir. *Fact* terimi eylemin tamamlandığının bilgisini verir, *act* ise eylemin hareketini temsil etmektedir. van Schaaik (2002: 117) bunun için *dudaklarının titreyişi* iyelik kuruluşu örneğini vermektedir. Bu kuruluşlarda üye yapısı açıktır. van Schaaik’ın bahsettiği ikinci grup kuruluşlarda üye yapısı kısalmıştır. Bu yapılar sadece eylemi yani *act*’i ifade ederler. Bu yapı için de *su akışı* örneğini vermektedir. Burada geçişsiz eylem ile olası birleşik oluşturulmuştur. Bahsettiği üçüncü grupta bazı adlaşmış adların üyeleri, bağımsız sıfır biçim birim olarak kısalmıştır. Bunun için de *toprak satışı* örneğini vermiştir. Bu yapıda sadece harekete, eyleme göndergede bulunulur. Bu gruptakiler sözlükleşmeye en yakın gruptur. Dördüncü grupta ise eylem tamamen sözlükselleşmiştir. van schaaik (2002) bu tür oluşumlar için varlık düzenindeki bir kayma olarak düşünmektedir. Bu grupta yer alan eylemlere verdiği örneklerden biri giriş sözcüğüdür. Giriş, “bir yere girme eylemi” ve “giriş yer” gibi ikili bir özellik gösterdiğinden üye yapısının buna göre yine değerlendirilebileceğini düşünmektedir (van Schaaik, 2002: 118). Aşağıdaki örneklerde de ikinci gruba girenler, yani üye yapısı kısalmış olan örnekler yer almaktadır. Bir örnekte de dördüncü gruba uygun kullanım incelenmiştir.

Gerjan van Schaaik (2002) eylemlerin anlam bilimsel sınıflarına göre cümle içindeki etkileşim ile tematik roller alabileceklerini ileri sürmektedir. Çalışmanın kuram kısmında eylemlerin durum atayıcılar olarak adlara tematik roller vermesinden bahsedilmiştir. Bu rollerin durum biçim birimlerinin özelliklerine göre soyutluk ve biçim bilimsel olmalarına göre yapılan sınıflandırmalarla gerçekleşebildiği üzerinde durulmuştur. İşte bu noktada van Schaaik’in dikkatinin durum biçim birimleri değil, eylemlerin anlam bilimsel sınıflarında olduğunu görmekteyiz. Fakat yine de yüklem yapısı dediği “predicational term” için üye yapısı direkt durumla ilişkilendirilmese de önemlidir (van Schaaik, 2002:127).

Son olarak açıklamamız gereken konu bu grupta yer alan eylemcil adın, ad eylem biçim birimi aldığı kuruluşların da olası birleşikler içinde yer almasıdır. Uzun (1998) eylemin sözlüksel yapısına duyarlı olan bu ad-eylemli kuruluşların tıpkı adlar ve ad öbekleri gibi nitelenebilmelerine belirtilebilmelerine dayarak onları da birleşikler içinde saymaktadır. Aşağıdaki örneklerde *tiyeçukñ ukşa tupışŷ uyrım kñeke kılarma* örneklerinde de bu özellik görülmektedir. Bu yüzden tezde bu yapılar da cümle ilişkileri olan *olası eylemcil birleşikler* içerisinde değerlendirilmiştir.

Derlemimizde bulunan 6000 {-ma} biçim birimli eylem adından sadece aşağıdaki örneklerde cümle ilişkileri tespit edilmiştir. Cümle ilişkileri olan olası birleşik eylemlerin olası birleşik eylem özelliğinin az görülmesi kuruluştaki eylemcil adların sözlükte alt anlamlarının bulunmasından kaynaklanıyor olabilir. Aşağıda verdiğimiz örneklerin eylemcil ad ve ad birliğinin sözlükte yer almamasına göre ve cümle ilişkileri bulunmasına göre seçilmiş örneklerdir. Örneğin aşağıdaki örnekte birleşigi oluşturan unsurlardan *kılar-* eylemi sözlükte “yayımlamak” alt anlamı ile de yer almaktadır ve bu yüzden *kineke* “kitap”, “yayımlamak” işinin bir niteliği özelliğini göstermekte ve cümle ilişkisi bulunmamaktadır.

Nikolay Şangınñ diplomlŷ işne institutri uçenŷ sovet písıka hursa haklarŷ şvŷh vññtrah uyrım kñeke kılarma sññçŷ. (Arkadiy İññŷ, Akışsem Tavrınaşşŷ, 1983).

“Nikolay Şangın’ın tezini enstitüdeki Sovyet bilim adamları beğenip değer verdi, yakın zamanda ayrı bir kitap çıkarmayı teklif ettiler.”

Son olarak bu tür birleşiklerde birleşik biçim birimi olmayanlarının gerçek olası eylemcil birleşik olduğu ve birleşik biçim birimi alanların ise kök olası birleşiklere ya da cümle ilişkileri olmayan ad birleşiklerine daha yaklaştığının söylenmesi gerekir.

A +(E-MA) Yapı Tipi (Konu rolü)

A+(E-_{nŷ})/_{nŷ}-Birleşik) Yapı Tipi (Konu rolü)

Çuvaş Türkçesinde ad birleştirmesinde (noun incorporation) hem içsel üyelerin hem de dışsal üyelerin geçişim ile bir söz dizimsel süreç geçirdikleri görülmektedir. İçsel üyelerin birleşmesinde nesne konumundaki unsur eylemcil ad ile birleşir. Bu birleşmeler, özne öbeği ve nesne öbeği gibi de adlandırılabilir. Uzun (1998: 198) Türkçe, sözcük birleştirmesinin çok az rastlanan bir türü olarak özne birleştirmesine de izin verdiğini belirtmektedir. Bu durum Çuvaş Türkçesinde de görülmektedir. Aşağıdaki

cümlelerde *hurt uyrňni*, *şilen sïhnine*, *yitšem virni* gibi eylemcil olası birleşiklerde dışsal üye ve eylemcil ad birleşmektedir. Diğer örneklerde nesne geçişimi görülmekte ve konu, etkilenen rollerinde dizimde yer almaktadırlar. Bu oluşumlar, gerektiğinde anlık olarak oluşturulmakta, herhangi bir anlam bilimsel (veya başka) değişime uğramadıklarından, sözlüğe depolanmaları da gerekmemektedir (Uzun, 1998: 198).

(a)'da *yalkış-* eylemi iki yerli/üye yapılı bir eylemdir *vut* ateş adı eylemin konusudur. van Schaaik'in (2002) üyeleri kısaltmış birleşik tanımına giren bu aşağıdaki örneklerde kılıcı rolündeki örnekler dışındakiler içsel üye ve eylemcil adın birleşmesinden meydana gelir. Uzun'a göre (1998) belirsiz olan ve genel olan tanımına bu olası birleşikler de girmektedir.(a)'da *vut yalkışma* birleşigi kendi içinde belirsiz ve yardımcı unsuru betimleyici bir içerik taşımadığından özgül değildir. Birleşigin eylemcil adı, van Schaaik'in (2002: 122) kullanımıyla 2. dereceden adlardır. Türetilmişliklerine göre 2. düzeyde yer alırlar (van Schaaik, 2002: 173). Eylemcil ad, bu örnekte hareket ve sürece göndergede bulunur. (b)'de *şavır-* eylemi de iki yerli bir eylemdir. Nesne geçişimi görülmektedir. *şeme* "aile *şavır-* "çevirmek" eyleminden etkilenen rolündedir. Yardımcı unsurun betimleyici bir içeriği bulunduğundan özgül bir okuma alabilmektedir. Birleşigin eylemcil adı, van Schaaik'in (2002: 122) kullanımıyla 2. dereceden adlardır. Türetilmişliklerine göre 2. düzeyde yer alırlar. (van Schaaik, 2002: 173). Eylemcil ad, bu örnekte hareket ve sürece göndergede bulunur. (c)'de *kŕi kalama*, sözlükte *kŕi yurlama* olarak geçmektedir ve *kala-* eylemi ile birleşmiş bir kuruluş bulunmamaktadır. Bu örnekte de söylemek eyleminin üye yapısı iki yerlidir; fakat *nesne birleşmesi* görülmektedir. Bu örnekte de birleşigin eylemcil adı, van Schaaik'in kullanımıyla 2. dereceden addır (2002: 122). Türetilmişliklerine göre 2. düzeyde yer alan eylemcil ad, bu örnekte de hareket ve sürece göndergede bulunur (van Schaaik, 2002: 173).

(d)'de *Yitšem virni* "köpek havlaması" yapısı $\{-n\}$ ortaç| biçim biriminin üzerine gelen $\{-i\}$ biçimbrimiyle hem adlaşmış hem de üye olarak kılıcı rolü almıştır. Birleşigin üyeleri arasında iş ve işi yapan ilişkisi bulunmaktadır. Uzun'un (1998) da üzerinde durduğu üzere buradaki $\{+i\}$ birleşik belirten biçim birim, kılıcı rolünün atanabilmesini sağlamakta bunun aksine $\{-ma\}$ 'lı eylemcil adlarda kılıcı rolü görülmemektedir ADIL özelliği göstermektedir, yani boş kategoridir.

(e) *hurt uyrňni çuhnehi pek* ve (f) *şilen sïhnine* örneklerinde (f)'de aynı şekilde kılıcı rolü ancak $\{+i\}$ birleşik belirten biçim birim ile işaretlenmişken (e)'de arının

bölünme işini gerçekleştirme rolü bu biçim birim gelmeden edinilmiştir. Bu duum *uyırma* işinin dönüşlülük görünüşünden kaynaklanmaktadır.

(g)'de *şumır ükkeleni* olası birleşiminde *ükkele-* gövdesi tek yerli geçişsiz, etken bir eylemdir. Yağmur burada kılıcı rolündedir. (h)'de *tupī kīresletni* ve *pulemet tikīrtatni* örneklerinde *kiresle-* ve *tikīrtat-* gövdeleri kaynak rolünü adlara atamıştır. Her iki örnekte de yine nesne ilişkisi kurulmuştur. Örneklerde *kīresle-* ve *tikīrtat-* işlerini yapanların betimleyici içerikleri olması sebebiyle özgül bir okuma alabilmektedirler. (d), (e) (f) (g), (h), (i), (k) örneklerinde de birleşimin eylemcil adı, van Schaaik'in (2002: 122) kullanımıyla 2. dereceden addır. Türetilmişliklerine göre bu eylemcil adlar 2. düzeyde yer alırlar (van Schaaik, 2002: 173). Eylemcil adlar bu örneklerde, hareket ve sürece, geçiçici olmayan adlara göndergede bulunurlar. (i) *kuşşul tikīrtatni* ve (j) *ukşa tupīşī* örneklerinde yardımcı unsur unsurlar *konu* rolündedir. Eylemler de iki yerli, geçişli etken çatılı eylemlerdir. (j)'de *tupīş* eylemcil ad, van Schaaik'in sınıflandırmasında 4. Grupta, tamamen sözlükselleşmiş grup içinde yer almaktadır. Fakat *tupīş*, burada sözlüğün unsuru olarak kullanılmamıştır. Eğer öyle olsaydı *ukşa* "para" adı ile birlikte kullanılmazdı, tek başına *tupīş* olarak *ukşa tupīşī* birleşimine karşılık gelirdi.

(k)'da *şapış-* "mücadele etmek" iki üye yapıları bir eylemdir ve geçişsizdir. *İmīrt* "kartal" kılıcı rolünde, mücadele işini yapandır. Kartal özel bir kuş türü olduğu için de mücadelenin betimleyici bir özelliğini ifade ettiği için de özgül bir okuma alabilmektedir.

A+(E_{-m}){ni}-Birleşik) Yapı Tipi (Konu rolü)

a. *İvuksem iki hut ta şitse şavrīnī, ançah tītīm pulat kīna — vut yalkışma tītīnat.* (Hvetīr Uyar, Tarkīn, 1994).

İvuklar iki kez gidip dönmüşancak sadece sis oluyormuş ve ateş yanmaya başlıyormuş."

A +(E_{-MA}) Yapı Tipi (Etkilenen rolü)

b. *Un şulīnçi hīrsem şeme şavīrma ta puşlanī.* (Albina Mışkina, Atte Pilī, 2004)

"Onun yaşındaki kızlar aile çekip çevirmeye de başlamış."

c. *Kaş pulsassīn hīrsempe Kīvī kalasa pītersen kīvī kalama puşlīpīr.* (V.G. Rodionov, Poetikīpa Stil Iytīvīsem, 1989).

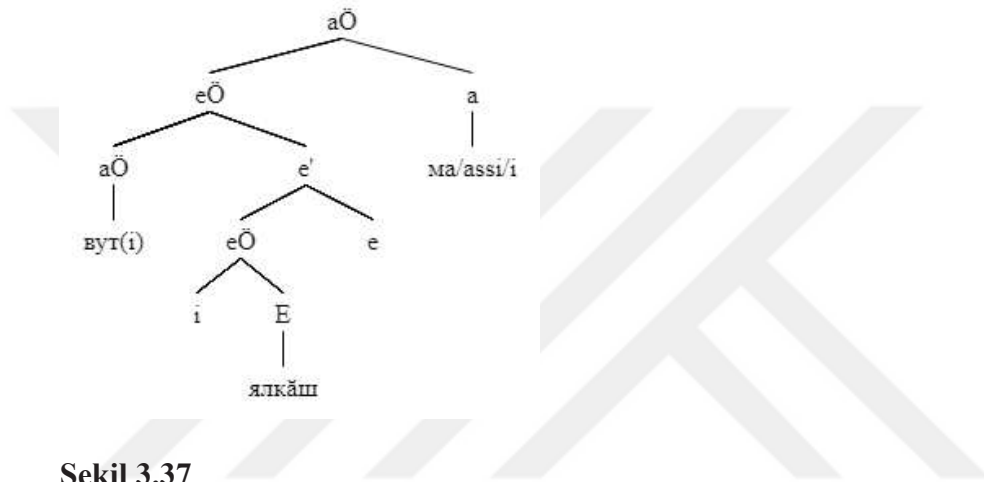
"Gece olunca kızlarla şarkı söyleyip bitirip tekrar şarkı söylemeye başlıyoruz."

ç. *Palıķı pııķ, yaltı pırtsençen te çıllışeh, vıçlenkinçe — şıltır, şıltırı şıne, kaşhine şıtı pama, elektrıçestvo lampı vırnaştarnı. (Hvetır Agiver, Sar Açaıa Sarı Hır, 1980).*

“Kapısı büyük, köydeki evlerden de yüksek, tepede yıldız, yıldızın içine geceyi aydınlatmak için elektrikli lamba yerleştirmış.”

Bu öbeklerin söz dizimi özelliklerine göre aÖ ve eÖ düzeyleri öngörülmektedir. Buna göre *vut yalkışma* örneği söz dizimi düzeyinde şöyle yansımaktadır:

[aÖ[eÖ [aÖ[vut(i)]]][e'[eÖ [i] [E ylkăř]]][e]]][a ma/assi/i]

Şekil 3.37

A+(E{-nı}/{-nı}) Birleşik Yapı Tipi (Kılıcı rolü)

d. *Yıtısem vırni iltınnı.*

Yıtısem vırni öbeği, T.Tü’de *köpek havlama-sı*, A+(E_A-İyelik) yapısındadır ve üyeler arasında iş ve işi yapan ilişkisi bulunmaktadır. *Köpek havlaması* işitilmiş cümlesinde de aynı şekilde (A-Çokluk)+(E_A-İyelik) kılıcı işlevindedir.

e. *Açakassi payan irtenpeh ıntı hurt uyırnı çuhnehi pek. (Yuhma Mişşı, Kıvak şımren, 1998).*

“Açakassi bugün erkenden arı oğlan vermesi anındaki gibi.

f. *Açasem, aslı şılsençi şınsem, vırah çırsempe, allergipe aprakansem şılen sıhnine çılay yıvırtarah çışsa irttereşşı. (Çıvaş Çışhin İķçıhellı şışpşı).*

“Çocuklar, yaşlı insanlar, kronik hastalıkları, alerjik hastalıkları olan hastaların, özellikle yılan ısırmasına/sokmasına dayanması çok zordur.”

A+(E_{-nĭ}/_{nĭ}-Birleşik) Yapı Tipi (Kılıcı rolü)

g. — *Šumĭr ũkkeleni kurĭnmarĭ-ha, — terĭ Svetlov. (Tihĭn Petĭrĭkki, Šil-Tĭvĭl, 1961)*

“Yağmur düştüğü görülmedi işte dedi Svetlov.”

A+(E_{-nĭ}/_{nĭ}-Birleşik) Yapı Tipi (Kaynak rolü)

h. *Vara tupĭ kĭresletni te, pulemet tĭkĭrtatni te iltĭnmi pulatĭĭ. (Vasilij Alentey, Layoh, 1970).*

“Sonra top gümbürdemesi de makineli tüfek takırdaması da işitilmez oluyordu.”

ı. *Maşina kĭrlenĭ ayakkarah ta ayakkarah kayrĭ. (Vasilij Alentey, Layoh, 1970).*

“Araba gürültüsü daha uzağa daha da uzağa gitti.”

A+(E_{-nĭ}/_{nĭ}-Birleşik) Yapı Tipi (Konu rolü)

i. — *Nu, nu, kuřřul tĭkatni tata, hĭrĭm. An yrĭ, — řimahla puřlarĭ karĭĭk kĭmĭlsĭr. (Yuhma Miřři, Kĭvak Šĭmren, 1998).*

“Hayır, hayır gözyaşını harcama ve de kızım, ağlama, sözüyle başladı yaşlı somurarak.”

A+(E_{-iş}-Birleşik) Yapı Tipi (Konu rolünde)

Bu yapı tipindeki örneklerde ilk üye nesnedir, adlaşmış yüklem nesneyi niteleyici olarak seçer.

j. *Šakna pula puppa tiyeĭukĭm ukřa tupĭřĭ tĭransa purĭnma ta aran ĭitkelenĭ. (Šemen Elker, Hurapa řurĭ, 1994).*

“Bunun yüzünden papazla papaz yardımcısının para geliri geçinmelerine ucucuna yetişmiş”

A+(E_{-assi}-Birleşik) Yapı Tipi (Konu rolünde)

Bu yapı tipinde, sözlükte yer almayan 1 örneğe rastlanmıştır.

k. *Anĭah iki ĭmĭrt ĭapĭřassi pirki asne te ilmerĭř. (Yuhma Miřři, Kĭvak Šĭmren, 1998).*

“Ancak iki kartal mücadelesini de düşünmediler.”

3.1.3. Yardımcı Unsuru Niteleyici Yerinde Olan Ad Öbekleri

3.1.3.1. Niteleyicisi Ad Olan Ad Öbekleri (Şihînu Pallî Yaçîsem)

3.1.3.1.1. Takısız Ad Öbeği ve Yardımcı Unsurun Türü Hakkında

Takısız/eksiz isim/ad tamlaması/takımı konusu Türk dili üzerine yapılan çalışmalarda hep bir tartışma konusu olarak yer almıştır. Kimi araştırmacılar *takısız ad tamlamasını* kabul ederken kimi araştırmacılar da *takısız ad tamlaması*, sıfat tamlamasıdır, demektedir.

Karahan (1999: 21) ad tamlamalarını belirli ve belirsiz ad tamlaması olarak iki gruba ayırmış ve *takısız isim tamlaması* bahsine yer vermemiştir. Sıfat tamlaması bahsinde nesnenin neden yapıldığını belirten *demir kapı, cam bardak, mermer köşk, gümüş kemer* gibi tamlamalar isim tamlaması değil, sıfat tamlamasıdır diyen Karahan bu tamlamaların sıfat tamlaması olarak genişletilebileceklerini ve bu yüzden de sıfat olduklarını ileri sürer. Karaağaç ise (2012: 490) Türkçenin yer düzeni yöntemiyle gerçekleştirdiği eksiz durum çekimli ve eksiz tamlaması, sıfat tamlamasıdır diyerek takısız isim tamlamasının varlığına karşı çıkar. *Toprak adam, cam adam* örneklerini, sıfat tamlaması olarak kabul eder. Kaya Bilgegil (1984: 127) isim tamlamalarını belirtili, belirtisiz ve zincirleme isim tamlaması olarak üç grupta inceler. Takısız isim tamlamasına yer vermez. Yine aynı kitapta *Restoran Bekir, Konya Han* gibi eksiz söz öbeklerinin azınlıkların taklidi ve reklam etkisiyle oluşturulduğunu, bunların esasında *Bekir'in Restoranı, Konya Hanı* gibi belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarından değiştirildiğini söylemektedir.

Takısız isim tamlamasını kabul etmeyen araştırmacılardan biri de Zeynep Korkmaz'dır. Korkmaz, *çelik dolap, demir pençe, elmas yüzük* gibi öbeklerde birinci adın ikinci ad önünde işlev bakımından bir sıfat görevi yüklendiği söyler ve bizce, bu türlü sınıflandırmalarda şekilden çok işlev ön plânda tutulmalıdır, diye ekler (2003: 274-275). *Sümer Sokak, Zirve Restoran* gibi kullanımların eksiz tamlama örnekleri olmadığı, kısa anlatım, yabancı dil özentisi gibi nedenlerle iyelik biçim birimi düşmüş bir belirtisiz isim tamlaması olduğunu vurgulamıştır.

Tahsin Banguoğlu (2011: 345) isim tamlamasını “adtakımı” başlığıyla ele almıştır ve adtakımını “belirli adtakımı” ile “belirsiz adtakımı” olarak iki gruba ayırmıştır. Takısız/eksiz isim tamlamasını ise kabul etmez. Hamza Zülfikar (1995: 781- 789), *Türk Dili* dergisindeki “Takısız Ad Tamlaması Sorunu” başlıklı yazısında çeşitli araştırmacıların

takısız isim tamlaması hakkındaki görüşlerini sıralar ve kendisine göre takısız isim tamlamasının var olmadığını şu sözler ile açıklar: *Türk bodun* gibi örneklerin 1300 yıl önce kullanıldığı ve ikinci sözcükteki iyelik biçim biriminin düşmediği durumların daha fazla olması nedeniyle bugün kullanılan örnekler bakmanın daha sağlıklı olacağını belirtir. İkinci olarak *taş köprü* türünde olan örneklerin *taştan yapılmış köprü* açıklamasıyla sıfat olduğu ortaya çıkmaktadır, demektedir.

A. von Gabain (2003: 113) *vasıflık ve isim* konu başlığında eksiz isimler, sıfatlar, sayılar ve zamirlerle soru sözcükleri sık sık vasıflık olurlar der ve şu örnekleri verir: *türk bodun* ‘Türk milleti; *üç oğrı* ‘üç harami’. Böylece Gabain, bu tür tamlamaların yardımcı unsura vasıflık özellik getirdiklerini kabul etmiştir.

Gencan (2007), “Üçüncü Türü Ad Takımı (Takısız tümleme)” başlığıyla ele aldığı takısız isim tamlaması için iki sözcüğün de takı almadığını söyler. Ona göre, tümlenici, asıl adın neden yapıldığını (*mermer saray, kerpiç duvar, ipek entari*) ve neye benzediğini (*aslan asker, tunç bilek, tilki çocuk*) gösterir.

Doğan Aksan’ın yayıma hazırladığı, Neşe Atabay, İbrahim Kutluk ve Sevgi Özel’in ortak çalışması olan *Sözcük Türleri I* adlı kitapta *takısız tamlama* denilmektedir. Takısız/eksiz tamlama için tamlayan, tamlananın neden yapıldığını ve neye benzediğini gösterir, yer adları ve akrabalık adları kurar, denilmektedir (1983: 55).

Eker, “3’üncü tip ad tamlamaları” başlığı adı altında ele aldığı, eksiz ad tamlaması/unvansız tamlama olarak adlandırdığı, takısız/eksiz isim tamlaması, sıfat tamlamalarından ayrılabilir. Sıfat tamlamasındaki tamlayan unsur olan soğuk/sıcak, güzel/çirkin, ak/kara gibi sözcüklerin olumsuz biçimleri vardır (2006: 424). Oysa eksiz tamlamada, tamlayanı oluşturan sözcüğün olumsuzu yapılamaz. Bu yönüyle 3’üncü tip ad tamlaması ile sıfat tamlaması ayrılabilir.

Mayzel’in doktora çalışması olan “Türk Dilinde İzafet” adlı tezde, *üçüncü nevi izafet* diye bahsi geçen ve *S0+M0* şeklinde formüllenen tamlama, dokuz gruba ayrılmıştır. Diğer dil bilgisi kitaplarında konu edilen bir şeyin neden yapıldığı ve neye benzediği durumları haricinde meslekler (Mimar Sinan, Çoban Hasan), ırklar (Tatar arabacı, Ermeni ebe) da bu grupta yer almıştır (İnan, 1957: 293).

Her iki araştırmacının da niteleme ilişkisindeki iki farklı işlevsel öbeğe mensup öbekleri, saydıkları görülmektedir. Bir şeyin özelliğinin yani sınıfına göndergede

bulunarak belirtilmesi ile bir şeyin sayısının verildiği öbek, aynı konum özelliklerine sahip olsa da yani niteleme (modification) ilişkisinde olsa da sayının niteleyiciliği ile sınıflayıcı niteleyiciler arasında göndergesel farklar bulunmaktadır. Unvan, bir statü göstererek varlığı küçük bir gruba dâhil etmektedir, yani sınıflandırmaktadır. Örneğin, *kadın doktor* öbeğinde, *kadın* cinsine göndergede bulunularak varlık olan *kadının* cinsi, özgül olarak niteleme ilişkisinde bulunabilmektedir. Genel olarak çalışmalarda bu tip sınıflandırmalara yer verilmemiştir. Bu öbeklerin *sınıflama*, *niceleme*, *niteleme* ve *yer ifade eden* niteleyiciler (modifier) olarak sınıflandırılması gerekmektedir (Rijkhoof, 2014: 13-22).

3.1.3.1.2. Ad Niteleyiciler (Substantivatsi)

Ad öbeklerinin niteleyicisi olarak adlar, sıfatların ikincil ve üçüncül işlevlerinden farklıdır. Adlar, niteleyici konumunda iken sıfatlaşmadan, sınırlı özelliklerle işlev görürler (Johanson, 2004: 12). Adların tipik kavramsal esaslarına sahip olan ve tipik olarak ad öbeklerinin baş ögesi işlevini gören unsurlar, niteleyici gibi de kullanılabilirler. Niteleyici konumu sıfatların önceliği olduğu için bu konumda ortaya çıkan adlar yanlışlıkla sık sık sıfat olarak değerlendirilmiştir. Ancak, asli kullanımdan ikincil bir ‘niteleyici’ kullanımına geçişme, addan sıfata bir geçiş değildir (Johanson, 2004: 8; Andreyev, 2005: 39). Bazı şartlar altında, adlar ve sıfatlar her iki boşluğu da doldurabilir. Ancak bu dağılımsal özellik, ‘adların sıfat olarak kullanılabilmesi’ anlamına gelmez (Johanson, 2004: 8). Örneğin, *(çok) demir kapı* öbeğinde *çok* belirteci demiri niteleyemediği için sıfat olamaz ve addır (Sebzecioğlu, 2016: 338). Bunlar nitelenen varlığın, tanımladıkları varlığın tipik bazı özelliklerine sahip olduğunu ifade etmezler; ancak gerçekte, nitelenen varlığın ondan oluştuğunu ifade ederler (Johanson, 2004: 13).

Bu kavramların ortak noktası SOV dillerinin tipolojik özelliğın *S+A* şeklinde dizilmesidir. Genel dizilimde bu yapıdaki bir dilde *gösterimsel>sayı>sıfat>ad* hiyerarşisi görülmektedir. Bunlarda bulunma durumlu ad, ya da gösterimseller ilk sırada yer alır, niteleyen (quantity) niteleyici her zaman ada eklenir ve sayı gibi niceleyiciler sıfat ve ad arasında yer almazlar (Rijkhoff, 2001: 533). Yani niteleyiciler anlam bilimsel ilişki ve alanlarına göre dizilirler (Bu durum, *görünüş>zaman> kipliklerin* sırasına benzemektedir). Sıfatlar, tipik olarak adın varlık türünü gösteren adlardır ve nicelik ve yerle ilişkili değildir (Rijkhoff, 2001: 533). Bu yüzden de sayı öbeklerindeki sayı niceleyicisi, bir sıfat değildir. Sıra sayıları, niceleyen niteleyiciler sıfatla adın üzerinde bir alanları vardır ve nicelik özellikleri ile birlikte varlığın sayısını özgüleştirirler. Gösterimseller ise

göndergenin mekânla ilgili yerini gösterir. Bütün niteliksel ve niceliksel özellikleri ile gösterimsellerin (bulunma niteleyicileri) alanında hem adlar hem de niteleyen ve niceleyen niteleyiciler bulunabilir. Sonuç olarak niteleyicisi ad olabilen öbeklerin alt türlerinde, nitelemeli olası birleşikler ya da özdeşlik eşleyicileri, niceleyiciler, sayılar ve mekânla ilgili göndergesel adlar (bulunma durumlu adlar ve gösterimseller) bulunabilmektedir.

Buna göre de aşağıdaki incelememizde ad niteleyiciler, sıfat niteleyiciler ve sıfatlık niteleyiciler olarak niteleme ilişkisindeki öbekler üçe ayrılmıştır.

Bu yüzden $X-\emptyset+A-\emptyset$ diziminde, X her zaman sıfat olmaz. Ad dizisinde yer alan sınıflar burada yer alabilir. X, adın niteliği özelliği olmayabilir, A'nın niteliğine göndergede bulunmayabilir; fakat sıfat yerinde bulunabilir. Bu durumda sıfat tanımında yer almayan bu adlar, birer ad niteleyici arak dizimde yer alırlar.

Varlığın neyden oluştuğuna göndergede bulunan adlar, anlam bilimsel olarak birbirinden ayırdırlar; fakat ikisinin de göndergesi birbirine benzer şeylerdir (Waltke ve O'connor, 1990). Bu tip öbeklerdeki adların arasındaki ilişki, belirtme ilişkisi gibi değerlendirilmektedir (Gómez Penas, 1994). Bu yan yana dizilen öbekler eşleme öbeği olarak sayılmaktadır. Çünkü materyal/canlı ve ham madde ya da kimlik ifadesi olan iki adın göndergeleri aynı varlığa işaret etmemektedir. O yüzden bu tipteki öbekler, $A+A$ diziminde birer ad öbeğidir ve niteleyici yerinde bulunmaktadır. Ad-baş niteleme ilişkisiyle oluşan olası birleşik (*Substantive-head modification compound*) olarak da adlandırılan (van Schaaik, 2002: 24) bu yapı tipiyle varlığı meydana getiren materyal, adı nitelemektedir. Bu yüzden sayı, belgisizlik adları, adların önünde birer niteleyicidir; sıfat değildir (Givon, 2001a: 59-60). Niteleyici orak sadece sıfatları görmez, niteleyici (modifier) daha kapsamlı bir kavramdır. Ona göre bir ilgi cümlesi adı niteler, bir sıfat adı niteler, bir sayı adı niteler, tanımlık/artikel adı niteler ve iyelik kuruluşlarındaki sahip olan adı niteler (*manĭn al* "benim el"). Sıfatlar gibi gösterimseller, niceleyiciler, olası birleşik adlar, sayılar, $\{-mA\}$ 'lı cümleler adlaşmış bir ad türü olarak adı niteleyebilir, ilgeç öbekleri, ilgi cümlecikleri niteleyici olabilir (Giovan, 2001b: 2). Givon'un saymadığı bir niteleyici türü daha bulunmaktadır. O da eşleyen niteleyicidir ve oluşturduğu öbeklere eşleme öbekleri denmektedir (Rijkhoff, 2001: 533). Bu tür öbeklerde adların veya ad öbeklerinin ardışık olarak sıralandığı görülmektedir. Bu sıralamada adların söz dizimsel işlevleri aynıdır, uyum ilişkisinde ve kıyaslanabilir göndergeleri bulunur. Bunlarda herbir öbeğin

parçaları kendi içinde birleşir ve bunlar benzer göndergelere sahiptirler (Waltke ve O'connor, 1990: 9).

Olası birleşiklerin bir alt kategorisi olarak da sayılan nitelemeli olası birleşiklere, eşleme öbekleri (apposition) de denilmektedir. *Eşleme*, terim olarak *eşleme öbeği* yerine de kullanılabilir. Birinci *parça* (term), *yöneten* (leadword) ikinci parçadır ve eşlenen/koşuntudur (Waltke ve O'connor, 1990: 226). Eşleme öbekleri, temelinde ad niteliği olan şu tanımlarla da açıklanmaktadır. Filizok, (2012) Bir ismin yahut ad grubunun başka bir ismi niteleyecek şekilde, sıfat gibi kullanılmasıdır. Bir cins ada, özel isme yahut bir şahıs zamirine, sıfatlara bağlaçsız olarak bağlanan açıklayıcı, tamamlayıcı ifadelerdir der. Deny, (2012: 700) eşleme öbeğine, unvan öbeği demektedir. Başka bir tanıma göre söz veya söz öbeklerine çekim edatları veya yardımcı eylemlerin yanıştırılmasıdır (Ceritoğlu, 2012: 17). Karaağaç (2013: 898) bu terimi *unvan* olarak adlandırmıştır. İmer, Kocaman ve Özsoy (2013: 124) ise terimi *eşleme* olarak adlandırmış ve aynı dil bilgisi düzleminde yapısal işlevleri ve gönderimleri benzer ya da özdeş olan birimler şeklinde tanımlamıştır. Baskakov (Karaca, 2012: 34) ise bu yapı varyantı sıralanmayla oluşmuş iki isimden oluşmaktadır. Bu isimli kelime grubu, belirten ismin sözlük anlamına bağlı olarak belirtilen ögenin malzemesini, biçimini, durumunu bildiren kelime grubudur diye tanımlamaktadır.

G.O. Curme, eşleme yapılarında bir yan cümleme ilişkisi/alta sıralama olduğunu iddia etmektedir. Diğer araştırmacılara göre ise eşlenen parçalar (term) arasında, niteleme ilişkisi olduğunu varsayılır. Onun için biçimsel kriter önemlidir. Ona göre bir adın adı açıklaması ve karakterize etmesi için diğerinin yanına yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu durum, konuyla ilgili olduğu için de bu öbeklere eşleme denildiğini ileri sürer. Hojespersen de bu tipte bir tanım yapmaktadır; fakat G. O. Curme'nin aksine o, bu konuları bir çeşit *bağlanma* olarak görmektedir; çünkü eşlemenin olduğu parçalar arasında *bağlaşıklık* (cohesion) ilişkisi yoktur. Bir durak veya tonlama ile gösterilir. Bu araştırmacılar eşlemeyi, ad öbekleriyle sınırlamamakta, yan cümleler ya da cümlelerin eşleme yapısının bir unsuru olduğunu düşünmektedir (Dolores ve Penas, 1995: 83).

İki AÖ'den oluşan eşleme öbeklerinde, eşleyen ikinci parça, birinci parçadaki başın neye ait olduğunu, hangi sınıftan olduğunu bilgisini verir. Bunlar yanyana gelerek benzer ya da aynı varlığa göndergede bulunurlar. Örneğin, [Genç kız, Trubina], [kadın, dul], [tırmık, üç dişli]. (Waltke ve O'connor, 1990: 230).

Anlam bilimsel olarak yöneten, eşleyen ikinci parçadan ayrı olabilir ve bu durumda yönetenin/başın materyaline göndergede bulunur. Bu durumda nitelik ve materyal olan adlar cansızdır (Waltke ve O’connor, 1990: 230). Bu öbeklerde belirtme-yönelme durumunun kazandırdığı özgülük ve belirlilik gibi anlam bilimsel özellikler görülmez; ama bunlar da belirsiz iki parçanın birleşmesiyle eşleme öbeği kurabilir (Waltke ve O’connor, 1990: 227). Örneğin, *altın kolye* gibi örnekler biraz problemlidir; çünkü öbekte her iki AÖ de belirsizdir ve göndergeleri aynı değildir. Fakat bunlar da birer eşleme öbeği içinde bulunabilir. Meslek adları, kimlik bilgileri verilirken de bu yapılar kullanılabilir: *Ayşe, Ahmet’in eşi, Kral David* gibi öbekler birer eşleme öbeğidir. Johanson ise *altın kolye* gibi örneklere *özdeşlik eşleyicileri* demektedir (Johanson, 2004). Kolyenin yapıldığı madde ile altın özdeşdir. Her ikisinde de altın anlamı belirgindir.

Özdeşlik niteleyicileri, iki adın aynı varlığa göndergede bulunması ile ortaya çıkarlar: *Kadın öğretmen, haydut polis, dostum Ali* gibi. Niteleme (attribution) her zaman materyale göndergede bulunur. *Taş köprü, Çuv. çul şurt* “taş ev” gibi (Johanson, 1998: 50). Meyer (1992:6) dil bilimsel ilişki türleri içinde saydığı eşlemenin, söz dizimsel, pragmatik karakterinin yanı sıra sınırlayıcı özellikler olarak saydığı anlam bilimsel karakterde göndergelilik (*eş göndergelilik, öngönderimsel gönderge, parça bütün ilişkisi*), *eş anlamlılık, zıt anlamlılık ve nitelemeyi* eşlemenin anlam bilimsel ilişkileri olarak saymaktadır. Ön gönderimsel gönderge ilişkileri, Hojespersen’in bağlaşıklık olamayacağı fikri ile zıttır. Biz de çalışmamızda kısa mesafeli ilişkiyi tercih edecek, söylem boyutlarında bir eşleme öbeği tasarlamayacağız.

Özdeşlik eşleyicileri, atıf ilişkisi olan öbekler (Giegrich, 2009:187) ve ad-baş niteleme ilişkisiyle oluşan olası birleşik (Substantive-head modification compound) (Van Schaaijk, 2002: 24) olarak da adlandırılmaktadır. Giegrich (2009: 8) iki ad arasındaki *nitelendirme ilişkisini* (modification) *birleştirme/yanaşma ilişkisi* (association) ya da isnat/atıf (ascribe) ilişkisi olarak ikiye ayırmaktadır. Atıf nitelemesi (ascribe attribution) olan kuruluş *sıfat+ad* ya da *ad+ad* olarak da görülebilmektedir. Birleşmede, ilk unsur bir özelliğe gönderimde bulunmaz; ikinci adın *kaynak, amaç veya yerini* gösterir (Giegrich (2009: 10). Bu durum, ad soylu bileşikleri ad öbeklerinden ayırmaktadır. Örneğin *hñvel amışi, çeçek tusanı* “*çiçek poleni, aça aşşı*” “*çocuk annesi*” gibi örneklerde ait olma ya da iyelik ilişkisi kurulur. Fakat Kunduracı’nın (2013: 26) da vurguladığı gibi bunların birleşme/yanaşma tipleri farklıdır. Serebrennikov ve Gadjieva, *Türk Yazı Dillerinin*

Karşılaştırmalı Tarihî Grameri'nde (2004: 223-224) "I. tamlama" başlığında yer alan bu tür tamlamalar, biçim bilimsel işaretleyicisi olmayan, iki adın basitçe birleşmesi sonucunda meydana gelen yapılar olarak anılmaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalarda eşleme öbeğinin bir alt kategorileme ilişkisi olduğu ifade edilmektedir ve bu alta sıralamanın mesafesi kısadır. Söylemde, öncül ve ardıl ilişkisi ile birbirlerine bağlanmazlar. Eşleyen ikinci parça, birinci parçadaki başın neye ait olduğunu, hangi sınıftan olduğunu bilgisini verir. van Schaaik (2002: 22) ve Johanson'un da (2004: 13) söylediği gibi bir şeyin neyden yapıldığını ifade eden gruplarda bir niteleme ilişkisi (modification relation) görülmektedir. Fakat Johanson'un da (1998) vurguladığı gibi Grönbech'in *kırmızı kalem ve kötü kişi* örneklerindeki sıfatların/sıfatlıkların rolleri ile *tahta kaşık, demir kapı* örneklerindeki *demir* ve *tahta* adlarının rolleri birbirinden farklıdır. Bunlar birer sınıflayıcı nitelik özellikleri gösterirler. Ayrıca eşleme öbeklerinin bir alta sıralama ilişkisi olduğunu söylemek, onun tümleç-baş ilişkisinde olduğunu söylemek anlamına gelmektedir. Fakat aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere eşlenen parçalar, eşleme öbeği ile *alt anlam ilişkisi* kurmakta; *alta sıralama* yapmamaktadır çünkü *hşarım tuhtır* öbeğinde, *tuhtır*, *hşarım tuhtır* öbeğinin başının bir türü değildir. Doktorluğun, alta sıralandığı zaman, bir uzmanlık alanına göndergede bulunması gerekir. Burada sadece tanımlama/özdeşleşme (identitiy) görülmektedir. Waltke ve O'connor (1990: 226) bu yüzden bu öbeklerde eşleyen eşleneni belirttiğini, onu daha özgül hale getirdiğini düşünür. Tümleç-baş ilişkisindeki olası birleşiklerde ise birleşğin kendisi başın bir türüdür. Bu eşlenen parçaların arasındaki ilişki kimi zaman bu şekilde tanımlama ilişkisi kurarken bazen de aradaki ilişki, bağ daha kapalı olabilmektedir. *Unvan, rütbe, hitap akrabalık* bildiren sözcüklerin eşlenmesinde kapalı bir ilişki görülür. İşte bu ilişki türüne *kapalı eşleme* (closed apposition) denmektedir. Dolores ve Penas (1995) bu kapalılık ilişkisinden dolayı bu örneklerin olası birleşik olarak algılandıklarını söyler. Fakat tümleme ilişkisi varlığın ayrılmaz bir parçasını ifade ederken eklenti olan niteleyici değişebilmektedir.

Bu yapı tipindeki öbeklerin söz dizimi ağacındaki temsiliyetinde, olası birleşik ve iyelik kuruluşlarında görülen anlam genişlemesi, yani tümleme ilişkisindeki işlevsel aÖ kategorisi bulunmamaktadır. AÖ'den dallanan yansımanın olmadığı belirleyici yeri ve tümleç yerinin boş olduğu yapılarıdır. Dizim ağacında eşleme öbeklerinin dizim ağacı aşağıda *hşarım yultaşsem* "kadın arkadaşlar" öbeği ile gösterilecektir.

3.1.3.1.3. Eşleme Öbekleri (Apposition Phrase) (Şum Şihñivĭ, Tıtım Şihñivĭ)

A+A Yapı Tipi (Cinsiyet-kişi sınıflaması)

A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Cinsiyet-kişi sınıflaması)

Çuvaş Türkçesinde, insan ve hayvaların dişi ve erkekliği, cinsiyet özelliği için sözlüksel birimler (*anne-atte, piççe-appa, şillim-yimik, taka-surih, Rus. Akuşer-akuşerka*) ve biyolojik cinsi belirten *ama* “dişi”, *aşa* “erkek” adları kullanılmaktadır. Bu birimler bazen addan önce gelerek adın cinsiyetini belirtirken bazen de *A+(A-İyelik)* yapısında karşımıza çıkmaktadır. (e)’de görülen *aşa kayık* ve *kuşak aşĭ* örneklerinde sözcükler, her iki yapının da hayvanın cinsiyetine göndergede bulunduğunu söylemektedir. Fakat bu durum *ama kaşkĭr* ya da *kaşkĭr ami* örneğinde görülmemektedir. Derlemimizde, *ama* “dişi” adının *kaşkĭr* adının önünde kullanıldığı bir örneğe rastlanmamıştır. Aynı durum *upa ami* örneği için de geçerlidir. *Hĭrarĭm* adının yanına başka niteleyiciler getirildiğinde anlamda bir aykırılıkla karşılaşılmamaktadır: *hĭrarĭm ilemlĭ, işçen tuhtĭr*. Aynı işlevdeki kategoriler, sıralanmış yapıları kurabildiklerinden (Özsoy ve Taylan, 1992: 10) *hĭrarĭm* adı ve *tuhtĭr* adının arasına diğer niteleyiciler girebilmektedir. Bu yapı tipindeki öbeklerde, başın özgül ve belirli özelliklerini taşıyan sözlüksel varlıklarla birleştiği görülmektedir. *hĭrarĭm tuhtĭr* “kadın doktor”un betimleyici bir içeriğini vermektedir.

a. — *Hĭrarĭm yultaşsem, avan-i, sıvĭ-i! — terĭ vĭl. (Mariya Uhsay, Kĭra Ŗilsem, 1956).*

“Kadın arkadaşlar, iyi mi, sağlıklı mı! dedi o.”

b. *Kuŝliĭ tihñni hĭrarĭm tuhtĭr pirĭn şine ŝĭtarlasa pĭhat’, ıytu parat’. (Yevĭ Lissĭni, Ŗĭkĭr Çĭlli, 2007).*

“Gözlük takmış kadın doktor bize gözünü dikip bakıyor, soru soruyor.”

c. *Arşın tuhtĭrpa tepĭr hut kĭrse kalaş-ha. (Yevĭ Lissĭni, Ŗĭkĭr Çĭlli, 2007).*

“Erkek doktorla bir kez daha girip konuş işte.”

d. *Elipe Enkirey ulputran ŝuralni 16 çulhi ıvĭl aça. (V.G., Rodiyonov, Çıvaş Ŗĭrĭvĭn Uŝkĭni, 1989).*

“Eli ile Elkirey alpden doğmuş 16 yaşındaki erkek çocuk.”

e. *Aşa şuri, — iltrĭyıtĭçunĭ temle pallanĭsasĭ. (Edison Patmar, Yıtĭ Tĭlĭkĭ, 2007).*

“Erkek yavru dediğini işitti köpek yavrusu nasıl olduysa tanıdı sesi.”

f. Ahırtneħ, vıl amişın pır-pır taştan kilse tuhnı aşa kayıkpa çarpışrı pulas. (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).

“Görünüşe göre de annesi için bir şekilde bir yerden gelip konmuş erkek kuşla çarpışmış olabilir.”

g. Kartlaşka şınçe şap-şurı mıtırkka kuşak aşı hürine vıyatkalasa larat. (Gennadiy Plaskin, Şavraşıl, 1993).

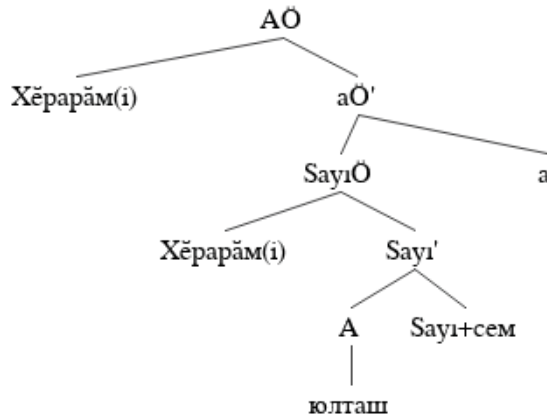
“Basamakta bembeyaz iri erkek kuş kuyruğunu oynatarak duruyor.”

h. Çarınsa yulnı kaşkır ami şalt! şüelle sikse ükrıte... (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).

“Durup kalmış erkek kurt sıradan bir hareket yaparak! Hızlıca baktı atlayıp düştü de..”

Niteleme ilişkisindeki bu öbeklerin dizim ağacındaki gösterimi ve *niteleme+ad* ile kurucu buyrumu ilişkisi ile şöyledir:

[AÖ [Xərapəm(i)] [aÖ'[SayıÖ[Xərapəm(i)]] [Sayı'[A юлташ][Sayı+сем]]][a]].

Şekil 3.38

Örnekte görüldüğü üzere (a') kategorisinin belirleyici yerinden öbeğin başına taşınmıştır. Fakat sayı öbeğinin belirleyici yerine gelebilecek bir belgisiz niteleyici ile *hırarım*'ın yeri değişebilir, yani kısa mesafeli bir taşınım gerçekleşebilir. Bu niceleyici başa geçerek bir sınır getirebilir. Örneğin, *bazı kadın arkadaşlar* krş. *kadın bazı arkadaşlar*.

A+(A-İyelik) Yapı Tipi (Statü-kişi/Topluluk sınıflaması)

Aşağıdaki örneklerde, komşuluk *insanın* alta sıralısı değildir, bu yüzden bu yapının bir birleşik olduğunu söyleyemeyiz. *kürşî* sözü sadece bir eklentidir (additive) (Meyer, 1992: 92). *kürşî* “komşu” sözü için verdiğimiz 8 örneğin ortak yönü niteleme ilişkisinde olmalarıdır; farklı tarafı ise $A+A$ ve $A+(A-İyelik)$ yapılarıyla ifade edilmeleridir. Fakat örneklerin herbiri aynı yapı ile olanlar da farklı davranmakta, her iki adın da göndergeleri özdeş olmaktadır. (a)’da *komşunun karısı* ya da *komşu kadın*, (b)’de *komşunun çocuğu* ya da *komşu çocuğu* (c)’de *komşuların karıları* ya da *komşu kadınlar*, (d)’de *komşunun karısı*, (e)’de *komşu insanı/kişisi*, (f)’de *komşu adam* (yaşlı), *komşu yaşlısı* (kadın), (g)’de *komşu köy*, olarak aktarılabilir. Burada komşu erkek olduğunda *starik* “yaşlı erkek” iyelik biçim birimi öbeğe getirilmemiştir. *Kürşî yal* örneğindedeki *köy* ile *komşu* arasında bir aitlik ilişkisi kurulmamıştır. (d)’de *arîm* sözcüğü “eş” anlamında olduğu için oradaki yorum zaten sahiplik ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Fakat (e)’de (c) ve (a)’da bu iyelik ilişkisi örtük olarak bulunmakta kadının o topluluk içindeki sınıfı, komşuluk görevi sınıfını doldurduğu anlaşılmaktadır. (h)’de meslek adı topluluğa aittir. Bu yapı, adlandırma işlevi ile tümleyici ilişkisindeki örnekler arasında da değerlendirilebilir. Çünkü birlik, konseyin bir alt türü *uçeny* “öğreticilerin olduğu birlik” anlamında düşünülebilir.

a. *Mîñ çîrmanni întî, — piçihhi şumîñçen uşî şîhhine saltsa ilnî may kalaşrî kürşî hîrarîmî.* (Albina Mışkina, *Atte Pilî*, 2004).

“Ne dayanması artık diye pantolon kemerinin yanından açık buketini çözüp konuşmuş komşu kadın.”

b. *Kaşşeren tata kürşî açisempe pîrle virtmana ta kayatçî.* (Yuhma Mişşi, *Kîvak Şîmren*, 1998).

“Her gece bir de komşu çocuklarıyla birlikte yatmaya da gidiyordu.”

c. *Pirîñ asanne patne kürşî hîrarîmîsem halapa pîrsa şüretçîş.* (Aleksandr Mokin, *İgnatevsen Uramî, Hıpar 4 Şubat 2017*).

“Bizim babaannemizin yanına komşu kadınlar masal için gidiyorlardı.”

d. *Kil karti vitîr tuhnî çuhne kürşî arîmî çüreçine uşşah larat’.*

“Evin avlusunun içinden geçtiği zaman komşunun karısı pencererisini açmış oturuyor.”

e. *Yatmanĭ, kŭrŝĭ ŝinni pulsan ta, ĭna temŝĭn kuraymast’.* (Kuşma Turhan, Yĭmrallĭ Yal, 1951).

“Yatman, komŝusu olsa da onu neden bilmem gŏremiyor.”

f. *Vĭl temĭn Sanyuk amĭŝĭ ŝĭvĭnsa pŭrte kĭme tĭnĭŝŝĭ, kalinkke ŝiltĭrt! tusa uŝĭlĭĭ te, kartiŝne yivĭr sĭran sumkine yĭtsa kŭrŝĭ starik poĭtalon kĭĭĭ* (Trubina Marhvi, Hĭĭlehi Kaŝŝenĭe, 1989).

“Sanyuk’un annesi, tam temizliği bitirip eve girecekti ki kŭĭkŭk kapĭ ŝingırdayıp aĭıldı, bahĭeye ağır deri ĭantasını gŏtŭrŭp komşu yaşlı postacı girdi.”

g. *Vĭl — matematika uĭitelĭ, kŭrŝĭ yalta — Ŝarlavĭkra aĭasene vĭrentet.* (Anatoliy Iryat, Zakat Serebryanogo Polumesyatsa, 2001).

“O matematik ŏğretmeni komşu kŏyde, Ŝarlavĭkra ĭocuklara ŏğretmenlik yapıyor.”

h. *Nikolay Ŝanginĭn diplomlĭ ĭŝne institutri uĭenĭy sovet pĭŝka hursa haklarĭ, ŝĭvĭh vĭhĭtrah uyrĭm kĭneke kĭlarma ŝĭnĭĭ.* (Arkadiy ĭŝhĭl, Akĭŝsem Tavrĭna ŝŝĭ, 1983).

“Nikolay Şangin’in tezini enstitŭdeki Sovyet bilim adamları beğenip değer verdi, yakın zamanda ayrı bir kitap ĭıkarmayı teklif ettiler.”

Özel A+Unvan A Yapı Tipi (Kişi-statŭ sınıflama ilişkisi)

Unvan A+ Özel A Yapı Tipi (Kişi-statŭ sınıflama ilişkisi)

Bir özel ad (veya bir nitelik adı) ve ona katılan bir saygı lakabından meydana gelen aĭıklama ŏbekleridir (Deny, 2012: 703). Lakapların tersine unvan birlikleri ve akaraba adları bu yapı tipindedirler.

Poet “şair” sŏzcŭęŭ ile unvan belirtilirken ad ŏnce gelir; *sĭvĭŝĭ* “şair” sŏzcŭęŭ ile unvan verilirken ise hem addan ŏnce hem addan sonra gelebilmektedir.

b. *Şav kun ŝŭlti tivletlĭ, ĭmĭr manmillĭ Kĭŝten sĭvĭŝĭn Narspi vĭyyine kurtĭmĭr.* (V.G., Rodionov, Poetikĭpa Stil Iytĭvĭsem, 1989).

“Bu gŭn en ŭstteki, faydalı, bir asır unutulmaz şair Kĭŝten’in Narspi gŭcŭnŭ gŏrdŭk.”

c. *Ŝavra sĭtel huŝŝinĭe pĭrĭn gimnazire ĭvĭaŝ ĭĭlhipe literaturine vĭrenteken sĭvĭŝĭ Lyubov Mihaylovna Fedorova ta pulĭĭ.*

“Yuvarlak masalar arasında bizim yüksekokulda Çuvaş dili ve edebiyatını öğreten Şair Lyubov’ Mihaylovna Fedorova idi.”

d. *Purinçen itla Vanyukpa Mihaylov uçitel tırışaşşı.*

“Hepsinden fazla Vanyuk ile öğretmen Mihaylov çalışıyorlar.”

Özel A+Akrabalık A Yapı Tipi (Kişi-akrabalık sınıflama ilişkisi)

a. *Koltsov pomeşik Kuşlavış uyınçi imenine hırış şula yahın tıtsa tını. Untah vil piçik ereh savışit tutarni. (Şemen Elker, Hurapa Şurı, 1994).*

“Koltsov ağa Kuşlavış Kırı’ndaki yurdunu kırk yıla yakın korumuş.”

b. *Ştappan piççe, es mınle maypa şav teri şaplı sunarşı pulnı-ha? (Kuşma Çulkaş, Sunarşı Hallapışem, Hiseplı Açasem 1944)*

“Stepan abi, sen nasıl böyle bu kadar güçlü [bir] avcı oldun ki?”

c. *Türripe kalasan, şak hırınkı hırarım kam pulnine te arşınna urampa irtse pırankan Tatyuk inke kaları. (Albina Mişkına, Atte Pilı, 2004).*

“Doğru konuşursak, bu sarhoş kadının kim olduğunu da adama sokaktan geçen Tatyuk Yenge söyledi.”

d. *Muskav kalleh şumır kalat. Utıçi şumıra leket e, kum? — hıype şumın larakanran kanaş ıytsa kalaşrı ıntı samayah şuralnı Santır muçi. (Albina Mişkına, Atte Pilı, 2004).*

“Moskova yine yağmuru konuşuyor. Ot biçme yağmura mı kuma mı rastlıyor? Kendiyle yan yana oturandan öğüt isteyip konuştu çok ağarmış Santır amca.”

e. *Akı, Kırımkul-ımpü ivilı — Aytul. (Yuhma Mişşi, Kuprat Patşa, 2003)*

“İşte Kırımkul Han oğlu — Aytul.”

f. *Asparuh patşa kermenınçeh purınnı. (Yuhma Mişşi, Kuprat Patşa, 2003)*

“Asparuh Han kalesinde yaşamış”

Profesör, paşa unvanı hem *ad+unvan* hem de *unvan+ad* yapısıyla kullanılmaktadır.

g. *Husan universitetınçe vırentse purınnä Katanov professor kalanı tırış, çıvaşsen Ulıpı şınçen kalakan yumah pek yumah-hallapsem tırık yihınçen tuhnı halıhsen numayışın pulnı. (Şemen Elker, Kurni-iltnisem 1961).*

“Kazan Üniversitesi’nde çalışan *Profesör Katanov*’un dediğine göre Çuvaşların Alp’inden bahseden masal gibi hikâyeler Türk soyundan gelen halkların çoğunda varmış.”

h. Šavĭ hĭš kun, hĭš sehetre pulassa Atte Turĭšĭr pušne nikam ta pĭlmest, tüperi angelsem te pĭlmešĭĭ (İncil, 32)

“Bu hangi gün, hangi saatte olacak *Baba Tanrı*’dan başka hiçkimse de bilmiyor, yukarıdaki melekler de bilmiyorlar.”

A+Milliyet A Yapı Tipi (Milliyet-kişi sınıflaması)

Kişi-milliyet ilişkisi derlemde bu yapı tipinde 1 örneğe rastlanmıştır.

a.—Çĭvaš batraksen, çuhĭnsen, aršĭnsen, hĭrarĭmsen, vĭtam purnĭšpa, pirĭn pek purnakan çĭvašsen te — pirĭn te kommunistesen partine kĭmelle. (İlle Tĭhti, İpteš, 1928).

“Çuvaş çiftlik işçileri, fakirler, adamlar, kadınlar, yaşlanmış, bizim gibi yaşayan Çuvaşlar da bizim koministlerin partisine girmeli.”

A+A Yapı Tipi (Madde-eşya sınıflaması)

(A_{-10})+A Yapı Tipi (Madde-eşya sınıflaması)

Bu öbeklerde *iltĭn* adı niteleyicidir ve nitelenen adların ham maddesinin ne olduğunu ifade eder. Madde olarak sayılabilecek şeylerin neler olabileceği üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran Mayzel’e (İnan 1957: 302) göre Türkçe için önceden biraz işlenmiş; fakat şekillenmemiş yapı malzemesi olarak kullanılan maddelerin isimleri madde ismi olarak sayılmaktadır. Aşmarin (1903: Madde 83, 84) ise eşyanın yapıldığı madde, ham maddeyse baş iyelik biçim birimi almamakta, bir şeyden yapılmış, işlenmişse iyelik biçim birimi almaktadır, der. Aşağıdaki örneklerde *iltĭn erešsem* “altın süslemeler” örneğinde altının işlenmemiş olduğunu söyleyemeyiz. Bu tıpkı (g) örneğinde verdiğimiz *sĭran sumkine* örneğiyle aynıdır; fakat iyelik biçim birimi kullanılmamıştır. Bu durumda Mayzel’in madde tanımı ve kullanım özelliği olarak verdiği bilgi, Çuvaş Türkçesinde ham madde tanımına uymamaktadır.

b. Hulana kĭreken šossepe yunašar, vĭrman hĭrripe hĭvnĭ asfaltĭ utma šulpa ura kilterse utma tĭtĭniçčen te sĭmah kĭlarmarĭš. (Denis Gordeyev, Hĭres Hĭvnĭ Hĭvel, 2007).

“Şehrine giren şoseyle yan yana, orman kenarından uzan asfalt yol boyu yürüyüp yürüme bittene kadar hiç konuşmadılar.”

c. *Şakna şuta ilse tata missionersem histenipe Kuşlavışra XVIII ĩmĩr vışınelleh pĩr pıçık vıvıřçirkũ pekki purakalasa lartnĩ. (Şemen Elker, Hurapa Şurı, 1994).*

“Bunu düşününce de misyonerlerin ısrarı üzerine Kuşlavışta 18. Asır sonlarına doğru küçük bir ağaçtan kilise gibi bir şey, kesilerek yapılmış.”

d. *Yalpa vırman huşşınçĩ tasa uya iki yuman¹⁰³ yupa ilse tuhrıç. (Yuhma Mişşi, Kivak Şımren, 1998).*

“Köyle orman arasındaki temiz kıra iki meşe direk alıp çıktılar.”

e. *Akı çugun şul şınçe içlekensen barak evırlı pĩr hutlı vırım şırçesem... (Yuhma Mişşi, Kımıl Kiper, Pülır huli — Aslı Hula).*

“İşte demir yolunda çalışanların baraka gibi bir katlı uzun evleri.”

f. *Hivirt tumlanat, mayı şine iltın ereşsem şakat, puşne iltın turapa turat, şüşne kiletki tırh sapalasa iltın ereşsem şakat, puşne iltın turapa turat şüşne kiletki tırh sapalasa iltın kıpine iltın arçaran kılarsa tihinat şir şinelle tinkeret. (Galina Zotova, Şiltirçiksem, 2007).*

“Hemen giyinmiş, yolu üstüne altın süslemeler seriyor, başını altın tarakla tarıyor, saçını gövdesi boyunca döküp, altın gömleğini altın sandıktan çıkarıp giyiyor, baştan ayağa doğru inceliyor.”

g. *Şirikassine poçtĩpa çüreken Uhtem Urini şihnu kanturın krltsınçe tĩrat. Tulli sĩran sumkine vıl pusma kartlaşki şine lartnĩ. (Arkadiy İşhıl, Akışsem tavrınaşşı, 1983).*

“Şirikassi postacısı ile giden Uhtem Urine bağlı büronun verandasında duruyor. Dolu deri çantasını o da verandanın döşemesi üstüne bırakmış.”

A+A Yapı Tipi (Biçim-nesne sınıflama ilişkisi)

a. *Leşsem ĩna şavıntah řkatulkĩran tĩvatkıl hĩma kılarsa tuttarçış. (Tihın Petĩrkkı, Şil-Tĩvıl, 1967).*

“Diğerleri onu burada kutudan dört köşeli tahta çıkarıp tutturdular.”

b. *Ayalta şavraka krater kurĩnsa kayrĩ. (Tihın Petĩrkkı, Şil-Tĩvıl, 1961).*

“Aşağıda yuvarlak krater görünmeye başladı.”

¹⁰³ Direk, sütun (Çuvaşlarda mezar başına dikilen, insan yüzünün göz, burun ve ağzının tasvir edildiği ahşap kaide)

A+A Yapı Tipi (Benzetme ilişkisi)

a.— *Hīvel, kur, akī, pirīn Upa pur! Upa! — kişkiŗī Pikaŗav huttīn. — Upa açam, ŧīp-ŧīn upa pek çirīp, vīlī, mattur pul! (Yuhma Mişŧi, Kīvak ŧīmren, 1998).*

“Güneş, bak, işte bizim ayı var’Ayı’ diye bağırdı Pikaŗav sert bir şekilde. Ayı çocuğum gerçekten ayı gibi dayanıklı güçlü, güzel ol!”

A+ A (S_{{+sker},{+i}}) Yapı Tipi

A_{+sker}+ S (A_{+sker}) Yapı Tipi

A_{+i}+ Özel Ad Yapı Tipi

Adıl + S(A_{+i}) Yapı Tipi

(A-Belirtme-yönelme)+ S (A_{+i}Belirtme-Yönelme)

Çuvaş Türkçesinde, özel ad ve ad eşleşmelerinde özel ad, varlıktan sonra gelir. Andreyev (2005: 48). *Kürşī hīrī Kuline* “komşu kızı Kuline” örneğinde ancak cümlenin ad öbeği ve eylem öbeği olarak kurucularına ayrıldığında dizimin eylem dizimine (valens) girdiğini ve yapılarının karıştığını ileri sürmektedir. Buna göre *Kürşī hīrne Kulinene kurtīm, Kolhoz predsatelīpe Orlovpa kalasrīm* gibi örneklerde, ad dizimi karışmış ve özel ad ve varlık dizimde eylem dizimine çekilmiştir. Birincil kurucularına ayrıldığında bu durum gözlemlenebilmektedir. Progovac (1998:174) sıfatlarda bu biçimdeki eşleşmelerde uyum ilişkisinin görüldüğünü ileri sürer. Aşağıdaki örneklerde de sayı uyumu bütün örneklerde görülmekle birlikte durum uyumu sadece (g)’ de görülmektedir.

Örneklere $\{+sker\}; \{+i\}$ biçim birimleri, biçim bilimsel olarak sözcüklere belirlilik özelliği verebilmektedir. Ayrıca konuşurun gönderimde bulunduğu gönderge gerçekleşmiştir. Bu açıdan da öbekler özgül okuma alabilmektedir.

a. *Pīri — Haritonov huŗamatlīsker — Vologda oblaŗīnçen. (Vasiliy Alentey, Layoh, 1970).*

“Biri, Haritonov lakaplı olan — Vologda bölgesinden.”

b. *Epī, ŧlīhlīsker, īna açaş usratīp, çavīnŧīm pīre iksīmīre te leket-ha. (M. Tven, Tom Soyev Temtepīr Kursa ŧūreni, 1979).*

“Ben, günahkâr olan, onu çocukça büyütüyorum, bu bize ikimize de düşüyor.”

c. *Hÿsem — avlannışkersem, upışkallışkersem.* (Trubina Marhvi, *Hÿlehi Kaşsençe*, 1989).

“Onlar —evlenmiş olanlar, kocası olanlar”

d. *Hulara, epĭ kaysassĭn, esĭ asli pulsa yulatĭn.* (Yuhma Mişşi, *Atĭl şıvĭ yuha tĭrat*, 2004).

“Şehirde, ben gidince sen büyük olarak kalacaksın”

e. *Upĭski, Pavĭl Nikolayeviç Uhtemkin, Çĭkeşĭn tĭvan aşşĭ ara, urampa utsa pĭnĭ şĭrteh ũkse vilçĭ.* (Arkadiy İşhĭl, *Akışsem Tavrĭnaşşĭ*, 1983).

“Kocası olan Pĭval Nikolayeviç Uhtemkin, Kırlangıcın öz babası galiba, ayakta yürürken olduğu yerde düşüp öldü.”

f. —*Ep halĭ purinçen hitri!* (Galina, *Zotova şĭltĭrçĭksem*, 2007).

“Ben artık hepsinden güzel olanım.”

g.—*Epĭ şakna, hurine, Kĭrkuşĭn pekkine, — terĭ Mişşa.* (Trubina Marhvi, *Hÿlehi Kaşsençe*, 1989).

“Ben buna, karasına, Kĭrkuşĭnki gibisine, dedi Mişşa.”

3.1.3.2.Parçalılık Öbekleri

Göksel and Kerslake (2005) ayrılma durum biçim birimli parçalılık kuruluşların, ilgi durum biçim birimli kuruluşların yerine kullanılabileceğini, fakat her ilgi durumu işaretlenmiş adın, ayrılma durum biçim birimiyle kullanılamayacağını ileri sürmektedir. Gerçekten de metinlerde *çĭlayĭşĭ* “çoğu” sözcüğü 32 kez kullanılmıştır ve bu eş dizililerden 2 tanesinde ilgi durum biçim birimi, 11 tanesinde ayrılma durum biçim birimli şekliyle karşımıza çıkmıştır. Aşağıdaki örneklerde bu durum gözlemlenebilir.

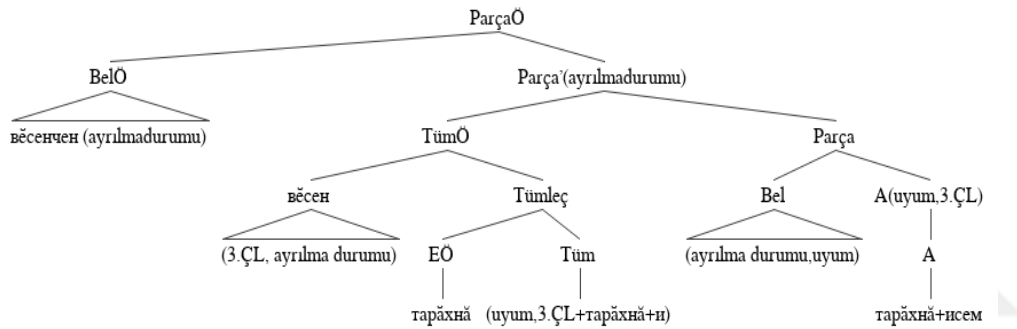
(Adıl/A-Ayrılma Durumu)+ A-Gön.İyelik Yapı Tipi

(Adıl-Ayrılma Durumu)+E_{-ni}-Gön.İyelik Yapı Tipi

İlgi durum biçim birimli parçalılık kuruluşlarındaki *belirleyici-baş* ilişki ile kurulan ParçaÖ, bu yapı ile de *niteleme-baş ilişki* ile ParçaÖ kurmaktadır. Parçalılık öbeğinin belirleyici yeri yapısal değil, soyut bir durum olan ayrılma durum biçim birimini almaktadır; fakat göndergesel özelliği olan iyelik biçim biriminin sayı ve iyelik yansıtma özelliği bulunmamaktadır. İyelik kuruluşlarından ayrılan özelliği alt kümenin iyelik

kategorisini değil, parça kategorisini ifade etmesidir. Görülüyor ki Çuvaş Türkçesinde sayı özelliğinin baş addan kopyalanıp yardımcı unsura yansması ile oluşan değer yükleme, sadece *tümleç-baş* ilişkisine özgü değildir. Niteleme ilişkisindeki adlarda da uyum özellikleri görülmektedir. Aşağıdaki örnekte parça olan baş, uyum özellikleri ve parça özelliklerini BelÖ olan *bütün* sözcüğüne yansıtmaktadır. Ayrıca uyum özelliklerini de yansıtmaktadır. Bu özellik tıpkı belirleyici başların dil bilgisel olarak belirlilik özelliklerini yansıtmaları gibi bir yansımadır.

[ParçaÖ [BelÖ вёсенчен (ayrılma durumu)][Parça'(ayrılma durumu) [TümÖ[вёсен (3.ÇL, ayrılma durumu)] [Tümleç[EÖ тарăхнă] [Tüm (uyum, 3.ÇL+тарăхнă+и)]]] [Parça [Bel (ayrılma durumu, uyum)] [A(uyum, 3.ÇL)[A тарăхнă+исем]]]]].

Şekil 3.39

Bu yapı tipindeki öbekler, bütün-parça ilişkisini kuran bir başka yapı tipidir. Ayrılma durumlu ad ile birleşen ad yapı tipinin, metinlerde 23 yerde eşsizli olarak geçtiği görülmektedir. Yapının ad kısmında, yani parçada $\{+i\}$ çekim biçim birimi bütündeki parçanın söylemde belirliliğini ve özgüllüğünü işaretleyen biçim birim olarak yer almaktadır. $\{+i\}$ çekim biçim birimi sözcüğe göndergesel özellik vermektedir. Göndergesel özellik vermesi bu biçim birimin belirli biçim birimler ortaya çıkardığını gösterir (Luutonen, 2011: 90). Belirsizliği işaretleyen $\{+sker\}$ biçim birimi ise adda sürekli taşınan özellikleri belirtir ve ada belirsizlik özelliği kazandırır. Toplamda 23 örnekten 10'unda $\{+i\}$ biçim birimi kullanılmış ve bu 10 kullanımdan 3'ünde belirtme durum biçim birimi de eklenerek belirlilik pekiştirilmiştir. Geriye kalan örneklerde ayrılma durum biçim birimi almış üst kümenin, karşılaştırma biçim birimi almış olan parçayı belirli ve özgül hale getiren bir diğer araç olduğu görülmektedir.

(a) örneğinde *ihimal* kiplik özelliğini veren *pul*' belirteci, parçalılık öbeğinin önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmasına engel olmaktadır. Her ne kadar anlam bilimsel olarak belirliliği işaretleyen $\{+i\}$ çekim biçim birimi bulunsa da cümlenin bu özelliği, öbeğin belirli okuma almasına engel olmaktadır. Fakat öbeğin özgül okumasına engel olmamaktadır. Önceden belli olan, bilinen, *acı çekmiş bir grup varlığı* göndergede bulunmaktadır. Buradan, Çuvaş Türkçesinde bağlamdan bağımsız, göndergesel olan bir adın her zaman belirli olamayabileceği sonucuna ulaşılabilir

Burada dile getirmemiz gereken bir konu da adılların içsel olarak özgül olduğudur. Adılların taşıdığı sayı özelliği 3. şahıslar dışında sayılabilir özellik taşımaktadır. Örneklerden (a)'da sayı özelliği belirsizdir. Sayı ve adılın birleşmesinde, öbeğin sözlüksel başı bir sayı olsa da öbeği, sayı öbeği değil, parçalılık kuruluşu yapan, gönderimsellik işlevini yerine getiren iyelik biçim birimidir. İyelik biçim biriminin olmadığı kuruluşlarda da zaten adıl ve sayı birleşimi görülmemektedir.

a. *İtlarahışi vışençen tarihnisem pul ĩnti, ahirtneh* (Hvetř Uyar, Tarkñ, 1994).

“Çoğunluğu onlardan zulm görmüş olanlardır, kesinlikle de.”

(b) örneğinde $\{+isem\}$ biçim birimi üzerine bir de $\{+ne\}$ belirtme-yönelme durum biçim birimini almıştır. Öbeğin içinde bulunduğu cümle, eksilteli bağlı bir cümledir. Bu yüzden de yüklemi silinmiş olan ikinci cümlenin kontrol edeni, ilk cümlenin yüklemi ve zaman çekim biçim birimidir. İlk cümlede yüklem şimdiki-geniş zaman çekimindedir. Eylemin süreklilik görünüşü, olayın önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmasını sağlamaktadır. b)'de sözlüksel baş ad, belirtme-yönelme durumu yüklediği için bu onun özgülüğünü gösterir. Bu durum sayılar, niceleyiciler ve sıfatlar yani alt küme ifadeler için geçerlidir (Kornfilt ve von Heusinger, 2008: 27).

b. *Teprisem şav anlĭ ĩnlavĭn piçĭkreh payĭ şutlanakan ĩnlavsene palĭrtaşşı (uşı sasĭ, hupĭ sasĭ), vişşimĭş ĩsem vışençen vakrahhisene* (şavlĭ hupĭ sasĭ «şumny soglasny», sonorlĭ hupĭ sasĭ«sonorny soglasny») *tata malalla ta* (Galina Nikolayeva, Hıpar 2008).

“Diğerleri bu geniş kavramın daha küçük parçaları sayılan kavramları gösteriyorlar (ünlü ses, ünsüz ses), üçüncüleri onlardan daha küçük olanı (sedalı ses, sedasız ses) ve de önce olanlar da.”

(c)'de $\{+isem\}$ göndergesel iyelik biçim biriminin varlığı, cümlede öbeğin belirli olmasını sağlamaktadır. Fakat genellik cümlenin kesinliğine etki etmediği için öbeğin

göndergeselliğini etkilemez. Hem de dünyadaki *Kertenkele* canlısından bahsedildiği için yeri bellidir ve cümle gerçeklik bağlamını bize verir. Bu yüzden öbek göndergesel ve belirsiz; fakat özgüldür. Uyum biçim birimi ise biçim bilimsel bir özgüllük işaretleyicisi/biçim birimidir. Öbeği herhangi bir anlam bilimsel özgüllük olmadan göndergesel öbek statüsüne götürür (Kornfilt ve von Heusinger, 2008: 27).

c. *Šř šinče šak kaltasenčen pısıkrahhisem te, vñlñrahhisem te pur* (Tihñ Petřrkkı, *Šil-Třıl*, 1967).

“Yeryüzünde bu kertenkelelerden daha büyük olanlar da daha güçlü olanlar da var.”

(A-Çokluk-Ayrılma Durumu)+A_{+rah} Yapı Tipi

a. *Šavñpa ta voyenkomat umne puhññı šamriksenčen aslñrah.* (Anatoliy Iryat, *Zakat Serebryanogo Polumesyatsa*, 2001).

“Bu yüzden de askerlik bürosuna toplanmış gençlerden daha büyük olanlar (onlar)”

b. *Křřekensenen lerereh — uhñpa perekensem, vñsene çvašsem tıkrıçı teššı.* (Yuhma Mišši, *Křvak Šmren*, 1998).

“İşe girenlerden biraz uzakta ok atanlar, onlara Çuvaşlar *tıkrıçı* “okçu” diyorlar.”

(E_{-nñ}- Ayrılma Durumu)+ A-Belirtme {-i}Yapı Tipi

A- Ayrılma Durumu)+ A-Belirtme {-i}Yapı Tipi

Her iki örnekte de $\{+i\}$ biçim birimi, biçim bilimsel olarak öbeği belirli yapmaktadır.

a. *Pıkaçavšñ pulsan halı Atılñ sılñm šıranñçe šırñplenninčen pahi šuk.* (Yuhma Mišši, *Křvak Šmren*, 1998).

“Pıkaçav için ise ise şimdi İdil’in sağ kıyısında güçlenenlerden değerli olanı yok.”

b. *Šř çmırı šinče tinışren pısıkkı te pur, ivlñm, okean teššı ña.* (Gennadiy Plaskin *Šavrašıl*, 1993).

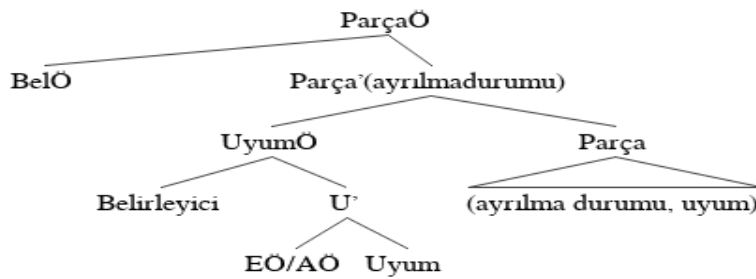
“Yer kürede denizden büyük olanı da var, oğlum, okyanus diyorlar ona.”

(AÖ-Çokluk-Ayrılma Durumu)+ A-Çokluk/ø Yapı Tipi

(Sayı-Ayrılma Durumu+nikam-Belirtme Yapı Tipi

(Adıl-Ayrılma Durumu+ A- Belirtme {+i})

Bu yapı tipindeki öbeklerde göndergesel bir iyelik biçim birimi bulunmamaktadır. Üst küme ve alt küme ilişkisi sözcüklerle kurulmaktadır. Bu yapı tipindeki öbeklerde işlevsel belirleyici⁰ baş yoktur. ParçaÖ, öbek kategorisinden dallanan ağaç diziminde [ParçaÖ[BelÖ] [Parça'(ayrılma durumu) [UyumÖ[Belirleyici] [U'[EÖ/AÖ] [Uyum]]] [Parça ayrılma durumu, uyum özellikleri]]] şeklinde parantezlenmekte, fakat Parça başı, herhangi bir biçim birim almamaktadır ve sözlükseldir.

Şekil 3.40

Göndergesel iyelik biçim birimi taşıyan yapılardan farklı olarak bu yapılarda bütünün belirlilik decesinin daha az olduğu görülmektedir. Burada parçalılık kategorisi, sözlüksel anlam bilimsel özelliklere göre de edinilebildiği için bu öbek, üst küme ve alt küme ilişkisi kurabilmiştir. Bu durum aynı iyelik biçim birimi gerçekleşmemiş iyelik kuruluşlarında da görülmektedir.

(a) örneğinde yan cümle, ad cümlesidir ve soru biçim biriminin eklenmesiyle cümle gerçeklik bağlamından kopmuştur. (b)'de öbek kurucuları içinde değerlendirildiğinde *hırarım*'ın betimleyici içeriğinin *Yılmekassinçen* olmaları olduğu görülmektedir. Fakat cümlede yeterlilik kipliği çekim biçim birimi bulunduğu için olayın gerçeklik ortamında meydana gelmediği anlaşılmaktadır. Bu yüzden de öbek, özgül-dışı okuma almaktadır. Yine kurucuları arasındaki ilişkileri düşündüğümüzde *generalsem*, çoğul, genel bir addır ve önceden bahsedilmediği belirli olmadığı, bulunduğu yan cümlelerin bir soru cümlesi olmasından kaynaklanmaktadır. (c)'dekinin aksine burada gerçeklik ortamı oluşmadığı için öbeğin gönderge dışı olduğu görülmektedir.

a. —Mihala piççe, kala-ha, çvaşsençen generalsem pur-i? — teri piri. (Kuşma Turhan, Yımralli Yal, 1951).

“Mihala amca, söyle bakalım, Çuvaşlardan generaller var mı? —dedi biri.”

b. Şak samantra Yılmekassinçen hırarımsem vunnın tuhsa utriş, nim şinçen te simah tapratsa yama ilkiyemerış. (Mariya Uhsay, Kıra Şilsem, 1956).

“O anda Yılmekassiden kadınlar onar onar çıkıp yürüdüler, hiçbir konudan da söz açmadan gidemediler.”

c. Kişekensençen lerereh — uhıpa perekensem, vişene çvaşsem tikırçı teşşi. (Yuhma Mişşi, Kıvak Şimren, 1998).

“İşe girenlerden biraz uzakta ok atanlar, onlara Çuvaşlar okçu diyorlar.”

d. Tata yivirläh iki hut sahal uslovire yivir gazlı sıvlaşra vişeken çırçunsem şultıra pulmalla. Numayışne vişençen şınsem tıl pulman-tır-ha. (Tihın Petırkki, Şil-Tivıl, 1961).

“Ve de ağırlığın iki kat az olduğu şartlarda ağır gazlı havada uçan canlılar büyümüş olmalı. Çoğuna, onlardan olan insanlar rastlamamıştır.”

Bu örnekte sayı adı ile birleşen olumsuzluk anlamı olan belgisiz adıl, belirtme durum biçim birimi almıştır. Cümlede *vıt* parçacığı ile soru cümlesi yapılmış ve öbek gerçeklik ortamında oluşmamıştır. Ayrıca öbekte, parça-bütün değil, sadece bütün, yani üst küme ifade edilmiştir. *Nikam* sözlüksel olarak belirsiz bir adıldır. Öbek de bu yüzden belirsizdir.

e. İksimirtten nikama ta kulma pamastpır, aha vit? Tıl pulipır çunsen itamınçe. (Lidiya Filippova, İlhanlı Hura Şimirt, 2012).

“Hiçbirimiz de gülemiyoruz, evet sanki? Karşılaşacağız yürekler kucağında.”

f. Şuttınçere vişençen usalli virış viypuşısempe puşkasakanssem kına, teşşi. (Yuhma Mişşi, Kıvak Şimren, 1998).

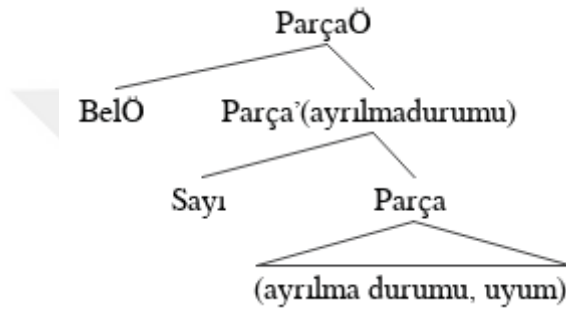
“Dünyada onlardan kötüsü Rus canileri diyorlar.”

(A/Adıl-Ayrılma Durumu)+ Sayı-Gön.İyelik Yapı Tipi

pır sayısı ile kurulan 67 eş dizimli öbekten 7 tanesinde üst küme ilgi durum biçim birimi almış, geriye kalan 60 kullanımda ise üst küme ayrılma durum biçim birimi almıştır. *ikkı* sayısı ile kurulan 5 eş dizimli yapı bulunmaktadır ve bunların 2'sinde üst küme ayrılma

durum biçim birimi ile 3'ü ilgi durum biçim birimi ile öbek oluşturmuştur. *viššiš'i* sayısının geçtiği 11 örnekten 9'u eş dizinlidir. Bunlardan 8'inde ilgi durum biçim birimi alan ad ile 1'inde ise ayrılma durum biçim birimi alan ad ile birleşmektedir. *Tivattiš'i* ise 3 defa geçmektedir ve üst küme, parça ile ve çokluk biçim birimi ile birleşmektedir. *Alti, yedi ve sekiz sayıları* ile oluşturulan öbeklere rastlanılmamıştır.

Sayı ile kurulan aşağıdaki öbeklerde ParçaÖ, öbek kategorisinden dallan ağaç diziminde [ParçaÖ [BelÖ] [Parça'(ayrılmadurumu)[Sayı][Parça (ayrılma durumu, uyum)]] şeklinde parantezlenmektedir.

Şekil 3.41

Dizimsel özellikleri özdeş olan bu yapıların, belirlilik ve özgüllük özellikleri birbirinden farklıdır. (a)'da sözlüksel olarak “öndeki” bilgisini veren “bilinirlik” özelliğini taşıyan ad ve “sayının belirli sözlüksel varlık olmalarından” (Schroeder, 1999: 41) kaynaklı olarak belirli bir öbek özelliği gösterir. Ayrıca gerçeklik ortamında gerçekleştiği ve *Pristavsens* sözünün önde olma özelliği ile betimleyici bir içerik özelliği göstermektedir. (b)'de ise öbek belirsizdir ve önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmamaktadır. Bu yüzden de öbek özgül bir okuma alamamaktadır. (c)'de ise öbeğin eşleme olarak kurulması, *adam* ve *iki kişinin* belirli özellik taşımalarını sağlamaktadır. *Adamların* da *o adamların* içindeki *iki kişinin* de kim olduğu bellidir. Ayrıca *o iki kişinin* hangi cinsde girdikleri belirtildiği için de betimleyici içerik kuralını yerine getirdiği görülür. Bu yüzden de öbek özgül bir okuma alabilmektedir.

a. *Pristavsensčen p'iri alik hup'niçčen urine lartsa il'k'n'i.* (Hıpar 4 Şubat 2017).

“Ödekilerden biri kapı kapanıncaya kadar ayağını atmayı başarmış.”

b. *Višensčen p'iripe t'ipl'nreh pallaštaram.* (Hıpar 2 Haziran 2014).

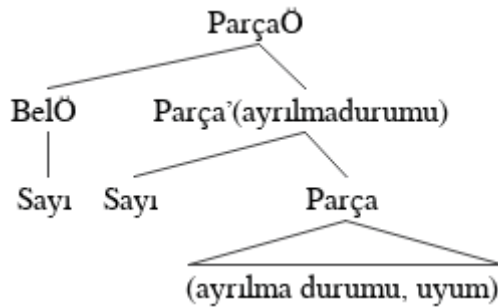
“Onlardan biri hakkında daha ayrıntılı bilgi edineyim”

c. *Kaççışençen ikkişî, Aştırhanpa Atlay, şırpürtri pırten-pır piçik çüreçe patne larni ta hullen yurıyurlaşşı. (Yuhma Mişşi, Kivak şımren, 1998).*

“Adamlardan ikisi, Astırhan’la Atlay, tek gece bir odada bir küçük pencereye oturmuş ve yavaşça şarkı söylemiş.”

(Sayı-Ayrılma Durumu+Sayı-Gön. İyelik) Yapı Tipi

İkkişî, sayısı toplamda 25 kullanımdan 2’inde ayrılma durum biçim birimi almış ad ile 15’inde ise parça bütün ilişkisi olmadan kullanılmıştır. *Vişşışî* toplamda eş dizimli 9 örnekten 1’inde ayrılma durum biçim birimi almış ad ile birleşmektedir. Geriye kalan örneklerde parça-bütün ilişkisi görülmez. *Tıvattışî*, 3 örnekte ayrılma durum biçim birimi olarak adla birleşmiştir. Üç eş dizimli örnekte de ayrılma durumu yer almamakta çokluk biçim birimli ad ile eş dizinlenmektedir. Beş, altı ve yedi sayılarının da sayı ile kullanımını gösteren birer örnek bulunmaktadır. Sayılarla kurulan bu parçalılık öbeklerinde, sayılar belirten kategorisinin üyeleri olarak ad çekim biçim birimleri olarak niceleme özellikleriyle üst küme alt küme ilişkisi kurmaktadır. [ParçaÖ [BelÖ Sayı] [Parça’ (ayrılma durumu) [Sayı] [Parça (ayrılma durumu, uyum)]]] şeklinde bir parantezleme ile örneklerin durum biçim birimi, uyum biçim birimi atanmaları ve çizgisel özelliği gösterilebilir.

Şekil 3.42

Anlam bilimsel özelliklere geldiğimizde (a)’da gelecek zaman biçim birimi bulunan cümlede, gerçeklik ortamı oluşmadığından öbek özgül dışıdır. Ayrıca öbeğin kurucularını kendi içinde değerlendirdiğimizde özgül dışı bir baş ve özgül dışı bir niteleyiciden oluştuğu görülmektedir. Çünkü betimleyici bir içerikleri bulunmamaktadır. (b)’de bildirme çekimi olan cümlede öbek göndergeseldir; fakat özgül dışıdır. (c)’de de Şimdiki-geniş zaman çekiminde ve öğrenilen geçmiş zaman görünüşünde olan cümlede gerçeklik ortamında gerçekleşen yapı olmasına rağmen öbek, özgül dışıdır. Geriye kalan

örneklerden (g) dışındakiler gerçeklik ortamında gerçekleşmiş ve özgül dışıdırlar. (d), (e), (f) de gerçeklik ortamında gerçekleşmiştir; fakat onlar da özgül dışıdır.

a.— *İkkışınçen piri mti, e ukşine hu tületm, e kayalla lešetm.* (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).

“İkisinden biri artık parasını ya kendin ödeyeceksin ya da gidip geri vereceksin”

b. *Marsiansem tırlı tıslı tumtir tihnni. Vişşışınçen piri, varriñçi, simış tumtirli, teprin tumtirisenker, tata teprin — sarı.* (Tihñ Petırkki, Şil-Tıvıl, 1961).

“Marşlılar farklı renkte kıyafetler giymişler. Üçünden biri, ortasındaki yeşil kıyafetli, diğerinin kıyafeti açık mavi ve bir diğerininki sarı.”

c. *Ultı pin te vişşır şırım tıvattışınçen piri — sanpa «yultaşsem» şıpah şavñ çuhlñ — «sanran aşa kñetip» tese şırat. Tırış-i ku?* (Tıvan En, Publikatsiyi, Bankir Ivılışem Purte Pır Mar, 5 Ağustos 2011).

“Altı bin üç yüz yirmi dördünden biri seninle “arkadaş” tam bunun için bu kadar “senden çocuk bekliyorum” diye yazıyor. Doğru mu bu?”

d. *Savınsah pılteretip, pillıkışınçen tıvattışı tıp hulamırtan, rayonsem huşşınçe pirñ Hırlə Çutay rayonı kına.* (Krasnoçetaskiy Rayon, Kultura payı 100 pin Tenkılñ Granta tivışnı, 25 Ağusuos 2015).

“Sevinerek söylüyorum, beşinden dördü memleketimizden, bölgeler arasında bizim Kızıl Çutay Bölgesi sadece.”

e. *Surıñışem te ulttışınçen ikkişı kına putek tusa paçış, vışem te vileymen puteksem kına pulçış.* (İlpek Mikulayı, Hura Şıkır, 1989).

“Koyunları da altısından ikisi sadece kuzu yapmış, onlar da ölmemiş olanlar öyle doğmuşlar. “

f. *Vun siççışınçen piri — aslı, siççışı pırremış kategorillı.*

“On yedisinden biri büyük, yedisi birinci kategoride.”

g.— *İksımırtan pırine vıeresşineh pulmalla turı. Epı çırlesen Untri sıvalçı, epı sıvalsan Untri çırlese kalleh mıre kutne hıparsa larakan pulçı, — tet vıl kürşı arımışene.* (İvan Muçi, Çire Erteken Tilperen, 1928).

“İkimizden birini öldürmek için var olmuş olmalı Tanrı. Ben hastalanınca Untri iyileşti, ben iyileşince Untri hastalanıp tekrar baca arkasına çıkmaya başlıyordu, diyor o komşuların eşlerine.”

(A/Adıl-Ayrılma Durumu+çılaiş-Gön.İyelik) Yapı Tipi

Daha önce de bahsettiğimiz gibi metinlerde, *çılaiş* “çoğu” 32 kez kullanılmıştır ve bu eş dizilimlerden 2 tanesinde ilgi durum biçim birimi, 11 tanesinde ayrılma durum biçim birimi kullanılmıştır. Bu da Çuvaş Türkçesinde belirsizlik sözünün, ayrılma durum biçim birimli sözcükle daha sık görüldüğünü gösterir.

Bu yapı tipindeki örnekler için de [ParçaÖ [BelÖ] [Parça’(ayrılma durumu) [UyumÖ[Belirleyici] [U’[EÖ/AÖ] [Uyum]]] [Parça ayrılma durumu, uyum özellikleri]]] şeklinde bir parantezleme ile örneklerin durum biçim birimi, uyum biçim birimi atanmaları ve çizgisel özelliği gösterilebilir. (a)’da uyum özellikleri sözcüklerde içsel olarak da yer aldığından *çñvaş*, adı bütün halkı temsil ettiğinden öbek, değerli olabilmektedir.

Bu yapıda başlar, belirsizlik adlarıdır ve öbeğin belirliliğini baş ad etkilediğinden her iki öbek de belirsizdir. Her iki örnekte de önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunan bir çekim özelliği görülse de öbekler, hem kendi aralarındaki ilişkide hem de cümlesel boyutta özgül dışıdır.

a. *Apla pulin te ku viñtra ñnti çñvaşran çılaiş açi-piçine şırva vişentme kirline ñlannı.* (Şemen Elker, Hurapa Şura, 1994).

“Böyleyse de bu zamanda şimdi, Çuvaşların çoğu çocuklarına yazmayı öğretmenin gerekliliğini anlamış.”

b. *Vışençen çılaiş pirñpe kilçiş.* «Patka-patşaşñ kireşme hatır epir», — *tesçı.* (Yuhma Mişşi, Kivak Şimren, 1998).

“Onlardan çoğu bizimle geldiler. Çar için mücadele etmeye hazırız biz, diyorlar.”

(A/Adıl-Ayrılma Durumu)+(numayış-Gön.İyelik) Yapı Tipi

Bu yapı tipindeki örnekler için de [ParçaÖ [BelÖ] [Parça’(ayrılma durumu)[UyumÖ [Belirleyici] [U’[EÖ/AÖ][Uyum]]][Parça ayrılma durumu, uyum özellikleri]]] şeklinde bir parantezleme ile örneklerin durum biçim birimi, uyum biçim birimi atanmaları ve çizgisel özelliği gösterilebilir. Bu yapıda, başlar belirsizlik adlarıdır ve öbeğin belirliliğini baş ad etkilediğinden her iki öbek de belirsizdir. (a)’da önvarsayımsal bir varoluş alanına

göndergede bulunan bir çekim özelliği görülse de (b)'de gelecek zaman biçim birimi gerçeklik ortamına göndergede bulunulmasına engeldir. Bu yüzden öbekler hem kendi aralarındaki ilişkide hem de cümlesel boyutta özgül dışıdır.

a. —*Çirnesene ŝiyekennisem! — yuriyeh ačasençen numayıŝi iltmelle huttin huravları Pavlov.*

“Tırnak yiyenler” bilinçli olarak çocuklardan çoğunun işiteceği şekilde cevapladı Pavlov”

b. *Pirinten numayışi alla hiş-piŝal tıtsa ŝapıŝi, numayışi alla pero tıtsa ŝapıŝi. (Poetsem Vilsessin te Vilmeŝŝi ders notu).*

“Bizden çoğu eli kılıç-tüfek tutup savaŝacak, bir çoğu da eli kalem tutup savaŝacak.”

(A/Adıl-Çokluk-Ayrılma Durumu)+(hişi-hişi/hiş-Gön.İyelik) Yapı Tipi

Bu yapı tipindeki örnekler için de [ParçaÖ [BelÖ] [Parça'(ayrılmadurumu)[UyumÖ [Belirleyici] [U'[EÖ/AÖ][Uyum]]][Parça ayrılma durumu, uyum özellikleri]]] şeklinde bir parantezleme ile örneklerin durum biçim birimi, uyum biçim birimi atanmaları ve çizgisel özelliği gösterilebilir. Bu yapıda başlar belirsizlik adlarıdır ve öbeğin belirliliğini baş ad etkilediğinden her iki öbek de belirsizdir. (b)'de önvarsayımsal bir varoluşalanına göndergede bulunan bir çekim özelliği görülse de (a)'de yeterlilik kipi gerçeklik ortamına göndergede bulunulmasına engeldir. Bu yüzden öbekler hem kendi aralarındaki ilişkide hem de cümlesel boyutta özgül-dışıdır.

Bu yapı tipindeki örneklerden [A+bazı/bazıları] yapısının çoğul/tekil ayrımına duyarlı olduğu anlaşılmıştır. (a)'da yüklem 3. teklik şahısta çekimlenirken (b)'de çoğul okuma ile yüklem 3. çokluk şahısta çekimlenmiştir.

a. *Vışençen hişi leş Alyunov smlı ofitser ikkenne pılesŝinççi Ukaslu, ançah ina niyeppe te uyırsa ileymeri. Purin smı-piçi te yunlı kakay pekeh. (Yuhma Mişşi, Kıvak şimren, 1998)*

“Onlardan bazısı diğerk tarafta Alyunov'a benzeyen memurun kim olduğunu öğrenmek istemişti.”

b. «*Kuşlavış uyi*» tenine urih ŝirti çvassençen hişi-hişi «*Kuşlavış tirih*» teşşi, teprisem tata «*Kuşlavış tavraŝı*» tese çineŝŝi. (şemen Elker, Hurapa şurı, 1994).

“Kuşlavış kırı” denilen yere uzaktaki Çuvaşlardan bazıları “Kuşlavış tarafı” diyorlar, diğerleri de “Kuşlavış çevresi” diye bahsediyorlar.”

(A/Adıl-Ayrılma Durumu+hışpır-Gön.İyelik-Çokluk) Yapı Tipi

Bu yapı tipindeki örnek için de [ParçaÖ [BelÖ] [Parça’(ayrılmadurumu)[UyumÖ [Belirleyici] [U’[EÖ/AÖ][Uyum]]][Parça ayrılma durumu, uyum özellikleri]]] şeklinde bir parantezleme ile örneklerin durum biçim birimi, uyum biçim birimi atanmaları ve çizgisel özelliği gösterilebilir. Bu örnekte de önvarsayımsal bir varoluşalanına göndergede bulunulduğundan öbek cümlesel boyutta özgüdür, fakat kurucuların kendi aralarındaki ilişkilerine göre değerlendirdiğimizde baş ad belirsizdir. Her ne kadar iyelik biçim birimi göndergesel olsa da belirli olmasını izin vermemektedir. Bu yüzden öbekler kendi aralarındaki özgül-dışı, göndergesel; fakat belirsizdir.

a. *Vışençen hışpırsem vilımren tinışsempe okeansençe şılmsa yulnı. (Georgiy Krasnov, Hırlı Tyulpan, 2007).*

“Onlardan birkaçı ölümden denizlerden okyanuslardan kurtulup kalmış.”

(Adıl-Ayrılma Durumu)+ kaşni “hepsi, her”-Gön.İyelik/ØYapı Tipi

Evrensel niceleyicilerden biri olan *kaşni* “hepsi” adlı her iki cümlede de değer yüklü bir olaya, yani önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunabilmektedir. Yüklemin üyeleri olan (a)’da özne (b)’de tümleç gerçekleşmiş bir alanda bulduklarından özgül bir okuma alabilmektedir. Diesing’in Hairtalama Kuramı’nı düşündüğümüzde (b)’de öbek, EÖ’nün belirleyici yerinde kalırken (b)’de çekim öbeğinin belirleyici yerine yükselbilmiştir. Bu yapı tipindeki öbekler [ParçaÖ[BelÖ][Parça’ (ayrılmadurumu) [Kesirsayısı][Parça ayrılma durumu, uyum özellikleri yok]]] yapısında karşımıza çıkmaktadır.

a. *Ertel pulnı pulsın, vışençen kaşni vişşır korzinka avatçı tata tepır vunpilık şuna tıvatçı. (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).*

“Ertel olmuş olsaydı, onlardan hepsi bin üç yüz sepet eğiyordu ve de diğer 15 de kızak yapıyordu.”

b. *İna Yatman sekretar’te işleni çuhne Atilkassi komsomoletsışem puşarnipe şavma tutinnı, ina çavnı çuhne vışençen kaşniyeh al hıparsa tuhiççen içleni. (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).*

“Onun için Yatman sekreterlik yaparken İdilkassi komsomolleri (erkek) harekete geçtiğinde çabalamaya (tırnaklarıyla kazımaya) başlamışlar, onu yaparken (kazarken) onlardan herbiri de, elleriyle tırmanıp çıkana kadar çalışmış/tırnaklarıyla kazıyarak çalışmış.”

(Adıl-Ayrılma Durumu)+ (şurî-Gön.İyelik) Yapı Tipi

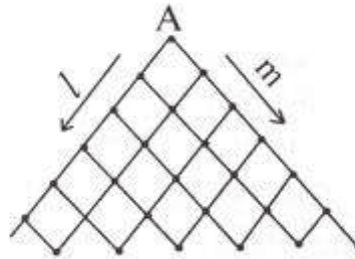
İlgi durum biçim birimi alan parçalılık öbeklerinde, ayrılma durumu biçim birimli parçalılık öbeklerinden farkı, sözlüksel adın yukarıda bahsettiğimiz alt küme ve üst küme ilişkisidir. İlgi durumu biçim birimli örneklerde, parçalılık ilişkisi iyelik ilişkisi üzerinden kurulmaktadır. Her iki yapı tipinin biçimsel olarak ortak oldukları şey, eksik uyum biçim birimidir.

Derlemimizde *şurri* 33 kez eş dizimli olarak kullanılmıştır ve bu eşdizililerden 2 tanesinde ilgi durum biçim birimi ile 7 tanesinde ayrılma durumu biçim birimi ile oluşmuştur. Bu yapı tipindeki öbekler [ParçaÖ[BelÖ][Parça' (ayrılmadurumu)[Kesirsayısı] [Parça ayrılma durumu, uyum özellikleri yok]] şeklinde parantezlenebilir.

a. *Vışençen şurri l ennelle utat, tepër şurri m— patnelle. (Georgiy Krasnov, Hırlı Tyulpan, 2007).*

“Onlardan yarısı l’e doğru gidiyor, diğer yarısı m’ye doğru.”

(a)’da [tepër şurri] öbeğinde niteleyici ve nitelenen her ikisi de parçaya gönderimde bulunmaktadır. Sözcüksel yeterlilik açısından bir parça-bütün ilişkisinden bahsedemeyiz. Çünkü cümlede aşağıda gördüğümüz şekilde iki uzun kenar bulunmakta ve (m) olan kenar diğer kenarın yarısı olarak adlandırılmaktadır ve bütünü yarısı ilişkisi görülmektedir.

Hâlbuki (b)’de [*vakun şurri*] (a)’nın aksine olası birleşik değil, bir iyelik kuruluşudur ve bütün parça ilişkisini gösterecek sözcüksel yeterliliği bulunmaktadır. Önvarsayımsal bir varoluş alanının oluştuğu süreklilik görünüşünde bir eylem çekimi

bulunması da yine olayın gerçeklik ortamında gerçekleştiğini ve özgül olduğunu göstermektedir. Öbek özgül, belirsiz ve parçalılık anlamını ifade eden bir öbehtir.

b. *Pičcenedh epī. Hallñhe. Kuratñ pulī, vakun řurri puřī. (Al'bina Mıřkina, Atte Pilī, 2004).*

“Yalnızım da. Şimdilik. Görüyorsun herhalde vagonun yarısı boş.”

(c)'de [*çilha şurri*] öbeği “çorabın teki” anlamındaki bir iyelik kuruluşudur ve parçalılık kategorisine yükselmiş bir öbehtir. Burada çokluk ifade eden bir sözcüktür. Dizime değerli olarak girmiştir. Bu yüzden de çorap, çokluk yani bütüne göndergede bulunmaktadır.

c. *Pičķ çilha řurrine yahñ řihññī ĩntī. (Trubina Marhvi, Hñlehi Kařsençe, 1989).*

“Küçük patığın tekine yaklaşmış şimdi.”

(d) örneğinde öbek birden fazla unsurdan oluşmaktadır.

d. *Arkadiy Eshelñ pñremış kñekinçeh çav vihññ, vññrmış şulsen maltanhi şurrin, tñp pallisem vitñmlñ, sñnarlñ ükerññī (Şemen Elker, Purniřra iki Yapala Kirlī, 1917).*

Arkadiy Eshel'in ilk kitabında bu yüzyılın 30'lu yıllarının ilk yarısına kadarki dönem, tipik özellikleriyle gerçeğe yakın olarak yansıtılıyor.”

[ParçalılıkÖ[İyelik–Kuruluşu [AÖ vññrmış şulsen] [AÖ maltanhi şurri]]].. parantezlenme biçimde gördüğümüz üzere zarf öbeğinin belirleyici

d₁. *18 ĩmññ şurrinçe Kuşlavış uyne halñh talsa řitñī. (Şemen Elker, Purniřra İki Yapala Kirlī, 1917).*

“18.asrın yarısında Kuşlavış kırına halk çoktan yerleşmişti.”

(A-İyelik-Belirtme)+(çılaiş-Gön.İyelik-Belirtme) Yapı Tipi

Aşağıdaki örnekte bağımlılık ilişkisi bulunmasına rağmen yine öbeğin unsurları ayrı ayrı nesne öbeği oluşturmamaktadır. Az önce “çılaiş” niceleyicisi için verdiğimiz örnekte, alt küme ve üst küme ilişkisi *sñvisene “şiiirlerini”* ve *çılaişne “çoğunu”* niceleyicisi arasında kurulabilmişti.¹⁰⁴ Bu örnekte de yine alt küme ve üst küme ilişkisi

¹⁰⁴ *Şkulta vñrenñ çuh vulanī (Surikov, Nekrasov, Koltsov, Nikitin, Puşkin, Lermontov) sñvisene çılaişne takñmasñ kalasa pama pularatñp... (Şemen Elker, Kurni-iltisem, 1961).* “Okulda öğrenciyken okuduğum (Surikov, Nekrasov, Kol'tsov, Nikitin, Puşkin, Lermontov) şiiirleri çoğunu duraksamadan okuyuvermeyi başarıyorum..”

kurulabilmekte sadece dizimde öncelik sonralık ilişkisi açısından alt küme önce yer almaktadır. [*adil_i şurrine*][, üst küme [*Sovet ekspeditsine*]_i sonra geliyor. Bu örnekte de anlam bilimsel bileşenler bu ilişkiyi eşleme yapısında kurabilmektedir.

a. *Şurrine Sovet ekspeditsine pama hirış mar, hıysençen şeş an hıvarççır... (Tihñ Petırkki, Şil-Tivıl, 1961).*

“Yarısını Sovyet seferinin vermeye karşı değil, sadece onlardan kurtulsunlar...”

(A -Çokluk-Belirtme)+(çılaiş-İyelik-Çokluk-Belirtme) Yapı Tipi

a. *Şkulta vışenniş çuh vulanı (Surikov, Nekrasov, Koltsov, Nikitin, Puşkin, Lermontov) sñvisene çılaişne takñmasır kalasa pama pultaratıp... (Şemen Elker, Kurni-iltisem, 1961).*

“Okulda öğrenciyken okuduğum (Surikov, Nekrasov, Kol’tsov, Nikitin, Puşkin, Lermontov) şiirlerinin çoğunu duraksamadan okuyuvermeyi başarıyorum”

(a)’da ise bağımlılık ilişkisi, bütünü parça ile olan biçim bilimsel ilişkisi kesilerek parça olan ad ile *adıl+(belirten-İyelik)* yapısı ile bir parça ilişkisi kurulmuştur. Parantezleme yöntemiyle gösterirsek adıl düşüren bir dil olan Çuvaş Türkçesinin bu özelliği daha iyi görülebilir:

[ÇÖ [*TümÖ adil_j Şkulta vışenniş çuh vulanı-şahıs_i*] (Surikov, Nekrasov, Koltsov, Nikitin, Puşkin, Lermontov) sñvisene_i [*adil_i çılaişne*]] [Ç[EÖ[*takñmasır kalasa pama pultaratıp..*]]].

Paranteze aldığımız ad öbeğinin başı, kendinden önceki adla bağlama kuramına göre ilişkilidir. Fakat bir parça-bütün ilişkisi de sezilmektedir. Belki de Rusça’nın durum biçim birimlerini öbeğin her iki üyesine de getirmesinin analojisiyle böyle bir kullanım oluşmuştur. Rusçada *ona çitala etu interesnuyu knigu* “O bu ilginç kitabı okuyor” cümlesinde *interesny* sözcüğü ve *kniga* sözcüğü, belirtme durum biçim birimini almıştır. Cümlede yüklem, süreklilik görünüşünde ve bu yüzden de öbek özgül ve sözcüksel yeterliliği açısından da parça ifade etmeye uygundur.

(AÖ+kaşni “herbir”)+(A-Belirtme) Yapı Tipi

kaşni “herbir” +(A-Söz dizimsel Adlaştırmacı {+i})

Bu yapı tipinde tamlık ilişkisindeki parça adını taşıyan adıl *kaşni*, göndergesi olan bir adıldır ve bütün olan üst küme, öbek sınırları içerisinde göndergesi ile

bağlanabilmektedir. Üst kümenin ilgi durum biçim birimi aldığı 62 örnekte, *kaşni* bir niteleyici yerindedir ve üç ögeli bir öbeğin içinde yer alır. Bu öbekler birer iyelik kuruluşudurlar ve (*A-ilgi durumu*) (*kaşni+A*) ya da (*A-ilgi durumu*) (*kaşni+A-iyelik*) yapılarıyla da *tamlık ilişkisi* kurarak parçalılık öbeği oluşturulabilmektedir. (a)'da *kunti* niteleyicisi ağaçların o yerdeki *ağaçlarla* sınırlı olduğuna göndergede bulunur ve bulunulan alanı temsil eder. Niteleyici ve sonraki öbek [*Kaşni yivîşa*] öbeği arasında da bir parça-bütün ilişkisi kurulmaktadır. [*Kaşni yivîşa*] öbeğinde ise tamlık ilişkisi görülmektedir. [*AÖ kunti kaşni yivîşa*] öbeğinin gerçeklik ortamında gerçekleşmesi, belirtme-yönelme durum biçim birimi $\{+a\}$ 'yı alması, ayrıca $\{+i\}$ biçim biriminin *ku* adının bulunma durumlu biçim birimiyle eş zamanlı oluşumu, konu (topic) konumunda olması, belli bir yerin varlığına işaret etmektedir. Bu yüzden de öbek belirli ve özgül okuma alabilmektedir. Bu haliyle de eylem öbeğinin iç yapısında kalmıştır.

a. “Kunti kaşni yivîşa tutsa italtîm, kaşni çula çuptivîttîm.”

“Buradaki herbir ağacı tutup kucakladım, herbir kayayı öptüm.”

(b) örneğinde [*ParçaÖ[AÖ Hÿñ lavî patne pıman, mñ te pulin tuyanman] [kaşni şinna]*] *tamlık ilişkisi* ile oluşturulan, dağılımsal niceleyici özelliği gösteren parçalılık öbeğinde, olayın zamanı önvarsayımsal varoluş alanında gerçekleştiğini gösteren şimdiki-geniş zaman biçim birimini almıştır. Öbekte, belirtme durum biçim birimi ve gerçeklik ortamında olayın gerçekleşmesi öbeğin belirli ve de özgül okuma almasını sağlayan dilsel araçlardandır.

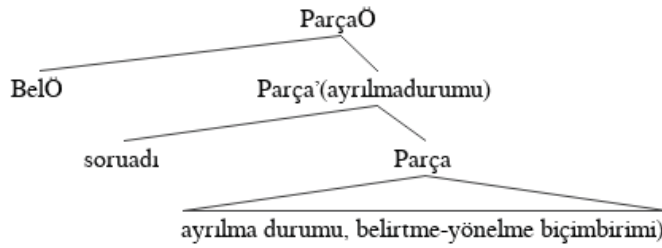
b. *Hÿñ lavî patne pıman, mñ te pulin tuyanman kaşni şinna vîl tışman tese şutlat'* (*Hvetîr Uyar, Şurça Tavraşınçe, 1994*).

“Kendisinin dükkânına gitmemiş, herhangi bir şey kazandırmayan herbir kişiyi de düşman diye tanımlıyor.”

Hÿñ “hangi”+(A-Belirtme) Yapı Tipi

Göksel ve Kerlake (2005) Türkiye Türkçesinde *hangi* (Çuv. *hÿñ*) soru adının bir parçacıl olarak sayılabilmesi için adın belirsiz ve belirtme durum biçim birimli biçimi ile birleşmesi gerektiğini ileri sürmektedir. “*Ali bir tırnağını ezmiş.*” cümlesinde soru “*Hangi tırnağını ez-miş?*” diye sorulurken ada belirtme durum biçim birimi getirilmiştir. Aşağıdaki Çuvaş Türkçesinden seçtiğimiz örneklerde, 233 kez *hÿñ* soru adılı geçen metinlerimizde sadece 2 tane belirtme durum biçim birimi almış öbeğe rastlanılmıştır. İçsel olarak belirli

olan gösterme adlı, öbeğin öncesinde belirtme işlevini yerine getiren bir biçim birim özelliği göstermektedir. Buradaki *belirtili-belirsiz* karşıtlığının sebebi, soru sözlerinin bulunduğu cümlede, belirsizlik işaretleyicisi işlevinde olmasıdır. Bu yüzden aşağıdaki öbekler belirsiz iken belirtme-yönelme durum biçim birimi ve gösterme adlı ile önceden bahsedilen belirli bir şey hakkında soru sorulmaktadır. Bu yapı tipindeki öbekler [ParçaÖ [BelÖ[Parça' (ayrılma durumu)[soruadı] [Parça (ayrılma durumu), (belirtme-yönelme biçim birimi)]]]] yapısı ile karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 3.43

a. *Hiš alikne ušam-ha, kam patne křem-ha tese kallĭ-mallĭ utkalama tivriĭ.* (Denis Gordeyev, *Hřes Hivniĭ Hřvel*, 2007).

“Hangi kapısını açayım da kimin yanına gideyim diye ileri geri yürümeye çalıştı.”

b.— *šaksem hiš yalsem, epi te untanah... — šırte čřrese virtakan Ahpĭlatpa pup šine alline tĭssa křartriĭ hišmestř.* (Yuhma Mišši, *Křvak Šřmren*, 1998).

“Bunlar hangi köyler, ben de oradanım da...yerde titreyip duran Ahpulĭtla papazın elini çıkarıp gösterd ormancı.”

c. *Hurĭn tĭpi hiš enče mĭklannine pāhsa, šuršř hiš enčine pĭletĭ i, ula kurak kraklatnĭne iltsen, yur šřvassa křtetĭn-i, šeršĭ šřviltetsen, šumř pulassa sisetĭn-i — purte kĭrlĭ purnišřa.* (Gennadiy Plaskin, *Šavrašĭl*, 1993).

“Kayın dibinin bir tarafı yosunlanmasa, gece yarısı hangi tarafının olduğunu/yönünü bulabilecek misin, karga gaklamasını işitince kar yağmasını beklemeyecek misin, serçe cıvıldayınca yağmur yağacağı sezilmeyecek mi — ? Yaşamda hepsi faydalı (bilgiler).”

3.1.3.3.Niteleme İlişkisindeki Belirleyici Öbekleri

3.1.3.3.1. Yer/Bulunma İfade Eden Niteleyici İlişkisindeki Belirleyici Öbekleri

Rijkhoof (2014:19) göndergede bulunulan varlığı, belirtme/tanımlama ya da bilinirlik (identifying) göstergesi için yer belirleyen niteleyicilerin kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre gösterimseller/işaret adları, bu gruba giren niteleyici kategorisindedir. Rijkhoof (2014), niteliksel niteleyici ve yer belirten nitelyicileri birbirinden ayırarak niteliksel niteleyicilerin varlığın içsel özelliklerinin özgülleştirilmesini sağladığını ifade etmektedir (Rijkhoof, 2014: 17). Akaslan'n görüşüne göre de bu böyledir:

Nitelik kalıplanmış bir içeriktir, tanımlayıcı özelliklerin belirlenmesi işlemidir ve niteliksel olarak belirlenmiş bir kavramın varlığının ifade edilebilmesi için bu kavramın bir mekâna ve zamana yerleşmesi gerekmektedir. Zamana ve mekâna yerleştilen varlığın belirtilmesi de niceliksel belirlemedir. Bu iki işleme ya da söz dizimsel ilişki, içsel ya da dışsal olabilir (Akaslan, 2001: 38)

Rijkhoof'un (2014) yer belirten niteleyici örnekleri ile Akaslan'ın niteleyici örnekleri birbirine denk düşmektedir. Her ikisinin verdiği örnekler de niteleme ilişkisinin dışındadır. Aradaki fark, niteleme ilişkisini tanımlamalarında görülmektedir. Akaslan' a göre niteleme çatı özelliktir ve bu yüzden de Rijkhoof'un sınıflandırmasındaki yer niteleyicileri ve niceleyen niteleyiciler, bu çatı altında yer alırlar. Çünkü Akaslan (2001: 39) niceliksel birimlerin kendilerinin herhangi bir kavramı temsil etmediğini, bir kavramın mekâna ve zamana yerleşmiş olduğunun bilgisini verdiğini ve içsel olarak kurulan kavramın dışsal olarak belirtilmesini sağlayan işlemciler olduklarını düşünmektedir.

Biz çalışmamızda, niteleme terimini daha dar bir anlamda kullanarak sayı öbekleri ile ilgili bir söz dizimsel ilişki olarak ele alacağız ve belirtme kategorisi içerisinde farklı bir oluşum sayacağız. Rijkhoof (2014) yer belirten niteleyicilerin, gösterimseller ve işaret edici sözcükler olduğunu ifade etmektedir. Biz de bu yoldan devam ederek bu grup içerisinde yer alacak sözcükleri belirleyeceğiz.

Jochen Rehbein "Turkish Deixis and Its Contact-Induced Change" adlı makalesinde ve Sağın-Şimşek, Ç. Babur, E. ve Rehbein J.'nin (2008) "İşlevsel Edimbilim Yöntemiyle Dilsel Araçların İncelenmesi: Bu, Şu, O Ve Dilin Gösterme Alanı" makalelerinde

gösterimseller, *nesne işaretleri* (object deixis), *kişi işaretleri* (personal deixis), *yer işaretleri* (local deixis), *işaret görünüşü* (aspectual deixis), *gün işaretleri* (calendrical deixis), *(zaman işaretleri)* (temporal deixis) olarak bölümlere ayrılmıştır. Tezimizin ilgili bölümünün konusu gereği bu bölümde, niteleyici yerinde bulunan *işaret adları* (object deixis) ve *işaret görünüşleri* (aspectual deixis) ve *yer işaretleri* (local deixis) ele alınacaktır.

İşaret adlarının, görünüşlerinin ve yer işaretlerinin sözlüksel olarak belirli olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Bunun sebebi nesnelere/içerikleri söylem aralığında hareket ettirme işlevini üstlenmeleridir. Buna göre; *bu* söylem aralığında etkin olan bir nesne veya içeriği odaklarken *şu* yalnızca konuşucunun aralığında bulunan bir nesneyi/içeriği dinleyicinin imgelem aralığına getirir (Sağın, vd., 2009:3). İşaret adlarının işlevleri ile ilgili yapılan çalışmalarda, iletişim (konuşucu-dinleyici) ortamında kullanılan *bu* ve *şunun* farklı nesne ya da kişilere işaret edebildiğini belirtilmiştir. *Bu*, sözceleyen konuşanın alanı içine yerleşen bir kavramı belirtir; *şu* ise hem sözceleyen hem de dinleyicinin alanına işaret etmektedir (Akaslan, 2001: 41). Küntay ve Özyürek (2006: 307) ise hedefin varlığı veya yokluğuna (görünürlük) göre ve göndergenin uzaklığı ve yakınlığına göre bir sınıflandırma önermiştir. Buna göre göndergesel alanda var olan ve yakın olan *bu*, yakın olan ama yok olan *şu*'dur. Uzak olan ve var olan *o*, uzak olan ve yok olan *şu*'dur. Çuvaş Türkçesinde yakındaki (nesne) ve bilinen nesne için *şak/şakı*, yakındaki bilinmeyen nesne için *ku*, biraz uzaktaki (nesne) için *şav/şavı*, uzaktaki (nesne) ve bilinen nesne için *hay*, *hayhi*, bilinmeyen nesne için *leş* ve *vıl* kullanılır (Kıran, 2013: 54). Bu durumda Çuvaş Türkçesinde söylem aralığında etkin olan bir nesne veya içeriği odaklarken *şak/şakı*, *ku*; yalnızca konuşucunun aralığında bulunan bir nesneyi/içeriği dinleyicinin imgelem aralığına getirirken *şav/şavı*, *hay*, *hayhi*, işaret adları kullanıldığı görülmektedir. İşaret görünüşleri için ise *unaşkal* "öyle", *saknaşkal* "böyle/şöyle", *kunaşkal* "böyle", *kun pek* "böyle", *un pek hıruşlıhran* "öyle", *şakın pek* "öyle", *un pek hıruşlıhran* "öyle" söz ve söz öbekleri kullanılır. Yer işaretleri için Rehbein'in (2009) tablosunda *ora*, *bura*, *burası* vs. örnekleri bulunmaktadır. Biz burada yer bulunma ifade eden sözcükler yerine yer ifade eden biçim birimlerin niteleme ilişkisinde olanlarına yer vereceğiz.

Sıra sayıları olarak adlandırılan sayılar, sayıların $\{+m\check{s}\}$ biçim birimi almasıyla türetilmektedir. Bu öncelik ve sonralık bilgisini veren sayılarla kurulan öbeklerde, sayıdan daha çok yer belirtme işlemcisi olarak bu biçim birim görülmektedir.. Ayrıca *mñle* "nasıl,

hangi”, *hiş* “hangi”, *işti* “hangi, “neredeki” soru sözleri ile de yer belirten niteleyiciler elde edilmektedir.

3.1.3.3.1.1. Yer işaretleri+A Yapı tipi

Sayı-miş+ Ad Yapı Tipi

pirvayhi + Ad Yapı Tipi

tepir + A Yapı Tipi

Yulaşki + Ad Yapı Tipi

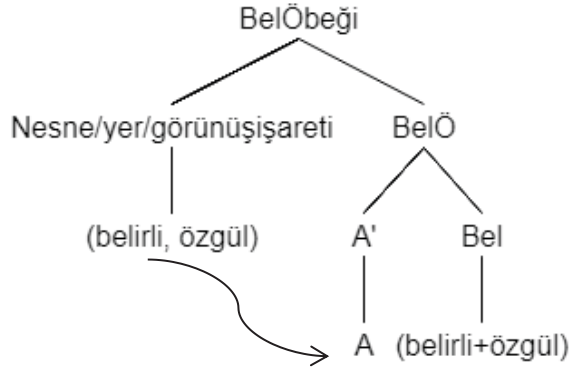
Taşta+ Ad Yapı Tipi

Çuvaş Türkçesinde, yer işaretleri, sayı adlarından türetilebilidkleri gibi müstakil sıra belirten sözcüklerle de ifade edilebilmektedir. Bu sözcüklerle varlıklar mekâna-zamana yerleştirilerek belirtilebilmektedirler (Akaslan, 2001: 38). Varlığı belirten bu sözcükler içsel olarak belirli sayılan sözcüklerdir zengin betimleme ya da tatmin edici betimleme taşımaktadırlar (Emeksiz, 2003: 61). Nesne işaretleyicilerinin gönderimselliği sabittir (Emeksiz, 2003: 59). Bunun dışındaki içsel olarak belirli olmayan sözcüklerin özgüllüğü ve belirliliği konusunda eylem kategorilerinin cümle boyutunda katılımını göz ardı etmemek gerekmektedir (Emeksiz, 2003: 11). Dede ise (1986:150) belirleyici öbeklerinin işaret eden sözcüklerinin belirli ve göndergesel bir özellik taşıdıklarını ve kiplik yani önvarsayımsal bir varoluşalanına göndergede bulunmadıklarında bu özelliklerinin de görülemeyeceğini ileri sürmektedir. Biz, bu konuda Emeksiz’in (2003) özgüllük yalnızca adıl bir özellik değildir. Sözcüksel boyutta özgüllük taşıyan adlar özel adlar ve işaret adlarıdır. Bunların dışındaki belirli/belirsiz tanımlama yapan ad öbekleri ancak cümlede ve belirli bağlamda özgül olabilirler görüşüne uygun olarak incelememizi yapacağız.

Birleştikleri adla dizimde belirli ve özgül okuma alan bu öbekler, söz dizimsel açıdan belirleyici öbeği içerisinde yer alırlar. Fakat iyelik kuruluşlarındaki gibi belirleyici baş, işlevsel değildir. Yansıma görülmez, yansıma olmadığından, tümleç ilişkisi ve kurucu buyrumu ilişkisi de görülmez. Bu yüzden de iyelik kuruluşlarında görülen aÖ, işlevşel ara yüz, bu öbeklerde ad öbeği olarak karşımıza çıkar.

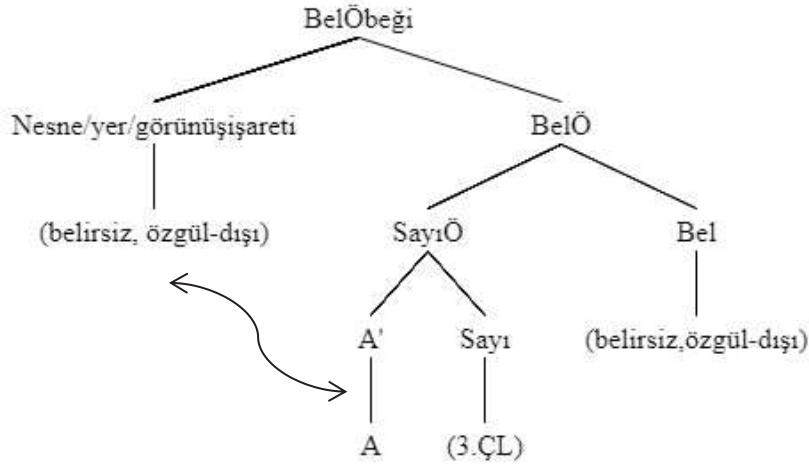
Aşağıdaki örneklerden biri için çizeceğimiz dizim ağacına göre bu türdeki belirleyici öbeklerinin iç yapısı şöyledir:

[BelÖ [Nesne/yer/görünüşişareti (belirli, özgül)][BelÖ [A'[A]] [Bel (belirli+özgül)]

Şekil 3.44

Görüldüğü üzere iyelik kuruluşlarındaki uyum ve belirlilik özelliklerini ve üye rolü verme işlevlerini yerine getiren bir işlevsel baş bulunmamaktadır. BelÖ içsel olarak belirli bir sözcüğün önünde, anlam bilimsel olarak belirli olduğu için BelÖ kategorisini oluşturabilmiştir. Fakat yer işaretlerinde *yulaşki kunsençe*, *maltanhi kırkunne* örneklerinde nesne işaretleyen sözcüklerde görüldüğü gibi ve diğer yer işaret eden sözcüklerdeki gibi özgül ve belirli bir öbek oluşmamaktadır. *tepş urok* örneğinde de zengin betimleyici bir içerik ölçütüne tam da uymadığı görülmektedir. Bu yüzden bu öbeklerin birer belirsiz ve özgül dışı belirleyici öbekleri olduklarını söylemeliyiz. Zaten *yulaşki kunsem* örneğinde, *kun* “gün” adı çokluk biçim birimi ile çekimlenerek genel bir ifade haline gelmiş ve belirlilikten uzaklaşmıştır. Aşağıdaki ağaç diziminde belirsiz ve özgül-dışı örneklerin iç yapısı gösterilmektedir. Abney (1987) sadece belirli olanların belirleyici öbeği olma varsayımından bahsederken Radford (2009: 132) hem belirli hem de belirsiz olanların belirleyici öbeği olarak sayılabileceğinden bahsetmektedir. Çift taraflı ok işareti, belirsizliğin tek yönlü olmadığını göstermektedir.

Şekil 3.45

a. *İstori teni mana ta pitĭ kĭşiklantarat. «Çıvaş» ĩnlav 1469-mĭş ŗultan malarah ŗırnĭ kĭmekesençe mĭnŗĭn ŗuknine pĭletĭn-i esi?* (Lidiya Filippova, *İlhanlı Hura ŗĭmĭrt*, 2012)

“Tarih bana da çok ilginç geliyor. “Çuvaş” adının 1469 yılından önce yazılan kitaplarda neden olmadığını biliyor musun?”

b. *Puŗlamĭŗ klassençe pĭrten-pĭr učitel vĭrentetĭĭ.* (Yuhma Miŗŗi, *Atĭl ŗıvĭ yuha tĭrat*) “Birinci sınıflarda bir öğretmen öğretiyordu.”

c. *Pırvayhi ĩnĭŗu havhalantarat vĭ!* «Avtopodstava» teken kirevsĭr pulĭm ŗupaŗkarta ta pur!, (Hıpar 2 Haziran 2014).

“İlk ulaşım gerçekleştiriliyor sonunda, «Avtopodstava» denilen lüzumsuz olaylar ŗupaŗkarda da var.”

d. *Eppin, ŗaksene tepĭr urokra ıytŗa pĭletĭp-ha», — ŗuhĭŗlarĭ.* (Yuhma Miŗŗi, *Atĭl ŗıvĭ Yuha Tĭrat*).

“Dolayısıyla, bunları diğer derste sorup öğreneceğim” diye düşündü.”

e. *Kolhoz predsdatelĭ ŗĭnnipe ĩna maltanhi kĭrkunneh parti organizatsin sekretarne suylarıŗ.* (Anatoliy Emelyanov, *ŗaval Sarĭlsan*, 1966).

“Kolhoz müdürünün teklifiyle onu önümüzdeki sonbaharda parti örgütünün sekreteri seçtiler.”

f. *Şaknaşkal ekzamen hişşin uçitelnitsa viçşimire te tivattimş klasa şeş ilme pulat tese pilterçĭ. (Aleksy Talvir, Pĭva Şulĕ Şinçe, 1991).*

“Böyle bir sınavdan sonra öğretmen üçümüzü sadece dördüncü sınıfa alabileceğini söyledi.”

g. *Raççeyri konkursra 3-mış vırĭn yışĭnnĭ. (Kĭvişü te, Ereh te Pĭteret, Hıpar 4 Şubat 2017).*

“Rusyadaki yarışmada 3. sırada yer almış.”

h. *Yulaşki kunsençe zemski pürtre Pirtassır pĭr puhu ta irtmen. (Arkadiy İşhĭl, Tupĭsem Kĭrlenĭ Çuh, 1945).*

“Sonraki günlerde bölge komutanı Pirtassır bir toplantı yapmamış.”

ı. *Galya taşta stroykĭra. (Albina Mışkına, Atte Pilĭ, 2004).*

“Galya hangi inşaatta.”

3.1.3.1.3.1.2. Nesne, Kişi İşaretleri

Nesne İşareti+A Yapı Tipi

hayhisker +A Yapı Tipi

hayhi/hay +A Yapı Tipi

şav/şavĭ;şak/şakĭ +A Yapı Tipi

leş/vĭl +A Yapı Tipi

ku+A Yapı Tipi

şapla “böyle”+ A Yapı Tipi

Çuvaş Türkçesinde görülen kimi adılar diğer Türk yazı dillerinde görülmemektedir. Poppe (1974) *ku* “bu” adılını, *kü biçimine giden gösterme adılı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Çuvaş Türkçesindeki *ku*’ya karşılık gelen Moğolca *kü* bir güçlendirme ilgeci olarak kullanılmaktadır. Örneğin, *ene kü* “tam buraya”, *ene* “buraya” (Yılmaz, 2015;192)

Çuvaş Türkçesinin bir diğer gösterme adılı *şak* veya *şakĭ* “bu”dur. Birincil olarak Çuvaş Türkçesinde *akĭ* “işte!” adılının Rusça *vot* biçiminin karşıtı olma ihtimali üzerinde

duran Poppe (1974) aşağıdaki denkliklerle karşılaştırıldığında bu durumun daha rahat görülebileceğini ifade etmektedir.

avī “bu” (=Rus. von)

şavī “bu”

akī “bu” (=Rus. vot) śakī

apla “böyle” (=Rus. étakiy)

şapla “böyle” (=Rus. takoy)

avī < **egü*, Moğolca *egü-ber* “aracılığıyla” yapısında bulunan *egü-/egün-* gövdesine denk geldiğini söyleyen Poppe (1974), *akī*’nin da **ekü* biçimine gittiğini ve bu yapı içinde yer alan *kü’nün* de yukarıda sözü geçen gösterme adılı olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık *şakī*’nin, **çekü*’ye denk geldiğini ifade etmekte ve yine burada da **kü* adılının bulunduğunu göstermektedir. **çe-*’yi de, Moğolcadaki biçimler ile özdeşleştirmektedir. **ekü*: **çekü*=Mo. inagsi “burada”: Mo. çinagsi “orada” (Yılmaz, 2015:193).

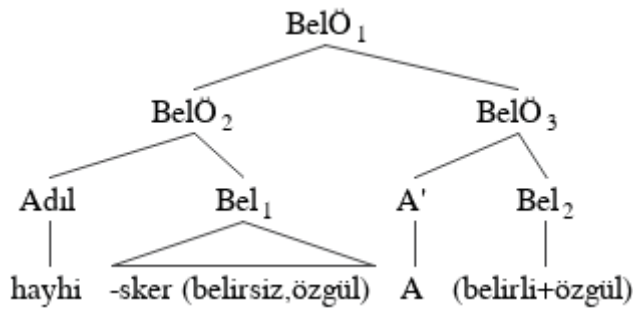
Yukarıda sözü edilen *apla* “öyle”, *şapla* “böyle” sözcüklerinde de Ramstedt tarafından *apla* adılını, **egükep* “numune, örnek”+*layu* biçim biriminin birleşmesi olarak açıklar. Poppe ise (1974) *a*<**e* (*eski gösterme zamiri, krş. Mo. e-ne buna*) +*kep* “biçim”+*layu* birleştiği olduğunu düşünmektedir. Buna göre *şapla* biçimi de **çe*+ *kep* +*layu* şeklinde gelişmiş olabilir (Yılmaz, 2015; 195).

Nesne ya da kişi işaret eden sözcükler, genel olarak konuşan kişiyi kendisine olan mesafesine göre belirlenmektedir. Söylem aralığı, belirliliğin anlık olarak belirlenmesini sağlamaktadır (Lewis, 1967: 70).

şav işaret sözcüğü, (a)’da sözceleyen alanındadır, kendi söylem evreninde var olan nesnelere gönderimde bulunur ve işaret sözcüğünün taşıdığı bilgi, belirli tanımlama yapan adların tersine, dinleyicinin bilgi durumuna göre düzenlenemez (Emeksiz, 2003: 62). Göndergesel alan, yani zamana, o zaman dilimine göndergede bulunmaktadır. *şav*, biraz uzaktaki nesneye göndergede bulunduğundan, *şak*’ın zıt anlamlısıdır (Pavlov, 1965: 185). Zaten hem (a) hem de (b)’de uzaklık, cümlelerdeki sözlüksel unsurlarla belirtilmiştir. Biraz uzaktaki *nesne+samantra* yapısında geçmiş zamanın biraz mı, çok fazla mı eski olduğu belli değildir. Mesafe konusunda Kıran’ın (2013) bu tespitine katılmak bu örnek için güç görünmektedir. Aynı durum (b)’de görülmektedir. *Biraz uzaktaki kişi+hır*

yapısında, kızın o ortamda olmadığı bellidir; fakat kızın biraz mı, daha fazla mı uzak olduğu burada da belli değildir. Pavlov'un (1965) *şak*, bilinen nesnenin işaret edildiği sözün karşıt anlamlısının *şav* olduğunu, yani o anda farkedilen bir bilgi olması gerektiği yönündeki tespiti, bu iki örnekle uyumludur. (c)'de ve (ç)'de *şak* işaret sözcüğü sözcüleyenin alanındadır, aynı şekilde *ku* da sözcüleyenin alanındadır (ç)'de yine Pavlov'un (1965: 185) çalışmasında ifade edildiği gibi sadece bilinmeyen nesnelere/kişiler için kullanıldığı görülebilmektedir. *Lina*, o mütevazı insanları daha önceden tanımamaktadır; fakat (d)'de *şak* işaret sözcüğü konuşucunun aralığında bulunan bir *yvřš* "ağaç" nesnesini dinleyicinin imgelem aralığına getirmiştir. Yakında ve bilinen bir nesneye gönderimde bulunmaktadır. Kıran'ın (2013) yakında ve bilinen nesnelere sınıflamasına (c) uymamaktadır. (e)'de *leš*, o anda aklına geldiği için sonradan farkedilen bir nesneyi işaret için kullanılmaktadır. (h)'de de yakındaki bilinen nesneyi işaret eden *hayhi*, (g)'de hem *leš* hem *hayhi* bilinen bir nesneye işaret etmektedir. Belirlilik derecesi pekiştirilmiş olarak belirtilmiştir. (f)'de ise bilinen bir nesneyi işaret eden *hayhi* sözü *ku*'yu, yani bilinmeyen olana işaret etmektedir. *Hayhi+ku* yapısı, uzakta olduğu bilinen; fakat kim olduğu bilinmeyen bir kişiye gönderimde bulunmaktadır. (ı)'da $\{+sker\}$ biçim birimi *hayhi* işaret sözcüğünü bilinen yakın nesne özelliğini, yakın bilinmeyen özelliğine döndürmektedir.

[BelÖ [BelÖ[Adıl hayhi] [Bel -sker (belirsiz, özgül)]] [BelÖ [A'[A]] [Bel (belirli+özgül)]]

Şekil3.46

a. *Čav samantra ĩnsřtran yunašar pulnřran šeš přle šň ũkertternř epir.* (Albina Miškina, Atte Pilř, 2004)

“Bu anda tesadüfi bir şekilde komşuyla yalnızca yan yana olduğumuzdan birlikte fotoğrafı çektiğimiziz.”

b. *Hal mň šuhišlat-ši šav hřř? İšta-ši vřl?* (Nikiřor Mranka, ĩmřř Sakki Sarlaka, 1989).

“Şimdi ne düşünüyor bu kız? Nerede bu kız?”

c. *Halih antihsa kayasla tuyanakan şak yapala yulaşki vihitra, çm ta, defitsit tavara şavrınçı.* (Hıpar 2 Mart 2017).

“Halkın ızdırap çekip hissettiği bu şey, son günlerde gerçekten de bütçe açığına döndürdü.”

ç. *Şak hitre hırsene vil purinçen itla kilşteret, — şav teri tasa çunlın, şav teri iççenın tuyınaşşıku sıpay şınsem Lipına.* (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).

“Bu güzel kızlarına da herkesten fazla uyum sağlıyorlar, bu kadar temiz kalpli bu kadar çalışkan hissettiriyorlar bu mütevazı insanlar Linaya.”

d. — *Kala! Unsırın şak yivış tırrinçen puş hırlı şaksa hıvaratpır! — kışkırsa tiki Timofey-husah* (Aleksy Talvir, Pıva Şulı Şınçe, 1991).

“Söyle’ ondan başka şu ağaç gölgesinden başka bir yere kızıl asamıyoruz! diye bağırıp içini boşalttı yalnız-Timofey.”

e. «Çim, *leş vırmanta yivç ayne pulnin arımě mar pul te!*» — *şuhış pırsa şaprı Savantere.* (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).

“Dur, öteki ormanda ağacın altındakinin (onun) karısı olmayabilir de.” Bu fikir gelip saplandı Savanter’e.”

f. — *Atıla kutın yuhtaras kilet, — teri hayhi ku.* (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998)

“İdili tersine akıtmak istiyor, dedi o kişi.”

g. *Kusem Valtiyel puyanışem pulçış. Leş hayhi şapışu puşlansanah saltaksen hüttine tarsa kaynisem.* (Yuhma Mişşi, Kıvak Şımren, 1998).

“Bunlar Valtiyel’in zenginleri oldular. Diğer o mücadele başlayıncaya kadar askerlerin korumasına koşup gitmiş olanlar.”

h. *Mana kapitan hayhi batalonra razvedka vzvodne yaçı.* (Vasilıy Alentey, Layoh, 1970).

“Beni kaptan diğer taburdaki keşif müfreze komutanlığına gönderdi.”

ı. *Hayhisker şulın pır enne tinkerereh pıhatıp.* (İlpek Mikulayı, Hura Şıkır, 1989).

“Şu yolun bir tarafına daha dikkatle bakıyorum.”

Soru+A Yapı tipi**Mĭn +A Yapı tipi****Hĭş +A Yapı tipi****mĭnle +A Yapı tipi**

Yer/bulunma işaret eden sözcüklerden biri de soru sözleridir. Soru sözleri, birleştikleri adlarla gerçeklik ortamından uzaklaştıkları için özgül dışı bir okuma alırlar. Soru öbeklerinin iç yapısı, işaret adları ile kurulan öbeklerden farklıdır. Soru değiştirgenini açıklarken ifade ettiğimiz üzere soru sözleri, söz başına taşınmayabilirler ve *in situ* yerinde olma özelliği gösterirler. Soru adları ile kurulan öbekler, birer Tümlayıcı öbeği olarak düşünülmektedir. Fakat Çuvaş Türkçesinde, nesne veya öznenin yeri değişken olabildiği için bir taşınım görülmemektedir. Soru adlı, durum atayan işlevsel sözcük olmadığından, öbeğin TümÖ olması mümkün değildir. Bu durumda, öbek bir çekim öbeği özelliği göstermektedir.

a. *Mĭn tĭllevpe ĭşe kayatpĭr?* (Lidiya Filippova, *Ilhanlı Hura Şĭmĭrt*, 2012).

“Hangi amaçla işe gidiyoruz?”

c. *Hĭş rayonta tese şĭrnĭ?* (Grigoriy Alentey, *Tantĭşsem*, 1952).

“Hangi bölgede diye yazmış.”

d. *Esĭ mĭnle Valya pirki ıytatĭn? Leş kasri Şĭmunĭn usrav hĭrĭ pirki mar-i?* (Albina Mişkina Atte Pilĭ, 2004).

“Sen hangi Valya’yı soruyorsun? Diğer köydeki Şĭmun’un evlatlık kızı değil mi?”

3.1.3.3.1.2. İşaret Görünüşü+Ad Yapı Tipi

{-şkal}/{-şkel} biçim birimi adıl ya da sıfata, sözcüğün türünü değiştirmek için gelen bir biçim birimdir (Pavlov, 2017: 429).

a. *Vetsanitar şurana vişe pĭhrĭ te, pĭr kilo ta turtaymast tet, unaşkal şurasem ças vileşşĭ terĭ.* (Trubina Marhvi, *Hĭllehi Kaşsençe*, 1989).

“Vetsanitar yavrusunu ölçüp baktı ki bir kilo da çekmiyormuş, böyle yavrular hemen ölüyorlar dedi.”

b. *Ançah kayarahpa Levĭna kunaşkal purnĭş yĭlĭhtarçĭ.* (Galina Zotova, *Şĭltĭrçĭksem*, 2007).

“Ancak daha sonradan Levına’yı bu hayat güldürdü.”

3.1.3.3.1. 3. Niteleyicisi Sıfatlık (adjectival) İşlevinde Olan Konuşucu Merkezli Belirleyici Öbekleri

(*Ad-İlgi Durumu*)+(Ad-İyelik) ya da (*Ad-İlgi Durumu*)+*Ad* yapılarında adın adla sahiplik ilişkisi ve aitlik ilişkisi ilgi ve iyelik biçim birimleri ile sağlanırken bir yandanda Ad- $\{+hi\}, \{+ri\}/\{+ti\}/\{+çi\}$ +Ad yapısıyla da biçim birimlerin anlam bilimsel katkılarından dolayı bulunma>aitlik ilişkisi kurulabilmektedir. İlkinde ilgi durumlu adın, ad işlevinde, ikincisinde ise ada gelen söz dizimsel dönüştürücülerin birer sıfatlık kullanımı meydana getirip niteleyici yerinde ve sıfat görevinde kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde $\{+(l)li\}, \{+(l)li\}; \{+sır\}, \{+sır\}$ (Sergeyev ve Kotleyev, 1998: 225) $\{+lih\}, \{+lih\}$ biçim birimleri de birer söz dizimsel dönüştürücü gibi davranmakta ve geldikleri adı söz dizimsel olarak niteleme sıfatına dönüştürmektedirler. *vişi çüreçelli pülüm* “üç camlı oda”, *çeçek şırşilli virman*, *şul hırrinçi yivş* “yol kenarındaki orman” dizimlerinden baş öğeleri çıkardığımızda bu biçim birimlerin sıfat yaptığından bahsedemeyiz. Bu biçim birimler yeni sözcükler yapmamakta bir adı diğerine bağlamaktadır. Bu ilişki özelliklerini taşıyan biçim birimler için Ruslar, *ilişki ekleri* (relyatsi affiksi), (şihıntarakan affikssem) terimini kullanmaktadır (Andreyev, 2005: 12; Pavlov, 1931: 30). Yani kullanıldığı yere göre bir bağlı biçim birim nitelenmelidir (Andreyev, 2005: 13). Bu yüzden bu biçim birimler eklendikleri adın, sıfatlık kullanımını meydana getirmektedirler. Bu biçim birimler, kullanımlarına göre yapım biçim birimi de olabilmektedirler. $\{+sır\}/\{+sır\}$ biçim birimi, *yokluk durum biçim birimi* işlevini de yerine getirmektedir. Aynı şekilde $\{+(l)la\}/\{+(l)le\}$ biçim birimi de iki varlığı birbiriyle ilişkilendirebilmekte ve aynı zamanda cümlede ad veya sıfatlık işlevinde yer alabilmektedir. (Andreyev, 2005).

Türkiye Türkçesindeki $\{+ki\}$ ile ilgisi açık olan Çuvaş Türkçesindeki $\{+hi\}$ (Luutonen, 2011) genel olarak bir zaman dilimini ifade eden sözcüklere gelir. Ada *o zamanda*, *o anda* olma anlamı vermektedir. Bu biçim birimi alan adlar yılın çeşitli mevsimlerini ifade eden adlardan yapılır. Daha nadir hallerde bu biçim birim, yılın mevsimleri ile ilgili sıfatlar da meydana getirir (Serebrennikov, Gadijeva 2011: 109). Bulunma anlamının zaman anlamından daha çabuk oluştuğu da görülmektedir. Genel Türkçedeki $\{-DAKI\}$ ile de $\{+ri\}/\{+ti\}/\{+çi\}$ biçim birimlerinin ilgisi açıktır. Bu üç biçim birim *belli bir yerde olan* anlamı ile sıfatlar yapar (Serebrennikov ve Gadijeva, 2011: 109).

(A_{+hi}) +AYapı Tipi

a. *Šaksene asa ilsen Lenŋa man kalleh ilŋhi yuratupah hŋmlense yuratas kilse kayat.*

“Bunları hatırlayınca Lena’yı ilk aşkı gibi heyecanlanarak sevmek istiyor.”

b. *Yurat-ha Yakov İgnateviç ŧem’e ŧavŋrma ilŋŋnŋ, iki hŋraça ŧuralnŋ vŋsen. Zoya Yakimovna hŋŋsene Valpa Galŋa ŧullahi kanikulta aslaŧŧpe aslamŋŧne pulŋma Hurakassine kilse yaratŋi. (Aleksandr Mokin, Hıpar 4 ŧubat 2017).*

“Yakov İgnat’evič aileyi çekip çevirmeyi başarabilmiş, iki kız çocuğu olmuş onların. Zoya Yakimovna kızlarını Valya ile Galina’yı yaz tatilinde büyük annesi ve babasına yardım etmeye Hurakassi’ye göndermiş.”

(Ad_{{+ri}{+ti}{+nçi^{105}}}}) +A Yapı Tipi

(a)’da $\{+ri\}$ biçim birimi bulunma ilişkisi üzerinden iyelik ilişkisi kurmaktadır. (b), (c), (d) ve (e)’de ise sadece yer ilişkisi göstermektedir. Yer işaretleri gibi bir kullanımları vardır.

a. — *Kürŧŋri Vanya tata yaltah-i? (Albina Mıŧkına, Atte Pili, 2004)*

“Komşunun Vanya da köyde mi?”

b. *Eh, mŋ çarsa tŋrat iksŋmŋ huŧmŋrti ŧhŋnŋva tatsa pŋrahma? (Tihŋ Petŋrcki, ŧil-tŋvŋl, 1961).*

“Eh niye bekliyor, ikimizin arasındaki ilişkiyi sonlandırmak için”

c. *Untalla ŧŋtes umŋ Ukahvi utŋmne ŧakarŋi, hŋy sismen ŧŋrteneh puŧŋnçi tutŋrne tŋrletse ilŋi te uramŋ tepŋ enne kaŧŋi. (Kuŧma Turhan, Yŋmralli Yal, 1951).*

“Buraya gelmeden önce Ukahvi yürüyüşünü yavaşlattı, o farkında olmadığı anda başındaki örtüsünü düzeltilti ve sokağın diğer tarafına geçti.”

d. *Polyussençi tarŋ pŋrlŋ okeansençe ŧeŧ ayalti ŧŋv pŋrlanmasŋ yulnŋ. (Tihŋ Petŋrcki ŧil-Tŋvŋl, 1961).*

“Kutuplardaki derin buzlu okyonoslarda sadece alttaki su buzlanmadan kalmış.”

¹⁰⁵ Krueger (1961:128) bu bağılı biçim birimi n’li biçimde $\{+nçi\}$ şeklinde biçim birimin bünyesinde dâhil etmiştir.

e. *Všem ěne šiterme šürenĭ, kilti ĭšsenče te pulĭšnĭ. (Aleksandr Mokin, ĭgnatevsen Uramě, 4 Šubat 2017).*

“Onlar inek beslemeye gitmiş, evdeki işlere de yardım etmiş.”

Sıfat+ S(Ad $\{+III\},\{+sker\}$) Yapı Tipi

EÖ $\{-ma\}$ +E $\{-man\}/\{akan\}-\{+sker\}$ Yapı Tipi

Söz dizimsel olarak adlaştıran $\{+sker\}$ biçim birimi sığata dönüştüren biçim birime gelerek onları adlaştırmıştır (a)’da *Ułtiyarĭn appĭšĭ* ve (b)’de *san* adlı göndergede bulunulan önvarsayımsal olarak gerçekleşmiş adların göndergeleridir. Konuşur merkezli bakıldığında konuşanın tanıdığı bildiği kişilere göndergede bulunduğu anlaşılmaktadır. Öbekler özgül bir okuma alabilmekte ve “tekillik” bilgisi de belirli olmasını sağlamaktadır.

a. *Zinayida — Ułtiyarĭn appĭšĭ, kĭra kĭmĭllĭsker, 45 Őulsenče. (Lidiya Filippova, İlhanlı Hura Őĭmĭrt, 2012).*

“Zinayida—Ułtiyar’ın ablası Taş kalpli olan, 45 yaşlarında.”

b. *San pekeh çĭvaş çunlısker, larma-tĭma pĭłmensker, trinkki-trinkki sikekensker. (Lidiya Filippova, İlhanlı hura Őĭmĭrt, 2012).*

Senin gibi çuvaş yüreği olan, oturmak durmak bimeyen, zıp zıp sıçrayan (biri).

Mĭn+A $\{+i\}$ Yapı Tipi

b. *Mĭn layĭhhi! Nikam ta sanpa Őĭmah huşmast, irĭ Őĭmah kalamast’. (Edison Patmar, Yıtĭ Tĭllĭkĭ, 2007).*

“Ne iyisi! Hiçkimse de seninle sohbet etmiyor, iyi söz konuşmuyor.”

3.1.3.3.2. Nicelik İfade Eden Niteleme İlişkisindeki Belirleyici Öbekleri

3.1.3.3.2.1. Ölçüm Öbekleri ve Sınıflandırma Öbekleri

Ölçü birimleri ve bazı sınıflandırıcılar, kümeye ait sözlüksel işlevsel sözcük türlerindedir. Bunlar yarı işlevsel (hybrid words) (Alexiadou, vd., 2007:) diyebileceğimiz bir orta tür gibi durmaktadır.

Örneđin, *inç*, uzunluk ölçü birimi 2,54 cm’ye karşılık gelir ve 2 inç dediğimizde, bütünü bir parçasının verildiğini varsayamayız. O zaman belirlediğimiz sözcüğün kategori bilgisini sadece anlam bilimsel ölçüte göre belirlemiş oluruz. *Şiše* ölçü birimi de

aynı şekilde bütün suların bir parçası gibi düşünülerek hareket edilemez. Bu yüzden de bu sözcükleri dizimdeki kullanımları ve anlamlarına göre *yarı-sözlüksel* biçim birimler olarak ayırmamız gerekmektedir. Bu sözcüklerin söz dizimi görünüşleri ise Greenberg'in evrensellerine göre muhtemel *Sayı> Sınıf/ölçü> A* dizimi şeklindedir. Tipolojik olarak 4 dizim ile karşımıza çıkmaktadır.

- a. [Sayı+ Sınıf/ölçü Ad] : Çince
- b. [A+ Sayı+ Sınıf/ölçü] (Thai)
- c. [Sınıf/ölçü +Sayı+ A] (Ibibio [Niger-Congo])
- d. [A+ Sınıf/ölçü+ Sayı] (Jingpho [Tibeto-Burman]) (Her, 2017: 267).

Bu evrenselliklerden (a) ve (b) maddelerindeki dizim, Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bu öbeklerin dizim özelliğini yansıtmaktadır. Ayrıca evrenselerde sınıflandırıcı ve ölçüm birimi sonda ve başta olmasına göre de bir sınıflandırma yapılmaktadır. Türkçe ve Çuvaş Türkçesi, Sınıf/Ölçü-sonlu dillerdir.

Sınıflandırma Öbeği ya da *Sınıflandırmaya Benzer Öbek* (Bošković ve Şener 2014: 120-124) olarak adlandırılan *tane*, *adet*, *salkım* gibi birimlerin yer aldığı öbeklerin, tipolojik olarak bazı dillerde kendinden önceki belirticisine (specifier) bağımlı bir duruş sergileyerek (Alexiadou, vd., 2007:432, Kechriotis 2009: 87) ikili bir özellik göstermektedir. Sınıflandırıcılar, bazı dillerde (Çince, Japonca) bağımlı biçim birimlerle ses bilimsel olarak gerçekleşebilirken Türkiye Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde işlevsel ve yarı sözlüksel kategorilerle ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesinde sınıflandırma öbeği olduğunun idda edildiği görüşe göre birimin söz dizimsel olarak yarı sözlüksel olması bir ölçüttür. Örneğin, *salkım*, sayı olmadan tek başına bir birim özelliği gösteremediği için bir sınıflandırıcıdır, bağımlı bir biçim birimdir.

- a. *iki salkım üzüm* b. *salkım salkım üzüm* c. **salkım üzüm* (Kechriotis, 2009: 87).

Aynı şekilde Türkiye Türkçesinde *bardak* ölçü birimi de tek başına kullanılamamaktadır ve sayıya bağımlıdır. Sınıflandırıcılar gibi bir topluluk değil, bir şeyin miktarını ifade etmektedir. O halde bağlı biçim birim özelliği gösteriyor olmak, sınıflandırma öbeği olarak bir grubun sayılması için yeterli değildir. Zaten Çuvaş Türkçesindeki bu ikili özellik böyle bir ayırımla ölçü ve sınıflandırmayı ayırmaya yeterli değildir. Çuvaş Türkçesinde, *ıstakan* “bardak” biriminin tek başına da kullanılması bir sayıya bağımlı olmaması/olması onun tek başına ölçü/sınıflandırıcıya göndergede

bulduğunu göstermez. Bu yüzden de Kechriotis'in bu ölçütü, Çuvaş Türkçesine uymamaktadır. Aynı şekilde *pırçı/pırçık* “tane/bir tane” birimi de hem sayıyla hem tek başına varlığa göndergede bulunmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *pırçı*'nin kullanımlarında ölçü birimine göndergede bulunmadıkları da zaten görülmektedir.

a. *İna pırçı tumlam şeş kirlı.*

“Ona sadece bir damla gerekli.”

b. *Pup vıl ilme kına pilet, kayalla pır pırçı te pamast'.*

“Papaz da sadece almayı biliyor, sonra bir tane bile vermiyor.”

şupkim “demet” birimi ise sayı olmadan tek başına *bir demet* anlamına gelebilmektedir. Aynı şekilde *şıklem* de “kap, kucak dolusu, bohça vs.” de ölçüye gönderimde bulunmaktadır. Bu ölçü birimi, hem sayılabilen hem sayılamayan adlarla birleşebilmektedir.

c. a. 6-8 *portsine*: 1,5-2 l *kvas*, 300-400 g *kılpassi*, 2 *şırulmi*, 3 *şımarta*, 3 *hıyar*, 8-10 *vıı şarik*, *çupkim eşil şimış*, *şupkim petruška*, *hıyma*, *gorçitsa*, *tıvar*.

“6-9 kişilik: 1,5-2 litre Kvas, 300-400 gram sosis, 2 patates, 3, yumurta, 3 slatalık, 8-10 küçük şalgam, bir demet yeşillik, bir demet maydonoz, kaymak, hardal, tuz.”

d. *Kil huşi karçıkki İna pır şıklem kiv-kirık tum-tir pırahsa paçı.*

“Yaşlı olan ev sahibi bir kucak dolusu eski kıyafet verdi.”

e. *İrhi apat şisen, Nina vışı şıklem sıv küşı, urayne nırlı şıtıkpe sıtırçı, şenıke şılçı.*

Sabah kahvaltısından sonra Nina 3 kap su döktü, ayağını nemli bezle sildi, kuru otları ovaladı.”

Ölçüm ve sınıflandırma öbeklerinin varlığı konusu bir tartışma konusu iken bir diğer tartışma konusu da dizide bulunan adların hangi gruba girdiği konusu olarak karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde *sınıflandırma öbeğinin* olmadığını iddia eden Öztürk (2005: 25) *tane*, *salkım*, *adet* biriminin sayıya göndergede bulunmadığını bağımsız bir varlığa göndergede bulunduğunu öne sürerek konuya söylem ya da kullanım düzeyinde yaklaşmıştır. *Keki üç tane öğrenci yedi.* cümlesinde, *tane* biriminin, *keki* yiyen öğrencilerin sayısına göndergede bulunmadığını ileri sürer ve dış dünyadaki mevcut bir varlığa göndergede bulunmadıklarını düşünür. Fakat Öztürk (2005) işlevsel sözcüklerin varlığını

göz ardı etmektedir. Sonuçta hem ölçü birimleri hem de bazı sınıflandırıcılar Çuvaş Türkçesinde işlevsel birimler olarak davranmaktadırlar. Sınıflandırıcı kullanan dillere bakıldığında sayıların üzerine gelen sınıflandırıcılar zaten geçici olarak topluluk ifade eden ya da topluluğu adlandıran biçim birimlerdir. Çuvaş Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde bu işlevi ancak $\{+Ar\}$ ve $\{+şAr\}$ biçim birimlerinin geldiği sayılar, niceleyiciler yerine getirebilir.. Bunlarda sistemli bir çekim söz konusudur: $p\check{r}+er$ “birer”, $ik+şer$ “ikişer”, $viş+şep$ “üçer”, $temişeşer$ “bir kaçar” gibi.

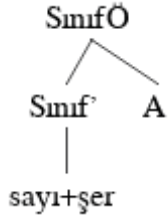
Sonuç olarak $k\check{l}en\check{c}e$ “şişe”, $kurka$ “kepçe”, $vitre$ “kova” liter, kilogramm, metr $\check{s}uhr\check{m}$ “kilometre”, pay “dönüm” sözcükleri bir sayı ile $stakan$ “bardak” ve $p\check{r}\check{c}\check{h}\check{k}$ “tane” hem sayı ile hem de tek başına varlığın ölçüsünü verebilmektedir. Sözlüksel olarak bir arada bulunma ifade eden $\check{s}upki$ “tutam, demet”, $\check{s}\check{h}klem$ “kucak dolusu, demet, tomar, bohça, paket”, par “çift”, $y\check{ik}\check{r}$, $m\check{i}\check{s}\check{r}$ “çift” $m\check{i}\check{s}\check{r}\check{s}ar$ “çifter” $temişeşer$ “bir kaçar” gibi sözcükler ile sınıflandırma öbekleri oluşturulmaktadır.

Sınıflandırıcı öbeklerinde, sınıflandırıcılar birer işaret sözcüğü gibi davranmaktadırlar. Bu da sınıflandırıcılara, tekilleştirme ve bireyselleştirme işlevi kazandırmaktadır (Alexaidou, vd., 2007:198). Sınıflayıcılar, konuşurun göndergede bulunduğu varlığın çeşidini özgüleştirdiklerinden, anlam bilimsel sınıfları çok geniştir. Varlığın maddesi, amaç, statü, işleme biçimi v.s bu anlam bilimsel sınıfın üyeleridir. Burada varlık küçük grup sistemi halinde sınıflandırılmaktadır. Genel olarak kütle adları ve sayı ile anılan sınıflandırıcı öbeklerinin diğer anlam bilimsel özellikte olanları birer ilişki türü gibi algılanmaktadır (Rijkhoof, 2014: 13). Yukarıda saydığımız bağlı biçim birimlerle ve bağımsız olarak sınıflandırma öbeği oluşturma, bu kategorinin Çuvaş Türkçesinde her iki yolla da gerçekleştirilebildiğini göstermektedir. Türkiye Türkçesindeki “tane, adet”, çift, sözcükleri karşılığında $p\check{r}\check{c}\check{h}\check{k}/p\check{r}\check{c}\check{h}\check{k}$ “tane/bir tane”, $m\check{i}\check{s}\check{r}$ “çift” sözcükleri kullanılmaktadır. Fakat Türkiye Türkçesinde, bir sayı ile birleşen, yarı sözlüksel bu sınıflandırıcılar, sayı olmadan sınıflandırma işlemi gerçekleştirememektedir. Çuvaş Türkçesinde de bu durum “bir” sayısı dışında seçimlik değildir.

Ölçüm Öbekleri ve Sınıflandırma Öbeklerinde, sayı öbeğinin iç yapısına benzer bir özellik görülür. Çünkü sınıflandırma, bağlı biçim birimlerle elde edilebildiği gibi sözlüksel olarak da ifade edilmektedir.

SınıfÖ, $\{+şer\}$ biçim birimli sayı ve adla birleşirken belirleyici yerindeki sınıflandırma unsurunda, herhangi bir yansıma olayı ve yükselme görülmez. Sadece sayı

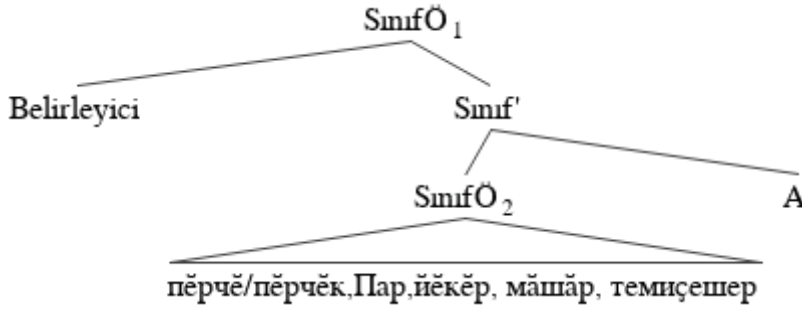
ve ilgili türetme biçim birimi arasında bir yükselme görülür. (buna baş taşınımı diyoruz)
Bunun dışında öbeğin [SınıfÖ[Sınıf' sayı+şer][A]] yapısında oluştuğu görülür.

Şekil 3.47

Diğerlerinde ise sınıf' öbeğinin iç yapısı değişir.

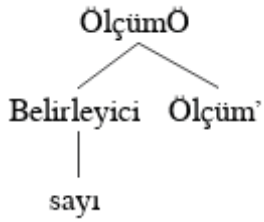
[SınıfÖ[Belirleyici][Sınıf[SınıfÖ пёрчэ/пёрчэк,Пар,йёкёр,машар,темиçешер]A]]

Şekil 3.48

Ölçüm öbeklerinde, iç yapı da farklılıklar görülmemektedir.

[ÖlçümÖ [Belirleyici sayı][Ölçüm']]

Şekil 3.48

3.1.3.3.2.1.1. Sınıflandırıcı+A Yapı Tipi

Soru adı/Sayı/Belgisiz Adıl-şer+A Yapı Tipi

pırçı/pırçık “tane” +A Yapı Tipi

Sayı+ pırçı/pırçık “tane” +A Yapı Tipi

Par, yığır, mişir “çift” ”+A Yapı Tipi

Sayı-İyelik Yapı Tipi

Sınıflandırıcılarda, tekil-genel ad özelliği olmadığından, *topluluk*, *yoğunluk*, *kapsamlılık* özelliğinden dolayı grup gönderimsel/gösterimsel bir gönderge özelliği görülür. Bireysel-tekil varlığa göndergede bulunulmaz. Fakat bir “gruba” göndergede bulunduğundan o grup da tekil bir varlığa karşılık gelebilir. Schroeder (1999: 202) Türkçede anlam bilimsel olarak sayıyı *biçim (shape)* ve *ayrılık (distinctness)* olarak ikiye ayırmaktadır. *Biçim*, çokluk işaretlenmiş ve çokluk işaretlenmemiş adlar olarak ikiye ayrılmakta ve *ayrılık* ise belli bir göndergenin ayırıcı özelliğinin işaretlenmesi anlamına gelmektedir. Sınıflandırıcılar da varlığın küçük bir niceliğine ayırıcı bir niceliğine göndergede bulunurlar. O halde, tekil-genel olmayan bu topluluk, kapsamlılık ifade eden yapılar birer belirli göndergesi olan adlar haline gelebilmektedir. Burada sayı/topluluk adı, göndergesel bir özellik taşımaktadır. *Par*, *yığır*, *temişeşer*, *pırer*, sayı ve çiftlik belirten sözcükler, Türkiye Türkçesindeki *tane* sözcüğü gibi birer *sayı sınıflandırıcı* özelliği göstermektedir.

Metinlerimizde, diğer sınıflandırıcılardan farklı olarak par “çift” sözcüğüyle 2 kez karşılaşmıştır. *yığır* “çift, iki” sözcüğüne 2 örnekte rastlanılmıştır. Kullanım sıklığı düşük sınıflandırıcılardır.

a. *Şavımpa yılınnı ta vışem Leventeye: uşsa par ertele şiniren, vat şinsen kimilne, tese. (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).*

“Bu yüzden onlar Leventey’e rica etmiş: bir çift takımı yaşlı insanların moralini düzeltmek için yeniden düzeltmesi için”

b. — *Hal kilçî. Par laşapa. (Mariya Uhsay, Kira Şilsem, 1956).*

Şimdi geldi. Bir çift at ile.

d. Kaşni yarsa pumasseren uri şumne přer pít¹⁰⁶ şaklannın tuyınçĩ. (Albina, Mışkına, Atte Pilĩ, 2004).

“Her seferinde her attığı adımda ayağının üstüne birer ağırlık asılmış gibi geldi.”

e. Pilĩkne sarlaka çĩn piçihhipe hutĩ şeş turtsa çihnĩ — yıkır ivışa kımelle teyĩn. (Arkadiy, Eshel, Akışsem Tavrĩnařřĩ, 1983).

“Beşini sadece geniş kemerle çekip bağlamış iki avuca sığabilsin diye.”

f. Kunne temişeşer eşelon kayat’. (Trubina Marhvi, Hıllehi Kaşsençe, 1989).

“Günde bir kaçır basamak/kademe ilerliyor”

g. Sire mişeşer panulmi tivri?

“Size kaçır elma alındı?”

h. Mĩn çuhli kipe-yĩm řurnĩ?

“Ne kadar keten biçmiş”

i. İki yırkeri şimahsene şhıntarsa mişır şimahsem tivır.

“İki satırdaki sözcükleri ilişkilendirip eş dizinli sözcükler yapınız.”

i. Visem, viřĩ kile kayrı.

“Onlar üçü eve gitti”

3.1.3.3.2.2. 2. Sayı+Ölçü Birimi Yapı Tipi

Sayı+ kılence “şişe”, kurka “kepçe”, vitre “kova” liter, kilogramm, metr, řuhrĩm “kilometre”, pay “dönüm”, şiklem “kap, yığın”, şupkı “tutam, demet” Yapı Tipi

Kesir sayısı+Ölçü Birimi Yapı Tipi

a. Unĩn maltanlıha karap yırĩ-tavra 200 metr taran şeş tırışlemelle (Tihan Petırkki, şil-Tivıl, 1961).

“Onun önceden gemi etrafını sadece 200 metreye kadar araştırması gerekli”

b. Piltır kaşni ĩneren vşamran 4 pin kilogramm řĩ sunĩ. (Marina Grigoreva, Kĩřeh řĩř İřĩ puřlanĩ, Hıpar 22 Nisan 2017).

¹⁰⁶ Yaklaşık 16 kilogramlık ağırlık ölçüsü.

“Geçen yıl herbir inekten ortalama 4 bin kilogram süt satmış.”

c. *Muçar s̄itel şine şur litr ereh lartr̄i.* (Trubina Marhvi, Muçar, 1933)

“Muçar, masaya yarım litre rakı koymuş.”

ç. *şak ulmuŝŝi şinçen Vanyuk vıŝliŝ şul p̄ir vitre ulma puhniŝŝi.* (Trubiuna Marhvi, Hillehi Kaşsençe, 1989).

“Bu elma ağacından kıtlık yılında bir kova elma toplamıştı.”

d. *Yurat-ha, maltanhi sak̄ir ŝuhr̄imne asphalt sarni şossepe kaymalla.* (Arkadiy, Eshel, Akışsem Tavr̄maŝŝi, 1983).

“Mümkün mü, önceden 8 kilometreye asfalt döküp şoseyle gitmek gerekirdi.”

e. *P̄rer tatik t̄ir̄iren t̄iri k̄il, fosforit, tisl̄ik humas̄ir akr̄iş tata gektartan sak̄ir paȳinçen p̄ir payne k̄ils̄ireh ŝ̄irulmi lartsa p̄ihma kil̄iŝriŝ.* (Trubina Marhvi, Hillehi Kaşsençe, 1989).

“Birer parça çeşitli kül, fosforit, gübre koymadan ektiler ve bir hektardan sekizde bir dönümünü külsüz patates yetiştirmeye anlaŝtılar.”

3.1.3.3.2.2. Sayı Öbeği

Sayılabirlik kavramı, bütün insan dillerinin sözcük yapısının özünde vardır ve bir takım *algılanabilir-ayrı nesnelere* bireyselleŝtirilmesini varsayılmasını önemser. Her dilde sayı kategorisi dil bilgisel olarak ifade edilmeyebilir. Bazen sözlüksel olarak da ifade edilmektedir (Lyons, 1999: 255). *Bir* ile *birden çok* arasındaki ayırım çok netmiŝ gibi görünse de bu ayırım dillerin sözcük yapıları ile belirlenmektedir (Lyons, 1999: 254). *Topluluk, sayılabir ve kütle adlarının* sözcüksel olarak sınıflandırılmaları farklı olabilmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde 3. şahıs hem teklik hem çokluk ifade edebilmektedir. Sanskritçede ise çokluk, 2 sayısından itibaren başlamaktadır. Çuvaş Türkçesinde ise teklik ve çokluk arasında *par, yik̄ir, mişir* “çift” gibi ikilik gösteren bir yapısal işaretleme söz konusudur.

Sayılar, kavramların içsel değil, dışsal özelliklerini taşıdıklarından (bir kitap hariç) (Akaslan, 2001: 39) betimleyici bir içerikleri yoktur ve bu yüzden de özgül bir okuma alamamaktadırlar. Fakat sayıların çoğulluk ve genellik anlamına göre belirsiz özellik gösterebilmektedirler. Tekil-genel olan belirli, tekil genel olmayan belirsiz özellik gösterir (Emeksiz, 2003: 127). Belirliliği alan özelliklerine göre değerlendiren Givon’a göre

(2011a: 223) sayılar belirsiz sözcüklerdir; sıfatlar gibi göndergeyi değil, göndergenin alanını daraltırlar. Fakat Givon'un bu fikri niceleyici ve nitelyici ayırımını etkilese de bizce belirliliğini etkileyemez.

Sayı öbeği içerisinde sıra sayıları, sayı işaretleyen biçim birimlerle kurulan öbekler de yer almaktadır (Rijkhoff, 2014: 19). Çuvaş Türkçesinde¹⁰⁷ çokluk biçim birimi {-sem}'dir. Sayı öbeklerinden Çuvaş Türkçesinde işlevsel sayı⁰ başı olarak sayılacaktır. Bu tür sayı öbeklerinden başka *pĭr/pĭre/pĭrre* "bir", *ik/ikĭ/ikkĭ* "iki", *viş/vişĭ/vişĭĭ* "üç", *tĭvat/tĭvatĭ/tĭvatĭ* "dört", *pilĭk/pilĭk* "beş", *ultĭ/ultĭ* "altı", *şĭç/şĭçĭ/şĭçĭĭ* "yedi", *sakĭr/sakkĭr* "sekiz", *tĭhĭr/tĭhĭr* "dokuz", *vun/vunĭ/vunnĭ* "on", *şĭrĭm* "yirmi", *vĭtĭr* "otuz", *hĭrĭh* "kırk", *alĭ/al/allĭ* "elli", *utmĭl* "altmış", *şĭtmĭl* "yetmiş", *sakĭr vunĭ/sakĭr vun/sakĭr vunnĭ* "seksen", *tĭhĭr vunĭ/tĭhĭr vun/tĭhĭr vunnĭ* "doksan" *şĭr* "yüz", *pin* "bin" *million* "milyon", *milyard* "milyar" (Rona Tas, 1999 1-15; Güzel, 2012: 281) sayı adlarının adla ve sayıların sayı ile kurduğu öbekler ve birleşikler sayı öbeği sayılacaktır.

Çuvaş Türkçesinde, söz öbeği olan sayıların bazılarının arasına *ta/te*, ilgeci girmektedir.¹⁰⁸ Pavlov (1965: 174) ve Sergeyev ve Kotleyev (1988: 228-229), *million* "milyon", *milliard* "milyar" ve *pin* "bin" sayı adlarının kendisinden sonra sayı sözcükleri olması durumunda her zaman bu ilgeç ile bağlandığını ifade etmektedir. Aşmarin (1903) OİÇS adlı çalışmasında, *million* "milyon"; *milliard* "milyar" ve *pin* "bin" sayı adlarının dışındaki sayı adları birleşirken de *ta/te* bağlacının kullanıldığını ileri sürmekte ve çalışmasındaki sekizinci maddede *hĭrĭh te pĭr yvĭş* "kırk bir ağaç" örneğini vermiştir.

¹⁰⁷ Çokluk biçim birimi özel adlara ve cins adlara gelir: Şehir, ilçe kasaba, köy için nereden geldiğini, kökeninin ne olduğu gibi soruların cevabında sözcüğe *{+ri}/{+ti}*, *{+llĭ}* biçim birimleri gelmeden de çokluk biçim birimi tek başına bir yerli olma anlamı verir (Aşmarin, 1903: 59. Madde).

Kuşkĭsem "Kuşkılı, Kuşkılılar"

Kuşkĭ Çĭvaşĭ "Kuşkılı Çıvaş/Kuşkı'nın Çuvaşı"

Kuşkĭ timĭrĭşĭ "Kuşkılı demirci"

Kuşkĭ laş(i) "Kuşkılı atı"

Kuşkĭsen laşi "Kuşkılı'nın atı"

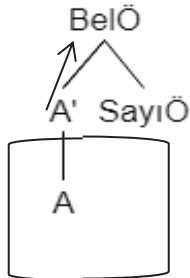
¹⁰⁸ Eski Batı Türkçesinin temsilcisi olan Çuvaş Türkçesinde görülen bu durum Eski Doğu Türkçesinde de karşımıza çıkar. Araya eklenme, daha fazla olma anlamlarını veren bağlaçlar girer. Sayı grubunu oluşturan kurucu öğelerden büyük olanı önce, küçük olanı sonraysa (Gabain 2003: 75) 30'dan sonraki sayılarda ve yüzlükler ve binlikler arasında *artuĭ* edatı kullanılır. Bu kullanımn yazıtlara göre farklılıklar gösterdiği de olur. Örneğin, *otuz artuĭ* bir yaşına "31 yaşına" (Gabain, 2003: 75), *otuz artuĭ* bir "31" (BK, G 9), *bir kırk* "31" (KT K 2), *bir tūmen artuĭ* yeti biñ "17 bin" (Tekin, 2000: 130)

Harezmi Türkçesinde *bin* ve *yüz* ile kurulan sayı gruplarında araya *taĭ* bağlacı girer. Örneğin, *yüz taĭ* oñ "110", *miñ taĭ* altı yüz "1600" (Akalin, 1998: 188) Çağatay Türkçesinde ara sayılarda bazen ve bağlacı kullanılır. Örneğin, *kırk ve yiti* "47", *üç yüz ve tokuz* "309". (Akalin, 1998: 229).

Derlemde de bu gibi örneklerle karşılaşmıştır. 8 yerde, *şitmil* “yetmiş” sayısı ile birlikte kullanılmıştır. Diğer sayı öbeklerinden bağlaçla bağlanana hiç rastlanılmamıştır. Sayıların sayılarla kurduğu bu öbekler, bağlaçlı ya da bağlaçsız birer birleşik sayı oluşturmaktadır. Öbek olmayan sayılar ve birleşik sayılar, adlarla birleştiklerinde birer *sayı öbeği* oluşturmakta ve varlığın sayıca niteliğini belirtmektedirler.

Sayı, bu birleşimsel alanda anlam bilimsel bir kategori özelliği ile bir sayı öbeği yansması oluşturmaktadır. Yetinmeci Program’da sayı, seçilen değerın adlardaki yorumlanabilir özelliğidir. Genel olarak Üretici Dil Bilgisi’nde baş taşınımında, kurucu buyrumu tetikleyici bir unsurdur. Başın işlevsel yansmasındaki bu taşınım ile birleştiği adın taşınımı içsel olarak ilişkilidir. Bu işlevsel baş, adın hâkimiyeti altında olduğunda dil bilgisel özellikler taşıdığından taşınımı tetikler. Eğer ad, bir üst dala taşınıyorsa onun taşınımını tetikleyen daha üst konumda bulunan dil bilgisel özelliklerdir. Bu durum eylemin, çekim ile birleşmesine benzer bir taşınım özelliği gösterir. Çekim özelliklerinin tetiklemeyle eylem çekime yükselir. Ad, da sayı özelliğinin tetiklemeyle sayıya yükselir ve bir yansıma meydana gelir.

[BelÖ[A'[A]][SayıÖ]

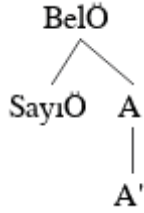

Şekil 3.49

Sayı başı, işlevsel olmayan ve sözlüksel olan içsel olarak çokluğu ifade eden belgisiz adlarda, adın işlevsel başa yükselmediği görülür. Dizime bu sözcükler değerli olarak girerler. Pesetsky (2007) ve Chomsky’nin (1995: 231-235-241) işaret ettiği içsel (intrinsic) ve seçimlik (optional) özelliklerden, içsel özellikler sözlüksel varlığın bir parçasıdır ve ondan ayrılamaz. Sayı öbeğinin işlevsel başına yükselmede gördüğümüz gibi seçimliklerde bu özellik seçilmektedir. Bu içsel özellikler, adların sayı, cins, şahıs kategorilerini taşırlar; fakat seçimlik olanlarda değer seçilebilir ve bu seçim, sayaç (numeration) aşamasında gerçekleşir. Bu şekilde de türetimde bir engel kategorisi meydana

çıkılmış olur. Sayı, işlevsel baş olduğunda ise seçimlik bir özellik gösterir ve teklik, çokluk ya da başka türevleri seçilebilir.

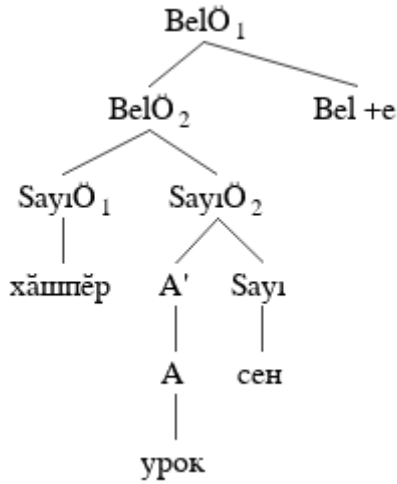
[BelÖ[SayıÖ][A[A']]].

Şekil 3.50

hışpş, *temışe* belgisizleri dizimde iken baş adda kodlanan çokluk değeri ve içsel çokluk ile sayı öbeği değerinde sözcüğün BelÖ oluşturduğu görülmektedir. Örneğin *hışpş uroksene* öbeğinde *hışpş* “bazı” sözcüğü çokluk kodludur ve içsel olarak sayı öbeği oluşturur. Aynı şekilde *uroksene* sözcüğünde de çokluk işlevseş başına $\{+sem\}$ yükselerek sayı öbeğini oluşturur. Bu durumda da iki sayı öbeğinin birleşmesi ile BelÖ oluşur. Bu belirleyici öbeğini de daha yukarıda belirtme-yönelme durum biçim birimi yönetmektedir.

[BelÖ[BelÖ[SayıÖ хăшпěр][SayıÖ[A'[A урок]][Sayı сен]]Bel +e]

Şekil 3.51

A+(A-Çokluk) Yapı Tipi

Asıl Sayı +Ad/ Yapı Tipi

Sayı+sehet/minute Yapı Tipi

Asıl sayı+A diziminde *př* sayısı farklı bir yerdedir. Tanımlığı olmayan bir dil olan Çuvaş Türkçesinde *př*, Türkiye Türkçesindeki tekil belirsiz *bir* sayısına ve işlevlerine özdeştir. Hem sayı olarak varlığı belirtmekte hem de varlığın belirsizliğini işaretleyebilmektedir. *Bir* sayısının belirsizlik tanımlığı olduğu (Öztürk, 2005: 19, Grönbech) ve olmadığı konusunda (Kechriotis, 2009: 89) ve de yarı-belirsiz (quasi-indefinite) özelliği gösterdiği (Lyons, 1999: 50) yönünde üç farklı görüş ileri sürülmektedir. Lyons (1999: 95) ses bilimsel olarak kimliğinin yarı-belirsiz asal tanımlık ve sayı adı *bir* arasında olduğu yönünde bir tanım yapmaktadır. Öztürk'e göre bu yapılar bir yüklem niteleyicisi gibidir. Bu yüzden bunu yarı bitişmeye (nesne geçişimi) benzetmektedir. Lyons da (1999: 50) belirsiz ad öbeklerinin sadece dolaysız nesne olduklarını ileri sürmektedir. (*bazı* belgisizini de bu grup içinde sayar.) Kechriotis (2009: 89) ise bu sayının diğer sayılar gibi sayı öbeği ve sınıflandırma öbeklerinin belirleyici yerini doldurduğunu düşünmektedir. Yani geçici anlık oluşumlardır. Bu öbeklerin belirliliği konusunda da tartışmalar bulunmaktadır. Enç (1991) öbeğin özgüllüğünü ve belirliliğinin belirtme biçim birimine bağlı olduğunu düşünürken Kechriotis (2006: 78) ister gerçeklik ortamı olsun ister gerçek dışı ortamlarda olsun, bu yapıların konuşanın zihninde göndergesinin olduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden de söz dizimsel olarak da *ada etkisi* olduğunu düşünmektedir. Lyons (1999: 178) ise bu asal tanımlık olan bağımsız sözlüksel biçim birimin belirsiz özgüllerle sınırlı olduğunu ve göndergesi olan adın tanınabilirliğinin önemli olmadığına silinebileceğini ileri sürer. Yani Kechriotis'in (2006) aksine gerçeklik ortamı ve konuşucunun konu hakkında bilgisinin olması önemlidir. (d) örneğinde Kechriotis'in savının doğru olmadığı görülebilmektedir. Zihinde göndergesi olan şey bir tahmin, varsayım iken bunun özgül olması ve göndergesinin olması mümkün değildir. *İş* "iş" in ne olduğu belli değildir. (g)'de ise *př hřarımĭ* öbeğindeki *{+İ}* belirtme işlevindeki iyelik biçim birimi, belirsiz olan *př hşarım* öbeğini belirli hale getirmekte ve göndergesel olan *hşarım* "kadın" sözcüğü özgül de bir okuma almış olmaktadır. (c)'de ise tamamen belirsizlik işaretleyen sözlüksel bir asal tanımlık gibi davranmakta ve konuşucu tarafından göndergesi olmayan bir kişiyi işaret etmektedir. Bu durumda da öbek, gerçeklik ortamında oluşmuş olsa da göndergesel özellikleri açısından özgül bir okuma alamamaktadır. Diğer örneklerde (*h*), (*i*), (*i*), (*j*) sayılarının belirliliği, gerçekleştikleri ortam, kapalılık oluşturacak bir ortam olmadığından özgül, belirli bir okuma almaktadır. (i)'de ayrıca Türkiye Türkçesindeki kullanımın aksine *sehet* "saat" baş olan konumunda yer alır.

a. *Petř atmana sillekelese ilčĩ te, př kartlaška ayalarah ansa, may pur taran inšereh tĩssa pĩrahrĩ. (Gennadiy Plaskin, Ŗavrařil, 1993).*

“Petir atmanı silkti, bir basamak aşağıya doğru inip imkȃnlar yettiği kadar uzağa gȃtũrũp bıraktı.

b. —*Ançah man atte şemere př ivĩl kĩna pulnĩ, — terĩ pulĩřĩ kalavĩnçen şalt tĩĩnĩ Vitaliy ĩna hirĩřnim kalama aptĩrasa.*

“Ancak benim babam ailede bir tek erkek evlat imiş, balıkçı hikȃyesine çok şaşırmış Vitaliy ona hiçbir şey sȃyleyemez halde donmuş, dedi”

c. *Yuhanşiv hĩripe př řn hullen utsal kilet. (Vasiliy Alentey, Pograniçniksem, 1955).*

“Akarsu kenarında bir kişi ağır ağır yũrũyormuř.”

d. — *Çĩkeř, atya-ha pirĩn pata, — terĩ pĩrrehinçe Veruk, vĩrtĩn pişiltatsa. — Pĩr ĩř pur... (Arkadiy ĩřhĩl, Akĩřsem Tavrĩnařřĩ, 1983).*

“Kırlangıç haydi bizim yanımıza dedi bir keresinde Veruk, gizlice fıdsıldıayıp. Bir iş var...”

f. *şapla, př kaşhine pirĩn zemlyanka alikĩ hiltĩr-haltĩr uřilçĩ te, kapitanpa şap-řamrĩk hĩr-saltak kĩrse tiçĩř. (Vasiliy Alentey, Layoh, 1970).*

“Bȃyle bir akşam bizim tahta kapı haldır huldur açıldı ve genç bir kızla asker girdiler.”

g. — *Ana puřĩ — anatra, taka puřĩ — huranta, — yurlasa ilçĩ pĩr hĩrarĩmĩ, tařlanĩ pek predsdatel umne pĩrsa — şusa pariřĩr ĩntĩ, ançah hişan pulsana ta huranti taka puřĩ pirki asa ilterĩpĩr. (Mariya Uhsay, Kĩra şilsem, 1956).*

“Delĩđin başi aşağıda, keçi başi kazanda diye şarkı sȃyleyerek bir kadını, dans ediyormuş gibi başkanın ȃnũne gȃtũrũnce, temizliyoruz şimdiancak ne zaman olsa kazandaki keçi başını hatırlıyoruz.”

h. *şalta — vĩrĩm koridor. ĩkĩ enĩpe alik. Pĩr alikĩ umne uksah-řĩlah puřtarĩnĩ. (Yevĩ Lissĩnĩ, řĩkĩr Çĩli, Hıpar 15 Nisan 2017).*

“İçeride uzun koridor. İki tarafı kapı. Bir kapı ȃnũne topallar toplanmış.”

ı. *Kĩtetĩp. Pĩlĩk minut, vunnĩ, şur sehet. (Hvetĩr Uyar, Tanata, 1994).*

“Bekliyorum. 5 dakika, 10, yarım saat...”

i. *Kavırle irhi sakır sehete klub umne pıma huşrı ĩner. Kayakansem şavınta puhınmalla, terı. (Anatoliy Rusakov, Pulat-şke Purnışra, 2011).*

“Kavırle sabah saat sekizde klubün önüne gitti dün. Gelenlerin burada toplanması gerekli dedi.”

j. *şossepe kaysan, laşuna kaşni ikı minutrana h pırsa pır. (şaval Sarılsan, 1966).*

“şoseye gidip atını tam iki dakikada alıp git.”

k. *Vun-şar mışır kuş hıruşla şüelle hıparakan hırpe kaşşına pıtaları. (Albina Mışkina, Atte Pılı, 2004).*

“Onar çift göz korkunç bir şekilde ayağa kalkan kızla damada mıhlandı.”

Birleşik Sayı (S ta S/S S)+A Yapı Tipi

a. *Pır kaşrah şır te ikı kuyan tıtrım (Sunarşı Hallapışem, 1944.)*

“Bir gecede yüz iki tavşan yakaladım”

b. *Allıpe şıtmıl te şışı tışlı halıha tıtsa tını, urıpe şıtmıl te şıçı şırşıva pıssa tını. (İvan Muçi, Kulışla Kalavsem, 1982).*

“Elinde 77 türlü halkı tutmuş, ayağıyla 77 yere basmuş.”

c. *Pin te pır çuhrımri şırte pır kontsert pur.*

“1001 kilometre uzaklıktaki yerde bir konser var.”

d. *Allıvişı şulta – aşa? çınah, uhmaha tuhrım pulas ep. (Elena Selivanova, Kanaş)*

“Elli üç yılda-çocuk? Gerçekten ahmak çıktım galiba ben.”

Kesir Sayısı +Ad Yapı Tipi

Ölçüm Öbeklerinde sayı ve ölçü adının birleşmesiyle ad, biçim (shape) özelliklerini kazanmış olur. Yüzde sayısı sözlüksel bir varlık değil, artgönderimsel bir sayıdır (Schroeder, 1999: 141). Dizim, Türkiye Türkçesindeki kullanımın aksine yalındır ve söz dizimi özellikleri de farklıdır. Çuvaş Türkçesinde sayı, yüzde sözcüğünü niteler. Bu farklılık *yarım* kesir sayı ifadesinde de görülmektedir. Parça olan sözcük bütünden/tam sayıdan sonra gelir. *Million/mılyon şurı* “bir buçuk milyon”, *sehet şurı* “bir buçuk saat”, *tıvattı şurı* “4 buçuk” örneklerinde bu durum gözlemlenirken *çırık* “çeyrek” sözcüğünün sayıyı nitelediği gözlemlenmektedir. *şurı*, bir sayı ile birleşirken bazen araya kısa çizgi

almakta ve yine aynı söz dizimi özelliğini korumaktadır: *şutşantalık şur-ik şul* “iki buçuk yıl” şeklinde kullanılmaktadır.

Bu nicelik adları *şur-ı* “yarım, buçuk”, *protsent* “yüzde, yüzdelik; faiz”, *şır-ık* “çeyrek” sözcükleridir. N. A. Andreyev (1957:122) *uşmuhha, uşmişki*, “sekizde bir” sözcüklerini de bu kategoride saymaktadır. Fakat metinlerde bu örneğe rastlanmamıştır.

a. *Valentin Vladimiroviç şuçıpe, şavın pek çırçun atmosferıra kislrod sakır protsent şeşpulsan ta layih purınat. (Tihın Petırkki, Şil-Tvıl, 1961).*

“Valentin Vladimiroviç’in düşüncesinde böyle canlıların atmosferde oksijen sadece yüzde sekiz olunca iyi yaşıyorlar.”

b. *Marina radio hılhana Andromedi tırelıñı enne şavırçı. Ku çı şvıh galaktikı. Un şuti pirın pata million şurı şultanah şitet. (Tihın Petırkki, Şil-Tvıl, 1961).*

“Marina radyoyu kulağına Andromedi dalgalarına çevirdi. Bu en yakın galaksi. Onun ışığı bize bir buçuk milyon yılda ulaşıyor.”

c. — *Miçe tenkiıytatın?*

— *Pilık tenkiıparatın pulı.*

— *Pillık haklı, me vişşı.*

— *Vişşımar, tivattı şurı pultır. (Trubina Marhvi, Hıllehi Kaşsençe, 1989).*

“Kaç denge istiyorsun?”

Beş denge veriyorsun muhtemelen.

Beş pahalı, üç de.

“Üç değil, 4 buçuk olsun. “

d. *Un strelkistem şurşır irtni sehet şurı şitnine kıartaşşı. (Kuşma Turhan, Yımralı Yal, 1951).*

“Onun okları gece yarısını geçtikten bir buçuk saat sonra çıkıyorlar.”

c. *E vıl manran şultalık şur-ik şul kişınreh pulnıran? (Albina Mışkına, Atte Pilı, 2004).*

“Ya da benden iki buçuk yaş küçük olduğundan?”

d. *Vil, şak tarana şitse, İnnokentiye hirış sımah kalasa, un kımılne hirış çırık utım tusa kurman. (Yuhma Mişşi, Kivak şımren, 1998)*

“O yukarı gidip, İnnokenti’ye bir söz söyleyip, onun morali için küçük bir adım atmamış.”

Belirsiz Sayı (Sayı-Sayı)+A Yapı Tipi

a. *Çuhın şın açişem, tumtir şuk pirki, pilık-ult şuhrıma vırenme kayayman. (Trubiuna Marhvi, Hıllehi Kaşsençe, 1989).*

“Fakirlerin çocukları, kıyafetleri olmadığı için 5, 6 kilometre uzağa okula gidemiyorlarmış.”

Soru adı +A Yapı Tipi

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere “soru sözcükleri bulunan cümlelerde öbekler, dar bir alanı yani örtük bir alanı temsil etmektedirler (Lyons, 1999: 167) ve bu yüzden de öbekler bu alan içinde muğlaklık taşırlar. Bu muğlaklık öbeğin göndergesel olmadığını ve bununla ilişkili olarak da özgül okuma alamadığını göstermektedir. Örneklerde şul “yıl”, sakır “ekmek”, halih “halk” adlarının sayısı belirsizdir.

a. *Mişe şul sanran tartım epı. (Albina Mişkina, Atte Pilı, 2004)*

“Kaç yıl senden kaçtım.”

b. *Sirın mişe sıkır pur?*

“Sizin kaç ekmek var”

c. *Mın çuhlı halih pırı. Mın çuhlı asap tüsrış tarsa pıtannişem ku tırıha řitiçčen. (Mihail Suntal, Mıntu Vırtımlıhı)*

“Kaç halk tükenmiş. Ne kadar azaba çekmişler kaçıp gidenler bu taraf gelinceye kadar.”

Kerimoğlu (2008:152) sayı kategorisi içinde belgisiz niteleyicilerin de yer alması gerektiğini düşünmektedir. Fakat sayıca ve kütleli olarak (Akaslan, 2001: 40-41) farklı şekilllerde belirten olan bu niceleyicilerin belirsizliklerinden dolayı sayı kategorisini karşılamaları güç görünmektedir. Bu yüzden de sayıca belirsiz olan ve bütün ve parça ilişkisi kuran öbeklerin sayı öbeği hâkimiyetinde ya da alanındaki parçalılık kuruluşları içinde değerlendirilmeleri gerekmektedir. Görüşümüzü şu örneklerle destekleyebiliriz:

- a. Her öğrenci resim dersini sever.
- b. Okul, her öğrenci için bir kitap aldı.
- c. Birkaç çocuk dünyayı değiştirebilir.
- d. Birkaç çocuk eşyaları sınıfa çıkardı.

(a) ve (c)'de genel anlamlı bir yüklem alanında *her öğrenci* öbeği en geniş açıyı aldığı için yani bilinirlik açısından özgül olan dünyadaki bütün çocukları kapsadığı açıktır. Fakat (b) ve (d)'de belli bir yerdeki belli sayıdaki öğrenci sayısına göndergede bulunulmuştur. Sayı Öbeği, adlandırması kendi içerisinde işlevsel kategoride bir öbeği adlandırmaktadır. Bu grup içerisinde evrensel niceleyiciler de bulunmaktadır. Enç (1991), Lyons 1999: 158) bütün evrensel niceleyicilerin içerme ilişkisi taşıdıkları için özgül olduklarını düşünür. Fakat örneklerde zaman, kip ve görünüş kategorileri Enç'in ileri sürdüğünün aksine, bağımsız değildir. Cümlesel özgüllüğün etkili olduğu görülmektedir (Lyons, 1999: 167; Emeksiz, 2003: 38).

hışpır “bazı”+(Ad+Çokluk+Belirtme) Yapı Tipi

hışpır grup gönderimli niceleyicilerdendir. Özne konumundayken dağılımsal bir alana göndergede bulunur.

Bu yapıdaki örneklerin 8'i *hışpır* “bazı”+(Ad+Çokluk) yapısında, 6 tanesi de *hışpır* “bazı”+(Ad+Çokluk-Belirtme) yapısındadır. Türkiye Türkçesindeki gibi Çuvaş Türkçesinde de bu niceleyici ve ad, çokluk biçim birimi ile eş oluşumludur. Belirtme durum biçim birimi alamayan dil bilgisel işlevi özne olan cümlelerde, genel ve özel varlık gruplarına göndergelerde bulunularak özgül ve özgül olmayan adlar oluşturulmuştur. Belirtme durum biçim birimi açısından özgül olanlar 6 tanedir. Fakat bu 6 cümleden 2'si gerçeklik ortamında gerçekleşmemiş ve özgül olmayan bir okuma almıştır. Aşağıdaki iki örnekte de belirtme durum biçim birimi ada verilmiştir. Anlaşılan o ki sadece belirtili durum biçim birimini almak, özgül okuma alabilmek için yeterli değildir. Ayrıca özgül olmayanın da parçalılık ifade edebileceği görülmüştür. Emeksiz (2003), von Heusinger ve Konfilt (2008: 20) de Türkçe için bu sonuca varmaktadır. O halde hem Türkiye Türkçesinde hem de Çuvaş Türkçesinde, özgül okuma için adın aldığı biçim birimin yanında, onun gerçekleştiği ortamın da zaman, görünüş, kip açısından gerçeklik ortamını sağlıyor olması gerekir. Fakat göndergesi olan bir öbek bu dar alanda konuşucu tarafından bilinirse ad özgül olabilmektedir. Bu konuyu şu örneklerle daha iyi açıklayabiliriz:

a. *Tamarīna šunaškapa turtsa ušiltarnī hiššīn hišpīr uroksene vīrenetīp, annene vilāhsene tirpeyleme pulīšatīp, vara — pīr šīne!* (Trubiuna Marhvi, Pette Pulīšu Iytat, 1989).

“İlgin’ı atlı kızakla sürükletip temizlettikten sonra bazı derslerimi çalışacağım, anneme hayvanları toplamasında yardım edeceğim, sonra —buza!”

b. *Hišpīr çuhñsemeh kayalla pīhaššī — akmalli šīr lapīkīšne ūsterme yišñasšñ mar.* (Trubiuna Marhvi, Muçar, 1989).

“Bazı yoksullar geriden bakıyorlar—tarlanın metrekaresini büyötmeye sıra ayarlamak için değil.”

c. *Hišpīr saltaksem hiššīene turtsa kīlarçīš, teprišem pišalīšene peme hatīrlerīš* (Yuhma Mišši, Kīvak Šīmren, 1998).

“Bazı askerler kılıçlarını çekip çıkardılar, diğerleri tüfeklerini yığmaya çalıştılar.”

(a)’da konuşmacının ders çalışma eylemini konuşmacının söylem evreninde gerçekleştirmediği, bitmemişlik görünüşündeki eylemin belirsiz bir gelecek anlamı verdiği görölmektedir. Öbekte bu varsayım, dilsel olarak kiplik gösteren gelecek zaman eylem biçim birimi ile işaretlenmiştir. Bu yüzden, önermesel boyutta yüklem gösterdiği olay, gerçek dışıdır ve konuşmacı için belirli bir olaya gönderim yapmamaktadır. Olay, önvarsayımsal varoluş alanına göndergede bulunmamaktadır. Bu yüzden öbek, belirtme durum biçim birimi almış olsa da belirli olarak değerlendirilememektedir. Özgüllük konusunda ise muğlak olan *dersler* söylemde çocuğa verilmiş dersler olduğu için *çocuk* yani konuşur tarafından bilindiğinden özgül okuma alabilmektedir.

(b)’de olayın gerçekleştiğini Çuvaş Türkçesinde bitmişlik görünüşünün {-aššī} biçim birimiyle, gerçekleşmiş olduğunu ise tamamlanma görünüşünü yansıtan (c)’de {-çīš} biçim birimiyle kavrayabiliyoruz. Her iki görünüş kategorisi de olayın gerçek olduğunu, [hišpīr+A-çokluk-belirtme] yapısının söylem evreninde önvarsayımsal bir varoluş alanına gönderimde bulunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak (b) ve (c)’de sunulan cümlelerin önermesi, gerçek bir olaya işaret etmektedir. Bunların özgül olması, bilgi yapısı ile de doğrulanabilmektedir. Öbek, konu (topic) konumundadır ve eski bilgiyi temsil eder. Söylemde, önceden bahsedildiğinin bir kanıtıdır.

Nesne olan ad öbeklerinde, adda belirtme durum biçim birimi zorunlu olarak kullanılmıştır. Bu durum, Türkiye Türkçesinde de aynıdır. krş. *Bazı kitapları okuyorum*/**Bazı kitaplar okuyorum*.

temiše “birkaç” +(Ad+Belirtme) Yapı Tipi

Derlemimizde, 327 eş dizimli öbekte karşılaşılmıştır. Bunlardan 321’i *temiše+A* yapısında 6 tanesi de *temiše+A-belirtme* yapısındadır. 321 eş dizimli yapıda kullanım sıklığına göre birleşen adın çekimli biçimleri ile birlikte 77 kere *temiše hut* “birkaç kez”, 28 kere *temiše kun* “birkaç gün”, 14 kere *temiše şul*, 19 kez *temiše şın* “birkaç kişi” 16 kere *temiše minut* “birkaç dakika” yapısı ile karşılaşılmıştır. 321 kullanımdan 154’ü bu eş dizinlilikte karşımıza çıkmaktadır.

Kalan 77 örnekte *gün, yıl, dakika, insan* gönderimde bulunulabilecek bir varlık grubuna, önvarsayımsal özelliklere ve içerme koşullarına sahiptir. Bu yüzden belirli ve özgül ad öbekleridir. Özgüllükte, daha önce de dediğimiz gibi gerçeklik, belirliliğe göre daha önemlidir. Örneğin, “*kun*” sözcüğü haftadaki günlere, bir aydaki bir yıldaki günlerin içinden tek tek sayılabilen “birkaç” göndergede bulunur. Bu haliyle de söylemde belirsiz; fakat özgül bir adı gösterir.

a. — *Çıvaş hırışem te pur-i?*

— *Çıvaşsem te pur. Ep hamah temiše hıraçana tıl pulnı. (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951)*

“—Çuvaş kadınları da var mı?”

“— Çuvaşlar da var. Ben kendim de birkaç kadını karşıladım.”

Biçim bilimsel olarak belirtme durum biçim birimi alan önvarsayımsal varoluş alanı oluşmuş olan belirli ve özgül olan bu öbekte, *temiše* davete katılan Çuvaş kadınlarının içinden bazılarına göndergede bulunmaktadır. Bu haliyle Öztürk’ün (2005) Türkçe için belirtme durumu biçim biriminin gönderge ve belirliliği belirlediğini savunduğu savı, Çuvaş Türkçesi için de geçerli görünmektedir. Fakat tek başına belirtme durum biçim biriminin özgüllüğü işaretleyemediğini de yine belirtelim.

(b) örneğinde de belirtme durumlu ad öbeği *temiše şın, Şatrakassi yalınçe* yaşayan insanların bir kısmına göndergede bulunur. Hem (a)’da hem de (b)’de türetimde yüzey yapıdan sonra mantıksal tasarımda, eylem öbenin içsel üyesi olarak kalmışlardır.

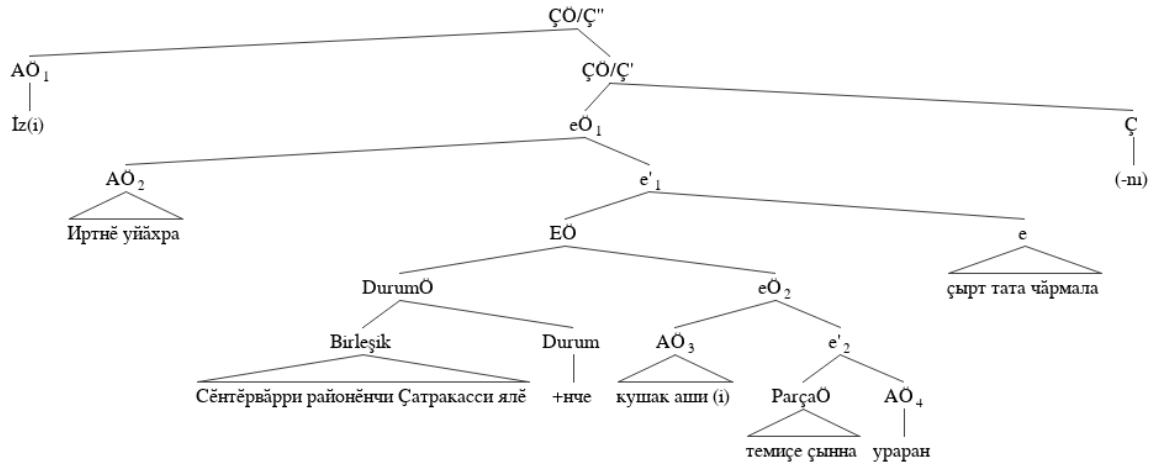
Çekim öbeğinin niceleyici yerine yükselmemiştir. Eylem öbeğinin iç üyesi olarak kalmıştır.

b. *İrtñi uyıhra Sıntırvırri rayonıñçı Şatrakassi yalınçe kuşak aşı temişe şınna uraran şırtñä tata çırmalanı* (Hıpar, 7 Temmuz 2015)

“Geçtiğimiz ay Sıntırvırri bölgesindeki Şatrakassi köyünde bir erkek kedi birkaç kişiyi ısırması, cırmalamış.”

(b) örneğinin parantezlenmiş biçimi ve söz dizimi ağacındaki görünümüne bakarak eylem öbeğinin içsel üyesi olarak kaldığını anlayabiliriz.

[ÇÖ/Ç''[AÖ İz(i)] [ÇÖ/Ç' [eÖ[AÖ Иртñе уйăхра][e'[EÖ [DurumÖ[Olası birleşik Сөнтөрвэрри районенчи Сатракасси яләнче]]][eÖ[AÖ кушак аши (i)]]][e'[PaçaÖ темиşe çынна] [AÖ ураран]]][e çырт тата чăрмала]]][Ç (-nı)]]].

Şekil 3.52

Yukarıda verdiğimiz örneklerde *temişe* ile birleşen adlar *zaman*, *uzam adları*, *canlı* (*insan ve insan olmayan*), *cansız* (*doğal varlık ve insan yapımı varlık*) varlık adları idi.

Sonuç olarak (*temişe*+*A-belirtme*) önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunduğu için ve de bilindik bir yerde ve bilindik insanların yaşadığı bir durum olduğu için özgüldür. Ayrıca belirtme durum biçim birimi de almıştır. Buradaki adların hepsi sayılabilir adlardır. Bu da demektir ki *temişe* yalnızca sayılabilen tekil ad öbekleri ile kullanılabilir.

numay-numay “pekçok, çok”+(A-Çokluk-Belirtme) Yapı Tipi

Bu yapı tipindeki 9 örnekten 3’ünde, baş adda çokluk biçim birimi görülmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesinin uyum özelliklerinde bulunmaz. (a)’da belirtme durum biçim birimi alan öbek eski bilgi de olduğundan, sözcük bazında değerlendirildiğinde belirlidir. Önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunmaktadır. Ayrıca bitmişlik görünüşünden dolayı, olay gereklik ortamında gerçekleşmiş ve önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunabilmiştir. (b)’de de eylem bitmişlik görünüşündedir ve öbek belirsizdir; fakat özgüdür.

a. — *Hura tinšre putnĭ numay-numay karapsene tupsa kĭlartĭmĭr epir, — terĭ injener-kapitan. (Georgiy Krasnov, Hĭrlĭ Tyulpan, 2007).*

“Kara denizde batmış pek çok gemiyi bulup çıkardık biz, dedi mühendis-kaptan.”

b. *Ula kurak kraklatsan yur çāvāt, sısna nāriklēte-nāriklēte ulām puhat pulsān çantalāk sivētēt tetçĕ. Çavān pek numay-numay pallĭsem ūinçen kalasa paratçĭ vĭl. Un sĭmahĭ yalan tenĭ pekeh tĭrĭš pulsa tuhatçĭ (Vasiliy Alentey, Vĭlle Hurçĭ — İltān Hurt, 2005).*

“Kuzgun gıklayınca kar yağıyor, domuz cıyak cıyak bağırarak saman toplarsa hava soğuyor diyordu. Bunun gibi çoğu belirtiden de bahsetti. Onun söylediği her zamanki gibi doğru çıkıyordu.”

numay-numay “çok” +A Yapı Tipi

ıtlā “pek, gayet, çok”+A Yapı Tipi

pitĭ“pek, çok”;+A Yapı Tipi

Numay-numay “çoğu” belirteni öbekte niteleyici yerindedir. Tıpkı *hišpĭr* “bazı” belirteninde olduğu gibi öbeğin başında yeni bilgi olarak belirsiz ve özgül bir okuma alabilmiştir. 13 örnekten 9’unda *numay-numay* sözcüğü bu işlevde kullanılmıştır. *ıtlā* ve *pitĭ* “çok” sözcükleri de bu işlevde kullanılabilir diğer sözcüklerdir.

(a)’da önvarsayımsal bir varoluş alanına göndergede bulunulmamaktadır. Cümlede eylemin çekimi kiplik özellik göstermektedir. Bu yüzden de olayın gerçekleştiği zamana göndergede bulunulamamaktadır.

a. *Paçah urĭhla, numay-numay ūul purĭnmalla pirĭn. (Yuhma Mişūi, Kĭvak ūĭmren, 1998).*

“Tamamen başka, bizim uzun yıllar yaşamamız gerekir.”

Fakat (b)’de görülen geçmiş zaman biçim birimi $\{-r\check{i}\}$ bitmişlik görünüşünde tamamlanmışlık bilgisi verir. (a) örneğindeki aksine bu yapı tipiyle bu kez önvarsayımsal bir varoluş alanına gönderimde bulunulur. Söylem alanında belli bir *köyden* bahsedildiği için de öbek özgül bir okuma alabilmiştir.

b. *Yal tīrīh šūrerī, kīrse tuhman kil hīvarmarī. Çi pahi — numay-numay šınpa pallaşni* (V.A. Elbi, *Pepke Şuralsan*, 2006).

“Köyde yürüdü, girip çıkmadığı ev kalmadı. En önemlisi ise pek çok insanla tanışmış olması.”

(c)’de ise göndergede bulunulan insanlar bütün dünyadaki insanların bir kısmıdır. Önermesel bir eylem olan *istemek* eylemi ile cümle önvarsayımsal bir varoluş alanının olmadığını kanıtlamaktadır. Bu yüzden öbek burada özgül-dışıdır ve belirsizdir; fakat kıyaslamadan dolayı “yeryüzünde ve gökyüzünde olanlar” olarak bir bölünme görülür.

c. *Şülti Turī vara Uyīh mīnle tīrīşnīne kursa hīy işīnçe: «Mattur Uyīh şillīm! Tīrīşatīm. Şel, numay-numay šın şīr tīnçinçe Uyīh ta man pekeh Turī pulnīne īneshşīn mar» — terī. — Uyīh ta, Hīvel te ... man şillīmsem”.* (Leonid Agakov, *Yumanlıhra Şapla Pulnī*, 2004).

“Gökyüzündeki Tanrı ise ayın nasıl çabaladığını kendi içinde görüp: “Güzel ay kardeşim! Gayret ediyorsun. Ne yazık, çoğu insan yeryüzünde ama ben Ay gibi Tanrı’nın olduğuna inanmak istemiyorum.” dedi.”

(d)’de baş adda nesne yerine kullanılan “şey” sözcüğü ve öbeğin odak (focus) konumunda olması özgüllük-dışı okunmasına sebep olmaktadır.

d. *Lenin mavzoleyne, aslī hula vitīr šīrīn-kunīn şarsem irtnīne — tata numay-numay yapalana kuraşşī* (Kuşma Turhan, *Yımralı Yal*, 1951).

“Lenin anıt mezarını, büyük şehrin içinden gece gündüz askerler geçtiğini ve de çoğu şeyi görüyorlar.”

3.1.3.1.3. Niteleyicisi Sıfat Olan Ad Öbekleri (Ad’ektivli Sintagmîsem, Pallî Yaçı Sîmah Maylaşvîsem)

Rijkhoof (2014: 17) konuşurun az ve ya çok varlığın içsel özelliğini özgüleştirmek için kullandığı bir tür olarak saydığı, nitelik gösteren niteleyicilerin (qualifying modifier),

anlam bilimsel olarak *boyut, yaş, değer, renk, fiziksel özelliklerden ağırlık, kişisel özellikler ya da hız* gibi özellikleri ifade aracı olduklarını ileri sürer. Tipik olarak bu özelliklerin sıfatlar için sayıldığını ve pek çok dilde ayrı bir sıfat türü olmadığını söyleyerek bu sözcüklerin adsıl (nominal) ya da eylemcil¹⁰⁹ olduklarını ifade etmektedir. Rijkhoof 'un (2014) sıralamasında niteleyiler ile ilgili ayrıca bir sıralama gösterilmeden, başın sınıflandırıcı özelliği ile birleşiminden sonraki sırada yer aldığı belirtilmektedir.

Halliday (1985: 163-164) ise deneyimleyerek öğrenilen nesnelere kendilerine ait özelliklerini (epithet) (uzun, hızlı, mavi) ve konuşanın öznel eğiliminin olduğu ifadeleri birbirinden ayırmaktadır. İlkinde işlev, deneyimseldir ve potansiyel olarak belirlilik vardır, İkincisinde ise özellik, ad öbeğindeki anlama iletişim elementi olarak göndergede bulunur ve bu ortamda potansiyel bir belirlilikten bahsetmek güçtür. Aynı özellik derece ifade eden sözcüklerde de görülür. Bu niteleyicilerden öznel eğilimlerin olduğu niteleyiciler, dizimde deneyimsel olan niteliklerden önce gelirler ve her ikisi de sayılardan önce yer almaktadır.

Johanson (2004: 7) sıfatlarla tipik olarak ilişkili olan çekirdek anlamsal kategorilerin *boyut* (büyük, küçük, uzun, yüksek, geniş, derin vb.), *yaş* (yeni, genç, yaşlı vb.), *değer* (iyi, kötü vb.) ve renk (siyah, beyaz, kırmızı vb.) olduğunu ifade eder. Çekirdek olmayan kavramlarda, Sıfat türüne oldukça sıkı bağlı olan ikincil anlamsal türlerin, fiziksel özellik ve hız olduğunu belirtir. Bu tutum Rijkhoof ile benzerlik gösterse de sıfatın anlamsal türlerini dereclendirmesi açısından farklıdır.

Bu üç bakış açısı, sıfatın nitelik ifade eden sözcükler tanımını getirdiği gibi bu görev adının anlam bilimsel özellik açısından düzeylere ayrılabilmesini, söylemde ya da kullanımda nitelik sözcüklerinin nasıl sınıflandırılması gerektiğini ve sıfatın bir tür olarak durumunu gösteren genel bir bakış açısı kazandırmaktadır. Sıfat niteleyiciler içerisinde yukarıdaki anlam bilimsel özelliklere sahip adlar sayılmaktadır. Ayrıca bu kategori içerisinde eylemden ve addan dönüştürülen sıfatlıklar ve türetilmiş olan niteleyiciler de yer almaktadır.

Sıfatlar türlerine göre farklı söz dizimsel özellikler ve söz dizimsel ilişkiler göstermektedir ve Çuvaş Türkçesinde birer eklenti özelliği göstermektedirler. Uyum, söz dizimsel bir ilişki olarak görülmediğinden sıfat ve ad arasındaki ilişki de bu işlevsel yansımayla dayalı bir ilişki olarak görülmemektedir. Fakat belirtme kategorisinde yer alan

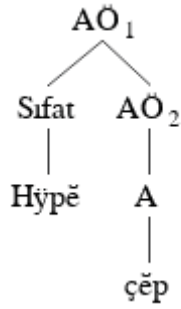
¹⁰⁹ Sıfatlar, Platon ve Aristo tarafından eylemlerin bir alt kümesi olarak İskenderiyeliler ve onlardan sonra gelenler tarafından adların bir alt kümesi olarak düşünülmüştür.

biçim birimler baş olduklarında işlevsel yansıma da görülmektedir. Bunun dışında sıfatlarda kategori seçimi ile birleşme meydana gelmektedir. Daha önce kuram bahsinde değindiğimiz üzere eklentiler, seçimlidir ve tekrarlanabilir. Bu yüzden tümleç gibi tek değildir. Sıfatlıklar da birleştikleri adın, söz dizimsel kategorisini değiştirmez ve yeni bir söz dizimsel kategori oluşturmazlar.

Aşağıdaki örnekleri incelediğimizde işlevsel ve sözlüksel yansımalarla sıfat kurucusu olan ad öbeklerinin söz dizimsel ilişkilerinin neler olduğu görülebilir.

a. *nürĭ şır* “nemli yer” örneğinde ad öbeğinin dalları sıfat ve AÖ arasında kız kardeş ilişkisi görülür ve sıfat, Çuvaş Türkçesinin tipolojik özelliklerine göre addan önce gelir. Bu iki kurucu arasında yönetme ilişkisi görülmez ve bu yüzden de kurucu buyrumu ilişkisi aranmamaktadır.

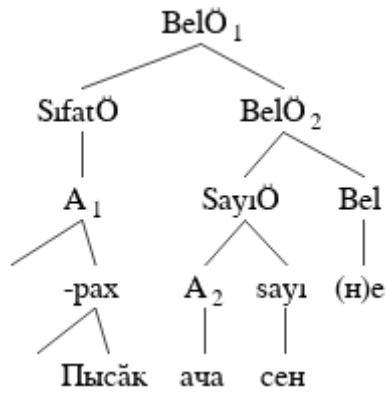
[AÖ [Sıfat Hÿpě] [AÖ [A çěp]]]

Şekil 3.53

b. *Pışıkrah açasene* “daha büyük çocukları” örneğinde ise ad, $\{+rah\}$ yapım biçim birimine yükselerek sıfat öbeği kategorisini oluşturmakta ve baş taşınımı gerçekleşmektedir. SıfatÖ’ye taşınan sıfat ve işlevsel yansıma BelÖ arasında yine yönetmeye dayalı bir ilişki kurmamaktadır.

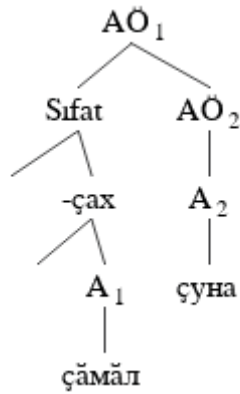
[BelÖ[SıfatÖ[A][[-рах][Пысăк]]][BelÖ[SayıÖ[Aача][sayıсен]][Bel(н)e]].

Şekil 3.54

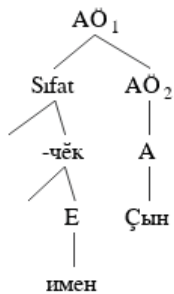
c. *şimlşah şuna* “hafif kızak”, *imençik şın* “utangaç insan” örneklerinde de baş taşıyımı ile A₁ ve E, taşıyıp sıfat kategorisini oluşturuyor ve adı niteliyor.

[AÖ [Sıfat][[-çax][[A çämäl]]] [AÖ [A şuna]]].

Şekil 3.55

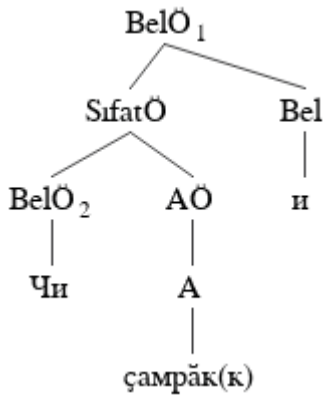
[AÖ [Sıfat][[-çёк][[E имен]]] [AÖ [A Çын]]].

Şekil 3.56

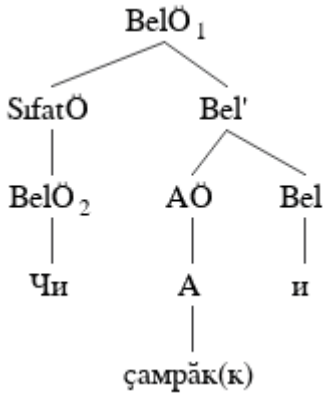
d. *Çi şamrĭkki* “en genç olanı örneğinde ise BelÖ’nün başı, sıfatların belirtme kategorisinde karşımıza çıkan adlaştırma biçim birimidir. BelÖ *çi* “en” sözcüğü için ise sözlüksel olarak belirli olduğu için kategori olarak seçilmiştir. Belirleyici⁰ baş, sıfatÖ’yü tümleç olarak seçmiştir. SıfatÖ’nün unsurları arasında ise niteleme ilişkisi görülmektedir. Bu iç yapıda *şamrĭk* sözcüğü Bel’ öbeği varsayılarak (b) belirleyici baş+ {+i} ile de kızıkardeş ilişkisinde gösterilebilirdi; fakat bizce belirtme biçim birimi *şamrĭk*’ı değil, *çi şamrĭk* öbeğini tümlenmektedir.

a. [BelÖ [SıfatÖ [BelÖ Чи] [AÖ [A şampăk(κ)]]] [Bel и]].

Şekil 3.57

b. [BelÖ [SıfatÖ [BelÖ Чи]][Bel' [AÖ [A şampăk(κ)]]][Bel и]].

Şekil 3.58

e. *Uyrĭlmi tussem*, öbeğinde işlevsel baş çokluk biçim biriminin yansımasıyla oluşmaktadır. Sayılar içsel olarak belirli olduklarından öbek BelÖ’den dallanmaktadır. SayıÖ’yü meydana getiren AÖ düğümünün (node) başı ad olduğu için öbek AÖ’dür ve diğer kurucu ad, adlaştırma biçim birimi aldığından, eylem baş taşınımı ile adlaştırmaya

taşıdığından, ad kategorisine geçmiştir. TümÖ içerisindeki Zaman/Görünüş/Kip öbeği, ortacın zaman biçim birimi taşımadığını, bitimsiz olduğunu ve kip özelliklerinin henüz yorumlanamaz durumda olduğunu göstermektedir. Bir diğer işlevsel yansıma olumsuzluk öbeği de Zaman/Görünüş/Kip'in içinde oluşmaktadır; çünkü işlevsel baş tek başına olumsuzluk biçim birimi değildir. Bitimsiz tümleyicilerde ise baş değiştirgeninde GYİ ve ilgi durumu yüklemesi görülmemektedir. Baş herhangi bir bağlı biçim birim almadığından boştur. Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında değiştirgen açısından bir farklılık görülmemektedir. Bitimsiz Zaman/Görünüş/Kip kurucucusu sayı, şahıs ve zaman özelliğini taşımamaktadır.

Öbekte tus “dost” sözcüğü, [İz(i) uyrılmi]tussem]] eylemin iç yapısından

içsel boşluktan taşınmış ve eylem sonu alanda konumlanmıştır. Burada da bir üye taşınımı görülmektedir. Bu yüzden de dizim ağacında *tus* sözcüğü TümÖ oluştuktan sonra eylem adlaştıktan sonra, eylem sonuna yerleşmiştir.

[BelÖ[SayıÖ[AÖ [TümÖ[tus(i)] [Tümleyici' [Tümleç[tus(i)] [Zaman /Görünüş/KipÖ [tus(i)] [Zaman Görünüş Kip' [tus(i)] [Olumsuzluk Ö[tus(i)] [Zaman [EÖ][[-il][[E Uyr-]]] [Zaman(-dil bilgisel özellikler (-gelecek zaman))]]]]]] [Tümleyici mi (adlaştırma)]]] [A tus]] [Sayı +sem]]]

c. «Piner, Piner!.. Nürĭ ŝĭre vĭhĭtsĭrah kĭrse vĭrtnĭ Piner. (Yuhma Mişşi, Kĭvak Ŝĭmren, 1998).

“Piner, Piner! Nemli yere vakitsizce girip yatmış Piner.

d. Ŝĭlene ĭŝĭ ŝĭvpa pĭrĭhrĭm te kuş umĭnĉeh ŝĭri hura tumne hĭvsa pĭrahrĭ, iltĭn tum tĭhĭnĉĭ. (Galina Zotova, Ŝĭltĭrĉiksem, 2007).

“Yılana sıcak su püskürttüm ve göz önünde yukarıdaki kara kıyafetini koyup bıraktı, altından kıtafet giyindi.”

e. — Etsemri! Vat hĭrarĭma şapla miŝkillaŝŝĭ te vĭsem! (Yuhma Mişşi, Kĭvak Ŝĭmren, 1998).

“Etsemri! Hatta yaşlı Kadınla böyle alay ediyorlar onlar!”

3.1.3.1.3. 2. Konuşucu Merkezli Sıfatlar

Bu sıfatlar *değer*, *önem*, *nitelik* özellikleri gösteren birincil sıfatlar ve ikincil sıfatlardan oluşmaktadır. İkincil sıfatlarda eylem ve ada yapım biçim birimleri eklenmektedir (Sergeyev ve Kotleyev, 1988: 220).

3.1.3.1.3. 2. 1. Niteleyicisi Sıfat Olan Konuşucu Merkezli Sıfatlarla Kurulan Ad Öbekleri

S+A Yapı Tipi

S+Sıfat (A_{+III}){_{+III}} Yapı Tipi

a. Anĉah numay ĉuh siv sĭmah ĉi ŝĭvĭr patakran ta hitĭrah pĭrsa tivet-şke. (Albina Mişkina, Atte Pilĭ, 2004).

“Ancak çoğu zaman soğuk söz en sivri sopadan daha fazla incitiyor.”

b. Ŝemŝe tĭpra ĉinĉe hĭysem hıŝŝĭn yĭr layĭhah palĭrsa yulninĉen hĭramarĭ. (Nikolay Andreyev, Kama Kirlĭvil, Tĭvan Atĭl 13 Aĝustos 2015).

“Yumuşak toprakta, onlardan sonra işaret daha iyi belirlediğinden korkmadı.”

c. Untan hĭy ĭŝĭnĉe ŝĭnsempe, hĭvelpe, uŝĭ ta irĭk sıvliŝpa, tasa tüpepe sıvpullaŝrĭ te sasartĭk yurlasa yaĉĭ. (Yuhma Mişşi, Kĭvak Ŝĭmren, 1998).

“Orada kendi içinde insanlarla, güneşle, açık ve yüksek hava ile temiz gökyüzü ile vedalaştı ve sakince şarkı söylemeye başladı.”

d.—*Epĭ sanpa pitĭ tustĭ purĭnasĭĭn, — terĭ Ćinuk, — kunta sak ŝinŝe yunaŝar larasĭĭn, hut vĭrenesĭĭn.* (Mariya Uhsay, *Kĭra Ŝilsem*, 1956.)

“Ben seninle iyi dost olmak için dedi Ćinuk, burada bu tahta üstünde yanyana oturmak için okuma uyazma öğrenmek için.

S(A_{-sĭr}/_{+sĭr})+A Yapı Tipi

Olumsuzluk sıfatı yapan Genel Türkçedeki {-sIz} biçim biriminin anlamı ile özdeştir. Tekin (1972) Ana Türkçede, yalnız söz sonunda yer alan *r>*z değişimine uğrayarak *-sĭz/-sĭz biçimine geliştiğini kabul edilen bu biçim birimi , Türk dilleri arasında zetastatik bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2015:173).

a. *Upĭŝkasĭr aĉa ŝuratrĭ.* (Albina Mişkina, *Atte Pilĭ*, 2004).

“Babasız çocuk doğurdu.”

b. *Eh, aĉam, virĭŝ ulpuĉĭsempe vĭypuĉĭsem, pupĭsem hĭysen ŝinnisene te ĉurasem pek tutaŝŝĭ ĉĭlhesĭr vilĭha tertlenternĭ pek asaplantaraŝŝĭ.* (Yuhma Mişşi, *Atil Ŝivĭ Yuha Tĭrat*)

“Eh çocuğum, Rus Alpleriyle güçlülülere, papazlar da kendilerinin insanlarını köle gibi görüyorlar, dilsiz hayvana eziyet eder gibi sıkıntıya sokuyorlar.”

S (A_{+iş}/_{+iş})+A Yapı Tipi

a. *Ćĭvaŝ hĭrarĭmĭsem purte ŝavah pulĭ: lĭpkĭ kimĭllĭ, ŝepĭŝ ĉĭhellĭ, aĉaŝ tuyĭmlĭ.* (Denis Gordeyev, *Hĭres hĭvnĭ hĭvel*, 2008).

“Ćuvaŝ kadınlarının hepsi şöyle olabilir: yumuşak kalpli, zarif konuşan, çocuk gibi.”

S(A-İyelik)+ A_{+ŝ} Yapı Tipi

a. «*Hĭratĭp*», — *terĭ pĭr hĭrĭ. Sassi aĉaŝ ta yanĭravlĭ.* (Vasiliy Alentey, *Layoh*, 1970).

“Korkuyorum, dedi bir kızı. Sesi çocukça ve cıvıl cıvıl.”

(E_{-av}/_{-ŝĭ})+A Yapı Tipi

Aşağıdaki örnekte *hĭra-* “korkmak eylemi” ve eylemden ad yapan {-v} biçim birimi ve addan ad yapan {-ŝĭ} biçim birimini almıştır.

a. *Anĉah hĭravŝĭ kuŝĭ ĉĭrĭk tunkatana ta Ulĭp pek kurat-şke.* (Yuhma Mişşi, *Atil ŝivĭ yuha tĭrat.*)

“Korkutucu gözü de çürük kütüğü alp gibi gösteriyor ya”

S(E_{+çik}/_{+çik})+ A Yapı Tipi

Genel Türkçedeki $\{-KAÇ\}$ eylemden ad yapan biçim birim ile özdeştir. Pavlov bu şeklin matatezli şeklinin $\{+çik\}/\{+çik\}$ olduğunu ifade etmektedir (2014:132). Belirtinin asli tamamlanmamışlık anlamının yeniden değerlendirilmesi sonucunda bir şeye eğilim anlamı oluşur (Serebrennikov ve Gadjieva, 2011:113). Bu biçim birim geldikleri adların değer, kıymet, nitelik; kalite ve önemini göstermektedir (Sergeyev ve Kotleyev,1988: 220).

a. *Epĭ ĩna imençĭk şın tese, vĭl samayah hĭyullĭ ikken. (Kuşma Turhan, Yĭmrallĭ Yal, 1951).*

“Ben onu her zaman utangaç diye düşünüyordum, o oldukça cesaretli imiş.”

b. *Astumasĭr şav varalançĭk allipeh vĭl pitne řĭrkalasa ilnĭ. Vasiliy Alentey, Layoh, Hirsem, 1970).*

“Unutup bu kirlenmiş ellerini de yüzüne sürmüş”.

S(A_{+şka})+A Yapı Tipi

$\{+şka\}$ biçim birimi adlardan aynı anlama gelen adlar yapar. Biçim birimin bünyesinde $\{+ş\}$ küçültme biçim birimidir (Fedotov, 1996: 318). Küçüklük, sevimlilik anlamı katan ad ve sıfatlar yapar (Matveyev, 1919: 22).

a. *Pĭruřĭ, amiřĭ pekeh hĭrlĭsker, řınçeřke te tĭreksĭr urisempe utkalasa amiřĭ řumne tĭřĭnet, kĭške řĭmsipe amiřĭn tullĭ çilliyĭpatne turtĭnat. (Trubina Marhvi, Hĭlehi Kařsençe, 1989).*

“Buzağı, annesi gibi kızıl olan, incecik ve hafif ayaklarla yürüyüp annesine yapıyor/eğiliyor. Kısa burnu ile annesinin dolu memesini çekiştiriyor.”

S(E_{+AnkA})+AYapı Tipi

Eylemin gösterdiği hareketin eyleyicisini ifade eden bir biçim birimdir (Pavlov 2014: 133).

a. *Klavene pula Anahvispe Vanyukĭn uyrĭlma tivnĭne manayman pĭrki kĭmĭlĭ kĭřt kĭtnipeh Natyuş Kolya patĭnçen pĭřnçĭ, şuranka hĭř patne piçĭ. (Nikişor Mranka, ĭmĭř Sakki Sarlaka, 1989).*

Klave'ye göre Anahvisle Vanyuk'un ayrılması gerektiğini aklından çıkaramadığından hevesi kaçınca Natyuş Kolya'nın yanından çıkıp soluk benizli kızın yanına gitmiş.

S(E_{+ik}/_{+ik}) + A Yapı Tipi

Eylemlere gelen bu biçim birim, sonuçlanan işin niteliğini gösteren sözler yapar (Sergeyevve Kotleyev, 1988: 220; Matveyev, 1919: 23).

a. *Šit'ik-šur'ik tumtir, munčala kurman al-ura, turapa hač' m'inne p'ľmen puš'.. Ak' un'ň iv'ľi.* (Albina Miškina, Atte Pil'i, 2004).

“Yırtık pırtık kıyafet, lif görmemiş el ayak, tarakla makasın ne olduğunu bilmeyen baş ...işte onun oğlu.”

S(E_{+ki}/_{+ki}) + A Yapı Tipi

{+ki}/_{+ki} biçim birimi yapılan hareketin yetersizlik, tamamlanmama niteliği gösterdiği sıfatlar yapar (Pavlov, 2014: 150). Serebrennikov ve Gadjieva (2011: 103) Eski Türkçedeki {-GI} biçim biriminden bahsederken bu biçim birimi kiplik anlamlı eklerin yardımıyla oluşan adlar başlığında değerlendirmiştir.

a. *Türripe kalasan, šak h'ir'ink'i h'ir'ar'im kam pulnine te ar'šanna urampa irtse pırankan Tatyuk inke kalar'i.* (Albina Miškina, Atte Pil'i, 2004).

“Doğrusu, bu sarhoş kadının kim olduğunu ve adamı sokaktan geçen Tatyuk yenge söyledi.”

S(A_{+šAh})+A Yapı Tipi

{+šAh} biçim birimi ada küçültme anlamı vermektedir (Fedotov, 1996: 319).

a. *Šim'ľšah šuna ta šut'i ĩy'ir, hura p'ik'i, k'im'ľ š'ink'irav.* (Georgiy Orlov, Hal'ih Purn'iš'i—Havhalanu Š'ľkuš'i).

“Hafif kızak ve beyaz aygır, kara yay, gümüş zil.”

S(A_{+tay})+A Yapı Tipi

Bu biçim birim ile türetilen sözcüğün niteliğine göndergede bulunulur. Türk yazı dillerindeki {+lAy}, {+TAy} benzetme durumu ile özdeştir.

a. *Šimilttay Šeruš šımlamas šımatıpa, šıık šııkpe.* (Galina Zotova Šiltırçıksem, 2007).

“Yaramaz Šeruš yünlü çizmeyle, bez şapkayla.”

S(A_{+AkA})+A Yapı Tipi

Addan ad yapan bu biçim birim Çuvaş Türkçesinde $\{+AkA\}$ biçimindedir. Küçültme ve sevgi ifadeli ad gövdeleri bildirir. Eski Türkçedeki $\{+AK\}$ (Erdal, 1991: 40; Tekin 2000)/ $\{+K\}$ (Gabain, 2003: 45) biçim biriminin devamı değildir. Pavlov bu biçim birim ile $\{+lİ\}$ biçim biriminin örneklerini birbirine özdeş kullanımlar olarak göstermiştir (2014: 34).

a. —*Kaşni šinnñ hıy muskari, — ivñññ sımah huşrı lutaka huralşı.* (Yuhma Mişşi, Atıl Şivİ Yuha Tırat).

“Herkesin kendi eğlencesi, yaralayıcı söz söyledi bodur korucu.”

(A_{{+çAn^{110}}}})+A Yapı Tipi

Serebrennikov ve Gadjeva biçim birimin Tatar Türkçesinden alıntı olduğunu dile getirmektedir (2011: 113). Bir şeye eğilimi ifade eden sıfatlar yapmaktadır.

a. *Valera lıpkı, işçen arşın.* (Albina Mışkına, Atte Pilİ, 2004)

“Valera sessiz, çalışkan adam.”

S(A_{+kkA})+AdYapı Tipi

S(A_{+kkA})+kına+Ad Yapı Tipi

Küçüklük, sevimlilik anlamı katan ad ve sıfatlar yapar (Matveyev, 1919: 22).

a. *Çiperkke Lidıpa arşın hır hvatterınçe tıl pulçı.* (Albina Mışkına, Atte Pilİ, 2004)

“Güzel Lida ile adam kızım dairesinde buluştu.”

b. *Şapla, Yatman, Tutarkasra pır çiperkke kına arım tılıha yulnä,* (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951).

“Böyle, Yatman, Tatarkas’ta güzel bir kadın ve dul kalmış.”

¹¹⁰ Serebrennikov (1986: 41) +çan biçim biriminin Tatarcadan geçen bir alıntı olduğunu ifade ediyor. Kumukçada, Yakutçada, Hakaşçada, Tuvacada, Kırgızcada olmadığını kaydediyor.

şut+A Yapı Tipi

pitĭ+A Yapı Tipi

Konuşanın öznel eğiliminin olduğu ifadelerden biri *şut* “aydınlık” sözcüğü, biri de üstünlük dercesi veren *pitĭ* niceleyicisidir. Sıfatların üstünlük dereceleri ad öbeğindeki anlama iletişim elementi olarak göndergede bulunur ve bu ortamda patansiyel bir belirlilikten bahsetmek güçtür.

a. *Pitĭ kĭmĭllĭ pulĭ tusĭmsempe şikĭltatsa kalaşma, şav vihĭtrah hurlĭhlĭ ta: vişenĭen numayışĭ epĭ aĭa ĭuhneh şut tĭnĭeren kayriş, tĭp geroyĭ epĭ şirĭm ĭiĭĭre ĭuhne vilĭi.* (Margarita Mihaylova, *Kĭvişĭ te ereh te pitĭeret*, Hıpar 4 Şubat 2017).

Çok mutlu oldu dostlarıyla eğlenerek konuştuğu için...o anda daha da kederlenerek: onlardan çoğu ben çocukken aydınlık dünyadan gittiler, asıl kahramanı ben 27 yaşında iken öldü.”

b. *Ten, Savanter te hĭy utne şapla viřentĭ pulĭ, un pek pulsan Pinere pitĭyivĭr kilet-ha, şuhĭş vĭtletse ilĭi hĭr puşĭnĭe.* (Yuhma Mişĭi, *Kĭvak Şĭmren*, 1998).

“Belki Savanter kendi atını böyle öğrenmiş olabilir, öyle olunca Piner’e çok zor geliyor işte, bu fikir kızın aklından geçiyor.”

Değer ile ilgili Sıfat +A Yapı Tipi

S(KV-/p/, /m/, /n/, /ş/, /v/+A)+ A Yapı Tipi

Çuvaş Türkçesinde niteleme sıfatlarının ilk hecesinin sonuna /p/, /m/, /n/ seslerinden biri getirilerek oluşturulan hece, sıfatın başına eklenir (Sergeyev ve Kotleyev 1988: 225). Bu sesler eklenirken adın yuvarlak olan ünlüsü, düzleşmektedir (Pavlov, 2014: 47).

a. *Şimşakĭm tĭrih şĭşĭm virhĭnet, kĭkĭrimra şap-şutĭ sas viřanĭi:— şĭkle, udarnik, purnĭş kurkine miĭyun ĭeĭekliĭ savnişĭli iranşĭm», — vulat* (Georgiy Orlov, *Halĭh Purnĭşĭ*)

“Kemiklerim boyunca şimşek gibi çakıyor, göğüsümde apaydınlık ses uyanıyor: — Kaldır işçi, hayat kepeçesini bir milyon çiçekli, mutlu yarınlr için — okuyor.

b. *Şel, şara, puş-puşĭ uy şav virĭnta payan...* (Lidiya Filippova, *Ilhanlı Hura Şĭmĭrt*, 2012).

“Yazık, çıplak bomboş kır burada bugün...”

c. *Kil hušř karčřkki řna přř řřķlem kiv-kirřķ tum-tir přrahsa pačřř. (Hvetřř Tarkřř, 1994).*

Yaşlı olan ev sahibi bir kucak dolusu eski kıyafet verdi.

S(A)²⁺A Yapı Tipi

b. *Přčřķ-přčřķ uškřřpa halřř vřřřmsřř untalla tapřř. (Yuhma Mişşř, Atřl Şřvř Yuha Třrat)*

“Küçük gruplarla halk uçsuz bucaksız yere/oraya doğru itilecek.”

c. *Un hşşripe em-eşşş hşşşsem. (Vasiliy Alentey, Pogranıçniksem, 1955.)*

“Onun kenarında yemyeşil kamışlar.”

S(çın)+A_{+i} Yapı Tipi

S(çın)+A_{+i} Yapı Tipi

Bu yapı tipinde çř “en” niteleyicisi, belirli sıfat göstergesi olan _{+i} biçim birimli adın dağılımında yer alabilmektedir. Bu biçim birimin olmadığı adların dizimde sıfat işlevinde başka bir adı nitelediğı görölr.

a. *Çř şamrşkki vara, tıpş şşlşş kupi şşnçe vşrtakanni — şvşşş şvşşş. (Hvetşş Uyar, Tarkşş, 1994).*

“En genç olanı ise, yolcu vagonunda yatan kişi, oğlunun oğlu.”

b. *Ançah, çř kirlş — kaşřķř şşk. (Valentina Elpi, Pulas Kinsem, 1989).*

“Ancak, en gerekli olanı, kaşşğı yok.”

c.—*Purlřřř te řem’ene kirlřř te, ançah mana çřř pahř hal sutřř, kulak yatřřçen hătăřni, epřř hama ham tepřř hut řřřřren řřralnřř pek tuyatřř, — terřř. (Trubina Marhvi, Hřřlehi Kaşşençe, 1989).*

“Varlığı da aileye gerekli ancak bana göre en değerli olanı şimdi şatış, köy burjuvası adından kurtulmuş olmak, ben kendimi yeniden doğmuş gibi hissededeğim, dedi.”

(E_{-u}/A_{{+rah},{+tarah}})+A Yapı Tipi**Itla+A Yapı Tipi**

Çuvaş Türkçesinde, *çokluk, fazlalık, derece* ifadesi veren biçim birim ve adın birleşmesi ile bu yapı oluşmaktadır. Sergeyev karşılaştırma biçim birimlerini kategorisiz biçim birimler içerisinde saymaktadır (2002: 48).

a. *Pisikrah açasene şapmast' vıl aslati. (Trubiuna Marhvi, Aslati 1925).*

“Daha büyük çocuklarını dövmüyor kesinlikle dedesi.

b. *Purnış şine ĩlanullırah kuşsempe pıhmalla pek tuyınat pirın payan kun. (Lidiya Filippova, İlhanlı Hura Şimirt, 2012).*

“Bizim hayata daha anlamlı gözlerle bakmamız gerekli gibi hissediyorum.”

c. *Vihit irtnımay işli şır şunsen kiletkisem ulşnsah pını, vışem tip şırtten ıtlarah şıva kilışterme puşlanı. (Georgiy Krasnov, Hırlı Tyulpan, 2007).*

“Zaman geçince büyük canlıların vücutları dönüşmüş, onlar yerin dibinden daha fazla suya uyum sağlamaya başlamış.”

Mın+A Yapı Tipi

a. *Kur-ha, mın pışikş pırahut. (Lidiya Filippova, İlhanlı Hura Şimirt, 2012).*

“Bak işte ne kadar büyük gemi.”

3.1.3.1.3.2.2. Niteleyicisi Sıfatlık (Adjectival) İşlevinde Olan Konuşucu Merkezli Sıfatlar (Şihınu Pallı Yaçışem/ Morfolojiyın kategorisır Formışem)

Bu gruptaki öbekler, işletme biçim birimi/söz dizimsel dönüştürücü olarak adlandırılabilir eylemlerde, eylemsi ve adlarda da ad dönüştürücü biçim birimli adların adlarla birleşmesi ile oluşmaktadır. Bunlar cümledeki sözcüklerin söz dizimsel ilişki yöntemiyle ilişki kurmalarını sağlarlar (İvanov, 1931. 30). Bu öbeklerde eylem ve tümleç ya da belirleyicisi (özne) arasındaki ilişki belirgindir (Yener, 2017: 1276).

(A_{mar})+A Yapı Tipi

Poppe (1927) *r=z* ses denkliklerinden bahsettiği bölümde, Türkiye Türkçesinde *{-mAz}* olumsuz geniş zaman eki ile Çuv. *mar<*emer* “mevcut değil” ile Moğolca *{-mAr}*

isimden fail adı yapan ek arasında denklik olduğunu bize bildirmektedir (Yılmaz, 2015: 85).

Bağlı biçimler içinde yer alan bazı parçacıklar dizimdeki kullanım ve görev özelliklerine göre çeşitli yapısal özellikler gösterebilmektedir (Güzel, 2014: 1). Bu tip parçacıklara yarı işlevsel /yarı sözlüksel ya da *hybrid kökler* denilmektedir (Alexiadou, vd., 2007). *Mar* biçim birimi de bunlardan biridir. İki ad arasına getirilerek sıfatın olumsuzunu ifade etmeye yardımcı (Güzel, 2014:151) yarı işlevsel parçacıktır. Zıtlık bildiren sıfata anlam bilimsel olarak sözcüklerin arasında bir yer seçmektedir. Aşağıdaki örnekte *inşe mar* “ne uzak ne yakın” anlamını vermektedir.

a. *Unran inşe mar valaşkalla şavsı tuni kimi, pıımpēh şıvpa talsa, hırah puşıpe yuşkına tırınsa kırse larnı. (Kuşma Turhan, Yımrallı Yal, 1951)*

“Oradan yakındaki tekneye doğru suyu yarararak gitmiş gemi, tamamemn suyla dolup tek başına çamura batıp kalmış.”

A_{+pa}+A Yapı Tipi

{+pa} biçim biriminin araç birliktelik ve belirteç yapma işlevlerinin yanında iki örnekte niteleyicinin, x aracılığıyla gerçekleşen bir olayın özelliğini yansıttığını gözlemleyebiliriz. Fakat bu kullanım yaygın bir kullanım değildir. Metinlerimizde böyle bir kullanıma 2 yerde rastlanmıştır. Bu kullanım {+LA} biçim biriminin belirteç yapan kullanımı ve pekiştirici özelliği ile benzerlik göstermektedir. Bu biçim birimi, Pavlov (2014: 113), İvanov (1931: 30) ilişki/bağıntı biçim birimleri (relyatsi affiks, şihıntarakan affikssem) içerisinde saymaktadır ve nesnel olarak kategori bilgisi belli olan bütün sözcüklere eklenebileceğini belirtmektedir.

a. *Açasem, aslı şulsençi şınsem, vırah çırsempe, allergipe aprakansem şilen sıhnine çılay yivırtarah şıtsa irttereşşı. (Çıvaş Çılhin İkçılhellı Şüpşı).*

“Çocuklar, büyük yaşlardaki insanlar boğaz hastalığı, alerjik yiyecekler yılan sokmasını daha zor atlatıyorlar.”

b. *Çıvaş halıhın hıyın aslı şkulışem, teatrışem, literaturipe iskusstvi, muzıki, jivopişı — hıyın natsillısovet kulturi üsse şitınçı. (Arkadiy İshıl, Vihıt Tappı, 1982).*

“Çuvaş halkının kendi büyük okulları, tiyatrolar, edebiyat sanatı, müzik, canlılık kendisinin ulusal Sovyet kültürü yayıldı.”

(E_{{-mAlli},{-mAllA}}¹¹¹){-mAllA mar}{-As},{-nĭ},{-mAn},{-AkAn},{-mi},{-mAlĭh},{- mĭ}+ A Yapı Tipi

Sıfatlar ve göndergede bulunan hareket (durum, süreç) bir nesneyi veya kişiyi niteler ve belirgin özelliğini gösterir (Lebedev, 2013: 113). Sıfatlık ad (Substantively-adjective form) biçimi olarak da adlandırılan (Lebedev, 2013: 112) aşağıdaki bu biçim birimler genel olarak ortaç biçim birimleri olarak sayılmaktadır.

Bu yapı tipindeki eylemlerin ortaçlı biçimleri (paytaş) şimdiki-geniş zaman ortacı {-AkAn}, geçmiş zaman ortacı {-nĭ}¹¹², {-mAn}, gelecek zaman ortacı {-As}, gereklilik ortacı {-mAlli}¹¹³, yeterlilik ortacı {-malĭh} (Pavlov, 1965: 265-266, Andreyev, 1961) ve olasılık ortacı¹¹⁴ {-mĭ}'nin niteleyici yerinde sıfatlık olarak bulunup ad ile birleşmesiyle oluşan ad öbekleridir. (Pavlov, 2014: 120). Bu biçimbirimlerin zaman özelliklerini belirtmiş olsak da bunlar da kendi içinde görünüş özellikleri taşımaktadırlar. Örneğin {-

¹¹¹ Pavlov'a göre (2014: 119) {-mA} ad eylemi ve {+la} belirteç yapan biçim birimden meydana gelmiş birleşik bir biçim birimidir.

¹¹² {-nĭ}, Türkiye Türkçesindeki {-mĭş} geçmiş zaman biçim biriminin dengidir.

¹¹³ Pavlov (1965: 278) bu biçim birimin ad aylem biçim birimi {-mA} ve {-lĭA} yön gösteren biçim birimin birleşmesinden meydana geldiğini düşünmektedir Türkçe, Türkmençe ve Azeri Türkçesindeki {-mAlĭ} ile anlam bilimsel olarak paralel olduklarını ifade etmektedir Levitskaya (1976: 95). Levitskaya, Uygur Türkçesindeki {-Gall} (başlatıcı belirteç olarak anılmaktadır bu biçim birim) biçim birimini de köken olarak varsaymıştır. Bu biçim birimin {-mA} eylemden ad yapan biçim birim ve {+(l)lĭ} sıfat yapım ekinin birleşmesi neticesinde oluştuğu ve ses benzeşmesi yollarıyla bugünkü biçimini almış olduğu ileri sürülmektedir (Ergin 2002: 337). Durmuş (2009: 372) ise {+(l)lĭ} biçim birimini ad yapım eki olarak öngörmüştür.

¹¹⁴ Söz dizimsel adlaştırmacı için Aşmarin (1903:459) olasılık ortacı demiş ve olumlu şeklinin çok fazla kullanılmadığını {-mi}'li olumsuz şeklinin daha yaygın olduğunu ifade etmiştir. Bu olasılık içinde yeterlik/yetmezlik bulunduran bir olasılıktır. Orjinalinde “причастие возможности” şeklindedir. возможности sözcüğü “mümkündür, olabilir” anlamlarına gelmektedir. Можно sözcüğü de “mümkün” anlamındadır. (Mustafayev, Şeri 1996), Aşmarin kesin yeterlilik içinse “причастие достаточности” terimini kullanmaktadır.

Aşmarin'in {-i} ortacı için verdiği örnek: Kori koşa kormi tu. Anatri ağzında da bunun “Kuran kuşa kurmi tu” şeklinde söylendiğini not düşüyor.

Yegorov'a göre, bu biçim birim gelecek zaman kipinin teklik 3. kişi biçimi üzerine, teklik 3. kişi iyelik biçim biriminin eklenmesiyle oluşmuştur: kur+i = kuri, kurm+i = kurmi. Aşmarin'e göre ise, bu biçim birim Türk dilindeki {-GU} biçimiyle ilgilidir, G. Ramstedt'e göre ise u- ek eylemiyle ilgilidir (Levitskaya, 1976). Hem Aşmarin hem Yegorov her iki biçim birimin de gelecek zaman işlevleri üzerinden olasılık kipliğine geçeceğini düşünmüş olmalıdır. Çuvaş Türkçesi şeklin Eski Türkçe -gu biçim biriminden de gelişmiş olabileceği varsayımı bulunmaktadır (Şçerbak, 2016: 102). Zaten {-GU} biçim birimini tarihi seyrine baktığımızda Çağatay Türkçesinde {-GU} + iyelik ekleri + “turur”lu yapılarla gelecek zamanı ifade ettiği görülmüştür. Ağzılarda, Viryal Ağzındaki {-i} yeterlik biçim birimi için {-Ay} yeterlilik eyleminin ünlü birleşmesi (kontraksiyon) ile oluşmuş şekli olduğu, {-i} biçim biriminin menşei ile {-ay}, {-ey} biçim biriminin menşeinin aynı olduğu ve Eski Türkçedeki u- “muktedir olmak” eyleminden geldiği, ekin *u->*ü>i> {-ay}, {-ey} aşamalarını geçirdiği, yar- yardımcı eyleminin ulaç şeklinden yine vokal birleşmesi ile meydana geldiği ya da Çuvaş Türkçesi il- “almak” yardımcı eyleminin ulaç şeklinin ünlü birleşmesi ile meydana geldiği, bahsi geçen her iki biçim birimin de menşelerinin birbirinden ayrı olduğu {-i} biçim biriminin -ayr>-ıyr>-ir>-i şeklinde {-ay/-ey} biçim biriminin {-ayl}>{-ay}>{-ey} şeklinde geliştiği yönünde varsayımlar öne sürülmüştür (Levitskaya, 1976: 53).

nĭ} biçim biriminin geçmişte devamlılık görünüşü yanında B.A. Serebrennikov'un işaret ettiği üzere geçmişte uzun sürmüş ve tekrarlanmış olayların varlığına işaret etmekte ve hareketin sınırlarına ulaşmadığını göstermektedir (Lebedev, 2013: 117). Aşmarin de bu biçim birimin farklı kiplik özelliğine değinmiş ve bir dilek, istek kipliği özelliği gösterdiğini ifade etmiştir (Aşmarin, 1923: 234).

{-*nĭ*} ortacı, Türkiye Türkçesindeki gibi özne ya da nesne nitelenmesine göre çatısı bakımından etken ve edilgen, geçişli ayrımı taşıyan özellikler göstermez (Andreyev 1961: 21). Türkiye Türkçesinde *okumuş insan* öbeğinde özne nitelenirken eylemin edilgenleştirilmesi gerekmez iken nesne nitelenirken eylemin edilgenleştirildiği görülür. *okunmuş kitap* gibi. Çuvaş Türkçesinde edilgen olan eylemler de özneyi niteleyebilmektedir. Böyle bir ayrım yukarıda da belirttiğimiz gibi görülmemektedir. Aşağıdaki örneklerden (a)'da ve (b)'de orta çatı özelliği gösteren *tavrın-* eylemi nesne ile ve *pĭhĭn-* eylemi de özne ile birleşirken {-*n*} çatı biçim birimini almıştır. (c)'de ise etken çatılı olan eylem, anlam bilimsel olarak edilgen çatılı bir ifadeye sahiptir.

a. Larisa *tavrĭnnĭ ŝĭre* apat pĭŝerse humalla man.

“Benim Larissa'nın döndüğü yerde yemek pişirmem gerekli.”

b. *Vĭŝen haphinçen kĭtmen ŝĭrten kĭvak suhallĭ vatĭ inspektor pırsa kĭçĭ.* (Mariya Uhsay, *Kĭra Ŗĭlsem*, 1956).

“Onların kapısından beklemediği yerden yaşlı bir müfettiş girdi.”

b. *Uyrĭlmi tussem te, pĭr çulhisem te mar.* (Albina Mışkina, *Atte Pilĭ*, 2004)

“Ayrılamaz dostlar da aynı yaşta değiller de.”

c. *Süneken tuyĭma ŝĭnĭren ŝĭrteken ŝĭrene urattarakan, pĭççenlĭh tunsĭhne ilse kileken sĭn.* (Albina Mışkina, *Atte Pilĭ*, 2004) .

“Sönen hissimi yeniden tutuşturan, yüreği acıtan, yalnızlığı, özlemi, alıp gelen yüz.”

d. *Kĭtmelli pĭlĭmre halĭh lik-tulli, niŝta ura pusma vırĭn şuk.* (Aleksandr Artemyev, *Salampi*, 1983).

“Bekleme odasını halk tamamen doldurmuş, hiç ayak basacak yer yok.”

e. —*Kišal tır̄ yatlamallah mar pulčĩ te, kiles šul temle pulĩ — tet. (İvan Muçi, Kulışla Kalavsem, 1982).*

“Bu yılki buğdayı az değildi de gelecek yıl çok olabilir, demiş.”

f. *Ten, šak çiper šıvaš arĩmĩn hỹ upışkine mar, tepĩr aršĩnna kilenterse purĩnmalla šĩpa pul? (Yuhma Mişši, Kĩvak Šĩmren, 1998).*

“Acaba bu güzel Çuvaş kadınının kendi eşinle değil, başka bir adamla anlaşıp yaşamak mı kaderi?”

g. *Çĩmatanĩsene ikkišne te ušrĩ, vĩsene çĩrmantarmalla mar sĩtel ayne lartsa huçĩ. (Denis Gordeyev, Hĩres Hivnĩ Hĩvel, 2007).*

“Valizlerin ikisini de açtı, ayakaltında olmayan masanın altına koyup bıraktı.”

(A_{+lla}/_{+lle})+A Yapı Tipi

(A_{+lla}/_{+lle})+A_{+lĩ} Yapı Tipi

Ersoy, $\{+(l)lA\}$ biçim biriminin (evĩrlĩh formi), Çuvaş Türkçesinde pekiştirici bir unsur, bir enklitik olarak işlev gördüğünü ve bu işlevinin belirteç yapma işlevinden daha fazla olmadığını bildirmektedir (2013: 70). Pavlov, $\{+lĩ\}/\{+lĩ\}$ sıfat yapan biçim birim ile bu çekim biçim biriminin anlam bilimsel olarak özdeş olduklarını ifade etmektedir; fakat her zaman özdeş olarak kabul edilemeyeceklerini de eklemektedir (2014: 35). Bunun için de *Lirişeskiy geroy* öbeğinin, *lirikĩllĩ geroy/ lirikĩlla geroy* olarak ve *lirika geroyĩ* olarak da ifade edilebileceğini söylemektedir.

Andreyev (2005: 40) son 60-70 yıl içinde ad ilişkisinde bu biçim birimin ilişkilendirme işlevini gördüğünü sonradan Rusçadan geçen sözcüklerde daha çok görüldüğünü dile getirmektedir. Pavlov ise (1965: 300). Çuvaş Türkçesinin çağdaş metinlerinde bu biçim birimin bu işlevde kullanımının yanlış olduğunu ifade etmektedir. V. İ. Sergeyev (2007: 58) ise bu biçim birimin bir durum biçim birimi gibi davrandığını fakat durum dizilerinde yer almadığı için ve ona *evĩrlĩh padeji* değil, *evĩrlĩh formi* denilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu biçim birimin dağılımı için 9 anlam bilimsel ve biçim bilimsel ölçüt belirleyen Sergeyev, bu biçim birimin geldiği sözcüklerin hepsinin belirteç olmayacağı üzerinde durmakta ve biçim birimin belirteç yapan, sıfat türüne dönüştüren biçim birimleri dizilerinde yer aldığını ifade etmektedir.

Aşağıdaki örneklerde de Andreyev'in (2005) dediği gibi bir örnek dışında bu biçim birimi alan adlar, alıntı sözcüklerdir.

a. *Haylava avtor sotsializmla realizm mesletne tıpe hursa şırnı. (V.G., Rodionov, Çıvaş Şırıvın Uşkıñı, 1989).*

“İçerikte yazar, sosyal realizmi temel alarak yazmış.”

c. *Norma tese, literatura çılhi vısençen pırne yışınat', tepri e varyant şutlanat', e vırıntı kalaşura şeş tıl pulat, e, vısem sinonimla pıltereşlı pulnipe, literatura çılhi vısempe ikkışınpe te stil enıpe usı kurat. (Mıñle Purınat-şı Payanhi Şamrık?, Ural sasssi 25 Mart 2015).*

“Standart dedikleri edebi dil onlardan birinde toplanıyor, diğeri de varyant sayılıyor, ya da varyanttaki konuşmada sadece karşılaşıyor, onlar eş anlamlı gösterge olduğundan edebi dil onun ikisinden de kullanım açısından fayda görüyor.”

d. *Ahal te tata ku vıñıtalla pravitelstvo ukazı tırıh halıh vırmanı tenisem hısna (kazna) alline kuşnı, vırmansene irıklın hırtas-kasas işe te çarsa lartnı. (Şemen Elker, Hurapa Şurı, 1994).*

“Yararsız ve de bu zamanki hükümet kanununa göre halk ormanı denilen hazine eline geçmiş ormanları sebestçe kesme işi durmuş.”

(E_{-ma}/_{-me})+A Yapı Tipi

Pavlov (2014: 119) bağıntı/ilişkilendirme biçim birimleri içerisinde *{-ma}*/*{-me}* biçim birimini de saymaktadır. Andreyev, nadir de olsa bu biçim birimin eklendiği eylem adlarıyla da adın açıklanabildiği dile getiriyor (2005: 39). Türkçenin tarihi seyri içerisinde de bu biçim birimin bu işlevi ile karşılaşılmıştır. Tahsin Banguoğlu, Türkçede *{-mA}* ekli sözcükleri *-me adları* ve *-me sıfatları* olarak ayrı ayrı incelemeyi uygun bulmuştur. Banguoğlu'na göre Eski Türkçede doğru teşhis edilmemiş bir biçim birimdir, orada ad eylem değil, sıfat eylem anlatımındadır ve kılış adları değil, sıfat ve sıfattan gelme adlar yapmaktadır (2011: 264, 265-267). Anna von Gabain (2003: 53-57) biçim birimin sıfat yapma işlevinde kullanımının daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır.

a. *Hulana kıreken şossepe yunaşar, vırman hırrıpe hıvnı asfaltlı utma şulpa ura kilterse utma tıtıniççen te şımah kılarmarış (Denis Gordeyev, Hıres Hıvnı Hıvel, 2008).*

“Şehre giren şoseyle yanyana, orman kenarına dökülmüş asfalt yürüme yoluna ayak basana kadar da konuşmadılar.”

b. *Hřaça ta puma kartlaški řinše řarňkalasa tičĩ, untan alik patnelle utsa kayrĩ.* (Feodosiya İřeter, Tom Soyer Temtepř Kursa řřireni, 1979).

“Kız çocuğu da basılacak zeminde durdu. Oradan kapıya doğru yürüyüp gitti.”

c. *Pşrtre ilş numay pülşm pulnş, ançah vişene pşşmpe şşmşse tiknş ta ankarti itemş pek pısık zal tunç, pukan-tenkelsem malta şeş, itti şşrte kaskasem şine hşmasem şapsa tuhnş, şapla larma saksem tunç.* (Mariya Uhsay, Kşra şşlsem, 1956).

“Evde önceleri çok oda varmışancak onları tamamen kırıp dökmüş ve bahçe girişi gibi hol yapmış, ayaklı tabureler önde sadece, diğer tarafta kütüklerinn üstüne levhalar koymuş, böyle oturma bankları yapmış.”

(A_{+III})+A Yapı Tipi

(A_{+III})+A_{+III} Yapı Tipi

Aynı şekilde $\{+(l)lç\}/\{+(l)lç\}^{115}$ biçim birimleri (purlş forma) de birer söz dizimsel dönüştürücü gibi davranmakta ve geldikleri adı söz dizimsel olarak sıfatı türüne dönüştürmektedirler (ulştaras funktsilş) (Sergeyev, 1990: 51). Pavlov, bu biçim birimi söz dizimsel biçim birimler olarak tanımlamaktadır (2014:112; 2017: 425). Bunlar da eklendikleri adın sıfatlık kullanımını meydana getirmektedirler. Bu biçim birimler kullanımlarına göre ad yapım biçim birimi de olabilmektedirler. (Sergeyev ve Kotleyev 1998: 225). İvanov (1931: 31) $\{+lşh\}/\{+lşh\}$ biçim birimi ile birlikte bu biçim birimin söz dizimsel ilişki sağlayan araç olduğunu düşündüğünden, bunları durum biçim birimi olarak görmektedir.

a. *1929 řulta teatr repertuarňçe sotsiallř přlterřřlř, samana sıvlřřpe sıvlakan pesřsem řitelřksřri řinçen kalařa puřlařřř.* (V.G. Rodionov, Čřvař řřrřřň Uřkň, 1989).

“1929 yılında tiyatro repertuarında sosyal içerikli, zamanın havasını solutan piyeslerin yetersizliğinden bahsediyorlar.”

b. *18. řmř puřlamřňçe vřrmanlř Kuřlavř řřrne řřřren řřň hresçen uřkňřsem porsa hutřřnř.* (řemen Elker, Hurapa řurř, 1994).

¹¹⁵ Bu biçim birim addan sıfata dönüştürücü üşlevinin yanında *evşşlş* gibi bir ilgeçte de görülen bu biçim birimin ilgeçlerde donuklaştığı da görülmektedir.

“18. Asır başlarında ormanlı Kuşlavış yerine yeniden yeni köylü grupları gelip yerleşmiş.”

c. *Šivlīhrah gusenits illī traktor kīmsīrtetet, — unpa ta yivīš turttaraššī kurīnat’.*

“Daha yakında paletli traktör gürültü yapıyor, onunla da ağaçları taşıyor görünüyorlar.”

c. *Vīsem uram urlī kašrīš te zavod šumīnči Leninla Komsomol parkne kīrse kayrīš.*
(Denis Gordeyev, *Hīres Hivnī Hīvel*, 2007).

“Onlar sokak boyu geziyorlar ve bina yanında Lenin Komünist Teşkilatı parkına girdiler.”

d. *An tiv, epir üsnī çuh ku īlanīva šak sīmahpa palīrtman pultīr, ançah vīl, purnīšri çm-çm aktivlī pozitsi, un çuhne te pulnī.* (Georgiy Orlov, *Halīh Purnīšī — Havhalanu Šīlkušī*).

“Değınme, biz büyüdüğümüz zaman bu görüşü bu sözlerle belirtmemiş olsun ki o zaman hayatta en aktif yerde bulunabilesin.”

(A_{+līh}){+līh}+A Yapı Tipi

{+līh}/{+līh} biçim birimleri (şitelīklīh formī) Söz dizimsel sıfatlaştırıcılardan biridir (Pavlov, 2017: 425). Adım neye yaradığını ne için gerekli olduğunun bilgisini verir (Andreyev, 2005: 39). Geldiği ada bir anlam verir (Semenova, 2014: 81).

a. *Pūrtlīh yivīš kasmalla,*

—*Pīrre huşrīš Pavīla.*

Kasma tīçī — purtī šuk.

Ilme mannī-mīn Palyuk. (Aleksy Talvir, *Pīva Šulī Šinçe*, 1991).

“Evlik ağaç kesmek gerekli

Bir keresinde katıldılar Pavīl’a

Kesmek için davrandı—baltası yok.

Almayı unutmuş mu ne Payuk.”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dil değiştirgenine göre dizim ağacı sağa doğru dallanan Çuvaş Türkçesinde söz öbeklerinin söz dizimsel başının her zaman sonda olduğu, eylemin özneye göre zne-Nesne Eylem (NE) ya da Nesne-Eylem (NE) diziliminde olduğu görülmektedir. Son ekim ilgeçleri bulunmakta ve sıfatlar adı nitelemektedir ve dizimde bağımlı olan, başın önünde yer alır.

Rus dil bilgisi geleneğinin etkisiyle Çuvaş Türkçesinde sözcük türlerine, sözlüksel ya da dil bilgisel kategorilerine ve söz dizimsel ilişkilerine (uyum, sıralama, yönetme, bazen izafet) göre belirlenen öbekler, yapısai, anlam bilimsel açıdan, tanım ve sınıflandırmalar konusunda sistematik bir görünüm sergilemektedir. Bugün dil bilimi çalışmalarında *uyum*, *yönetme* söz dizimsel ilişkileri ya da bazen *uyum*, *yönetme kategorileri* farklı ölçütlerle genişletilerek ya da sınırlandırılarak ele alınmakta ve bu söz dizimsel ilişki türleri de günümüzde yeniden yorumlanmaktadır. *İzafet* ve *uyum* kimi çalışmalarda ayrı ayrı ele alınmış, kimisinde *uyum* içerisinde değerlendirilmiştir. İlgililik yani *izafet* ve *uyum* elbette farklı söz dizimsel ilişki türleridir ve farklı işlevsel başlar tarafından yönetilirler; fakat öbekte aynı işlevsel başta birleştikleri de görülmektedir. uvaş Türkçesi zerine yapılan çalışmalarda bu konulara bir açıklık getirilmemiştir. Uyum ilişkisi de sadece sesçil olan iyelik biçim birimlerinin bulunduğu öbekler olarak bahsedilmektedir. Bugün *uyum ilişkisi* dilin, ses ve anlam sisteminin bir parçası olarak iki tasarım düzeyinde değerlendirildiğinden sadece sesçil sayı ve şahıs belirticilerinin dışında ifade edilebilen bir işlem haline gelmiştir.

uvaş Türkçesi zerine yapılan bu çalışmalardaki en önemli bakış açısı ise cümle ilişkileri olan sözcüklerle öbek ilişkisi olan sözcüklerin birbirinden ayrılmasıdır. Cümledeki sözcükleri birbirine bağlayan durum biçim birimlerinin hepsi, öbek yapısı içerisinde yer almamaktadır. Tabii ki bu durum tipolojik bir özeliktir. Örneğin, Macarca, *mari-nak a kalapjai* “Mari’nin şapkaları” örneğinde aitlik ilişkisini gösteren yönelme durum biçim biriminin bu işlevi, Çuvaş Türkçesinde görülmemektedir. Ya da eylemin ye yapısında yer alan durum biçim birimli bir ad (rn. konuy-u tenkit) eylem öbeğinin yesi olan durum biçim birimli addır ve buna bir *belirtme durumu öbeği* olarak bakmak doğru değildir.

Kısaltma grubu ya da durum öbekleri içerisinde sayılan bazı kuruluşlarda ise birleşik sıfat özellikleri görülmektedir. Bunlar anlık oluşum ile birleşik söz arasında kalmış yapılardır.

Çalışmamızda, yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı durum biçim birimlerinin sözcükler arasında ilişki kuranları öbek yapısı içinde yer almış ve bu öbek yapı türlerini belirlerken bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Bu ölçütlere göre tezimizin temelinde yer alan öbek tanımında, söz öbeğini oluşturan sözcüklerin arasında sürekli bir bağın bulunmaması, anlık oluşumlar olması ölçütü bulunmaktadır. Dil bilimsel yapılarının değişmediğini sadece öbeğin unsurlarının değişebileceğini vurguladığımız bu tanım, bu yönüyle birleşik sözcüklerden değişken bir anlam, yani öbeği oluşturan unsurların daimi bir ilişki kurmamaları açısından ayrılmaktadır.

Chomsky'nin üç evrensel kuralı üzerine kurduğumuz çalışmamızda öbeğin söz dizimsel yerleri ile cümlenin iç yapısının aynı olduğu varsayımı bulunmaktadır. Bunun için bu üç kural aslında bir öbeğin başının niteliğine bağlı olarak belirleyici (specifier) konumunda, tümleç (complement) konumunda, niteleyici/eklenti (adjunct) konumunda hangi kategorilerin olabileceğini belirler ve bunların öbek başı ile olan dil bilimsel ilişkisini yansıtır. Bu yüzden Çuvaş Türkçesinde iki ögelik ad öbeklerinin iç yapısının analizi tezimizin inceleme modeli olmuştur.

Çalışmada, niteleyicinin bir *sayı*, *belirten* (determiner), *durum ekleri almış adlar*, *gösterimseller*, *sıfatlar*, *niteleyiciler* (ölçü birimleri, sınıflayıcı), *ilgeç öbekleri*, {-mA} ile *kurulmuş cümleler*, *ilgi cümlecikleri* olabilecekleri kabul edilmiştir. Belirleyici yeri, Çuvaş Türkçesinde *seçimlik tümleç* hem de *eklenti* özelliği gösterebilmektedir. Tipolojik olarak *adıl düşüren* dillerden sayılan Çuvaş Türkçesinde, belirleyici yeri her zaman eklenti değildir. Cümlenin *özne yeri/belirleyici yeri*, baş ile seçimlik bir tümleme ilişkisi kurabilir. Çuvaş Türkçesinde öbeklerde, belirleyici yerindeki öge adıl ise ve bir iyelik kuruluşu varsa seçimlik bir tümleme özelliği görülmez. Baş adda şahıs ve sayı dil bilimsel özelliklerinin bulunması, adılın sesçil olarak ifadesine gereksinim duymamaktadır. Bu haliyle de öbekten belirleyici yerindeki sözcük çıkarıldığında öbeğin bütünlüğü bozulmaz ve bir eklenti özelliği görülür.

Çuvaş Türkçesinde, dil bilimsel özelliklerin uyumuna göre belirlenen belirleyici yeri *dışsal bir üyedir*. Literatürde belirleyici yeri *uyum* ölçütü üzerinden belirlenmektedir. *Sayı*, *şahıs*, *durum*, *cinsiyet uyumu* olan diller için geçerli olan bu konum, daha sonra bu dil

bilgisel özellik uyumları görülmeyen dillerin belirtme kategorisinde yer alan sözcüklerinin de yeri olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden *işaret adları (demonstratives)* ve *niteleyiciler*, bazı *niteleyiciler* de *değerli uyum özellikleri/tam uyum özellikleri* taşımaları da yer olarak bir belirleyici yerinde düşünülmüştür.

Üçüncü söz dizimsel yer *tümleç*, alta sıralama çerçevesinde seçilen bir sözlüksel ya da işlevsel kategoridir. Çuvaş Türkçesinde tümleçler, hem işlevsel kategoriler hem de sözlüksel kategoriler olabilirler. Örneğin, ilgi durumu ve iyelik biçim birimlerinin ada çekimleri yapıldığında öbek kategori/büyükçül yansıma içinde bir tümleç işlevi görür. Sözlüksel olarak tümleç ise baş adın yardımcı unsurundan ayrı bir birim olarak görülmediği kapalı (opaque) olduğu kullanımlarda ortaya çıkar. Birleşme sonucu öbeğin anlamı baş adın alta sıralısı gibi olmaktadır.

Çuvaş Türkçesinde ad öbeklerinin iç yapısını ifade eden öbek kategori adlandırmaları ve özellikleri şöyledir:

Bu bilgiler sonucunda Çuvaş Türkçesinde $A-(A-İye)$, $(A-İD)-(A-İye)$, $(A-İD)+A$ yapılarının iç yapısı ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Çuvaş Türkçesinde birleşiklerde aÖ düzey yapısı, iyelik kuruluşlarında ise BelÖ düzey yapısı öngörülmüştür.

2. Bu öbeklerin hepsinin öbekselsel başları bulunmaktadır. Çuvaş Türkçesinde 1. ve 2. şahıs iyelik-şahıs biçim birimlerinde sayı ve şahıs özellikleri tamdır. Çuvaş Türkçesinde sayılar, 2'den sonra çokluk olarak algılanmaktadır.

3. aÖ'lerde öbeğin başı bir ad kategorisidir ve sözlükseldir. Çünkü aÖ olarak saydığımız işlevsel düğüm, anlam bilimsel ve söz dizimsel birleşmeden oluşmaktadır, baş ada gelen iyelik biçim birimi, sözlükselleşmeye ikinci derecede etkilidir. Yapı tamamen söz dizimseldir.

4. $(A-İD)-(A-İye)$ yapılarında Çuvaş Türkçesinde ilgi durumu ve iyelik biçim birimi eş zamanlı oluşumlardır. Bu yüzden de her ikisi de aynı düğümde (node) türetilirler. Fakat ilgi durumu iyelik biçim birimi olmadan da bulunabilir. Aynı şekilde $adılısıl+(Ad-İye)$ yapılarında, ilgi durumlu adın olmadığı da görülmektedir. Bu yapıda konuşurun kendi kendine yaptığı konuşmaya göndergede bulunulurken diğer biçiminde dinleyiciye göndergede bulunulmaktadır.

5. aÖ'lerde iyelik biçim birimi, *bağlayıcı* (linker), *birleşik biçim birimi* (compound marker), *istem işaretleyicisi* (valency marker) gibi adlandırmalarla tümleç-baş ilişkisi vurgulanmak istenmiştir. Fakat *bağlayıcı*, *istem işaretleyicisi* çekim biçim birimi özelliğini vurgularken *birleşik biçim birimi* adlandırması, iyelik biçim biriminin sayı ve şahıs özelliğini sildiği için yapım karakteri gösteren bir adlandırma özelliği gösterir. Bunların içinden birleşik biçim birimi adlandırması aÖ'lerdeki iyelik biçim biriminin işlevini tam olarak yansıttığı için kullanılmıştır.

6. Çuvaş Türkçesinde aÖ iç yapısında olan eşleme öbeklerinde, eksiz birleşmelerde bir iyelik biçim birimi bulunmamaktadır. Bu yüzden de iyelik biçim biriminin bu iki adı yapıştırmaya/ilişkilendirmeye yarayan bir araç olmadığı ortaya çıkmıştır.

7. aÖ'de *A-(A-İye)* yapısında *iyelik biçim birimi* ve *iyelik işaretleyicisi* arasında bütünleyici bir dağılım söz konusudur. İyelik biçim birimi ayrıca bazı türetim biçim birimleri ile de bütünleyici dağılımdadır. Çuvaş Türkçesinde $\{+l\}/\{+l\}$ biçim birimleri de *maşına sasl̃/sasill̃* örneğinde, iyelik ile eş oluşumludur; fakat uyum sadece iyelik ve belirleyici arasında gerçekleşmektedir. Bu örneklerde çift belirleyici⁰ baş öngörülebilir ve en üstteki BelÖ, bütün öbeği kendi alanına alır. Burada *uyum* için *hedef* seçmek için biçim bilimsel dizimin gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Söz dizimi ağacında en soldaki hedeftir. Bu yapılarda uyumun bir kere oluştuğundan sonra tekrar oluşmadığı da gözlemlenmiştir. İyelik biçim biriminin *yüzey yapı* ya da *dağıtımda* olmaması içteki birleşğe uyumun ulaşmaması ile ilgilidir. Eğer her iki biçim birim de eş zamanlı olarak oluşuyorlarsa onlar da farklı yollarda ilerlerler. Bu durumda birleşğin üzerinde kendi alanında bir BelÖ değil, bir AÖ oluşur.

8. Çuvaş Türkçesinde iyelik kuruluşları ve BelÖ'de genel olarak iyelik ilişkisi işlevi görülürken birleşiklerde birleşme işlevi (association) görülür. BelÖ'de ve birleşiklerde aÖ yansıması tümleç olarak seçilir. Fakat aralarındaki ilişkililik artıp azaldıkça iyelik kuruluşu ya da birleşik oluşur.

9. Çuvaş Türkçesinde birleşiklerde öbeğin unsurları türetildikleri yerde kalırlar. BelÖ'de ise ad, aÖ'nün belirleyici yerine ve sonra da BelÖ'nün ya da (Bel')'in belirleyici yerine yükselir/taşınır/kopyalanır. Bu yükselmenin sebebi iyelik-sahip olan ilişkisinin olmasıdır. Birleşiklerde aÖ'de ad, BelÖ'ye taşınmaz; çünkü kontrol edilecek bir özellik yoktur. Sonuç olarak da birleşik aÖ'lerde *çalkalama* görülmez.

10. Çuvaş Türkçesinde başsız öbekte, belirsizlik/belirlilik BelÖ'nün bütünü tarafından belirtilebilir. Bu öbekler de BelÖ'nün hâkimiyeti altında varsayırlar.

11. BelÖ'de şahıs adının BelÖ'nün belirleyici yerinde olması için Bel⁰ başta, adın kodlanmış olması gerekir. Bu daha çok 1. ve 2. şahıslarda görülmektedir. Bu uyum gerçekleştikten sonra Bel⁰ başta, sahip olan üyeliği gerçekleşmiş olur.

12. $(A-İD)+A$ yapılarında baş, kavramsal ve varsayımsal olarak bulunmaktadır. Bunlarda da BelÖ öbeğin kök düğümüdür. $(A-İD)+(A-İye)$ yapısına benzerdir. Fakat bunlarda dağıtım ya da yüzey yapıda türetimin sonunda başın işlevsel başının bulunmaması iki adın ilişkililik derecesini azaltmaktadır. Dizimde gerçekleşmeyen ilişkililik, bağlamdan öğrenilebilmektedir.

Öbek Adlandırmaları İle İlgili Sonuçlar ve Gereçekler

1. Çuvaş Türkçesinde işlevsel baş olan iyelik biçim birimi, anlam bilimsel olarak iyelik ilişkisi, kullanım özelliği açısından göndergeselliği ve sayı ve şahıs dil bilimsel özelliklerini taşıdığı için belirleyici⁰ baş olarak belirleyici öbeği adlandırmasının gerçekleşmesini sağlamaktadır.

2. Belirtme kategorisinin bir diğer dil bilimsel ifadesi ilgi durum biçim birimi, öbeğin belirleyici⁰ başının $(Ad/Adıl-İD)+(A-İyelik)$ yapısını gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Burada unutulmaması gereken nokta belirleyici öbeğinde, belirtme ve uyum ilişkisinin şart olmasıdır.¹¹⁶

3. Chomsky'nin tek yönlü *belirleyici-baş* olarak gösterdiği uyum ilişkisi çift yönlü olarak Çuvaş Türkçesinde görülmektedir. *Ayna simetrisi* ve *merkez simetri* olarak uyumun özellikleri yalın/ilgi durumlu ada izin veren yapılarda, adın uyumlu olduğu görülmekte ve aynı gösterimin yüzeydeki çeşitleri olduğunu gösteren bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

3. Çuvaş Türkçesinde $(Dönüşlülük Adılı-İD)+A$, $Dönüşlülük Adılı+(A-İyelik)$, $(Dönüşlülük-İD)+(A-İyelik)$ yapılarında da uyum ilişkisi adın şahıs ve sayı özelliklerinin kontrolünde ya da iyelik biçim biriminin kontrolünde gerçekleşmektedir. Aşağıdaki tabloda bu özellikler görülebilir:

¹¹⁶ Belirleyici Öbeği Varsayımı üzerinde tezde ayrıntılı olarak durulduğu için burada tekrardan bahsedilmemektedir.

Sözcük Türleri	Öbek Yapılar	Kullanım sıklıkları	Anlam bilimsel ilişkiler		Söz dizimsel ilişkiler Durum atama (Çuvaş Türkçesi)
			Sahiplik (Zorunlu-İyelik)	Aitlik (Seçimlik İyelik)	
Şahıs Adıllar 1.teklik Şahıs Adılı	1. (man+A-İye)	264	-Akrabalık ilişkisi -Parça-bütün ilişkisi (Vücut ve uzuvları arasındaki ilişki) -Adılın boş kategori/adılsız olduğu örneklerde anlam bilimsel farklılıklar görülmektedir.)	Ait olunanın-İlişkili bir bireyle ilişkisi	Uyum ilişkisi (sayı ve şahıs) 1.Kontrülcü-hedef ilişkisi 2.Yardımcı unsur-belirleyici ilişkisi. (hem sözlüksel hem biçim bilimsel olarak). Durum atama 1.Yapısal durum (ilgi durumu). 2. BelÖ-dışsal üye ilişkisi (ilgi durumu olanlarda) Belirleyici-Bel' ilişkisi (ilgi durumu olmayanlarda)
	2. man+A	145		-Gerçekleşen bir olayla ilişkisi	
	3.manın+(A-İye)	70		-Kalcı bir yere aidiyet ilişkisi	
	4. manın+A	70		-Durum ilişkisi	
	5. adıl+A-İye)	5		-İlişkili bir toplulukla ilişki	
2.teklik Şahıs Adılı	1. (san+A-İye)	118	-Ruhsal nitelik ilişkisi -Kılıcı ve yapılan bir eylemin ilişkisi -Bir grubun kullanımındaki bir şeyle ilişkisi	-İlişkili bir toplulukla ilişki	1.Yapısal durum (ilgi durumu). 2. BelÖ-dışsal üye ilişkisi (ilgi durumu olanlarda) Belirleyici-Bel' ilişkisi (ilgi durumu olmayanlarda)
	2. san+A	1		-Kılıcı ve yapılan bir eylemin ilişkisi	
	3.sanın+(A-İye)	73		-Bir grubun kullanımındaki bir şeyle ilişkisi	
	4. sanın+A	45		Aitlik ilişkisi	
	5. adıl+A-İye)	8		Ait olunanın-İlişkili bir bireyle ilişkisi	
3.teklik Şahıs Adılı	1. (un+A-İye)	501	-Durum ilişkisi -İlişkili bir toplulukla ilişkisi -Yokluk ilişkisi -Aitlik ilişkisi -Kişi ile ilişkili bir görev	-Durum ilişkisi	-Durum ilişkisi -İlişkili bir toplulukla ilişkisi -Yokluk ilişkisi -Aitlik ilişkisi -Kişi ile ilişkili bir görev
	2. un+A	21		-İlişkili bir toplulukla ilişki	
	3.unın+(A-İye)	548		-Yokluk ilişkisi	
	4. unın+A	11		-Aitlik ilişkisi	
	5. adıl+A-İye)	15		-Kişi ile ilişkili bir görev	
1.Çokluk Şahıs Adılı	1. (pirin+A-İye)	345	-Ruhsal nitelik ilişkisi -Aitlik ilişkisi	-Durum ilişkisi	-Ruhsal nitelik ilişkisi -Aitlik ilişkisi
	2. pirin +A	11		-İlişkili bir toplulukla ilişki	
	3. adıl+A-İye)	3		-Yokluk ilişkisi	
2.Çokluk Şahıs Adılı	1. (sirin+A-İye)	21	-Ruhsal nitelik ilişkisi -Aitlik ilişkisi	-Yokluk ilişkisi	-Ruhsal nitelik ilişkisi -Aitlik ilişkisi
	2. sirin +A	85		-İlişkili bir toplulukla ilişki	
	3. adıl+A-İye)	7		-Yokluk ilişkisi	
3.Çokluk Şahıs Adılı	1.(vısem+Aİye)	150	-Ruhsal nitelik ilişkisi -Aitlik ilişkisi	-Ruhsal nitelik ilişkisi	-Ruhsal nitelik ilişkisi -Aitlik ilişkisi
	2. vısem +A	120		-İlişkili bir toplulukla ilişki	
	3. adıl+A-İye)			-Yokluk ilişkisi	

1. Teklik Dönüştürülme Adlı	1. ham+A	35			
	2. hamın+(A-İye)	8			
	3. hamın+A	52			
2. Teklik Dönüştürülme Adlı	hivın+A	7			
	hiv/hu + A	1			
	hiv+(A-İye)	14			
	hu+(A-İye)	33			
	hivın+(A-İye)				
3. Teklik Dönüştürülme Adlı	1. hiy + A	-			
	2. hiy+(A-İye)	217			
	3. hiyın+(A-İye)	5			
	4. hiyın+A	12			
1. çokluk Dönüştürülme Adlı	1. hamır+Ad	7			
	2. hamır+(A-İye)	83			
	3. hamırın+A	34			
	4. hamırın+(A-İye)				
2. çokluk Dönüştürülme Adlı	1. hivir+ Ad	15			
	2. hivirın+ Ad	2			
	3. hivirın+(A-İye)	2			
	4. hivir+ (A-İye)	2			
3. çokluk Dönüştürülme Adlı	hiysen+ (A-İyelik)	1			

Tablo 4.1. Belirleyici Öbeklerinin Öbek Yapıları ve Söz Dizimsel Ve Anlam Bilimsel İlişkileri

4. $(A-İD)+A$ ve $A+(A-İyelik)$ yapısında da uyumun *kontrolcüsü* ve *hedefi* her ikisi de olabilmektedir. Önemli olan uyum için gerekli olan dil bilimsel özelliklerinin eşleşmesi ve iki sözcüğün kendilerine ait bir alan oluşturması ve kontrol edilecek başka bir hedefin araya girmemesidir.

5. Çuvaş Türkçesinde soru adıkları ve belgisiz adıkların iyelik biçim birimli adla birleşmelerinde de bu özellikler görülmektedir.

6. Belirleyici Öbeği oluşturan bu yapılarda, uyum özellikleri yardımcı unsurun *dışsal üyesi* olması için yeterli değildir. Yardımcı unsurun üye olmak için hem biçim bilimsel hem de anlam bilimsel bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Varsayılan ölçütlere göre *içsel ilişki* (akrabalık, bir şeye eğilim, başlama, bitme, yıkılma), *parça-bütün ilişkisi*, *kontrol ilişkisi*, *işi yapan kılıcı ilişkisi* anlam bilimsel olarak üye konumu şartını yerine getirebilmektedir.

7. Çuvaş Türkçesinde, baş adı ortaçlı bir eylem olan öbeklerde, başın atadığı *tematik roller/üyenin işlevleri* ile paralel olarak cümlesel ilişkilerin kurulduğu varsayılmıştır. Çuvaş Türkçesinde Chomsky'nin *evre* olarak gördüğü tümleyici ve belirleyici öbeklerinde (yine uyum temelli bir yaklaşımla, ses bilimsel ve mantıksal tasarım öncesi) mantıksal olarak bu alanlar belirleyicilerine durum atama konusunda 3'e ayrılmaktadır. Buna göre tipolojik olarak tümleyici öbeği oluşturmak için başa tümleyici bir biçim birim gelir (3,1) ya da uyumlu bir zaman öbeği (2) ve adlaşma oluşur.

a. Yüklem adlaşmıştır ve özne ilgi durumunu taşımaktadır. (*tom in tırışsa işlessi*)

a. Yüklem dizimde adlaşmıştır herhangi bir biçim birim almamıştır ve özne yalındır (*ep s'inn'i*)

c. Yüklem biçim birim ile adlaşmıştır ve özne yalındır. (*es kilessi*) (Kornfilt 2011: 1310)

8. Ortaç biçim birimi, ilgi durumlu bir adla birleştiğinde ortaç üzerindeki $[+i]$ iyelik biçim birimi işlevindedir. Bu durumda belirleyici öbeğinin⁰ başı hem şahıs, sayı hem de belirtme, göndergesellik özelliklerini $[+i]$ biçim birimiyle temsil eder. aÖ içerisinde oluşan öbekte, ortaç biçim biriminin tümleyici işlevinde olduğu görülür.

Adın ilgi durum biçim birimi almadığı TümÖ'lerde, öbeğin başı ortaç biçim birimidir. Ayrıca öbeklerde söz dizimsel adlaştırmacı biçim birimi $\{-i\}$ de bir tümleyici işlevindedir. İlkinde ortacın/tümleyici başın, zaman/görünüş özelliği varken ikincisinde sadece söz dizimsel dönüştürücü özelliği görülür. $\{-i\}$ biçim birimi, $[+i]$ 'den farklı olarak tümleyici olarak kendinden önceki ortacın zaman biçim birimi olarak yorumlanmasını sağlamaktadır. Bu adlaştırmacıların yer almadığı $A+E_A$ yapılarında Ersoy'un (2004: 1076-1077) dediği gibi ve Kornfilt'in (2003: 73) Japonca ve Türkçeyi ilgi cümlecikleri ve uyum

başı olarak karşılaştırdığı yazısında belirttiği gibi öbeklerde şahıs adlarını *dışsal bir ad başı* olarak Türkiye Türkçesindeki uyumun başı gibi davranır.

9. Başında ortaç olan öbeklerde, durum ataması yapısaldır. Bu atamalarda $\{-i\}$ biçim biriminin geldiği öbeklerde zaman biçim birimi öznesine yalın durum atarken $[+i]$ biçim biriminin geldiği öbeklerde tümleyici baş, ada ilgi durum biçim birimi atar.

10. Çuvaş Türkçesinde iki ögeli ad öbeklerinin arasına *ta* ve *kına* bağlaçları girebilir (*sanın ta şulşisem* “senin de yaprakların”).

11. Belirleyici öbeklerinin, kendi içinde sözlüksel işlevsel bir baş olan alt kümeye mensup parça adı ile kurduğu parçalılık kuruluşu, sözlüksel olarak aÖ ya da UyumÖ'nün belirleyici yerlerinde sözlüksel baş ile oluşur. Çuvaş Türkçesinde belirleyici öbekleri bünyesindeki parçalılık, kavramlarda görülen ilişki ile oluşmuştur. Çuvaş Türkçesinde *şur* “yarı”, *çılaiş* “çoğu” *numayış*, “çoğu”, *sahaliş* “biraz, az”, *purte* “hepsi, tamamı, tümü” gibi belgisiz niceleyici sözcükler ve *sayılar* bu alt kümeye mensup sözcüklerdir. Bu öbeklerde belirleyici bazen ilgi durumu alır. Baş, göndergesel iyelik/3. şahıs iyelik biçim birimini *seçimlik* olarak alır.

Belirleyici yerinde ad ve belgisiz adıl, soru adılı olan öbeklerde anlam bilimsel, söz dizimsel ilişkiler aşağıdaki tablo ile özetlenebilir:

Sözcük kategorisi	Öbek Yapılar	Anlam bilimsel ilişkiler		Söz dizimsel ilişkiler
		Sahiplik (Zorunlu İyelik)	Aitlik (Seçimlik İyelik)	Durum atama
Ad (Cümlesel ilişkileri olmayanlar)	1.(A-İD)+(A-İye) 2. A+(A-İye) 3.Özel Ad+(A-İye) 4.(A-ÇL-İD)+(A-İye) 5.(A-ÇL-Ø)+(A-İye) 6. (A-İye)+(A-İye) 7. (Özel Ad-ÇL-İD)+(A-İye) 8.(A-İD)+(E _A -İye) 9. A +(E _{is} -İyelik) 10. (A) + (A-İyelik-İli) (A) + (A-Ø-{ +İ/ +İ)	-Akrabalık ilişkisi -Parça-bütün ilişkisi (Vücut ve uzuvları arasındaki ilişki)	-Bir şeyin birisinin emrinde olması -Yer ilişkisinde -Belirsizlik ilişkisinde - Belirlilik ilişkisinde -Nitelik ilişkisinde - Zaman ilişkisinde - Durum ilişkisi Mantksal özne ilişkisi Mantksal nesne ilişkisi	Uyum ilişkisi (sayı ve şahıs) 1.Kontrülcü-hedef ilişkisi 2.Yardımcı unsur-belirleyici ilişkisi./ Üye-baş ilişkisi (hem sözlüksel hem biçim bilimsel olarak). Durum atama 1.Yapısal durum (ilgi durumu). 2.BelÖ-dışsal üye ilişkisi (ilgi durumlu olanlarda) Belirleyici-Bel' ilişkisi (ilgi durumu olmayanlarda) -durum kontrolü
Ad (Cümlesel ilişkileri olanlar)	1.(A-İD) + (E _A -İye) 2. Özel Ad+(E _A -Adlaştırmacı) 3. (A-İyelik)+(E _A -Adlaştırmacı) 5. A+(E _A -Adlaştırmacı)	-Kılıcı-İş ilişkisi -Etkilenen-İş ilişkisi	=	
Belgisiz Adıl	1. (BAdıl-İD)+(A-İyelik) 2. BAdıl+(A-İyelik)	-Akrabalık ilişkisi -Parça-bütün ilişkisi (Vücut ve uzuvları arasındaki ilişki)	-Belirlilik ilişkisinde -Belirsizlik ilişkisinde	Uyum sayısı uyumuna dayalıdır. Şahıs uyumu daha zayıftır. Durum atama -durum kontrolü
Soru Adılı	1. SAdıl+(A-İye) 2. SAdıl+(E _A -İyelik) 3.(SAdılı-ÇL-İD)+A 4. SAdılı-İD+(Ad-İyelik)	Akrabalık ilişkisi -Parça-bütün ilişkisi (kavramsal olarak parça-bütün)	Aitlik ilişkisi	1.Yapısal durum (ilgi durumu) Belirleyici-Bel' ilişkisi (ilgi durumu olmayanlarda) --

				durum kontrolü
Parçalılık	1. (ŞAdılı-İD)+(PK-İye) 2. (A-ÇL)+(PK-İye) 3. (PK-İyel)+(A-ÇL) 4. (ŞAdılı-ÇL)+(Sayı-İye) 5.(ŞAdılı-İD) +BA	-Parça-bütün ilişkisi (kavramsal olarak parça-bütün)	Hem sayı hem şahıs uyumuna dayalı bir söz dizimsel ilişkidir. Yapısal durum (ilgi durumu) Belirleyici-Bel' ilişkisi (ilgi durumu olmayanlarda)	Hem sayı hem şahıs uyumuna dayalı bir söz dizimsel ilişkidir. Yapısal durum (ilgi durumu) Belirleyici-Bel' ilişkisi (ilgi durumu olmayanlarda) - durum kontrolü

Tablo 4.2. Belirleyici Öbeklerinin Öbek Yapıları ve Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel ilişkileri

12. Belirleyici Öbeklerinin kullanım-anlam bilimsel özelliklerine göre özgüllük ve belirliliklerinin belirlenmesinde işlevsel biçim birimler, ilgi ve iyelik biçim birimlerinin yanı sıra söylem etkileri ya da cümlelerin eylem yapısını da içeren birleşimsel açı alanının da önemli bir yeri bulunmaktadır.

a. Çuvaş Türkçesinde belirtme-yönelme durumu, ilgi durumu ve doğrudan olmasa da durum biçim birimleri biçim bilimsel olarak belirliliği etkilemektedir.

b. Zaman Öbeği ve Görünüş Öbeği açık bağlamlara izin vermekte; kip öbekleri örtük bağlamlar ortaya çıkarmaktadır. Diesing'in Haritalama Kuramı'nda, sözcüksel örtüklük EÖ'nün belirleyici yeri ve tümleç yeri ile gösterilmektedir. Cümle yapısında ise kiplik çekimin olduğu alanda belirleyici özne, yukarı taşınmadığı için örtük kapalı bir alanda kalmaktadır.

c. Çuvaş Türkçesinde bu örtük alanlar yan cümle ve asıl cümle karşılığında farklı davranabilmektedir. Asıl cümledeki kip özelliği yan cümledeki adın özgüllüğüne etki eder.

d. "Bilinirlik, tanıdıklık, teklik" belirliliğin anlam bilimsel göstegesidir ve örtük ya da açık alan, yani önvarsayımsal bir varoluş alanının olması gerekmez.

e. Çuvaş Türkçesinde *př* "bir" belirsizlik adı; niceleyiciler ve soru sözleri belirsizlik işaretleyicileri, gösterimseller (demonstratives) ise belirli belirtenlerdir.

f. Çuvaş Türkçesinde parçalılık sözlüksel kategorisi, özgül olmayan ad öbeklerinde de görülebilmektedir. Bu yüzden de parçalılık öbeğinin varlığı kullanım ile ilgili bir kategori özelliği ile belirlenemez.

g. Özel adlar ya da türler cümlede gerçeklik bağlamını verir. Bu yüzden öbek örtük bir bağlamda da olsa göndergesel ve özgül olabilir. Belirsizliği ise *teklik* ve *bilinirliğine* göre belirlenenebilir.

13. Tümleyici yerinde baş ile sıkı bir ilişki içerisinde olan ya da öbeğin göndergesi içinde olan başın alta sıralısını oluşturan öbeklerde, unsurlardan birinin bile *kapalı* (*opaque*) -kendi sözlük anlamının dışında- kullanılmamış olması gerekir. Baş ve yardımcı unsur arasındaki ilişki *açık* (*transparent*) olmalıdır. Ayrıca sözcükler kendi aralarında *niteleme*, *sınıflama* ve *sıralama* anlam bilimsel ilişkilerini göstermelidir.

Çuvaş Türkçesinde eylemcil birleşenli olası birleşiklerde, birleşğin yardımcı unsuru sözlükte yer alır ve unsurlar arasında nesne veya özne birleşmesi bulunmamaktadır. Bu özelliğinden dolayı da unsurlar arasında *dışsal üye* ve *içsel üye* ile eylemcil ad ilişkisi görülememektedir. Çuvaş Türkçesindeki eylemcil adla kurulan, yardımcı unsurun sözlüğün malzemesi olduğu bu kuruluşlarda van Schaaik'in (2002: 117) görüşüne göre *üye yapısının* olmadığı ileri sürülmüştür.

14. Birleşiklerin başı eylemcil olanlarının oluşturduğu olası eylemcil birleşiklerde, üye ve onun üye yapısını gösteren alan ilişkileri bulunmaktadır. Çuvaş Türkçesinde *dışsal üye* (*özne*) birleştirmelerinden başka, *içsel üye* ilişkileri de bulunmaktadır. Ad birleştirmesinin en yaygın yolu olan nesne birleştirmesi, Çuvaş Türkçesinde de rastlanan bir söz dizimsel süreçtir. Nesne birleştirmesinde, nesne konumundaki öge yüklemcil eylemle birleşir ve ilgili nesne ad öbeği belirtisiz bir yorum alır.

15. Ad öbeklerinin niteleyicisi olarak adlar, sıfatların ikincil ve üçüncül işlevlerinden farklıdır. Adlar niteleyici konumunda iken sıfatlaşmadan, sınırlı özelliklerle işlev görürler (Johanson, 2004). Bu yüzden niteleyici yerinde *adlar*, *sıfatlar*, *sayılar* *niteleyiciler*, *bazı sınıflandırıcılar* bulunabilirler.

16. Adların niteleyici yerinde olduğu ve niteleyicinin bir sınıflandırma anlam bilimsel ilişkisi kurduğu öbekler, eşleme öbeği olarak adlandırılmaktadır. Sıfat ve belirleyicilerden farkı, sınıf özelliklerini işaret ediyor olmasıdır. Sınıflama, konuşurun göndergede bulunduğu varlığın çeşidini özgülleştirdiği için anlam bilimsel sınıfı çok genişdir. Varlığın *maddesi*, *amaç*, *statü*, *işleme biçimi* v.s bu anlam bilimsel sınıfın üyeleridir. Eşlenen parçalar, eşleme öbeği ile *alt anlam ilişkisi* kurmaktadır.

Çuvaş Türkçesinde eşleme öbeklerinin yapıları ve anlam bilimsel ilişkileri aşağıdaki gibidir:

Sözcük kategorisi	Öbek Yapılar	Anlam bilimsel İlişkiler	Söz dizimsel ilişkiler Durum atama
Ad Eşleme Öbekleri)	1. A+A 2. A+(A-İyelik) 3. Özel A+Unvan A 4. Unvan A+ Özel A 4. Özel A+Akrabalık A 5. A+Milliyet Adı 6. (A{-li})+A Benzer Yapıların Eşlenmesi 7. A+ A (S _{+sker} , _{+i}) 8. A _{+sker} + S (A _{+sker}) 9. (A-İye), Özel Ad Yapı Tipi 10. Adıl + S(A _{+i}) Yapı Tipi 11. (A-Durum biçim birimi)+ (S(A _{+i})-Durum Biçim birimi) 12. AÖ+AÖ	-Statü-kişi/topluluk sınıflaması -kişi-Statü/topluluk sınıflama ilişkisi -Kişi-akrabalık sınıflama ilişkisi -Milliyet kişi sınıflaması -Madde-eşya sınıflaması -Biçim-Nesne sınıflaması -Benzetme ilişkisi	Kısa mesafede bir niteleme ilişkisi öngörüldüğü için Kurucu Buyrumu ilişkisi görülür.

Tablo. 4.3. Eşleme Öbekleri

17. Niteleme ilişkisinde olan bir diğer öbek türü *Parçalılık Öbekleri*dir. Belirleyici-baş ilişkisinde gördüğümüz bu kategorideki öbeklerin yardımcı unsuru ayrılma durum biçim birimi alır ve baştaki iyelik biçim biriminin işlevinin göndergesel olduğu ve sadece sayı ve iyelik özellikleri ile dizime girdiği görülür. Çuvaş Türkçesinde *kaşni* ve *numayış* belgisiz sözcükleri, hem ilgi durumlu adla hem de ayrılma durum biçim birimli adla birleşebilmektedir. Fakat *hiş*, *hişpĭr*, *çılaiş* ise ilgi durum biçim birimi almadan; ayrılma durum biçim birimi alıp ad ile birleşmektedir. *hişĭ-hişĭ* ise sadece ilgi durum biçim birimi alan adla birleşmektedir. *hiş*, *hiş-pĭr*, adları buldukları öbekte, tekillik çoğulluğa duyarlılık ortaya çıkarırlar. *şurĭ* “yarım” niceleme sözü ise sadece ayrılma durum biçim birimli adla birleşmektedir. Ayrılma durum biçim birimli adlarda, *karşılaştırma* ve *parçalılık* anlam bilimsel özellikleri bulunmaktadır.

Sözcük kategorisi	Çuvaş Türkçesinde Öbek Yapılar	Anlam bilimsel ilişkiler	Söz dizimsel ilişkiler Durum atama
Ad Parçalılık Kuruluşları	1. (A-AD)+ A-Gön. İyelik 2. (ŞAdıl-AD)+E _(-ni) .Gön.İyelik 3. A-Çokluk-AD+A _(+rah) 4.(E _(-ni) -AD)+A- Belirtme{-i} 5. A- AD)+ A-Belirtme {-i} 6. (AÖ-ÇL-AD)+ A-ÇL/ø 7.(Sayı-AD+(nikam-Belirtme) 8.(ŞAdıl-AD+ (A- Belirtme {+i}) 9. (ŞAdıl-AD)+ (Sayı-Gön.İye) 10. (A-AD)+ (Sayı-Gön.İye) 11. (Sayı-AD)+(Sayı-Gön.İye) 12. (A-AD)+(çılaiş-Gön.İye) 13 (ŞAdıl-AD+(çılaiş-Gön.İye) 13.(A/Adıl-AD)+(nümayış“çoğu”-Gön.İye) 14.(A-ÇL-AD+hişî-hişî“bazısı”-Gön.İye) 15.(ŞAdıl-ÇL-AD+hişî-hişî“birkaçı”Gön.İye) 16.(Adıl-AD)+kaşni-“her bir”Gön.İye) 17.(A/Adıl-AD+hişpîr-“birkaç”-Gön.İye-ÇL) 18.(Adıl-AD)+(şurî-“yarısı”-Gön.İye) 19.(A-İyelik-Belirtme)+(çılaiş-“çoğu”-Gön.İye-Belirtme) 20.(A-ÇL-Belirtme)+(çılaiş-İye-Çokluk-Belirtme) 21. Hişî, “hangi”+(A-Belirtme)	Parça-bütün ilişkisi	Uyum sadece sayı özellikleri taşımaktadır. Durum ataması Ayrılma durumu biçim bilimsel ve içsel durum atanmaktadır.

Tablo 4. 4. Parçalılık Kuruluşları

Bu parçalılık kuruluşlarında, öbeğin bir BelÖ'den değil, bir sözlüksel parça baş tarafından hâkimiyet altına alındığı görülmektedir. Parçalılık kuruluşundan farkı, müstakil bir öbek özelliği göstermeleridir.

18. Niteleme ilişkisindeki belirleyici öbeklerinde, yer belirten niteleyiciler *gösterimseller* ve *işaret edici sözcükler* olarak sınıflandırılmıştır. Niteleyici yerinde *işaret adları*, *işaret görünüşleri* ve *yer işaretlerine* yer verilmiş ve varlığın yerini sırasını gösteren sayılar, niteleme özelliğinin ikincil bir kullanımı sayılmıştır.

Sözcük kategorisi	Çuvaş Türkçesinde Öbek Yapılar	Söz dizimsel ilişkiler
Ad Belirleyici Öbekleri	<p>1. Yer işaretleri+A Yapı tipi</p> <p>Sayı-mış+ Ad</p> <p>pirvayhi + Ad</p> <p>tepir + Eü</p> <p>Yulaşki + Ad</p> <p>Taşta+ Ad</p> <p>2. Nesne İşareti+A Yapı Tipi</p> <p>Var olan ve yakın olan</p> <p>şak/şaki +A</p> <p>Olmayan ve yakın olan</p> <p>ku +A</p> <p>hayhisker +A</p> <p>Varolan ve uzak olan</p> <p>şav/şavi+A</p> <p>hayhi/hay +A</p> <p>leş/vil +A</p> <p>3. Soru+A Yapı tipi</p> <p>Mın +A</p> <p>Hiş +A</p> <p>mınle +A</p> <p>4. İşaret Görüntüştü+Ad Yapı Tipi</p> <p>İAdıl {-şkal}/{-şkel} +A</p> <p>şapla "böyle"+ A</p>	<p>Kısa mesafede bir niteleme ilişkisi öngörüldüğü için Kurucu Buyrumu ilişkisi görülür.</p>

Tablo 4.5. Niteleme İlişkisindeki Belirleyici Öbekleri

19. Niteleyicisi *sıfatlık (adjectival)* işlevinde olan konuşucu merkezli belirleyici öbeklerinde belirtme kategorisi $\{+i\}$ biçim birimiyle sağlanmaktadır. Yapılar aşağıdaki gibidir:

Sözcük kategorisi	Çuvaş Türkçesinde Öbek Yapılar	Söz dizimsel ilişkiler Durum atama
Ad (Belirleyici Öbekleri)	1. (A _{+hi}) +A 2. (Ad _{{+ri }/{+ti}/{+nçi}}) +A 3. Sıfat+ S(Ad _{{+III},{+sker}}) 4. EÖ _{-ma} +E _A -{+sker} 5. M _n +A _{+i}	Kısa mesafede bir niteleme ilişkisi öngörüldüğü için Kurucu Buyrumu İlişkisi görülür.

Tablo 4. 6. Niteleme İlişkisindeki Belirleyici Öbekleri

20. Nicelik ifade eden niteleme ilişkisindeki belirleyici öbekleri, *ölçüm öbekleri, sınıflandırma öbekleri ve sayı öbekleridir*. Sınıflandırıcılarda, tekil-genel ad özelliği olmadığından topluluk, yoğunluk, kapsamlılık özelliğinden dolayı *grup gönderimsel/gösterimsel* bir gönderge özelliği görülür. *Par, yĭkĭr, temişeşer, pĭrer*, sayı ve çiftlik belirten sözcükler birer *sayı sınıflandırıcı* özelliği göstermektedir. Bu birimlerin sözlüksel anlamına göre bir işlev belirlenerek oluşturulmuştur. Aşağıdaki tabloda bu sözcükler ve yapıları gösterilmektedir:

Sözcük kategorisi	Çuvaş Türkçesinde Öbek Yapılar	Söz dizimsel ilişkiler Durum atama
Ad (Sınıflandırma Öbekleri)	Soru adı/Sayı/Belgisiz A - şer+A pırçı/pırçık "tane" +A Sayı+ pırçı/pırçık "tane" +A Par, yığır, mışır "çift" +A	Kısa mesafede bir niteleme ilişkisi öngörüldüğü için Kurucu Buyrumu ilişkisi görülür.
Ölçüm Öbekleri	Sayı+ kılence "şişe", kurka "kepçe", vitre "kova" liter, kilogramm, metr, şuhrım "kilometre", pay "dönüm", şiklem "kap, yığım" şupki "tutam, demet" Kesir sayısı+Ölçü Birimi	

Tablo 4.7. Ölçüm ve Sınıflandırma Öbeği

21. Çuvaş Türkçesinde sayı kategorisiyle kurulan öbekler de çalışmamızda, BelÖ'den dallanıyor olarak varsayılmıştır. Sayı teklik, çokluk ve çokluğun söz dizimsel olarak ifadesi şeklinde kendi içinde bölümlere ayrılarak tek bir başlıkta sayı kategorisinde değerlendirilmiştir. Buna göre sayı öbeği içerisinde *sıra sayıları*, *sayı işaretleyen biçim birimlerle* kurulan öbeklere yer verilmiştir. Çuvaş Türkçesinde, çokluk biçim birimi {+sem}'dir. Sayı öbeklerinde Çuvaş Türkçesinde işlevsel sayı başı bu biçim birimdir. Bu tür sayı öbeğinde *pır/pıre/pırre* "bir...şır "yüz", *pin* "bin" *million* "milyon", *milyard* "milyar" (Tas, 1999 1-15) sayı adlarının adla ve sayıların sayı ile kurduğu öbekler ve birleşik sayıların adlarla kurduğu öbekler yer almaktadır.

22. Çuvaş Türkçesinde, öbek olan sayıların bazılarının arasına *ta/te* ilgeci girmektedir. Derlemimizde de bu gibi örneklerle karşılaşmıştır. 8 yerde *şimil* "yetmiş sayısı bağlaç ile birlikte kullanılmıştır. Diğer sayı öbeklerinden bağlaçla ilişkilendirilenine hiç rastlanmamıştır. Sayıların sayılarla kurduğu bu öbekler, bağlaçlı ya da bağlaçsız birer birleşik sayı oluşturmaktadır. Öbek olmayan sayılar ve birleşik sayılar, adlarla birleştiklerinde birer sayı öbeği oluşturmakta ve varlığın sayıca niteliğini belirtmektedirler. Sayı bu birleşimsel alanda anlam bilimsel bir kategori özelliği ile bir sayı öbeği yansıması oluşturmaktadır. Sayı öbeğinin yapıları aşağıdaki gibidir:

Sözcük kategorisi	Çuvaş Türkçesinde Öbek Yapılar	Söz dizimsel ilişkiler Durum atama (Çuvaş Türkçesi)
Ad Sayı Öbeği	1. A+(A-Çokluk) Yapı Tipi 2. Asıl Sayı +Ad/ Yapı Tipi 3. Birleşik Sayı (S ta S/S S)+A 4. Kesir Sayısı +Ad 5. Belirsiz Sayı (Sayı-Sayı)+A 6. hışpır“bazı”+ A 7.temişe“birkaç”+ A 8.numay-numay “çok” +A 9.itla “pek, gayet, çok”+A 10.piti‘pek, çok’;+A	Uyum sadece sayı özellikleri ile kurulur.

Tablo 4. 8. Sayı Öbeği

23. Çuvaş Türkçesinde tekil belirsiz adın işaretlenmesi için $[p\check{r}]$ kullanılmaktadır. Fakat belirsizlik $[p\check{r}+A\check{O}]$ şeklinde dil bilgiselleşmemiştir. Bu yüzden $[p\check{r}+A\check{O}]$ kullanımı işlevsel belirtenler içerisine dâhil edilmiştir.

24. Niteleyicisi sıfat olan ad öbeklerinde sıfat, anlam bilimsel olarak *boyut, yaş, değer, renk, fiziksel özelliklerden ağırlık, kişisel özellikler ya da hız* gibi özellikleri içermektedir. Çalışmada, bu sıfatlar *deneyimsel sıfatlar*; kişilerin görüşlerine göre belirlenen nitelikler de *konusucu merkezli sıfatlar* olarak sınıflandırılmıştır. Sıfatlıklar ise söz dizimsel dönüştürücü olarak adlandırılan biçim birimlerle ad dönüştürücü biçim birimli adların/eylemlerin adlarla birleşmesi ile oluşmaktadır.

Sözcük Kategorisi	Çuvaş Türkçesinde Öbek Yapılar	Söz dizimsel ilişkiler Durum atama
Sıfat (Ad Öbekleri)	<p>1. Sıfat (boyut, renk, hız, durum) +A</p> <p>2. S+A</p> <p>3. S+ (A_{{+III}{(+III)}})</p> <p>4. S (A_{{+İŞ}{(+İŞ)}})+A</p> <p>5. (A_{{-SİR}{(+SİR)}})+A</p> <p>6. S(A-İyelik)+ A_{+İŞ}</p> <p>7. (E_{{-AV}{-Şİ}})+A</p> <p>8. S(E_{{+ÇİK}{(+ÇİK)}})+ A</p> <p>9.S(A_{+ŞKA})+A</p> <p>10.S(E_{+ANKA})+A</p> <p>11.S(E_{{+İK}{(+İK)}})+ A</p> <p>12. S(E_{{+Kİ}{(+Kİ)}})+ A</p> <p>13. S(A_{+ŞAB})+A</p> <p>14. S(A_{+TAY})+A</p> <p>15.S(A_{+AKA})+A</p> <p>16. (A_{+ÇAN})+A</p> <p>17. S(A_{+KKA})+Ad</p> <p>18. S(A_{+KKA})+kına+Ad</p> <p>19. BAdıl+A</p> <p>Kuvvetlendirme Öbeği (Viylatu simah maylaşivi)</p> <p>Değer ile ilgili Sıfat +A Yapı Tipi</p> <p>21. S(KV-/p/, /m/, /n/, /ş/, /v/+A)+ A</p> <p>22. S(A)²⁺A</p> <p>23. S(Çin)+A_{+İ} Yapı Tipi</p> <p>24. S(Çin)+A_{+İ}</p> <p>25. S(Çin)+A_{+İ}</p> <p>26.(E_{-U}/A_{{+RAH}{+TARAH}})+A</p> <p>27. İtla+A</p> <p>28. Mın+A</p>	Niteleme ilişkisi

Sıfatlık (Adjectival)	1. $(A_{\{mar\}})^+A$ 2. $A_{\{+pa\}}^+A$ 3. $(E_{\{-mAlli\},\{-mAllA\}\{-mAllA\}\{-As\},\{-n\},\{-mAn\},\{-AkAn\},\{-m\},\{-mAlib\},\{-m\}}^+A$ 4. $(A_{\{+lla\}/\{+lle\}})^+A$ 5. $(A_{\{+lla\}/\{+lle\}})^+A_{\{+if\}}$ 6. $(E_{\{-ma\}/\{-me\}})^+A$ 7. $(A_{\{+ih\}})^+A$ 8. $(A_{\{+ih\}})^+A_{\{+ih\}}$ 9. $(A_{\{+ih\}/\{+ih\}})^+A$	
--------------------------	--	--

Tablo 4. 9. Sıfat ve Sıfatlıkla Kurulan Ad Öbeği

Sonuçta, Çuvaş Türkçesinin iki ögeli ad öbeklerinin iç yapısında belirleyici yerinin tipolojik olarak hem başta hem sonda bulunabildiği gözlemlenmiştir. Niteleyici yerinde ad, sıfat, belirtenler, ortaçlı eylemlerin bulunabileceği, tümleç yerinin, eylemin/adın iç üyesi olduğu ve eklenti olmadığı görülmüştür. Çuvaş Türkçesinde uyumun hem bir kategori hem de söz dizimdel bir ilişki türü olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Çuvaş Türkçesinde 3. şahıs iyelik biçim birimleri ile türetme biçim biriminin de eş zamanlı oluşabildikleri görülmüştür. Dizimsel ilişkileri sağlayan Çuvaş Türkçesinde *mar*, $\{+l\dot{i}\}/\{+l\dot{i}\}$; $\{+s\dot{i}r\}/\{+s\dot{i}r\}$; $\{+l\dot{i}h\}/\{+l\dot{i}h\}$; $\{+la\}$; $\{hi\}$; $\{ri\}/\{ti\}/\{çi\}$ gibi biçim birimler *kategorisiz biçim birimler* olarak hem yapı dizisinde hem de çekim dizisinde karşımıza çıkmıştır.

Çuvaş Türkçesinde soyut durum olan ilgi durumunun seçimlik olduğu, ortaç biçim birimlerin oluşturduğu alanlarda uyum özelliklerinin sadece bağlı biçim birimlere bağımlı olmadığı görülmüştür. Bu durum, diğer Türk yazı dillerinde de görülen tipolojik özelliklerden biridir. Örneğin, Saha Türkçesinde *it ih-iex-teex üüt-e* “köpeğin içebileceği sütü” ya da Uygur Türkçesindeki *sin kör-üdigan adem* “senin göreceğin adam” örneklerindeki özne yerindeki adın, ilgi durum biçim birimi almaması ve başta bulunan çekim biçim birimlerinin dizimde adlaşması, Çuvaş Türkçesi ile benzerdir. Tabii ki bu benzerlikler Türk yazı dillerinin ilgi cümlelerinin tipolojik karşılaştırmalarının konusu olarak başka bir çalışmada incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abbott, Barbara (2006). Definite and Indefinite. *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 3, 392-399.
- Abney, Steven. P. (1987). The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect. Massachusetts Institute of Technology, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Acarlar, Kevser (1971). Çıkma Durumunda “-den halinde” Sözcüklerin Cümlede Türlü Kullanılışları. *Türk Dili Dergisi*, 34-37.
- Aça, Mehmet (2013). Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İl’minskiy’in Çarlık Rusyası’nın Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri, *Yeni Türkiye - Türkçe Özel Sayısı*, 55, 1464-1477.
- Adalı, Oya. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçim Birimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akal, Taylan (2013). Türkiye Türkçesi Karmaşık Cümle Yapısında Ne-Sözcüklerinin İncelenmesi, *Türkbilig*, 25, 103- 118.
- Akalın, Mehmet (1998). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Akerson, Fatma Erkman; Ozil, Şeyda (1998). *Türkçede Niteleme*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Akman, Eyüp (2004). Belirtisiz İsim Tamlaması mı Sıfat Tamlaması mı?.V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, 1, 119-124.
- Aksan, Doğan (2009). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dil Bilim (1, 2, 3. Ciltler)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Aksan, Doğan; Atabay, Neşe; Kutluk, İbrahim (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akşehirli, Soner (2012). Türkçede ad+ ad(s)ı Biçimindeki Ad Bileşiklerinin Sözlükselleşmesi. 26. Ulusal Dil bilim Kurultayı, Isparta 24-26 Mayıs 2012.
- Alexiadou, Artemis; Liliane Haegeman; Melita Stavrou (2007). *Noun Phrase in the Generative Perspective (Studies in Generative Grammar 71)*, Berlin ve Newyork: Mouton de Gruyter.
- Alexiadou, Artemis (2003). Some Notes on the Structure of Alienable and İnalienable Possessors. (Ed.:Coene Martine), *From NP to DP: The expression of possession in noun phrases*, John Benjamins Yayınları.
- Andreyev, İ. A. (1961). *Priçastie v çuvaşskom yazıke*. Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoe izdatel’stvo.
- Andreyev, İ. A. (1975). *Çıvaş Sintaksis’ın İyüvışem*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatel’svi
- Andreyev, İ. A. (2002). *Çuvaşskiy yazık-praktičeskiy kurs*. Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoe İzdatel’stvo.
- Andreyev, İ. A. (2005). *Hal’hi Çıvaş Çilhi-Sintaksis*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatel’svi.

- Andreyev, N. A. (1956). İmya suşestvitel'noe. *Materialı Po Grammatike Sovremennogo Çuvaşskogo Yazıka I (Morfolojiya)*, Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoe izdatel'stvo, 5-61.
- Andreyeva, İ. A. (2002). *Çuvaşskiy Yazık (Praktičeskiy Kurs)*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoe izdatel'stvo.
- Antonenko, Andreyi (2012). Feature-based Binding and Phase Theory. Stony Brook University, Stony Brook, NY., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Newyork.
- Arık, Durmuş (2007). "Rusya federasyonundaki Müslüman Olmayan Türk Topluluklarının Dini Yaşamında İslamiyet'in Etki ve İzleri", Uluslar arası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu, 31 Mayıs-1 Haziran 2007, Isparta, 525-532.
- Arık, Durmuş (2005). *Hristiyan Türkler (Çuvaşlar)*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (1987). Türk Şivelerinin Tasnifi Tecrübeleri. *Makaleler 1*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arsenijević, Boban (2006). Partitivity and Reference. In Proceedings of the Second Syntax AiO Meeting, UiL OTS Utrecht. 48-64.
- Arslan-Kechriotis, Ceyda (2009). Referentiality in Turkish: NP/DP. (Ed.: Sıla Ay, Özgür Aydın, İclâl Ergenç, Seda Gökmen, Selçuk İşsever, Dilek Peçenek), *In Essays on Turkish linguistics: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics*, 83-92.
- Arslan-Kechriotis, Ceyda (2006). Case as an uninterpretable feature. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Artemyev, Yu. (2013), *Konstantin İvanov: Jizn'*, Sud'ba Bessmertie. Çeboksarı:Çuvaşskoe knijnoe izdatel'stvo.
- Arto, Moysiyo (2002). Imenniye slovosocetaniye mariyskogo i çuvaşskogo yazıkov. (Ed: Jorma Luutonen), *İdiln alueen kielikontaktit*, 143-151.
- Aslan, Emrah; Altan Aslı (2006). The Role of -(s)I in Turkish Indefinite Noun Compound. *Dil Dergisi*, 131, 57-76.
- Aşmarin N. İ. (1994-2000). *Slovar çuvaşskogo yazıka-çıvaş şimahışen kñeki*,17, Çeboksarı: Russika.
- Aşmarin, N. İ. (1923). *Opıt issledovaniya çuvaşskogo sintaksisa II*, Simbirsk: Poligrafsetsii SNH.
- Aşmarin, N. İ. (1903). *Opıt issledovaniya çuvaşskogo sintaksisa I*, Kazan: Tipolitografiya VM Klyuçnikova.
- Aydın, Özgür (2009). Agreement with Partitive Quantifiers in Turkish. In Essays on Turkish Linguistics: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, 6-8 Ağustos 2008, 79, Otto Harrassowitz Verlag, 93-102.
- Aygen, Gülşat (2002). Finiteness, Case and Clausal Architecture. Harvard University, MIT, Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Aygen, Gülşat (2007). Specificity and Subject-Object Positions/Scope Interactions in Turkish. In Proceedings of the Conference on Turkic Linguistics at Manchester University, Nisan 1999, 8-10. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4/2.

- Bağrıaçık Metin; Ralli Angela (2013). NN-sI Concatenations in Turkish: Construct-state Nominals and Phrasal Compounds. (Ed.: Umut Özge), Proceedings of the 8th workshop on Altaic formal linguistics. (MIT Working Papers in Linguistics 67), 13–24. Cambridge, MA: MIT Yayınları.
- Baker, M. C. (2008). *The Syntax of Agreement and Concord*. UK: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Baskakov, A. N. (2011). *Çağdaş Türkçede Kelime Grupları*. (Çev.: Oktay Selim Karaca), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bassarak, A. (1998). Functional Categories in Turkish-Remarks on the Interaction Between Morphology and Syntax. (Ed.: L. Johanson vd., The Mainz Meeting: Proceedings from the Seventh International Conference on Turkish Linguistics, 3-6 Ağustos 1994, 45-46), *Turcologica* 32, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bayırlı, İsa Kerem (2017). The Universality of Concord. Harvard University, Massachusetts Institute of Technology, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Newyork.
- Bayram, Bülent (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yayınları.
- Bayram, Bülent (2014). Çuvaşlar Arasında Halk Kültürü Temelinde Yeni Bir Kimlik İnşası ve Suvarlar. *Tehlikedeki Diller Dergisi*-ISSN: 2148-130X, 3(3).
- Bayram, Bülent (2017). Konstantin V. İvanov'un Çuvaş Öğretmen Okulu'nun Çalışmalarına Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme. (Ed.:Emine Yılmaz, Bülent Bayram, Feyzi Ersoy), *Konstantin V. İvanov Kitabı*. Ankara: Türksoy.
- Beard, Robert (1995). *Lexeme-Morpheme Base Morphology: A General Theory of Inflection and Word Formation*. US: State University of Newyork Yayınları.
- Benzer, Ahmet (2012). Belirtili Ad Tamlamalarının Sahiplik (İyelik) Anlamı/Possession (Possessive) Meaning in Determinative Noun Phrases. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 461-470.
- Benzing, J. (1942). Tschuwaschische Forschungen (IV), *ZMDG* 96, 421-470.
- Benzing, J. (2005). Çuvaş Türkçesi. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri*, 5(2), 303-309.
- Bilgegil, M. Kaya (1984). *Türkçe Dil Bilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Binkert, Peter (2004). *A Glossary of Terminology used in the study of Language and Linguistics*. Department of Linguistics. Oakland University. Troy: Michigan.
- Black, A. Cheryl (1998). A step-by-step Introduction to the Government and Binding Theory of Syntax. *SIL-Mexico Branch and University of North Dakota*, 73, 5-12.
- Boas, Hans C. (2008). Determining the Structure of Lexical Entries and Grammatical Constructions in Construction Grammar. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6, 113–144.
- Boeckx, Cedric; Alboiu G.; Artemis Alexiadou (2006). *Agreement Systems*. Amsterdam. John Benjamins Yayınları, 96.
- Bowers, John (2001). "Syntactic Relations" manuscript, Ithaca. New York: Cornell University Department of Linguistics.

- Bozsahin, Cem (2002). The Combinatory Morphemic Lexicon. *Computational Linguistics*, 28(2), 145-186.
- Broekhuis, Hans (1992). Chain-government: Issues in Dutch Syntax. *The Linguistic Review*, 6, Netherlands: Holland Institute of Generative Linguistics, 297-374.
- Bruce K. Waltke; Michael Patrick O'Connor (1990). *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. USA: Eisenbrauns.
- Çağrı, İlhan Merih (2005). Minimality and Turkish Relative Clauses. Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park, Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Carnie, Andrew (2006). *Syntax -A Generative Introduction*. USA: Blackwell Yayınları.
- Ceritoğlu, Murat (2013). *Kırgız Türkiye Türkçesi Söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Chomsky, Noam (2001). Derivation by Phase. Cambridge: MIT Press, 1-52.
- Chomsky, Noam (1970). Remarks on Nominalization. *Linguistics Club*, Indiana University, 184-221.
- Chomsky, Noam (1965). Aspects of Theory of Syntax. Cambridge: MIT Yayınları.
- Chomsky, Noam (2000). Minimalist Inquiries: The Framework, Step by Step. *Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*, Cambridge: MIT Press, 89-155.
- Chomsky, Noam (1982). *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Dordrecht Holland/Cinnaminson USA: Foris Publication.
- Chomsky, Noam (1994). *Bare phrase structure*. 8, MIT Yayınları.
- Chomsky, Noam (2004). On Nature and Language. UK: Cambridge University Yayınları.
- Chomsky, Noam (1986a). Knowledge of Language: Its Origin, and Use. New York Praeger Yayınları.
- Chomsky, Noam (1986b). *Barriers*. Massachusetts: MIT Yayınları.
- Chomsky, Noam (2000). New Horizons in the Study of Language and Mind. UK: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Chomsky, Noam (2005). On Phases. Ms, MIT.
- Christoph, Schroeder (1999). *The Turkish Nominal Phrase In Spoken Discourse*. Harrassowitz Verlag, 40.
- ÇSL=Çıvaş Sovet Literatürü (1972). Şupaşkar: Çıvaş ASSR Kineke İzdatel'stvi.
- Comrie, Bernard (2017). Dil Evrensellikleri ve Dil bilim Tipolojisi (Çev. İsmail Ulutaş), İstanbul: Hece Yayınları.
- Cook, Vivian; Newson, J. Mark (1997). *Chomsky's Universal Grammar*. USA: Blackwell Yayınları.
- Croft, William (2001). *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*, New York: Oxford University Yayınları.
- Croft, William (2005). Logical and typological arguments for Radical Construction Grammar. *Construction Grammars: Cognitive grounding and theoretical extensions*, 273-314.

- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. UK: Blacwell Yayınları.
- Çoşar, Mevhibe (1993). Türkiye Türkçesi İsim Tamlamalarının Tasnifi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dede, Müşerref (1986). Definiteness and Referentiality in Turkish Verbal Sentences, *Studies in Turkish Linguistics. Amsterdam: Benjamins, 147-164.*
- Dede, Müşerref (1978). Syntactic and Semantic Analysis of Turkish Nominal Compounds. University of Michigan, Yayımlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Delice, Halil İbrahim (2007). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demir, Celal (2007). Türkiye Türkçesi Gramerlerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies, 7/1, 27-54.*
- Demir Nurettin- Yılmaz, Emine (2002). Ural-Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi. *Türkler Andiklopedisi, I, 394-402, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.*
- Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*. (Çev. Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Krivochen, Diego Gabriel; Kosta, Peter (2013). Eliminating Empty Categories: A radically Minimalist View on Their Ontology and Justification. (Ed.: Peter Lang), Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Diesing, Molly (1991). The Syntactic Roots of Semantic Partition. University of Massachusetts, Yayımlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Dietrich, Ayşe Pamir (2001). *Dictionary of Linguistic Terms English-Russian-Turkish*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Dietrich, Ayşe Pamir (2001) *Slovar' Lingvistiçeskih Terminov, Russkiy-Angliskiyy turetskiyy, Angliskiyy-Russkiyy, Turetskiyy*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Dilâçar, Agop (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 19, 83-145.*
- Dimitriyev, V. D. (1957). Nekatorie istoričeskiye dannıye k voprosu ob etnogeneze çuvaşskogo naroda. *O Prohishojdeniyi çuvaşskogo naroda*. Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoye izdael'svo, 71-96.
- Downing, P. (1977). On the Creation and Use of English Compound Nouns. *Language, 810-842.*
- Durmuş, Oğuzhan (2009). Çuvaş Türkçesinin Şekil Bilgisi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne.
- Ediskun, Haydar (1992). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emre, Ahmet Cevat (1931). *Yeni Bir Gramer Hakkında Layıha*. Devlet Matbaası.
- Enç, Mürvet (1986). Topic Switching and Pronominal Subjects in Turkish. *Studies in Turkish Linguistics, Amsterdam: John Benjamins, 195-208.*
- Enç, Mürvet (1991). The Semantics of Specificity. *Linguistic Inquiry, 22,1, 1-25.*

- Epstein, S. Groat; Kawashima E. M, R.; Kitahara, H. (1998). A Derivational Approach to Syntactic Relations. USA: Oxford University Yayınları.
- Epstein, S. Groat; Kawashima, E. R; Kitahara H. (2006). The Derivation of Syntactic Relations. *Syntax: Critical Concepts in Linguistics*, 6, London: Routledge.
- Erarslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, Marcel (1991). Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II. *Turcologica*: 7.
- Erdem, Mevlüt (2016). Dil Bilgisi Konularında Devamlılık İlişkisi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/10, 243-254.
- Ergin, Muharrem (2002). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erguvanlı Taylan, Eser (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Yayınları.
- Erk Emeksiz, Zeynep (2003). Özgüllük ve Belirlilik. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ersoy, Feyzi (2013). Çuvaş Türkçesindeki +IA Eki Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 13, 57-71
- Ersoy, Feyzi (2010). *Çuvaş Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ersoy, Feyzi (2004). Çuvaş Türkçesiyle Türkiye Türkçesinin Söz dizimi Bakımından Karşılaştırılması, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1075-1085.
- Ersoy, Feyzi (2007). Çuvaş Türkçesi. (Ed: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1285-1340.
- Farrell, Patrick (2005). *Grammatical Relations*. Newyork: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Faruk, Akkuş (2014). The Functional Categories And Phrase Structure Of Sason Arabic, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Fawcett, Robin. P. (2000). A theory of Syntax for Systemic Functional, *Linguistics*, 206, John Benjamins Yayınları.
- Fedotov, M.R. (1996) *Çuvaşskiy yazık: istoki otnoşeniye k altayskim i finno-ugorskim yazıkam istoričeskaya grammatika*. İzdatel'stvo Çuvaşskogo Universiteta.
- Gabain, von Anna (2003). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gemalmaz, Efrasiyap. (1996). Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4,165-172.
- Gencan, Tahir Nejat (2007). *Dil Bilgisi*, Ankara: Tek Ağaç.
- George Lealend; Kornfilt Jaklin (1981). Finiteness and Boundedness in Turkish. (Ed.: F Henry). *Binding and Filtering*. London: Cambridge, MA: MIT Yayınları. 105-127.
- Givón Talmy (1978). Defineteness and Referentiality. *Universals of Human Language: Syntax*, California: Stanford Üniveristesi Yayınları.

- Givón, Talmy (2011). *Ute Reference Grammar*. John Benjamins Yayınları.
- Givón, Talmy (2001a). *Syntax I: An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins Yayınları.
- Givón, Talmy (2001b). *Syntax II: An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins Yayınları.
- Glebovich, Vitaly; Carlson, Subich Charles (2018). İzafet vs non-İzafet Genitive Patterns in Non-Related Languages, *Linguae*, 11(2):34-50.
- Gorenburg, Dimitriy P. (2003). *Minority Ethnic Mobilization in the Russian Federation*. Cambridge Üniversitesi Yayınları
- Gómez, Penas; Dolores, Maria (1995). Apposition in English: a linguistic study based on a literary corpus. *Revista alicantina de estudios ingleses*, 7, Kasım 1994, 83-95.
- Gökdayı, Hürriyet (2017). Öbekleri Oluşturan Sözcükler Arasındaki Anlam İlişkileri, *Türk Uluslararası, Dil, Edebiyat ve Halkbilim Araştırmaları Dergisi*, 11, 1-25.
- Gökdayı, Hürriyet (2018). *Türkçede Öbekler*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Gökdayı, Hürriyet (2010). Türkiye Türkçesinde Öbekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5, 3, 1297-1319.
- Göksel, Aslı (2009). Compounds in Turkish. *Lingue e linguaggio*, 8(2), 213-236.
- Göksel, Aslı; Haznedar, Belma (2008). Remarks on Compounding in Turkish. Boğaziçi University Ms.
- Göksel, Aslı; Kerslake, Celia. (2004). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Gökşen, Enver Naci (1974). Çıkma Durumu –den ve Kapsamı, *Türk Dili*, 30, 973.
- Greenberg, Joseph. H. (1963). Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements, *Universals of Language*, 2, 73-113.
- Grönbech, Kaare (2000). *Türkçenin Yapısı*. 609, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Gürer, Aslı (2010). Subject Positions, Case Checking And Epp in Complex Noun Phrase Constructions in Turkish. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Güzel, Sinan (2012). İlpek Mikulayi'nin “Tıvatı Kun” Adlı Eseri Üzerinde Çuvaş Türkçesi Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Güzel, Sinan (2014). Çuvaş Türkçesi mar Edatı ve Kullanımları, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11/1, 143-165.
- Güzel, Sinan (2014). Çuvaş Türklerinin Kimlik İnşasında İvan Yakovleviç Yakovlev Etkisi. Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı, 197-218.
- Güzel, Sinan (2015). Orhun Yazıtlarında İzafetin Bir Özelliği. *Dil Araştırmaları*, 17, 243-246. (Adams, B. S., A Feature of the İzafet in the Orhon Inscriptions [=Orhon Yazıtlarında İzafetin Bir Özelliği], *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* [1981] 1978 - 1979, 33-38).
- Haegeman, Liliane (1997). Elements of Grammar, *Elements of Grammar Handbook in Generative Syntax*, London: Kluwer Academic Yayınlar.

- Haegeman, Liliane (1994). *Introduction to Government and Binding Theory*. UK: Blackwell Yayınları.
- Halliday M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. US: Edward Arnold Yayınları.
- Hatipoğluvecihe (1982). *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hayasi, Tooru (2004). Türkçe ve Japonca İşaret Sözcükleri Üzerine Bir Deneme. *Dil bilim Araştırmaları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 51-62.
- Hayasi, Tooru (1996). The Dual Status of Possessive Compounds in Modern Turkish. (Armağan: Studies in honor of Lars Johanson on the occasion of his sixtieth birthday), *Symbolae Turcologicae*, 6, 119-29.
- Heim, Irene (1982). The Semantics of Definite and Indefinite NPs. University of Massachusetts, Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Her, One-Soon (2017). Deriving Classifier Word Order Typology, or Greenberg's Universal 20 A and Universal 20, *Linguistics* 55/2, 265-303.
- Hiraiwa, Ken (2005). Dimensions of Symmetry in Syntax: Agreement and Clausal Architecture, Massachusetts Institute of Technology, Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Hoekstra, Eric (1991). Specifiers, Complements and X'-Theory, *Institute of General Linguistics GAGL: Groninger Arbeiten zur germanistischen Linguistik*, 33, 35-70.
- Hornstein, Norbert; Nunes Jairo (2008). Adjunction, Labeling, and Bare Phrase Structure. *Biolinguistics*, 2,1, 57-86.
- Hornstein, Norbert; Nunes, Jairo; Grohmann, Kleantes (2004). *Understanding Minimalism*. UK: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- İmer, Kamile, Kocaman, Ahmet; Özsoy, Sumru (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. Ankara: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1957). Türk Dilinde İzafet (SS MAYZEL: İzafet v Turetskom Yazıke,) Sov. Cumhuriyeti İlimler Akedemesi yayımlarından M.-L. 1957), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 6, 279-313.
- İnce, Atakan (2007). On Default Agreement in Turkish. In Proceedings of Workshop on Altaic Formal Linguistics 4, MITWPIL.
- İşsever, Selçuk (2005). EPP-driven Scrambling and Turkish. Ambiguity in Linguistic Analysis Symposium held at ILCAA, TUFS, Ekim 17-18 Japonya.
- İvanov, Pavlovich İvan (1931). *Osnovniye voprosi çuvaşskoy grammatiki i izuçeniye ee v škole*, Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoye İzdatel'stvo.
- İvanova, A. M.; Semenova, G. N. (2014). Slovoobrazovaniye v çuvaşskom yazıke III. *Vestnik Çuvaşskogo universiteta*, 3.
- Jackendoff, Ray (1982). Reviewed Work(s): \bar{X} Syntax: A Study of Phrase Structure. *Review Journal of Linguistics*, 18, 2, UK: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 409-419.
- Johanson, Lars (1998). *The Turkic Languages, The Structure of Turkic Languages*, London: Routledge.

- Johanson, Lars (2004). Güney Sibirya Türkiye Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar (Çev. Sema ASLAN), *Bilig*, 29, 1-27.
- Johanson, Lars (2007). *Türkiye Türkçesinde Yapısal İlişkiler*. (Çev. Nurettin Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kahraman, Tahir (2015). Dil Bilgisi Öğretiminde Tanım Sorunu ve Ad Tanımı. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/3 553-562.
- Karaağaç, Günay (2013). Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkiye Türkçesinin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karabulut, Ferhat (2011). *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karaca, Serdar (2015). Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon Kavkaza Dergisi Üzerine Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Karahan, Leyla (2012). Türkçede “-DAn biri” Yapılı Kelime Grupları Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 11, 9-15.
- Karahan, Leyla (2018). Tarihî ve Çağdaş Lehçelerde “Bir” İşaretleyicisinin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine, Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası, Türkoloji Sempozyumu, Ulanbator-Moğolistan, 1012-1022, 1-7 Haziran 2018.
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi: Cümle Tahlilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karimi, Simin (2005). *A Minimalist Approach to Scrambling Evidence from Persian*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kefeli, Nilüfer (2002). Nikolay İlminsky: Orta İdil Müslüman ve Türk Halkları Üzerinde Siyaseti, *Türkler Ansiklopedisi*, 18, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 451-459.
- Kerimoğlu, Caner (2008). Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 140-155.
- Kerimoğlu, Caner (2008). Altay Dillerinde Çokluk Ekleri (Çeviri: Nicholas Poppe’dan). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, 93-110.
- Kerimoğlu, Caner (2010). Türkiye Türkçesi Gramerinin Yazımı ve Öğretiminde 3. Kişiyile İlgili Sorunlar Üzerine (Bildirme ve İyelik). *Turkish Studies*, 5(3), 1618-1631.
- Kerimoğlu, Caner (2011). Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür-Öbek İlişkisi. *Turkish Studies*, 6/1, 1442-1456.
- Kerimoğlu, Caner (2017). Zarf Kategorisi Üzerine. *Talat Tekin Hatıra Kitabı*.1. İstanbul: Çantay Yayınları.
- Kerimoğlu, Caner (2014). *Genel Dil bilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kerslake, Celia; Göksel, Ashl (2011). *Turkish: An Essential Grammar*. London: Routledge.
- Ketrez, F. Nihal (2012). *A Student Grammar of Turkish*. Cambridge Üniversitesi Yayınları.

- Kıran, Albina (2013). Alıştırma ve Örneklerle Başlangıç Seviyesinde Çuvaş Türkçesi Grameri. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Kim Phung, Nguyen (2004). The Structure Of Noun Phrase in English And Vietnamese. Boston University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Kiparsky, Paul (2002). Disjoint Reference and the Typology of Pronouns. Ed.: Kaufmann and Barbara Stiebels), *More than words: a festschrift for Dieter Wunderlich*. Berlin: Akademie Verlag.
- Kocasavaş, Yıldız (1999). *Türkiye Türkçesinde Şahıs Zamirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kononov, A. N. (2001). Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Koreli, Z. D., Sülüşoğlu, B. (2007). Tamlayanı Kişi Adılıyla Kurulan Ad Tamlamalarında Tamlayanın ve İyelik Ekinin Taşdığı Anlamın Sorgulanması. *Dil Bilim Araştırmaları*, 67-76.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, Jaklin (2013). An instance of Differential Subject Marking in a Family of Nominative/Accusative Languages. Syracuse University SLE, Workshop on DSM and Ergative Phenomena, Eylül 2013.
- Kornfilt, Jaklin; Whitman John (2012). Genitive Subjects in TP and Nominalizations. Proceedings of JeNom4, Working Papers of the SFB, 732.
- Kornfilt, Jaklin (1984). Case Marking, Agreement, and Empty Categories in Turkish. Harvard University. Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Kornfilt, Jaklin (1994). Türkiye Türkçesinde Geçişim ve Sözcük Dizimine Ekisi. *Dil bilim Araştırmaları Dergisi*, Ankara: Hitit Yayınları.
- Kornfilt, Jaklin (1996). Naked Partitive Phrases in Turkish. (Ed.: Hoeksema, Jakob), *Partitives: Studies on the Syntax and Semantics of Partitive and Related Constructions*, Berlin: Mouton de Gruyter, 107-142.
- Kornfilt, Jaklin (2001a). Functional Projections and Their Subjects in Turkish Clauses, (Ed.: Eser E. Taylan), *The Verb in Turkish*. Amsterdam: John Benjamins Yayınları, 183-212.
- Kornfilt, Jaklin (2001b). Local and Long-Distance Reflexives in Turkish. (Ed.: P. Cole, G. Hermon; C.T.J. Huang), *Long Distance Reflexives*, New York: Academic Yayınları, 33, 197-226.
- Kornfilt, Jaklin (2003). Subject Case in Turkish Nominalized Clauses. (Ed.: U. Junghanns; L. Szucsich), *Syntactic Structures and Morphological Information*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 129-215.
- Kornfilt, Jaklin (2008). Subject Case and Agr in Two Types of Turkic RCs. (Ed.: S. Ulutas, C. Boeck.), Proceedings of Workshop on Altaic Formal Linguistics (WAFL4), Cambridge: MITWPL, 56, 145-168.

- Kornfilt, Jaklin; Whitman, John (2011). Afterword: Nominalizations in Syntactic Theory. *Lingua*, 121(7), 1297-1313.
- Koşaner, Özgür (2016a). Numerals in Turkish. *Open Journal of Modern Linguistics*, 6, 131-147.
- Krivochen, Diego (2009). *Notes on c-command*. Teaching Material, UNLP.
- Krueger, John R. (1961). *Chuvash Manual-Introduction, Grammar, Reader And Vocabulary*, Bloomington: Indiana Üniversitesi Yayınları.
- Kunduracı, Aysun (2015). Türkçede Aitlik Ulamı ve Biçimsel İfadesi. *Dil Bilim Araştırmaları Dergisi*, (1), 43-62.
- Kunduracı, Aysun (2013). Pseudo-3rd Person Marker and Possessive Constructions in Turkish. (Ed.: Shan Luo), Proceedings of the Annual Meeting of the Canadian Linguistic Association.
- Kunduracı, Aysun (2015). Türkiye Türkçesinde Aitlik Ulamı ve Biçimsel İfadesi. *Dil Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1, 43-62.
- Kuram, Kadri (2006). Türkiye Türkçesinde Yer Öbeklerinin Bazı Söz dizimsel Özellikleri. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kuzmin-Yumanadi, Yakov; Kuleshov, Pavel (2002). Çuvaşlar ve Etnik Oluşumları. (Çev. Babür Turna), *Türkler Ansiklopedisi*, II, Ankara: Balkan, 859-868.
- Küntay, A.; Özyürek, A. (2006). Learning How to Use Demonstratives in Conversations: What do Language Specific Strategies of Turkish Children Reveal? *Journal of Child Language*, 33/2, 303-320.
- Lebedev, Ye. E. (2013). Funkcionalno-semantiçeskiye osobennosti priçastiya –ni/nı v çuvaşskom yazıke. *Çuvaşskiy gumanitarnıy vestnik*. Çeboksarı: Çuvaşskiy gosudarstvennıy institut gumanitarnıh nauk 8, 111-122.
- Levitskaya, L. S. (1978). *Istoriçeskaja Morfologija Çuvaşskogo Yazıka*. Moskva: Akademiya nauk Sssr institut yazıkoznaniya.
- Lewis, Geoffrey (1967). *Turkish Grammar*. Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Lohndal, Terje (2006). The Phrase Structure of the Copula. Working papers in Scandinavian Syntax, 78, 37-75.
- Löbner, Sebastian (2013). *Understanding Semantics*. London: Routledge.
- Lutz, Uli (1995). Some notes on Extraction Theory. (Ed: U. Lutz; J. Pafel). *On Extraction and Extraposition in German, Linguistik Aktuell 11*, Amsterdam: Benjamins
- Luutonen, Jorma (2011). *Chuvash Syntactic Nominalizers*. Turcologica 88, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 133.
- Lyons, Christopher (1999). *Definiteness*. UK: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Lyons, John (1983). *Kuramsal Dil Bilime Giriş*. (çev. Ahmet Kocaman), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Malmkjaer, Kirsten (2002). *The Linguistics Encyclopedia*. London and Newyork: Routledge,
- Marchand, Hans (1960). *The Categories and Types of Present-day English Word-Formation*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Mark, Newson; Marianna Hordós; Daniel, Pap; Krisztina, Szécsényi; Gabriella, Tóth; Vinczeveronika (2006). *Basic English Syntax*. Bölcsész Konzorcium.
- Materialı Po Grammatike Sovremennogo Çuvaşskogo Yazıka I (Morfologiya) (1956). Çeboksarı.
- Matveyev, Timofey Matveyevich (1919). *Grammatika Çuvaşskogo Yazıka*. Simbirsk: Tipo Litografiya Gubsovnarhoza No: 2.
- Meral, Hasan Mesut (2004). Resumptive Pronoun in Turkish. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Meyer, Charles F. (1992). *Apposition in Contemporary English*. UK: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Mingazova, Nailya; Subich, Vitaly; Carlson, Charles (2018). Izafet vs non-Izafet Genitive Patterns in Non-related Languages, *XLinguae*, 11(2):34-50.
- Moisiyo, Arto (2002). İmenniye Slovosocetaniya Mariyskogo i Çuvaşskogo Yazıkov, İdiln alueen kielikontaktit. Yazıkoviye kontaktı Povolj'ya.
- Mustafayev, E. M., Tşerbinin, V. G. (1996). *Büyük Rusça- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Müller, Gereon (1995). *A-bar syntax: A study in Movement Types*. 42, Berlin: Walter de Gruyter.
- Naskali Gürsoy, Emine (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Noonan, Michael (1985). Complementation. (Ed.: Timothy Shopen), *Language Typology and Syntactic Description, Complex Constructions*, 2, 42-140.
- Öztürk, Balkız (2005). *Case, Referentiality and Phrase Structure*. Amsterdam: John Benjamins Yayınları.
- Öner, Mustafa (1998). Türkçede Soru ve Belirsizlik. *Türk Dili*, 557, 401-411.
- Öner, Mustafa (2008). Türkçede dan/den Edatı. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öner, Mustafa (1999) Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi. *Türk Dili*, 565, 10-18.
- Önler, Zafer (2014). Çatı Morfemlerinin İşlevleri, Türk Dil Bilgisi Toplantıları-II, Ses ve Şekil Bilgisi Sempozyumu, Selçuk Üniversitesi, 31 Ekim-1 Kasım 2014, Konya.
- Önler, Zafer (2012). Söz diziminde Ad Durumu Kategorisi. Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Ekim 2011, Adana.
- Özgen, Murat; Koşaner, Özgür (2016). *Dil Bilimsel Tipoloji*. Pegem Akademi.
- Özsoy, Sumru (1987). Null Subject Parameter and Turkish. *Studies on Modern Turkish*. 105-120.
- Özsoy, Sumru (1996). A'-Dependencies in Turkish. (Ed.: B. Rona), *Current issues in Turkish linguistics*, Ankara: Hitit Yayınevi, 139-158.
- Özsoy, Sumru; Erguvanlı Taylan, Eser (1992). Türkçede Ad Öbeginin İç Yapısı. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(3), 3-13.

- Öztürk Balkız, Eser Erguvanlı Taylan (2016). Possessive Construction in Turkish. *Lingua*, 182, 88-108.
- Öztürk, Balkız (2005). *Case, Referentiality and Phrase Structure*. Amsterdam: John Benjamins Yayınları.
- Öztürk, Balkız (2001). Turkish as a Non-Pro-drop Language. (Ed.: E. Erguvanlı-Taylan), *The Verb in Turkish*, *Linguistik Aktuell* 44, Amsterdam: John Benjamins, 239-260.
- Palaz, Bilge (2013). On The Nature Of Anaphoric Expressions Kendi/Kendisi and The Clause Structure Of Turkish. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Pappas, N. C (1994). *An Ethnohistorical dictionary of the Russian and Soviet empires*. (Ed.: J. S Olson, L. B. Pappas, N. C. Pappas), Greenwood Yayınları.
- Pavlov, İ. P. (1981). *K izučeniyu produktivnih derivatsionnih suffiksov imen prilagatel'nih v Çuvaşkom Yazıke*. Issledovaniya po grammatike i frazeologiyi çuvaşskogo yazıka, Naučno-issledovatel'skiy institut yazıka, literaturı, istoriyı i ekonomiki pri sovete Ministrov çuvaşskov ASSR.
- Pavlov, İ. P. (2014). *Sovremenniy çuvaşskiy yazık II– morfologi*. Çuvaşskiy gosudarstvenniy institut gumanitarnih nauk.
- Pavlov, İ. P. (1965). *Hal'hi Çıvaş Literaturı Çılhi – Morfologi*. Şupaşkar: Çıvaş Assr Kineke İzdatel'stvi.
- Pavlov, İ. P. (2017). *Sovremenniy çuvaşskiy yazık II – Morfologi*. Şupaşkar: Çıvaş Assr Kineke İzdatel'stvi, Çeboksarı: Çuvaşskogo gosudartsvennego instituta gumanitarnih nauk.
- Pesetsky, David (2007). The Syntax of Valuation and the Interpretability of Features” (Ed.: S. Karimi, V. Samiiian and W.Wilkins), *Clausal and Phrasal Architecture: Syntactic Derivation and Interpretation*, Benjamins Yayınları.
- Pinker, Steven. (2013). Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure. MIT Yayınları.
- Poppe, Nicholas (2018). *Altayistiğe Giriş*. (Çev.: Mustafa Levent Yener). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Progovac, Ljiljana (1995). Determiner Phrase in a Language Without Determiners. *Working Papers in Linguistics*, 5/2, 81-102.
- Radford, Andrew, Atkinson, Martin; Britain David,; Clahsen, Harald; Spencer, Andrew (2009). *Linguistics an Introduction*, *JStor*, 23,1.
- Radford, Andrew (2004). *Minimalist Syntax Exploring the Structure of English*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Radford, Andrew (2006). *Minimalist Syntax*. UK: University of Essex.
- Radford, Andrew (2009). *Analysing English Sentences: A Minimalist Approach*. Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Radford, Andrew (1997). *Syntax: A Minimalist Introduction*. UK: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

- Riasanovsky, Nicholas V.; Steinberg, Mark D. (2011). *Rusya Tarihi* (Çev. Figen Dereli), İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Rijkhoff, Jan (2001). Dimensions of Adnominal Modification. (Ed.: In Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher and Wolfgang Raible), *Language Typology and Linguistic Universals - An International Handbook*, Berlin and New York: Walter de Gruyter. 1, 522–533.
- Rijkhoff, Jan (2014). Modification as a Propositional Act. (Ed. María de los Ángeles Gómez González; Francisco José Ruiz de Mendoza Ibáñez; Francisco González-Garcí. *Theory and Practice in Functional-Cognitive Space (Studies in Functional and Structural Linguistics)*, 68, 129-150.
- Róna-Tas, András (1999). Chuvash and Historical Morphology. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum*, 52(1), 1-55.
- Róna-Tas, András (1982a). “The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History”. (Ed.: András Róna-Tas, Chuvash Studies, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, s. 113-169.
- Rorlich, Azade-Ayşe (2000). *İdil Tatarları*: İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağın-Şimşek, Ç; Babur, E.; Rehbein, J. (2008). İşlevsel Edimbilim Yöntemiyle Dilsel Araçların İncelenmesi: Bu, Şu, O ve Dilin Gösterme Alanı. *Dil Bilim Araştırmaları*, 111-124.
- Sarı, Mustafa; Erdem, Mevlüt (2010). Sözcük Türlerinin Sözcük Öbekleriyle İlişkisi. *Turkish Studies*. 4/5, 321-335.
- Sebüktekin, Hikmet (1969). *Yabancılar İçin Türkçe-Turkish for Foreigners-2*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Sebzecioğlu, Turgay (2016). *Dil Bilim Kavramlarıyla Türkiye Türkçesi Dil bilgisi*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Serebrennikov, B. A. (1957). Proishojdeniye Çuvaş po dannım yazıka. *O Proishojdeniye çuvaşskogo naroda*. Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoye izdael'svo, 28-48.
- Sergeyev, V.İ. (1990). *Çıvaş Çılhıncı Yapala Yaçı*. Şupaşkar: Çuvaşskiy gosudartsvenny universitet.
- Sergeyev, V.İ. (2002). *Morfologičeskiye kategorial'ıye i nekaategorialniye fomı v sovremennom çuvaşskom yazıke*. Çeboksarı: Çuvaşskogo gosudartsvennogo universiteta im; N Ul'yanova.
- Semenova, Galina Nikolayevna (2005). İmenniye kompoziti v çuvaşskom yazıke, Çuvaşskiy gosudarstvenny universitet im İ. N. Ulyanova, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çuvaşistan.
- Serebrennikov, B. A; N. Z Gadjiyeva (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (Çev. Tefik Hacıyev, Mustafa Öner), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sergeyev, İ. P.; Kotleyev, V. İ. (1988). *Çıvaş Çılhi*. Şupaşkar: Çıvaş Kİneke İzdatel'stvi,
- Sergeyev, M. S.; A. İ Vasil'yev; Sotnikov, A. S. (1960). *Çıvaş Çılhi Grammatiki (1. Pay I, Fonetikapa Morfoloji)*. Şupaşkar: Çıvaş Assr Gosudarstvo İzdatel'stvi,

- Sergeyev, V.İ. (2007). Çıvaş Çılhinçi –la (le) Affiksın Funktsiyıpe Pılterışsem. *Çıvaş Çılhi Avallıhran Malaşlıha Stat'yasen puhhi*. Şupaşkar: Çıvaş Patşalıh Gumanitari İslılıhısen İnstituçı. 55-58.
- Sev, İ.Güsel (2007). *Tarihi Türk Lehçelerinde Hal Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Skutsch, Carl (2013). *Encyclopedia of the World's Minorities*. London: Routledge.
- Skvortsov, M. İ. (2002). *Russko-Çuvaşskiy*. Çeboksarı: ÇKİİ.
- Skvortsov, M. İ.; Skvortsova, A. B. (1999). *Çıvaşla-Vırışla tata Vırışla-Çıvaşla Slovar' / Çuvaşsko-Russkiy i Russko-Çuvaşskiy*. Çeboksarı: ÇKİİ.
- Soykan, Ömer Naci (2013). Söz dizim ile Anlam Bilim Arasındaki Bağintıya Türkçe Açısından Bir Bakış. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 20, 139-152.
- Spencer, Andrew (1991). *Morphological Theory: An Introduction to Word Structure in Generative Grammar 2*, Oxford: Basil Blackwell.
- Stalmaszczyk, Piotr (1996). Theta Roles and The Theory of Theta-binding. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 31, 97-110.
- Stowell, Tim. A. (1981). *Origins of Phrase Structure*. Massachusetts Institute of Technology, Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Stroik, Thomas (2009). *Locality in Minimalist Syntax*. 51, MIT Yayınları, USA.
- Suzuki, Norio (2007). Reflections on Chomsky's Strong Minimalist Thesis: Evolution, UG residues, and Helen Keller, Yokohama: Shumpusha Yayınları.
- Szabolcsi, Anna. (1992). The Noun Phrase. (Ed.: Franz Kiefer; Katalin Kiss), *The Syntactic Structure of Hungarian*, San Diego: Academic Press, 179–274.
- Şçerbak, A. M. (2016). Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Eylem) (Oçerki Po Sravnitel'noy Morfologii Tyurkskih Yazıkov (Glagol)). (Çev. Yakup Karasoy, Naile Hacızade, Mevlüt Gülmez), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Şener, Serkan, Željko Bošković (2014). The Turkish NP. *Syntax and Semantics 39: Crosslinguistic Studies on Noun Phrase Structure and Reference*, Leiden: Brill, 102-140.
- Şirin User, Hatice (2012). Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler, *Bilig*, 60 257-272.
- Tallerman, Maggie (2011). *Understanding Syntax*. London: Routledge.
- Tamm, Anne (2014). The Partitive Concept versus Linguistic Partitives: From Abstract Concepts to Evidentiality in the Uralic Languages. (Ed.: Luraghi, Silvia ;Huumo, Tuomas), *Partitive Cases and Related Categories, Series: Empirical Approaches to Language Typology [EALT]* 54, Berlin: Walter De Gruyter Mouton.
- Taşağıl, Ahmet (1998). Hazarlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17, 116-120.
- Tat, Deniz (2013). *Word Syntax Of Nominal Compounds: Internal and Aphasiological Evidence From Turkish*. Arizona Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Arizona.
- Taylor, J.R. (2004). Why Construction Grammar is Radical?. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, John Benjamins Yayınları.

- Taymas, Abdullah Battal (1966). *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tekin, Talât (2005). L. S. Levitskaya, *Istoričeskaja Morfoloģija Čuvaškogo Jazyka (Historical Morphology Of Chuvash Language)*, Izdatel'stvo 'Nauka'. (Ed.: E. Yılmaz, N. Demir), *Makaleler 3*, Ankara Grafiker Yayınları.
- Tekin, Talât. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*. 530, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, Talât (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Kitabevi.
- Tekin, Talât; Ölmez, Mehmet (2003) Türk Dilleri -Giriş-. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat.
- Tekin, Talât (2013). Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi. (Yayına Hazırlayanlar: E. Yılmaz, N. Demir, Makaleler 3, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 341-342.
- Tokyürek, Hacer; Pekacar, Çetin (2014). Eski Türkçeden Günümüze Eksiz Ad Tamlaması Meselesi. *Dil Araştırmaları*, 15, 9-38.
- Tuğcu, Pelin (2009). Türkiye Türkçesinde Belirleyici Öbeği. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tura, Sabahat Sansa (1986). Definiteness and Referentiality In Turkish Nonverbal Sentences. *Studies in Turkish Linguistics (Typological Studies in Language 8)* 165.
- Andreyev, İ.A (1961) *Priçastiye v čuvašskom yazıke*. Çeboksarı: Çuvaşkoje gosudartsvennoje izdatelstvo.
- Usta, Halil İbrahim (2007). Kelime Gruplarını Nasıl Tasnif Edelim. İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK, 413-421.
- Usta, Halil İbrahim (2008). İyelik Ekinin “Dönüştürücü” İşlevi Üzerine. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri IV. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, N. Engin (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dil Bilgisi ve Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Uzun, N. Engin (1990). Türkçe Dil bilgisinde Tamlama ve Bileşik Sorunu. IV. Dil bilim Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, N. Engin (2006). Biçim bilim: Temel Kavramlar. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Üstünova, Kerime (2005). Ad Tamlaması-İyelik Kuruluşu Ayrımı. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (641)*. Ankara: TDK Yayınları, 418-425.
- van Schaaik, Gerjan (2002). *The Noun in Turkish: Its argument structure and the compounding straitjacket*, 49, Otto Harrassowitz Verlag.
- van Schaaik, Gerjan (1996). *Studies in Turkish Grammar*, 28, Otto Harrassowitz Verlag.
- Vardar, Berke (2002). Açıklamalı Dil bilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Walter, Micah John (2014). Morphosyntax and Semantic Type of Noun Phrases in Turkish. Haverford College, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Waltke, Bruce; O'Connor M. (1990). *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. Indiana: Winona Lake, 12(11), 167-68.
- Yegerov, V. G. (1948). Biografičeskie svedeniya o N. İ. Aşmarine (N. İ. Aşmarin - kak issledovatel čuvaškogo yazıka), Çeboksarı 6-35.

- Yener, Mustafa Levent (2017). Eylemsi Öbeklerinin Dizimsel Özellikleri ve Birleşik Cümleler Üzerine, Talat Tekin Hatıra Kitabı, İstanbul: Çantay Yayınları, 1251-1277.
- Yılmaz, Emine (1997). Çuvaş Türkçesinde Eklenmede Oluşan Ses Değişimleri, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 123-139.
- Yılmaz, Emine (2002). *Çuvaş Türkçesi Çok Zamanlı Bir Morfoloji Denemesi*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Yılmaz, Emine (2015). Türkçe Çalışmalarına Giriş Hakkında Notlar (1972), *Altay Dilleri Araştırmaları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, Emine (2015). Türkçe-Çuvaş Türkçesi Karşılaştırmalı Çalışmalar (1925). *Altay Dilleri Araştırmaları*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları,
- Yılmaz, Emine. (2017). Interrogative In Chuvash. (Marek Stachowski 60. Yıldönümü Özel sayısı) *Essays in the History of Languages and Linguistics*, 921–933.
- Yılmaz, Emine (2002). Çuvaşlar ve Çuvaş Türkçesi, *Türkler*. 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 110-118.
- Yılmaz, Emine (2016). Türkçenin Tipolojisi. (Ed.: Faruk Yıldırım, Burak Tüfekçioğlu). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Kuramlar, Yöntemler, Beceriler, Uygulamalar*, Ankara: Pegem Akademi, 1-15.
- Zeynalov, Ferhat (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi*. (Çev. Yusuf Gedikli) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Zülfikar, Hamza (1995). Takısız Ad Tamlaması Sorunu. *Türk Dili*, 781-788.
- Zwart, Jan-Wouter (1998). *The Minimalist Program*. UK: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Alan, Munn. Island Constraints, <https://www.msu.edu/course/lin/434/Psets/island-constraints.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.12. 2014)
- Awoniyi, Folorunso Emmanuel. X-bar Syntax of The Emai Noun Phrase, https://www.academia.edu/5344507/XBAR_SYNTAX_OF_THE_EMAI_NOUN_PHRASE (Erişim Tarihi: 04.03.2014).
- Case Theory in Generative Grammar, <http://www2.hawaii.edu/~yotsuka/pubs/Ch4.pdf> (Erişim Tarihi:12.04.2014)
- Chomsky, Noam. (1993). *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*, <http://books.google.com.tr/books?id=XiJTlengwloC&pg=PA225&dq=government+ann+binding&hl=tr&sa=X&ei=1ifNU8-PDMv-ygPq7YGgAw&ved=0CBsQ6AEwAA#v=onepage&q=government%20ann%20binding&f=false> (Erişim Tarihi: 25.12. 2013).
- Cooper, Keith D.; Torczon, Linda (2010). Bottom-Up Parsing, University of Delaware, <http://www.eecis.udel.edu/~cavazos/CISC672/lectures/Lecture-13.pdf> (Erişim Tarihi: 23.12.2013).
- Dervişcemaloğlu, Bahar. Göstergibilimin Tanımı ve Dalları, <http://www.ege-edebiyat.org/wp/> (Erişim Tarihi: 23.12.2013)

Filizok, Rıza (2012). Yapı Figürleri, <http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=1997> (Erişim Tarihi: 25.12. 2014).

Giusti, Giuliana. (1999). The Functional Structure of Noun phrases: A bare Phrase Structure Approach. Working Papers in Linguistics. 9. 1/2, <http://arcaold.unive.it/bitstream/10278/499/1/9.4.pdf> (Erişim Tarihi: 17.06.2016)

Hornstein, Norbert. Comments on lecture 3-part the first. <http://www.facultyoflanguage.blogspot.com.tr/2014/07/comments-on-lecture-3-part-first.html> (Erişim Tarihi: 25.12. 2014).

Lasnik, Howard, Government, <http://ling.umd.edu/~lasnik/LING611%202013/Government.pdf>

(Erişim Tarihi:25.12. 2013)

Derlemedeki Eser Adları ve Gazete Adları

Agakov, Leonid (2004). *Yumanlıhra Şapla pulni: Priklyuçenillı Povest*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Agiver F.G. (1980). *Sar Açapa Sară Hır*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Arkadiy, Eshel (1983). *Akışsem Tavrişşı*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Artemyev, Aleksandr (1983). *Salampi*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Aslan, Stepan (1963). *Yal Kalavı*. Şupaşkar: Çıvaş ASSR kineke izdatelstvi.

Çıvaş Çılhin İkçılhellı Şüpşı, http://corpus.chv.su/a/sennisem/0_1056.html

Çulkaş, Kuşma (1944). *Sunarşıhallapışem, Hiseplı Açasem*. Şupaşkar: Çuvaşgosizdat.

Çuvaş Türkçesi İncil, <https://vulacv.wordpress.com/2016/01/16/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%84%D0%B5%D0%B9-c%D1%8B%D1%80%D0%BDa-%D1%82%D0%B0%D1%81%D0%B0-%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D0%B8/>

Dmitriev (Iryat), A.G (2001). *Zakat Serebryanogo Polumesyatsa*. Ulnovsk: Simbirskaya kniga.

Edison, Patmar (2007). *Yıtı tılıkı*. Şupaşkar: Şını Vihıt.

El'bi, Valentina (1989). *Pulas Kinsem*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Elena Kuzmina, Tuy Kipi, <https://chuvash.org/lib/author/605.html>

Elker, Şemen (1994). *Hurapa Şurı. Tırlı Vihıtıra Şırnisem*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izd-vi.

Eruslanov, Anatoliy, *Tıvır Şul*. <https://chuvash.org/lib/keneke/18.html>

Filippova, Lidiya (2012). *Ilhanlı Hura Şımırt: Kalavsempe P'esa*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Georgiy, Krasnov (2007). *Hırlı Tyulpan: Poveşsem*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Gordeyev, Denis (2008). *Hıres Hıvni Hıvel: Roman, Poveşsem*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

- Grigoriu Alentey (1952). *Tantışsem: Vişî Kalav*. Şupaşkar: Çıvaş ASSR gosudarstvo izdatelstvi.
- Hvetır, Agiver (1980). *Sar Açapa Sarı Hır: Povest*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- İlle Tıhti (2009). *Suylasa ilnise: sñişem, poemışem, kalavsem, statyasem, şırusem*. Şupaşkar: ÇPGİİ.
- İşeter, Feodosiya (1979). *Tom Soyer Temtepır Kursa Şıreni*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- İvan Muçi (İllariyonov İvan İvanoviç) (1982). *Kulışla Kalavsem*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke izd-vi.
- İvanov-Paymen, Vlas. (1986) *Kıper*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatel'svi.
- Lissini, Yevi, *Şıkır çilli*, 2007, <https://vulacv.wordpress.com/2007/04/15/сакар-челли-евалисина-јева-лиссина/#respond>
- Mışkina, Al'bina (2004). *Atte Pilî*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Mikulayı, İlpek (1989). *Hura Şıkır*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Mişşi, Yuhma (1998). *Kıvak Şımren*. Şupaşkar: «Vuçah» biblioteki.
- Mişşi, Yuhma, (2004). *Atıl Şıvı Yuha Tırat*, <https://chuvash.org/lib/keneke/21.html>
- Nikifor, Mranka (1989). *İmır Sakki Sarlaka*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Orlov, Georgiy, *Halih Purnışı—havhalanu şıkuşı*.
<https://chuvash.org/lib/haylav/5876.html>
- Pilsempe Kılısem (2005), *Çıvaş halih pultarulihı* (Ed.: G.A. Degtyarev, V.G.Rodiyonov, V.P. Stanyal, A.A. Trofimov, V.G. Haritonova), Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Plaskin, Gennadiy (1993). *Şavraşıl*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Rodionov, V.G., (1989). *Çıvaş Şırıvın Uşkıñı, Çıvaş Literaturi: Poetikıpa Stil İytñişem: İslilih Tıpçevışen Puhhi*, Şupaşkar. 41-60.
- Rusakov, Arkadiy (2010). *Çakıl-tu: Sñişem*: Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi
- Rusakov, Arkadiy (2011). *Pulat-şke Purnışıra*. Şupaşkar:Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Suntal, Mihayil, *Mıntu vırtñmlihı*, <https://chuvash.org/lib/haylav/5467.html>
- Tihın Petırkki. (1967). *Şıl-tıvıl: Naukılñ-fantastikılñı Poveş*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Timakovneniyamin, *Kunşul Hitre Ir Tılleve kına* <https://chuvash.org/lib/haylav/5825.html>
- Trubina, Marhvi (1989). *Hıllehi Kaşşençe*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Turhan, Kuşma (1951). *Yımralı Yal*. Şupaşkar: Çıvaşgosizdat.
- Talvir, Aleksey (1991). *Pıva Şulı Şınçe*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.
- Uhsay, Mariya (1956). *Kıra Şılsem: Pırremış Kineke*. Şupaşkar: Çıvaş ASSR gosudarstvo izdatelstvi.
- Uyar, Hvetır (1994). *Şurça Tavraşınçe: Tanata*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izd-vi.
- Vlas İvanov-Paymen (1986). *Kıper*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Vasiliy, Alentey (1970). *Layoh: Hirsem Īmīreh Em-eşĭl*. Şupaşkar: Çıvaş ASSR kineke izdatelstvi.

Vasiliy, Alentey (2005), *Ville Hurçĭ—İltĭn Hurt*. Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatelstvi.

Yaranday, Rozin, *Yırsem Şuhalmaşşĭ*, <https://chuvash.org/lib/author/881.html>

Zotova Galina (2007). *Şĭltırçıksem*. Çeboksarı: İzd-vo L.A.Naumova.

Gazeteler

Hıpar, 2 Haziran 2014. <http://hypar.ru/cv/izdaniya/hypar>

Hıpar, Tıvan Yalssem Sergey, 2006, [https://chuvash.org/wiki/%D0%9F%D0%B8%D1%80%D3%97%D0%BD%20%D1%87%D3%97%D0%BB%D1%85%D0%B5%20\(%D0%A2%D3%91%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8C%D1%8F%D0%BB%D1%81%D0%B5%D0%BC%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9\)](https://chuvash.org/wiki/%D0%9F%D0%B8%D1%80%D3%97%D0%BD%20%D1%87%D3%97%D0%BB%D1%85%D0%B5%20(%D0%A2%D3%91%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8C%D1%8F%D0%BB%D1%81%D0%B5%D0%BC%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9))

Hıpar, Nikolay Konovalov, 2 Haziran 2014, <http://hypar.ru/cv/tegi/ultav>

Krasnoçetaskiy Rayon, Alina Orinova, 25 Ağusuos 2015, http://gov.cap.ru/Publication.aspx?gov_id=69&id=2608864

Kanaş, Elena Selivanova, 25 Haziran 2017. <http://kanash.su/authors/458.html>

Tıvan En, Publikatsiyi, 5 Ağustos 2011, http://gov.cap.ru/Publication.aspx?gov_id=591&id=199939&page=71

Kanaş Gazetesi, Elena Selivanova-Hĭlhem, 05.09.2013 <http://kanash.su/1607.html>

Hıpar, Uliya Mareyeva, 28 Aralık 2013. <http://hypar.ru/cv/izdaniya/chavash-herarame?page=365>

Hıpar, Andrey Kuznetsov, 12 Şubat 2015, <http://www.hypar.ru/cv/izdaniya/camraksen-hacache>

Ural Sassi, Anastasiya Fedorova, 25 Mart 2015. <http://ursas.ru/?p=13465>

Hıpar, 7 Temmuz 2015. <https://chuvash.org/blogs/comments/2426.html>

Şemurşinskiy Rayon Çuvaşskoy Publikatsi, 12 Ağustos 2016) <http://www.shemur.cap.ru/Info.aspx?id=3343032&type=news&page=192&size=20>

Hıpar, 2 Şubat 2017 <http://hypar.ru/cv/izdaniya/hreschen-sassi>

Hıpar, Marina Grigor'yeva, 2 Şubat 2017, <http://hypar.ru/cv/izdaniya/hreschen-sassi>

Hıpar, 4 Şubat 2017 <http://hypar.ru/cv/pichke-sarçe-hulashri-alastisem>

Hıpar, Aleksandr Mokin, İgnatevsen Uramĭ, 4 Şubat 2017 <http://hypar.ru/cv/tegi/yerke-huralenche>

Hıpar, 2 Mart 2017 <http://mintrans.cap.ru/news/2017/03/02/perlehi-transport-kartti-haklane>

Hıpar, Marina Grigoryeva, 22 Nisan 2017, <http://hypar.ru/cv/avtory/marina-grigoreva>

Hıpar, Aleksandr Mokin, 13 Aralık 2017, <http://hypar.ru/cv/yra-sanare-halah-asenche>

Hıpar, 9 Nisan / Mayıs (aka) 2008, <https://chuvash.org/wiki/%D0%AD%D0%BF%D0%B8%D1%80%20%E2%80%>

[94%20%D1%87%D3%91%D0%BD%20%D1%87%D3%91%D0%B2%D0%B0%D1%88%D1%81%D0%B5%D0%BC%20\(%D0%93.%20%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0\)](#)

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Bahar ERİŞ KARAOĞLAN
 Uyuğu : T.C
 Doğum Tarihi ve Yeri : 24/04/1984
 Telefon : 05076493762
 Faks :
 E-mail : bahareris@comu.edu.tr

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans	Ege Üniversitesi	2010
Lisans	Ege Üniversitesi	2007
Lise	Çimentaş Anadolu Lisesi	2002

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
2012	ÇANAKKALE	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce (Orta), Rusça (başlangıç)

Yayınlar

Eriş Karaoğlan Bahar (2017). Çuvaş Türkçesinde 3. Teklik Dönüşlülük Adılı “hıy” Ve Cümledeki Bağlanma Özellikleri. International Journal of Languages' Education and Teaching, 5, 85-107,

Eriş Karaoğlan Bahar (2013). Attila İlhan'ın Sokaktaki Adam Romanı Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme. Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 187-206.

Eriş Karaoğlan Bahar (2013). Karşılaştırmalı İçerik Analizi: Sokaktaki Adam ve Gazi Paşa Romanlarının Dil İncelemesi, Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 583-605.

Sunulan Bildiriler

Eriş Karaoğlan Bahar (2015). Çuvaş Kimliği Oluşturma Sürecine Konstantin İvanov'un Eserlerinin Katkısı. Türk Dil biliminde Tanımlama ve Belgeleme III: Çuvaş Türkçesinin Belgelenmesi "100. Ölüm Yıldönümünde K.V. İvanov Çalıştayı", Ankara, Türkiye, 17-18 Eylül 2015.

Hakemli Kongre / Sempozyumların Bildiri Kitaplarında Yer Alan Yayınlar

Eriş Karaoğlan Bahar (2017). Çuvaş Kimliği Oluşturma sürecine Konstantin V. İvanov'un Eserlerinin Katkısı ve Çuvaş Toplumunun İnşası. Çağdaş Çuvaş Edebiyatının Kurucusu Konstantin V. İvanov Kitabı, Ankara, Türkiye, 17-18 Eylül 2015, 113-137.

Kitap Bölümü

Eriş Karaoğlan Bahar (2017). Ölümünün Yüzüncü yılında Konstantin V. İvanov Anısına: Timir tılı ve Tılıh Arım. 100. Ölüm Yıldönümünde Konstantin V. İvanov Çalıştayı, Çağdaş Çuvaş Edebiyatı'nın Kurucusu Konstantin V. İvanov Kitabı, 139-157.

Diğer Yayınlar

Eriş Karaoğlan Bahar (Çuvaş Türkçesinden aktaran) (2018). Evrenin Mucizesi (Yu. M. Artemyev'den), Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 1, 145-151.